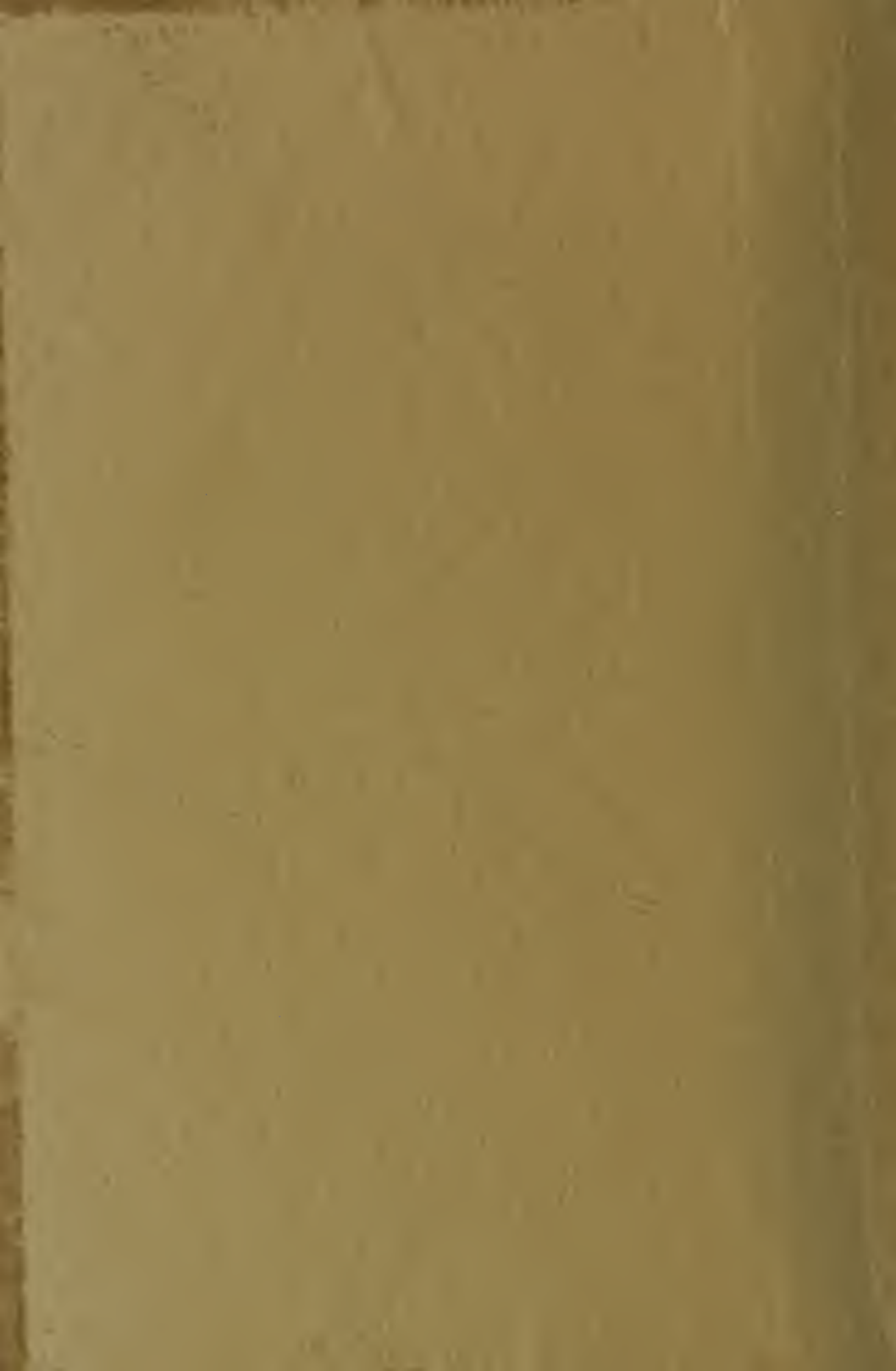

3 1761 08225287 5

DÓSA GYÖRGY

*

IRTA

DR MÁRKI SÁNDOR

169 SZÖVEGKÉPPEL ÉS 15 KÉPMELLÉKLETTEL

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADASA

1913

Ára 16 korona.

KÉPEK JEGYZÉKE.

Önálló mellékletek:

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
1. Illyefalva vára délről	12	8. A Körös cseresznyehídja	
2. Dálnok látképe	16	Békés mellett	201
3. Dálnok. Baranski Emil		9. A gyulai vár	209
László rajza	19	10. A gyulai vár belseje	225
4. A makfalvi Dósa-ház	25	11. Lippa látképe	265
5. A Dósa-család genealogiája	65	12. Dósa György szobra. (Sámuel Kornél műve.)	353
6. Dósa György. (Madarász		13. A régi Kolozsvár. (Dr. Békési Károly festménye után)	449
Viktor olajfestménye a Dél-magyarországi Tört. és Rég. Múzeum-Társulat temesvári múzeumában.)	88	14. Dósa György kivégeztetése Ricaut »Neu-eröfnete Ottom. Pforte. (Augsb. 1694.)« cz. művében	481
7. Nagyszombati Márton »Opusculum«-ának címlapja	97	15. A temesvári Mária-szobor ..	496

A szövegbe nyomott képek:

1. Címlap. Baranski E. L. rajza	1	21. II. Gyula pápa	48
2. Dálnok	3	22. X. Leó pápa	51
3. A Dósák ősi pecsétje ..	7	23. VIII. Henrik angol király. (Holbein festményéről.) ..	55
4. Dósa nádor címere	8	24. Nándorfejérvár	57
5. Dálnok. A Dósa-telek látképe	10	25. Szendrő vára a dunai oldalról	59
6. Az illyefalvi vár belsejének keleti része	13	26. Buda és Pest a XVI. században. (Lewenclew »Chronica«-ja után.)	61
7. Az illyefalvi külső várkerítés főbejárata kívülről ..	15	27. Telegdi István síremléke	62
8. Az illyefalvi várkerítés főbejárata belülről	19	28. A Dósa Mihály által használt pecsét	64
9. Az udvarhelyi vár romjai ..	23	29. Dósa Ferencz pecsétje ..	65
10. Medgyes főtere	29	30. A Dósa-czímer fordított koronával	66
11. A Szentgyörgyi grófok pecsétje	32	31. Telegdi István síremléke	69
12. Szapolyay János erdélyi vajda pecsétje	33	32. Bakócz Tamás arczképe, érméről nagyítva	73
13. Bornemisza János névalírása	35	33. II. Ulászló	75
14. XII. Lajos francia király érme	37	34. Az esztergomi vár déli foka	79
15. Részlet Velenczéből.....	38	35. Részlet Beriszlói Péter énekéből	81
16. Velencze piazzettája a XVI. században	39	36. Szent György szobra 1514-ből a somsdorfi egyházban	84
17. Knin környékének térképe	40	37. Esztergom a XVI. században	90
18. Knin vára	42	38. Hajdú.....	91
19. A tatai régi várkastély ..	44	39. Dósa állítólagos kardja ..	94
20. A pisai zsinat megnyitása 1511. évi november hó 15-ikén	46	40. Táborozás a XVI. században	99

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

MAGYAR
TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

DR DÉZSI LAJOS

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA

1913

DÓSA GYÖRGY

ÍRTA

MÁRKI SÁNDOR

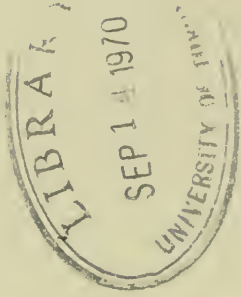
*Magyar Nemzeti Könyvtár
Márki Sándor
1914.*

(879)

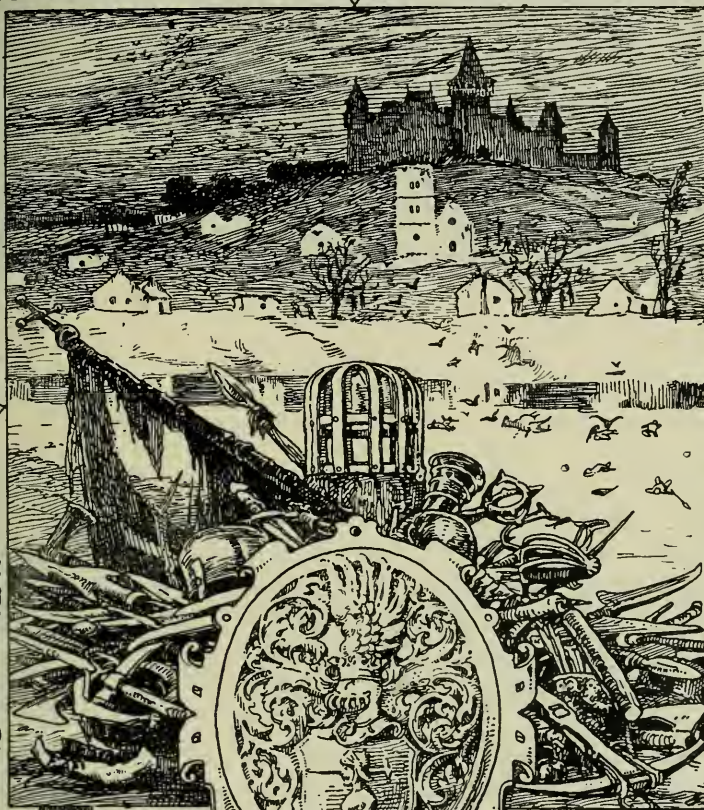
BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1913

DB
931
.9
D6M3

Székely és

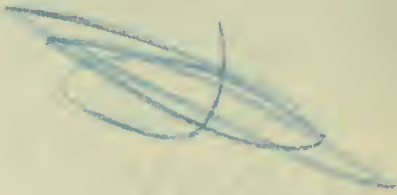
Magdolna

Baranski

É. S. 1913. F.

DÓSA GYÖRGY

ÍRTA
MÁRKI SÁNDOR

2. DÁLNOK.

I. A DÓSA-CSALÁD.

A MAKFALVI Dósa-családnak nem egy tagja tűnt föl a közéletben, mint államférfiu, katona, tudós, vagy író, s valamennyi hű volt nemzetéhez mindenkor, az uralkodóhoz, a mikor lehetett. Hű volt mind — egyet kivéve, a kinek neve úgy él a nemzet tudatában, mint a fölségsértésnek és vértagadásnak jelszava. Történeti súlyt a családnak mégis ez a bemocskolt, társadalmi szörnyül odadobott, még egyéni vitézségének babérijaitól is megfosztott ember adott.

Rokonai mintha csak szégyelték volna; éltek, virágoztak hazaszerte: de nem emlegették őseik sorában. A maga kora is csak azon a néven látszott ismerni, a melylyel saját katonái talán ellenségei felruházták. A nemesség ellen fölkelő vezért, a Dósa-család címerszerzőjét, nem túrték meg a nemes Dósa-családban; Székelynek keresztelték el arról a népről, a melyből eredett s a mely részben sorakozott is melléje. Csak az első benyomásoknak elenyészttével akadt, ki igaz nevén szólította s visszahelyezte őt a Dósák közé. Azonban egészen korunkig

jobbára meghagyták azt a nevét, melyet saját magának szerzett, s melyet, ha atyafiai idáig haboztak elösmerni, úgy lehet, dicsőségül fognak követelni maguknak: nem éppen most, de mindenestre akkor, mikor a társadalom lemossa emlékéről a már teljes négyszázada viselt szennyet. Hány tévedést kell megérni, míg egy eszme életrevaló alakban nyilvánul; de nem szabad mindjárt áldozatul dobni azt, ki szintén nemest, nagyot akart, egyben-másban meg is előzte korát, csakhogy nem bírta homályosan képződött terveit elfogadhatóan megalkotni.

Az ő életírói kedves emberek. Tudniok kell, hogy korszakalkotó az a férfiú, kiről írnak, mert sorsához a jobbágyok sorsa fűződött. De ők dajkameséikkel csak a borzasztó külsőségeket hánytorgatják, azokat színezik ki gazdagon, annak a rokonszenvnek megőrzése nélkül, mely a vértanúk szemléleténél elfogja szíveinket. Előttük az az eszme, a melyet a legújabb kor társadalma némileg ismét fölkapott, az az eszme, a melyért ez a székely halt, semmi; s egyéniségének legalább is rendkívüli volta: szintén semmi.

Az 1514. évi «parasztlázadás» vezérét az írók nagyobb része nagy időközön át egyszerűen Székelynek hitta, s nevét hol latin, hol német, hol olasz modorban ejtette ki. Mellettök látszik bizonyítani maga a bukott nagyság is, ki ösmeretes czeglédi kiáltványát mint «Georgius Zekel» állítja ki.¹ A keresztesek általában véve Székelynek hitták maguk közt; de ez még nem ok arra, hogy György a nemes Dósa-család nevét ezzel fölcserélje. Táborában igen sok más nemes ember volt s így a mozgalmak nem irányultak éppen a nemesi hagyományok ellen, legalább nem oly mértékben, hogy a múltból mindent meg kelljen tagadni, a mi ezzel összefügg: még a családi nevet is.

Csupán a közszokásnak visszhangja ekként Ulászló királynak több levele, melyben a keresztesek «lator» vezérét, mint *Zekel*

¹ Pray, Epist. Proc. I. 85. — Katona, Hist. Crit. xviii. 720. — Wagner, Scepus. iv. 35. — Ugyanazon oklevél «Melchior Banckwr» változattal is előfordul, mint a maga helyén látni fogjuk.

Györgyöt névszerint is megbélyegzi² s az 1514-iki törvény, mely őt szintén Székely Györgynek nevezi.³ A király bizonyosan ismerte, mert, alig néhány hónapja, kitüntetésekben részesítette; már pedig ilyen esetekben kétségkívül nagy tekintettel voltak az illetőnek családi viszonyaira is.

A fölkelés esztendejében, 1514-ben, Georgius *Siculus*nak írja őt a palermói Janus Vitalis,⁴ — *Sechel* Giorginak Guanne Miklós,⁵ — *Cecol* Giorgionak Marino Sanuto,⁶ szóval a jól értesült Velence diplomatiája. Ugyanakkor csak *bizonyos* Györgyről tud Betinus gróf, Sforza Miklóshoz intézett levelében.⁷ — *Zecheel* vagy *Zechelius* a lázadás első krónikásánál, Bartholinus Riccardusnál,⁸ — *Zeglius* a Taurinus Stauromachiájában,⁹ — «Georgius quidam *Ceculus*» Cuspinianus Diariumában,¹⁰ *Zekel* vagy Georgius *Siculus* a közel egykorú Szeréminél¹¹ és az egykorú bécsi röpiratban, Georgius *Zékel* Siglernél,¹² *Sekel* Ranzanusnál,¹³ *Scytha* Tuberonál,¹⁴ — *Zeck* Orteliusnál,¹⁵ *Seggius* Ensnél, *Zeckel* Gradelehnusnál,¹⁶ *Zechel* Brutusnál valamint Ricautnál,¹⁷ *Zeel* a Chronicon Mellicenseben,¹⁸ *Zägkl' Jörg* a Wunderzaichen szerint¹⁹ s így tovább a legnagyobb résznél, emezeknek átíróinál.

Egyesek azonban már korábban is eltalálták a helyes nevet. Először a brassai templomban levő s 1571-ig menő évkönyvek

² Orsz. lt. Dl. 32.585. 1514 június 3. — Pongrácz lt. 1514 július 24. — Balassa lt. 1514 október 23. stb. Három kegyelemlevele a megtért kuruczok számára a premontrei rend jászóvári könyvtárának 78. sz. kéziratában (Formulás könyv, 43b, 206b, 207b lap) és Declaratio innocentiae super notam infidelitatis. (U. o. 66b–68b.)

³ 1514: I. t.-cz. 3. §.

⁴ Marino Sanuto, II. 296.

⁵ U. o. 278.

⁶ U. o. 261.

⁷ M. Tört. Tár, XIII. 251.

⁸ Odeporicon, Fol. D., lin. 11.

⁹ Mindjárt az Engel Monumentáihoz adott címképen is.

¹⁰ Bel, Adparatus ad hist. Hung. 281. l.

¹¹ Monum. Hung. Hist. II. oszt. Irók. I. k. 57. s k. II. Székely-Oklevéltár, v. 48., Tört. Tár, 1891. 337–8., 339. és 1905. 273.

¹² Bél, Adparatus, 65.

¹³ Schwandtner: Scriptorum, I. 516.

¹⁴ U. o. II. 329., de már Brutus (Magy. Hist. I. 299.) helyteleníti a Scytha nevet.

¹⁵ 1603.-i kiadás, 309. l. és Respubl. et Status Regni Hung. (Amst. 1634.) 136. l.

¹⁶ Hungar. Chronica. Frankf. 1665. 124.

¹⁷ Brutus: I. 299.; és Ricaut: Die Neueröffnung Ottomaneische Pforte stb. Augsburg, 1694. 124. l.

¹⁸ Perz, Monum. I. 278.

¹⁹ Ain gross Wunderzaichen stb. A müncheni kir. könyvtár «H. Eccl. 847. c.» jegyű röpiratának 5. lapján.

említik, hogy 1514-ben a parasztság *duce Georgio Doscha Ciculo* kelt föl.²⁰ Még határozottabb Istváni Miklós, midőn székelynek, családi nevén pedig *Dósának* mondja²¹ s így határozott különbséget tesz a népszerű és családi elnevezés közt. Révai Péter *Georgius Doscha Siculust* vagy *Georgius, alias Zeckelt* említ.²² Őket már korán átírta a mult században annyira olvasott Cserei Mihály, ha különben elvétette is a keresztnevét.²³ Székely Györgynek Dósa Györggyel való teljes azonosságát oklevelekkel egyik sem igazolta. Kövály László átvizsgálván a makfalvi Dósa-család levéltárát, okiratok alapján először vette föl Székely Györgyöt ennek a családnak tagjai közé;²⁴ a részletekkel azonban adós maradt. Végre 1876-ban Szabó Károly ráakadt Barlabási Lénárt erdélyi alvajdának és a székelyek alispánjának 1507 július 17. kelt okiratára,²⁵ mely a kuruczvezér családja iránt minden kétséget eloszlatott. Eszerint ő *Georgius Dosa*²⁶ *Siculus de Makfalva in Sede Maros existente.*

A makfalvi és uzapaniti Dósa-család az *Örlöcz-nem Szovát ágán* levő lófőségéhez számította magát.²⁷ A székely törzs hat ilyen nemzetségre: az Ábrány, Adorján, Jenő, Halom, Medgyes és Örlöcz nemre s összesen 24 ágra oszlott; maga az Örlöcz-nem a Bod, Eczken, Jenő, Seprőd, Szomorú, Szovát és az Új ágra szakadt.²⁸ Mindezek, mint törzsökös székelyek, vérszerinti atyafiak voltak, faluközösségben és magánbirtokokon éltek, adót és más kiadásokat nem fizettek s «Magyarország szent királyai

²⁰ Schwandtner, Script. i. 887.

²¹ Hist. Regni Hung. 1724-i kiadás. 41. l.

²² Schwandtner, id. h. II. 702. V. ő. Miles, Siebenb. Würg-Engel, 9., 19.

²³ Dósa Andrásnak írta őt. Históriája. (Pest, 1852. — 20. h.)

²⁴ Kövály, Erdély nevezetesebb családai Kolozsvár, 1854., 78. l.

²⁵ Századok, 1876. 20. Székely-Oklevéltár, III. 164—165.

²⁶ A család ma Dózsának s azelőtt Dó'sának is írta magát. Nevét mindenestre Dózsának kell mondanunk, de régente mindig Dó'sának írták. Mivel azon-

ban neve írásában a magyar nemesség — mondja Nagy Iván (Magyarország családai, III. 363.) már 1858-ban s éppen a Dósa-családról szólva — mindig ragaszkodott a régi diplomaticus formához s mivel helyesírási szabály, hogy a családnevek megtartják ősi alakjukat, ettől a szabálytól nem térhettem el.

²⁷ Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda oklevele 1499 október 24. Tört. Tár, 1890. 330—331. Székely-Okl., I. 291—294.

²⁸ 1548. évi összeírás. Székely-Okl., II. 78—81.

méltóságokat viselt, mert hat vármegye főispánja, a kunok bírása, tárnokmester, erdélyi vajda és országbíró volt.³⁸

Oklevelekben Erdély területén a Dósa-név 1468-ban jelenik meg először, a mikor *Dósa* Ambrust mint birtokost említik a kolozsmegyei Szentmárton-Macskáson.³⁹ Volt ottan birtoka a szucsáki Dósa Istvánnak is, a kinek felesége, Dorottya asszony, az akkor már doboka-vármegyeinek mondott Csepegőmacskáson tíz arany forintért zálogba vetette részjóságait Indali Zsigmondnak és édes anyjának, Katalin asszonynak.⁴⁰

Magán a Székelyföldön a Dósa név oklevelekben 1499 október 24-én tűnik föl először,⁴¹ mikor Kibédi Dósa Mihály a lófőseget mint *az Örlöcz-nem Szovát-ágának tagja* követeli. Kibéd Marosszékből fekszik, kissé északkeletre Makfalvától, a melylyel határos is. Sok nemes, de szegény Dósa lakik benne, a kik gondosan őrzik régi okirataikat a ládafiában, de nem tartják vagy igazolni nem tudják a rokonságot a makfalvai Dósákkal. Az oklevelesen igazolható *első makfalvai Dósa* ugyanaz a Dósa György, a kiről ez a könyv szól s a kinek nevét 1507. július 19-én említik először.⁴²

A családi nemzedékrend⁴³ elfogadható módon György nagypapjával, *Andrással* kezdődik, a ki a xv. század kezdetén élt s utódai ma is élnek. Andrásnak két fia volt: *Tamás* és *Ádám*, a kik a kézdiszéki (most háromszékmegyei) *Dálnokon*⁴⁴ éltek, hová az ősi Marosszékből valami oknál fogva áttelepedtek.

³⁸ Wertner, Die Woiwoden Siebenbürgens. Archiv des Vereines für siebenbürg. Landeskunde. Új folyam, xxix. 123—126.

³⁹ Orsz. lt. Dl. 27.185. Csánki, Magyarország tört. földr. v. 464.

⁴⁰ Orsz. lt. Dl. 36.403. Csánki, u. o.

⁴¹ Székely-Okl. I. 291—293. Századok, 1873. 127.

⁴² Századok, 1876. 20—21. Székely-Okl. III. 164—165.

⁴³ Nagy Iván, Magyarország. Csal. III. 363—367. Orbán Balázs, A Székelyföld

leírása, iv. 26. Sándor Imre, Geneal. Füzetek, 1903. 47—49. Kempelen, Magyar nemes családok, III. 370—374. Siebmacher, Wappenbuch (erdélyi kötet) 142. és a pót-kötetben 43. Pálmay, Marostorda vármegye nemes családai, 37—41. Forgon Mihály, Gömör- és Kishont várm. nemes családjai, I. 206—208. Orosz Ernő, Gömör- és a volt Külső-Szolnok nemes családjai, 71.

⁴⁴ A képeket és ezt a leírást dr. Csutak Vilmos sepsiszentgyörgyi tanárnak, a Székely Múzeum örének, volt kedves tanítványomnak köszönöm.

Dálnok a dálnoki patak mellett fekszik, mely a Hargita-hegység bodoki nyulványának Rigó-csúcsáról fakad s a Feketeügybe, majd ezzel együtt az Oltba ömlik. A falu, melynek ma 1500 lakosa és 362 háza van, hosszasan nyúlik végig a völgyben. A mellékelt nagyobb képen a falunak csak a felső, régibb része látható, mely a kép közepén, a falu szélén levő ref. templom előtt és körül terül el. Itt van a templom, az iskola, a község-

5. DÁLNOK. A DÓSA-TELEK LÁTKÉPE.

háza és egy pár régi kúria. A másik képen látható a Dósa-kúria telke, mely a völgy északi oldalán hosszasan nyúlt el. Helyén ma több ház, melléképület és kisebb telek van. Senki sem tudja, hol állott maga a ház, a Dósák udvarháza; a hagyomány csak annyit tud, hogy a két kisebb képen föltüntetett lakott terület jórészt, annak északi része azonban egészen a hegy lábáig mindenesetre a Dósák birtoka volt s udvarházuk a kúria közepe táján állt.⁴⁵

⁴⁵ Istvánfi (Historiarum de rebus hungaricis libri xxxiv., 41.) toll- vagy sajtó-

hibából Dálnok áll, a milyen nevű helyet nem ösmer sem a régi, sem a mostani

Dálnok a pápai tizedszedők jegyzéke szerint már 1332-ben tehető község; legjobban azonban a xvi. században virágzott, mikor — 1576-ban — 42 kapuja volt.⁴⁶ Erdős, hegyes-völgyes határában a másfélezernyi székely lakosság ma is földműveléssel, barom- és juhtenyésztéssel foglalkozik, mint bizonyára még inkább foglalkozott akkor, a mikor a Dósa-fiúk ott családot alapítottak.

Feleségeik neve ösmeretlen.

Tamás vajdának (gyalogsági kapitánynak) két, mások szerint négy fia: György, Gergely, János és Lukács, valamint egy leánya, Katalin volt; sőt egy Menyhért nevűt is említenek, a ki utóbb Horvátország bánja lett volna.⁴⁷ Két fia közül *György* és *Gergely*, az 1514. évi keresztes háború vezérei, utódok nélkül hűnytak el. *János*, a kit testvéröknek mondanak,⁴⁸ talán ugyanazon Székely János, a kit a szászok fellázítása miatt II. Ulászló király nagy bűnösnek ír,⁴⁹ bátyjainak kivégzése és a mohácsi csata után Szapolyai János királyhoz csatlakozott, a miért I. Fer-

magyar földrajz. Hibáját átvette olyan tekintélyes író is, mint Pray (Annales, iv. 351.), s az egészben véve jó kritikájú Feil a Schmidl-féle Oesterr. Blätter 1844. évfolyamában, a 4. sz. mellékletén. Brutus (i. 299., 307.) egyszerűen egy székelyföldi jelentéktelen helyet mond Dósa György szülőföldjének: «Exoriens ex obscuro loco». A fényképen látható lakóház, nyári konyha és csűr helyén Lázár András és Bartha László dálnoki tősgyökeres földbirtokosok szerint egy öreg kőház állott, mely a falu északi részével együtt 1819-ben leégett. Alapfalának egy részét még a mostani telektulajdonos, Bálint József kisbirtokos hordatta el s berakatta gazdasági épületébe s háza alapjába. Ezen a helyen néhány érmet is talált. Ez a lebontott ház (talán Dósa György szülőháza) a mostani lakóháztól nyugatra 5 és a csürtől keletre 3 méterre volt; s a romok szélessége 6 méter; hossza csak 5 méterre ösmeretes. A ref. egyház legrégebb, de csak 1723-ban s a községnek 1841-ben kezdődő jegyzőkönyveiben semmi sincs Dósáról; a däl-

noki Lázár-család legrégebb oklevele is csak 1586-ból való s a Barta, Gál és Hadnagy ottani régi családok levelesládái sem nyújtanak róla felvilágosítást. A nép azonban tudja, hogy Dósa György a mai Bálint-telken született. (Dr. Csutak Vilmos szíves közlése.)

⁴⁶ Orbán, Székelyföld, III. 184.

⁴⁷ Lásd ezen könyv 80. lapján az 1. jegyzetet.

⁴⁸ Bartholinus Riccardus, Odeporicon, D₃ levél, 6. sor.

⁴⁹ 1513 október 2. Szebenhez intézett parancsában. Századok, 1881. 229. Nem azonos azzal a nagylaki Székely Jánossal, a ki Szapolyai János vajdának 1514 februárius 4-én kelt oklevele szerint már özvegyen hagyta Csávási Erdő Annát. (A kolozsmonostori levéltárból kivonatolva Kemény, Appendix, D/8. 182b. sz. kézírata az Erdélyi N. Múzeumban.) Ez a Nagylak, hová Székely János özvegye beiktatása ellen Nagylaki Székely Tamás és Nagylaki Csoronki Lőrincz tiltakozott, Alsófehér vármegyében feküdt.

dinánd híveitől sokat kellett szenvednie.⁵⁰ *Lukács*,⁵¹ a negyedik fiú, többnyire a Gergelynek tulajdonított tetteket követte el s valószínű, hogy tulajdonképen Gergelyt értik a nevéen.⁵² Húguk, Dósa Katalin, *Zeyk* Miklóshoz ment férjhez, a ki utóbb Szapolyai János király vezérei közé tartozott. Annyi bizonyos, hogy egykorú krónikás följegyzések négy fiút tulajdonítanak Dósa Tamásnak, de unokáit már nem ismerik. A családot Tamás testvére, Ádám folytatta tovább, a kinek hasonlónevű fia, Ádám, unokatestvére volt Dósa Györgynek és testvéreinek.⁵³

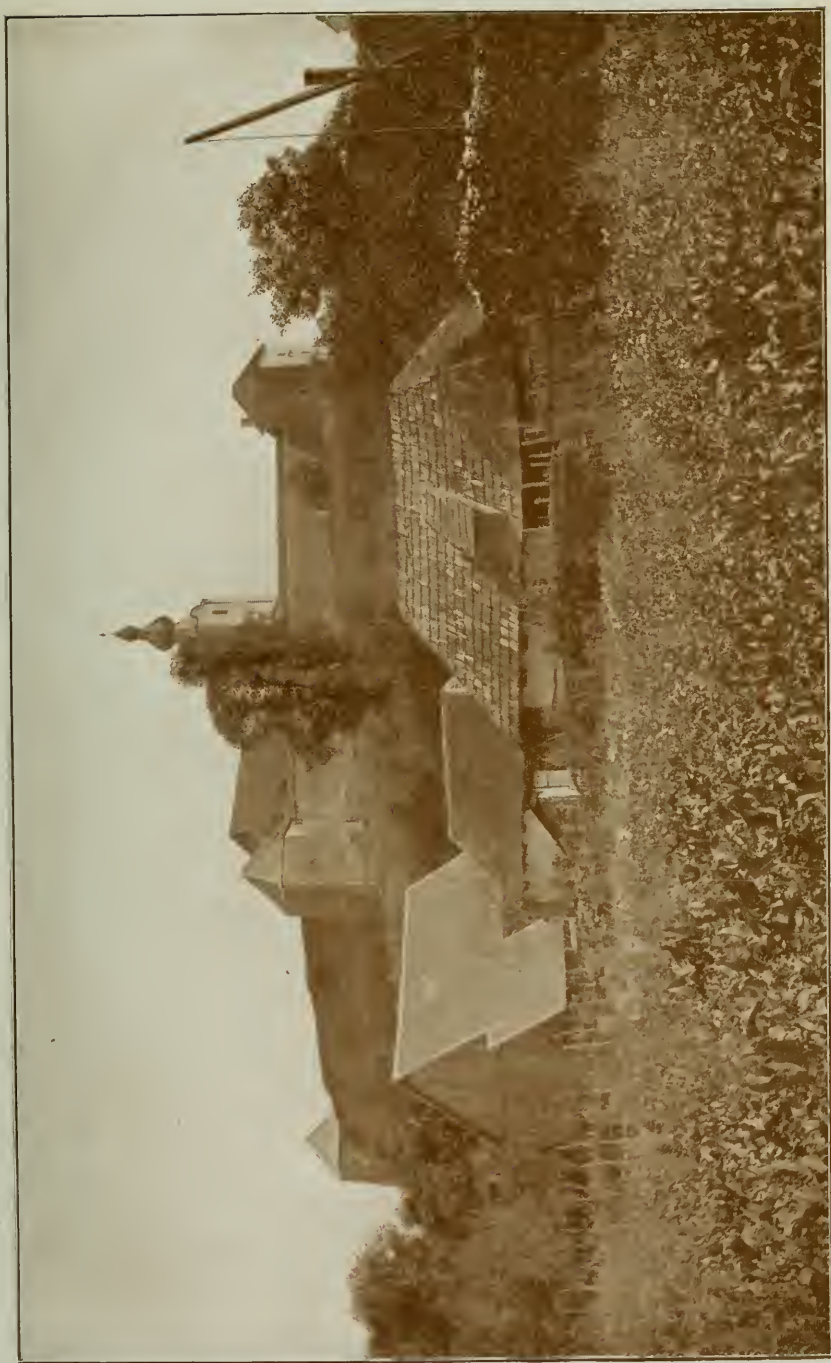
⁵⁰ Kemény, Repertorium nobilitatis Trans. III. kötet, «Dósa». (Kézirat az Erdélyi Nemz. Múzeumban). Miles szerint (Siebenb. Würgengel 19. l.) 1528-ban «in Siebenbürgen Stephanus Verböczi des Vngrischen Decreti Tripartiti author, Paulus Arthandi, Gregorius Pescheni, Ioannes Doscha, Lazarus Apafi, vnd Johann Daczó &c. blieben fest vnd beständig bey ihm (Johann), mussten doch vill Vnglücks darüber bestehen».

⁵¹ Ranzani Epitome (Schwandtner, I. 516.) Révai Péter, De Monarchia (U. o. II. 702.) Ortelii Chronologia (Nürnberg, 1603—39. l.) Gradelehn Chronica (Frankfurt, 1665. 124. l.) Ricaut, Ottom. Pforte (Augsburg 1694. 106. l.) Allg. Hist. Lex. Lipse, 1730. II. 103. l.)

⁵² Fasching (Nova Dacia. Kolozsvár, 1763. — II. 4.) csakugyan úgy segít a dologon, hogy Gergelyt, «másoknál» Lukácsot ír. Miles szerint (Siebenb. Würgengel, 8. l.) Doscha Székely György «weil der Hauffe zu gross wurd, machte (Mihály szerzetesen kívül) noch einen Vnter-Hauptman, seinen Bruder Lucam (welchen die Vnger Lucacs nennen, daher die fremde Historici den Nahmen Lucatium genommen), zugleich einen Zeckel und gibt ihm einen grossen Hauffen zu führen».

⁵³ István illyefalvi ref. pap leszármazottjait is a Dósa Dénes szászvárosi nyug. főgymn. tanár és néhai Révai Pál sepsiszentgyörgyi ref. lelkész adatainak alapján néhai Koncz József marosvásárhelyi tanár és a Teleki-könyvtár őre által készített

genealógiai táblázat mutatja, a melyet dr. Lóte József egyet. tanár pótlásainak felhasználásával egyeztettem. A diósadi Dósákra vonatkozó ez a családfa megvan Kempelen Bélánál is (Magyar nemes családok, III. 373.), de hiányosabban. A családot illető egyes adatok Petri Móránál, Szilágy vármegye monographiája, v. 415. — A Dósa-család összefoglaló geneal. táblázata megvan Dósa Endre alispán levéltárában, továbbá Nagy Ivánnál, Kempelennél, Sándor Imrénéél. Ezekre a jegyzetekben külön hivatkozom. Az illyefalvi legrégibb anyakönyvet (Liber vitae etc.) 1765-ben kötötték be, de már 1752-ből felsorolja az egyház tagjait. A possessionatus nemesek közt van nemzeti Dósa Antal s az egyházi nemesek közt Dósa István és Miklós. Ugyanezen Dósa István, mint praenobilis, 1762 februárius 22. feleségül veszi praenobilis Petke Évát, 1773 december 7-én pedig praenobilis Dósa Antal aldobolyi Sigmond Katát. A Dósák egyebütt is nemesek vagy praenobilisek az illyefalvi anyakönyvekben s abban a 24 családi okiratban, a melyet Dósa Eliz 1913-ban ajándékozott a Székely Múzeumnak. Mindig makfalviaknak tartották magukat, de az 1602. Basta-féle (Székely-Okl. v. 205—206.), az 1704. Mikes Mihály-féle (dr. Csutak tulajdonában levő) s az 1713. évi Apor-féle összeírásban (M. Tört. Eml. xxxvii. 587.) Dósák nincsenek; az illyefalvi Dósák pedig makfalvi előnevet az említett okiratokban nem használnak. (Dr. Csutak Vilmos szíves közlése).

ILLYEFALVA VÁRA DÉLRŐL.

Dósa András ivadékait — tizenöt nemzedékkal — a mellékelt családfa sorolja fel, azzal a talán merész betoldással, hogy kiterjed Dósa György hűgának, Katának és öcscsüknek, *Jánosnak leszármazottjaira* is; és a hatodik ízben Istvánt (Gergely tanár fiát) egynek veszi azzal az István illyefalvi pappal, a kitől Szilágy vármegyében a diósadi és Háromszékben az illyefalvi Dósák származnak.

6. AZ ILLYEFALVI VÁR BELSEJÉNEK KELETI RÉSZÉ.

Illyefalvát Dálnoktól, Dósa György szülőfalujától jóformán csak a termékeny Szépmező választja el, a hogy az Olt és a Feketevölgy között nevezik. Ezen a térségen valaha több csatát vívtak s már Dósa korában is volt hadi fontosságuk azoknak a falaknak, a melyek az illyefalvi templomot vár módjára körítették; a rákövetkező másfélszázad alatt azonban a várkastély kétszer is (1612., 1658.) csak erős ostrom után hódolt meg egyízben a törvényes fejedelemnek, másízben pedig a töröknek. Az odakerült Dósák tehát jó hadiiskolába jutottak.

A Dósa-nevet azonkívül is több nemes család viselte s egyesek kétségtelen rokonságban is álltak a *makfalvi* Dósákkal, a kiket II. Ulászló és más egykorúak *Székelyeknek*, későbbiek pedig *Hajdúknak*, «máskép makfalvi Dósáknak» is neveztek.⁵⁴ Kétségtelenül rokona a makfalvi Dósáknak *Ákosfalvi* Dósa Máté, ki 1609 december 15. nyert lófőseget.⁵⁵ A *Kibédi* Dósák 1499. óta⁵⁶ máig is Kibéden, Makfalva szomszédságában élnek.⁵⁷ Egy székely Dósa-családot másképen *Vargának* hittak.⁵⁸ Az *újszékelyi* és *etédi* Dósák udvarhelymegyeiek.⁵⁹ *Szövérdi* Dósa Mihály és Gergely Marostorda vármegyében élt 1603-ban.⁶⁰ A makfalvi Dósákkal egyidősek a farmosi Dósák Heves vármegyében.⁶¹ A siteri Dósák nemeslevele 1608-ban, a borsodiaké 1659 május 20-án kelt s ugyanakkor Vasban is élt egy címeres Dósa-család.⁶² Az 1754—1755. évi nemesi összeírás alkalmával Bácsvármegyében Dósa György,⁶³ Heves- és Külső-Szolnokban Dósa István és József,⁶⁴ Komáromban Dósa István, három János, András, Gergely és Mihály,⁶⁵ Veszprémben Dósa Ferencz, István, és két János igazolta nemességét.⁶⁶ Czímeres nemeslevelet kapott Dósa Pál 1755 június 20-án, s ezt Pestmegyében is meghirdette;⁶⁷ egy Dósa József 1795-ben Bácsmegyében Pestvármegye bizonyosága alapján hirdette ki nemeslevelét.⁶⁸ Ugyanakkor Ugocsában,⁶⁹ Nógrádban szintén laktak Dósák⁷⁰ s a gyöngyösi Dósa János Veszprém és Komárom bizonyosságai alapján 1833-ban Hevesben is meghirdette a maga nemességét.⁷¹ Ezek közül

⁵⁴ 1717 június 28. országgy. határozat. Erdélyi N. Múzeum, Kemény-gyűjt. xxxix.

⁵⁵ Kempelen, III. 368.

⁵⁶ Századok, 1873. 127.

⁵⁷ A Kibédi Dósáktól többszörös biztatás után sem kaptam okiratokat leveles ládáikból.

⁵⁸ Nagy Iván, III. 367—368.

⁵⁹ Pálmay, Udvarhelymegye nemes családai, 64.

⁶⁰ 1603 márczius 17. oklevél. Veress E., Basta György levelezése, II. 191.

⁶¹ Orosz Ernő, Heves- és a volt Külső-

Szolnok egyesült vármegyék nemes családai, 71.

⁶² Kempelen, III. 368—369.

⁶³ Nagy Iván családört. értesítő, I. 122.

⁶⁴ U. o. 114.

⁶⁵ U. o. 161.

⁶⁶ Kempelen, III. 369.

⁶⁷ Orosz, id. h. 71.

⁶⁸ Dudás, Bács-bodrogm. tört. társ. évk.

IX. 77.

⁶⁹ Nagy Iván, III. 368.

⁷⁰ Kempelen, III. 369.

⁷¹ Orosz id. h. 71—72.

némelyek praedicatum nélkül, vagy *ákosfalvi, cserefalvi, diósadi, farkasfalvi, farmosi, kibédi, makfalvi, siteri, ujszékelyi és etédi* s *uzapaniti* praedicatummal viselték a Dósa-nevet. Itt tulajdonképen csak a *makfalvi* és a belőlük kivált *uzapaniti* s a később

7. AZ ILLYEFALVI KÜLSŐ VÁRKERÍTÉS FŐBEJÁRATA KIVÜLRŐL.

beléjük olvadt diósadi Dósákról lehet szó. A makfalvi Dósákat koruk vagy termetök szerint is megkülönböztették; pl. Nemes Nagy és Kis Dósa Andrásról írnak a XVII. század elején;⁷² 1717 januárius 25-én pedig az országgyűlés a család egyik

⁷² 1607 december 17., 1622. szept. 20. oklevelek a Dósa-levéltárban.

tagját Makfalvi *Hajdú másképp Dósa* Mihály néven küldte számkivetésbe.⁷³

Makfalván emberemlékezet óta két Dósa-család élt: egy nemes és egy nem nemes. Megtörtént, hogy pl. a marosvásárhelyi kir. tábla 1764 december 15-én elösmerte, ellenben a kir. ügyek igazgatója kétségbevonta makfalvi Dósa András, Mátyás és György nemességét, mivel nem a maguk okleveleit mutatták be, s az Udvarhelyszék levéltárában levő lustratióra hivatkoztak, hol Dósa Andrást és Mihályt 1614-ben Makfalván a primipilusok közt említik.⁷⁴

A Dósák századok mulva is erősen ragaszkodtak ősi birtokaikhoz; így pl. 1745 május 21-én⁷⁵ a még kiskorú Makfalvi Dósa Ábrahám és Zsigmond testvérek az erdélyi kormányzás előtt tiltakoztak az apjuk, anyjuk, nagyapjuk, nagyanyjuk, dédapjuk, dédanyjuk, szépapjuk, szépanyjuk, ősapjuk, ősanjuk, ükapjuk, ükanyjuk és azoknak ősei, valamint fiú- és leánytestvéreik s mindennemű rokonaik ellen, a mennyiben még fiatalkori tájékozatlanságukban, együgyűségökben, fejletlen korukban, a székely jogból és örökös jószágokból, az ősi apai és anyai javakból, részbirtokokból stb. utódaik és leszármazottaik kárára valamit bármi módon elidegenítettek.⁷⁶

Mindezen családtörténeti adatok megösmérése után talán nem lehet szó szerint vennünk II. Ulászló királynak mindjárt *Dósa* György halála után a keserűségnek első érzetében tett azt a nyilatkozatát, hogy «Székely György közelebb állt a parasztsághoz, mint a nemességhez»: «Georgius Zekel rusticitati proximior, quam nobilitati».⁷⁷

73 Kemény, Repertorium Nobilitatis Trans. III. «Dósa.» (Kézirat). Márki, Rákóczi, III. 442.

74 1780 április 27. táblaí határozat, Dósa-lt.

75 Mária Terézia nevében kelt okirat I. Ferencznek 1802 április 1. átírata alapján. Dósa-lt.

76 Hasonló tiltakozást tettek Dósa

Sándor és unokatestvérei 1774 szeptember 10-én a kormányzás előtt. Dósa-lt. Dósa Ádám és Antal 1777 februárius 20-i tiltakozása (u. o.) már adott esetekre vonatkozik.

77 Kelet nélkül a prémontrei rend jászvári könyvtárában, Oláh Miklós formulás könyvében. (Kézirat, 78., 66b oldal.) Dr. Iványi Jenő szivességéből.

DÁLNOK LÁTKÉPE.

II. DÓSA GYÖRGY IFJUSÁGA.

DÓSA GYÖRGY dálnoki születésű lófő-nemes volt.¹

Még csak megközelítőleg elfogadható adatunk sincs György születésének évére. A források azonban halála esztendejében mint dicsvagyó, erős emberről szólnak róla s így föltehetjük, hogy legszebb férfikorában, életének körülbelül 40-ik évében halt meg. E szerint 1474-ben született, éppen abban az esztendőben, mikor Magyar Balázs erdélyi vajda és a székelyek ispánja Mátyás király parancsa² értelmében hadiszemlét tartott, hogy jegyzékbe vegye a székely nemzet három rendjét. Összeírta a lovasokat, akiket mostantól fogva a király akaratából lófőknek (primipilusoknak) neveztek, valamint a gyalogosokat (a pixidariusokat); s kihirdette, hogy ezen a felosztáson egyetlenegy primor (székely főrendi) sem változtathat. De a lófő a primorok sorába emelkedhetik, ha három székely örökségre tesz szert és a gyalogos is bejuthat a lófők közé. A székelyeket tehát egyenként is megillető nemességet Mátyás mostan, Dósa születésének vélt esztendejében szabályozta.

¹ Önként elesik ekként Horváth Mihálynak még az 1841. évi Tudománytárban (IX. 220.) tett s nagy történetében (III. 311.) csak részben kiigazított azon állítása, mintha Székely «nemtelen származású székely» lett volna. Nagyon kétes Verancsicsnak (Munkái, II. 11.) azon kifejezése, hogy «Pálfi Balázs (a szegedi fejbíró) hites atyja vala nekie.» Ez valami örökbefogadásra vonatkozhatik. Betinus gróf, ki közvetlenül az események hatása alatt (1514 jún.) írt, Dósát határozottan «nemes családból eredőnek» mondja. (Tört. Tár, XIII. 251.) Istvánfi előadásából okvetlenül a Dósák nemességét kell kiolvasni; nála Dósa György 1514-ben a lovagi rend jelvényeit és családi czímerébe a levágott kezét nyeri; öccse Gergely pedig (42. lap) rokonainak és barátainak nevezi a neme-

seket, kik ellen György indulni akart. A legtöbben mégis éppen Istvánfi nyomán tették meg Dósát parasztnak, vagy Taurinust követve, ki szerint nemcsak Dósa vallotta magát szegénynek, hanem egyszer a haragvó Jupiter is így kiáltott rá:

«Gyáva te és balgább Gryllusnál, a ki a kellő Tiszteletet mibamar feledéd Plútó felesége És úrnője iránt, — te, ki még az imént csak ekével Tudtál bánni s a rüt ekevas vala még egyedüli Czímered...»

(Engelnél, 135. l. 512—516. v.) Ez a kritikával történetforrásul is használható Taurinusnál csupán poëtica licentia, mert a katona Dósát nem nézhette földművesnek, annál kevésbbé parasztnak.

² Kelt 1473 december 9. Székely-Okl. I. 219—221.

György ifjúságáról alig mondhatunk valamit. Atyja a vitézi rendhez tartozván, nem sokat törődött fiának tudományos neveltetésével s beérte annyival, hogy vele is megkedveltesse saját életpályáját. György, úgy látszik, olvasni nem tudott.³ Életének verses leírója⁴ ily szavakat ad szájába:

«Jártas nem vagyok a tudományokban ; nem is értek
(Már születésemnél fogvást sem) a czifra beszédhez ;
Elmondom mégis, ha reám hallgattok, a mikre
Ifjúságomban tanítottak szerzetesek, kik
Csuklyákat fölhúzva beszéltek a templomi székről.»

György együtt nevededett testvéreivel, a kik közül Gergelyt vagy Geczőt szerethette a leggyöngédebben. Öcscsének komoly, óvatos, de azért nem bátortalan természete mintegy teremtve volt arra, hogy öt szilajabb, merészebb vállalataiban s indulatoságában ellensúlyozza, mérsékelje. Testvéri szeretetöket egészen a sírig megőrizték. Az a nemes hév, a melylyel — hagyomány szerint — legyőzője előtt a kurucz vezér mindent magára vállal, csakhogy öcscsét megszabadítsa a kínos haláltól, ennek a testvéri szeretetnek igazi apotheosisa.

Időközben, alkalmasint atyjának halála után, György a Székelyföld másik végére, Makfalvára került.⁵

Ott, a makfalvi határban a Tököz, Gedötelke, Szilaspataka, Árok köze, Nagyszegfenék, Fűpatak, Szarkatövis, Füzespatak, Kövesoldal-alja, Hidegszeg, Szemling, Nádszegfeje, Oláh Simon

³ «Mikor már az urak levelet küldtek Székely Györgyhez és azt kézbesítették neki, elolvastatta jegyzője által.» (Szerémi, 61. l.)

⁴ Taurinus, 139. l. 83—87. v.

⁵ Makfalva legbővebb leírása Benkő Károlynál, Marosszék ismertetése, 231—238. l. Főrésze az 1577—1731. évi határjárások ismertetése. Makfalva környéke Kőváry szerint (Székelyhonról, 1842., 43. l.) «azon érdekesekek közé tartozik, melyeket az alkotó erő derültebb perceiben szült, melyre a természet is mosolyogva néz s hol a vándor hazaérkezettnek érzi magát.

Az oldalra dülő falu, az előtte elterülő térség átsusogva a Küküllő habjaitól s a térnek határt vető bájvonalú erdős hegylánczatol kedves idylli képet ad... Eszébe jut ezen a földön a teremtés ötödik napja (47. l.), a nemzeti fejedelmek kora, mely «halakül teremté a népet, hogy lenne alább a föld porán, úszkálva zavart vízkörében...» De eljön a nap (48. l.), mely «a letapodott népet erkölcsi teremtésébe, az állatot Isten érző teremtményivé teremtendi, hogy munkája után gyönyört is élvezhessen.»

DÁLNOK.
(Baranski E. László rajza.)

hídja, Borozdás többnyire a Dósa-ösöktől maradt örökség volt,⁶ a mely a lófőseget biztosította s módot adott a primipilusságra, vitézeknek harcza vezetésére. A lófőséghez tartozó szántóföldek és rétjeik voltak ott az Apoldiaknak, Orbánoknak, Nagyoknak, Balóknak, Szilvesztereknek, Péterfieknek, Miklósiaknak és Balásiaknak is.⁷ Főkép az Ábrán- és az Örlőcz-nem ágbirtokosai

8. AZ ILLYEFALVI VÁRKERÍTÉS FŐBEJÁRATA BELÜLRŐL.

osztottak az elég szűk határon, mely nem a gazdagságot, hanem csak a szerény megélhetést biztosította.

A Dósák udvarháza alkalmasint akkor is ottan állt, a hol mostan áll, a templom közelében. Mai alakját az 1815–1817 esztendő táján nyerte, mikor Dósa Dániel restauráltatta, vagy inkább tövéből újraépíttette.⁸

⁶ Fogott bírák levele 1607 december 17., 1794. évi átíratban, Dósa-lt.

⁷ 1571 januárius 20. tanúkihallgatás Székely-Okl. 11., 311.

⁸ Dózsa Endre alispán szíves közlése.

A szöveghez csatolt kép 1860 táján készült. Az 1901 márczius 29. Makfalván 775. sz. a. kelt községi bizonyítvány szerint a Dósa-család ősi curialis telken jelenleg is meglévő köépület keletre néző

Tündéreket említ a makfalvai székely, ha Várhegyesről szól. Ez a Várhegyes ott van a faluval szemben, a Kis-Küküllőnek fős a belenyíló Szolokna-csermely keresztező völgyének baloldalán, egy meredek erdős bércz legmagasabb ormán. Ha a székely nem tudja is megmondani, ki vitte el onnan 1836-ban az utolsó koczkakövet, megmondja, ki tette oda az elsőt. Maka székely «rabonbán» emelte a várat. Valamikor az ő halála után az őrség leszállt a völgybe, hogy Makafalvát alapítván, békésebb foglalkozást keressen; s a falu negyedfélszáz házában a mintegy 1600 főnyi lakosság ma is földművelésből s némi kereskedésből él. A várat magát aranyhajú tündérek szállották meg s dal és zeneszó mellett mulatoztak, tánczoltak ott a hajdani sasfészeknek begyöpesült udvarán. — Odább a Halj-meg-bércz felsikján már szintén csak sánczolatokat mutogatnak az idegennek; a vár tövében azonban, hol egykoron talán az őrség falva állott, cseréptörmelésekre figyelmeztetik. A régi vitézségnek nincs egyéb emléke, mint ez a sok lom s a bércznek önfeláldozásra serkentő neve.

A makfalvi ősi udvarházból Dósa keletfelé könnyen elláthatott a regényes táj két pontjáig: a Várhegyesig s a Haljmegig. Régóta áll már úgy a két bércztető: megfosztva a természetnek ez izmos alkotásaira védelmül rakott, nyügül maradt emberi építményektől s tanulságot adva annak, ki tanulni kész. Állottak a falak, míg Maka honvédő katonái őrzék; lehullottak, elporlottak, mikor a tündérek fényűzését kellett volna fedezniök.

Dósa György a köznemességet szerető s a parasztságot pártfogó nemzeti király uralkodása alatt született⁹ és a gyűlölt oligarcháknak tág teret nyitó Jagellók idejében serdült föl.

szögletszobájának falában kőtábla van, ily felírástal:

ASZ ISTEN SEGEDELMIVEL
ÉPITETTE EZEN KŐHÁZAT
M. TK. NEMES NÉHAI DOSA GERGELY
ÖZV. T. MADARAS ÁGNES
AZ ELSŐ SZÜ. FIA M. TKS. NS.
DOSA DÁNIEL A MAGA
KÖLTSÉGÉN.

⁹ Szárazajtai székely népmonda szerint Mátyás azoktól, kiknek nagyon sokjuk volt, elvette fölösleges vagyonukat s azoknak adta, kiknek semmijök sem volt; a ki azonban ezek közül ajándékát elpazarolta, azt felakasztotta. A mellett kérlelhetetlenül büntette a szegény nép elnyomóit. Telegdi István erdélyi vajda Sepsi-szék biráinak és királybirájának 1484-ben

Zavart, elégtelenséget, mozgolódást, lázongást látott maga körül szűkebb hazájában, a Székelyföldön mindenütt. Még bölcsőben ringatták, mikor Mátyás király szemére lobbantotta *Fáncsy* Mihálynak, hogy halála híret terjeszti a hű székelyek közt s ezzel akar újabb mozgalmakat és zavargásokat támasztani köztük.¹⁰ Körülbelül egy esztendő volt, a mikor *Magyar* Balázs erdélyi vajda Tordára hitta a magyarokat és a szászokat, hogy tanácskozzanak, hogyan oltalmazhassák meg magukat a székelyek ellen, kik Segesvár és Kőhalom közt néhány nemest és szászt kiraboltak és megkárosítottak.¹¹ De az ötesztendő gyermeknek már némi sejtelve lehetett arról a dicsőségről is, mely a kenyérmezei csatából hazatért törökverő székelyek szívét töltötte el. Élénkebben hathatott a gyermekre, mikor 1484-ben az erdélyi oláh jobbágyok nemes uraik és a szászok ellen fordultak, a nemeseket gyilkolták s birtokaikat pusztították. Mátyás király akkor¹² János szentgyörgyi és bazini grófot bízta meg, mint erdélyi vajdát és székelyispánt, hogy lecsöndeítse az oláhokat, kik nincsenek hivatva és nem is születtek szabadságra; ha pedig tovább lázongának, irtsa ki s fejeztesse le a főbbeket. Maga is 15—16 esztendő fiú volt már, mikor — Mátyás halála után — 1490-ben Ulászlónak és Albertnek a koronáért való versengése a Székelyföld nyugalmát is föl-zavarta.

A székelyek II. Ulászló mellé álltak, a ki minden jogukra megesküdött,¹³ de ezeknek nagyobb védelmére a székelyek a szászokkal a sárdi mezőn külön is szövöztek s megfogadták, hogy elnyomóik ellen közösen fölkelnek.¹⁴ Föl is keltek 1492 decemberében, mikor vajdájuknak, Báthory Istvánnak kormányát

valóban megparancsolta, hogy a Szárazajtán pörölt székely örökségeket annak adják, kit a nép vallomása szerint megillet. (Székely-Okl. I. 253.)

¹⁰ Mátyás parancsa 1474-ből. Székely-Okl. I. 221—2.

¹¹ 1475 januárius 13. U. o. III. 97.

¹² 1484 november 17. U. o. I. 249—250. Szilágyi Sándor (Erdély Tört. I. 163—4.) hibásan teszi a lázadás idejét 1486-ra s az oklevél keltét 1486 november 15-re.

¹³ Székely-Okl. I. 273.

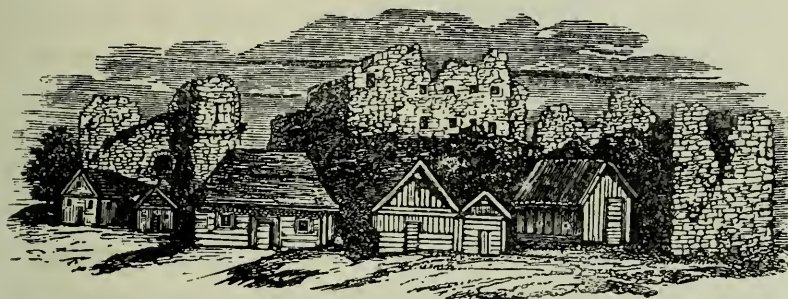
¹⁴ U. o. III. 122.

tűrhetetlennek találták s a szászokat is megfenyegették, ha velök nem tartanának.¹⁵ Pár nap múlva a hét székely szék hosszú emlékiratot intézett II. Ulászlóhoz,¹⁶ hogy felsorolja Báthory vajda kegyetlenségeit és zsarolásait. Legfőbb panaszuk volt, hogy — idáig hallatlan módon — a székelyek közt (Székelyudvarhelyen) várat építtetett, annak építésére az embereket elhajtotta s a vár ellátására minden székelytől egy köből búzát, egy köből zabot, egy tehenet, egy csirkét, egy kenyeret, — minden plébániától két ökröt, két hordó sört, két szekér szénát s minden falutól egy oldal szalonnát szedett. A ki a csirkét, vagy kenyeret a határidőre be nem szállította, ötven vagy még több dénárban marasztaltatta el. Egy asszonyt karóhoz kötözve égettetett el, néhány nemesnek a házát fölgyújtatta, egy nemes megveretett, leányát hajánál fogva csúfosan meghurczoltatta. *Veress* Endre nemes székelyt, a ki a királyhoz a sérelmekkel küldött követségnek tagja volt, ezer arany forintnál nagyobb összeg erejéig megkárosította, feleségét alávaló szavakkal gyaláztatta. Egy háromsztdős gyermeket anyja szemeláttára karóhoz köttetett, hogy megsütsesse s a szegény asszonytól ezzel a rémítéssel csikart ki fejeválságot. A zúgolódókat azzal hallgattatta el, hogy ő Erdélyben király is, vajda is; azért a ki ellene panaszra megy a királyhoz, két feje legyen, hogy ha az egyiket elveszti, a másikat tegye a helyére. Így sokan inkább átszöktek Moldvába és Oláhországba, ott szántottak, vetettek s inkább a vajdák jobbágysai lettek, hogy Báthory zsarnokságától meneküljenek. Ő azonban egész falvakat és székely örökségeket jogtalanul a maga részére foglalt le s a még gyöngekorú székely fiúleányokat a maga belsőembereihez adatta férjhez, hogy örökségüket megkaparítsa. A király eddigi rövid uralkodása alatt tízezer ökrös és valami százezer forint fizetésére szorította a székelyeket, a kik mindig államsegély nélkül védelmezték határaikat s messze-földeken is patakban folyt vérök a királyért. A vajda kezdettől

¹⁵ 1492 december 2. U. o. v. 122—3.

¹⁶ Egész terjedelmében u. o. I. 272—280.

fogva azon volt, hogy kiirtsa a főbb székelyeket, a szegényebeket pedig minden szabadságuktól megfoszsza és a nemesek jobbágyaivá tegye. Kérték tehát a királyt, hogy mozdítsa el Báthoryt, mert ők nem maradnak meg alatta, nem bízzák reá a fejüket, hanem feleségeikkel, gyermekeikkel együtt kimennek az országból más földre. Hiszen a vajda a székelyudvarhelyi várba négy mérföldnyi távolságból is berendeli őket búzát rostálni s ha vonakodnak, leányaikat és szolgálkat hajtják el a munkába. Annak a várnak építésekor pedig a szegény székelyeket ökrök módjára fogták be a járomba s igazán barmok módjára hordatták velök a fát s a többi szükséges dolgot.

9 AZ UDVARHELYI VÁR ROMJAI.

Ilyen dolgok láttára és hallatára a fiatal Dósa György valóban olyanformán gondolkozhatott, ahogy poéta kortársa, a humanista Taurinus írja róla:¹⁷

«Mily nagy bűnösök a nemesek, tudjátok. Az ősök
Érdemivel takaróznak; azonban örökbe kapott kard
Nem nemesít: csak igaz bátorság tesz nemesekké.
Önhittség, meg erény nem jár egyszerre. Igaz, hogy
A ki magasra tör, a paloták fényét ne keresse
És a szegényt tisztelje, mivel nincs benne irigység
S mert egyedül ez emelheti azt föl a csillagos égig,
A ki fejét fennhordja az élet ezernyi bajában.»

A székelyek különben megszabadultak Báthorytól s az új vajda, Béltteki *Drágffy* Bertalan, egy kézdiszéki székely esetében

¹⁷ Taurinus, *Stauromachia*, 189 I., 88–96. vers.

mindjárt 1493-ban megvédélmezte a székelyek személyes szabadságának a jogát;¹⁸ de éppen a kézdiszékietek nem védélmezhetete meg az egy esztendő mulva bekövetkezett inség és drágaság ellen.¹⁹

Marosszékben, a hol Dósa György növekedett, csakhamar oly nagy egyenetlenség támadt a székelyek közt, hogy a székely nemzeti gyűlés Szentgyörgyi Györgyöt, Baldóczi Csányi Lőrinczet és Lázárt, Szentkirályi Tamási Ferenczet és Bernátot, valamint Szentbenedeki Márton Jánost a Székelyföldről száműzte, házaikat és malmaikat pedig lerontatta. László erdélyi püspök és Geréb Péter országbíró azután, hogy a székelyek hazáját hasonló zavargások ne háborgassák, arra ítélte ezeket a székely főembereket, hogy kövessék meg a székely nemzetet s kérjenek bocsánatot a marosszéki közszékelyektől.²⁰ Egy esztendő mulva a király megerősítete a régi székely szokásokat és szabadságokat.²¹ Ezek szerint (17. §.), ha valamely nemes székely hűtlenségbe esett, de ezt a bünt csupán a székelyek közt követte el, akkor csupán székelységét veszítse el. Ha pedig az ország és a király ellen követte el, a székelységgel együtt nemességét s minden ingó és ingatlan vagyonát is elveszítse. Vagyon a kincstárra száll, de a király ezt megint csak székelyeknek, vagy a köztük lakóknak adja, hogy a székelység ne károsodjék. Egy másik pont pedig (a 20. §.) a székelyek igaz szokásai és törvényei ellen izgatókat, az új és rossz törvényekre törekvőket fej- és jószágvesztéssel fenyegette. Mindezeket a szabadságokat pedig a király — úgymond — azért erősítete meg, mert a székelyek őt nemcsak a törökök, hanem a lázadók és fölkelők ellen is mindig segítették.

Azonban 1503 januárius 22-én a székelyek három rendjének és hét székének székelyudvarhelyi közgyűlésén már kénytelenek

¹⁸ 1493 június 4. Székely-Okl., v. 52-3.

¹⁹ 1494 szeptember 8. U. o. I. 281-2.

²⁰ 1498 szeptember 13. Székely-Oklev. III. 133-5.

²¹ 1499 július 13. U. o. 138-145.

A MAKFALVI DÓSA-HÁZ.

voltak tiltakozni Drágffy Bertalan vajdának azon vádja ellen, mintha ők fellázadtak volna a király ellen; holott csupán jogaikat és szabadságaikat védelmezik az őket elnyomó és zaklató vajda ellen, a mint ezt a három nemzet tordai országgyűlésén bővebben is kifejtteni kívánták.²² Az új vajdával, *Szentgyörgyi és Bazini Péter* gróffal különösen a nemesi jószágok székely tulajdonosainak volt bajuk, mire a király külön biztost küldött be, a ki a vajdától hozzá felebbezett ügyeket eligazítsa.²³ Ezzel függ össze a székely nemzeti gyűlésnek Székelyudvarhelyen 1505 november 23-án hozott végzése, melynek eredetije csak most került elő.²⁴ Ez a nevezetes határozat, melynek hozatalánál már Dósa György is jelen lehetett, a székely bírákat és törvénytevőket azzal vádolta meg, hogy szeretet, harag, gyűlölség és önzés következtében gyakran nem hoznak igazságos ítéletet. Most tehát Udvarhely- és Keresztúr-székekből négy főembert és 13 lófőt, összesen 17 székelyt választottak meg és eskettek föl, hogy mint bírák az egész Székelyföldön igazságot szolgáltatassanak. Ezt a bíróságot, mint első felebbezési fórumot, mint egészen új intézményt, Székelyudvarhelyen állították fel, de a nemzeti gyűlés maga volt a felebbezési bíróság.²⁵ Az igazságszolgáltatás ügyével 1506 februárius 10-én a három nemzet tordai országgyűlése is foglalkozott.²⁶ Úgy találta, hogy mivel egyideig nem volt vajdájok, az igazságszolgáltatás megakadt, a mi sok gyűlölködést, viszályt, igazságtalanságot, kárt okozott. Intézkedett tehát addig is, míg a király új vajdát nevezne ki, mert Erdély török, tatár s más ellenséges népek közt feküdvén, a gyujtogatók már sok helységet elhamvasztottak s elszaporodtak a rablások, tolvajságok, fosztogatások, emberölések, pénzhamisítások. A három nemzet közt is annyi az egyenetlenség, gyűlölködés, gyanúsítás, hogy most is,

²² Székely-Okl. v. 34–35.

²³ 1504 szept. 18. U. o. III. 158–160.

²⁴ A marosvásárhelyi Teleki-levéltárból, honnan — ifj. Biás István levéltárnok szíves közreműködésével — hasonmását is közlöm, mivel a Székely-Oklévtár is

(I. 306–309.) csak egy XVII. századbeli magyar fordításának 1769. évi átírását ismeri.

²⁵ Connert, A székelyek intézményei 30–31.

²⁶ Közli a Székely-Okl. I. 309–313.

mikor az országgyűlésen a haza védelméről egy szívvel-lélekkel kellene intézkedniök, az ellenségről megfeledkezve, egyik nemzet a másikra akar támadni, mert egyikkel szemben sem gondoskodtak még az igazság kiszolgáltatásáról. Hogy tehát a bajokat megszüntessék és gyökeresen kiirtsák s ezek a bajok a három nemzet egységét és egyetértését meg ne bontsák, a gyulafehérvári káptalanból egy s minden nemzetből 14, összesen 43 bírát választottak, a kik évenként kétszer gyűljenek össze ítélet-hozatalra. A három nemzet pedig, ahogy hű földiekhez illik, egymást személyök és költségek kímélése nélkül támogassák s ha a vajda és a székelyek ispánja őket elnyomná, ezek elmozdítására a királyt közösen kériék.

Ugyancsak az 1506. esztendő nyarán a székelyek föltámadtak, mert Lajos királyfi születése (1506 július 1.) után az adószedők lelkiösmeretlenül hajtották be tőlük az ökörsütés terhes adóját.²⁷ Ezt az adót, vagy inkább — a hogy még Mátyás király nevezte — «önként és szívesen adott ajándékot» rendesen kérni kellett a székely nemzetgyűléstől, s ha az megszavazta, az egyetlen, közrendű székelyektől szedték be. A primorok és a lófők nem fizették, de a fölkelők közt most ők is ott voltak; s valószínű, hogy a Dósa-testvérek sem hiányoztak közülök, mert a forrongás Marosszékbén volt a legnagyobb. Tomori Pál, mint királyi biztos, 500 lovassal és némi gyalogsággal jött Budáról a székelyek lecsillapítására; azonban Székelyvásárhely közelében csatát vesztett, lovasságának nagy része elesett és húsz sebével maga is csak alig menekülhetett meg. Itt tanulta meg igazán, hogy a székelyek nem félnek sem Istentől, sem embertől. «A szászokat — úgymond²⁸ — meghajlíthattam; de ezek a székelyek azt hiszik, hogy a kit megölnek, szolgájuk lesz a más világon.» Csak egy újabb csatában győzhette le őket, mire az ökörsütést végrehajtotta.²⁹

²⁷ Connert, A székelyek intézményei, 94—98.

²⁸ Fraknói, Tomori Pál. (Századok, 1881. 293.)

²⁹ U. o. 293—5. Istvánfi, 67. Kőváry, Erdély tört. II. 134—6. Szilagyi, Erdély tört. I. 175. Teutsch, Gesch. d. Sachsen I. 136.

A székelyek lecsillapítása végett az agyagfalvi székely nemzetgyűlés az év vége felé elhatározta, hogy ezentúl főrendű, lófő vagy közsékely ne híjjon össze pártütés céljából gyűlést, eszeveszett embereket maga mellé ne vegyen és ne szerezzen magának oly hatalmat és méltóságot, a mely meg nem illeti. Mert Székelyországban ennek következtében történnek a tolvajságok, emberölések, veszekedések, pusztítások, boszúállások, égetések, házak feldúlásai, hadakozások, üstökvonások s egyéb veszedelmek, a mik az elmúlt időkben néhányszor megestek. Azt akarták, hogy országukban a hűtlenség vagy pártütés taplója és kovásza teljességgel elszáradjon és elhervadjon. A király tisztviselőinek pártütő módon még akkor se álljanak ellen, ha azok egyesek vagy az ország szabadságát megsértenék, hanem gyűljenek össze egy helyen, közönségesen tanácskozzanak s forduljanak egyenesen a királyhoz és Magyarországhoz, a melynek ők is tagjai, «hogy így az igen-igen nagy Scythiából rájok maradt tökéletes hűségnek dicsérete, a mely még eddig minden pártütéstől, árulástól makula nélkül köztük megmaradt, köztük ezután is győzhetetlenül maradhasson meg». Ha pedig valamely főrendi, lófő vagy tisztviselő pártütés céljából mégis gyűlést tartana, az olyan, mint nemzetének árulója, minden tisztességét és becsületét veszítse, Székelyországban többé sohase lakjék, örök számkivetésbe menjen, vagyona örököseire szálljon és csak a király adhasson neki kegyelmet. Közsékelynek a nemzet is megkegyelmezhet.³⁰

Más nagyok, lófők és közrendűek közt talán Dósa is fölemelte jobb kezét, hogy megesküdjék erre a törvényre, a király hűségére, az egyesség megtartására s megjelent abban a «számtalan sokaságban, mely kész volt Székelyország javáért meghalni és a szent koronához is hűséget tartani».³¹ Az egész székely nemzet határozata mindenesetre kötelezte; de férfiuvá

³⁰ Az oklevél xvii. századbéli magyar fordítása 1777. és 1815. évi átiratban: Székely-Okl. I. 313–7.

³¹ U. o. I. 315–6.

olyan körülmények közt izmosodott, a melyek állhatatosságra alig növeltek valakit. Még Mátyás király is csak rövid időre s nem is mindenütt biztosíthatta a jog, törvény és az igazság uralmát; Ulászló ideje pedig már közel állott hozzá, hogy visszaessék az ököljog korába. Báthory Istvánt, az erőszakos erdélyi vajdát és székelyispánt, erről olyanok is vádolták, kik a dicsőséges kenyérmezei csatában lelkesülten harczoltak oldalán. Ennek a kornak Erdélyben sok tekintetben ő adott irányt; s ha Dósát utóbb nemcsak vitézsége miatt dicsérték, hanem hallatlan kegyetlenkedését és nagyravágyását is szemére lobbantották, meg kell gondolni, hogy abban az időben lépett legénysorba, mikor erre Erdélyben nemzetének egyik hőse és egyik leghatalmasabb dinasztája adott példát.

A történelem színe előtt Dósa György, ki addig ösmeretlen módon vett részt a székely nemzet ügyeiben és bajaiban, mint az ököljog embere jelent meg. Héderfáji *Barlabásy* Lénárt erdélyi vajda és a székelyek alispánja, 1507 július 19-én a szebeni tanácshoz intézett levelében a marossszéki Makfalván lakó nemes (agilis) székelynek,³² de egyúttal az egész Erdélyország nyilvánosságos rablójának nevezte.³³ Valószínű tehát, hogy Dósa már előbb is követett el rablást, mert a szebeni tanács másra gondolni sem tudott, mint reá, mikor panaszt tett, hogy a legközelebbi medgyesi vásár alkalmával Szeben város néhány lakosát Medgyes város közelében kifosztották és megölték.³⁴

³² Az agilis cím Erdélyben akkor a szék- és megyei bírának, királybírának járt ki (1484-ből Székely-Okl. I. 252.), de — pl. 1504—7-ben — a székelyeket a király egyetemlegesen is agilisoknak nevezte. (U. o. III. 159., 163. stb.)

³³ Szabó Károly közlése a Századokban, 1876. 20. és Székely-Okl. I. 164—5.

³⁴ A családi hagyomány másképen tudja a dolgot. Nemzedékről nemzedékre leadva beszélték, hogy Dósa György Kibédén készült löcsös szekérével ment Medgyes felé a vásárra. A medgyesi vásárról nagy

tömeg vergődött haza felé ki erre, ki arra. Egy jobb kocsiban szembejött a köhalmi szász királybíró és jökevében ostorával jobbra-balra csipkedte a járókelőket. «Félre, paraszt!» kiáltott mindenkire. Dósa György szekérével is összekadott, ostorával reá is csapott egyetkettőt, s neki is odaszólt, hogy «Félre, paraszt!» «Paraszt az apád!» kiáltott Dósa György, előkapta a szekér löcsét, föbe kollintotta vele a királybíró és széthasította a fejét; de rablásról szó sem volt. (Dósa Endre alispán szíves közlése.)

10. MEDGYES FŐTERE.

Barlabásy azt tanácsolta nekik, hogy a város nevében írjanak ez iránt Lázár Andrásnak és az előkelőbb székelyeknek és szólítsák fel őket, hogy egész Erdélyországnak ilyen nyilvánosságos rablóját ne tűrjék meg maguk között, hanem az ilyen módon elkövetett rablás miatt haladéktalanul úgy büntessék meg, hogy a székelyek és az ország többi jó lakosa (regnicola) közt kötött szövetségi egység és egyetértés inkább megerősödni és megizmosodni, mint felbomolni látszassék.³⁵

Gyergyai és Szárhegyaljai Lázár András annak a Bálintnak fia volt, a ki Zsigmond királynak egy okirata alapján a Medgyesen tartózkodó Mátyás királynál 1462 december 9-én kieszközölte, hogy Csikszéktől elválassza Kászont s ez külön bírót, hadnagyot stb. tehessen. Halála után a hálás kászoniak elhatározták, hogy maradékai három évenként fölváltva egyszer bírák, más-szor hadnagyok legyenek a székben.³⁶ Lázár Andrásnak akkora tekintélye volt, hogy a mult (1506) évi agyagfalvi székely nemzeti gyűlésnek ő volt az elnöke; s névszerint ösmerjük azokat az előkelő székelyeket is,³⁷ a kiktől az alvajda most Dósa György megbüntetését várta. Hozzájuk intézett levele csakugyan egyenesen őt mondta rablógyilkosnak, de vádjá mégis csak a szebeniek közhitén alapult s bizonyításra várt. Különben az alvajda aligha nevezte volna őt épp úgy agilisnak, mint bíráját, Lázár Andrást, a nagytekintélyű primort. Nyilvánosságos rablónak is tulajdonképen csak ebben az adott esetben írhatta; de a pusztá föltevés és a valószínűség látszata már maga is foltot ejt Dósának máskülönben ismeretlen eddigi életén.³⁸

Mi lett a vizsgálatból, idáig senki sem tudja. Valószínű, hogy a szebeniek nem hagyták annyiban a dolgot. A székelyek azonban máskor sem buzgólkodtak valami túlságosan, hogy

³⁵ Századok, 1876. 20–21. Székely-Okl. I. 164–5. Eredetije papiroson, a szász nemz. levéltárban, 67. sz. a.

³⁶ Székely-Okl. I. 297–302.

³⁷ Felsorolva u. o. I. 316.

³⁸ Szabó Károly szerint (Századok, 1876.

21.) erre és rovott előéletére vonatkozhatik Szeréminek az az adata, hogy 1514 tavaszán Csáky csanádi püspök, ki előtt hibái titokban nem maradhattak, erősen megdorgálta.

elégtételt adjanak a szászoknak. A közhangulat sem kedvezett alvajdájuk kívánsága teljesítésének, de vajdájuk, Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró iránt sem lelkesedtek. Szentgyörgyi *Tóth* Miklós két faluját egyebek közt azért foglalták le s őt magát a székelyek közül azért rekesztették ki, mert fia, János, a nemzetgyűlés tilalmával nem törődve, a vajda szolgálatába állt.³⁹ Megtagadták a II. Lajos megkoronázásakor (1508 június 4.) tőlük követelt ökörsütést is, a mit a király 1511-ig el is halasztott, pedig *Somi* Józsa temesi ispán szomszédságukban, a Barczaságon táborozott, hogy az oláhországi bonyodalmakat figyelemmel kísérje. Erre annál nagyobb szükség volt, mert Mihnye oláh vajda érdekében a bojárok Fogaras vidékén is lázadást is ügyekeztek támasztani.⁴⁰ Ugyanakkor a király⁴¹ megparancsolta az erdélyi vajdának, hogy míg az erdélyi nemesek és székelyek a hadjáratra meg nem indulnak, a szászokat ne szorítsa fölkelésre és táborozásra. Amúgy is elég bajuk volt szomszédaik miatt. Köhalomszékben «a gonosztevők» 1509-ben egy falut felégettek s a székelyek közt az oláhok és a nemesek jobbágyai közt «a gonosz és kártevő emberek» annyira elszaporodtak, hogy a szászok a nádortól kértek védelmet, mert ha mielőbb ki nem irtatja őket, még nagyobb veszedelemtől tarthatnak. *Perényi* Imre nádor tehát 1509 október 23-án⁴² meghagyta Szentgyörgyi és Bazini Péter erdélyi vajdának, hogy üldöztesse és büntesse a gonosztevőket, mert különben a szegény szászok a király nagy kárával máshová menekülnek vagy végső nyomorúságba jutnak. A határszélieket a török egyre fenyegette, a pestis pedig az egész országot iszonyúan pusztította.⁴³ 1510-ben az Oláhország és Moldva felől várható török háború miatt

³⁹ II. Ulászló 1508 július 16. Székely-Okl. I. 317–318.

⁴⁰ Kőváry, II. 137. Szilágyi, I. 176–177. Pușcariu, Două documente privitoare la revolta Boierilor din țara Făgărașului în favoarea lui Mihnea Vodă numit cel rău 1508–1510. Analele Acad. Rom. XXXIII. köt. Memor. sect. istor 61–71.

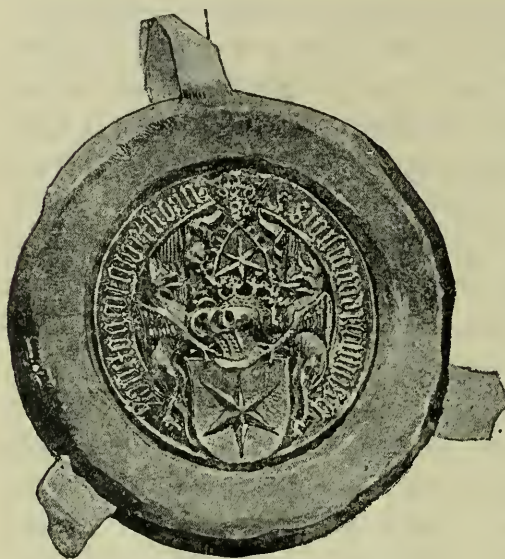
⁴¹ 1508 június 29. Székely-Okl. I. 319.

⁴² A szász egyetem levéltárából közli Hurmuzachi-Jorga, Documente, xv. 195–196.

⁴³ Váradon 1582-ben Oláh Lukácsné úgy vallott, hogy ő «a kereszteshad elétt való nagy halálba hat esztendő volt». Bunyitay, Váradi püspökség, I. 363.

újabb fölkelést hirdettek,⁴⁴ a király pedig erősebb kezekre bízta a határok védelmét: 1510 november 10-én *Szapolyai* János szepesi herceget nevezte ki vajdának és a székelyek ispánjának.⁴⁵

Szapolyai a nemzeti párt feje volt, az 1505. évi rákosi országgyűlés óta ennek a pártnak királyjelöltje. Újból, de ismét

II. A SZENTGYÖRGYI GRÓFOK PECSÉTJE.

hiában, éppen mostanában kérte meg a király leányát, Annát, az ő hűgát pedig, Borbálát, Zsigmond lengyel király most jegyezte el. Az új vajda érdekében hozott rákosi végzés azokat, a kik a nemzeti király választásának elvét el nem ösmernék, az ország iránt hűtleneknek nyilvánította s őket az örök szolgaság és parasztság járma alá kívánta vetni, hogy bűnük büntetését

mindörökké viseljék. Olyan fenyegetés, a miről a magyar törvények semmit sem tudtak;⁴⁶ s olyan fenyegetés, a melyet Szapolyai éppen négy esztendő múlva más okból valószínűleg meg ama szegény néppel szemben, a mely Dósa György vezetése alatt kereste jogait. De ki gondolt az egyszerű lófő-székelyre, a mikor a székelyek ispánja és Erdély vajdája Magyarország leghatalmasabb ura s talán jövő királya lett?

Csak egy XVII. századbéli szász történetíró állította,⁴⁷ hogy *Székely György*, szerinte a tiszántúli részek főkapitánya, köz-

⁴⁴ Kövály, II. 137.

⁴⁵ Székely-Okl. I. 175–176.

⁴⁶ Fraknoi, Werbőczy István, 42., 45.

⁴⁷ Miles Mátyás, Siebenbürgischer Würg-Engel, Nagyszeben, 1670., 6. l. (Miles Medgyesen született s ott is halt meg.)

benjárt Szapolyainak a vajdaságra történt kineveztetésében. Még az időben is tévedve,⁴⁸ azt a különös adatot jegyezte föl, hogy «Zápolya János, ez a derék, vitéz katona és jókedvű fiatal úr, Székely György alsómagyarországi, vagyis tiszáninneni⁴⁹ kapitánynak segítségével, majdnem erőszakosan kapta meg Ulászló királytól az erdélyi vajdaságot, bár jobban szeretete a hivalkodást, mint az ellenállást».

Az új vajdának egyik parancsolata az volt,⁵⁰ hogy a szászok a csik- és gyergyószéki előkelő székelyeket, a kiknek házait a község lerontatta, mint menekülőket szívesen fogadják és mindenben segítségökre legyenek.

Tisztjét különben itt is arra használta, hogy a köznemességet megnyerje és biztosítsa a maga részére. 1513 május 1-én az erdélyi országgyűlés küldöttei: Erdélyi János, Désy Péter, Bethlen Miklós, Barrabásy János, Sombory Péter és Bolyay Gáspár megjelentek II. Ulászló és a magyar rendek előtt, hogy bizonyos zaklatások ellen oltalmat kérjenek. II. Ulászló meg is erősítette az erdélyi országgyűlés törvényczikkait, melyek szerint ama részek nemesének jobbágyai, földművesei és parasztjai ezentúl a földesúr jóváhagyása és engedelmével nélkül a király vagy más nemesek birtokaira, a szabad királyi városokba, vagy a sókincstár helységeibe s bármely más helyre s viszont onnan emide átköltözni ne merjenek. Ha titkon, alattomban vagy

12. SZAPOLYAI JÁNOS ERDÉLYI VAJDA PECSÉTJE.

⁴⁸ Szapolyai vajdaságának kezdetét 1510 helyett 1506-ra teszi.

⁴⁹ Disseit der Theyss, de erdélyi szempontból mondva.

⁵⁰ Az ő nevében kelt Barlabási Lénárt alvajdának 1511 januárius 12-i rendelete. Székely-Okl. III. 176–177.

más módon mégis átmennének, vagy őket erőszakosan és hatalmaskodva áttelepítenék, az ilyen jobbágyokat ama lakosok ősi szokásaihoz képest a vajda vagy annak tisztjei korábbi lakásukra visszavezessék és uraiknak visszaadják. A vajdaság részéről ez ügyben szokásos és rövid úton való megidézések megszünjenek. A vajda a Vízkereszt és Jakab apostol ünnepének nyolczadán kívül ilyen ügyekben többé ne bíraskodhassék, kivéve az új falvak, puszták és földek elfoglalása eseteit. Hasonlóképen a nemesi házak és kuriák megtámadása dolgában. Épp úgy a szokott bírósági nyolczadokon kívül is tárgyalhatók a testvérek és rokonok közt való vérontások s a nemesek meggyilkolásának ügyei; de ha a vajda előtt egy esztendő leforgása alatt ilyesmi miatt panaszt nem emelnek, ezek is a rendes törvényt napokra maradjanak.⁵¹

A király nem sietett a cikkelyek megerősítésével, mert előbb a százok nyugtalanságát akarta lecsillapítani. Ezt a nyugtalanságot *Székely* János szította, a ki sok valószínűség szerint *testvére volt Dósa Györgynek*. II. Ulászló már 1513 augusztus 18-án megparancsolta a szebeni és szebenszéki százoknak, hogy ne csatlakozzanak az igen hitetlen *Székely* Jánoshoz, a ki néhány száz székben az elüljáróságot az elüljárók ellen lázította s törvényes bíráik helyébe másokat állított. Rájok parancsolt, hogy ezt a nagyon gonosz embert, mint a király iránt hűtelen férfit, a ki az ő szabadságukat zavarja, kergessék el maguk közül.⁵² A nagyon veszedelmes fölkelések és egyenetlenségek indítója ellen, ki károkat és elnyomatásokat okozott, október 2-án *Bornemisza* János budai várnagyot küldte;⁵³ s mikor *Székely* magában Szeben városában újabb szörnyű nagy lázadást indított, királyi biztosokat rendelt ki ügyöknek megvizsgálására.⁵⁴ Mivel pedig a leggonoszabb *Székely* János tanácsai, lázításai és vesze-

⁵¹ II. Ulászló oklevele 1513 december 21. (12. Kal. Jan. 1514.) Koppi Károlynak rongált példányról való másolata után Kemény, Appendix diplomarii Transyl-

vanici D/8. 178. sz. (Kézirat az Erdélyi N. Múzeumban.)

⁵² *Székely-Okl.* III. 185.

⁵³ U. o. v. 43–45.

⁵⁴ U. o. v. 45–46.

delmes rábeszélései következtében a hadi segítség fejében kivetett 25.000 forintot nem fizették meg, büntetésképen október 30-án ezt a hadisegítséget 40.000 forintra emelte, s megbízta *Bornemisza* Jánost, hogy azt, ha kell, a vajda fegyveres segítségével hajtsa be a szászoktól.⁵⁵ November elsején újból értesítette a szász egyetemet, hogy a szászok közt kitört zavarok lecsöndestítésére Szapolyai vajdát s Bornemisza budai várnagyot küldvén ki, ezek parancsainak mindenben engedelmeskedjenek.⁵⁶

A király 1513 december 21-én hálásan ösmerte el,⁵⁷ hogy mikor a szászok, hamis hitegetések következtében, ekként legutóbb az ő hűségéről eltévelyedtek, a nemesek a szászokat körülfogták s neve és méltósága iránt hódolatra kényszerítették.

13. BORNEMISZA JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

Neki és az országnak győzedelmet vívtak ki, de közülük sokan elestek, fogságba jutottak vagy súlyosan megsebesültek. A király tehát megerősítette mindazon kívánságokat, a miket május elsején eléje terjesztettek, s egyúttal — a mi a vajdának sehogy sem tetszhetett — örökre elrendelte, hogy a nemesek s népeik és jobbágyaik az erdélyi vajdának vagy tisztjeinek többé sem együtt, sem külön ne tartozzanak szállást adni, szolgálatokat teljesíteni, fertó- vagy félfertó-járulékokat vagy bármi más kiadvást fizetni.

Ilyen nyugtalanságok közt élt Erdély népe; és Székely János még le sem tette fegyverét, mikor már közeledett az idő, hogy a pápa követe és a király maga adjon fegyvert Székely György kezébe s őt keresztsek élén küldje a törökök ellen.

⁵⁵ U. o. v. 46—47.

⁵⁶ Berger, Urkunden-Regesten, 90. l., 570. sz.

⁵⁷ 1514. 12. Kal. Jan. Kemény, Appendix diplomatarii Transylv. D/8. 178. sz. (Erdélyi N. Múzeum.)

III. A KERESZTESHÁBORÚ TERVE.

IKSA császár s XII. Lajos francia és I. Károly spanyol királyok követei 1508 december 10-én Cambraiban Velence ellen, helyesebben Velence fölosztására szövetkeztek.¹ Kevéssel azután, hogy a velencei arzenál — nem éppen véletlenül — leégett,² 1509 márczius 23-án II. Gyula pápa is nyíltan csatlakozott a ligához. Azt remélte, hogy Velence megalázása után egyesült erővel vezetheti a szövetségeseket a török ellen s másfél esztendő mulva, karácsony napján, már Konstantinápolyban misézhet.³

Magyar- és Németországban Louis *Hélien* francia követ nyíltan hirdette, hogy királya el akarja törölni Velenczét a föld színéről; Augsburgban 1510-ben megjelent röpiratában Velenczét Hélien a legmérgeesebb s újra meg újra támadó viperának nevezte, a melyet ki kell irtani, hogy a kereszténység megszabaduljon az örökös félelemtől. Erőszakoskodásáról tanúskodhatik a magyar király is, a kit majdnem 300 szigettől, tíz püspöki várostól, két tartománytól: Dalmáciától és Liburniától,⁴ sok kikötőtől és ötszázezer lépés tengerparttól fosztott meg. A magáénak mondja a tengert, a melyhez pedig minden nemzetnek köze van; s Velence, mint Thetis ura vagy mint Neptunus felesége, gyűrűvel évenként eljegyz magának a tengert. A török határszélen örkdő ragusai arisztokráciát hajóival addig zaklatta s úgy kétségbe ejtette, hogy végtére is a törökhöz menekült s adófizetésre vállalkozott. Az Adriai-tenger olasz és illyr partja alig élhet meg egymás nélkül, de a velenceiek teljesen elválasztották. Kalózaikkal a tengert oly bizonytalanná tették, hogy ma könnyebb hajózni a szicíliai sziklák és örvények közt, mint ezen a ten-

¹ Fraknói, Magyarország és a cambrai liga. (Századok, 1882.)

² Lamansky, Secrets d'état de Venise, 417. l.

³ Acta Tomiciana, I. 49.

⁴ A mostani magyar-horvát tengerpart.

geren. A szabadságra és tengerre született olaszok inkább csak szemlélik, mint használják a tengert, a melyet a velenceiek még Alexandriában, Sziriában, Ázsiában, Görögországban és Afrikában is maguknak foglalnak le, mintha arra felé csak nekik

14. XII. LAJOS FRANCZIA KIRÁLY ÉRME.

volna szabad hajóznok. Senkivel sem kereskedtek, a ki ezt meg nem siratta volna és több század óta a keresztények egy háborút sem indítottak, a melyet nem ők okoztak.

Ezzel szemben a liga azt akarja, hogy meghagyja Velence köveit, de eltörölje a zsarnokságot a zsarnokkal együtt. A velenceiek kereskedők legyenek, ne uralkodók; szabadítsák föl a

tengert, a szárazföldet, az adás-vevést, révvámot s korlátolják a szabadságot; mert valamint nem illik, hogy az uralkodók kereskedjenek, nem illik az sem, hogy a kereskedők parancsoljanak és uralkodjanak. Keresztény vért nem a törökök, hanem a velenceiek ontottak; s eljön az ideje, hogy ezért a keresztények boszút állanak. S mit sirassanak meg rajtuk, a kik minden gyűlöletet, büntetést és halált megérdemelnek?!⁵

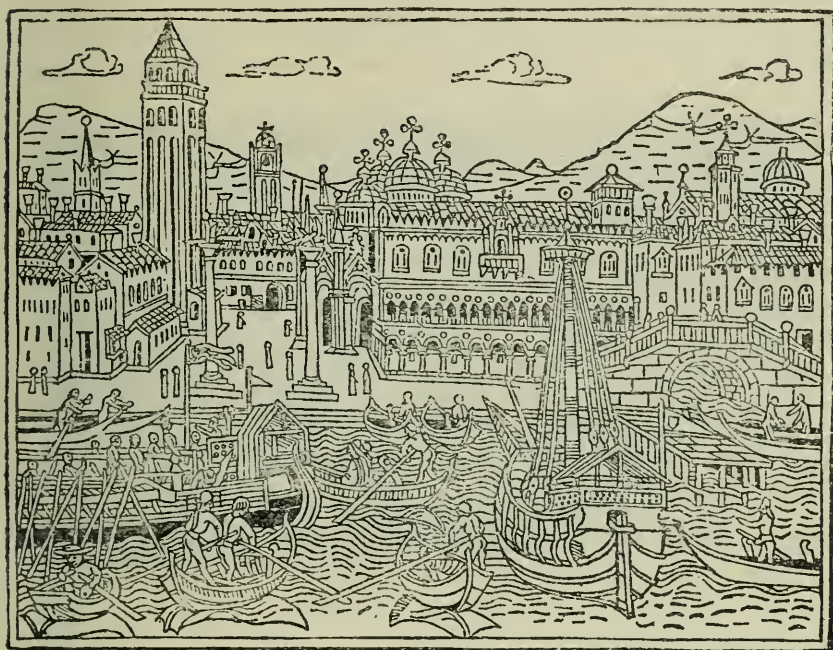

15. RÉSZLET VELENCÉBŐL.

A szövetségesek Magyarország csatlakozását azzal sürgették, hogy így legkönnyebben szerezheti vissza Velenczétől Dalmáciát s azután Európa segítségével indulhat a török ellen. Magyarországnak akkor már valóban csak annyi tengerpartja volt, mint manap. Dalmáciának nagy részét az 1413. évi trieszti béke következtében elvesztette s 1420—1453 közt Velenczehez került az egész dalmát tengerpart a szigetekkel együtt; úgy, hogy még a megmaradt magyar tengerpart előtt is Velence uralkodott a Quarnero és a Morlaccsa-csatorna szigetein. Kelet felől viszont

⁵ Hélien 1510. évi röpiratának szövege 417—421. Freher, *Rerum Germanicarum Lamanskynál, Secret d'état de Venise, Scriptorum*. II. 522., 599.

a törökök nyomultak mind közelebb és közelebb a tengerhez; s úgy látszott, hogy Dalmácia birtokát mint a magyarok örökösei teszik vitássá a velenceiekre nézve. Ezek az 1479. évi békében csak pár esztendei nyugalmat szereztek a tengerpartnak. A törökök 1493 óta gyakran fenyegették Sebenicót, 1497

16. VELENCE PIAZETTÁJA A XVI. SZÁZADBAN.

óta Traut, 1498 óta Klissát; 1500-ban pedig már határozottan a tengerpartot követelték.

Magyarország legdélnyugatibb határvára abban az időben *Knin* vagy *Tinin* (a hajdani Tenyő) volt, a mely még dalmát területen emelkedett. Al-bánja Bistrizzánál meg is verte a törököket, de II. Ulászló király követte Velence példáját s 1503 augusztus 20-án hét esztendőre békét kötött velök. Most, a mikor a béke idestova lejárt, Ulászlónak a béke meghosszabbítására kellett gondolnia, ha csakugyan be akart lépni a Velence fölosztására alakult cambrai szövetségbe. A ligánál tehát minde-

nekelőtt a várható segítség nagysága iránt tudakozódott, mert a köztársaság nyíltan fenyegetőzött, hogy a pápa ellen, ki «a kereszténységnek nem apja, hanem fiainak igaz hóhéra», a törököket hívja segítségül. Így a magyar királynak Dalmáciáért egyszerre kellett volna küzdenie Velence és a szultán ellen. *Both* András horvát bán (nem királya, hanem a császár részére) 1509-ben visszavette Fiumét a velenceiektől. A lakosok Szent Márk zászlaját letépték, sárba tiporták, a velencei czimert pedig

7. KNIN KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE.

eltávolították. Velence hajóhada Angelo *Trevisiano* vezetése alatt még abban az esztendőben megjelent a város alatt, azt bombázta, bevette, fölégette, 40 tanácsosát vasra verve vitte Velenczébe s a köztársaságnak azt jelentette, hogy «Fiume nincs többé». Velence fumei uralma 1511-ben újra megszűnt ugyan, de a város nem II. Ulászló, hanem Miksa császár birtokába került.⁶ Így a magyar haderő ismét gyöngének bizonyult. A kormány egy része és Perényi nádor ennek következtében jobbnak tartotta, hogy Velenczét segítse a cambrai ligá ellen, ha a köztársaság a segítség fejében Dalmáciát önként vissza-

⁶ Fest Aladár tanulmánya Sziklay-Borovszky «Magyarország vármegyei és vá-

rosai» fumei kötetében, 56. l. és a Századokban 1891. 612.

adja Magyarországnak, vagy pedig évdíjat fizet. Így akarták elérni, hogy Magyarország megerősödjék s egymaga számoljon le a törökkel.

Gyula pápa szintén úgy vette észre, hogy ha a francziák és a németek legyőzik Velenczét, Olaszország és az egyházi állam majdnem olyan veszedelembé jut, mint ha a félszigeten maguk a törökök tennének hódításokat. Velenczét tehát, mely mind a három hatalom ellen oltalmazhatta, 1510 februárius 24-én feloldozta az egyházi átok alól. A mint mondta, a Tiberisbe dobta Szent Péter kulcsait, hogy Szent Pál kardjával harcoljon a barbárok ellen, a kiken a renaissance nagy embere már nemcsak a törököket értette. Márczius 12-re Esztergomba II. Ulászló is azért hirdetett országgyűlést, hogy maguk a rendek nyilatkozzanak a cambrai ligája ajánlata és a török-béke megújítása, vagy a háború megindítása dolgában. Az esztergomi előkészítő tanácsban némelyek — a pápa kellő pénzbeli segítségével — lehetségesnek tartották, hogy Magyarország egymaga 200.000 embert küldjön a török ellen, vagy talán *Dalmácia visszafoglalására*. Márczius 26-án ugyanis már tudták, hogy a pápa kilépett a cambrai ligából, a mi még nagyobbra növelte Velence magyar pártját, a melynek élén *Bakócz* bíbornok állott. De sokan gondolkodóba estek a ligának arra a figyelmeztetésére, hogy ha Magyarországnak nem kell, a liga foglalja el Dalmáciát, melyet az ország ekként örökre elveszít. Pedig onnan a török ellen is hathatósan lehet működni.

Június 17-én a pápa követe (*De Grassis* castellói püspök) czzel és hasonlókkal szemben biztosította a királyt, hogy a császáron s az angol, a portugál és a spanyol királyokon kívül ő maga személyesen is résztvesz a török háborúban, melynek céljaira egész vagyonát és erejét felajánlja. Nem tudhatta, hogy a császár, a kire hivatkozott, ügyvivőivel ugyanekkor maga buzdította a török államférfiakat, foglalják el Dalmáciát a velenceiektől, kik a keresztény hatalmakat folytonosan a törökök ellen ingerlik. Az országgyűlés, vagy inkább annak tatai dele-

18. KNIN VARA.

gatiója, a külföldi követek meghallgatása után, július 5-én nagy lelkesedéssel határozta el, hogy *Dalmáciát visszafoglalja* s a ligához a török háború megindításának reményében csatlakozik. *Simon* modrusi püspök tehát, a pápa külön követe, ki a török ellen már 3-án beszédben buzdította a rendeket, 7-én nagy ünnepek közt adta át II. Ulászlónak, a keresztes vitézek kiszemelt vezérének, a pápa ajándékát: a szentelt süveget és kardot. Ennek volt is annyi hatása, hogy a király a törökkel 1503-ban hét esztendőre kötött békét július második felében csak hat hónapra és október 31-én is csak 1511 augusztus első napjáig hosszabította meg. A császárral és egyelőre a francia követtel a magyar követek ugyanakkor kötötték meg a *konstanzi szerződést*, melyet utóbb *XII. Lajos* francia király is jóváhagyott. Ennek értelmében Magyarország, mint a cambrai ligája tagja, *Dalmáciát visszaveszi Velenczétől*; ha ezért a törökök megtámadják, a szövetségesek segítik, azután pedig közös erővel támadnak a törökökre.

Ulászló azonban halogatta a szerződés aláírását, 1511 május 3-án pedig a rákosi országgyűlést arra a veszedelemre figyelmeztette, hogy a törökök folytonosan háborgatják Horvátországot s idestova Moldva is meghódol a szultánnak. Nem járt tehát sikerrel az a török követség, a mely éppen ekkor érkezett Budára, hogy a béke meghosszabbítását sürgesse. És Magyarország előtt, mely félig-meddig már benne volt a cambrai ligában, nem lehetett népszerűtlen az ennek védelme alatt álló bíbornokok meghívólevele sem, a melylyel május 23-án *egyetememes zsínatot* hirdettek Pisába, hogy a keresztény fejedelmeket kibékítsék, a török ellen háborút indítsanak s az egyház ügyeit reformálják. A titkos cél azonban II. Gyula pápa letétele és — némelyeknél legalább — az volt, hogy helyébe *Bakócz* primást válaszszaák meg.

A magyar kormány egy álló hétig (1511 július 31-től augusztus 6-ig) tanácskozott erről a dolgról s arról a lehetőségről, hogy *Bakócz* legyen a pápa, vagy legalább Magyar-

Lengyel- és Csehországok teljes hatalmú pápai legátusa. Mint pápa világszerte, mint legátus, három országban készíthette volna elő a török háborút s az Adria partjának biztosítását. Keresztesháborúról a tanácskozásokban nem volt szó; a nép azonban úgy tudta, hogy volt.

«Levelet írtak Tamás érseknek, — állítja az egyik népies tudósítás,⁷ — hogy menjen pápaválasztani Rómába.⁸ Megmutatja

19. A TATAI RÉGI VÁRKASTÉLY.

a levelet a királynak, a ki azután magához rendeli (Ujlaky) Lőrincz herceget, Temesvárról Báthory Istvánt s Erdélyből a vajdát, Szepesi Jánost. A hogy megjöttek, másnap a király elébe mentek, tanácsba.

— Tamás, mint legöregebb, ülve mondja, hogy «Isten jóvoltából Rómába kívánnak engem a pápaválasztásra.»

⁷ Szerémi György, emlékiratai, 52—55.

⁸ Szeptember 18-án Rómából csakugyan a pápa halálát jelentették, a hirt azonban csakhamar megczáfolták. Pápaválasztani

nem Rómából, hanem Pisából hitták Bakóczot, a ki azonban az ugyanekkor törvényesen kihirdetett lateráni zsinatra való meghívást fogadta el.

«Az bizony, — feleltek az urak — a magyarok s a magunk becsületére válik.»

— Nem volna-e jó, ha Rómából a búcsú erejével elhoznám a szent keresztet, a mi legistenesebb védelem a török ellen?

«De bizony jó lesz, tisztelendő érsek atyánk. Ekkor egyéb méltóságaid közé majd a konstantinápolyi patriarcha címét is beírhatod.»⁹

«Én is éppen ezért akarom», szólott az érsek.

De talán még inkább akarta azért, mert György brandenburgi örgróf az udvarnak már bemutatta ipának, *Frangepani* Bernát grófnak szeptember 5-én kelt levelét,¹⁰ mely szerint augusztus 22-én kétezernél több török megint betört Horvátországba, Modrusnál tábort ütött, ennek és más váraknak elfoglalására készülődött s a vidéket nagyon elpusztította. Az egész tartomány elvesz, ha a király nem gondol vele; de ha tesz valamit, még talán megmentheti; a minek a módját külön emlékiratban kívánta fölfejteti.

A bíbornok ennek a hírnek friss benyomásai alatt október 2-án roppant fénynyel, sok szolganéppel indult Rómába. Útközben értesült, hogy október 4-én a pápa, Velence és Spanyolország *szenszövetséget* alakítottak, melybe — a cambrai ligával szakítva — a magyar király is megígérte belépését. Útközben hallotta azt is, hogy november 5-én csak 22 főpap jelenlétében nyílt meg a *pisai zsinat*,¹¹ mely «meg akarta újítani a Föld külsejét», de egyenetlenegy célját, a törökök megtámadását sem valósíthatta meg. Bakócz, a ki nagy fénynyel vonult be Rómába,¹² május 10-én a lateráni zsinat¹³ megnyitásán vett részt, mert ettől a zsinattól s a pápától több jót remélt a török ellen.

⁹ Még 1508-ban lett patriarcha.

¹⁰ Thallóczy-Hodinka, Magyarország melléktartományainak oklevéltára, I. 24—26.

¹¹ Ennek történetére nézve l. Leñfant, Lehmann és Erlér monographiáin kívül a mindjárt 1511-ben kiadott *Apologia Sacri Pisani Concilii Moderni* cz. munkát, honnan

a mellékelt — Miksa császárt is feltüntető — képet vettük.

¹² 1512 januárius 30-án. (*Diario Romano*, Muratori legújabb kiadásában XXXI. 326.)

¹³ Egykorú története 1521-ből: *Sacrum Lateranense Concilium novissimum sub Julio II. et Leone X. celebratum*.

A törökországi trónválság kedvezni látszott minden merészebb elhatározásnak. *Bajazid* szultánt 1512 április 25-én saját fia, *Szelim*, lemondatta a trónról s Demoticába küldte meghalni, a mi — váratlan, de megmagyarázható gyorsasággal — még útközben megtörtént. *Szelim* kivégeztette saját testvéreit is: *Korkudot* azonnal, *Ahmedet* pedig a jenicseri csata (1513

20. A PISAI ZSINAT MEGNYITÁSA 1511 NOVEMBER 5-IKÉN.

április 14.) után. Időközben a basák egyre háborgatták a végeket s nem törődtek az imént megújított békekötéssel. 1512 nyarán Magyarországon már attól tartottak, hogy az új szultán egyenesen Nándorfehérvárat vagy Péterváradot fogja megtámadni. II. *Ulászló* első sorban testvérét, *Zsigmond* lengyel királyt kérte segítségre s a kozákok és az oroszok legyőzőjét felszólította, hogy egyesülten támadjanak a törökökre és foglalják vissza elveszett tartományaikat. *Zsigmond* csak október 30-án, a pietrokovi országgyűlésen fogadta követét, *Charliczkyt*. Arra intette

bátyját, hogy könnyelműen és vakmerően ne kössön ki a törökökkel. Semmiesetre se bízzék abban, hogy a pápa vagy a császár *keresztsháborút* indít a török ellen. Ne higgyen ígéreteiknek, hogy magát és birodalmát végső veszedelembé ne döntse. Jobb, ha megerősíti a várakat, ellátja, fölszereli a végeket s bizonytalanságban tartja a törököt mindaddig, míg a mindenható Isten a kereszténységen megkönyörül, azt általános hadjáratra lelkesíti és az égből megsegíti.¹⁴

Pedig az egy esztendeig tartó belső háború nagyon megkönnyítette volna a keresztény fejedelmek támadását. «Ha akkor — mint a török birodalom első magyar oknyomozó historikusa írta¹⁵ — a keresztény fejedelmek előbbi nyughatatlanságukról valóban megemlékeztek és ha egyező szívvel és akarattal lettek volna egymás közt, könnyen véget vethettek volna az európai ozmán birodalomnak.»

Időközben 1512 szeptemberében *Szelim* szultán különben is elküldte Ulászlóhoz a béke oklevelét, melynél fogva a békét Magyarországgal öt esztendőre meghosszabbítja, sőt Velenczére és Lengyelországra is kiterjeszti. Mindamellet II. Ulászló november 23-án már rendre fölszólította a szabad királyi városokat, hogy járuljanak egy általános hadjárat költségeihez; s olyanformán nyilatkozott, hogy a jövő év elején ő maga áll a sereg élére. *Bakócz* bíbornokot is levélben sürgette, hogy a pápát megnyerje az ügynek s tőle segítséget eszközöljön ki.¹⁶ A bíbornok valóban «látta a veszedelmet, a mely kívülről henyeség, belülről pazarlás és fősvénység következtében a megromlott magyar hazát fenyegeti». II. *Gyula* pápa sem volt érzéketlen a dolog iránt; de a betegség akkor már leverte lábáról.

Halála (1513 februárius 20.) után az is szóba jött, olyan legyen-e a pápa, a kinek főczélja az idegenek kiüzése Olaszországból, vagy olyan, a kinek legfőbb vágya a törökök kiszorítása Európából? Az első szavazásnál a pápaságra Bakócz

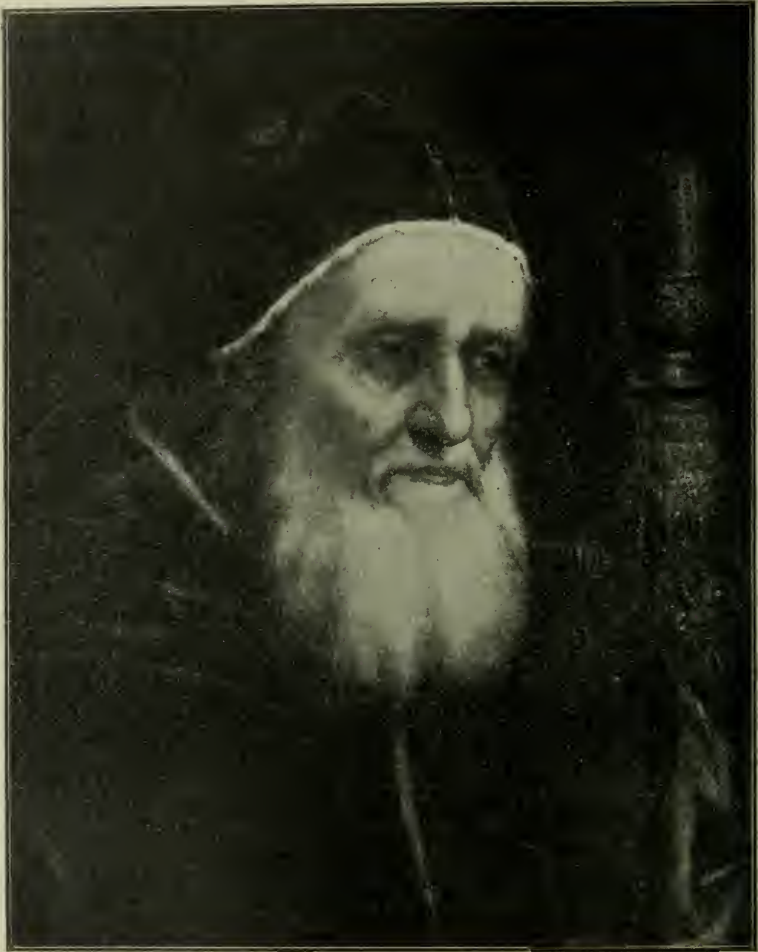
¹⁴ Acta Tomiciana, II. 139.

¹⁶ Ulászló levele: Brutus, Magyar Hist.

¹⁵ Decsy, Osmanográfia, III. 211.

I. 199—206.

Tamás is kapott 8 szavazatot; a másodiknál egyhangúlag Medici Jánost választották meg. De az új pápa, *X. Leó* is¹⁷ lelkesedett a török háború iránt. A lateráni zsinatnak az ő elnöklete alatt

21 II GYULA PÁPA.

tartott első ülését *Simon* modrusi püspök szentbeszéddel vezette be, a melyben élénken ecsetelte a törökök dúlásait, a magyarok

¹⁷ X. Leóról l. különösen Pastor, *Gesch. der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*. iv. kötet, 1. rész. Roscoe, *Life*

and pontificate of Leo the tenth. Három kötet. *Epistolarum P. Bembi... nomine Leonis X... scriptarum libri XI.* (Kiadta

és a lengyelek hősiesség ellenállását s az Olaszországra várható török veszedelmet.¹⁸ Június 13-án Zsigmond lengyel király követe, *Laski* gnezeni érsek, könnyekre fakasztotta a pápát, mikor elbeszélte, Lengyelország mennyit szenved a törökök, tatárok és az oroszok miatt. *X. Leó* tehát a bíbornokok consistoriumában már június 15-én bejelentette s június 17-én ki is adta bulláját a keresztesháború ügyében.¹⁹

Ebben a pápa *Tamás* bíbornok-érseket Magyar-, Cseh-, Lengyel-, Dán-, Norvég-, Svéd-, Porosz-, Orosz-, Muszka-, Oláh-, Erdély-, Horvát-, Tót- és Dalmátországok, Szilézia, Lievland, Lithvánia és Elsass részére a maga lateráni követének nevezte ki. A bíbornokok testületének meghallgatásával megbízta, hogy mindent elkövessen a kereszténység érdekében s *hirdessen kereszties hadjáratot* a keresztény név iránt nagyon ellenséges *törökök ellen*. Ez különben csak ideiglenes eljárás; mert a pápa csupán alkalomra vár, hogy maga vezethesse az általános hadjáratot. Tamást az ólompecsétes pápai bulla addig is a legszélesebbkörű intézkedésekre jogosította fel. Teljes bűcsút és bűnbocsánat adhat mindenkinek, ki fegyvert fog a törökök ellen s örök boldogságot ígérhet azoknak, kik a keresztény vallás védelmében elesnek. Jogában áll, hogy alkövetet, helyetteseket és biztosokat nevezzen ki. Ezekkel a végrehajtó közegekkel ő vagy helyettese (alkövete) teljes hatalommal rendelkezhetik. Pénzt gyűjthet, megkegyelmezhet, ítéletet mondhat, büntethet, intézkedhetik, szóval a vállalat érdekében mindent megtehet, különösen pedig az olyan pártütőkkel szemben, a kik a terv sikerét bármiképen gátolnák.

Zetzner, 1611.) Hergenröther, Leonis X. pontificis maximi regesta (Freiburg, 1885—1891). Sajnos, csonkán maradt, de Dósa korából több ezer adatot közöl a vatikáni levéltárból. *X. Leó* magatartását ennek alapján külön fejezetben ösmertetem.

¹⁸ Fraknoi, Bakócz Tamás, 136—137.

¹⁹ Theiner, Monum. Hist. Hung. II. 594—596. Hurmuzachi, Documente, II/3. 113—115. Hergenröther, Leonis X. Regesta

I. 216—219. és Conciliengeschichte, I. 264. Török, Magyarország primása, 151. A bulla kivonatát Tamás érsek maga adja Várday Ferencz erdélyi püspökhöz 1514 (a közlés szerint 1513.) április 25-én intézett levelében, hol bővebb pápai utasításokra hivatkozik. Közli Jászay a Tudománytárban, 1842 IV. 255—257. és Török, id. h. 155. Hiányos magyar fordításban Vereby, A testvérháza történetkincsei, I. 26—27.

A bullának az az egyetlenegy szava, melynél fogva a pápa előre is *pártütőknek* nevezte azokat, kik a kereszteshadjáratot akadályoznák, a bekövetkezett szomorú eseményeknek egyik legfőbb ürügye. Másik ereje pedig az az elhatározás, hogy nem a fejedelmekhez, hanem ahhoz a *néphez* fordult, mely Hunyadi és Capistrano idejében megszalasztotta Konstantinápoly meghódítóját.

Mai szemmel nézve, ez a bulla sokféleképen sérti az alkotmányt; első sorban olyan sarkalatos jogokban, mint a pénz- és hadügy. Hogy idegen hatalmasság gyűjtsön pénzt egy független államban, annak egyetlen számvevőjévé az esztergomi érseket tegye s a hadvezér kinevezését is reá bízva, kétségkívül olyan visszás dolog, a milyen Magyarországon idáig még nem történt meg; mert Capistrano és serege alá volt rendelve Hunyadinak, mint az ország fővezérének. A mai szempontot azonban egész ridegen mégsem alkalmazhatjuk a középkorra, mikor a pápai bullát az első keresztesháborúk óta csaknem az európai közjog részének tekintették. Mindamellett Tamás érsek máshol nem hirdette ki a bullát; legalább egyetlenegy más nemzet története sem vesz róla tudomást. Tamás legatiói közül csak az első sorban érdekelt magyar hajolt meg a pápa akarata előtt. És ha utóbb egyik-másik államférfiú hangoztatta is aggodalmát a bulla várható következéseivel szemben, a dolog érdemébe egyik sem bocsátkozott. A pápának és követének kedvezőtlen időben nyilvánuló jóakarata előtt nemcsak fejet hajtottak, hanem még a nemzetközi viszonyokat is megsértették.²⁰

Bizonyára sok minden másképen történik, ha a pápa úgy, ahogy tervezte, Szent Péter székéből Szent Pál kardjával fordul a törökök ellen. X. Leó féltette is hazáját, Olaszországot, a töröktől, s Plato és Pheidias hazáját szívesen felszabadította volna az ozmánok uralma alól;²¹ de mint a tudományok és művészetek hatalmas pártfogója, inkább békés alkotásokra töre-

²⁰ Istvánfi (40. l.) körülbelül a pápai abszolutizmus jelének tekinti a bullát.

²¹ Fraknoi, a Hunyadiak és Jagellók kora, 399.

22. X. LEÓ PÁPA.

kedett. Ariosto, Macchiavelli, Rafael, Michel Angelo és az egész renaissance mégis csak jobban érdekelték, mint a török háború. A tudományok és művészetek pártolása pedig sok pénzébe került. Kincstára kiürült, értékes tárgyait uzsorásoknál zálogosította el s keveset, jóformán semmit sem törődött Magyarországgal.²² Politikai figyelmét minden tekintetben az a négyes szövetség foglalkoztatta, a melyet az olaszországi francziák kiűzésére és az egyházi állam megoltalmazására kötött. A szent szövetség ugyan felbomlott, de a francziák, kik Észak-Olaszországot maguknak akarták biztosítani, véres háborúban merítették ki az olaszok, németek és az angolok erejét és érdeklődését. Olyanok állottak egymással szemben, a kik legtöbbet tehettek volna a magyarokért. A pápa, a művészetek barátja, még a török háborút is inkább csak azért pártolta, hogy a szent és klasszikus földeket ki ne tegye barbár pusztításaiknak.

Ulászló *Márton* kalocsai örkanonokot küldte hozzá, hogy az egyházi tizedeket a török háború céljaira fordíthassa.²³ Egyik levelében²⁴ Tamás érseket is figyelmeztette Magyarország pénzügyeinek ziláltságára s ennek következtében arra, hogy a végvárat sem tudja kellőképen ellátni. Másik levélben²⁵ a pápát, Krisztus vallásának képviselőjét, az erényeiről és bölcseségéről gyermekkor óta híres férfiút arra kérte, hogy — a mit elődei részben elhanyagoltak — foglalkozzék a magyar ügygyel; mert ez sok nemzetnek és népnek közös ügye. Éppen a pápáknak nem szabad megfeledkezniök arról, milyen érdemeket szereztek a magyarok a kereszténység védelmében; mert szóval és írásban főleg ők mondogatták azokat a kereszténység legkiválóbb és legbátrabb előharczosainak, a kiknek emléke, a törökön nyert nagy-szerű győzelmeik következtében, minden nemzet évkönyvében ott ragyog. Támogassa tehát a pápa a magyaroknak a szent ügy érdekében kezdett háborúját s ne vonja meg tőlük segítségét.

²² Bakócz alább közlendő beszéde Istvánfinál.

²³ Fraknoi, Bakócz, 139.

²⁴ Közli Pray, Annales, iv. 348.

²⁵ Levele u. o. iv. 344—347. és átírva Brutusnál, i. 199—206.

A pápa a bíbornokok testülete elé terjesztvén a dolgot, 1513 szeptember 5-én igen kegyesen felelt.

«Olvastam, úgymond, hozzám s bíbornoktestvéreimhez intézett leveledet, a melyben elmondod, hogy a török készülődéseinek következtében mily veszély fenyegeti magyar királyságodat. Követedet, *Márton* kalocsai őrkanonokot is kihallgattam s azonnal egész buzgalommal és odaadással intézkedtem, hogy semmit sem mulasztasz el, a mi hazádnak védelmére s a kereszténység közös ellenségének határaidról való elűzésére szükséges.» Megengedte, hogy a tizedet hadi célokra szedje. Biztosította, hogy ő is éjjel-nappal azon gondolkozik, mint lehetne megbékéltetni s a török ellen közös föllépésre bírni az egymás közt hadakozó keresztény fejedelmeket. Küldött is már hozzájuk igen kitünő, tudományos és ily dolgokban jártas püspököket, kiket leveleivel folytonosan munkára buzdít. Ha nekik a dolog nem sikerülne, majd néhány bíbornokot küld ki hasonló megbízatással. A mint megvalósúl a fejedelmek szövetségének eszméje, az egész keresztény világ tizedadóját a háborúra fogja fordítani. A szentségök és ékesszólásuk miatt legkitünőbb papoknak meghagyja, hogy azon épp oly jámbor célú, mint szükséges háborúra minden embert föltüzeljenek, s a kereszténységnek — főkép a magyarokra veszedelmes — ellenségét megsemmisítsék. De minden törekvése kárba veszne, ha most indítana ily háborút. Mert ki áldoz ma pénzt és katonaságot, mikor hazájáért, gyermekeiért és saját boldogságáért otthon kell forgatnia fegyverét? Most sem a fejedelmek, sem népeik nem hajlandók arra, hogy a jelen zavaros körülmények közt pénzt, fegyvereket és más efféléket kiengedjenek határaikból. Ő ugyan buzdíthat, de senkit sem kényszeríthet ilyesmire. Bizik különben abban, hogy a fejedelmek békét és azután szövetséget kötnek. Nem a katonák erejétől, számától és fegyverzetétől, hanem Istentől kell várni a győzelmet. A királyt Gédeon, Jefte, Jonathán, Dávid és a Machabaeusok példájával vigasztalja. S hogy ne is említse a régieket, gondoljon csak arra, nem oly régen, Capistrano hogyan mentette meg éppen egyik városát, Nándorfehérvárat.

Is:en vezette János vajda kezét is, ki közelebb a törököket megverte. A hogy egyszer az Isten megsegítette Ulászlót, megsegíti ezután is. Saját és bíbornokainak részéről ismételve biztosítja, hogy semmit sem mulaszt el a védelem ügyében. Hiszen már levelének vétele előtt, csupán a nem-hiteles forrásokból és magánlevelekből hallott események hírére azonnal követéül rendelte *Tamás* esztergomi bíbornokot s ő már útra is készült, midőn — a király levelét megkapva — újfent meghagyta neki, hogy mindenben minél gyorsabban és érettebben végezzen. Láthatja tehát a király, hogy érdekében mindent megtett, a mit tehetett.²⁶

A szép szavak üressége nem hiában keserítette el a történetíró Brutust,²⁷ ki Leót kitünő színésznek és nagy képmutatónak nevezte. «Szóval — ugymond máshol²⁸ — egyre azt hajtogatta, hogyan lehetne a megbékéltetett fejedelmekkel a törököt Európából kihajtani; de voltakép untalan azon volt, hogy pápai pénzen meggazdagítsa a Medicieket.» Ez különben méltatlan vád. Leó már korábban 50.000 aranyat ígért Ulászlónak, ha a török ellen tekintélyes hadsereget gyűjt s 20.000-et, hogy a fontosabb végváratokat helyreállítsa. A horvát és bosnyák végházaknak jókarba helyezéseire pedig tömérdek búzát és árpat, 1000 font puskaport, ugyanannyi ként, 5000 font salétromot, számos ágyut és 2000 aranyat küldött; egyúttal Velenczében még 20.000 aranyat tett le a magyar király számára.²⁹

Október 11-én — éppen Szent István király testének föltaláltatása ünnepén — a pápa ismét fölszólítja az angol királyt a békére, mert a török már erősen szorongatja Magyar- és Lengyelországot.³⁰ Az év vége felé (1513 december 30-án)

²⁶ *Continuatio operis collectanei epistolarum Turcicarum. Ex recensione Nicolai Reutsneri.* (Frankfurt, 1599.) 32. Pray, *Ann.* 1v. 348–348. (a lapszám az eredetiben van eltévesztve). Szinte lelkesedve közli annak magyar fordítását Török: Magyarországi Primása, 151–2. Brutus (I. 206–212.) hallomásból, saját szavaival mondja el.

²⁷ U. o. 212. Ez ellen Pray, *Ann.* 348.

²⁸ Brutus, I. 218.

²⁹ Török, id. h. 150.

³⁰ Bembi Péter: *Epist. Pontif. v. könyv.* 19. levél. — Roscoe: *Vie et pontificat de Léon X.* (Páris, 1808. Angolból fordította Henry). II. 394–396. Egyébiránt X. Leó diplomáciai tevékenységét a magyar-török ügyben Roscoenak X. Leóról írt négykötetes művében nem említi; ellenben

viszont azt tudatta Ulászlóval, hogy Miksa római császárhoz, Ferdinánd spanyol és Henrik angol királyhoz ismét békéltető levelet intézett; mert nem is tekintve, mennyi bajt áraszt ez a testvérháború a keresztényekre, még a töröktámadás lehetőségétől is tartani kell. Szelim fegyverkezéséről pedig már csakugyan vett híreket. Bibornokai s a királyok, fejedelmek szintén sürgették, lenne rajta, hogy a keresztények ne rontsák egymást. Most tehát egyebek közt Ulászlót hitta föl, hogy a maga részéről is ügyekezzen hatni a hadakozó fejedelmek békés hajlamaira. Ez a török viszonyok miatt neki van leginkább érdekében.³¹

A pápa tehát diplomáciai közbenjáróul kérte föl Ulászlót, mikor ennek magának is a diplomácia támogatására volt szüksége.

Másrészt azonban már szeptember 3-án bullában figyelmeztette Magyar-, Lengyel-, Porosz-, Orosz- és Svédország uralkodóit a Bakócznak adott teljes hatalomra³² és újabb bullákban³³ kérte őket, hogy hagyjanak föl viszálykodásaikkal addig, míg a kereszteshadjárat megindul. Tamás — úgymond az orosz nagyfejedelemhez — ösmeri ezeket az országokat s erényeinél és nem közönséges bölcseségénél fogva a legalkalmasabb erre a tisztre... Utasítása értelmében a fejedelemmel egyetértve kell eljárnia s különösen arra kell őt buzdítania, hogy kibéküljön a lengyel királylyal és a konstantinápolyi császárság viszaszerzése végett a törökök és tatárok ellen a Jézus Krisztus védelmére

23. VIII. HENRIK ANGOL KIRÁLY.
(Holbein festményéről.)

Fraknói (Magyarország összeköttetései a szentszékkal, II. 313–329.) tájékoztat róla.

³¹ Rymer, Foeder. VI. 53. Roscoe, id. h. II. 402–404. — Pray, Annal. IV. 349. — 1514 januárius 5. a pápa a feltri püspököt küldte Miksa császárhoz, levelében több retorikával, mint igaz buzgalommal sürgetvén őt a török elleni hadjáratra.

³² Hergenröther, Leonis X. Regesta, I. 264.

³³ 1513 október 17., 20., november 29., 30. és 1514 januárius 1. Theiner, II. 608. és köv. II. Acta Tomiciana, II. 279–283. III. 15. Hurmuzachi, Documente, II/3. 109–112.

szövetkezett királyokat segítse. Ennél dicsőségesebb és Istennek jobban tetsző tette nem gondolhat.³⁴

A pápa és a bíbornokok október 24-én búcsúztak el *Bakócz* Tamás bíbornoktól, a ki az aznap ünnepiesen kiállított legátusi kinevezéssel,³⁵ november 7-én indult haza Magyarországra,³⁶ hogy ott a keresztesháborút kihirdesse.

IV. DÓSA GYÖRGY VITÉZSÉGE ÉS KITÜNTETÉSE.

MIALATT Rómában X. Leó pápa és Bakócz Tamás primás a keresztesháború gondolatával foglalkoztak, itthon a végeken már megindult a küzdelem a törökök ellen. *Szapolyai* János erdélyi vajda 1513 nyarán Erdélyből egy sereggel Oláhország felé a törökökre rontott, a szörényi bánóság felé került s onnan becsapott Szerbországba is. Szendrőt ugyan hiában ostromolta, de sok fogolylyal, nagy zsákmánnyal, valóságos diadalmenetben tért haza.¹ Valószínű, hogy ebben a hadjáratban vele járt *Dósa* György lovas kapitány is, a ki, mint előkelő rangja bizonyítja, a végeken már azelőtt is szolgált, most pedig a nándorfehérvári őrségben maradt.

Kevéssel azután, sőt körülbelül ezzel egyidőben, *Beriszló* Péter veszprémi püspök — a horvát bánóságban Both András és Missenovics Márk utódja — Dubicánál fényesen megverte a Száva és Una folyókon keresztül betört törököket, közülük kétezernél többet megölt, a többit pedig beleugrasztotta a Szávába, úgy, hogy csak kevesen menekülhettek meg.² A boszniai basa ezt a vereséget Szokol, Cottori, Szrebernik stb. elfoglalásával torolta meg. Ulászló király attól tartott, hogy ezek a támadások nyakára hozzák az egész török sereget. Gyűlésbe

³⁴ Acta Tomiciana, II. 280—283.

³⁵ Tedallini Diario Romano. Muratori-nál, XXIII. 348.

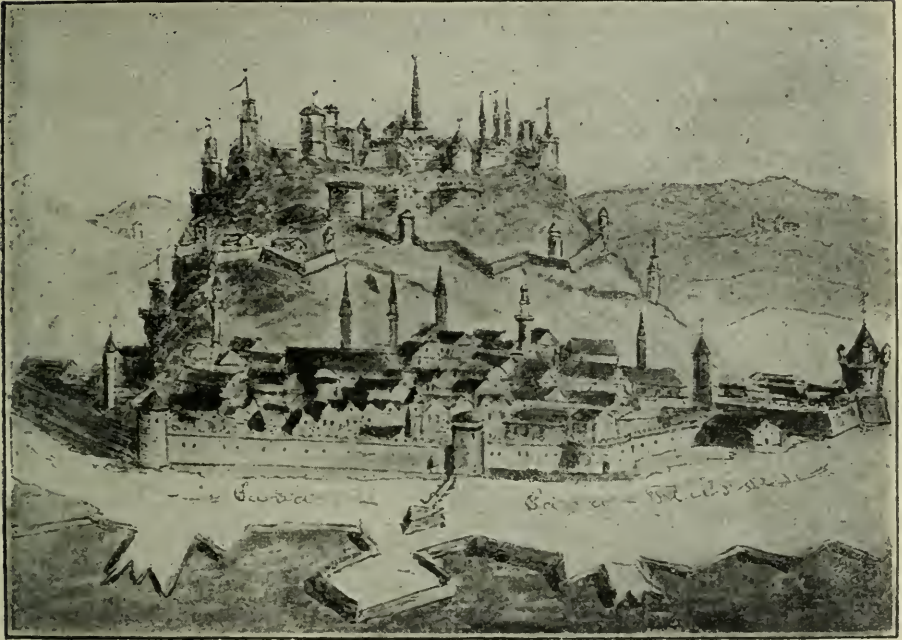
³⁶ U. o. XXIII. 348.

¹ Budai, Polg. Lexikon, III. 549. Kőváry, Erdély tört. II. 138. Rónai, Magyar hadi krónika, I. 339.

² Istvánfi, 38.

hitta tehát az urakat s egy egykorú röpirat szerint³ elősmervén, hogy a keresztesháború kihirdetése nélkül az ország saját erejével semmit sem tehet, levelet küldött Tamás bibornok után, hogy «a vörös keresztet a pápától kihozza».

És a mikor az érsek — másik egykorú tudósítás szerint⁴ — csakugyan az ország határára érkezett, az egész Magyarország

24. NÁNDORFEHÉRVÁR.

tapsolt az ő megérkezésének és annak, hogy hozza már a vörös keresztet a pogányok ellen. Mindjárt erősen készítették hadiszerszámaikat, hogy bevezessék őt patriarchai javadalmába, Konstantinápoly városába. Mindezeknek hallatára az agarénusok (törökök) nemzetsége a tengeren túl menekült és Szendrő várának a kulcsát beküldték a nándorfehérvári bánnak, *Török* Imrének.

³ A bécsi udv. könyvtár 14527. sz. kézírata. Tört. Tár, 1905. 273.

⁴ Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról. 55.

Csakhogy ez a tolvaj — ahogy Szerémi nevezi⁵ — semmit sem törődött az igen nevezetes várral; nem építtette meg falait, nem látta el eleséggel, puskákról sem gondoskodott, mintha szántsándékkal akarná elveszteni. Pedig évenként öt vármegyétől beszedte a várépítés adóját, melyből azonban magának vett várakat és birtokokat; Nándorfehérvárba és Sabácza pedig felpogányokat fogadott be, a kik hópénz nélkül szolgáltak neki. Mindegyik egy hónapra való eleséget vitt be magával a várba, azután pedig a másik hónapra mások jöttek a helyükbe.

Szendrő vára őrségének eszeágában sem volt, hogy meghódoljon Nándorfehérvár gondatlan parancsnokának. A két vár őrsége folytonosan farkasszemet nézett egymással s azon versengett, melyik árthat többet a másiknak.

Szendrő szomszédsága elég alkalmat szolgáltatott a magyar vitézeknek, hogy személyes bátorságukat kitüntessék s egy kis zsákmányt szerezzenek maguknak. A szendrei lovas spáhik vezére, az epeirosi *Ali*,⁶ gyakran kikötött a magyarokkal. Sokat ejthetett már el közülök, mert nem igen akadt, a ki vele összetűzni merjen. 1514 februárius 28-án, — vagyis húshagyó kedden — azonban,⁷ mint már eleve meghatározott napon, egy magyar lovas százados:⁸ *Dósa György* szállt vele szembe. György, a családi hagyomány szerint, nagy, erős, barna, göndörhajú ember volt, homloka közepén csigahajjal, ami a Dósákat mostan is eléggé jellemző vonás. György irtózatos erejére emlékeztette az utódokat egy későbbi Dósa, aki vállával egymaga felnyomott egy faistállót, melyet hat székelly legény feszítővassal sem tudott fölemelni. Alinak hasonló athlétával kellett megküzdenie.

Párviadaluk a Nándorfehérvár alatt elterülő mezőn folyt le. Ez a mező — az egymástól 20.000 lépésnyi távolságra levő

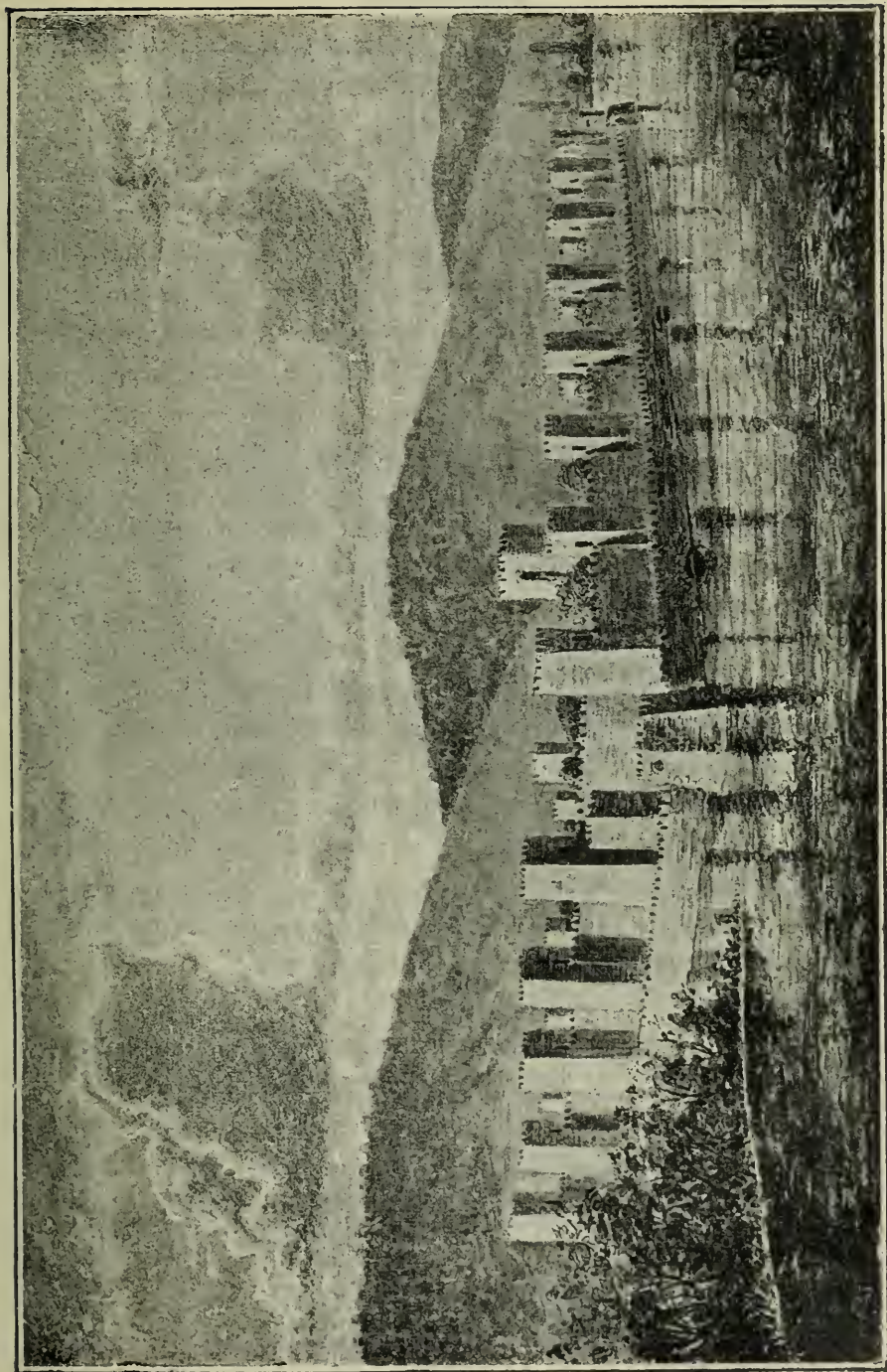
⁵ U. o. 56.

⁶ Verancsics szerint (Munkái II. 5.) «Erded beg».

⁷ Brutus szerint (I. 300.) «a mult éveken». Verancsics szerint (II. 5.) «farsangban». A bécsi udv. könyvtár 14527. sz.

kézírata szerint (Tört. Tár, 1905. 273.), mely az 1514. év eseményeiről beszél, «illis diebus». Szabó (Századok, 1876., 19. l.) húshagyó keddet tollhibából teszi jan. 28-ra.

⁸ Istvánfi szerint egy lovas csapat vezére.

25. SZENDRŐ VÁRA A DUNAI OLDALRÓL.

Nándorfehérvár és Szendrő közt elterülő műveletlen síkság.⁹ Hír szerint a fehérvári magyarok egy alkalommal megpillantván a törököket, azonnal ellenök indultak; de mikor már-már megmérkőzésre került a dolog, előugratott pompás lován a törökök vezére s előkiáltotta a magyarok parancsnokát. «Számbevehető haszon reménye nélkül — mondá — minek czivakodnánk mi egymással? Hiszen mi zsákmányt ejthetnénk mi a ti síkságotokon, melyet a folytonos háború úgysis elpusztított? A sarczolás úgysis hiábavaló; nem volna-e jobb, ha inkább a harczy dicsőségért verekednénk? Ha tehát, magyarok, valamelyikötök szeretne kitenni magáért s van egy kis bátorsága: álljon a középre s vívjon meg egymagammal!»

Felforrt erre a Dósa vére, mert magyar ember nem egykönnyen tűri az idegennek henczegését, de meg¹⁰ különben is szemet vetett a töröknek szép lovára és menten sarkantyúba kapta a magáét. Egyoldalt magyarok, másoldalt törökök nézték a bajvívást. A két vitéz lándsával rohant egymásra, majd kardra kaptak. A küzdelem hevében Dósa oly roppant csapást mért Alira, hogy annak pánczélos jobb karját egyben levágta s az elbizakodott törököt megölte. Míg Dósa őt fosztogatta, Alinak lova Fehérvár felé iramodott; ott azonban elfogták s a parancsnokhoz vezették. Dósa hazatérve, szerette volna megtartani a török lovát, mert nagyon illett az övéhez; 300 aranyért azonban a parancsnok javára mégis csak lemondott róla.

Így beszéli ezt a hagyomány.¹²

Valóban egyszerű párviadal volt-e az, vagy több annál, olyas fegyvertény, mely a fontos végházat nem csupán egy katona legénykedésétől, hanem egyúttal egy veszélyes szomszédságnak zaklatásaitól is megszabadította, azt, mint Dósa életének annyi más mozzanatát, bajos volna földeríteni. Jelentősége abban állott, hogy a szendreiek portyázó kedvét egyelőre lelohasztotta.

⁹ Tubero Schwandtnernél, II. 329.

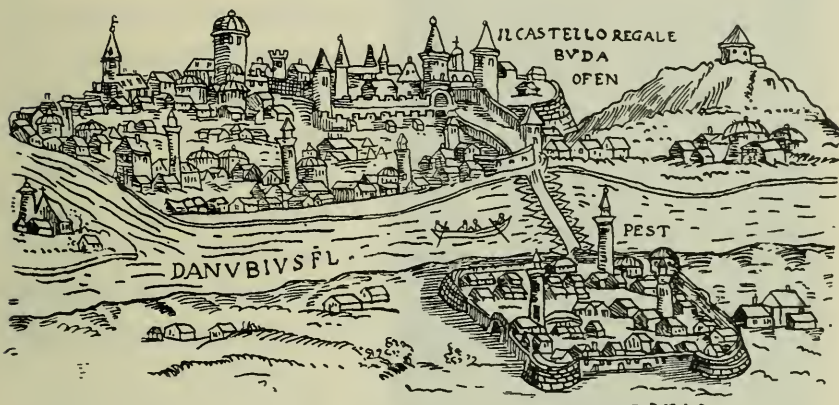
¹⁰ Tubero szerint, id. h.

¹¹ «A várparancsnok engedelméből» — teszi hozzá Brutus, I. 301.

¹² Istvánfi, id. h. — Szerémi, 57. — Tubero, II. 329. — Brutus, I. 301.

Különben alig magyarázhatnók meg magunknak azt a kitüntetését, melyet az udvar ennek a rossz hírű embernek készített. A becsületén azelőtt esett csorbát már eléggé kiköszörülte, mert személyes bátorságának nemcsak épp most említett példájára, hanem más hasonló esetekre is hivatkozhatott, a hol a törököt szintén meggyőzte.¹³

A kormány, mint mindig, most is adósa volt a nándorfehérvári őrségnek; ezt tehát azzal a dícsőséggel kárpótolta, hogy legvitézebb tagjának, Dósának, nagyobb tekintélyt adott. Né-

26. BUDA ÉS PEST A XVI. SZÁZADBAN.
(Lewenklew «Chronic»-ja után.)

melyek¹⁴ szerint egyenesen Dósa követelt magának jutalmat s ő maga kért ajánlólevelet a fehérvári parancsnoktól, hogy a királynál jelentkezhessek.¹⁵ Nagyobb igazság kedvéért Alinak levágott karját is magával vitte Budára.¹⁶ A poetica licentia¹⁷ azt mondja erre, hogy

«— Látván Székely a sokszor ohajtott és valahára
Föltetszett napot: elvetemült lelkét a kegyesség
Mázával földi és Budavárba siet veszedelmes
Szárnyain, a mikkel betakarjon mindeneket majd.»

¹³ Négyet említ az Odeporicon, D, levél, 12. sor. «Sokat» Gradelehnus, Hung. Chron. 124. l., ki szerint Székely «sich offtmals wider die Türken tapfer gehalten und derselben viel erlegt hatte.» Ortelius is (Chronologia, 39.) Dósa többszörös győ-

zelméről szól; hasonlóan a Resp. et Status Hung. (Amst. 1634. — 136. l.)

¹⁴ Pl. Szerémi, Istvánfi.

¹⁵ Tubero II. 330.

¹⁶ Szerémi, 56.

¹⁷ Taurinus, 130. l., 45–48. v.

Egy más forrás¹⁸ nándorfehérvári tette és megjutalmazása közé még egy eseményt helyez, mely ismét foltot ejtene a székely vitéz emlékéen. E szerint ugyanis ő nagy kegybe jutott

27. TELEGDI ISTVÁN CZÍMERE (SÍREMLÉKÉN.)

a királynál, ki azonnal jelentékeny összeget utalványozott neki. A kincstartó azonban, *Telegdy* István, halogatta vagy éppen meg is tagadta a fizetést. Az utóbbinak kellett történnie, mert a türelmét vesztett és csalódott Dósa boszújában nemsokára megölt egy királyi adószedőt (regius exactor) s attól 3000 darab aranyat elrabolván, azzal fenyegetőzött, hogy a törökhöz szegődik.¹⁹ — Ez az udvart nagy aggodalomba ejtette. Attól tarthatott, hogy Dósa Nándorfehérvárat, az ország legfontosabb határvárat, az ellenségnek megnyitja. Megajándékozta tehát őt 200 darab

arannyal²⁰ és két aranyos-ezüstös szerszámú lóval.²¹

Azonban ha csakugyan tudják Budán, hogy Dósa egyszerű

¹⁸ Bartholinus, id. h.

¹⁹ Bartholinus, id. h. D, levél, 12—17. sor. Sokkal valószínűbb Szerémi (59. l.) előadása, ki szerint ilyesmi akkor történt, midőn Dósa már fővezér volt s mikor a dolog a hadának ellátásáról gondoskodni

tartozó hadvezért nem terhelheti annyira.

²⁰ Bartholinus, id. h. 17—19. sor. A bécsi udv. kt. 14527. sz. kézirata. Tört. Tár, 1905. 274.

²¹ Bartholinus, id. h.

székely, kinek összes nemessége székelységében áll: mire való lett volna az a sok czikornya? «Erdélyországnak nyilvánságos rablója» újabb rablógyilkosságot követett el: miért nem végeztek vele, mint különben is katonával, rövid úton, — miért kímélték annyira életét? Vagy oly előkelő helyet foglalt tehát el az őrségben, hogy bántani nem volt tanácsos; vagy — nem követte el a gonoszságot, melyről vádolják. Ha magas állása volt, azt — a kor szellemében — már csak mint nemesember foglalhatta el s így nem volt rá szüksége, hogy kegyes életírói homo novust, modern Mariust csináljanak belőle s ennek oly nagy fontosságot tulajdonítsanak; ha pedig nem követte el a szóban forgó tettet — akkor mi természetesebb, mint hogy ne terheljünk új gyanúval egy amúgy is megvádolt embert.

Szinte szerencse, hogy Bartholinus Riccardus abban a 84 sorban, a mit az 1514. évi kereszteshadjáratról s annak vezéréről írt, más mendemondát is a történeti igazságnak fényes öltözetébe bújtatott s ekként — mások nem támogatván állítását — fölment attól, hogy a görzi bibornok páterének epizódjánál tovább időzzünk.

S ezt annál nyugodtabb lélekkel tehetjük, mert Dósa, a törökkel való párbaja után, — hivatva, vagy saját jószántából, fölmenvén Budára, önérzetes voltának igen érthető jelét adta. A csanádi püspök, *Csáky Miklós*, ugyanis a nála jelentkező vitézt erősen megdorgálta; mire ő — az emlékiró szerint — «nagyon felindult, mert ilyen katonához méltatlan szavakkal még senki sem támadta meg»²² — s keservesen panaszkodott *Bakócz Tamás* bibornoknak a püspök eljárása ellen. A főpap pedig azzal felelt, hogy — kezébe adta a kereszties sereg parancsnokságát.

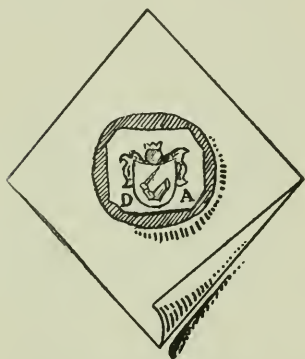
Az ellenmondás itt ismét szembeszökő.

Dósa önérzete nem lázadhatott volna föl, ha a püspök olyan gonosztettről vádolja, melyet éppen feljövetele előtt követett el; sőt több, mint valószínű, hogy ez esetben el sem mert volna

²² Szerémi, 57.

menni a fővárosba. De fájhatott neki, hogy akkor is régibb botlásait emlegetik, mikor elég új érdemet szerzett már a mult tévedéseinek felejtetésére; s mikor annyian voltak az országos nevű férfiak között, kik nem vették maguknak azt a fáradságot, hogy a becsületökön valaha hasonlóképpen ejtett csorbát, mint ő, kiköszörüljék.

S ha még oly nagy lett volna is a kornak romlottsága: állítólag ily nyilvánosak, ennyire szembeszökők lévén Dósa előéletének árnyoldalai, — ha csakugyan közszájon forog a szebeni kereskedőn s a királyi adószedőn, de főleg ez utóbbin elkövetett

28. DÓSA NIHÁLY PECSÉTJE.

rablógyilkossága, — már mégis csak képzelhetetlen dolog, hogy a király s rá nyomban a bibornok annyira kitüntessen egy férfit, ki tegnap még gazember, paraszt s alsóbbrendű katonatiszt volt; ma pedig hírneves, nemes és egy, az ország védelmére az imént kötött béke ellenére összehozott nagy sereg fővezére.

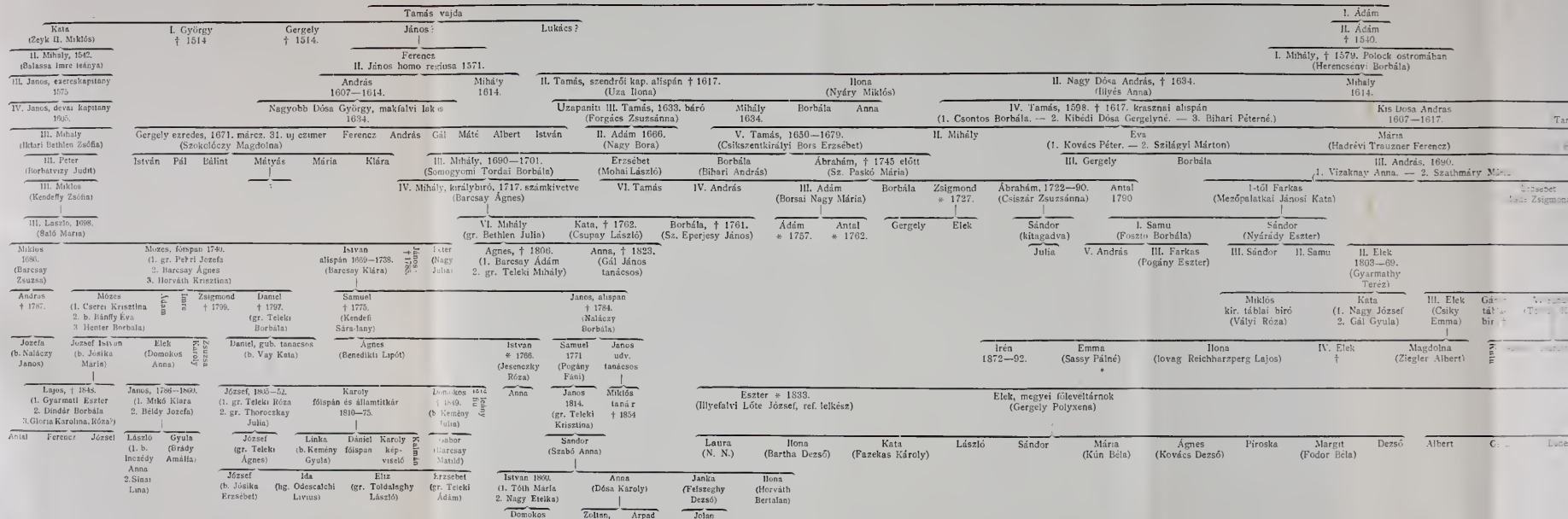
A kitüntetés különben abban állott, hogy a király — a bibornok közbenjárására — *kétszeres zsoldot, aranylánczot, arannyal gazdagon kivarrott bíbor ruhát, sarkantyút*²³ és *kardot* adott neki; tehát a *lovagrendbe* emelte²⁴ s mindezen tárgyakat — szokás szerint — saját maga nyújtotta át neki. Azonkívül egy faluval adományozta meg, mely valahol Nándorfehérvár és Temesvár közt feküdt és tekintélyes lehetett, mert 40 kapuból állott. Végre megújította és kiegészítette családjának előbbi — idáig ösmeretlen — czimerét, a mennyiben nádorfehérvári hőstettének örök emlékezetére megengedte, hogy abban egy karddal levágott

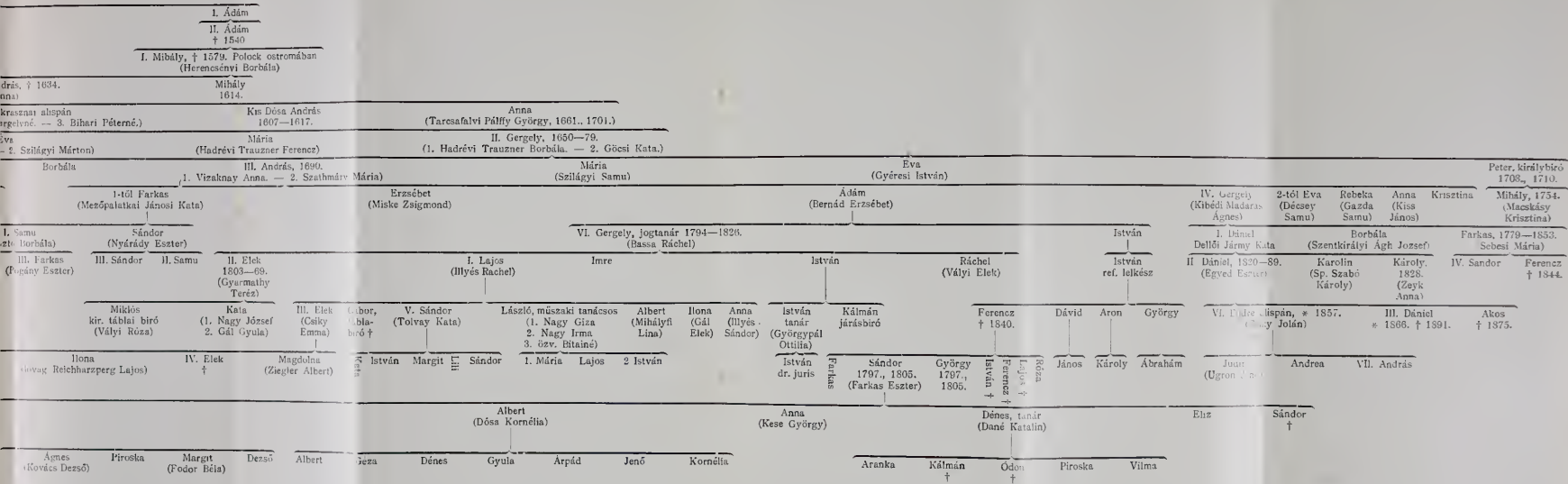
²³ Aransarkantyús vitéz lett volna? Ezekről I. Cziráky, De ordine equitum auratorum, 1792. V. ő. Pallas Lex. II. 40.

²⁴ Istvánfi 34. I. mondja, hogy Mátyás király Geréb Mátyást, ki Jajcza alatt pár-

bajban megölte Musztafa parancsnokot, gyönyörű lóval, arany sarkantyúval, mint a lovagság díszjelével ajándékozta meg. A 40. lapon pedig följegyzí, hogy Ulászló 1493-ban egy horvát katonát, ki először

Dósa András

vérző kart viseljen.²⁵ Ezenkívül, vagy talán zsoldjába betudva, kétszáz aranyat utalványozott neki.²⁶

A család még két-három emberöltővel ezelőtt is használta a Dósa Györgynek adott egyszerű címet; ²⁷ idők folytán azonban a címér lényeges módosításokon ment át, a miben legjellemzőbb a koronának lefelé való fordítása.²⁸

Mikor Dósa Tamás 1633 május 30-án bárói méltóságot nyert, II. Ferdinánd megengedte neki, hogy korábbi nemzetségi címérét, a melyet idáig használt és élvezett, ezentúl is használja és megtartsa. Ez a címér fennálló, kékszinű katonai paizs, a melyben a királyi korona lefelé van fordítva; abból pirosas ábrázatú fiatal katonának vörös ruhás mellképe emelkedik ki, fején sisakkal, homloka közepén átszúrt éleshegyű karddal. A paizson rostélyos nyílt katonai sisak nyugszik, a melyet királyi korona fed, a melyből fekete

29. DÓSA FERENCZ PECSÉTJE.

ért föl Ali szendrői parancsnok egyik kastélyának ormára, kétszáz arannyal s bíbor ruhával jutalmazta meg, zsoldját pedig megjavította.

²⁵ Istvánfi, 41.

²⁶ Szerémi, 56. — Ortelius (39. l.) ellenben azt állítja, hogy többszörös győzelméiért Dósa semmit sem kapott. — Verancsics (II. 6.) 400 aranyat említ s György vitéz azon való búsultában vevé föl a keresztet, mert ezt nem kapta meg.

²⁷ Az 1677. évi homagiális eskülevelen Makfalvi Dósa Mihály finomabb és Kibédi Dósa Ferencz durvább s kevésbé fölismerhető metszetben gyűrűspecsétjeiken a kardot tartó félkart használják; az első D. A. s a második F. D. betűjeggyel. A felfordított korona ezeken a pecsétteken nem szerepel. Ugyanazon levelen Makfalvi Dósa Samu ki nem vehető rajz alatt D. S. betűvel, Makfalvi Dósa Gergely búzakalászok közt egy madárral, Makfalvi

Dósa Ábrahám pedig egy táncoló meztelen női alakkal ékesített gyűrűspecsétet használ. Kibédi Dósa Péter pecsétje érthetetlen, Kibédi Dósa Tamás pedig, úgy látszik, pálcza végére rótt 3 küllöt nyomtatott le a pecséttel. (Dósa-lt.) A makfalvi Dósa-család címere az alsófehérmegyei 1792. évi hűségeskönyvben Dósa de Makfalva Antal neve alatt látható s A. D. betűkkel ellátott pecsétlenyomaton a következő: kék pajzsban zöld mező felett lebegő páncélos jobbkar, felső szárában alulról lőtt nyíllal átlóva, kardot tart, melynek hegyére török fej van szúrva. A pajzs nagy korona, melyből foszlányok omlanak alá. (Orsz. lt. értesítése 194/1902. sz. a.)

²⁸ Ma is Dózsa Endre alispán kezében van az a régi fanyelű vaspecsétnyomó, melyet emberemlékezet óta használnak s mely egészben véve azonos az 1633-ban nyert bárói címerrel. Ezzel a címerrel

sasszárny emelkedik ki, közepe táján pirosfényű arany csillaggal. A sisak búbjáról vagy tarajáról pedig itt vörös-fehér, ott pedig sárga és sötétkék foszladékok simulnak a pajzsra s azt illendően díszesítik.²⁹

Később 1671 márczius 20-án Dósa Gergely, Bercsényi Miklós vitéz kapitánya, I. Lipót királytól címerül kékre festett katonai pajzsot kapott, melynek alsó zöld sík mezején magasra nyúló ezüst óriásalak emelkedik ki, s mellette egymással szemben aranykoronás két kígyó tekerőzik föl a keresztre. A pajzsot fedő rostélyos vágysis nyílt katonai sisakot királyi korona ékesíti, melyből pánczélos emberi kar egy török fején átszúrt lándsát tart. A sisak tarajáról egyik oldalon sárga és sötétkék, a másikon pedig vörös-fehér foszladék látható.³⁰

30. A DÓSA-CÍMER FORDÍTOTT KORONÁVAL.

bárói címertől, a mennyiben ott a felfordított vaskoronából egy

élt Dósa Mihály is, a báróságot szerző Tamás atyja.

²⁹ A bárói oklevél az Orsz. lt. m. kir. udv. kamarai osztályában conceptus expeditorum Nro 182. anni 1633. alatt s 1903. januárius 27-én kelt hiteles másolatban a Dósa-leveltárban. Kiadta Ráczi Viktor a Geneal. Füzetekben 1903. 42–43. A címer rajza u. o. 47 l. A rajz azonban hibás, mert csücskös talpú pajzs helyett háromszögűt mutat. A koronából — a leírás szerint — a viruló ifjú alak válltól kezdve ruha nélkül nő ki. Fején — a festményen látható orcavédő sisak helyett — a Siebmacher Waffebuchjának magyar részében (l. 112. tábla) látható, orcavédő nélküli sisakot visel s a fejet átszűrő kard is olyan alakú, mint

ottan. A sisakdíszben a sasszárny könyökén látható cífrázatok elhagyandók. A pajzs mezeje és a baloldali sisaktakaró kék színe helyesen kobalt (égszín) kék, a jobboldali takaró vörös színe pedig zinóber (rikító) vörös. (Az Orsz. lt. értesítése 194/1902. sz. a.) Makfalvi Dósa Dániel 1825 márczius 16-án kerek címerpajzsban csapásra emelt kardú lovas vitézt használ címerül; a pajzson levő rostélyos sisakból szarvas emelkedik ki s a sisakból jobb és baloldalt dús foszlányok nyúlnak alá. (Dósa-lt.)

³⁰ A Dósa-ltárban. Kihirdették Pozsony vármegyében 1672 május 25., Nógrádban 1675 szeptember 3. Átírta s újra kiadta az egri káptalan 1797 januárius 27. és 1807 május 15.

törzsnélküli fej emelkedik ki.³¹ Lehet, hogy ez a vaskorona Dósa Györgynek borzasztó megkoronáztatására emlékeztet s azért a heraldikában azt a megbélyegzett czimerek közé szokták sorolni.³²

A czímer négyszáz esztendőn át megmaradt a család tulajdonában, a jószág azonban, mely valahol Torontál vármegye keleti, vagy Temes vármegye nyugati részében feküdhett, mindmaig ösmeretlen fekvésű. De ott valahol, Versecz környékén «a temesközi csodaszép mezőkön, azokon a tájakon, hol valamikor a vitéz Dósa György életének utolsó akkordjai lejátszottak, a tavasz oly virágot fakaszt ezentúl, melyet — a búzavirágnak egy új keverékfaját — a füvek ismerője az ő életírójáról nevez el.»³³

A Dósa György kiténtetéséről szóló tudósításban különben az aranyláncz és a biborruha olyan elsőrendű megkülönböztetés, mely koránsem lehet azonos a lovaggá-ütés egyszerű tényével. Dósának, szerencsésebb körülmények közt, mindenesetre útat nyithatott volna a legkiválóbb méltóságokra, hogy tehetségeit a közjónak szentelje. Annál ragyogóbb színben tűnt volna föl, mert egyelőre alig tarthatott attól, hogy valaki versenyre kél vele az érdemszerzés tág mezején. A jók előismerésére mindenesetre számíthatott.

V. DÓSA, A KERESZTESEK FŐVEZÉRE.

AZ UDVAR mindenesetre segélyt óhajtott a pápától, de azt elkésve kapta meg s oly alakban, mely meglephette. Lehetetlen, hogy Bakócz idején nem értesült a török-magyar béke meghosszabbításáról; s a curia valóban nem kockáztat vele semmit, ha nem hirdetteti ki azt a búcsúlevelet, mely a mennyire kényelmes módja volt a tőle kért segély megadásának, épp oly kevésbé felelhetett meg a nemesség várakozásának.

³¹ Genealogiai Füzetek, 1903. 47.

³² B. Nyáry Albert, Heraldika, 157.

³³ Wagner János levele és czikke

a Magyar Botanikai Lapokban a Centaurea Márkiánáról, 1903. 9—10. és 1907. 5. sz.

A bevégzett ténynyel azonban számolni kellett.

Télvizidején¹ kelt útra Bakócz Rómából s egy tengeri zivatar kiállása után Dalmáciában, Zengben, lépett szárazföldre, honnan a befagyott Száván át kocsin ment a szabad Drávaig s hajón folytatta útját². A megérkezés után Esztergomban tartott fényes Te Deumra pár napi pihenés következett. Márczius 23-án (1514) Budára utazott³, hol a maga előtt arany keresztet vitető követet mind az udvar, mind a nép nagy fénynyel és kitüntetéssel, Szakmáry György pécsi püspök pedig üdvözlő beszéddel fogadta,⁴ sőt Lajos királyfi is kiment volt eléje.

Bakócz azonnal a király látogatására sietett, hogy római útjának eredményét közölje vele.

Másnap (24-én?) összeült az országtanács, melyet egy valószínű, de nem hiteles adat szerint⁵ rövid beszéd kíséretében maga a király nyitott meg, s azonnal átadta a szót a bíbornoknak.

Bakócz mindenelőtt a bullát olvastatta föl s fölszólítá az országtanácsot, hogy azt közhírré tétesse. Utalt arra, mit a pápa leveleiből úgyis tudhattak, hogy a curiától pénzsegélyt hosszú időre nem várhatnak,⁶ mert a pénztár üres és adósságokkal van megterhelve. A fejedelmekre nincs mit számítani, mert azok egymás közt háborúskodnak. Azonban, úgymond, a törökök a nélkül is beháborúval lévén elfoglalva, hosszú idő óta először van remény, hogy sikeresen támadhassák meg őket. Igaz, hogy — az újabb törvények következtében — a seregnek szokott módon való fölfegyverzése oly költséggel járna, mit az ország pénzügye nem bírhatna meg; azonban a pápai búcsúlevél éppen erre nézve

¹ 1513 november 7-én. Tedallini, Diario Romano. Muratori, xxiii. 348.

² Steph. Taurini Stauromachia. (Engel, Monum. Ung. 124. l.)

³ Ez tűnnék ki Giuanne (Zuanne) Miklósnak Morechini Kristófhoz Budáról aug. 11-ről írt leveléből. Közli Marino Sanuto, II. 277.

⁴ Taurinus (125—129. l.) és Szerémi (57. l.) részletesen leírja a fogadtatást.

⁵ Taurinus, 129. l. Brutus (I. 254—277. l.) a háborúpárt részéről már ezt megelőzőleg tartott tanácsulésról is hosszasan referál.

⁶ Csak Ricaut (106. l.) említi, hogy Bakócz a búcsúlevelen kívül pénzt is hozott Rómából.

nyújtja a legjobb kiségitő módot. Az önkéntesek kétségkívül nagy számban gyűlnek össze s vezérről majd ő gondoskodik. Ez a vezér azután kellően felfegyverzi, begyakorolja és fegyelmezi a sereget s a királyi és az országtanács parancsára a kijelölt helyre vezeti. Ha hozzájuk veszik a végvárnak harcban edzett őrségeit s a csekély számban mindenesetre gyűjtendő zsoldosokat — hiszi, hogy a most jobbára Ázsiában elfoglalt törököket visszaverhetik.

Bakócznak sajtóságaos fölfogására mutat, — ha ugyan szabad, legalább eszmemenetében, hitelesnek tartanunk a neki tulajdonított beszéd szövegét,⁷ hogy ezt a «gyülevész» sereget a rendesbe akarta besosztani, holott ezúttal ez utóbbi kellett amannak keretébe illeszteni, mindenesetre pedig önálló hadtestként működtetni. A bíbornok nagyon is bizott abban, hogy erkölcsileg támogatják a Szapolyai-pártiak, kik a törökkel megújított béke miatt elégedetlenkedtek s nem féltek attól, hogy egy éppen most megkötött béke megtörése miatt útjok Szeged alól ismét

31. TELEGDY ISTVÁN (SIREMLÉKÉN.)

⁷ Istvánfinál (40. l.), kit e gyűlés részleteire nézve minden történetírónk követ. Figyelembe kell venni Fraknóinak (Bakócz, 145.) éppen erre a beszédre tett azt a meg-

jegyzését, hogy a «klasszikai mintákat követő történetírók előszeretettel foglalkoznak beszédek komponálásával». De a beszéd lényege elfogadható.

Várna alá vezethet. A többségben levő harczias párttal szemben *Telegdy* István kincstartó s korábban lengyel követ képviselte a békés irányt.

Úgy veszi ugyan észre, — mondta, — hogy a többség a bulla kihirdetését kívánja s ő meg is engedi, hogy nagyszámú sereg jön össze; de milyen elemekből fog az alakulni? Hazulról előzött, tekergő, csavargó, tolvaj, kinnálló-betyár népből, mely csak gonoszságra gondol. Igazi munkás földműves nem megy oda; de mennek kaszakapakerülő, sérelmeikért boszút szomjazó, vagy a büntető igazságszolgáltatás elől bujdosó parasztok. S mi történik akkor, ha ezek a szolgálat terhe alól menekülvén, szökevényeknek tekintik őket uraik, kik földeiket parlagon hevertetni nem akarják s kegyetlen szokásaik szerint járnak el velök szemben? Lehet-e ebben az esetben is fegyelmet tartani és ez emberek csakugyan a törökök ellen mennek-e majd akkor is, mint a bibornok képzele? Már pedig több mint valószínű, hogy a keresztesek sorában lengyel, morva s más országbeli csöcselék is lesz untig elég; s oly nehéz-e ürügyet találni a boszúra? — Az ő nézete tehát az, hogy csak kettő közt van a választás: vagy ki nem adottnak tekintik a bullát, vagy módosítva, azaz úgy hirdetik ki, hogy bűnbocsánatban s örök boldogságban csak azok részesülhetnek, kik a török ellen való hadszerzésre aranyat, ezüstöt, vagy bármi más, pénzzé tehető értéket szolgáltatnak be az államkincstárnak. Mert az elkeseredett nép kezébe fegyvert adni annyi volna, mint tért nyitni a legféltelenebb boszúnak szabad és büntetlen gyakorlására. Különben is csak imént készült el az az oklevél, mely szerint a törökkel békét kötnek újabb három évre; s ő nem látja be, hogy a török ellen, ki szerződését megtartja s Ázsiában különben is eléggé le van kötve, éppen most mi szükség volna ily seregre? A pénzgyűjtésnek azonban mind békében, mind háborúban meglesz a maga haszna. Végül hazafias hévvel fordult a tanács tagjaihoz, hogy fölhagyva az államügyekben tanusított közönyükkel, mint igaz honfiak sorakozzanak a király köré s önkéntes áldozatokkal járuljanak

a hadiköltségek fedezéséhez, hogy ne kelljen rettegniök a békeszerződés lejártától. Ki hazája megmaradását akarja, ne riadjon vissza áldozatoktól.⁸

Körülbelül ez *Telegdy* szónoklatának eszmemenete, úgy a mint azt Istvánfi közli. Valónak csak annyit vehetünk, hogy Telegdy annak idejében nyomós okokból kétségtelenül ellenezte a keresztes-hadat. Beszédének részletei azonban nem hitelesek s Istvánfi alkalmasint csupán a lezajlott események hatása alatt retorikai díszül tulajdonította azokat a jóhírű szónoknak. Nem annyira Telegdy éleslátását bizonyítja tehát, mint Istvánfi történeti ismereteit.

Telegdy nem vallásos közöny, vagy éppen vallástalanság miatt ellenezte a kereszteshadjáratot. Hiszen ősi birtokán, Mezőtelegden, a templom felirata ma is hirdeti, hogy azt pár év előtt, 1507-ben ő építtette. De politikai aggodalmak gyötörték. «Szembe mert nézni a halálnak: ugyanazon egyházban elkészíttette kőkoporsóját is.»⁹ Mégis hiában küzdött az áramlat ellen: a király s a tanács nagyobb része «végzetes makacssággal» a bibornokot támogatta,¹⁰ a ki most «azon párt (factio) segítségével, melynek tetszett a hadviselés, nem hajtva ama jobbaknak ellenzésére, kik ebből a magyarok biztos veszedelmét jósolták», elhatározta a bulla kihirdetését.¹¹ Valószínű ugyanis, hogy Telegdyn kívül mások is felszóltak. Hangoztatták, a mivel már a korábbi tanácskozásban¹² a harciasok ellen fordultak, hogy a király meg nem sértheti az imént kötött békét. S erre adta Bakócz azt a sajátos választ, melynek azonban történetünkben előzője van, hogy hiszen nem a király bontja föl a szerződést; ő neki mint pápai követnek szabadságában áll Magyarországon, mint min-

⁸ Istvánfi, 40–41. Lényegében, de még az előtanácskozások idejéből, megvan e beszéd Brutusnál is (255. l.): «Magyarországnak jelenlegi helyzete — mondja egyebek közt — úgy alakult, hogy a mostani nemesség képtelen levén megküzdeni az ellenséggel, ha a köznép fölkelne, alig kétséges, hogy a pórok a folytonos bajok miatt nekikeseredve, polgárháborút indítanak, melynek vége, akár

ők győznének, akár őket győznék le, egyképpen szomorú volna a hazára nézve. S ki kételkednék, hogy ebben az esetben az ellenség annál akadálytalanabban használhatná fegyverét?»

⁹ Bunyitay, Váradi püspökség, I. 368. (Rajza könyvem 62. és 69. lapján.)

¹⁰ Istvánfi, 41.

¹¹ Brutus, 277.

¹² U. o. 254–277.

den más keresztény területen keresztet katonákat toborzania; azok *nem a királynak, hanem Leó pápának katonái.*¹³

Az országtanács tehát kívánat szerint szavazott. Hiszen, egy népies egykorú történetíró szerint,¹⁴ az egész ország örvendett, hogy Bakócz a pogányság ellen a vörös keresztet kihozta. Mindenki készítgette a fegyvereket, hogy elfoglalja patriarchaságát, Konstantinápolyt.¹⁵

A nép így tudta s a nép felfogásában mindig van valami tanulság. Bakócz pedig már csak azért is nagy ember volt, mert a nép sorából emelkedett a bíbornoksáig. «Engemet,¹⁶ — mondá — ki gunyhóból és közrendű családból, alacsony, vagyis nem-nemes szüléktől származtam, a kegyes gondviselés egész a bíbornoksáig magasztalt föl.»

Korai dolog volna azt állítani, hogy Bakócz azért volt olyan népszerű, mert udvari ember létére a király érdekében erélyes, de sajtáságos eszközt választott nem a töröknek, hanem az oligarchiának megfékezésére. Mi igazolja ezt a szándékát s ha csakugyan kedve telt volna is egy kis palotaforradalomban, mi biztathatta volna őt sikerrel?

Kereszteshadjáratokat Magyarország ő előtte is látott s az ily vállalatoknak lelke máskor is az alsóbb néposztály volt; de emelkedett-e azért politikai tekintélyben, szerzett-e magának újabb jogokat, változott-e sorsa valamiben? — Bizonyosan nem.

Ha nem az Bakócz célja, mint a mit nyíltan bevallott, két-ségkívül másképp fog a dologba. Ha tervei szerint folynak le az események, ha az ő akaratával lép Dósa a forradalom terére: nem veszi el a fejét és semmiesetre sem ejti ki kezéből a vezetés gyeplőjét. Bakócz ez alkalommal ismét azon történeti alakok közé kerül, kiknek terveit — az utókor szövi. Már egykorúak oly célzatokat tulajdonítottak neki, melyek eszébe sem juthattak.

¹³ U. o. 278.

¹⁴ Szerémi, 55.

¹⁵ Bakócz 1507 októberben lett konstantinápolyi patriarcha.

¹⁶ Kandra Kabos közlése az egri káptalanból. Századok, 1875. 136. .

Az ő álláspontja következetesen az maradt, a mit már 1493-ban elfoglalt, az udbinai vereség hírére. — Ha a nemesség tovább is féktelenkedik, czivódik, a senkitől sem védett ország okvetetlenül zsákmányul esik a mind előbbre nyomuló töröknek.

32. BAKÓCZ TAMÁS ARCZÉPE, ÉRMÉRŐL NAGYITVA.

A földat tehát az erők egyesítése s a törvényes alapra való helyezkedés. — Mindkettő arra vezetett volna, hogy a honvédelem a maga régi jeles voltában éledjen újra.

S mi történt?

1498-ban meghozták a 15—22. törvényczikket, mely a hon-

védelmet a király nyakába akasztja s leszállítja a katonáállítás hányadát, 20 kapu helyett 36-tól adván egy jól fölfegyverzett lovast.

1500-ban megalkották a 21. törvényczikket, de egy kis idő mulva némi pénzváltással igyekeztek szabadulni a személyes fegyverfogás terheitől.

1504-ben a 24. cikk kötelezte a főpapokat, hogy csapataikat azonnal az első sorban mozgósítandó királyi zsoldosokhoz küldjék, míg a fő- és köznemesség csak akkor megy segítségül, ha amazok az ellenséggel már egyáltalán nem bírnának meg.

Az 1507-iki 6. törvényczikk is eszébe juttatja a királynak, hogy az ország védelmére régi szokás szerint ezer lovast kell tartania; de megfelelnek az urak kötelességeiről.

A Corpus Jurisban képviselt legutóbbi négy országgyűlés tehát nem intézkedett olyan erélylyel, a melyet az egyre fenyegetőbbben alakuló körülmények közt kellett volna tanúsítania. S mert az általános sülyedésnek ebben a korában a közszellem hathatós nyilvánulásától semmit sem lehetett várni, sokan abban a nézetben voltak, hogy egy törökellenes vállalatnak nem politikai, hanem vallásos színezetet kell adni; pedig tudták, hogy a xvi. század második tizedében a pápai tekintély többé nem oly erős, hogy egyedül csak az és úgy történjék, a mit és a mint Róma akarja. De Capistranonak sikerei még oly élénken foglalkoztatták az emberek emlékezetét, hogy Ursus de Ursinis pápai legatus már 1494-ben csak az ő példájának követésével remélt célt érni. Ha nagyon népszerű tervét már akkor nem foganatosították, ennek az az oka, hogy az udvar első sorban az urakban találta legveszedelmesebb ellenségeit, a kikre azonban, mint az esztergomi érsek 1289-ben a király kúnjaira és tatáraitra, már mégsem küldhetett keresztéseket.

Néhány év mulva mindamellett éppen azok egyengették egy ily vállalatnak útját, kik első ízben talán legnagyobb részesei voltak, hogy az egész dugába dőljön. Kérdezhették azután a tanácsban nem képviselt nemesek: ki adott fegyvert a parasztok

kezébe, ki bátorította fel őket ennyire?¹⁷ Ulászló lesütött szemekkel hallotta a határozatot. A magyar királynak nem volt szava a római pápa ellenében. A kardcsörtetők azt hitték, tágitanak az egyedül személy- és birtokjogra alapított honvédelem kötelékein, midőn a jobbágyságot, mely idáig az urak kötele-

33. II. ULÁSZLÓ.

zetségének révén katonáskodott, önálló katonai működésre próbálják fölhasználni.¹⁸ — De polgárból, t. i. az államnak jogokkal felruházott tagjaiból lesz a jó katona s így a jobbágy-

¹⁷ Tubero, 330.

¹⁸ Terv szerint ennek a seregnek a rendes, de jóval kisebb számú kir. katonasággal kapcsolatosan kellett volna mű-

ködni; a háborút tehát nem kizárólag a parasztok viselték volna, mint Horváth véli. (Kisebb Tört. Munkái, I. 193.)

ból először polgárt kellett volna csinálni, hogy a nemesség bízhassék benne. Nem tették, de meg is keserülték.

A tanácsülésnek idejét egész határozottan nem tudjuk. Egy, már érintett levél,¹⁹ azt állítja, hogy a bíbornok márczius 23. érkezett meg s hogy csak azután, napról napra jöttek a többi urak, mint a bán, a vajda, a «marchexe Marcholaba»,²⁰ a nádor,²¹ Lőrincz herczeg²² stb., hogy tanácskozzanak, miként járjanak el a bulla dolgában. A gyülekezés tehát elég lassan történt s márczius végénél előbb az urak alig jöhettek össze.²³ Április végén a gyülekezők számára a bíbornok már fővezérről gondoskodhatott. Különbön ha még oly tartózkodó állást foglalt is el a nemesség a vállalattal szemben, a tanácshatározattól a bulla ünnepies kihirdetéséig s a legszükségesebb intézkedések megtételéig csak kellett egy kis időt hagyni. Annak idejében például Capistrano János 1456 februárius 14-én nyert engedelmet a kereszt hirdetésére, de csak július 2-án (vagyis ötödfél hónap mulva) vezette az első keresztéseket Hunyadi Jánoshoz. Nem lehet tehát szószerint venni egy egykorú tudósítónak²⁴ azt az állítását, hogy Bakócz *mindjárt* szentszéki követté (legatus de latere) történt kinevezetése után hirdette ki a keresztet.

Ez csak virágvasárnapján, április 9-én, Budán, a Szent György terén következett be.²⁵ Ez a tér, mely a vár előtt feküdt, s Istvánfi szerint²⁶ bármily nagy tömeg befogadására is alkalmas, máskor is valóságos népgyűlés helye volt; pl. 1491-ben Ulászló király ide hitta össze a nemességet és a népet, hogy vele a pozsonyi béke föltételeit tudassa; a gyülekezet azonban

¹⁹ Giuanne L. Marino San., II. 277.

²⁰ Brandenburgi György örgróf.

²¹ 1504—1519. Perényi Imre.

²² Ujlaky Lőrincz szerémi herczeg, nádorfehérvári és macsói bán.

²³ Dr. Suriano Antal velencei követnek tudósítását Bakócz megérkezéséről csak május 1. olvasták föl a velencei tanácsban (Marino San. II. 249.). Május 12. pedig ugyanannak április 7. kelt levelét mutatták be, mely már szintén a hadjárat

tervét illeti, tehát kétségkívül kevéssel az említett magyar tanácsülés, illetőleg határozat után kelt. (U. o. 249.)

²⁴ Betinus gróf Sforza herczeghez 1514 június 15. A milanoi kir. levéltárból közli Mircse János. Tört. Tár, XIII. 250.

²⁵ Ezt az új és minden eddiginél határozottabb dátumot a cs. és kir. udv. könyvtár 14.527. sz. kézírata állapítja meg. Közli Kluch János, Tört. Tár, 1905., 273.

²⁶ Istvánfi, 25.

akkor megugrasztotta Bakócz Tamás és Báthory István biztosokat s fegyverét csörtetve, lelkesen fogadkozott szabadsága megvédésére. Most azonban a tömeg hallgatott, mikor egy olasz püspök — alkalmasint Bakócz legatusi auditora, Paviai Bernát gróf, pápai főjegyző²⁷ — felolvasta a pápa bulláját. Magyar nyelven ezt *Balázs* szentferenczrendi szerzetes tolmácsolta, a ki a szabad ég alatt álló tömegnek elmagyarázta, hogy a mindenható Isten haragját vonja magára s örök átok alá esik még az apa is, ha fiát s a fiú, ha apját visszatartja ettől az üdvösséges vállalattól.²⁸

A következő héten a papok és barátok mindenfelé kihirdették a búcsúlevelet, melyből a jobbágyokat az érdekelhetette legjobban, hogy egy darabig nem lesznek kiteve földesuraik széleyeinek és hatalmaskodásainak.

Úgy látszik, a bíbornok egyelőre figyelmen kívül hagyta Erdélyt, a melyet mindenütt külön tartománynak nevez abban a levelében, melylyel *Várday* Ferencz erdélyi püspököt Erdélyben s «a körülötte levő helyeken» a maga helyettesévé teszi.²⁹ Levele csak április 25-én kelt.

A bulla kihirdetése után, legalább a főváros körül, a keresztesek egyelőre igen lassan gyülekeztek. Oly lassan, hogy április 24-én még mindössze csak 300 ember volt táborban.³⁰ «Pest kisebb része — egy egykorú költő szerint³¹ — alacsony dombon, nagyobb része magas halmokon fekszik. Körülötte itt verőfényes nyílt mezőn virít a mákvirág; amott gazdag gyümölcsös kertek; odább a királyi vadaskert s más művészi kertek égni látszanak a gyöngéd liliumoktól és a tulipánoktól. A parasztok itt ütöttek tábort.³² Most még bizonyára szívből énekeltek

²⁷ Fraknoi Magyarország és a szent-szék, II. 320.

²⁸ Kluch közlése. Tört. Tár, 1905., 273.

²⁹ Gorzó János eredetijéről közli Jászay, Tudomány-Tár, 1842. IV. 255.

³⁰ Bartholinus, id. h. D, levél, 9. sor és Szerémi, 59. Istváni ellenkező s jóformán csak a vidékre vonatkozó tudósításáról később.

³¹ Taurinus Stauromachiája Engelnél, 159. és Bélnél, Notitia Hung. 52. A fordítás Salamonnál, Budapest tört. II. 609.

³² A király kertje, Salamon szerint (id. h. II. 611.) a mai városligeti fasornak jobbra-balra elterülő kertjeinek helyén volt, mögötte jókora tóval, melynek maradványa a mostani városligeti tó. Ezt a meghatározást egy névtelen czikkiró

Vásárhelyi András pesti ferenczrendi barátinak akkor elterjedt Mária-hymnusát: ³³

«Sirodalmas nekünk születetünk,
Fügelmes sok hivalkodásunk,
Rettenetes nekünk bajvívásunk,
Ha te nem lész nekünk kegyes táplálónk:
Halottaknak megszabadítója,
Törököknek megnyomorítója,
Királyoknak jó tanácsadója,
Magyaroknak megoltalmazója!»

A nép tartózkodásának egyik oka az lehetett, hogy nem tudta, *ki lesz a fővezér?* Egykorú följegyzés szerint ³⁴ *Dósa* György rendkívül felindultan jelent meg Bakócz primás előtt s oly szín alatt kérte tőle a vörös keresztet, hogy ő legyen a keresztetek kapitánya, mert máskép nem akadályozhatja meg, hogy a királyi tisztviselők a jobbágyokat meg ne károsítsák. «Azonban — folytatja a krónikás — más volt a nyelvén, mint a szívében; máskép beszélt, mint ahogy érezett. Inkább a főuraktól szenvedett sérelme, a kétszáz arany forint kifizetésének visszatartása miatt akart rajta boszút állani a parasztokkal. Az esztergomi érsektől azonban nem kaphatta meg a keresztet.» *Most* valószínűleg azért nem, mert — ha csakugyan járt is Esztergomban — az érsek a keresztet ünnepiesen Budán akarta feltűzni s a vezért is akkor akarta megnevezni.

Igazi hadvezér az akkori urak közt nem akadt s a kik szóba jöhettek is, nem állottak egy Hunyadi János katonai és hazafiúi erényeinek magaslatán; mert akkor is megvetették a népet, mikor az ország megmentéséről volt szó. ³⁵ De nemcsak a nép fitymálása miatt vonultak vissza. Népfölkelésről lévén szó,

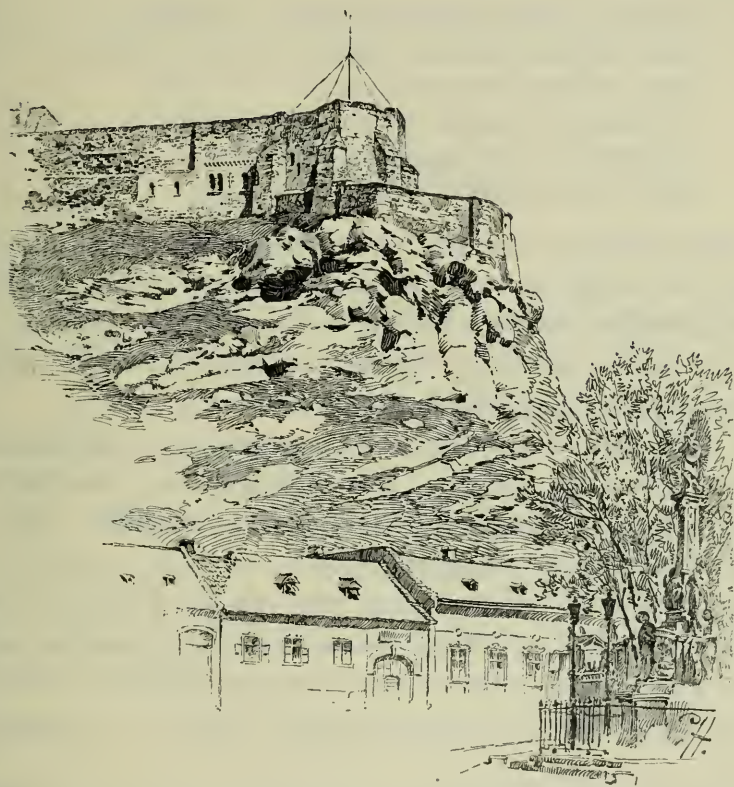
(«Mátyás király pesti kertje». Magyar Ujság, 1899 április 26.) nagyon helytelennek tartja s Mátyás király kertjét — Istvánfi előadásához ragaszkodva — a Kerepesi (most Rákóczi-)útnak baloldalára teszi, t. i. arra a területre, melynek elején a keleti pályaudvar van, vége felé pedig Rákosfalva fekszik.

³³ *Vásárhelyi* 1508-ban írta versét.

³⁴ A 14.527. sz. bécsi kézirat. *Tört. Tár*, 1905. 274.

³⁵ Salamon (*Budapesti Szemle*, xxvii. 44.) vizsgálat tárgyává tette, miért nem lehetett a népet utóbb úgy rendben tartani, mint ha egy Hunyadi-féle ember áll a mozgalom élén?

népszerű vezér kellett. Azonban — talán *Berisló* Pétert kivéve — Perényi, Báthory, Szapolyai, Bornemisza, Bebek vagy Szentgyörgyi neve inkább nyomasztó, mint lelkesítő volt a nép előtt. Tizenkét esztendő mulva, a mohácsi veszedelem

34. AZ ESZTERGOMI VÁR DÉLI FOKA.

küszöbén is alig lehetett vezért kapni; hogy lehetett volna most, mikor azt akarták megkísérteni, a csatatéren a paraszt hogyan végzi el ura feladatát?

A leghivatottabb keresztesvezér az érdekelt vidék, Horvátország bánja, *Berisló* Péter püspök lett volna.³⁶ Pap és győztes

³⁶ Mesics, Banovanja Petra Berislavića. Rad, III. Ismerteti Margalics, Horvát tört. repertorium, I. 195.

hadiember létére egyház és állam egyaránt bízhatott benne. Szent György napján 1515-ben Szabadkai Mihály megénekelte³⁷ a «haragos pap-bánt», mert legyőzte és most is fogságban tartja a szendrői szandsákbasát, a ki Horvátországot hitetlenül dúlta és rabolta.

«Mind ti népek bánkódjatok püspök veszedelmén,
Mert tudjátok, míg Isten segélé az ő jó szerencsáját,
Nem uralkodott török császár soha az ő fején.
Im, látjátok, ellenségit sok helyen meggyőzte,
Törököknek sokaságát rólatok elűzte,
Mellettetek megholtat ingyen ő nem nézte.»

Katonái magyarok, a kik bátran, nagy nyereséggel, tisztességgel, vitézséggel, hűséggel harcolnak oldalán. A hol huszárai vívnek, ott vígan, veszekedés nélkül osztoznak meg a zsákmányon, mely miatt senkinek sem történik bántódása. Gyakorta vígan lakomáznak és «mind magyarul szólnak».

A «pap-bán» ott volt a márcziusi tanácskozáson s ha magának követeli a vezetést, azt senki sem tagadhatja meg tőle. Még a velenceiek és németek is természetesnek tartották, hogy a horvát bán álljon a mozgalom élén.

Egy történetíró sem emlékezik meg róla, de Marino Sanuto világkrónikájában³⁸ van Moro Jánosnak egy 1514 július 10. kelt levele, a mely Dósát, midőn a kereszteshadak vezetését átvette, *horvát bánnak* (Ban di Croatia) mondja.³⁹ Ebben az elszigetelt

³⁷ Szilády, Cantio Petri Berizlo, 1515. Századok, 1879. 336–344. és Régi magyar költők tára, II. 365–367, 482–487.

³⁸ Id. h. 257.

³⁹ Ugyanezt állítja Orbán Balázs, id. h., III. 184. — Talán ebből a «Banus de Croatia» czimből keletkezett a német «Wunderzaichen» (1514) mysthicus Banckwr, vagyis bánk-ur neve, mely a keresztieseknek Melchior Banckwr nevű, Székely György-től különböző (de vele egy-testvér) vezérére vonatkoznék. Egy ilyen Bánkurat azonban a magyar történelem épp oly kevéssé ösmer, mint egy Melchior Baussert;

(Die Auffrur stb. 5. l.) s így az egészet egyelőre helyesírási hibának, vagy rosszül-értésültségnek kell tulajdonítanunk. Épp ily tarthatatlan a Szt. István-Társulat Encyclopaediájában (VII. 496.) a Dósáról szóló fejezetben V. J. következő állítása: «Az 1514.-i mozgalmakban a kuruczhadak élére állítottatott éppen azon ember, a ki előbb kir. biztos minőségében a végből küldetett a királytól az erdélyi részekre, hogy azoknak állapotát rendezze.» S hivatkozik Fejér Codex Diplomaticus (mely amúgy is csak 1439-ig megy) IV. kötetének II. füzetére, lapszám nélkül. Ott s a többi kötet-

irányba tereltetése után — a valkaiaknak azt parancsolta, hogy ne a bán, hanem a nádor mellett keljenek föl. Ez azonban természetes, mert Valkó akkor még Magyarországnak közvetlen része volt.

Az események Dósának sarkantyús-vitézzé lett üttetése óta oly rohamosan fejlődtek s Dósa személyes viszonyai oly meglepő gyorsasággal alakultak át, hogy a kortanúk, kik az eseményekről nem naplószerűen, hanem csak azoknak lezajlása után egyszerre írtak, még igen fontos adatokról is megfeledkezhetnek. Mégis feltűnő volna, ha éppen Dósa bánágáról hallgatnának. Ekként Moro tudósításában a Dósa méltóságára vonatkozó rész olyan tévedés, a milyen a hírek özönében egykorúaknál is mindig és mindenütt előfordulhat.

Dósa különben azon az úton járt, a melyen előtte már sokan célhoz jutottak. A telivér oligarchák talán prűszköltek volna egy kicsit, de hagyták volna őt fokról-fokra fellebbhágni a címeknek és kitüntetéseknek lépcsőjén. Rájuk nézve ez nem nagyon dicsőséges, de annál kényelmesebb lett volna. S ha a Mátyás korabeli homo novusok Ulászló korában már meggyökeresedett, büszke arisztokraták lehettek, miért ne túrték volna maguk közt Dósát, kinek családja úgy sem tegnap kezdődött, csak hogy nem szerepelt még eléggé? Szinte örültek dicsvágyának. Előléptetését senki sem akadályozta.

«Sors, végzet, vagy vakeset?!»⁴⁰

Történelmi nevezetességű lett Dósa személyes vitézsége, a divatja mult katonai érdemeknek ebben a gyászos idejében. De nem félt tőle senki most, mikor vezérnek olyan ember kellett, a ki nemesi származásánál fogva mintegy fönntartsa a nemeségnek a vezérlethez való régi jogát. Ne legyen elég hatalmas ahhoz, hogy ebben féltékenységet keltsen; a jobbágyok ne tudjanak ellene semmit sem felhozni s ő neki magának katonai neve legyen, a mely a vállalat sorsa iránt némi biztosítékot nyujtson.

⁴⁰ Istvánfi három szava, 41. l.

Ezt a férfiút Bakócz az éppen akkortájt Budán tartózkodó Dósa Györgyben találta fel, ki haditette s megjutalmaztatása következtében hírnévnek örvendett. Vele bocsátkozott tehát alkudozásokba⁴¹ és csakhamar rábízta, hogy a kereszténységnek s különösen Magyarországnak sülyedő ügyét munkásságával s igyekezetével fölemelje.⁴² A tárgyalások részleteit nem ösmerjük. Egy népies tudósítás szerint⁴³ úgy történt az egész, hogy mikor a jutalmat kérő Dósát Csáky Miklós csanádi püspök, Csáky Benedék és Rozgonyi Appollónia fia,⁴⁴ összeszidta, a vitéz (április 23-án) Bakóczhoz ment panaszzra, mert «ily, katonához illetlen, szavakkal még senki sem támadta őt meg». Az érsek úgy vigasztalta meg, hogy kezébe adta a szent keresztet. «Veled megyünk az izmaeliták ellen az ország báróival, nemeseivel és nemteleneivel mind, a kik csak magyarok vagyunk s fegyvert foghatunk». «Adja Isten, szent atyám, — szól az elérzékenyedett vitéz, — hogy ha már egyebet nem tehetek, legalább a pogányok ellen hősiezen küzdve essem el. Most azután egyenest Görögországba mehetünk, hogy fölszabadítsuk a keresztény lelkeket s elfoglaljuk Konstantinápoly városát, a patriarchák uradalmát». «Jere hát holnap — válaszolta a követ, — hogy a szent vörös keresztet skarlát posztódra tűzzem és fölszenteljem.»

Másnap április 24-e, Szent György napja volt,⁴⁵ a vitézek

41 Brutus szerint (302. l.) már a kereszties hadjárat előtt munkára buzdítá őt a nép-nél. Ellenben az egykorú bécsi röpirat szerint az érsek éppen ő tőle tagadta meg a keresztet Esztergomban, mire Dósa Budára jött s ott a nép előtt ráfogta, hogy a mellén levő vörös keresztet a bibornoktól kapta, s ekkor a jobbagyok nagy örömmel fogadták el vezéröknek. (Tört. Tár, 1905. 274.). Ez azonban inkább a május 15.-i eseményekre vonatkozhatik.

42 Istvánfi, 41.

43 Szerémi, 57. l. Némileg megerősíti ezt az udv. könyvtár 14.527. sz. kézirata (Tört. Tár, 1605. 274.), mely azonban

Bakócz és Dósa találkozását Esztergomba teszi; és Tubero (Schwandtner-nél, II. 330), hol azonban Dósa inkább a nemesség hozzájárulásának szükségét hangoztatja.

44 Alkalmasint mindszent-utczái házában, melylyel szemben volt néhai Korvinus Jánosnak (most Brandenburgi Györgynek) a háza. (A Hédervári-család oklevéltára, I. 499.)

45 Verancsics, II. 5. Szerémi 58. l. Fessler szerint (V. 898.) csak misericordia vasárnapján, tehát ápr. 30. történt az ünnepély. Egyébiránt Verancsics is csupán úgy említi, hogy «Tamás érsek szent Gyergy nap táján kihozá az keresztet».

napja; kétszeres ünnep a vezérjelöltre nézve. Bakócz azonban a napot nem a vezérre való tekintetből választotta. Szent György és Szent Mihály napja a magyar kalendáriumnak mindenképpen «vörös betűs» időpontja volt s ma is az. Bér, szolgálat, elszegődés stb. tekintetében ehhez kötötte magát. Azért választotta Szent György ünnepét Bakócz a hadszervezésnek megindítására.⁴⁶

36. SZENT GYÖRGY SZOBRA 1514.
BŐL A SOMSDORFI EGYHÁZBAN.

Reggel a primás Szent Zsigmond⁴⁷ templomában misét mondott, melyen főurak is megjelentek, azonban a királyi udvar, úgy látszik, nem vett részt.⁴⁸ Dósa tíz társával egyetemben⁴⁹ jelent meg. Egy olasz püspök⁵⁰ olvasta fel a pápa bulláját, melyet magyar nyelven megint *Balázs* szentferenczrendi szerzetes tolmácsolt s elmagyarázta, hogy ha az apa a fiát, a fiú pedig az apját visszatartaná ettől az üdvös vállalattól, a mindenható Isten haragját vonná magára s örök átok alá esnék. A primás Dósát az oltárhoz szólította s kezébe adott egy nagy vörös kereszttel ékesített fehér zászlót, melyet Rómában maga a pápa áldott meg; köpenyére s többi tíz társának és a báróknak mellére⁵¹ pedig az oltár előtt saját szabójával varratta föl a vörös keresztet⁵² s a parasztokat és hajdúkat is ellátta a szent jelvénynyel.⁵³ Azután megáldoztatta őket, imádkozott a had-

⁴⁶ Verancsics szerint (II. 13.) 1515-ben is «Szent György napra kelvén, az magyar urak egy nagy hadat indítának királyakarattól az terek ellen».

⁴⁷ Istváni, 41. l. Szerémi szerint (58. l.) Szent György kápolnájában.

⁴⁸ Legalább egy kütfő sem említi.

⁴⁹ Szerémi, 58.

⁵⁰ Alkmalasint legatusi auditora Pavia Bernát gróf, pápai főjegyző (Fraknoi, Magyarország és a Szentszék. II. 320).

⁵¹ Tört. Tár, 1905. 273.

⁵² Hogy nem Bakócz, hanem maga a nép tette meg fővezérnek (U. o. 272.), az csak a május 15-i fölkelésre érthető.

⁵³ U. o. 273.

járat szerencsés lefolyásáért s Isten nevében táborbaszállásra intette őket, hogy végrehajtsák a király akaratát.

«Székely» György tehát, ha nem is teljes hatalommal⁵⁴ mindenesetre vezére lett egy önálló feladatú hadseregnek.

Az egyházi ünnepélyt nagy tanácskozás követte, a melyen a nép tömegesen vett részt.⁵⁵ Mennyire emelhetette ennek önérzetét, hogy politikai és hadi ügyekben végre az ő véleményét is akarják hallani! *Bakócz* hosszabb beszédet tartott, melyben a törökök ellen buzdította őket, kivált pedig a szultán ellen kelt ki, a ki atyját meggyilkoltatta⁵⁶ s félrevetett minden isteni és emberi jogot, hogy trónra léphessen. Nincs nála veszedelmesebb ellensége a szabadságnak, mert minden népet és nemzetet üldöz. S íme, X. Leó pápa ezt a szörnyet a magyarságnak engedi át megbüntetés végett. Nem Ulászló királynak, hanem Krisztusnak katonái most. Nem halandó ember vezeti őket, hanem maga Krisztus. Mozdulataikról, arczaikról, szemeikről és fölháborodottságukról mindjárt beszédének elején észrevette, látta, mit várnak ettől a hadjárattól. S hogy is ne lelkesednének! Mert volt-e már emlékezetesebb háború, mint a milyenek ez kínálkozik, a hol győzni és legyőzetni egyképpen érdem és erény? Előttük nemcsak a szent cél, hanem öseiknek vitézsége is buzdító példaként lebeg. Akárhova tekintenek, mindenütt a török barbárságnak jeleit látják. Mi most Athén, mi Spárta? Mi Corinthus, Mycenae, Argos, Pelopónnesus, Euboea s az Aegeai- és Jóniai-tengernek valamennyi szigete, melyekről nagy emlékek és nagy tudósok beszéltek? — Puszták, műveletlenek, elhagyatottak; kunyhóik inkább vadállatok odúihoz, mint

⁵⁴ Mint Horváth írja, Tud. Tár, 221. l. és Kisebb Tört. Munkái, I. 259.

⁵⁵ Brutus, 285. l., ha nem mondja is, hogy ez a mise után következett; sőt Dósa nevét, de már előre haladott események kapcsán, egyáltalán csak később említi; azonban Bakócz voltaképp csupán ekkor szólhatott a néphez, mit Szeréminek (59. l.) a brandiumról való emlékezése is valószínűvé tesz.

Ez eseményeket azonban, a chronologikus rendnek nála gyakran történő megzavarásával, csak a 302–4. lapon írja le, a hol mondja, hogy Bakócz kezébe adja Dósának a pápa azon levelét, mely a fővezért feljogosítja, hogy a keresztes hadjáratra jelöltetők katonákat összeírja.

⁵⁶ II. Bajazidet 1512-ben letette és mérgeztette.

emberek lakásaihoz hasonlitanak. Ha beszélni tudnának, mind boszúért kiáltanának. A magyaroknak meg kell érteniök azt az igazságot, hogy jobb mások példáján kerülni a fenyegető bajokat, mint hogy mások okuljanak az ő példáikon. A nép legyen rajta, hogy idegen nemzetek tőle lessék el a török megtámadásának módját; tőle lássák, hogyan becsülik többre a tisztességes halált a gyalázatos szolgaságnál; tőle vegyenek példát, hogy inkább a csatatéren essenek el, mint hogy megszaladjanak; inkább a harcmezőn, honért küzdve haljanak meg, mint a kocsmában, részeg fővel.

A beszéd⁵⁷ nagyon hatott a tömegre és sok áldomás hangozott azon a lakomán, a melylyel Dósa megünnepelte kinevezését.⁵⁸ A nép föllelkessedve tódult a keresztes zászló alá. «És legottan igen kiváló férfiak jövének össze»,⁵⁹ tehát kezdetben nem csupán a csőcseléknek csúfolt nép sorakozott melléje; már 300 lovas is volt a táborban. Itt újra kihirdette a bullát, mely szerint «valaki az keresztet felvennő, az hadban meghalna, — kintől, büntől megoldoztatnék».⁶⁰ Megparancsolta, hogy mellőkre vörös keresztet varrjanak; s lelkükre kötötte, hogy minden parancsát szentül teljesítsék. Ha engedelmeskednek és hódolnak a fegyelemnek biztosítja őket, hogy nemcsak nem bánják meg vallásos lelkesültségüket, melylyel a török ellen fegyvert fogtak, de méltó jutalmat is nyernek érte.⁶¹

Dósa ebben a pillanatban a vallás és nemzet katonája volt.

Azoknak a nagy eszméknek szolgálatában állt, a melyek az utolsó száz esztendő alatt Ország Mihályt, Hunyadi Jánost, Kinizsi Pált úgyszólván a semmiségből emelték a sereg, sőt az ország élére. S az ő kardja is vasból volt, mint amazoké. Bizalommal indult a pesti táborba. A sereg nagy örömmel fogadta.⁶²

⁵⁷ Ezt Brutus a 285—295. lapon latinul közli, de a hallgatóság kedvéért Bakócz kétségkívül magyarul s klasszikus dolgok-kal kevésbé kiékesítve mondotta el.

⁵⁸ Szerémi, 58.

⁵⁹ Szerémi, 59.

⁶⁰ Verancsics, II. 5.

⁶¹ Istvánfi, 41.

⁶² A bécsi udv. kt. 14.527. sz. kézírata. Tört. Tár, 1905. 274.

VI. A KERESZTESEK GYÜLEKEZÉSE.

AZT AZ ESZTENDŐT, a melyben Dósa György politikai tekintetben született s történelmi feladatát teljesítette, az 1514. évet korának egyik poétája[†] egy kis idillel vezeti be:

«A rózsás nap ezerre menő évig ragyogott már
 És ötszázada múlt, hogy Mi-Urunk született
 S kétszeresen hétszer járult a december ezekhez,
 A hogy az erdőség lombja sötétleni kezd;
 Kinn a mezőkön enyelgve fuvallnak a déli szelek már,
 Harmat csillog a rét szép, puha zöld füvein»

Hanem 1514 kora tavaszán sok olyan történt, a mi roppant kritikus színben tüntette föl a melegedni kezdő esztendőt.

Béke a törökkel. Ennek a békének fölbontása. Kereszteshad a török ellen. A nemesség ellenszenve ez iránt. A kereszteshad a pórság szolgálatában. Belső háború. Törökbarátság párt-érdekből. A nemesség győzelme. Bosszú az egyéneken. Bosszú a néposztályon. A köznemesség a királyi tekintély romjain.

Pedig mikor az erdőségeknek lombjai zöldülni, a napok enyhülni s a rétek, mezők virányai fejlődni indultak, az 1514. év tavaszán mindenki más programot várt az esztendőtől. Azt hitték, megköthetik, vagy inkább megújíthatják a békét a törökkel s azután élnek tovább a megszokott, egyforma, megúnt, de meg nem másítható elégedetlen hangulatban.

A békét megkötötték, de föl is bontották. Az 1444. évi békebontókat aránylag csekély büntetés érte: Várna s egy kis interregnum. — A hetven évvel későbbi békerontókat sokkal óriásibb végzet sujtotta s oly égető sebet ejtett a hazán, melyre ír századokon át nem kínálkozott. Politikailag semmivé lett egy néposztály, mely bukásában magával rántotta a nemzeti önállást.

[†] Martinus Thyrnavinus: Opusculum ad Regni Hungariae Proceres. D4 levél, 23–28. sor.

S nemzeti önállását a magyarság részben igazán csak akkor nyerte vissza, mikor az 1514-ben elejtett néposztályt ismét megnyerte a maga ügyének azzal, hogy a nemességgel és a polgársággal egyenlő jogot adott neki.

Dósa neve borong a korszak kezdetén, — Kossuthé neve ragyog a korszak végén. Különböző eszközű, célú és sikerű férfiak mindketten; de milyen más módon élnek a nép történeti tudatában!

Ez a nép semmit sem tud arról az emberről, kinek bukása az ő rabszolgasága lett. De minden magyar államférfiú közt legjobban ösmeri az 1848-iki törvények írójának a nevét.

A magyar nép sohasem követett tömegesebben egy forradalmi vezért sem, mint Dósát, midőn jogok nyeréséről — s mint Kossuthot, midőn nyert jogok meghálálásáról volt szó.

Vajjon, ha Dósa a válság után életben marad, olyan válságos körülményeket, mint pl. a mohácsi veszedelem, dinasztia-változás stb. nem ügyekezett volna-e fölhasználni, hogy elveit diadalra juttassa?² S oly mostohán bánt volna-e vele a közvélemény akkor is, mint az adott viszonyok közt, midőn a mily gyorsan feltűnt, oly gyorsan kellett buknia is, úgy, hogy nem növelhetett magának nemzedéket?

Időre van szükség, hogy egy név jelszóvá izmosodjék. Más nevek túléltek a küzdelmeket s még a dinasztikus világban sem veszték el nimbuszukat. Dósa (milyen szentségtörés ez a párhuzam!) nem láthatá higgadni a kedélyeket, a melyek legalább a csöndes elmélekedések idején latolgatták volna azokat az eszméket, a miket az események viharában hirdetett. A dolgok fordulata őt magát is elsodorta.

«Oh boldog Magyarország, ha magát többé nem hagyja csábútakra vezetetni!» Széchenyi egy alkalommal Dantenak ezen szavait idézte³ s hajlandó volt Kossuthot Dósával össze-

² Cserni Jován fel is használta, de kicsiny volt ekkora feladatára.

³ Pesti Hírlap, 1843. 226. sz., 138. l. Könyvem első megjelenésekor Torma

Miklós a Századokban (1883., 884.) szememre vetette, hogy a legigazságtalanabb dolog Dósa nevét a Kossuthéval együtt csak emlegetni is. Azonban ezt az én könyvem

DÓSA GYÖRGY.

(Madarász V. festménye a Délm. Tört. és Rég. Múz.-Társulat temesvári múzeumában.)

hasonlítani. «És ha Dósa, ezen egyetlenegy lázongó magyar népvezér nem lett volna — válaszolta Kossuthnak egyik híve,⁴ — kétségkívül az újvilág népvezérére, a nagy Washingtonra kell vala hivatkoznia . . . Igen, igen. Ugyan Dósán kívül a magyarok történetéből kire tudna, mint néplázítóra, a nép ellen hivatkozni?»

Egygyel több ok, hogy forradalmával foglalkozzunk.

Esztergomban Tamás bíbornok április 16-ikán hirdette ki a keresztet s kétségkívül ugyanazon napon hirdette ki Frangepáni György érsek Kalocsán, Perényi Ferencz püspök Nagyváradon,⁵ Szakmáry György Pécssett, Beriszló Péter Veszprémben, Gosztonyi János Győrben, a csizmadia fiából püspökké lett Zalkán László Váczott, Podmaniczky István Nyitrán⁶ s a többiek az ország hat székesegyházában, 24 káptalanában és társasegyházában,⁷ tehát Egerben, Pécsváradon, Péterváradon, Szekszárdon, Szentmártonban, Lövöldön, Zoborban, Bácsban és Titelben;⁸ Csáky Miklós alkalmasint halogatta, vagy éppen meg is tagadta a bulla kihirdetését, a miért a nép csakhamar rettenetes bosszút állott rajta. Erdélyre, Horvát- és Tótországokra s Boszniára nézve a keresztes hadjáratot a primás csak április 25-én rendelte el⁹ s ott Várday Ferencz erdélyi, Erdődy János zágrábi, Guti Országgh János szeremi, Gibárti Keserű Mihály boszniai s az elsősorban érdekelt Simon modrusi és Egervári Bereck kníni (tinnini) püspökökre várt a keresztesek gyűjtésének nagy feladata.

Azonban nem mindenütt tanusítottak buzgóságot a bulla kihirdetésében s nem különösen a felső vármegyékben. *Illés* tolcsvai (zemplénmegyei) plébános, mint Tamás érsek meg-

megjelenése előtt Széchenyi, kit éppen Kossuth nevezett el a legnagyobb magyar-nak, már negyven esztendővel azelőtt megtette, még pedig éppen Kossuth lekicsinylése czéljából, a mivel engem csakugyan nem lehet vádolni.

⁴ Záborszky Alajos a Pesti Hirlap idézett helyén.

⁵ Gánóczy, Episc. Varadinenses. II. 7.

⁶ Neveik többnyire Verbőczy Hármaskönyvének záradékában.

⁷ Istvánfi, 41. és Diarium Joannis Cuspiniani (Bel, Adparatus, 281.).

⁸ Ezeket sorolja fel az 1498: 20. tvczikk.

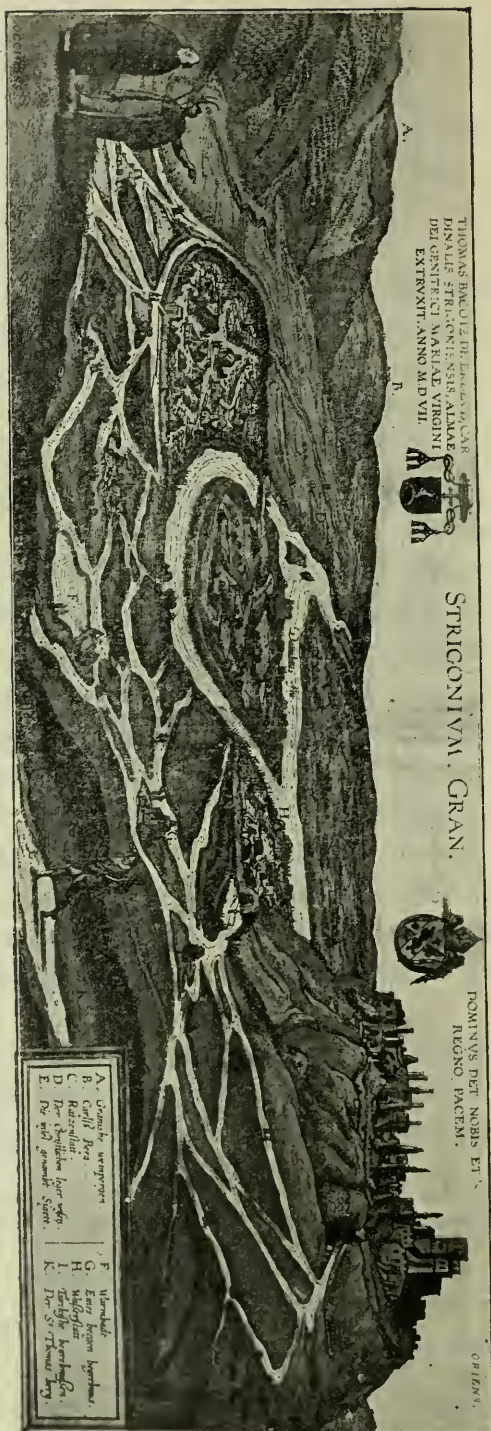
⁹ Tud. Tár., 1842. 254.

bízottja, a hozzátartozó összes parochiákhoz, világi birákhöz és esküdtekhez intézett köriratában,¹⁰ *Szür* (Zyur) Lörincz saczai (abaúji) polgárt¹¹ megbízta, hogy Kassán kereszteseket gyűjtsön a hitetlen törökök ellen. Azért kiközösítés büntetésének terhe alatt parancsolta, hogy őt és kíséretét a város becsülettel fogadja, a csapatot minden szükséges élelemmel ellássa s egészen a határig szent énekeket zengedezve körmenetben vonuljon eléjük. A levelet, a melynek keltéről nincs tudomásunk, — János mester plébános és Henrik mester prédikátor, mint kassai papok

¹⁰ Eredetije Kassa város levéltárában. Wagner Dipl. 319., helyesebben Fraknói a Századokban, 1872. 439.

¹¹ Concivis de Sacca Fraknóinál, id. h.; Wagnernél hibásan, concivis de Cassa. Sacza abaúji helység a kassai járásban.

37. ESZTERGON A XVI. SZÁZADBAN.

jelenlétében, Péter sebesi (sárosmegyei) és Benedek gecsei (abaúji) plébánosok csak május 19-én reggel 7 órakor adták át,¹² mikor a kormány a keresztesek számának növelését már ismételve is megtiltotta. Erdélyben pedig a szebeniek még júniusban sem kapták meg a bullát. Magyarországi menekülő nemesek utólag azt beszélték Thuróczy Mihály alvajdának, hogy esztelenül leküldte ugyan a váradi guardián, de azt az alvajda sem látta, s vajha sohasem is kerülne napvilágra. Erdélybe a bullát vízaknai kámarai tisztek kezdték terjeszteni, kik azt egy «esztelen» szászvárosi guardiántól kapták. Az alvajda azonnal fejvesztés büntetésének terhe alatt tiltotta meg nekik a terjesztést.¹³

Az ország más vidékein azonban a keresztesek rövid időn nagy tömegekben se-reglettek össze; legtöbben a Rákoson és Pest külvárosai-ban, továbbá Várad, Kalocsa, Bács és Fehérvár környé-

kén.¹⁴ Ezek a középpontok a mellett látszanak tanúskodni, hogy kiváltkép a magyarok,¹⁵ nevezetesen a törökkel és más fegyverekkel rendesen ellátott pásztorok, vagy köznyelven *hajdúk*,¹⁶ egyes községek pedig bíráikkal és esküdteikkel együtt¹⁷ gyüle-

38. HAJDÚ.

(Beich és Amigoni freskója után.)

¹² Az okirat hátlapján olvasható megiegyezés.

¹³ Az alvajda levele június 7-ről, Székely-Okl. v. 48.

¹⁴ Istvánfi, 41.

¹⁵ V. ö. Hunfalvy Pál cikkét a Századokban. 1879. 740.

¹⁶ 1514: 60. tvczikk 2. §. V. ö. u. o. 61. tvczikk, a bevezetéssel.

¹⁷ 1514: 39. tvczikk.

keztek táborba.¹⁸ Elég jelentékeny számúak lehettek az idegen földről jövő keresztések is.¹⁹ A nemesek közül mindjárt kezdetben fölvtették a keresztet²⁰ a máramarosiak,²¹ Szatmárból a gencsiek,²² a tiszavidékiek közül számosan,²³ Békés megyéből Varsányi Gergely és Kamuti Nagy Demeter²⁴ és mások.²⁵ Különösen az egytelkes nemesek jelentkeztek, a kiknek nem voltak jobbágyaik, és ezektől nem annyira gazdasági helyzet, mint személyes szabadság tekintetében különböztek. De jobb módú birtokos nemesek is fölvtették a keresztet. Egészben véve a sereg most is ugyanazon elemekből alakult, mint Capistrano idejében, 1456-ban, mikor «csupa gyülevész népből, papokból, barátokból, remetéből, tanulókból állott».²⁶ Papok, barátok, tanítók, deákok most is nagy számmal csatlakoztak a földművesekhez és jobbágyokhoz,²⁷ sőt az iparosok sem vonták ki magukat, mint ezt a vargákról, csizmadiákról névszerént tudjuk.²⁸

Ezek képviselték az értelmiséget a keresztések táborában. Abban az időben a javadalom nélküli papok és tanulók is fegyveresen, tarsolyosan jártak,²⁹ s így nem csupán eszökkel és ismeretökkel, hanem karjukkal is kiváló hasznára lehettek a tábornak. Ott a papok naponkint miséztek s kétségkívül buzditó beszédek is tartottak. Főkép a tanulóifjúság mily lelkesültséggel karolta föl a vállalat sorsát, abból is megérthetjük, hogy a krakói egyetemen, melyet a múlt 1513. évben a már korábban beírottakon kívül 25 magyar ifjú látogatott, 1514-ben egyetlen-

¹⁸ «A parasztok és népek ezen királyságnak különböző tartományaiban és részeiben fölkeltek» írja Betinus. Tört. Tár. XIII. 251.

¹⁹ «Ex variis gentibus» mondja Sigler (Chronologia. Bel, Adpar. 65.) A palermói Janus Vitalis, ki Piso számára egyidejűleg írta le ezeket az eseményeket (Mar. San. II. 295.), csaknem egészen Ptolemaeus nyomán sorolja fel a kereszties hadjáratban résztvevők neveit.

²⁰ 1514 : 33. tvczikk, mely azonban rájuk nézve két kategóriát állít fel, a szerint, a mint önként vagy félelemből csatlakoztak.

²¹ 1514 : 34. tvczikk.

²² Szirmay : Szatmár, I. 46 — II. 39., 127.

²³ Horvát István : Verbőczy István emléke II. 166—172.

²⁴ Haan, Diplomatarium, 125—6.

²⁵ Nem igaz tehát, a mit Heltai (Magyarok Krónikája — Kolozsvár, 1575. 204. l.) mond, hogy a nemesek közül senki sem jött melléjük. A nemesek csatlakozásáról könyvemnek külön fejezete szól.

²⁶ Teleki : Hunyadiak kora. II. 418.

²⁷ Istvánfi, 41. Heltai, id. h., 204.

²⁸ Heltai, u. o.

²⁹ 1514 : 60. tvczikk.

egy magyar tanuló sem jelent meg.³⁰ Ambrus ványai papról tudjuk, hogy ő, ki utóbb Dósa íródeákja lett, 1493-ban valóban a krakói egyetem hallgatója volt.³¹ Földieit és tanulóársait, mint Váriból (Andrást, Túrról (Gergelyt, Békésről «Lachus Lwanti»-t, Gyuláról Lászlót és Dávidot, kik később többnyire papi hivatalba léptek, alkalmasint példájának követésére birta, mikor Dósának ügye Békés vármegyében különben is nagy előmenetelt tett volt. Bécs egyetemén 1514-ben még mindig 28 nem-nemes magyar ifjú tanult a különböző karokon;³² s ilyen külföldi egyetemről kerülhetett ki Balog deák is, a kereszteseknek egyik «főhadnagya».³³ A mellett még mindig igen tekintélyes lehetett a magyar főiskolák tanulóinak száma, ha nem is oly nagy, a milyet némely egyetemeknél, így hazánkban is, szerepeltetnek.³⁴

A papok, a kiknek neveit alig ösmerjük, otthon a népet a kereszt fölvetelére buzdították, majd a táborba vezették s ott mellettök maradtak. Más plébánosok világit bíztak meg a nép összegyűjtésével, mint a hogy megbízta volt a már említett Illés tolcsvai pap Szür (Zyur) Lőrincz saczai polgárt.³⁵

Az egyháziak buzgósága következtében csakhamar tekintélyes sereg jött össze, melynek számára nézve azonban írónk rendkívül eltérnek. Vannak, kik csak 3000³⁶ vagy 10.000 főre becsülik,³⁷ mások még július 10-én is csupán 30.000-et említnek,³⁸ ismét mások egészben 40.000-ről,³⁹ 50.000-ről,⁴⁰ 60.000-

³⁰ Regestrum bursae Cracoviensis Hungarorum (Buda, 1821.) 29. l. Csak Sarlói Miklós mesterről van írva, hogy 1514-ben senior lett. U. o., 21. l.

³¹ U. o. 17. l., hol mint Ambrosius de Thwrkewy van bejegyezve.

³² Schrauf, A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 170—1.

³³ Borsos Sebestyén Krónikája: Mikó, Erdélyi Tört. Adatok, I. 11.

³⁴ Ezt a mesét kellő értékére szállította le Paulsen. (L. Sybel: Histor. Zeitschrift, 1881. — IX, 299.)

³⁵ Wagner, Dipl. 419. és Szirmay, Zemplén, 154.

³⁶ Guanne 1514 aug. 11-ről (Mar. San. II. 277.), de csak az első napokra nézve.

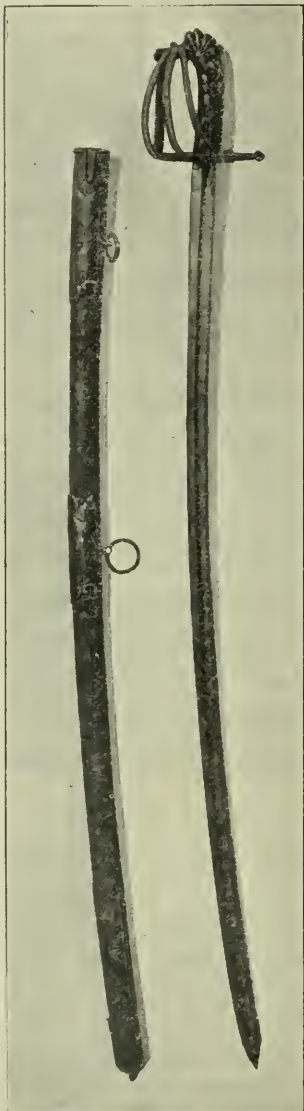
³⁷ Histor. Bilder-Saal, IV. 318.

³⁸ Marino Sanuto, II. 257.

³⁹ Marino Sanuto, II. 289. l., 1515 jan. 31-ről.

⁴⁰ Feil, Oesterr. Blätter, 1844., mell. és «Ain gross Wunderzaichen», I. lap. «Seynd doch nit all bey ainander» teszi hozzá (május végén).

ről,⁴¹ 70.000-ről,⁴² 80.000-ről,⁴³ sőt 100.000-ről⁴⁴ beszélnek. Többségben vannak azok, kik csak a Pest körül egy hónap alatt összegyülteknek számát 40.000-re teszik,⁴⁵ miből viszont az követ-

39. DÓSA ÁLLÍTÓLAGOS KARDJA.

kezik, hogy az ország más helyein összegyültekkel együtt a sereg, ha meg nem haladta, megközelítette a 100.000-et. Nem hihetetlen szám; 1510 márcziusában a főurak esztergomi tanácskozásán többen hangoztatták, hogy ha a pápa elegendő pénzt ad, Magyarország a török ellen könnyen kiállíthat 200.000 embert.⁴⁶ «Oly önkéntes hadsereg ez, mondja egy történetíró, melyhez hasonló erősségűt a magyarok régideje nem állítottak már föl, — mely Ulászlónak minden kérése és fenyegetése nélkül jött össze s melyet a jámbor Capistrano hősi vé lelkesített, Mátyásnak teremtő lelke katonasággá képezett s a rettentő Kinisy Pál győzelemről győzelemre vezetett volna.»

A kereszteseket egykorú oklevelek

⁴¹ A velenceiekhez július 1-én a németek útján jutott tudósítások szerint (Marino San. II. 256.)

⁴² «Csak Pest körül.» L. Positiones ex hist. pragm. (Nagyvárad, 1818.) 149. l. Kétségkívül sajtóhiba 40,000 helyett ép úgy, mint a hogy 1504-re teszi a fölkelés idejét (a 148. lapon) 1514. helyett.

⁴³ Tubero (Schwandtnernél, II. 330.), még pedig «néhány nap alatt». Utána Benkő: Transilv. I. 185.

⁴⁴ Fessler, v. 898.

⁴⁵ Ricaut, id. h., 106. Pray, Ann. IV. 352. — Horváth, Tud. Tár., 1841. 221. l. s más műveiben; Krones, Gesch. Oesterr., II. 565. s általán Istváni átiról.

⁴⁶ Guidoto velencei követ jelentése 1510 márczius 27. Századok, 1882. 194.

cruciatusoknak⁴⁷ vagy cruciferoknak⁴⁸ nevezték s némelyek szerint⁴⁹ a kereszt crux nevérol (a cruce) magyaros ejtéssel mondták őket kuruczoknak. Egy állítás szerint⁵⁰ az I. Béla-korabeli kuruzsolók (jávások, táltosok) kuruzs pártneve lappangana a szóban. A török nyelvben⁵¹ a Khurudz különben is fölkelőt jelent. Újabb kutatások azonban bebizonyították,⁵² hogy Dósa vitézeit csak későbbi korban nevezhették szintén kuruczoknak, mert ezt az elnevezést csak a Wesselényi-féle támadás idejében, 1673-ban használták először.⁵³

A kereszties had *fegyverzete* eleinte nagyon kezdetleges és tökéletlen volt.

Capistrano keresztiesei «fegyverforgatáshoz nem szokva, igen rosszúl és szegényesen, csak botokkal, rúdakkal, csépekkal, kaszákkal és vasvillákkal, igen kevesen dsidával, karddal vagy puskával voltak fölfegyverkezve»;⁵⁴ s ez a leírás nagyjából Dósa keresztiesekre is illik. A hogy Taurinus⁵⁵ írja, ki különben ezer esztendő dolgot saját korának eseményeivel vegyít:

«Ennél csak kasza, annál kard van; gnosusi nyíllal
Telt puzdrát ragad ez s eleget láthatni, ki szöszből
Készít a baleári parittyának fonalas-szál.
Ennek emitt ásója, — kapája van ottan amannak.
Rozsdás csákányát fényesre csiszolja egyik, míg
Ottan a másik ekéből szablyákat kalapálván,
Tisztítgatja ügyes kézzel. Csaknem valamennyi
Mégis a sarlóban, s ekevasban bízik erősen.
Többen a renyhe göröngyöt szertetőző boronának
Vasfogait kötözik védelmül a fakarókhöz.»

Vagy, a hogy a korszaknak egy másik verselője, Nagyszombati Márton, mondja:⁵⁶

47 Pl. Szapolyai 1514 június 19. Archiv des Vereines für Siebenb. Landeskunde. Új folyam. iv. 3. 76.

48 Ulászló kegyelemlevele a jászói 78. sz. kézirat 43/b. lapján.

49 Pl. Bél Mátyás, Notitia Hungariae, iv. 595., jegyzet.

50 Ipolyi, Magyar Mythologia.

51 Bianchi, Dictionnaire français-turcque, II. 201.

52 Ballagi A. a Pallas Lexikonában, XI. 117.

53 Babocsai Izsák, Fata Tarcaliensia. (Rumy, Monumenta Hungarica, I. 32.)

54 Teleki, Hunyadiak kora, II. 418.

55 Stauromachia, 144. l. 243–252. v.

56 Opusculum, D¹ levél, 35–40. vers.

«Ekkortáiban a nép uralomra sovárga csupáncsak:
 Zsákmányolni, kemény harcza sietni akart.
 Pajzsot, rettenetes bárdot, sisakot viselének,
 Háromnyüstű bőrvétezetet, rudakat,
 Szép ragyogó szablyát és rozsdás harci szekerczét
 S mindent, a mivel a népeket ölni szokás.»

Kezdetben a fegyverzet mindenestre igen hiányos volt. Hogy ezt elképzeljük, alig szükséges a Dósa-korabeli verselőkre hivatkozni; elég, ha ösmerjük a keresztes hadjáratot hazánkban utoljára hirdető kormánynak 1849 június 27. kiadott kiáltványát. «Kaszával, baltával, bottal, kövel s a mivel lehet, keljen föl a nép — mondja az az okirat — s megvédheti magát.»

A sereg mindjárt kezdetben maga választotta magának a tizedeseket, zászlótartókat, kapitányokat, hadnagyokat a többi kisebbrangú parancsnokokkal együtt,⁵⁷ a mi azonban⁵⁸ csak akkor történt, mikor «a nemes népek otthon kezdének maradni és ezt kívánják vala, hogy a szegény község hadakoznék érettök és megoltalmazná őket.» Többen azt állítják, hogy a vezért is maga a nép választotta; ez azonban, mint az előrebocsátott adatokból eléggé kitünhetett, nem történt. De való, a min egyéb-iránt ilyen népfölkelésnél nincs mit csodálkozni, hogy táborkarát Dósa önállóan szervezte és főbb tisztjeinek kinevezése körül is teljesen belátása és szabadakarata szerint járt el. Nevezetesen testvérét, Gergelyt, azonnal alvezérré tette.⁵⁹ A többi tisztség betöltése kétségkívül csak fokozatosan, az egyes vidékeken alakult hadcsapatok beérkezése szerint következett be; de tekintetbe vették, hogy ezek a csapatok korábban milyen tiszteket választottak. A parancsnokságot rendesen azok tartották meg, kik az illető vidéken összegyűlt kereszteseket a középonti (rákosi) táborba vezették.⁶⁰

⁵⁷ Istvánfi, 41. Fessler szerint (v. 896.) ez némi czivakodás és viszály után történt, mi nagyon valószínű ugyan, de más adatok híjján bajosan állítható.

⁵⁸ Heltai, id. h., a 204. lap 2. oldalán.

⁵⁹ Istvánfi, 41. —, ki szerint bátyja őt magához hívatta.

⁶⁰ Eljárására példákkal alantabb találkozzunk.

MARTINI THYR

NAVINI OPVSCVLVM AD REGNI HVNGARIAE PROCERES.

Vldrichi Fabri Rheti carmē in illam belli contra Thurcas susci-
piendi adhortationem, quam ad inclytos inferioris Pan-
noniz proceres, uenerabilis frater Martinus Thyrnaui-
nus uersibus impariter iūctis instituit, cōcinnauitq̃.

Magnanimi o proceres dubiis succurrite rebus,
Inq̃ salutare tempore fette manus
Dormitum satis est, gelidos de pectore somnos
Excutate, & fortes iam uigilate uiri.
Ite sub occursum celetes, quia maximus hostis
In uos quid grauius nescio morte patat,
En seruire iugum pressit quem Thurca Scytharq̃,
Faucibus, ac nostris scruior instat agris
O mota, pigriciesq̃ ducum, qui nupibus olm
Caucaseis latro non bene tutus erat,
Ille per Europam nullo prohibente uagatur
Liber, & in totum sauiit ouile dei,
Ignibus infandis agros populatur, & urbes,
Nec superis patcit, thuricremisq̃ focis.
Omnia confundit, leges, ac iura prophanat
Libera nec uetitis ulla puella stupris.
Est Asiae dominus, scedas modo Graecia leges
Audit, & obsequitur Thrax, Getha, Dacus, Arabs.
Aegyptum domuit, sceptrumq̃ Sophitidos aula,
Quod reliquū est, in nos agmina Thurca mouet
Plus nimio uobis uereor confiditis, E heu
Pannonias pulsat limine Thurca fores.
Hæc retuli uobis, monstrant hæc carmina fratris
Martini, o proceres, Pannoniciq̃ uiri.

Dósának legközelebbi tennivalója, a hadszervezésen kívül, a puskával való bánásnak s egyéb szokatlanabb fegyvereknek begyakorlása volt. A seregnek «katonai formát adott» s azt, az idő rövidségéhez képest, mindenféleképen begyakorolta. Azokat, kik már értettek a fegyverforgatáshoz, puskával, lándsával s minden szükségessel fölszerelte.⁶¹ Kétségkívül ezek lettek a többieknek oktatói s közülök kerültek ki az altisztek. Együttal trombitásokat és dobosokat is rendelve,⁶² valószínű, hogy a szabályszerű menetekben is gyakoroltatta népét. Mint gyakorlott ember, a legegyszerűbb eszközökkel fogott a kiképzéshez. Az a biztosság, melylyel a rosszabb fegyverzetű parasztok utóbb egyes fényes lovaghadosztályokat megszalasztottak, legjobban bizonyítja, hogy csapatának egyöntetűségére nagy súlyt helyezett. Legalább a saját vezetése alatt álló hadak mozdulatai és haditettei korántsem mutatják azt a szálnalmas látványt, melyet a csak rabolni vágyó rendetlen csoportok szoktak szolgáltatni. Ezt, katonai tapasztalatain kívül, Dósa annak köszönhetette, hogy értett a fegyelemtartáshoz; mert szemtanú hagyta írva,⁶³ hogy parancsainak «körömszakadtig» engedelmessé váltak. Később is csak öntudatosan és saját céljaihoz képest tágitott a fegyelem kötelékein.

Hadserege kezdetben csupán két fegyvernemet mutatott fel: *gyalogságot és lovasságot*; de még mielőtt kiért Pest vármegye határából, megszerezte a harmadikat, a *tüzérséget* is; sőt, ha szabad ezzel a kifejezéssel élnünk, végül *műszaki csapatai*, vagy legalább műszaki felügyelői sem hiányozhattak, mint ez különösen Lippának, Solymosnak, Temesvárnak sok technikai ügyességet feltételező ostrománál kitűnik.

A nép végre-valahára önálló hatáskörhöz jutván, a népies

⁶¹ Istváni, 41.

⁶² Szerémi, 59. Ez azonban már Türon történt s lehet, hogy éppen a Pestől odáig tartott meneteknél szerzett tapasztalatok, vagy a mozgásnak és létszám szaporodásával mindinkább jelentkező nehézségei

birták rá, hogy dobosokat és trombitásokat rendeljen.

⁶³ Betinus, Tört. Tár., XIII. 251. Brutus (I. 311.) ezt s egyáltalán katonai dolgokban való jártasságát tagadja. Birálóim is kétségbe vonták a fegyvergyakorlatokat.

hadsereggel meg akarta mutatni a nemeseknek, hogy igazolni tudja a hozzá kötött várakozásokat. A hadvezér személyének közkedveltsége⁶⁴ pedig mind a két félnek munkáját megkönnyítette.

Ugy látszik, Dósának csak a szervezés jutott osztályrészéül, míg a táborában levő papok, kik egy kortársuknak vádja szerint⁶⁵ a vallást gyűlölték és útálták, folytonosan a nép toborzásával foglalkoztak. Így pl. fennmaradt Aszalai *Kecskés* Tamásnak és Medgyaszai *Mészáros* Lőrincz czeglédi lelkipásztornak, vagy — a hogy büszkén nevezték magukat — a «keresztesek fejedelmeinek» Kassa városához valamikor május derekán intézett saját-ságos levele.⁶⁶ Ebben ők valami háromságot alkotnak Leó pápából, Ulászló királyból és Tamás esztergomi érsekből s nem az ő nevökben, hanem határozottan a magukéban tudatják, hogy a ki részt vesz a keresztes hadjáratban, feloldozást nyer minden bűntől és büntetéstől. Még annak is biztosítják ezt az előnyt, ki nem személyesen jelenik meg a török ellen vívandó ütközetekben, hanem csak helyette küld, ki szintén bűneinek bocsátnátát nyeri. A kik szekeret, lovat, pénzt vagy fegyvereket ajánlanak föl, az esztergomi érsektől szintén kapnak bűnbocsátó levelet, a melynek érvénye még fiaikra, unokáikra s minden ivadéukra is kiterjed. Azonban kiközösítik azt, a ki valakit áldozó készségében akadályozna; s az apát, anyát, feleséget vagy rokont, ki egy ily vállalkozót kegyes szándékáról lebeszélni akarna, mint az ördögnek tagját, számkivetik az egyházból. Az ilyet a pápán kívül senkisésem oldozhatja fel. A szegény is részesül ezekben a kecségtető javakban, ha erejéhez képest járul a cél eléréséhez. Senki se engedje meg, hogy a háború szent céljaira begyűlt pénzösszeget az adószedők elkobozzák. A kik továbbá a keresztesek után élelmi szereket s más szükségesekeket szállí-

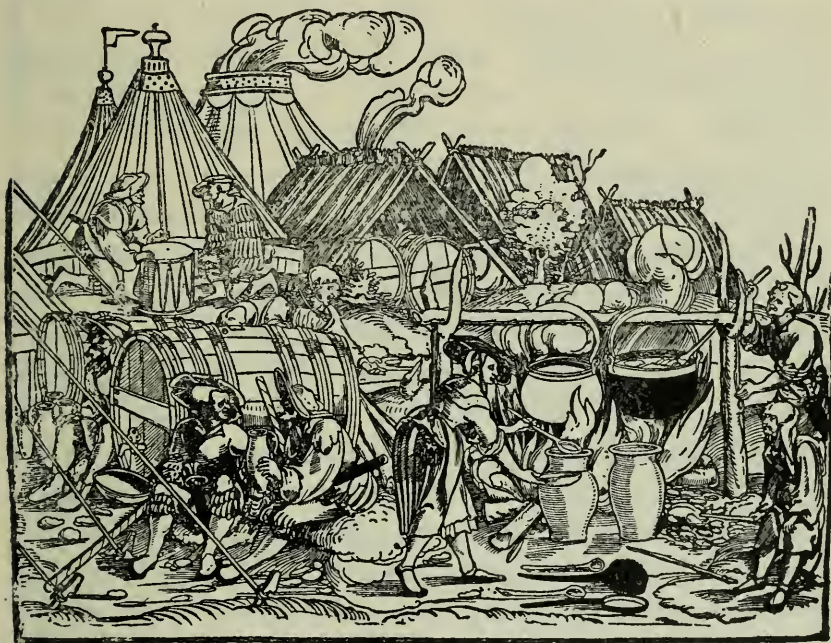
⁶⁴ Istvánfi s minden egykorú.

⁶⁵ A bécsi udv. kt. 14,527. sz. kézírata. Tört. Tár., 1905. 273.

⁶⁶ Datum nélkül. Kassa város levéltára.

ból közli Fraknói. — L. Századok, 1872. 440. lap. V. ö. Kaprinay-kéziratok, xxvii. kötet, 187. l. A legjellemzőbb okiratok közé tartozik.

tanak, sehol se legyenek kötelesek vámot fizetni; egyúttal azonban erőszakkal senki még csak egy tojást se vegyen el, hanem illendően fizessen meg mindenért. Becsületes asszonyok, Isten nevében, követhetik a kereszteseket, hogy ruháikat kimossák, süssenek, főzzenek s a sebesülteket ápolják; azonban mindezt ingyen kell tenniök.

40. TÁBOROZÁS A XVI. SZÁZADBAN.

A kassaiak mindamellet nem hajtottak a szép szóra; akár azért, mert a pápa, király és bíbornok nevében írogató kuru-czokat nem akarták elősmerni «princeps»-eknek; akár azért, mert többnyire mesteremberek és kereskedők lévén, nem akarták fölcserélni békés nyugalmukat a hadi élettel. Mindez nem változtat azon a jellemző valóságon, hogy a keresztes tábornak alsóbb rendű tisztjei magáról a főhadiszállásról, tehát egyenesen a fővezér környezetéből, mint három hatalomnak állítólagos megbízottai írnak egy szabad kir. város közönségéhez. Látszik, hogy a kormány rájuk hagyta a had szervezését; a fővezérlet

pedig inkább gondolt a sereg rendbeszedésével és fegyelmezésével, mint az izgatás nélkül meg nem eshető toborzással.

A kormány a kereszteseket és Dósát arra akarta fölhasználni, hogy azonnal megkezdje a háborút a törökök ellen, kik a békeszegésről kivételképen korán értesültek s ily körülmények közt a támadást bevárni nem akarták. Míg május első fele a keresztések összegyűjtésével telt el, a törökök egyenesen a dalmáciai *Tinint* vagyis *Knint* (Cenát), a hasonló nevű vármegyének és egy püspökségnek erős székhelyét vették ostrom alá. A hely, a melynek fontosságát III. Béla óta minden magyar király eléggé méltatta,⁶⁷ Sebenicotól északkeletre a Dinári-Alpok nyugati lejtőségén a Kerka jobbpartján fekszik. Rajta a hegyen épült vár emelkedik, mely az 1154—1214 méter magas hegyeken s az azokat kísérő vagy megszakító völgyeken uralkodik. Knin azoknak az útnak góczpontja, melyek, mint pl. a Butisnica mentén vezető, a török területek felől kalauzolnak befelé, vagy pedig a Zermanya, Kerka és Cetina mentén különböző irányokban ágaznak el s délről északfelé s a Kerka egyik partjáról a másikra közvetítik a közlekedést. A Knintől nem messze fakadó Kerka számbavehető természeti akadály minden délről jövő támadás ellenében. Ha annak balpartját az ellenség már csakugyan elfoglalta, nem volt szabad megengedni, hogy a jobbpartot is elvegye, mert úgy igen tekintélyes hadművelési alapot szerzett volna magának délnyugati Magyarország ellen.

Éppen azért Bakócz bibornok már a vállalat kezdetén kereste a szomszédos velenceiek barátságát. Még márczius végén vagy április elején biztosította dr. *Suriano* Antal velencei követet, hogy jó érzelmei a signoria iránt nem változtak; azért Dalmáciába is akar küldeni kereszteseket, mire nézve már írt is a dogenak.⁶⁸ Kétségtelen, hogy a bíbornoknak ez a lappangó

⁶⁷ Pesty Fr. Az eltűnt régi vármegyék. II. 471. Barbaro Storia Venetája szerint (Archivo Storico Italiano, VII. 1053.) szerint a törökök már 1513. bevették és föléggették Tinnét (Knint), a tartomány leg-

erősebb várát, mely egyetlen akadálya volt, hogy a tartomány többi részét is meghódítsák.

⁶⁸ 1514. május 1. Velenczében felolvasott levele. Marino Sanuto, II. 249.

levele a hadjárat miatt szükségessé vált kölcsön ügyére is kiterjeszkedett.⁶⁹ *Suriano* Budáról április 7-én már azt tudathatta, hogy a király hasonlóan vélekedik. Nagy baj, hogy *Suriano*

41. CSATA A TÖRÖKÖKKEL HORVÁTORSZÁGBAN.

nincs fölhatalmazva egyenes alkudozásra, mire nézve megbízó levelének gyorsan való elküldését kéri. Egyébiránt a király is ír *Loredano* dogenak.⁷⁰

⁶⁹ Erre vonatkozhatott a velencei tanácsnak május 12. hozott határozata.

⁷⁰ *Marino Sanuto*, II. 249.

A tanács május 12-én minden tekintetben elutasító választ adott. Nem bocsáthatja földjére a kereszteseket, mert 1513 október 17-én⁷¹ tartós békét kötött a szultánnal. A signoria minden másban szívesen egyetért a magyar fölséggel; a török ellen azonban nem harcolhat. Velence tehát komolyabban vette a békét, mint Magyarország a fegyverszünetet; csakhogy őt erre a nagy állhatatosságra kereskedelmi érdekei ösztönözték. A kért kölcsönre nézve a tanács azzal mentegetőzött, hogy öt év óta ő maga is sokat és folytonosan háborúskodott⁷² s így pénztára minduntalan igénybe van véve; ellenkezőleg ő kéri a királyt, hogy legyen szószólója a német-római császárnál, ki nem akarhatja Velence romlását.⁷³

Suriano később, de már mindenesetre április második felében,⁷⁴ még egyszer fölvetette ezt a kérdést. Előre bocsátotta, hogy az esztergomi bíbornok, mint pápai követ, a Buda körül összegyűlt kereszteseket a velencei Dalmáziába szeretné küldeni, ha ez ellen a köztársaságnak nincs megjegyzése. Azután kiemelte a bíbornokoknak azt a kívánságát, hogy Velence a maga követének teljes hatalmat adjon egyenes tárgyalásokra. A király ugyanis és a magyaroknak egy része nem ellensége, sőt barátja a köztársaságnak.

Ezeket az alkudozásokat nemsokára tárgytalanokká tették azok a váratlan események, a melyek a magyar kormánynek gondoskodását egészen más irányba terelték.

Időközben ugyanis a keresztések száma meglepően növekedett. Egy hónap alatt, tehát körülbelül május derekáig, csak Pest alatt 40.000 ember állt fegyverben s a nép még egyre tódult a szent zászlók alá.

A ki gyakorlatból nem tudná, gazdasági íróink könyveiből, vagy úgynevezett havi utasításaiból is megtudhatja, a mezei

⁷¹ Hammer, *Gesch. des Osm. Reiches*, I. 701. Giustiniani Miklós ugyanakkor érte el ezt az eredményt, mikor magyar részről Czobor Márton is Drinápolyban járt.

⁷² Az 1508. évi cambrayi ligának meg alakulása óta.

⁷³ Marino Sanuto, II. 49.

⁷⁴ A levél kelet nélkül, u. o., 250. l.

munkák mily sürgősek áprilisban és májusban. Szántás, vetés, első kaszálás, szőlőnyitás és karózás stb. tekintetében nagyon érezhető lett a munkáskéz hiánya, nem is említve azokat a nagy károkat, miket a munka szünetelése következtében a földesurak szenvedtek. Ezek tehát, saját érdekeiknek védelmére, megtorló rendszabályokhoz fordultak.

Otthon jobbára csak öregek, nők, gyermekek és betegek maradtak. A dologra, robotra kötelezett jobbágyok tömegesen siettek a táborba. A nemesség tehát a még talán otthon levő, már útnak indult, vagy éppen rövid időre a táborhelyekről látogatóba visszatérő parasztokat erőszakkal is otthon tartotta, vagy útjokból visszaterelte.⁷⁵ Ez többhelyütt elhamarkodott, meggondolatlan és oktalan kegyetlenkedéssel, vagy legalább is kíméletlenséggel ment végbe. «A főurak — egy egykorú röpirat szerint ⁷⁶ — jobbágyaikat elfogatni kezdték, őket a legsúlyosabb büntetésekkel sújtották, a keresztrel megjelölteket megölték, a hajdúkat pedig férfiaságuktól megfosztották.» Még embertelenebbek, még megfontolatlanabbak voltak azok, kik a jobbágy kedvét a katonáskodástól azzal akarták elvenni, hogy családjával igazságtalanul bántak. Ennek következtében a keresztések mindsűrűbben fordultak panaszaikkal Dósához,⁷⁷ ki viszont aligha késett megkérni a bíbornokot, hogy a nemeseket más eljárásra bírja. Valószínű, hogy az ország nagyjaitól ezzel egyidőben követelte a megígért segítséget.⁷⁸

Nem tudjuk, milyen alakban történt ez a fölszólítás.⁷⁹ Annyi

⁷⁵ Istvánfi, 42.

⁷⁶ Tört. Tár., 1905. 273.

⁷⁷ Istvánfi, 42.

⁷⁸ Janus Vitalis, 1514. (Marino San. II. 296.) S hozzáteszi, hogy «mindezt az urak megtagadván, a keresztéseket mintegy gúny tárgyaiul tekintették».

⁷⁹ Szerémi szerint (60. l.) Ambrus papal leveleket íratott a királyhoz és bíbornokhoz. «Már a mennyire lehet, a sereggel induljon utánam szentatyaságod, mert van már tízezer lovasom és — — ezer

gyalogom; s én azt patriarchaságába, Konstantinápoly városába akarom vezetni.» Abban az időben — folytatja — a világi urak már nem kívánczok a pogányokra menni, mert ilyesmitől elszoktak. Látta s hallotta 'László király, hogy az érsek merészen adott ily nagy tekintélyt ennek a latornak. A király udvari emberei feddették a követet, hogy belháborút csinál. «Nem ti kértetek-e, hogy a szent keresztet az izmaeliták ellen vessesem? Most már induljunk s menjünk

áll, hogy a kormány válasza nem volt kedvező. A helyett, hogy a bulla értelmében összesereglett jobbágyoknak elégtételt adott volna, hétfőn, május 15-én meghagyta Dósának, hogy több kereszttest ne vegyen föl táborába, hanem a meglevőkkel haladéktalanul induljon Dalmáciába, a török ellen.⁸⁰ Tamás érsek pedig ugyancsak előszámlálván a kereszttesek kihágásait és bűneit, kiközösítés terhe alatt megtiltotta, hogy *saját kiküldött megbízottjain kívül* más is hirdetni merje a kereszties háborút elrendelő bullát. Sőt a megbízottaktól is elvette azt a jogot, hogy a toborzást folytassák.⁸¹ Ezt annyival inkább kellett tennie, mert a kereszttesek vezérei a pápa, a király és az érsek nevében hamis pápai bullát terjesztettek,⁸² mi ellen az esztergomi érsek erélyesen felszólalt.⁸³

VII. A MAGYAR JOBBÁGYOK HELYZETE.

NEGYEDIK BÉLA nem akarta megerősíteni a zágrábi érsek-ségben Timótot, *IV. Orbán* pápa kegyeltjét, a ki *paraszt* szüléktől származott. «*Minden ember egyformán születik* — felelt a pápa 1266 januárius 21-én a király követének. Egy ég alatt egy levegőt szív. Meztelenül jő a földre, meztelenül távozik. Ebben *nincs különbség szabad és szolga, szegény és gazdag, paraszt és király közt*. Az isteni kegyelem nem tesz különbséget nagy és kicsiny, szabad és szolga közt; az Úr előtt nincsen személyválogatás. Ha szolga volt is Timót,

vezérem, Székely György után.» De azok vonakodtak, mert elszoktak a harezoktól. A követ látván azoknak könnyelmű és késedelmes voltát, maga is hallgatott és levelet írt Székely Györgynek, hogy ő is engedjen, mivel a főurak a háború ügyét el akarják ejteni. Székely György a levél miatt haragra gyült. «Nem vagyok sem gyermek, sem lázbeteg, hogy kijátsz-hassatok. Istenemre s a szent keresztire fogadom, megrontalak benneteket.»

⁸⁰ Horváth, Tudomány-Tár, 1841. — 221. l.

⁸¹ Kaprinay-kéziratok, xxvii. köt., 188. l.

⁸² Pray kéziratok a budapesti egyet. könyvtárban, xxv. 17.

⁸³ U. o. xxv. 18. A pápa 1514 április 13-ikán különben is kiátkozással fenyegette mindazokat, kik hamis pápai bullákat és leveleket készítenek és terjesztenek. Hergenröther, Leonis X. regesta, 503. l., 7940. sz.

a püspöki méltóság ezt a szolgaságot eltörölte; asztalához, nagy munkájához, a királyok királya is szegény halászokat választott. Mi dicsősége van abból a nagy, hatalmas királynak, ha szegény emberrel küzd, száraz nádat üldöz és együgyű ember ellen mutatja hatalmát? Oroszlán nem fog fegyvert féreg ellen, sas nem támad verebekre. És te, férfi, nagy fejedelem: annyira törekszel egy püspök megbuktatására, a ki ellen, ha mind igaz, kifogást nem tehetsz, mert nem ő teremtette magát, hanem az Isten; nem tőle függött, hogy nemes szüléket válasszon; nem az ő hibája, ha olyan szülei voltak, a minőket az Isten adott neki. Mi azonban *a szegény ember ügyét el nem hagyjuk*. Ne zavarjon meg némely papok befolyása, kik, mint mondják, inkább a püspökségre, mint a püspökre gondolnak s az élő ember örökségét szeretnék; de azt azon az úton, a melyen járnak, a míg én élek, meg nem fogják kapni!»

A pápa tehát erélyesen hirdette a keresztény *egyenlőség* tanítását, ugyanakkor, a mikor a keresztesháborúkban minden alkalmat megadott a *rendiség* kifejlődésére és megerősödésére, holott eleve itt is éppen azon volt, hogy mindenki különbség nélkül egyesüljön egy nagy eszme valósitására.

Dósa György föllépésekor hazánkban a jobbagyságnak tulajdonképen csak kétszáz esztendő multja volt; mert ennek a feudális izű intézménynek igazi megalakulása Anjou Károly király korára esik.¹ Csák Máté a maga uradalmaiban szép módjával vagy erőszakosan letelepített munkások pénz- és robotbeli terheit a cseh urbér szerint szabta meg. Gentile bibornok, a ki a kis királyt kiközösítette, szigorú eljárását azzal okolta meg, hogy az alattvalókról le akarja venni a hatalmasok terhes igáját. Azt szeretné, — úgymond, — hogy *a szabadság fiai fölkeljenek és minden rend, minden néposztály visszakaþja régi*

¹ Jászi Oszkár (A nemzeti államok kialakulása, 254.) teljesen megtalálja a feudalizmus lényegét abban, hogy a nagyurak katonai erőszakon alapuló magánjelleget uralmat gyakoroltak az ország valamely

része fölött. A középkori Európával szemben csak azt a nagy különbséget látja, hogy a magyar feudalizmus inkább pusztarablóvilág volt, mely a politikai és gazdasági szervező munkában alig vett részt.

jogait.² Valóban, ez az alaphangja a magyar földművesek minden későbbi törekvésének. Első sorban mindig csak az Árpádok korában szerzett jogait, személyök és vagyonuk szabadságát kívánták vissza, legalább is azt az időt, a mikor, a tatárjárás előtt, a szabad, lovas, hadakozó nemes jobbágyot és az uradalom mesterembereit, az udvarnokokat még élesen megkülönböztették a condicionálisoktól, a tulajdonképeni úrbéresektől.³

42. GENTILE BÍBORNOK.

Volt reá példa, egyházi birtokon, Kis- és Nagyfűssön, hol a hadakozó jobbágyok fölé rendelt földesúri nemesi szék egész kis vármegyei életnek felelt meg. Alispánnak, szolgabírónak neveztek a község előljáróit, s főispánjuk, a pannonhalmi főapát, egyik gazdasztisztjét egyszer már a jobbágyok nádorának akarta kinevezni.⁴ Mindazok, a kiket a tatárjárással járó átalakulások a condicionálisok közé sodortak, és a kiket az Anjouk korában már általánosan jobbágyoknak neveztek, ennek a névnek régi, eredeti jelentősége értelmében⁵ tovább is szabad, nemes jobbágyok akartak lenni; s új jogokra csak annyiban áhítoztak, a menyiben velök a régieket akarták biztosítani.

IV. Béla a tatárjárás után minden módon kedvezett a városok alakulásának; szívesen fogadta tehát az odatóduló jobbágyokat, különösen azokat, kik mesterségeket űztek. Ezek, mint

² Gentilis oklevele 1311 július 6. Acta legationis cardinalis Gentilis. (Monum. Vat.) CII. l.

³ Erdélyi László, Az úrbéresek általános jobbágy neve. Religió, 1911. 2–5. l.

⁴ Erdélyi, Jobbágyi szolgálat a középkorban. Religió, 1910. 249.

⁵ Az Árpádkori társadalom világi osztályainak egész rendszerét legvilágosabban Erdélyi László (Az első állami egyenes

adó elmélete. 37–44.) ismerteti. Kimutatja, hogy a szabadok csoportjának legelső osztályán a közönséges, szegény szabadok (mások birtokain mint tiszti jobbágyok, fegyveres serviensek, bérlők vagyis censuales) álltak. A bérlők a későbbi jobbágy-ságba olvadtak be, a serviensek (1267) és a szabad jobbágyok pedig a nemességbe. V. ö. Székfű Gyula, Serviensek és familiarisok. (Akad. Értek. 1912.)

kovácsok, bog_nárok, kőművesek, sütők, kerékgyártók, timárok, szücsök, vargák, csizmadiák, szabók stb. népesebb helyen különben is több megrendelőre számíhattak. Vásárokra a falusi nép is bejött hozzájuk s ponyvás szekereiken ők is sorra járták a vásárokat. A földesurak ugyan egykönnyen nem engedték ki kezökből a városokat, de önkormányzatuk és független életök elé nem is gördítettek olyan nagy akadályokat, mint a nyugat-európai hűbérurak.⁶ A városi polgárság tehát a beléje olvadó jobbágysággal mindjobban gyarapodott; s a polgári jog megszerzése a jobbágyságtól való teljes megszabadulásnak éppen olyan biztos módja lett, mint hadi vagy más érdemek következtében a jobbágyok megnemesítése. Dósa utóbb ezért számíthatott sok város rokonszenvére.

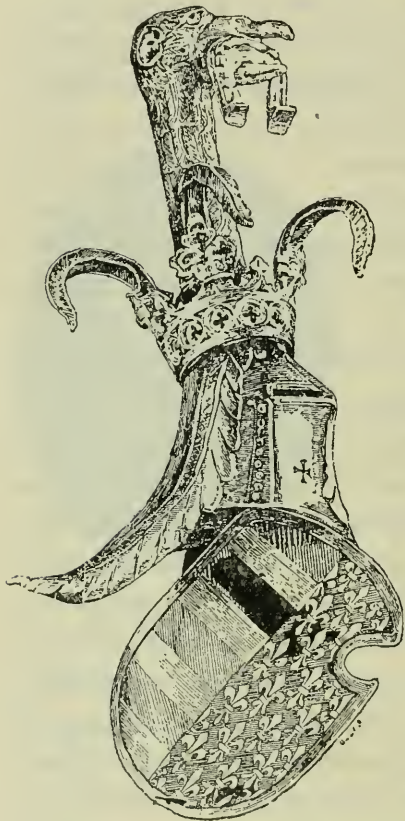
A nagybirtokok alapítása már a királyság első századának a végén sok helyütt megrontotta a kisbirtokosok helyzetét. Rájuk vonatkozik Kálmán király törvényének (I. 19.) rendelkezése, hogy azok a lakosok (veteres coloni), a kiket az eladományozott javakról kiűztek, visszatérhetnek abban az esetben, ha másutt nincs földjük. Ez a föld tehát az ilyen colonusnak személyes tulajdona volt, melylyel a személyes szabadság, első sorban a föld eladásának és a költözködésnek természetes szabadsága járt. Ezt a jogot az utolsó Árpád király, III. Endre, 1298-ban (LXX., LXXIII. t.-cz.) már határozottan elősmerte s ekként biztosította.⁷ Elvben az első Anjou király, I. Károly is ennek a törvénynek alapján állt, de Erdélyben, hogy megjutalmazza a nemes urakat, a kik őt László erdélyi vajda ellen segítették, 1324 januárius 21-én kimondotta, hogy a népek vagyis jobbágyok (populi, seu jobagiones) földesurok beleegyezése nélkül sem királyi, sem úri, sem városi területen nem telepedhetnek le s azokat, kik ilyen engedelem nélkül költözködtek el, vissza kell adni uraiknak.⁸ De néha egyik földesúr

⁶ Timon Ákos, Magyar alkotmány- és jogtörténet, 201.

⁷ Kovachich, Sylloge Decretorum Comitatum, I. 50.

⁸ Ac nádý, A Magyar Jobbágyság Tört. 115. (de téves hivatkozással.)

biztatta a másiknak jobbágyait, hogy ha nála akarnak megtelepedni, szerezzék meg eddigi földesuruktól azokat az okleveleket, a melyekben jogaik és kötelességeik pontosan fel vannak sorolva.⁹ Az első Anjouk idejében tehát már voltak ilyen urbá-

43. AZ ANJOUK CZÍMERE.

riumok s a nemesek mindig jobban meg tudták őrizni azokat az okleveleket, a melyekre pör esetében jobbágyaikkal szemben hivatkozhattak. Innen van, hogy a jobbágyok az urak levéltárait szabadságaik veszedelmének tartották s nemcsak nálunk 1437-ben, 1514-ben s mindannyiszor, a mikor uraik ellen föltámadtak, hanem pl. Franciaországban még 1789-ben is uraik elkergetésénél vagy kivégzésénél előbbre valónak tartották levéltáraik elpusztítását.

A törvények a szabadköltöz-
ködés jogát, ha időnkint korlátozták is, egészben véve még védelmezték; de az 1342: XIX. törvényczikk, mely az ú. n. portális adót behozta,¹⁰ vagyis minden jobbágytelket megadóztatott, a nemzetet a jogok tekintetében

kettéválasztotta: a kiváltságosak és az adófizetők osztályára. Amoda a nemesek, papok, városok, emide a jobbágyok tartoz-

⁹ Tkalsics, Monum. Hist. Episc. Zagrabienensis. II. 16—17.

¹⁰ Közhit szerint ez az első egyenes állami adó; az újabb felfogásra nézve l. Eckhart, A kir. adózás tört. Magyarországban 1323-ig (Arad, 1898.) Hóman, Az első

áll. egyenes adó (Tört. Szemle, 1912.) s Adó vagy földbér? (Századok, 1913.) Erdélyi László, Az első áll. egyenes adó elmélete (Kolozsvar, 1912.) és Az első adó elméletéhez. (Századok, 1913.) A vita még nincs befejezve.

tak. Ezt a különbséget Nagy Lajos 1351:VI. t.-cikke egészen világosan kiemelte, a mikor a bárók, nemesek, főpapok és egyházi férfiak fogalmával szembe állította az összes szántóvető és szőlőbirtokos jobbágyok fogalmát. Ezzel, atyjának példájára, nemcsak a földművesek állami terheit nevelte, a mennyiben a királyi és királynői uradalmakban lakó szántóvető és szőlőbirtokos jobbágyok minden termésének és borának *kilenczed* részét (pars nona) «saját méltóságának gyarapítására» a kincstár részére szedette be, hanem a földesurakat is kötelezte, hogy maguknak hasonlóképen beszedessék a kilenczedet, mert ha nem tennék, azt — büntetésül — saját javára hajtja be. Az állam tehát gazdasági tekintetben maga szolgáltatotta ki a jobbágyokat a nagygazdáknak, hogy neki «annál hívebben szolgáljanak». Ezt az áldozatot a katonaság akkori rendszere kövelte meg, a mennyiben az urak és a főpapok annál biztosabban kiállíthatták zászlóaljaikat, bandériumaikat, mentül nagyobb és mentül biztosabb volt a jövedelmök. Ennyiben tehát a kilenczed valóban nem a földesúr, hanem a nemzet javára szolgált. A földesúrnak nem annyira jogot adott, mint inkább kötelességet rótt reá; azt a kötelességet, hogy a jobbágyoktól beszedett adó fejében harczosokat adjon a királynak.¹¹ Az első földesúri adó tehát tulajdonképen közvetett állami adó volt. A jobbágyoknak pedig az eddiginél is szorgalmasabban kellett dolgozniok, hogy az egyházi tized s a földesúri kilenczed beszolgáltatása után is elegendő terményök maradjon családjuk eltartására. De országglakosoknak, regnicoláknak ez a törvény már csak a földesurakat nevezte, míg a kilencz év előtti (1342. évi XXI. t.-cz.) még a jobbágyokat is a nyilvános szabadságot élvező és más országglakosok közé számította. Valósággal állami alapelv lett, hogy az adó, tized és kilenczed fizetése összeférhetetlen az állam cselekvő jogainak gyakorlásával.

¹¹ Andrassy Gyula, *A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*, I. 200-1. *forrás: vitelményes*

A kilenced behozatala óta még világosabban kitűnt, hogy a jobbágy a maga földjét a földesúrtól kapta s így tagja sem lehetett a szent koronának, melynek tagjai, tehát egyúttal a politikai jogok gyakorlói, a törvényhozók, tisztviselők stb. csak a független birtokosok: az urak, a nemesek és a papok. I. Károly óta a jobbágnak még igazságért is első sorban a földesúrhoz, vagy ennek tisztjeihez kellett fordulnia, a kiktől azonban a rendes bíróságokhoz fellebbezhetett; sőt az 1351: XVIII. t.-cz. az emberölések, gyújtogatások, vagy «ezekhez hasonló más irtózatoss dolgok elkövetőit» is saját uraikhoz utasította ítélet és megfelelő igazság keresése végett. Saját falusi bírákat vagy maguk választották, vagy az uradalomnak valamelyik megbízott tisztjét ösmerték el bírájuknak. Pedig az örökös nélkül elhalt jobbágnak vagyónát a földesúr csak igen kis részben örökli, mert a jobbágnak még megvan az Aranybullában gyökerező joga, hogy — a leánynegyed kiadása után — vagyonáról teljesen szabadon rendelkezik.¹²

Annál föltünőbb ez, mert az 1351. évi dekrétum bevezetésének záradékában (a 11. §-ban) a király nemcsak nem erősíti meg az Aranybullának azt a pontját, hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemesek — a leánynegyed kivételével — szabadon rendelkezessenek vagyonukról, hanem éppenséggel elveszi szabad végrendelkezésök jogát s elrendeli, hogy birtokaik jog és törvény szerint, tisztán és föltétlenül, minden ellenmondás nélkül, legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre szálljanak. A királyok mind mai napig ezen kikötés (és két század óta az ellenállási záradék) nélkül erősítették meg az Aranybullát, s így Nagy Lajos halála után az ősiséget (aviticitas), a hogy ezt a rendelkezést nevezték, nem is lehetett valósággal fennálló törvénynek tartani;¹³ azonban «a szembekötödsi megtörtént, a nép hitt s íme, a fiskus örökösödése meg lön állítva».¹⁴

¹² Erdélyi László, Jobbágyszabadságok. Religio, 1910., 409. l.

¹³ Kőlcsey, Országgyűlési Beszédek, 87. U.-o. 84.

Az alkotmánynak ezóta hübéries mellékíze lett, a mi a nemest saját vagyonának haszonélvezőjévé tette és sok esetben arra készítette, hogy jobbágyait, a földesúri jövedelem fokozása végett, erősebb munkára fogja. Magyarország társadalmát gazdasági okok alakították át. Egy és ugyanaz lett a nemesség: una et eadem nobilitas, s tagjai a szabadságnak, kivételességnek és adómentességnek egy és ugyanazon előjogát élvezték.¹⁵ De egy és ugyanaz lett a jobbágyság is,¹⁶ a melyet idáig eredete és foglalkozása szerint osztályoztak, mostantól fogva pedig általában véve ugyanazon úrbéri terhek alá vetettek s jellemző szabadságuknak csupán a költözködés szabadságát tekintették. Az Anjouk új arisztokráciát s életrevaló nemességet teremtettek, a minek azonban nemcsak az oligarchiát áldozták fel, hanem a szabad jobbágyságot is, a melyet a rendiségbe semmiképen sem illeszthettek be. Viszont a rabszolgaságot teljesen megszüntették s a jobbágyság kedvezéseiben és terheiben részesítették.¹⁷

A Zsigmond korabeli törvények sok tekintetben védték a jobbágyokat s volt eset,¹⁸ hogy egy sorba helyezték a királyi polgárokkal, jövevényekkel, mint általában véve a szabadsorsú emberekkel (quilibet liberae conditionis homines). Fenttartották¹⁹ az országnak azt a régi szokását, hogy a paraszt ember, a kinek nemes leány a felesége, a leánynegyed fejében járó birtokon (mint nobilis post uxorem) örökjogon gazdálkodjék. Megengedték,²⁰ hogy ha a földesúr a kivetett bírságokat, rovatalokat, adózásokat egy hónap alatt be nem hajtotta, azokat többé be se hajthassa s máshová kívánczó jobbágyát az elköltözésben meg ne gátolja; sőt²¹ az akadékoskodó földesurat büntetésekkel és bírságokkal fenyegették meg, a miket utóbb²² részletesen szabá-

¹⁵ Verbőczy Hármaskönyve, I. rész, 2. cím.

¹⁶ Nagy Benjamin, A magyarországi jobbágy állapota Robert Károlytól 1514-ig.

¹⁷ Acsády föltevése, id. h., 129.

¹⁸ 1405: VI. t.-cz. első dekrétum.

¹⁹ 1435: XX. t.-cz., második dekrétum V. ö. Hazai Okm. III. 367.

²⁰ 1405: XV. t.-cz., második dekrétum.

²¹ U.-o. 1405: VI. és XVI. t.-cz. második dekrétum.

²² 1435: VII. t.-cz., második dekrétum.

lyoztak is. Viszont mindenkit eltiltottak attól,²³ hogy adósság, bűn, véték miatt a polgárokat, városiakat, falusiakat elfogassa vagy háborgassa, mert ezeket is saját bíráik elé kell állítani. Mindezt azonban bizonytalanná tették, midőn²⁴ külön királyi kegyelemmel és engedelemmel a földesúrnak saját uradalma területén pallosjogot adtak és a parasztnak vagy jobbágnak (villicus seu rusticus) a földesúr ellen való minden keresetét első sorban éppen a földesúr törvénykezése elé utalták.²⁵

A jobbágyok különben, szabad emberek módjára, fegyvert viselhettek és Zsigmond király honvédelmi törvénye szerint²⁶ a földesúrnak minden 33 jobbágy után egy lovaskatonát voltak kötelesek kiállítani; olyat tudniillik, a kinek legalább is íja, tegeze, kardja és csákánya van. Táborozás alkalmával pedig a katonák a jobbágytól fűnél, fánál és víznél egyebet nem követelhettek.²⁷ Nem jelentéktelen dolog, hogy a parasztság — a telekkatonaság behozatala következtében — az eddiginél sokkal önállóbb része lett a királyi hadseregnek. A jobbágyságnak ebből az újabb teherből az a haszna volt, hogy önérzete és összetartozandóságának tudata emelkedett.

Igy tehát Zsigmond király ötvenesztendő uralkodása egyben másban kedvezett a jobbágyságnak, a mely azonban kedvezések helyett a maga régi szabadságára vágyakozott. Mikor az erdélyi jobbágyok 1437-ben nyíltan fölkeltek uraik ellen, ezt, saját nyilatkozatuk szerint,²⁸ azért tették, hogy «visszaszerezzék, helyreállítsák szabadságukat, azt a szabadságot, a melyet Magyarország szent királyai adtak ezen magyar haza valamennyi lakosának és hogy egymás közt jól megfontolt szándékkal súlyos terheiket levessék. Legalázatosabban kérték uraikat, vegyék le a jobbágy-ság nyakáról az elviselhetetlen szolgai jármot s legyenek tekintettel a szent királyoktól nyert szabadságukra».

²³ 1405: x—xi. t.-cz., első dekrétum.

²⁴ 1405: v. t.-cz., első dekrétum.

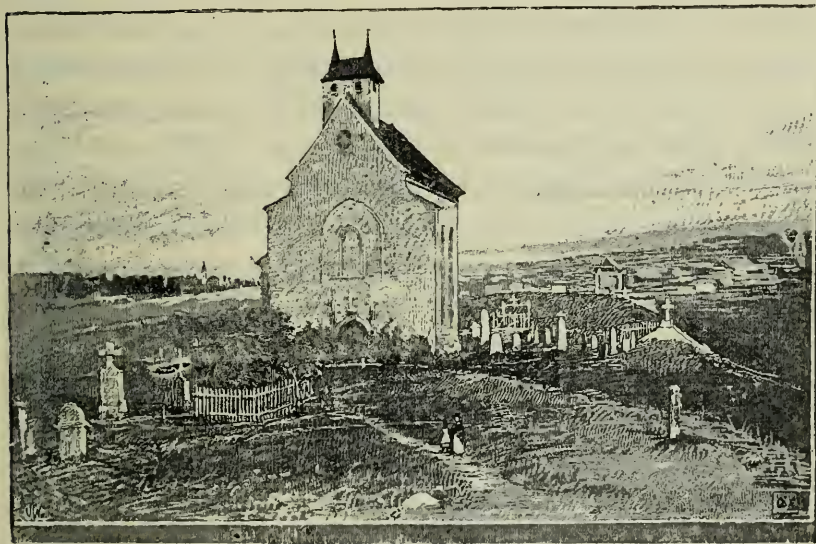
²⁵ 1405: x. t.-cz. második dekrétum.

²⁶ 1435: ii. t.-cz., első dekrétum.

²⁷ U.-o. viii. t.-cz.

²⁸ Az oklevél: Teleki, Hunyadiak kora, x. 3—10. Jakab, Oklevéltár Kolozsvár történetéhez, I. 172—7. Magyarul Gombos, Az 1437. évi parasztlázadás története, 83—91.

A jobbágyok és nemesek közt 1437 július 6-án a kolozsmonostori konvent előtt kötött békeszerződésben kijelentették, hogy az adók fizetése, ajándékok és szolgálatok tekintetében Szent István és a szent királyok szabadságleveleihez alkalmazkodnak. A míg azonban ezek előkerülnek, elhatározzák, 1. hogy adó fejében évenként Szent István napján csak egy dénárt fizetnek a földesuraknak. 2. Karácsonykor egy köből zabot és két kalácsot, husvétkor két kalácsot s a templom nevenapján két

44. A KOLOSMONOSTORI KÁPOLNA.

kalácsot és egy csirkét adnak. 3. Egy napig kaszálnak vagy aratnak, s kijavítják s rendben tartják a malmok gátjait. 4. Sertés- vagy méhtizedet, akópénzt vagy más ilyen adót nem fizetnek. 5. A kamaraispán a kincstári rendes szolgálatokon és szolgálmányokon kívül egyébire ne kötelezze őket. 6. A kamarai tiszt a bort csak saját házában mérthesse s a kimérés ideje alatt mást a borméréstől el ne tilthasson. 7. Táborozás idején a kapitányok a szomszédos uradalmak majorosaival vagy a falvak bíráival együtt állapítsák meg az élelmiszerek árát, mely ne legyen nagyobb a piaczinál. 8. A bandériumok tartására kötelezett

urak hamis hírek alapján ne ültessék föl, s ekként ne károsítsák a jobbágyokat. 9. A több év óta be nem szolgáltatott püspöki tizedek kárpótlása fejében egyszer mindenkorra öt dénárt adnak. 10. A királyi jogon kirótt ötvenedeket megfizetik. 11. Kilenczedet az urak és nemesek senkitől se szedjenek. 12. Azok a jobbágyok, kik az uraktól szőlőt vagy földet béreltek, a szőlő után tizedet, a szántóföld után adót s más szokott jövedelmet adjanak. 13. A jobbágyok tizedök és adósságuk megfizetése után szabadon költözhetnek, s a költözést ok nélkül gátló földesurat három márkában kell elmarasztalni. 14. A jogsztalanul távozó jobbágyot a földesúr saját törvényes bírójától visszakövetelheti. 15. Az egyenes utód nélkül elhunyt jobbágy hagyatékából a földesúr csak egy három éves tinót kapjon; a többi az özvegyé vagy a rokonoké legyen. Csak annak vagyonát örökölje, a ki teljesen rokonsztalanul s végrendelet nélkül halt meg. 16. Évenként Urunk mennybemenetele napján a jobbágyok minden faluból és tanyából két-két értelmes és becsületes embert küldjenek Bábolna hegyére, hogy ott a nép bizalmi embereinek számot adjanak, uraik megtartják-e ekként megállapított szabadságaikat? 17. A béke ellen vétő nemest az urak ne pártolják, a lázadó jobbágy pedig javaival és életével bűnhődjék. 18. A jelen fölkelésért senki sem vonható felelősségre.

Ebből az oklevélből kitűnik, az erdélyi jobbágyok mennyire ragaszkodtak a multhoz, a mikor még szabadok voltak; mennyire elégtelenek voltak a jelennel, a melynek nyomorúságaiba őket szabadságuk eltiprói döntötték; s mennyire igyekeztek biztosítani jövődjüket, melyből politikai és gazdasági helyzetök javulását várták. Nem szóvirág, hogy az uraknak, nemeseknek, papoknak nem akartak ártani, bajt és kárt okozni; nem is tiltakoztak oly terhek ellen, a mikben többé-kevésbé azok is osztoztak. De elvetették a törvénytelennek tartott kilenczedet, a mely nem a jog, hanem a hatalom erejével szolgáltatatta ki ezeknek őket; s ragaszkodtak a bábolnai ellenőrző gyűlésekhez, a melyek paraszt országgyűlésekké, sőt — a rendiség meg-

adásával — az országgyűlésben való részesedéssé izmosúlhattak volna.

Azonban a magyar nemesek, a székelyek és a szászok uniója, melyet 1437 szeptember 16-án kötöttek,²⁹ a politikai jogokat, kiváltságokat és szabadságokat, magát a törvényhozást is «a három nemzet» javára foglalta le, s a jobbágyságot ebből a szövetségből örökre kizárta. Az osztályérdekek szolidaritása valóban győzedelmeskedett a faji széthúzáson.³⁰ Az ellenségeskedések tehát megújultak s október 6-án Apátiban már a nemesek szabták meg a földesúr és a jobbágy közt való jogviszony föltételeit.³¹ De a küzdelem ezzel a második békével sem ért véget. Kolozsvár a fölkelők, majd megint a szövetségesek kezére került s a fölkelés leveretését két dolog bizonyította: Tordán kilencz felkarózott parasztvezér s ugyanott a három nemzet megújított uniója.

A jobbágyságot 1438-ban leverték, mivel egy magyar ujdonságnak és különlegességnek, a kilenczednek eltörlését követelte; ellenben a nemességet egy esztendő mulva³² fölmentették a még Szent István idejében³³ behozott papi tizednek fizetése alól, még pedig régi szabadságukra hivatkozva. Ezt félszázad mulva is³⁴ szóról-szóra ismételték s így saját földjeikről teljesen jobbágyaik földjeire háritották át ezt a terhet. A törvény kiegészítése végett talán szívesebben is vették volna I. Károlynak azt a rendeletét,³⁵ mely szerint a püspöktől a dézsma behajtásáért a tizedből huszadot kapjanak, — mint a szintén Károly korabeli szlavóniai nemeseknek azt a határozatát,³⁶ hogy nem fizetnek ugyan tizedet, de azt sem engedik meg, hogy jobbágyaik fizessenek.

Politikai és gazdasági tekintetben ekként egyre növekedett

²⁹ Közli Székely Oklevéltár, I. 134—136. Magyarúl Gombos, 102—104.

³⁰ Jászi, id. h., 256.

³¹ Gombosnál, 109—112.

³² 1439: xxviii. t.-cz.

³³ Szent István II. dekrétuma, LII. t.-cz.

³⁴ 1492: L. t.-cz.

³⁵ Kelt 1319 június 2. Tkalsics tanulmánya Margalits (Horvát Repert. I. 516.) kivonatában.

³⁶ 1327-ből, u.o. I. 518. Tkalsics tanulmánya nyomán.

a távolság, mely az egymásra utalt földesúr és jobbágy érdekeit egymástól elválasztotta; de akadtak nagy szellemek, a kik ezt a távolságot megszüntetni törekedtek. *Hunyadi* János és *Vitéz* János 1450 június 13-án *V. Miklós* pápát arra kérték, hogy az általános búcsú áldásában minden nemet és néposztályt részesítsen; egyenlően bánják mindazokkal, kiknek közös a hazájok és az érdekek. És az országtanács külön fölterjesztést is tett, a melyben a búcsú kegyelmeit *osztálykülönbség nélkül* kérte az ország lakosai számára.³⁷ Magyarország minden más európai országot megelőzött volna demokratikus felfogásban, ha ez az elv a törvénykönyvbe is bejuthat. De oda csak a jobbágyok szabadköltözésének újabb biztosítása jutott be.³⁸ Maga Hunyadi János, ki népies hadsereget állított szembe a hódító török hatalommal s legszebb diadalát, a nándorfehérvárit, a nép föllelkesítésével aratta, erre a szegény adózó népre mindenkor a legnagyobb szeretettel gondolt.

Hősökről, nagy emberekről ma valóban senki sem ír a nélkül, hogy helyöket ki ne jelölné a népben, a tömegben, a mely nélkül munkájuk, nagyságuk érthetetlen. A vajdahunyadi vár lovagtermében³⁹ kinek nem jutna eszébe, hogy a kereszténység legnagyobb hőse és családja, döntő elhatározások idején, itten együtt élt, együtt lakott halni készülő vitézeivel s fáradt szempilláikra az álom is ott borult, a hol napközben az ország veszedelméről tanácskoztak, saját apró bajaikról tanakodtak? Elképzelhető-e hasonló helyzet a mi korunkban, s a mai demokrácia eltürné-e, hogy a loggiákban lakó nagyúri családot csak egy függöny válasza el a terem alsó részében nyüzsgő sokaságtól? Elképzelhető-e hasonló jelenet a mai főurak vagy milliomosok palotaiban? Valóban a hazaszeretet templomai voltak a vajdahunyadihoz hasonló várkastélyok, hová a vár urának családi szentélyébe azok, kiket a haza hívott: szegény keresz-

³⁷ Fraknói, Magyarország és a szent-szék. II. 73–74.

³⁸ 1458: xv.

³⁹ A történelem magyar szelleméről ott tartott felolvasásomból idézve. (Különlenyomat, 4–5. l.)

tesek, szolgáló jobbágyok hajadonfővel, sőt mezitláb is beléphettek, hogy a kezökbe adott fegyverekkel azután a mennyei és földi javakban leggazdagabb magyarnak, Hunyadi Jánosnak vezetése alatt induljanak halni a hazáért. A hunyadi várban úr és paraszt, gazdag és szegény, öreg és fiatal egyenlőnek érezte magát a hazafias kötelességekben, a hazaszeretetben.

S a dúsgazdag Hunyadi János fia, *Mátyás*, a néphagyomány szerint, egy kolozsvári nyilvános elemi iskolában kezdte meg

45. MÁTYÁS KIRÁLY ÉREMKÉPE.

tanulmányait, a melyek őt a trónon a humanista- és a renaissance-törekvések világhírű pártolójává tették. Pedig a nép humora, pl. a czinkotai kántorról szóló adomában, a falusi tanítót néhol már eszesebbnek tartotta a papnál, mert jobban megfelelt Mátyás király fogas kérdéseire. Azzal, hogy Mátyás az iskolákat nem zárta el a jobbágyfiúk elől, lehetővé tette, hogy a felsőbbeket is látogassák s ennyiben elősmerte a tanulás szabadságát. Egyébiránt nem a nép nevelésére, hanem egy értelmes, tanult osztály alakítására törekedett. Azonban a Corpus

Jurisban található hat törvénykönyvének 210 cikkelye közül egyetlenegy sem foglalkozik a tanítás dolgával. S a renaissance azzal sem törődött, hogy a hit «drága kincse népünknek, nagy öröme szívünknek». Mátyás, a kiért úgy rajongott ez a magyar nép, melyet saját tűzhelyénél annyiszor fölkeresett s melynek dalait, eszejárását, apró gondjait ösmerte, művelődésre való törekvéseiben a népet nem mellőzte ugyan, de nem is arra építette terveit. Művelődési politikájának iránya nem a népé, de az övé egész egyénisége, kivált uralkodásának első felében. A nép, a mennyit megértett belőle, annyit meg is szeretett. S mennyit érthetett meg?

Megértette törölmetszett magyar voltát, mely akkor sem veszett ki kebléből, mikor udvarában sok lett az idegen, fesze-
sebb a szertartás, nehezebben nyíló a sok szárnyas ajtó. Meg-
értette világraszóló diadalait, melyekben része volt; igazságos-
ságát, melylyel hozzá viseltetett; és adóját megfizette, mert csodálta
azt a fényt, mely körülvette az ő királyát. A subsidiumot, mely
rovásadó a jobbágyot idáig csak ideiglenesen terhelte, Mátyás való-
ban állandóvá tette⁴⁰ s a kamaranyereség beszámításával minden
egy-egy jobbágytelket egy forint adóval rótt meg. Csak a fizetett
cselédeket, csürbírákat és a nagyon szegényeket vette ki s a
zsellérek közül csupán azokra rótt ki, a kiknek szántható
jobbágyföldjük, vagy saját szőlejük volt. Annál súlyosabb
áldozat volt ez, mert meghozatalakor maga az országgyűlés is
panaszkodott,⁴¹ hogy az ország helyzete szűkös, a szegény
lakosok alig juthatnak ahhoz, a miből élniök kell. Csekély eny-
hítés volt, még újítás-számba sem ment, hogy a dézsma kirovói
az eskütevő parasztot jobban nem terhelhetik meg s többet nem
róhatnak ki reá, mint a mennyire esküt tett,⁴² s hogy a parasztokat
és a nem-nemeseket a dézsma megtagadása miatt egyházi átok
alá vetni nem szabad.⁴³ Intézkedett arról is, hogy «vakmerőségük
és szemtelenségök miatt» megfékezze az urak tisztjeit és szolgálait

⁴⁰ 1478: I., II., IV. t.-cz.

⁴² 1478: XV. t.-cz.

⁴¹ 1478: VI—VII. t.-cz.

⁴³ 1481: II. t.-cz.

is, a kik másoknak igen sok kárt, jogsértést és alkalmatlanságot szoktak okozni.⁴⁴ Felújította Zsigmondnak azt a törvényt, hogy a vármegye egész nemessége fölkeljen az olyan földesúr ellen, ki a jobbágy érdekében beavatkozó főispánnak nem engedelmeskedik;⁴⁵ és, némi ingadozás után, végre is határozottan megtiltotta⁴⁶ a jobbágyok erőszakos és jogtalan elvitelét. Reájuk hagyta, hogy helyben maradjanak vagy elköltözzenek s büntetéssel fenyegette azt, ki a költözködni akarót jogtalanul letartóztatja. Megengedte azt is,⁴⁷ hogy a parasztok, kik más faluból házasodnak, feleségek hazavitelekor ezentúl vámot ne fizessenek. A parasztokat még abban az esetben sem engedte bántani,⁴⁸ ha a köztük levő gonosztevő védelmére a főispán emberei ellen fölkelnek ugyan, s azokat elfogni nem engedik, de megígérik, hogy a vádlottat a törvényszéken a főispán előtt törvénybe állítják. Keményen tiltotta azt is,⁴⁹ hogy az átvonuló katonák feltörjék az egyházak tárházait, hová a jobbágyok nagyobb biztonság okáért helyezték el élelmiszereiket és egyéb értékes holmijokat. Viszont a jobbágyoknak és a cselédeknek meghagyta,⁵⁰ hogy mikor uraikkal fegyveresen mennek a törvényszéki tárgyalásra, a tárgyaló helyiségbe fegyvertelenül lépjenek be, mert tudniok kell, hogy «ott nem fegyverrel, hanem csak joggal szabad küzdeni».

A törvényhozás Mátyás korában a jobbágyoknak sok baján segített, de nem segíthetett a legfőbbben, tudniillik a nagy vagy éppen roppant uradalmak és a nemesi kisbirtokok szembetűnő aránytalanságain. Hiszen egy-egy vármegye, pl. Árva, Torontál, jóformán egyetlenegy uradalom volt s máshol is akadtak 100—150 faluból álló uradalmak. A tulajdonképeni Magyarország 46 vármegyéjében 469 várnak, 571 városnak és 16.056 helységnek összesen 11.520 földesura volt;⁵¹ s bár ezek közt

44 1486: XXXIII. t.-cz.

45 1471: XVI. t.-cz.

46 1486: XXXIX. t.-cz.

47 1486: XXXVI. t.-cz.

48 1486: XLVIII. t.-cz.

49 1486: LXI. t.-cz.

50 1486: LXV. t.-cz.

51 Csánki, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. 697. (Valóságos birtok-törzskönyve az akkori Magyarországnak, mely a latifundiumokról megbízható adatokat tartalmaz).

igen sok az egytelkes vagy még szegényebb nemes, átlag egy-egy földesúrra majdnem másfél falu jut.⁵² A valóságban az arány megdöbbentőbb. Egy számítás szerint⁵³ ugyanis az ország jobbágybirtokainak felével 25 család s ezek közül a Szapolyai-család a világi jobbágybirtokok 8⁰/₀-ával rendelkezett. A roppant latifundiumok tulajdonosai csak úgy tudták valamennyire a munkáskezeket biztosítani, hogy magukhoz édesgették, sőt erővel is letelepítették másoknak a jobbágyait. Ez a kishemesek rovására ment, a kik bizony nem igen kímélhették 1–2 jobbágyukat és zseléröket, s őket még akkor sem engedhették el, ha a terragiumot (földbért) lefizették. Sőt, — attól tartva, hogy munkások és jövedelem nélkül maradnak, — nem engedték meg a jómódú *Kishorváth* János és más valkóvármegyei nemesek sem, hogy jobbágyaik, a kik pedig a terragiumot lefizették, rokonuknak, Bánffy Miklósnak jószágaira telepedjenek át.⁵⁴ Hasonló engedelem megtagadása 1514-ben Ravazdy Péternek, mint látni fogjuk, életébe került. A kivándorlás és a település ügye tehát az akkori Magyarországnak is legégetőbb kérdései közé tartozott.

1492 végén még a szabad székelyek is azt írták II. Ulászló királynak:⁵⁵ «Biztosra vegye fölséged, hogy mi Báthory István vajda alatt nem maradunk meg és sohasem bízzuk rá fejünket, még ha feleségestül, fiastül más országba kellene is kimennünk.» Váradi Péter kalocsai érsek szerint⁵⁶ «annyira süllyedtek, hogy a főpap öltönye és a szerzetes ruhája, a csuklya és a biretum alatt sem található a lelkiösmeret nyoma». Ismételte Cato szavát, hogy «olyan szabad államban élnek, a hol mindenkinek szabad,

⁵² Jellemzi ezeket a viszonyokat a következő adoma: Bakócz bíbornok ebédjén Báthory, a somogyi Kára ura, azzal dicsekedett, hogy neki olyan kára van, a miből hasznot lát. Ország, Gyöngyös ura, azzal vágott vissza, hogy neki még a kutyái is gyöngyösön járnak. Ujlaki, Parasznia ura erre megjegyezte, hogy parasztjai filléreiből 6000 aranyat kap. «No, nekem meg — fejezte be a házigazda — akkora kemen-

cém van, hogy az urak minden jobbágyukkal beleférnek.» Csakugyan, az övé volt a hontmegyei Kemence. A szójáték nem hiteles, de találó.

⁵³ Acsády, Jobbágyság tört. 167.

⁵⁴ 1485-ből Orsz. lt. Dl. 19,062., 1491-ből Dl. 34,143.

⁵⁵ Székely-Oklevéltár, I. 279.

⁵⁶ Fraknói, Magyarország és a római szentszék, II. 272.

rozs, árpa, zab és tönköly után engedett szedni;⁶³ a bárány- és a méhdézsma módját szabályozta,⁶⁴ csirkéket szedni nem engedett⁶⁵ s a dézsmának ezüstben való megváltását eltiltotta.⁶⁶ Gondoskodott róla, hogy kilenczedet adjanak mindennemű gabona, vetés és bor után, a mi dézsma alá esik.⁶⁷

Azonban a jobbágyok közül igen sokan — mint maga a törvénykönyv panaszolja⁶⁸ — csaknem abbahagyták és félretették a földek és a szőlők művelését s egész héten, még vásár- és ünnepnapokon is vadásztak és madarásztak. Ezzel a haszontalan munkával nemcsak földesuraikat károsították meg, hanem többnyire maguk is koldusbotra jutottak; s a mikor már enni-valójuk és ruházatuk sem volt, tolvajok, rablók lettek s akárhányan akasztófán vagy más csúfos módon végezték életüket. A törvényhozás tehát szigorúan eltiltotta őket attól, hogy szarvasokra, őzekre, nyulakra, vaddisznókra, fácánokra, császármadarakra vadászszanak s meghagyta, hogy megint inkább föld-, rét- és szőlőműveléssel s kézimunkákkal foglalkozzanak, mert ezek több hasznot és jövedelmet hajtanak nekik is, földesuraiknak is.

Csakhogy a törvény nem találta el a baj igazi okát. A jobbágy nem úri kedvtelésből vadászott, hanem azért, hogy vetését, termesét, gyümölcsösét megvédelmezze a tiltott vadak pusztításaitól. Ezt minden deák tudja az 1789. évi francia forradalom okainak felsorolásából is. De máskülönb is: nem azért koldus a nép, mert madarászik; hanem azért madarászik, mert koldus. Koldussá pedig olyan földesurak tették, a kik minden idejét és vagyonát saját pillanatnyi érdekeiknek áldozták fel s roppant költségeik fedezésére valóságos rablógazdaságot folytattak. A nemeség, a mely Mátyás király idejében a trón és a haza dicsőségének emelésére mindenütt fényesen jelent meg, most a mikor nem gyűlhetett össze egy nagy király ragyogó udvarában, külön udvarokat kezdett tartani s rajta volt, hogy egyik a másikon

63 1498: LI. t.-cz.

64 1498: LIV. t.-cz.

65 1500: XXX. t.-cz.

66 1498: XLIX. t.-cz.

67 1500: XXVII. t.-cz.

68 1504: XVIII. t.-cz.

túltegyen fény, pompa és költekezés dolgában. Az ehhez szükséges pénzt a jobbágnak kellett kiizzadnia. Pedig hát a jobbágnak is volt családja s bizony, elfacsarodott a szíve, ha «kis kacsóit összetéve szépen», fia, leánya kenyeret kért s az «aranykalászszal ékes rónaság» művelője még azt sem adhatott neki!

Húst sem adhatott, pedig a földesurak számára többnyire ők hizlalták a szarvasmarhákat, a mire pedig a törvény nem

47. VADDISZNÓVADÁSZAT A XVI. SZÁZADBAN.

kötelezte őket. Az ökröket, marhákat, lovakat az urak itthon nem adhatták el; tehát szegény jobbáglegényeket fogadtak fel hajtóknak és botosoknak, a kik jól értettek a jószághoz, de a fegyverhez is; és ilyen fegyveres karavánokkal küldték az állatokat a külföldre, a hol a kereskedők nagyon jó árakat fizettek. Ulászló korában öt törvény is tiltotta a külföldre szállítást,⁶⁹ a minek következtében a hús itthon kissé olcsóbb lett ugyan, de a hajtók — köznyelven *hajdúk*⁷⁰ — sok ezren kereset nélkül maradtak és igazi szegénylegények módjára éldegéltek.

⁶⁹ Az 1495: xxvii., 1498: xxxi., 1500: xxv., 1504: xxviii., 1507: x. t.-cz.

⁷⁰ Takáts Sándor, Hajdú, haramia, mar-
talócz. Budapesti Napló, 1909., 169.

Nyomorgó és küzködő jobbágyok mellett mindenesetre voltak jómódúak, sőt gazdagok is. Bajomy Ferencz bihari földesúrtól Szapolyai János egyszer azt kérdezte, van-e pénze? Azt felelte, hogy sohasem vetette ugyan magát a pénz után, de van száz olyan jobbágya, a ki fejenkint leszámolhat neki ezer aranyat.⁷¹ A jólelkű földesúr maga járt elül a mezőgazdaságban és az állattenyésztésben, serkentette, oktatta jobbágyait, törvényes kötelességeiken felül nem követelt tőlük semmit s ezzel elérte, hogy jobbágyai neki is, maguknak is jókedvűen, becsületesen dolgoztak. Maga a törvény mondja,⁷² hogy vannak olyan földesurak, a kik kedveznek jobbágyaiknak s nem hajtják fel rajtuk a büntetést. Általában véve, a hol az uradalmakat méltányos tisztek kezelték, a jobbágyok terhei valóban nem voltak elviselhetetlenek.⁷³ Éppen azért túlzás II. Rákóczi Ferencznek az az ítélete,⁷⁴ hogy Dósa György felkelése előtt a parasztok rab-szolgák voltak; de nem téved abban, hogy igája azontúl súlyosabb lett. Pedig a nép abban a lázadásban, melyet a nemesek ellen támasztott, jó földesurait nem egyhelyütt megvédelte.

Sőt a nemesség a közügyekből sem zárta ki egészen a jobbágyságot. 1322-ben Pozsony-, 1405-ben Pestvármegye gyűlésén a választásokban és a határozatok hozatalában a nemesek is résztvettek; Ugocsavármegyében pedig 1502-ben épen egy jobbágy lett az alispán.⁷⁵ De két esztendő mulva az 1504. évi 11. t.-cz. már ki is mondta, hogy a főispán a megyei nemességgel együtt csak birtokos és igazi nemest tehet meg alispánnak.

A magyar jog a földet valóban sohasem tekintette olyan föltétlen magántulajdonnak, mint az ingó vagyont s hazánk földje nem pusztán oly terület, a mely jövedelmet hajt, hanem oly terület, a melyen a nemzetnek élnie kell. Ennek következtében a földesúr csak a majorság volt, jobbágyainak földjét

⁷¹ Osváth Pál, A sárréti járás leírása, 496.

⁷² 1504 : xviii. t.-cz. 2. §.

⁷³ L. pl. a pestmegyei úrbért, M. Sion, 1863., 320.

⁷⁴ Histoire des révolutions de Hongrie I. 99.

⁷⁵ K. Nagy Sándor, A jobbágyság története, 34., 51. Erről bővebben szölok a xx. fejezetben.

pedig sohasem sajátíthatta el a maga használatára.⁷⁶ Azonban épen abban a korszakban, a melyben Dósa élt, ezek a szép elvek csak az erőtlén törvényekben voltak meg, sőt néhány esetben, bizonyára akaratlanúl, az új törvények könnyítették meg a régieknek kijátszását. A nép Dósától várta ennek megváltoztatását.

VIII. EURÓPAI PARASZTHÁBORÚK.

NÉP elégtelensége Európaszerte legalább is olyan régi, mint a hűbériség; de semmiesetre sem régibb az önzésnél és az elnyomatásnál. Keserősége kitört már a XII. században, mikor a lovagok és polgárok osztálya *Franciaországban* mint önálló rend sorakozott az egyházi rend mellé, a parasztság pedig, a melynek szintén voltak fokozatai,¹ mint gazdasági tekintetben fontos, de politikai tekintetben súlytalan tömeg állt mögöttük.² Egy XII. századbeli troubadour szerint:

Falusiak, városiak,
Erdeiek, síkságiak
— Nem értem ezt a haragot
S hogy köztük ki bujtogatott —
Hűsz-harminczan, sőt százankint
Gyülekeztek rég odakint.
Titkon összebeszélgettek
És olyan nagy esküt tettek,
Hogy ezentúl nem szolgálnak
Úrnak és senki fiának.
Az urak csak elsorvasztnak,
Jussa nincsen a parasztnak.

Minden, minden csak az övék, —
Kenyerünket is megevék.
A szegénység a mi részünk
S örökös a kesergésünk.
Kínoznak, nincs nyugodt óránk,
Vár a robot és adó ránk.
— De minek is túrjuk ezt el,
M'ért kínlódunk e keresztrel?
Mi is csak emberek vagyunk,
Olyan, mint az övék, agyunk,
Épen olyan a termetünk,
Ép annyit elviselhetünk....

⁷⁶ Kossuth, *Irataim*, II. 167.

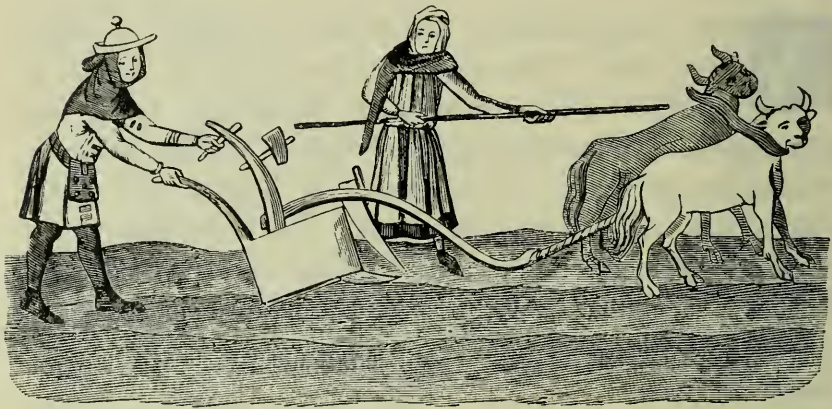
¹ A XII—XIII. században a francia jobbagyok nevei: villani, rustici, decimarüi, homines ligii, vectigales, pagentes, casali, tributari, később questales. Lásd Lodge, *Serfdom in the Bordelais*. (*Historical Review*, 1903. XVII. kötet, 417—438. l.)

² Doniol, *Histoires des classes rurales*.

(Páris, 1857.) Ennek átdolgozása: Serf et vilains au moyen âge. (Páris, 1900.) Séé, *Les classes rurales et la régime domaniale en France au moyen âge*. (Páris, 1901.) Guilhaumez, *Essai sur l'Origine de la noblesse en France au moyen âge*. (Páris, 1902.) Paul Allard, *Les origines du serfage en France*. (Páris, 1913.)

Van erőnk a türelemben
 S negyven is áll egygyel szemben.
 — Tartsunk össze, küzdjünk velök,
 És megtörik az erejük.
 És fát vágunk, vadat üzünk, —
 Lesz halunk, lesz mezőnk, vizünk!
 — Hejh, csak bátorságunk volna!

Megjött az is és a *pastoralék*, az agrárius lázadók 1251-ben és 1321-ben fölkeltek, sőt némi vallásos színt adtak támadásuk-

48. FRANCZIA FÖLDMÍVESEK.
 (De Caix és Lacroix La France-ából.)

nak azzal, hogy elsősorban a papokat és zsidókat fosztogatták, a kiktől különben is a legnagyobb zsákmányt remélhették. Időközben (1311.), a kincstári jobbágyok felszabadításakor, Szép Fülöp kimondta, hogy a természet joga szerint mindenki szabadnak született. A *Œacquerie*ban a csalódott parasztok dühe elemi erővel tört ki, de politikai czélok hiányában nem győzhetett; pedig Etienne Marcel, a párisi kereskedők főnöke és Le Coq laoni püspök a Grande Ordonnance 67 reformpontjával szemben a polgárságot is forradalmi irányba terelte. De őket is meglepték a fölkelő parasztok, kiket a maupertuisi csata óta fegyveres bandák fosztogattak s az angolok fogságába esett földesuraik kiváltására is tömérdeket kellett fizetniök. 1358 május végén *Karle* Vilmos

vezetése alatt Beauvaisban alig százan szervezkedtek önvédelmükre és a Jacquerie (ahogy a jobbágyoknál szokásos Jakabnévről hitták) egy kis ízelítőt adott az ötödfél századdal későbbi jakobinusok erejéről. Egy lovat állítólag felesége és gyermekei

49. PARASZTOK TÁBOROZÁSA.

szemeláttára sütötték meg s kényszerítették őket, hogy egyenek a húsából. Egyik társukat, a *Bolondos Jakabot* (Jacques Bonhomme) hír szerint királyuknak választották meg. Egy meg nem értett eszmének több száz kastély, s nagyon sok férfiú élete, nagyon sok nő becsülete esett áldozatul. A dauphin felesége 300 nővel csak bajosan menekülhetett el a gyalázat elől. Marcel

300 párisi polgárt küldött rendbentartásukra, de vissza hitta őket, mert neki sem engedelmeskedtek s így a polgárok és a jobbágyok félelmes szövetsége abbamaradt. A nemesek Meaux és Beauvais közt 20.000 paraszt levágásával vetettek véget a parasztok fölkelésének.³

Időközben megalakult az első paraszt köztársaság, a független Svájcz, a mely mindörökre felszabadította magát az egyházi és a világi urak, különösen a Habsburgok alól, kik robotra szorították a szabad parasztokat és uradalmakra szaggatták szét a kis országot.⁴ Uri, Schwyz, Unterwalden kantonok küldöttei Fürst Walter, Werner Stauffacher és Arnold an der Halden vezetése alatt a Rütli-mezőn megesküdtek, hogy idegen bírónak és tiszttartónak nem engedelmeskednek, hanem a maguk törvényeit követik. Ugyanazon Vierwaldstädti-tó hullámai mossák most is a Axenberg tövét s ugyanolyan fű fedí most is a Rütli-mezőt, mint hatszáz esztendővel ezelőtt. S az utazó feledni tudja a historikusokat, kik figyelmeztetik, hogy a mesét össze ne téveszsze a valóval s Tellt látja a hullámokon, Tellt a puha pázsiton. A mit a századok, a történetírók leromboltak, képzelete fölépíti, talán szebbre is a régínél. Sőt a hatszázadik évfordulón a három kanton kormánya is azzal fordult a néphez, hogy «ha az oknyomozó történetírók nem akarják is elősmerni a szövetségesek rütlimezei esküjét, a kegyelet lángja a szövetségesek szívében még mindig magasan lobog Svájcz szabadságának szülőföldje: a Rütli iránt.» A nép majdnem kétszáz esztendeig küzdött ezért a szabadságért s Morgarten, Laupen, Sempach, Näfels, Granson és Murten, Nancy csataterain a köztársaság megszilárdult. A küzdelemben Nagy Lajos, sőt Matyás magyar királyok is beavatkoztak. Hazatérő katonáik otthon, a szalma- és nádfödeles házak alatt mesélgettek egyetmást a magyaroknak,

³ Luce, Histoire de la Jacquerie. (Páris, 1860.) Bonnamère, Hist. de l. J. (Páris, 1873.) Flammermont, La J. en Beauvaisis. (Revue historique, ix. kötet, 1879.)

⁴ Maag, Das Habsburgische Urbar. Két kötet (Basel, 1894—1899.) és részben ennek nyomán, Markus János : I. Albrecht király viszonya Svájczhoz. (Kolozsvár, 1912.)

mit tehet egy nép akarata és kitartása.⁵ A *ditmarschok* (Holsteinben) már valamivel előbb megteremtették *paraszt-köztársaságukat*; azonban csak 1321-ben szervezkedtek alkotmányosan s 1559 június 20-ig a dánok ellen hősiesen megoltalmazták függetlenségüket.⁶ «Várj csak, paraszt, jön a gárda!» ijeszgették

50. HOLLAND PARASZTOK.

(Eulenspiegel, Lucas von Leydentől.)

őket János dán király holsteini nemesei, akik 1500 februárius 17-én 30.000-en törtek reájok «Várj csak, gárda, jön a paraszt!» gúnyolódtak ők, mikor felhúzták a tenger zsilipeit, az árvíznek

⁵ A Tell-mondát megingatta Kopp, Urkunden zur Gesch. der Eidgenössischen Bunde, 1835. öt kötetben s u. ö.: Gesch. der Eidgen. Bunde, 1845–1852. öt kötetben. A Tell-monda hitelességéről Gislser, Die Tellfrage. (Bern, 1895.) A kérdésnek óriási irodalma van.

⁶ Chalybaeus, Gesch. Ditmarschens bis zur Eroberung des Landes im Jahre 1559. (1888.) Nehlsen, Geschichte von Ditmarschen. (Tübingen, 1908.) Karpf Die Ditmarschen und ihre Gesch. (Prága, 1910.) Kolster, Geschichte Ditmarschens (Leipzig, 1873.)

egy szigetére szorították s majdnem egy szálíg levágták az urakat. Vezérök, *Wolf Isebrand*, nemcsak a balladában⁷ hanem a valóságban is elmondhatta, hogy:

«Ez a föld a mienk; a reá rohanó
Tengertől vettük el, addig védekeztünk.
Nem is félünk mi a király haragjától,
A kik egy egész nagy tengert megfékezünk!»

Ez a két paraszktársaság a XIV. század legcsodásabb alkotásai közé tartozik; különösen a svájci páratlan az egész egyetemes történelemben s érthető, hogy eszményképe lett a világ minden szabadságra vágyó földművesének és pásztorának. A jobbágyok mindenütt elégedetlenkedtek állapotaikkal. A földbirtok Európaszerte elaprózódott, terhe pedig egyre nőtt. Jogtalanul elnyomták a jobbágyot, ki törvényes védelemre alig számíthatott. Az adósság terhei egyre szaporodván, bizonyos mezei proletáriusság keletkezett. A termények ára lement. A pénz egyre olcsóbb, értéktelenebb lett stb.⁸ Szóval a politikai, gazdasági és társadalmi bajok miatt egyre hangosabban panaszkodtak, de egyelőre inkább csak vallásos elégtelenség alakjában mertek nyilatkozni.

Angliában a nép már réges-régen visszakívánta azokat a szabadságokat, a miket a jó Alfréd király idejében élvezett, s a mikor a fejedelem együttértett a néppel. Az angolszász parasztok gyűlölték normán uraikat és papjaikat, Hóditó Vilmos domesday-bookját (telekkönyvét), a mely őket földhöz kötött jobbágyokká tette. Népdalokban panaszolták, hogy nincsen már törvény: igazságtalanság, erőszak uralkodik; dobzódásból, hamisságból áll ki a világ; a szegény embernek arcza vérejekével, ereje megszakadtáig kell szolgálnia dobzódó papjait, kőszívű báróit. Azt a termést, a mihez egyetlen ekéje juttatta, el kell

⁷ Eccardus, *Gesch. des niederen Volkes in Deutschland*, 412.

⁸ Ropp, *Socialpolitische Bewegungen im Bauernstande vor dem Bauernkriege*. Marburg, 1899.) 4–5. l.

adnia, hogy megfizesse adóját a királynak s utolsó marhájától is meg kell válnia, mert szeszélyes ura úgy akarja.

«Elhajtották tehenemet —
S még nem is a dánok ;
Eszembe jut szegény állat
És sírni kívánok . . . »⁹

De «Szántó Péter látományai»,¹⁰ Longland Vilmos álmódzásai a szegény embernek mostani nyomorúságait szembeállították a boldogabb jövendővel, melyet a népnek ébredése, a társadalmi forradalom okvetetlenül meghoz. Mert ebben a romlott világban csak a paraszt, a szegény Szántó Péter őrizte meg egyszerű erkölceit. De jönni fog egy király, a ki a szerzeteseket, papokat, apácákat megfenyíti, s majd az erény és a hit helyreállításával gátolja meg a világ romlását. Akkor azonban nemcsak a papságot, hanem a társadalom minden osztályát meg kell javítania. A francia Jacquerieről beszivárgó hírek az angol munkásokat is izgalomba hozták és fogékonyakká tették saját megélhetésük kérdéseit. A kormány szabályozta a munkások helyzetét (Statute of Labourers), megszabta a munkadíjak és napszámok nagyságát, másrészt azonban a földesurak számára is biztosította a jobbágy munkát.

51. II. RICHÁRD ANGOL KIRÁLY PECSÉTJE.

A nép lelkét megértő John *Wycliffe* oxfordi tanár 1381-ben olyan evangéliumi tanításokat hirdetett, a miket a munkások nagyon szívesen alkalmaztak saját viszonyaikra. Így történt, hogy

⁹ A *Political Songs* című gyűjtemény után *Buddensieg, Johann Wiclif und seine Zeit*, 23.

¹⁰ Kiadta Th. Wright, *The Vision and the Creed of Piers Plowman*. (London, 1842.) Ösmerteti *Buddensieg*, id. h. 25–27.

Wycliffe egyházi tanításai a népet ép úgy lázadásra ösztönözték, mint egy emberöltő mulva Hussnak és egy század mulva Luthernek tanításai; holott a lázítást, a politikai és társadalmi intézményeknek megbolygatását vagy felforgatását egy reformátor sem akarta. A lázadást azonban éppen a kormánynak egy meggondolatlan tette, egyszerre két fejadónak kivetése siettette. Mikor Dartforban egy *tylernek* (egy téглаégetőnek) adóját túlságos szigorúsággal és szívtelenséggel hajtották be, az apa agyonütötte a végrehajtót s a nép ennek a *Watt Tylernek* (a téглаégető Valternek) és *Ball* János szerzetesnek vezetése alatt Hertfort, Suffolk és Norfolk területén mindenütt fölkelt.

52 HUSS JÁNOS ÉRME.

Ez utóbbi, a ki már évek óta izgatott, félrecesavarta és általánosította Wycliffének azt a mondását, hogy azoknak az uraknak, a kik halálos bűnbe estek, nincs erkölcsi joguk tisztségekre és uradalmakra; Jack Straw parasztkapitány pedig azt hirdette, hogy a nép elpusztítja a föld színéről még a királyt, a püspököket és a papokat is és csak a kolduló barátokat hagyja meg, hogy az istentiszteletet végezzék. A parasztok Londont is kifosztották, de szótlánul tűrték, mikor az ifjú *II. Richárd* király hirtelen ott teremvén, Watt Tylert szemök láttára leszúratta, őket azonban a fejadó és a robot eltörlésével bízta. A nép mégis folytatta munkáját. A nemeseket arra kényszerítette, hogy a parasztokkal térdenállva kössenek testvériséget. Nem csinált titkot belőle, hogy eszményképe a magántulajdon megszüntetése, a vagyonszövetség behozatala, mert ebben találja fel az evangéliumi állam eszméjét.

Az egyház a választottak gyülekezete, a hol nincs különbség pap és világi közt; a mi más szóval az egyházi rend uralmának, a hierarchiának végét jelenti. Minden vagyon az Istentől van és Isten csak a vagyon élvezetét, nem tulajdonjogát engedte át az embernek. Magántulajdon tehát nincs is. Szabadságot, egyenlőséget követeltek. M. W. Stubbs¹¹ az angol történelem legszörnyűbb jelenségének nevezte ezt a fölkelést; azonban francia

történetírója, Réville¹² a XIV. századbéli angol népies erkölcsök és társadalmi szükségletek természetes megnyilatkozásának s annál fontosabbnak tartja, mert jobbgyokon és csavargókon kívül kényelemszerető polgárok, szorgalmas munkások, gazdag parasztok, higgadt papok is résztvettek benne. A fölkelés leveretése után a parlament eltörölte a kicsikart engedményeket s a parasztokat még az

iskola látogatásától is tiltotta; de Wycliffe — nem az egyetemnek, hanem a lutterworthi falusi plébánia szószékéből — mindhalálig izgathatott a zsarnokság ellen.¹³

53. HUSS JÁNOS.

¹¹ Constitutional history of England. Három kötet. (4. kiadás. Oxford, 1884.)

¹² André Réville, Le soulèvement des travailleurs d'Angleterre en 1381. (Paris, 1898.)

¹³ Vattier, John Wycliff, sa vie, ses oeuvres, sa doctrine (1886.) Sergeant. John W., last of the schoolmen and first of the english reformers (1893.) Lechler, Johann von W. (Leipzig, 1873.), két kö-

tetben. Buddensieg, Johann von W. (Gotha, 1885.). Trevelyan, England in the age of Wycliffe. (London, 1899.) U. ő és Powell, The peasants Rising and the Lollards. (U. o. Amannak függeléke, kiadatlan oklevelekkel.) Fürstenau, Johann von Wiclifs Lehren von der Einteilung der Kirche und von der Stellung der weltlichen Gewalt. (Berlin, 1900.) Dimitrij Petruszovskij varsói tanár oroszul két kötetes munkát írt

1395-ben már *Ausztriát* remegtette meg annak lehetősége, hogy a parasztek a papok ellen mindenütt fölkelnek. Húsz esztendő múlva szikra lappangott abban a hamuban, melyet a csehek *Huss* János prágai egyetemi tanár máglyájából fölmarkolva szórtak a cseh nép közé s ez a szikra irtózatot tüzet gyújtott. Követelték, hogy eltöröljék az Isten törvényeivel ellenkező eddigi jogot, az adókat és a közterheket; az igazságot az isteni jog szerint szolgáltatassák ki. Testvériségben éljenek s egyik a másiknak ne legyen alattvalója. A papoknak ne legyen vagyonuk s büntessék meg azokat, a kik Isten törvényeit nem követik. Szabad legyen halászni és vadászni.¹⁴ A táboriták különbség nélkül minden népet fölhíttak a papok elkergetésére; és szavuk nemcsak Magyar- és Németországban talált meghallgatókra, hanem Spanyol- és Angolországba is elhatott. A hussita parasztek azonban¹⁵ nemcsak vallásos rajongók voltak, hanem gyökeres agráriusok is; «Zsigmond, a király, a császár» rájuk pocsékolta erejének és idejének nagy részét. Nem sokkal az ő halála után «Zsigmond császár reformatiója» czímmel szélteben olvastak egy iratot, mely — mintha az uralkodó politikai végrendelete volna — azt fejtegette, hogyan kellene megoldani a fenyegető vallási és társadalmi kérdéseket. A parasztháborúnak ez a «trombitája» nem hitelesebb ugyan, mint pl. a Nagy Péteré, vagy a II. Józsefé, melyet Martinovics gyártott; de a maga idejében gyújtott és sok kiadásban terjedt el. A parasztek kívánságainak főbb pontjait, még 1525-ben is, főképp ennek a nyomán állították egybe. E szerint el kell választani az egyházat az államtól, meg kell szüntetni a papok világi hatalmát és az egyházi visszaéléseket, korlátozni kell a jószágszerzésöket s rendes fizetésre kell szorítani őket. A világi uradalmakat a röpírat nem támadta meg, sőt a hűbéri társadalmat is elösmerte, de meg akarta szüntetni

(Moszkva, 1901.) Watt Tyler fölkeléséről; böven ismerteti *Deutsche Literaturzeitung*, 1901., 487—491. l.

¹⁴ Hergenröther, *Handb. der allg. Kirchengesch.*, II. 889.

¹⁵ Róluk Krummel, *Gesch. der böhm. Reformation* (1866). Palacky, *Urkundl. Beiträge zur Gesch. des Hussitentums*. Két kötet. (Prága, 1870—1874.) Bezold, *Zur Gesch. des Hussitentums*.

ennek kinövéseit, pl. az örökös jobbágyságot és csökkenteni szerette volna a földön levő terhet: a tizedet, kilenczedet stb. Fő és leghathatósabb elve azonban az volt, hogy mindenki egyenlő legyen.

Ezzel az elvvel és az összes hussita-tanításokkal szállt szembe *Marchia* Jakab¹⁶ a ferenczrendiek boszniai és magyarországi vicariatusságának főnöke, ki (1430—1437) nemcsak főinquisitori hatalmával, hanem elragadó népies szónoklataival is küzdött Magyarországon az eretnekség ellen; a mivel azonban nem akadályozhatta meg 1437-ben az erdélyi jobbágyság fölkelését. Kimutatható, hogy ebben a fölkelésben elég nagy számban vettek részt olyanok, kik Zsigmond királynak a cseh hussiták ellen folytatott harcaiban a hussita-tanításokkal megösmarkedtek. Maga *Capistrano* János pedig, a ki 1456-ban Hunyadi János táborába sok ezer parasztot vezetett, 1451—1453 közt a csehországi hussiták közt prédikált¹⁷ és cseheket, morvákat hozott magával a szent háborúra. A cseh parasztok, kik 1417—1437 közt császári hadakat szalasztottak meg;¹⁸ az erdélyiek, a kik 1437-ben a három nemzetet unióba kényszerítették s a magyar és külföldi parasztok,

54. FELKELŐ PARASZT.

¹⁶ Élete Gombosnál, az 1437. évi parasztlázadás története, 46—74. Raffay, Die Hussiten in Ungarn (Zeitschrift für wissenschaftl. Theologie, 1892., xxxv. kötet). Arczképe könyvem 149. lapján.

¹⁷ Weber, Des Franziskaners Joh. v. Capistrano Mission unter den Hussiten. (Leipzig, 1867.)

¹⁸ Theobald, Hussiten-Krieg. (Nürnberg, 1621.) Bogisics, Über die Ursachen der Niederlagen des deutschen Heeres im Hussitenkriege. (Giessen, 1862.) Grünhagen, Geschichtsquellen der Hussitenkriege. (Breslau, 1871.) Bezold, König Sigmund und die Reichskriege gegen die Hussiten. (München, 1872.)

kik 1456-ban II. Mohammed szultánt megkergették, a jobbágyot Magyarországon is érthetően figyelmeztették a maga erejének nagyságára.

Ezt az erőt minduntalan megmutatták a *délnémetek* is, a kiknek a jobbágyság miatt szintén elég okuk volt panaszra.¹⁹ Hiszen egy xv. századbéli poéta szerint²⁰

«Hogy ha élni akarsz	Mikor nyakon csiped,
Te, fiatal nemes,	Örüljön a szived
Kövesd tanácsomat:	És vedd el mindenét:
Lovon magányt keress!	A lovát, tehenét!
Menj a zöld erdőre	Légy ügyes, bátor hát!
S ha fáért jön a pór,	S ha van egy fillére,
Csak igrass előre!	Csak vágd el a torkát!»

Hogy a földesuraktól szabaduljanak, a *tiroliak* és a *vorarlbergiek* már 1403-ban megalakították a parasztköztársaságot, mi az appenzellieket is az úri jogok megtagadására bátorította. Az 1427. évi országgyűlés ennél fogva kijelentette, hogy ők az egyháznak és a nemességnek a hussitáknál is nagyobb ellenségei. 1460-ban *Schaffhausen*ben a hegauai parasztlak ugyanakkor lázadtak fel, mikor Habsburg Zsigmond herceg a hegauai lovagokkal a svájci parasztköztársaság ellen indult. Zászlajukra ekét és bocskort festettek czímerül.²¹ 1462-ben a *salzburgi* érsek a parasztlak lázadását csak a bajorok segítségével nyomhatta el.

Würzburgban 1476-ban egy szegény pásttor, Hans *Böheim*, nagy tömeg előtt fejtegette a vagyonközösség jogosságát s a népet különösen a papok ellen tüzelte. Eljön — úgymond —

¹⁹ Inama-Sternegg, Deutsche Wirtschaftsgesch. in den letzten Jahrhunderten des Mittelalters. Három kötet. (1879—1901.) Hagelstange, Süddeutsches Bauernleben im Mittelalter. (Leipzig, 1898.) Bartels, Der Bauer in der deutschen Vergangenheit. Goltz, Gesch. der deutschen Landwirtschaft, 1. kötet. (Stuttgart, 1902.) Maurer, Gesch. der Dorfverfassung in Deutschland. Két kötet. (1865.) U. ö.: Gesch. der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hof-

verfassung in Deutschland. Négy kötet. (1862—1863.) E. Belfort Bax, German Society at the close of the middle ages (London, 1894.) s u. ö.: The peasants war in Germany (London, 1899) az első fejezetben (1—35. l.) Eccardus, Gesch. des niederen Volkes in Deutschland. (Berlin, 1912.)

²⁰ Eccardus, id. h. 435—436.

²¹ Kern, Der Bauernaufstand im Hegau. (Freiburg, 1867.)

az ideje, hogy a fejedelmek és az urak is napszámban fognak dolgozni. A császárt gonosztevőnek nevezte, a ki éppen olyan semmi, mint a pápa. Föltétlenül szükségesnek tartotta, hogy a papok és az urak jószágait elvegyék és a szegények közt osszák ki, s a népet a papok agyonverésére izgatta. Ő maga vezette Wilsnakba a búcsú-
sokat, a kik ájtatosan énekeltek:

«Az Istenhez könyörögjünk,
Kyrie eleison,
Hogy papot ne dögönyözzünk,
Kyrie eleison!»

1476 július 13-ra már ki is tűzte a lázadás határidejét, mikor a püspök elfogatta és megégettette. Követői azonban országszerte azután is rajongással szították az elégtelenséget a papok és az urak ellen. 1492-ben *Bajorországban* a kempteni apát jobbágyai s ugyanakkor *Németalföldön* a sajtostestvérek lázadtak fel, kiknek zászlaján egy darab sajt és kenyér képe

hirdette, hogy legalább is ennyire van joguk. *Elsassban* 1493-ban még csirájában elfojtottak egy ilyen lázadást.²² 1497-ben a speieri püspökségben *Bruhrein* környéken több ezren szövetkeztek az urak ellen s 400 asszonyt is beavattak a titokba. El akarták törölni az örökös jobbágyágot, le akarták foglalni s a nép közt kiosztani a papi javakat s közössé tenni az erdőt, legelőt,

55 PARASZTOK. DÜRER UTÁN.

²² Schmidt, Les seigneurs, les paysans et la propriété rurale en Alsace au moyen âge. (Páris, 1897.)

vízet. Öt álló esztendeig készülődtek, tervezgettek, míg *Rapp* Lukács 1502-ben meggyóna a dolgot, mire az urak irtózatossázt állottak. Néhány kosár telt meg a parasztek levágott kezeivel; a vezetőket pedig lófarkához kötözték s haláluk után fölnegyelték. A példa még sem rémitette el a jobbágyokat. A vérengzésből elmenekült *Foss Fritz* Württembergben folytatta az izgatást és ott 1502-ben már 7000-nél több paraszt

56. NÉMET PARASZT.

sorakozott a bocskoros (*Bundschuh*)-zászló alá.²³ Czímerök a zászlóra fűzött bocskor volt; mert hiszen bocskorban, faczipőben járt a paraszt, de csizmát viselt a pap és az úr, a ki ellen támadt s a zászló másik oldalán egy térdelő paraszt feje fölött ez a felirat állt: «Nem kell egyéb, csak az Isten igazságossága.» Jelszavuk a Mi Asszonyunk és János evangélista volt s a szövetség tagjainak naponkint öt Miatyánkot és öt Üdvözlégyet kellett elimádkozniok. A mellett a papi tized és minden jobbágyi teher ellen har-

²³ Zimmermann, Geschichte des grossen Bauernkriegs, I. 40–57.

²⁴ Oelkers, Populäre Geschichte des deutschen Bauernkrieges, 9–10.

adóssági ügyekben ítélnék. Kamatot csak addig fizessenek, míg ezeknek összege egyenlő értékű a tőkével. Húsz forint után egy forintnyi kamatnál az isteni jog szerint járjanak el. Attól a paptól, a kinek 2—3 javadalma van, vegyenek el egyet s adják oda olyan papnak, a kinek egy sincs. A madarak, halak, fajzás, erdő szabad és közös legyen. Töröljenek el minden mál-

57. PARASZTOK. DÜRERTŐL.

tatlan vámot és adót. Legyen állandó béke az egész kereszténységben s verjenek agyon mindenkit, a ki ennek ellenére tesz; annak azonban, a ki harcolni akar, adjanak pénzt és küldjék a törökök s a hitetlenek ellen. A ki ehhez a szövetséghez csatlakozik, életökkel és vérökkel védelmezik; a ki ellene szegül, megbüntetik, agyonverik. Mihelyt a tömeg összegyül, a császárral tudatják föltételeiket; ha pedig a császár sem fogadja el a szövetséget, átmennek a svájciakhoz.

Ennek a bocskoros lázadásnak október 9-én kellett volna kitörnie; de mikor a jobbágyokat a szövetség céljaira megadóztatták, a titok kipattant. 200 freiburgi fegyveres polgár hamarosan Lehenben termett s összefogdosta a vezetőket, a kiket azután válogatott kinzások közt végezték ki. Maga *Foss Fritz* most másodízben is elmenekült és csakugyan átment Svájcba, s még részt vett az ott Solothurn környékén ugyanazon évben kitört parasztlázadásban, mely az urakat a földmívesek követeléseinek teljesítésére kényszerítette.²⁵

Lehet, hogy a délnémet munkások helyzete ebben az időben csakugyan jobb volt, mint három-négyszáz esztendő múlva a földmíveseké és a gyármunkásoké, mert hiszen mindennap ehettek húst, bort ihattak reá, megvagyonosodtak s éltek a világukat. Mint termelők még nem érezték azokat a nyomorúságokat, a miket a pénzgazdaságra való áttérés csakhamar meghozott. Nem is a nyomorúság, hanem inkább önérzetök vitte rá őket, hogy a nemzet politikai életében is részt venni kívánjanak s a maguk dolgát maguk intézzék. Az akkori nóta úrnál, papnál, polgárnál különbnek mondja a parasztot, a ki arcának verejtékével táplálja a többit:

«Nemes paraszt, dicsérlek
Minden teremtett lénynek,
Minden úrnak módfelett:
A császár egy legyen veled.»²⁶

Az egyik paraszt azt mondta Trittenheim apátnak:²⁷ «Majd megvállik, mit nyerünk a bocskorral; de legalább is olyan szabadoknak kell lennünk, mint a svájcziaknak, egyházi dolgokban pedig, mint a hussitáknak.» S a breisgauiak követeléseinek első

²⁵ Zimmermann, *Gesch. d. grossen Bauernkriegs*, I. 57–60.

²⁶ Ropp, *Socialpolitische Bewegungen*, 5–9. Sokkal sötétebb képet fest Sartorius (*Versuch einer Geschichte des deutschen Bauernkrieges*, 21–55); igaz, hogy ő a francia forradalom idejében (1795) irt.

A xvi. század elejének jobbágyviszonyait nemcsak angol, hanem általános szempontból is jellemzi Tawney, *The agrarian problem in the sixteenth century*. (London, 1912.)

²⁷ Janssen, *Geschichte des deutschen Volkes*, II. 398.

czikkelye úgy hangzott, hogy Istenen, a pápán és a császáron kívül ne legyen más uruk.²⁸

Ellenben a *württembergiek* azt mondták az ő hercegökről, Eberhardról, a ki a tübingeni egyetem alapítása által örököltette meg nevét, hogy ha Isten nem volna Isten, hát Eberhard lenne az ő úristenök; és szomszédaik is csúfolták őket, milyen békességesen türik fiának, Ulriknak esztelenségeit, önkényességét.

58. A PARASZTOK TÁMADÁSA.

«A paraszt teherhordó állat — mondta nem egyszer a herceg.²⁹ — Ha a teher alatt összeroskad is, néhány korbácsütésre megint fölkel.» De a Rems völgyében másképen gondolkoztak. Ott a tanácstalan szegény nép, «der arme Konrad»,³⁰ nagy titokban évek óta készülődött. Névtelen vezetők már 1503-ban szervezték a parasztokat s vasár- és ünnepnapokon, búcsúk alkalmával stb. ájtatoskodás, vagy víg falusi multságok ürügye alatt tanakodtak és tanácskoztak velök. A titkos szövetség eleinte csak mezei

²⁸ Vogt, Die Vorgeschichte des Bauernkrieges, 2.

²⁹ Weill, der Bauernkrieg, 51.

³⁰ Nem személynév. A szegény szá-

mára nincs tanács (Kein Rath, tájszólás szerint Koan Kath). Innen «Der arme Konrad». L. Bensen, Gesch. des Bauernkriegs in Ostfranken, 50.

munkásokat, jómódú parasztokat fogadott be s teljes tíz esztendeig elkerülte a hatóság figyelmét. Mikor azonban 1514 elején Württembergben a tőkeadót (egy forint után egy fillért) kezdték szedni, Konrád nyiltabban lépett föl. Egy lapátot vett a kezébe, nagy kört rajzolt vele s a históriás ének szerint azt mondta:

«Szegény Konrád voltam, vagyok, leszek,
Mindenkitől én egy fillért veszek,
A ki nem lép ebb' a karikába.»

Kétezernél több paraszt és polgár lépett be, a mi eléggé mutatja, hogy tőkepénzesek is szép számmal csatlakoztak hozzá.

59. A FELKELŐ PARASZTOK PECSÉTJE.

Április 15-én pedig, mikor a mértékek megrontásával új fogyasztási adót kezdtek szedni, *Geiss* Péter parasztkapitány óriási tömeg élén zeneszóval, körmenetben vitte ki a mérőserpenyőt a Rems-folyóhoz, hogy megcsinálja vele (mint a boszorkányoknál szokták) a vízpróbát, az istenítéletet. Ha a mérleg a víz színe fölött marad, a hercegnek van igazsága; ha elmerül, a népnek.

Természetesen elmerült s a nép örült, hogy nem kell fogyasztási adót fizetnie. A nép humora így másodszer is belejátszott a politikába. Harmadszor a parasztok *Hans Vollmar* kapitány vezetése alatt már fegyveresen jelentek meg Schorndorf előtt s kijelentették, hogy nekik nem kellene az új adók, nekik a régi szabadság kell. A népszerű *Geisberg* György most még megnyugtatta s május 2-án maga *Ulrik* herceg is beszédet intézett hozzájuk. Megígérte, hogy az adót eltörli s országgyűlést tart; azután hazalovagolt Stuttgartba, mivel «a Rems völgyében minden csöndes». A parasztok vezetői pedig Pregizer Gáspár schorndorfi házában még aznap elhatározták, hogy május 28-ára

táborba gyűjtik a népet s fegyverben várják meg, mit akar a herczeg.³¹ Ugyanakkor Badenben már Gugelbastianék is törték a fejöket azon a nyolcz ponton, a melyben a nép kívánságait akarták összefoglalni.³² Mind a két tartományban megfenyegették az urakat, hogy

«A hatalom polczán soká nem maradtok :
Vigyáznak a földre a szegény parasztok!!»

IX. A KERESZTESHÁBORÚ ELTILTÁSA.

DÓSA GYÖRGY kereszteseinek táborában pár nap óta aggasztó tünetek mutatkoztak, melyeket a kormány nem hagyhatott szó nélkül. Ha Dósa György mindjárt kezdetben nem akart is egyebet annál, a mire nyíltan, az oltár előtt vállalkozott, a táborába gyűlt papok, tanítók és tanulók már az első napokban elérkezettnek látták az időt, hogy a vallás-háborút használva ürügyül, leszámoljanak a társadalmi és az állami ferdeségekkel.

A társadalomnak csak szélsőségeit látták. A roppant vagyonú, dolyfős nagyurakkal és papokkal szembe állították az elnyomott, erőtlén jobbgyságot, a mely sérelmeit panaszolja s e közben a köznemesek és a polgárok jóindulatára is számol. A táborba vonulók, hogy otthonmaradó családjukat biztosítsák, több helyütt kérelemmel fordultak földesuraikhoz.

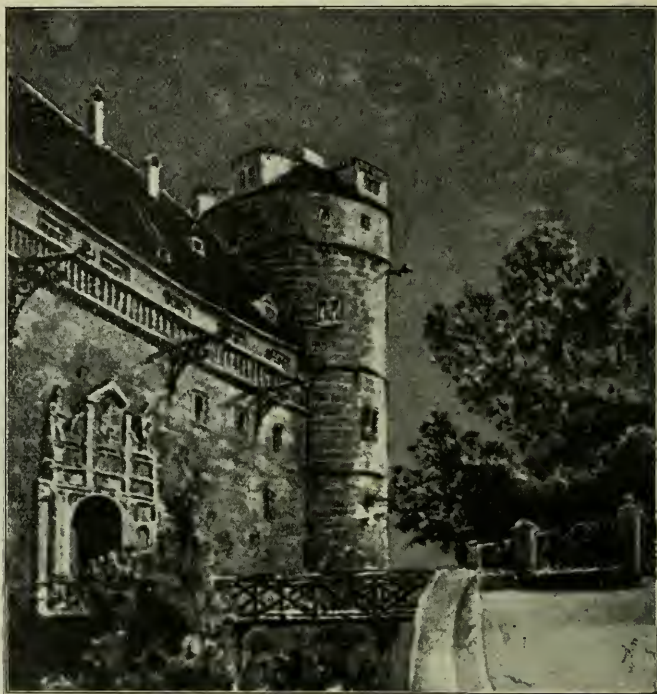
Nem egy pap, mester vagy deák szólt úgy a néphez, a hogy később *Apáti* Ferencz szólt.¹ A nagyuraknak olyan szép, ezüstös szablyáik vannak, hogy kár volna azokkal vágni a pogány népet. Hát ne is bántsák! De ne is csintalankodjanak. Ne fésül-gessék azért a hajukat, hogy mikor a deákok elmennek, ők udvaroljanak a leányoknak és elcsábítsák szegényeket. Egyházi papokkal pedig senki se kezdjen valamit ; mert ha nyájasan fogad-

³¹ Zimmermann, I. 61–72.

³² Eccardus, 465–467.

¹ 1518-ban írt feddőénekében, mely teljesen illik erre a korra.

ják, a gazdának nem a pénze, hanem a lánya kell nekik és szavukkal megcsalják. A papoknak akkor volt nagy tisztességük, mikor egészen szerzetes szabályaik szerint éltek; nem viseltek galléros köntösöket, vörös papsapkákat; tudni sem akartak a pénzről, daróczban jártak. De most ha szépen prédikálnak, nem érik be

60 RÉSZLET A TÜBINGENI VÁRBÓL.

kevés ajándékkal, hanem mindjárt forintokat kérnek; a pénzt pedig ládájokba rejtik s nem gyümölcsöztetik. Míg a régi jó királyok uralkodtak, a szegények iránt igazságosak voltak, híven szolgáltak a szent koronának és annak áldoztak. Most is úgy kellene tenniök a nagyuraknak! De mivelhogy az erdőben a rókának sok búvóhelye van s az agarak nem bírják elfogni, most a nyúlaknak kell meghalniok. Az apáturaknak pedig kevés a hajuk, de számtalan sok a jószáguk; erős a regulájuk, de

kevés zsolozsmát énekelnek; fekete kápában járnak ők maguk, de bársonyban feszítenek a szolgálók. Efféle beszéddel azonban nem gondolnak azok, kik megszokták a hízkelkedést, nyájasan beszélnek a fejedelmekkel s más van a szívökben, mint a nyelvükön.

A gyülekező keresztesek a külföldi hírekről, a már lezajlott, vagy mostan kitört parasztháborúkról is értesültek; mert több,

61. ULRICH WÜRTTENBERGI HERCZEG.

mint valószínű, hogy a külföldről hazatérő tanulók, mesteremberek, kereskedők megösmertették őket az idegen népek egyházi, politikai és rendi törekvéseivel.

Magyarország ugyan sohasem volt kedvező talaja a vallásért való rajongásoknak, de népe osztozott a kornak a hitkérdések iránt mutatott érdeklődésében. Ebben a részben történetíróink kelleténél kevesebbre becülik azt a befolyást, melyet a hussi-

ták és a morvatestvérek nemcsak a felvidéki, hanem az alföldi magyarságra is gyakoroltak. A kalocsai, pécsi, bácsi és szerémi egyházmegyékbe már Zsigmond korában beszivárogtak Huss tanai, sőt a váradi egyházmegyében² s Erdélyben is terjedtek s nagyban hatottak a parasztsokra, sőt nem egy földesúr is pártolta azokat.³ Számuk Marchia Jakab inkvizíciója s utóbb a Mátyás idejében való üldözések következtében megfogyott; de — kivált a váradi egyházmegyében Pruisz János püspöksége alatt (1476—1490) — szabadon élhettek. 1506-ban már előterjesztést is tettek Ulászlónak az egyházújítás tárgyában, 1508-ban pedig védőiratban czáfolgatták tanaik megtámadóit.⁴ Oly jelentőség, mely annál mélyebb értelmű, minthogy a magyar papok közt is akadtak barátjai az egyházreformációnak.⁵ Most a kereszteshadjáratnak kihirdetése után Morvaországból s az északnyugati megyékből a «testvérek» is tömegesen jöttek a táborba s már korábban megkezdett izgatásaikat folytatták. Azzal ámították a könnyen hívő népet, hogy «mióta a csehek az apostoli széktől elszakadtak, harcaikban mindenkor győztek; azóta sohasem pusztított közöttük járványos betegség; jégesőkben és vetéseiket tönkre tevő zivatarokban sohasem volt részök, következéleg semmi kárt sem szenvedtek. Pedig hajdanában nekik is volt mit türniök és elviselniök; most azonban a tizedfizetéstől s egyéb terhektől is megszabadultak.»⁶

Az alsópapság, egy egykorú kézirat szerint,⁷ gyűlölte és utálta a vallást. Ennél valószínűbb, hogy a mily tűzzel karolta föl az ország primásának kereszteshadjáratra szólító fölhívását, épp

² Ott azonban Jacobus de Monte Brandono 1436-ban ezreket térített vissza a kath. hitre. A mozgalomnak vallási irányát megtörte, de a politikai vonatkozásokat nem írhatta ki egészen. Bunyitay, A váradi püspökség tört. I. 259—260.

³ Toldy: A magy. nemz. irod. tört. (Pest, 1851.) II. 9.

⁴ Budapesti Szemle. Új folyam, IV. 4. Pruisz történetében Bunyitay (id. h. I. 308—322.) nem említi. Pedig Ulászló már

1495. élet- és jószágvesztéssel rendeli büntettetni az eretnek hussitákat.

⁵ Herminjard: Correspondance des réformateurs. (Páris, 1866.) — I. 20. — Chlichtov Jodok levele Gosztönyi püspöklőz eléggé erőltetett bizonyíték!

⁶ Betinus gr. 1514 június 15. M. Történelmi Tár, XIII. 250. V. 8. Frankói tanulmányával: Szalkai László és a cseh utraquisták. Magyar Sion, 1884. áprilisi füzet.

⁷ Tört. Tár, 1905. 273.

oly mértékben volt elkéserevde azok ellen, kik a nagyon elhanyagolt vallásosság élénkítésére alkalmasnak látszó szent vállalatot meghiúsítani törekedtek. Az alsópapság tekintélye összefüggött a nép vagyonosságával, ez pedig az egyéni szabadsággal; mióta a földesurak önkénye, részben a főpapok erőszakos-

62. A STUTIGARTI RÉGI VÁRKASTÉLY

kodásait is maga után vonva, egyre növekedett, a nép sem tudta olyan jól fizetni lelkészeit. A falusi papok a parasztoktól követelni semmit sem akartak, mert ismerték nyomorult helyzetüket; ellenben az urakban saját s a nép megrontóit látták.⁸ Egész-

⁸ Szalay (III. 481.) azt is említi az alsópapság elégedetlenségének okául, hogy az 1438: 67. és 63. t.-cz., melyeknek egyike

az egyházi javadalmakat érett és tanult férfiaknak rendeli osztogatni, nem tanulatlan úrfiaknak, másika a püspökök zsaro-

ségesebb valláserkölcsei és társadalmi viszonyokat csak túlságosan hatalmuknak megtörése következtében reméltek. Minthogy azonban ők épp oly kevéssé vettek részt a törvényhozásban, mint a védelmökbe fogadott jobbágyok, egy részök forradalmi útra terelte a kérdést. Izgatásaikkal első sorban ők idézték föl a bekövetkezett véres eseményeket.⁹ Tudták, hogy a végső eszköz az, a melyhez nyúlnak; de épen az tanúsítja, mily vígasztalan volt a helyzet, hogy nem borzadtak vissza ennek a végső eszköznek alkalmazásától. Mint a közép- és derengő újkor minden más forradalmában, az alsópapság a magyar forradalomban is szerepelt.

Élén Dósa táborában a zemplénmegyei medgyaszai *Mészáros* Lőrincz állott.¹⁰ Némely író¹¹ őt a Bácsvármegyéből Zemplénbe áttelepült nemes Viczmándy-család¹² tagjának tartja s így őt *Viczmándy* Lőrincznek nevezi. 1723-ban Vác közelében megtalált pecsétnyomóját ezen a néven küldték fel a bécsi cs. és kir. kincstárba.¹³ Természetes eszű, félműveltségű¹⁴ ember volt, ki Czegléd városának jövedelmes plébániáján¹⁵ anyagi gondok nélkül élhetett volna, ha nyugtalan szelleme és meg-

lásai elől akarja a lelkészeket biztosítani, mint ennek a korszaknak annyi egyéb intézkedése, nem lépett életbe.

⁹ A *Stauromachia* is (139. l. 83–87. l.) bizonyítja, hogy a papok és barátok szocialista ízü szónoklatai nagyban hatottak a népre.

¹⁰ «Laurentius Mezaros de Megyezo» egy oklevélben. Századok, 1872. — 440. Szerémi (61. l.) egyszerűen Lőrincz nevű papnak nevezi; Révai Péter (*De monarchia et sacra corona regni Hung. Schwandt-nernél*, II. 702.), — Bartholinus (*Odeporicon*, D2 levél, 2. lap, 7. sor.), — Cuspianus (*Diarium*, Belnél: *Adparatus ad hist. Hung.* 281. l.), — Sigler (*Chronologia*, U. o. 65 l.) hasonlóképen. — Timon (*Epit. chron. rerum Hung.* 102. l.) Tseglédinek írja. Pray szerint (*Hist. Regum Hung.* II. 561.) «de Megyezo»; Majláth (*Gesch. der Magyarren*, III. 151.) czeplédi papnak, —

Fessler (id. h. v. 898.) családi nevét Mészárosnak, születés helyének a zempléni Megyaszót mondja. Szalay (III. 481.) és Horváth (*Tudománytár*, 1841. 221.) Mészáros Lőrincznek és czeplédi papnak írja.

¹¹ Hormayr, *Archiv*, 1824. 780. Kemény, *Adversaria I.*, ad annum 1514. (Kézirat az Erdélyi N. Múzeumban.)

¹² Nagy Iván (XII. 176–177.) szerint a család csak 1526 után költözött ki Bácsvármegyéből.

¹³ Hormayr és Kemény id. h.

¹⁴ Az elsőt tettei bizonyítják, a másodikat a kassaiakhoz irt említett oklevele.

¹⁵ Palma szerint «Tzigledi» Lőrincz bácsi pap volt. (*Notitia rer. hung.* III. kiad. II. r. 501.) Hübner Emil A czeplédi róm. kath. egyház rövid története ismertetésében (*Századok*, 1901. 742.) Illésy János, valóban nem is őt, hanem (1471 óta) Bogdasai Petry Bálintot mondja plébánosnak.

győződése a cselekvés terére nem sodorja. Dósának, kit már korábbi időkből személyesen ösmert,¹⁶ mindjárt kezdetben egyik legbizalmasabb embere lett. A táborban csak azért is tekintélyben állott, mert Czeglédről s vidékéről 2000-nél több embert vezetett a keresztes zászló alá.¹⁷ Kétségkívül igen jó népszónok volt, mert az egybegyűlt tömeg jóformán ő utána indult. Növelte fontosságát, hogy a katona létére politikai dolgokban nehezkesebb Dósa sokat hajtott tanácsára.

A keresztes seregnek kihirdetése következtében a földesurak a munkászekek hiányán a jobbágyok erőszakos visszatartásával s megbüntetésével akartak segíteni. Ellenök és az adók ellen¹⁸ a parasztok első sorban Lőrincznél panaszkodtak¹⁹ s ő ezt az ügyet, úgy látszik, a haditanács elé vitte. Ilyen haditanácsot, a dolog természetéhez képest, többet is tartot-

63. MARCHIA JAKAB.

tak s jellegökön nem változtat, ha van is, ki ezeket a gyűléseket titkos összejöveteleknek nevezi.²⁰ Ilyen alkalmakkor Lőrincz arra buzdítgatta Dósát, hogy első sorban a nemeseken álljon bosszút. Ők akadályozzák a földműveseket, hogy engedelmeskedjenek a

¹⁶ Istvánfi (ki őt csak Lőrincz papnak mondja), a 42. lapon.

¹⁷ Szerémi. 61. l. Szerinte azonban csak akkor, mikor Dósa már megindult Pestről s valahol Békés alatt járt. Ez azonban már csak a czeglédi, alább említendő, proklamáció kelethelye miatt is valószínűtlen.

Nincs ok kétkedni Istvánfi előadásán, mely szerint ő (mint különben is pestmegyei) már a pesti táborban is jelen volt.

¹⁸ Ezekről «Czegléd», 1887. 35. sz.

¹⁹ Istvánfi, 42.

²⁰ Betinus (id. h. 250. l.). Brutus (i. 285) titkos éji tanácsokról szól.

király és a bibornok parancsának, mely szerint a török ellen fegyvert fogjanak. Nemcsak a táborba-indulás elé gördítenek nehézségeket, hanem gyalázatos rabszolgaságra is vetik őket; még pedig oly könnyörtelenül, oly kegyetlenül, hogy tovább tűrniök nem lehet. Hiszen ha ezután is tűrnék, méginkább zsarnokskodnának a szegény ember véréen és vagyonán. Nincsenek most Istennek elvetemültebb teremtményei, mint a nemesek és tisztjeik.²¹ Idáig csak a testet verték békóba; ezentúl azonban még a lélek üdvösségét és boldogságát sem kímélik meg; más-különbén megengednék, hogy legfőbb pásztoruknak, mindnyájok közös atyjának, a pápának bűnbocsánatával éljenek. Dósát ily körülmények közt maga az Isten küldte, hogy könnyítsen a népnek a halálnál is keservesebb szenvedésein, hogy megboszulja azokat s azt a fegyvert és sereget, a melyet kezeibe mintegy a Gondviselés adott, minden habozás nélkül fordítsa ezen türhetetlen kegyetlenségű emberek kevélységének megtorlására.²²

Dósa György három testvére közül az egyik, *János*, a szász parasztokat már a mult esztendőben felizgatta s bár a nemesek az év vége felé leverték, még mostan is fegyveresen követelte a szászok jogait. El sem képzelhető, hogy György — ha János csakugyan nem volt is testvére — földijének kemény magatartásából erőt és bátorságot nem merített volna. Másik két testvére, *Lukács* és *Gergely*, ott volt az ő táborában; sőt *Mészáros Lőrincz* forradalmi pártjával szemben épen a fővezér öcsöce, *Dósa Gergely*, a bekövetkezett hadjárat Götz von Berlichingene, állott. Ifjúságáról semmit sem tudunk; sok író még keresztnévvel sem volt tisztában. Bátyja őt mindjárt a vállalat megkezdése után magához hívatta, sőt az is valószínű, hogy Nándorfehérvárott együtt szolgálván vele, húshagyókeddi hőstette után őt is fölvitte Budára s ott a maga kineveztetése után alvezérré s a maga helyettesévé tette.²³ Ez a mellett bizonyít, hogy *Gergely* csakugyan katonaember volt; mert egy homo novusban, a

²¹ Pedig az 1514. évi törvény paraszt tiszteket is említ.

²² Istvánfi, 42.

²³ U. o.

milyennek sokan Dósa Györgyöt képzelik, csakugyan nem lett volna elég bátorság, hogy egy közönséges, még csak nem is katona székelyt emeljen ily tisztségre.²⁴ — Ha nepotizmus volt is, — ennek a «kannibál» Dósa Györgynek mégis csak jó testvérnek kellett lennie, hogy öcscséért úgy kitette magát. Különbem ok nélkül. Gergelyt az összes kútfők szelidlelkületű férfúnak tüntetik föl, ki székelymódra kétszer is meggondolta, a mit mondani akart. Mészáros Lőrincz heveskedései ellenében most is óvatosságra intette bátyját. Gyalázatosságnak tartaná, ha efféle tanácsok után indulna, miknek szomorú végét előre láthatni. Hiszen a nemességet a király s a főurak bizonyára teljes erejükből védelmeznék! A katonai dolgokban gyakorlott s a fegyverforgatásban jártas nemesség előtt mit tehetne más ez a gyűlevész nép, mint hogy fegyverét elhányva, menekülni igyekezzék; akkor pedig legyőzötve vagy elfogatva, a legkegyetlenebbül bűnhődnek.²⁵

Gergely beszéde ismét csak a magyar Liviusnak előadás-szépítő szereit közé tartozik, mi különben nem gátolja azt, hogy lényegében valót mondott. Kitűnik ez a beszéd befejezéséből, mely szerint Gergely határozottan kijelentette, hogy ha még annyira szereti is testvérét, ott hagyja táborát, ha csakugyan fölkél a nemesség ellen; mert ő hazája, királya, rokonai s barátai ellen nem vonja ki kardját. Pedig utóbb bizony kivonta. «Mert bátyja kényszerítette!» vetik utána. Akármily keveset tudunk is Dósa Gergelyről, azt az egyet tudjuk, hogy egyenes lelkű ember volt, a ki, ha ilyesmit mondott, szavát tartotta volna. Különbem sem szokás egy forradalmi sereg élére habozó természetű embert állítani; megszilárdult helyzetben lehet valamit koczkáztatni a nepotizmussal, — átmenetiben nem. S ha

²⁴ Szerémi szerint (67. l.) Dósa György Szapolyai előtt a börtönben ezen szavakra fakadt: «Ne hagyj megölni testvéremet, mert jobb katona, mint én vagyok».

²⁵ Ha másban nem, ő benne alkalmasint mégis csak kereshette volna Török (id-

h. 158.) azt a férfiút, ki felszólítsa a kezeseket, hogy a várt parancs értelmében, esküjükhöz híven, a pogány ellenségre induljanak. Dósa Gergely föllépését úgy magyarázhatjuk meg legjobban, ha benne szótartó katonát látunk.

olyan kötéllel ott-tartott alvezér volt «Gecző», aligha jutott volna oly közkedveltségre a seregben, mely igen jól meg tudja ítélni, ki bízik ügyében, ki nem. Gergely pedig az egész hadjárat alatt híven megállta helyét bátyja oldalán.

Dósa György kényes helyzetben volt. A lázongó tömeg a nemességnek vele szemben tanúsított rossz akarata miatt már csak azért is élesen nyilatkozott, mert a pápai bulla értelmében «pártütő»-nek kellett tartania mindenkit, a ki fölkelését gátolja. Dósa tehát nem várhatta, hogy — a király s nemesség részéről kellő gyámolításban amúgy sem részesülvén — végig küzdjön vele egy törökellenes háborút. Másrészt közel állt hozzá a példa, hogy olyan fegyelmetlen korszakban, a minő az Ulászlóé volt, erőszakkal lehet legjobban emelni egy-egy osztály politikai befolyását. — Hiszen a nemesség vezére, *Szapolyai* János, nemcsak hazafiságból verekedett a törökkel, hanem azért is, hogy népszerűségét ekként növelve, annál bátrabban döngethesse Budán az érczkaput s úgy kérdezze meg a királytól, neki adja-e leányát? Egyáltalán nagy munkára vállalkoznék, a ki arra a gondolatra vetemednék, hogy chronologiai rendbe szedje a nemességnek a fennálló kormányhatalom ellen ez időben elkövetett apró-cseprő féktelenségeit. Csakhogy akkortájt a nemzet közvéleményét mégis ez a zabolátlan nemesség képviselte. Századok óta mély gyökeret vert kiváltságai mögé rejtőzve, a királyság neki nem árthatott, de ebből még épen nem következett, hogy más néposztály is hasonló szerencsével próbálhat szerencsét a revolúció terén. Papiroson volt már az 1507. évi VIII. törvényczikk, mely szerint az ország törvényei ellen vétő pap elveszti javadalmát és méltóságát, a báró és nemes pedig összes fekvő jószágait és birtokjogát; de akkortájt még nem jutott a törvényhozók eszébe, hogy egy netaláni parasztlázadás eshetőségeire alkossanak paragrafust. Képtelenségnek látszott talán előttük, hogy azok a közönséges robotsérelmek orvoslásán kívül még egyéb, főképen pedig az ország kormányzatában való részvételökre vonatkozó követelésekkel álljanak elő.

Dósának és a vezetőknek lelkében csak homályosan élt az alkotmány népies átalakításának óhaja, melyet a királyság megdöntése nélkül is valósítani reméltek. Kezdetben talán beérték volna egy kis teherkönnyítéssel és azzal, hogy a személyök szabadságát biztosító törvényeket tiszteletben tartassák. Ha az ese-

Hungarus nobilis

61. MAGYAR NEMES.

mények lázában továbbmentek s pár nap mulva a zűrzavaros terveket határozott alakba öltöztették s megérlelték, az csak olyan dolog, a mi a forradalom szalonképes nagymesterein, a francziakon is megesett. Nem negyedfélszázaddal Dósa előtt, hanem negyedfélszázaddal Dósa után, 1848 februáriusában, a mikor az intézők maguk sem tudták tegnap, hogy — minden

előkészület nélkül — hogyan forgatják föl az imént még meggratulált királyságot holnap. A forradalmár nem születik, hanem lesz.²⁶

Dósa kelletlenül szemlélte, hogy a nemesség a nép iránt kíméletlenül viselkedik. «Tunyaság, puhaság, hiúság, gondatlan-ság, tékozlás, irigység, gyűlölség, meghasonlás, egyenetlenség, viszálykodás, törvénytelenység, nyomás, ragadozás»²⁷ napirenden voltak. Edzett katona létére bánhatta is Dósát, hogy távolmaradásuk következtében a nemesek ennek a végre-valahára tekintélyes hadseregnek sikerét is kérdésessé teszik. Abban az időben mindenki tudta, hogy Magyarországot külső veszedelem fenyegeti; csak hogy kevesen törődtek vele. Azok, kik éveken át a végeken katonáskodtak, mindenesetre. Annálinkább *Dósa*, ki hosszas hadi tapasztalatait most mint fővezér érvényesíthette. Mindenesetre bánhatta, hogy már is meghíusult Bakócznak még a bulla kihirdetésének tárgyalásakor készített terve, mely szerint az így állítandó sereghez a végházak őrsége s a zsoldosnép is csatlakozzék. Ezt kétségkívül a nemesség hibája okozta. A folyton terjeszkedő török ellen csak oly nemzet fejthet vala ki erélyes és tartós ellenállást, mely hazája iránt szakadatlanul érdeklődik. A közönyös nemességet tehát a szabadnak született földmivésekkel kellene fölfriessíteni. Természetes, hogy a nemesség nem mondana le önként a maga kiváltságos jogairól s így a küzdelem nemcsak politikai természetű volna, hanem okvetetlenül erőszakos jelenetekkel is járna. A siker, egy életrevaló nemzet teremtése, elég kárpótlás lenne a talán kiomló vérért. A törökkel fegyverszünet uralkodott s ha ezt maga a török meg-

²⁶ Török János (id. h. 149.) kikel Eöt-vös ellen, ki Dósában szociális és való-lási reformokért öntudatosan küzdő hőst csinál s a «vakmerő huszárt» a szabadság vértanújává s a népszabadítók eszmény-képévé teszi. Pedig az öntudatosság való-ban alig hiányzott Dósa tetteiből; s Eöt-vös, a regényíró, helyesebben ítélte meg Dósát, mint a koráig élt történetírók, kik

vagy nemesi gyűlöletből ítelték el a pórül-járt vezért, vagy azért, mert — nincs szalonképes megjelenése a modern libe-rális eszmék országában. Legfeljebb az eszmék értékelése változott.

²⁷ Így jellemzi az akkori nemeseket egy «Hazafiúi szózat a magyar nemességhez» czímmel 1806-ban megjelent röpirat a 74. lapon.

megettörte is, az országnak nem állt érdekében, hogy felbontsa. Kedvezőbb alkalmat tehát keresve sem lehetne találni, hogy ezt a sereget, a melyet a nemzetközi jog durva megsértésével egy békében élő ellenség megtámadására szántak, egy szociális és politikai forradalom eszközévé tegye. Az különben is kérdés volt, nyer-e vele valamit a nemzet, ha Szapolyai a *köznemesség forradalmát* juttatja győzelemre?

A vezér sok tekintetben kedvező előjelnek tarthatta, hogy többnyire földművesekből álló serege a maga módja szerint — bár szitkozódva is, — meghányja-veti a közte és a nemesség közt fennálló viszonyt; s hogy boszankodik, miért nem csatlakozik hozzá fényes bandériumaival, mintha restelné azt, a mit egy Hunyadi sem restelt. A nép kezdett a haza s a maga dolgaival törődni, a mit nem egy tekintetben örvendetes jelenségnek lehet mondani. Lengyel parasztlázadást nem ösmer a világtörténelem, de nem is volt a népnek élete Lengyelországban; s ez a szomszédos hatalmas birodalom végre is áldozata lett politikai egyoldalú fejlődésének. Ha pedig — egy eléggé higgadt régi politikus nézete szerint²⁸ — «azokat az eseteket nézzük, midőn hazánk anarchia martaléka lett, mindig a nagyurak voltak annak szerző okai. Székely Dósa Györgyön s a fekete Karácsonyon kívül alig van eset, hogy a nyomott és zaklatott pórnép rendetlenségre vetemült volna. Mást tapasztalunk, ha a nagyurakat nézzük Szent Istvántól kezdve.»

Dósát boszanthatta, hogy a kormány őt a török ellen már akkor kívánja útnak indítani, mikor a nép, bár a nemesség minden áron tartóztatta, még javában özönlött a zászlók alá s mikor a megígért királyi hadaknak még egy szál katonája sem volt fölfegyverkezve, hogy ez a sereg az övével párosan működjék. Hite szerint a nemesek őt abban a föltevésben akarták tovább küldeni Buda és Pest alól, hogy ekként a nép kedvét veszi a menetben levő sereghez való csatlakozásra, a főváros pedig nem

²⁸ Egy megyei követ az 1843 október 14-i kerületi ülésen. Pesti Hírlap, 1843. 719. l.

lesz kitéve egy még csak panaszkodó, de — tovább ingereltetve — kitörésében borzasztó népség boszúállásának.

Május 14-én a királynak a *Knin* ellen való nyomulást meghagyó rendelete ily körülmények közt érkezett a táborba²⁹ Épen «Cantate» vasárnapja lévén, oly egyházi és népszónok, mint *Mészáros Lőrincz*, a seregnek felosztatásával egyenlő rendelet hírére, milyen alkalmoszerűen ostromozhatta a nemeseknek velök üzött játékát, s fejtegethette, az aznapi evangéliumot:³⁰ «Most pedig elmegyek ahhoz, a ki engem elbocsátott és senki közületek nem kérd meg engemet, mondván: Hová mégy? . . .»

A fölizgatott nép most már nyíltan kikelt a nemesek ellen. «Ők szopták ennyi időtől fogva a mi veritékünket és vérünket — s immáron elbújnak, — nem mernek országunkért vívni a törökök ellen. Jertek, menjünk reájuk, a békavérekre!»³¹ Dósa pedig ettől fogva nem gátolta az áradatot.

«György, kihez a földművesek csapatából az igen súlyos, de hol igaz, hol valótlan panaszok naponkint érkeztek — írja egy történetíró 80—90 év mulva³² — vagy azért, mert a tétlen királyt megvetette, vagy mivel a nemességet gyűlölte s újításokra vágyott, vagy pedig egyéb okok miatt megátalkodván, de talán azért is, mivel hallotta, hogy seregével a király az erősen ostromolt *Knin* védelmére a törökök ellen Horvátországba akarja küldeni, ő pedig ilyen hosszú és bajos utat megtenni nem akart, nem hallgatott az okosabb tanácsra. Régen titkolt gonosz szándékát most kinyilatkoztatta, bűnös fegyverét a nemesség ellen fordította s a földműveseknek megengedte, hogy minden módon kegyetlenkedjenek és pusztítsanak.» A nép pedig élt a szabadsággal s hallgatott a plébánosokra és káplánokra, kik azt hirdették, hogy a pápa bűnbocsátó levele megvédi őket minden ellen.³³

²⁹ V. ö. Horváth, id. h. 221. és Fessler, id. h. 898.

³⁰ János evang. xvi. 5.

³¹ Heltaí, 204. lev. 2. oldal.

³² Istvánfi, 42.

³³ Brutus, 304—5. Az izgatáshoz tartozott szerinte (307. l.), mint mások szerint is, hogy Dósa dicsekvése szerint a bíbornok, bár annyi régi nemes családból választhatott volna, őt rendelte a fővezérré

Tagadhatatlan, hogy a nép némi joggal bízhatott a maga igazában, mert Bakócznak a keresztesháborút kihirdető levele

65. MAGYAR VITÉZ.

éppen azokat nevezte lázadóknak, kik a nép fölkelését, kereszt-hadjáratát korlátolnák; sőt Bakócz még május 15-ikén is

méltóságra, ki csekély sorsban születvén, érényei következtében küzdte föl magát a becsületnek és dicsőségnek legmagasabb fokára. Mert ehhez a háborúhoz nem kell fényes név. S ő azért vállalkozott, hogy példájával a szegényeknek érényeit a rej-

tekből napvilágra hozza. Ez és több más efféle beszéd azonban elesik Dósának nem-paraszti származásánál fogva; ha Dósa mégis mondott ilyesmit, azt csak azért tehette, hogy a népek hizelegjen.

csak az illetékteleneket tiltotta el a keresztes hadjárat hirdetésétől. De a nép többé az ő tilalmával sem törődött volna, mert új célzt látott maga előtt.

Köztehermentesség, a nemesi javak lefoglalása, földosztás,³⁴ gazdag zsákmány, új törvény s más efféle jelszókat hangoztatnak már ekkor.³⁵ Annál bátrabban beszéltek, mert Dósa egyidőre felfüggesztette a szigorú tábori fegyelmet s «a parasztnak megengedé, hogy saját tetszésök szerint kegyetlenkedjenek és dúljanak».³⁶ Éppen vasárnap lévén, a nép nagy tömegekben nyomult Buda és Pest külvárosaiba s ott a nemesek lakásait gyújtogatni, a kézrekerült urakat pedig kínozni és öldökölni kezdte.³⁷

Már korábban is fordulhattak elő esetek, kivált a vidéken, hogy a keresztesek a magántulajdont megsértették, a fővárost azonban idáig még nem fenyegették. Annál inkább megrémült a király s különösen a bíbornok, ki csak most kezdte észrevenni, hogy Telegdynek igazsága volt. Úgy látszik, kezdetben nagyon sokat várt a nép vallásos lelkesültségétől; most félnie kellett, hogy az vagy rajongássá, vagy osztálygyűlöletté s egyúttal társadalmi és politikai küzdelemmé fajul el.

Hétfőn, május 15-én, a kormány komoly parancsot küldött Dósához. Határozottan megtiltotta a keresztes hadba való további fölvételt s kijelentette, hogy a vezért és társait ellenség gyanánt tekinti, ha néhány nap alatt kötelességéhez vissza nem tér.³⁸

³⁴ A földközösség értelmében. L. Tagányi cikkkét, *Gazd.-Tört. Szemle*, 1894.

³⁵ Brutus I. 307–8.

³⁶ Istvánfi, 42.

³⁷ U. o. Székér Joakim (*Magyarok Eredete*. Pozsony, 1791.—II. 215.) szerint a keresztesek azért kezdtek rabolni, mert nem kapták meg — zsoldjukat.

³⁸ Istvánfi, 42. — Fessler (V. 900.) hozzáteszi, hogy «vagy legalább meg nem szünteti a nemesség iránt való erőszakoskodást». Ilyen záradéknak nyoma sincs; Ulászló alig is hangoztatta azt, mint ma-

gától érthető dolgot. Istvánfi szerint csak az engedelmességre való visszatérésről s nem — mint Fessler magyarázza — fegyverletételről volt szó a rendeletben; a minnek a dolgok rendje szerint meg is kellett előznie amant. Brutusnál (I. 299.) a bíbornok egyházi átok alatt tiltotta meg a kereszt jelének további feltűzését. Horváth (*Tud.-Tár*, 1841. — 222. l.) az egyházi átkot azokra alkalmazza, kik a pusztításal fölhangyni s hazatérni vonakodnának. Majláth (III. 152.) már ki is átkoztatja Györgyöt.

X. A PAPSÁG ÉS A NÉP.

DÉLI HARANGSZÓ és az Úr színeváltozásának augusztus hatodiki ünnepe már századok óta hirdeti, hogy Magyarországon a nép vallásos és hazafias lelkesedése valaha a csodával határos dolgokat mívelt: 1456 július 22-én Nándorfehérvár alól megszalasztotta Bizáncz meghódítóját, Mohammed szultánt. Bakócz ezt a mostani kereszteshadjáratot is abban a reményben indította meg, hogy nem veszett ki még a népből az a szellem, a melynek egykor egy Hunyadi és egy Capistrano adott irányt. Hiszen az egyház, Hunyadi óta, különben is azon az úton volt, hogy mind szorosabban simuljon az államhoz, ennek védelme, erősödése, sőt kormányzása gondjaiban is mindinkább részesedjék s a papi hivatalnak bizonyos fokig *állami* jellege legyen, a mennyiben a kanonokságtól fölfelé minden főpapi javadalomról az állam intézkedjék. Volt idő, mikor az állam még a püspökség kegyuraságának jogát is eladományozta, úgy hogy pl. a zágrábi püspököt, ilyen adomány alapján, ismételten a Cilley grófok, tehát osztrákok neveztek ki, míg Mátyás király meg nem szüntette ezt a visszaélést. Ösmeretes az a nagy szigorúság, melylyel Mátyás király az állam ellen vétő főpapokat büntette. Várady Péter és Vitéz János érsekeket elcsukatta, Janus Pannonius pécsi püspököt menekülésre kényszerítette. Egy alkalommal saecularisálni akarta a nyitrai püspökségnek egész vagyonát; IV. Sixtus pápának pedig, ki Modrusba püspököt nevezett ki, határozottan megírta, hogy magyarjai készebbek harmadízben is elpártolni a katolikus hittől s a hitetlenek táborába állani, mint megengedni, hogy az ország javadalmait, a királyi választás és bemutatás mellőzésével, a szentszék adományozza. Gyermeket és a pápának nem tetsző több idegent is megtett püspöknek. Nem váltotta be fenyegetését: a nemzet czímerét ékesítő kettős keresztet nem alakíttatta át hármassá; de mikor a pápa világi

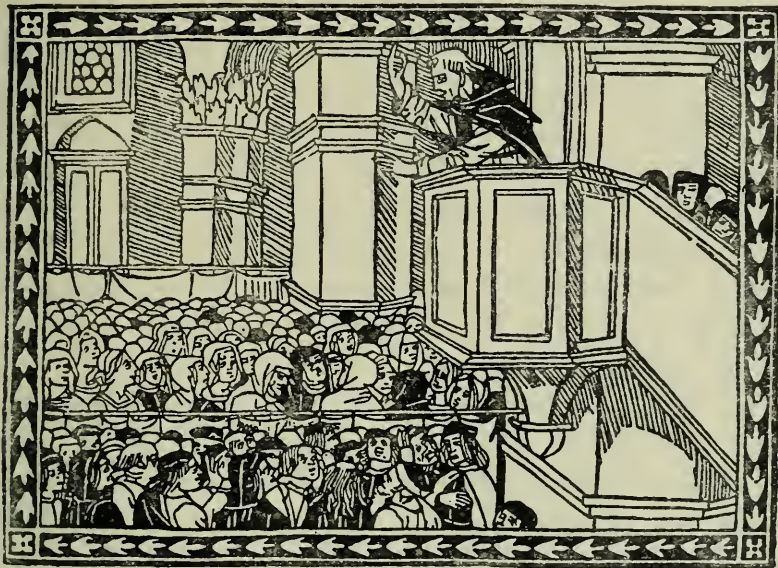
ügyekben akart magyarokat egyházi bíróság elé idézni, megizente, hogy sok mindent eltűr, de a maga és országa szabadságát fel nem áldozza. Magyarországnak megvan a maga szokásjoga, melynek alapján mindenki megkapja a magáét. S erősebben is kitört: majd megmutatja, hogy ő a magyar király s nem a pápa vagy Ascanio bíbornok.

Az állam milyen jogokat követelt magának az egyházzal szemben, legvilágosabban a Mátyás és a Jagellók korabeli törvények mutatják meg. Az országgyűlést — időrendben haladva — legelőbb az *egyházi bíróság* elé tartozó ügyek foglalkoztatták. 1462-ben ide utalt minden ügyet, mely az istentisztelet vagy a szentségek körül való vétségekre, a hit dolgára, az eretnekségre, vagy az eretnekség vádjára, a végrendeletekre, a házassági s velök kapcsolatos ügyekre vonatkozik; sőt itt kívánta tárgyalatni a dologi és személyes dézsmaügyeket, az uzsorapöröket, az özvegyek és nyomorúlt személyek dolgait, a mennyiben pörük nem vonatkozik birtokok és telkek megszerzésére; továbbá az eskü és különösen a hamis eskü dolgát, valamint minden olyan ügyet, melynek végső célja a bűnösnek megjavítása; végül pedig mindazokat az ügyeket, a melyekben valaki bírói ítéletnél, vagy az egyházi törvénynél fogva egyházi átok alá esik. Mindez a szentszéknek s a papságnak tekintélyét állami érdekből is emelte; de két esztendő múlva a törvény¹ már kissé megszorította a szentszék hatáskörét, kimondván, hogy ott csak olyan ügyeket tárgyaljanak, a melyek nem világi természetűek. Ezt a Jagellók korában² még erősebben hangoztatták. Világi ügyekben se pap, se más ne merjen valakit egyházi bíróság elé idézni. Ha a vádlott nem-nemes, a földesúr előtt, — ha pedig nemes, a vármegye előtt indítsanak ellene törvényes keresetet s a polgárokat is csak saját bíráik elé idézzék meg. Az egyházi ügyészségeket örökre megszüntették, és megkövetelték, hogy a szentszéken az idézéseket ezentúl

¹ 1464 : XVII. t.-cz.

² 1498 : LX., LXL, 1500 : XXXIII—XXXIV., 1504 : XXV. t.-cz.

csakis az ügy előadása mellett rendeljék el s ott állapítsák meg, hogy az ügy a szentszékre, vagy a világi bíróságra tartozik-e. Az állami és egyházi bíraskodásnak ez a határozott szétválasztása nem emelte a papság tekintélyét s a jobbágyság nem fogadhatta szívesen, hogy ezentúl az úriszék elé kellett vinnie oly pöröket is, a melyeket idáig a szentszék intézhetett el.

66. PRÉDIKÁLÓ BARÁT.

Őt törvényczikkely tiltotta,³ hogy «országunk szabadsága ellenére, a melylyel ez a néhai Szent István király idejétől fogva csorbíthatlanul él, az illetékes bíró mellőzésével, egyenesen a római kúria előtt, egyáltalán se egyházi, se világi országlakos (regnicola) ne emelhessen bárki ellen panaszt», hanem hazai bíróság előtt keresse a maga jogát, de az ítéletet Rómába feljebb vihesse. Azonban, «főképen az együgyűeket», némely pap rávette, hogy azontúl is egyenesen a római kúria, vagy a pápa magyarországi legátusa elé terjeszszék ügyöket, hogy a perbe mindjobbán belebonyolítsák s valamely nagyobb összeg

³ Az 1471 : XIX., 1486 : XLIV—XLV., 1492 : XLV. és 1498 : LXIII. t.-cz.

megfizetésére kényszerítsék őket s így «meg nem engedett módon bünyösen tengessék és tartsák fenn életöket». A törvény büntetést szabott «az ilyen gonosz, nyereségvágyó» emberekre, hogy «meg nem engedett és patvarkodó eljárásuk megszűnjék». Azokat a világi vagy szerzetes papokat, kik a parasztokat kiviszik az országból, elfogatták és a budai csonkatoronyba zárták, hogy a királytól elvegyék méltó büntetésöket. Ebből mindenesetre kiténik, hogy — különösen a nem javadalmazott egyháziak — néha majdnem üzletszerűen csinálták a pöröket, hogy maguknak jobb megélhetést biztosítsanak. Valószínű tehát, hogy most is nagyobb számban jelentek meg Dósa táborában; egyrészt, hogy a legátus előtt érdemeket szerezzenek, másrészt hogy a jobbágyokat a keresztesháborútól visszatartó földesurakkal szemben a perre megbizatást szerezzenek; még pedig, a vállalat nemzetközi jellegű lévén, törvényeknek ellenére, a megyés püspök elkerülésével.

Az 1464. évi országgyűlés — az egyházi bíraskodáson kívül — még két dolog iránt érdeklődött. A xxv. t.-cz.-ben kivételképen megengedte, hogy a kalocsa érsek és a váradi püspök uradalmaiban vasárnap és a boldogságos szűz Mária ünnepein is lehessen vásárokat tartani; a xxviii.-ban pedig a nyolczados törvényszék elé állítottak mindenkit, a ki hadjárat idején vagy bármikor a nemesek vagy az egyházi személyek házában és udvarában a gazda engedelmé nélkül megszállanak, vagy az egyházakba berontanak. Ennek azonban kevés foganata volt, mert az 1486 : xli. t.-cz. szerint «*gyakran* megszokott történni», hogy a katonák, átvonulásuk közben, «félretéve az Isten és az emberek félelmét», az egyházakat megtámadják, hogy a jobbágyoknak ott elhelyezett eleségeit, élelmi szereit s egyéb javait elragadják és ott «más szörnyű és kimondani is borzasztó dolgokat büntetlenül követnek el.» A törvény tehát újból intézkedett «vakmerőségök és átkozott szemtelenségök megzabolázása iránt» és szigorúan tiltotta, hogy a katonák az egyházak ajtait betörjék, vagy az egyházakat egyébként meg-

szentségtelenítsék s onnan akármit is elvigyenek. Ez a törvény nemcsak az egyháznak, hanem a jobbagyságnak érdekeit is megvédelmezte, mikor jószágvesztéssel sujtotta az ilyen erőszakos csapat kapitányát és fokozatosan a főkapitánynak, sőt a királynak is kötelességévé tette az egyház kiengesztelését. De ha ilyesmik a nyugodt kormányzás idejében is megtörténhettek, csoda-e, ha *Dósa* György korában nem egyszer hasonló módon verték föl az egyházakat? Ámbár a kuruczok akárhányszor éltek a törvény záradékában megadott azzal a joggal, hogy nem lévén elég eleségök, a plébánossal vagy a bíróval megnyittatták az egyházat s a kapitány vagy annak megbízottja jelenlétében onnan igaz, méltó és illő áron annyi eleséget vettek ki, a mennyire éppen szükségök volt. Legalább eleinte, tiltották a rablást és mindenütt készpénzzel fizettek; de arra is van adat, hogy éppen papkapitányaik törték föl eleségért az egyházakat; mégsem ők adták az első példát ilyen hatalmaskodásra.

A kegyúri jogot az állam a pecséttel ellátott egyházakban és monostorokban minden más földesúrtól elvette és egészen magának tartotta meg, hogy a földesurak az ilyen monostorokat törvénytelen kiadványokra ne kényszeríthessék.⁴ Az állam tehát mindenesetre biztosította a papság lelkiösmereti szabadságát. A bánokat és főispánokat eltiltotta attól,⁵ hogy a király kegyurasága alatt álló egyházakat s azok tartozékait, haszonvételeit, jövedelmeit, dézsmáit, birtokait elfoglalják, vagy bármiképen háborgassák. A főpapat is eltiltotta,⁶ hogy a király kegyurasága alá tartozó s más egyházakban »az egyházi javadalmak adományozásával az egész papirend gyalázatára visszaéljenek s azokat a király beleegyezése nélkül nem alkalmas és nagyérdemű személyeknek, hanem fiataloknak és hivatlanoknak, teljesen alkalmatlanoknak adományozzák», a kik a jövedelmet a maguk hasznára fordítják s az istentiszteletet elhanyagolják. A lelkészkedő

⁴ 1471 : XVIII. t.-cz.

⁵ 1486 : XXXVII. t.-cz.

⁶ 1498 : LXVII. t.-cz.

papságnak mindenesetre érdekében állt, hogy az állam akarata ebben a kérdésben teljeseadjék; s egészen bizonyos, hogy *Dósa* táborában nem egy olyan pap volt, kit oda ilyen mellőztetés vezetett. De vezette az 1498: LXVI. t.-cz.-nek az a parancsa is, hogy a praelátusok a kegyurak akarata ellenére ne merjék a plébánosokat rászoritni, hogy magukat beiktassák, vagy megerősíttessék. Ez különösen a jobbágyfiúkból lett plébánosokat sújthatta.

Az *adómentesség* biztosítása annálinkább tetszhetett nekik. Két régi törvény ismétlésével az új kimondta,⁷ hogy a papok egyáltalán ne fizessenek adót; azok azonban, a kik katonáskodni tartoznak, a régi módon teljesítsék kötelességöket. Meghagyta a főpapoknak és báróknak azt a régi kiváltságát, hogy Budán levő házaik után semmiféle városi adót ne fizessenek.⁸ Gonosz visszaélésnek nevezte,⁹ hogy néhány főpap a plébánosokat önkényesen kivetett adókkal zaklatja. Az ilyen teher alatt nyögő plébánosok néha még a kelyheket s az egyház egyéb javait is eladják, hogy magukat az efféle adózások alól megváltsák; vagy pedig, a szükségtől kényszerítve, odahagyják egyházaikat s máshova menekülnek, a főpap pedig ezért a plébánia híveit nem resteli egyházi tilalom alá vetni. A törvény tehát meghagyta, hogy a főpapok ne adóztassák meg egyházmegyéik plébánosait és csupán, de ekkor is csak egyszer és kegyes adomány gyanánt, bulláik megváltását kérhessék tőlük, s miattuk a híveket sohase zaklassák egyházi tilalmakkal; de a plébánosok se fecséreljék el templomaik javait. Nem valószínű, hogy ezek a bajok ezzel megszűntek volna; hiszen az ország utóbb is panaszkodik,¹⁰ hogy a főpapok székesegyházi adókat követelnek olyan egyház-községektől is, a melyek leégés, vagy ragadós betegségek pusztításai következtében annyira lakatlanok, hogy alig néhány jobbágy lézeng bennök s így plébánosuk sincs. Meghagyta tehát, hogy az ilyeneknek székesegyházi adóját csökkentsék, vagy

⁷ 1471: XXIV. t.-cz.

⁸ 1492: CV. t.-cz.

⁹ 1498: LXIX. t.-cz.

¹⁰ 1500: XXXVIII. t.-cz.

éppen el is töröljék és csak akkor szedjük újra, ha az egyházközségek újraalakulnak és rendbe jönnek.

A *dézmával* szintén sok baj volt, a mint ez már a jobbágyok helyzetének vázlatából is ösmeretes.¹¹ Már a törvényeknek ez a nagy száma is mutatja, hogy a papság gondosan

67. PARASZT AZ OLTÁRNÁL, PAP ÉS SZERZETES AZ EKE SZARVÁNÁL.
(1508-ik évi fametszet után)

örkődött ezen jövedelme fölött, a melytől sok helyütt egész megélhetése függött. Tizedszedők néha nagyon kíméletlenül, a törvény szava szerint vakmerően jártak el, a főpapok pedig egyházi tilalom alá vetettek egész nemescsaládokat, ha ezeknek parasztjai és jobbágyai (*rustici et jobagiones*) a dézsmát meg

¹¹ Legbehatóbban az 1481. évi I—XIII., 1486 : XL—XLV., 1495 : XXXVII—XLV. és 1498 : XLIX—LI. t.-cz. foglalkozik vele.

nem fizették; sőt tilalommal sújtották egyáltalán azokat a katólikusokat is, a kik a közöttük lakó és dézsmára nem kötelezett ráczok dézsmafizetését magukra nem vállalták. A törvény a majdnem félezredéves gyakorlat után is szabatosan meghatározni kényszerült, hogy tizedet egyáltalán csak borból, gabonából, bárányból, méhből, kölesből, rozsból, árpából és zabból szabad szedni; s hogy — már a zsarolások elkerülése miatt is — a dézsmát nem szabad bérbe adni. A makacsokat és fizetni vonakodókat a főpapok csak gyertyaszentelő boldogasszony napja táján vehetik egyházi tilalom alá. A tizedet a főpap és a vármegye bizalmi embereinek felügyelete mellett a dézsmálók rótták ki és hajtották be s a pörös ügyeket törvény szerint nem a római kúria, hanem a király személye elé terjesztették döntés és megítélés végett.

A főpapok és a hívek közt több egyházmegyében egyezség szabályozta a dézsmaügyet; de a sáfárok ezen akárhányszor túltették magukat s kirovás alá nem eső dolgokat is megdezsmáltak. Mindez a földesurakat is károsította, mert ha a papok kelleténél több tizedet szedtek, nekik kevesebb kilenczed jutott; de őket, a fizetni vonakodó parasztok miatt, nem lehetett egyházi tilalom alá vetni. A főpapok a dézsmálás alkalmával szedték be a keresztény adót is (*pecuniae christianitatis*), a török fogságba jutott keresztények kiváltása és a török ellen viselt háborúk céljaira. Az urak azonban kétségbe vonták ennek az adónak és az úgynevezett aratópénznek jogosságát s az ország részben el is tiltotta, részben pedig korlátozta annak a szedését;¹² mert mindez néhol annyi zaklatással járt, hogy a jobbagyok inkább eltagadták katólikus voltukat, csakhogy a teherrel megmeneküljenek. S a vallásosságot az is csökkentette, hogy néhol a főpapok magukat a plébánosokat küldték ki dézsmálni, minek következtében a míg odajártak, híveik közül «sokan az üdvösségre szolgáló gyónás és az oltári szentségek fölvétele

¹² 1498: LII. t.-cz.

nélkül multak ki, a csecsemők pedig keresztség nélkül haltak meg». Az ország tehát megtiltotta,¹³ hogy a plébánosokat ilyen kiküldetésekre, vagy más nehéz dolgokra alkalmazzák. Mégis alkalmazták s ezzel nemcsak a hitélet elhanyagolásához járultak, hanem a nép előtt a plébános személyét is gyűlöletessé tették, kivált ha még egyházi tilalommal is sújtották a vonakodót. A törvény¹⁴ ugyan egyenesen a király elébe idézte azokat, kik a dézsma miatt jogtalanul mondták ki az egyházi átkot vagy tilalmat, a mi pedig gyakran megesett s így ennek az egyházi fenyítéknek semmibe-vételére vezetett; de az olyan plébánosok, a kik ilyesmire vállalkoztak, *Dósa* idejében meg is érezték a nép haragját. Azok a papok, a kikkel a kuruczok kegyetlenül bántak, legnagyobb részben kétségtelenül ilyen nyúzó-vonó plébánosok voltak. A kurucz háborúról szóló összes tudósításokban nincs nyoma annak, hogy papot vallásgyűlöletből kínoztak vagy öltek meg. Hiszen papkapitányaiknak különben szívesen engedelmeskedtek s a kereszt jelvényét akkor is viselték, mikor már egyházi és világi földesuraik ellen fordultak. Annál könnyebben teheték, mert a nem javadalmas papok, sőt az iskolában lakó tanulók is megszokták a fegyver és a puska viselését.¹⁵

Sok panasz volt a *hiteles helyek (káptalanok és konventek) zsarolásai* és a miatt, hogy valóságos lettres de cachet-kat adtak ki: idézéseket és megintéseket a neveknek kitétele nélkül,¹⁶ vagy valakinek a beleegyezésére hivatkozva. «A mi hogy egyenesen az Isten igazsága ellen van, kétséget nem szenved — szól maga a törvény.¹⁷ — Mert hát ki tudhatja azt, hogy az illetők abba, a minek elkövetését valaki állítja, beleegyeztek-e, vagy azt akarták-e? Hiszen a titkokról és a szándékról Istenen kívül senki sem ítélni helyesen.» A káptalanok és a konventek bizonyosságul (a homo regius mellé) nem mindig kanonokokat, hanem oltárigazgatókat, káptalanokat, sőt gyakran tanulókat

¹³ 1500: XXXVI. t.-cz.

¹⁴ 1504: XXIII. t.-cz.

¹⁵ 1514: LX. t.-cz.

¹⁶ 1481: XVI—XVII. t.-cz.

¹⁷ 1486: XIII. t.-cz.

vagy kolduló deákokat küldtek ki, a kiket pénzzel, ajándékkal könnyen meg lehetett vesztegetni.¹⁸ Az 1486: x. t.-cz. tehát meghagyta, hogy a káptalanok csak kanonokokat, a konventek csak fölszentelt szerzeteseket küldjenek ki, a kik a nemeseket és jobbágyokat eskü alatt hallgassák ki, vallomásaikat szóról-szóra fölvegyék, arról eskü alatt tegyenek jelentést; s ha hit-szegőknek vagy hamisítóknak tünnének ki, javadalmaikat föltétlenül elveszítsék.¹⁹ Nem valószínű, hogy az alsó papság könnyen belenyugodott volna ebbe az intézkedésbe, a mely sovány jóvedelmét még jobban apasztotta; de az sem valószínű, hogy a pörök folytonos szaporodtával a káptalanok és konventek egyszer-másszor azontúl is ki nem küldték volna a plébánosokat és a káplánokat, vagy hogy, saját dolguk megkönnyítése végett, a kiküldöttek legalább íródeákokat ne vittek volna magukkal a vallomások fölvételére.²⁰ A levelek és a kiküldetések, a letétbe tett pénzek megőrzése díjának megállapítása,²¹ vagy a káptalanokban és konventekben talán megpecsételt hamis levelek készítésének büntetése²² őket egyenesen nem érdekelte; ámbár azok a hamis bullák és rendeletek, a miket 1514-ben egyes plébánosok és szerzetesek terjesztettek, azt mutatják, hogy kancelláriai feladatokkal szívesen foglalkoztak volna.

Annyi bizonyos, hogy a káptalanok és konventek, mint hiteles helyek, most már inkább csak állami feladatokat teljesítettek, mint közjegyzői hivatalok és törvényszéki végrehajtók; s dolgaik szaporodtával az alsó papságból is foglalkoztattak olyanokat, a kiknek megélhetéséről másképen alig gondoskodhattak.

Már Mátyás király idejében sok volt a panasz,²³ hogy az apátok és a prépostok gondatlansága és hanyagsága miatt a

¹⁸ 1486: x. t.-cz. bevezetése.

¹⁹ A tanúvallatás módját az 1486: xiv. t.-cz. azzal a jellemző hozzáadással szabályozza, hogy a hamis esküvöket, becseleneket és a *nem nemeseket* (még ha birtokosok is) tanúságtételre elfogadni és bocsátani nem szabad.

²⁰ Ez az 1492: XLIII. t.-cz. I. §-ából következtethető.

²¹ 1486: LXXIV—LXXV., 1492: XCV., 1495: XXIII. t.-cz.

²² 1498: xiv. t.-cz. a hamis levelek pecsételőinek büntetéséről.

²³ 1486: XI. t.-cz.

konventek tagjai rendkívül tunyán és botrányosan (inordinate, dissolute et scandalose) élnek s a levelek kiadásában és a végrehajtások foganatosításában igen sok szabálytalanságot és csalárd-ságot követnek el, s idegen szerzetbeliek (kósza-barátok) is keverednek közéjük. A törvény a püspököket kötelezte, hogy egyházmegyéik konventjeit évenként kétszer személyesen meglátogassák, ügyeljenek a rendre, dobják ki a gonosz és engedetlen szerzeteseket s gondoskodjanak jó apátokról és prépostokról, mert akkor szükségképen a szerzetesek is jók lesznek.²⁴ Egy hiteles konventben legalább 7—10 fölszentelt szerzetesnek kellett lennie s a prépostok és az apátok az államtól is jogot nyertek megbüntetésükre.²⁵ Az államnak még abba is bele kellett avatkoznia,²⁶ hogy a szerzetesek (különösen maguk az apátok és a prépostok) világi vagy polgári ruhában ne járjanak, az egyház rovására meg ne gazdagodjanak s a rend meggyalázásával meg ne házasodjanak, vagy világi papok ne legyenek. Javadalmik elvesztésének terhe alatt hagyták meg az ilyeneknek, hogy egy év alatt beöltözzenek s meghagyták,²⁷ hogy ezentúl egy pap sem kaphat egyházi javadalmat, a ki polgári és világi ruhában jár. A tilalmat azonban ismételni kellett,²⁸ mert «ezeket az apátságokat eddigelé is az Isten ellenére és az ő gyalázására kormányozták», holott azokat a mindenható Istennek és a szenteknek a tiszteletére alapították.

Abban azonban az államnak is volt része, hogy a monostorok világiaknak kormányzása alá kerültek, minek következtében a barátok hol meggazdagodtak, hol nagyon is szegényesen éltek, botrányokat okoztak, elszéledtek, megházasodtak, vagy oda állottak a társadalom elégtelenei közé; a monostorok és templomok pedig düledeztek, a nép elszokott az istentiszteletektől és a papok megbecsülésétől, az állam pedig, mely végre figyelmes lett a bajra, az egyháznak csak félrendszabályokkal ment segítség-

²⁴ U. o. és 1486: XII. t.-cz.

²⁵ 1492: XLIV. t.-cz.

²⁶ 1498: LVIII. t.-cz.

²⁷ 1498: LVIII—LIX. t.-cz.

²⁸ 1500: XXXII., 1504: XXVII. t.-cz. «Abbatiae religiosis conferantur».

gére. Az egyházmegyékben is micsoda fegyelmet tarthattak, micsoda vallás-erkölcsi irányt adhattak s papjaik tisztességes ellátásáról hogyan gondoskodhattak olyan püspökök, a kik előkelő összeköttetések következtében néha nagyon is éretlen korokban nyerték el főpásztori méltóságukat? Hiszen pl. ebben a nagyon zivataros 1514. esztendőben is három olyan megyés püspök volt, a kik közül az eгри Hippolit hat, a nagyváradí Peré-

68. ESTEI HIPPOLIT.

nyi Ferencz kilencz és (Csáky megöletése után) a csanádi Csa-holyi Ferencz husz-huszonkétéves korában vette át egy-egy nagy egyházmegye vezetését. Maga *Bakócz* primás pedig és utódja, *Szatmáry* György, ezidőszerint pécsi püspök, szegény és nem-nemes sorból emelkedvén föl, kapzsiságból egyik kevésbbé jövedelmező egyházmegyéből a gazdagabb másikba tétették át magukat, s így idejök sem maradt, hogy papjaik és híveik lelki és anyagi szüségleteivel megösmerkedjenek. Roppant magánvagyonuk egy részéből ugyan templomokat is építtettek, de inkább műpártolásuk, mint vallásos érzésök kielégítésére.

A papok birtokszerzését, Nagy Lajos idejére hivatkozva, az utóbbi félszázadban két törvény is korlátolta.²⁹ Az egyik meghagyta, hogy püspökök, káptalanok, apátok, konventek, prépostok és más birtokos egyházak ne hármassal tanúvallató levéllel (cum tribus literis inquisitoriis), hanem csupán királyi privilegiummal szerezhessenek jószágot; a másik pedig határozottan megtiltotta, hogy egyházaik számára világi fekvő jószágokat kérjenek, vásároljanak és zálogba vegyenek; viszont azonban a világiaknak sem engedte meg az egyházi javak bitorlását. Külön kellett gondoskodni arról is,³⁰ hogy ha ilyen vagy más ügyekben egyháziak és nemesek közt per támad, ítélet hozatala előtt a pörrel összefüggő dolog miatt a pap egyházi tilalom vagy átok alá ne vethesse ellenfelét, a nemeset; mert ezt olybá vehetnék, hogy inkább indulatosságból, mint igazságszeretetből történik. A mellett zavarná is a lakosok nyugalmát, mert annak a jele volna, hogy az egyik fél hatalmasabb mint a másik. Törvénybe jött az is,³¹ hogy külföldi ne kapjon egyházi javadalmat s a kik már kaptak, az országban lakjanak; egyháziak olaszoknak vagy más idegeneknek egyházi tisztségeket ne adjanak.³² Vízbe kell fullasztani azt az idegent, a ki mástól mint a királytól, egyházi javadalmat kér;³³ két egyházi javadalma és méltósága senkinek se legyen.³⁴ A törvény azzal is vissza akarta adni a főpapokat egyházi feladataiknak, hogy elvette tőlük a szentkorona őrzésének gyakorlatát³⁵ s megtiltotta, hogy csak ideglenesen is főispánok legyenek, hacsak be nem bizonyítják az örökös főispánságra való jogukat;³⁶ ellenben honvédelmi kötelességökre újból figyelmeztette őket, a mennyiben 9 egész bandérium és 2750 lovas kiállítását kívánta tőlük.³⁷

²⁹ Az 1486: LVII., 1498: LV. t.-cz.

³⁰ 1486: XXVIII. t.-cz.

³¹ 1495: XXX. t.-cz.

³² 1495: XXXII. t.-cz.

³³ 1495: XXXI. t.-cz.

³⁴ 1498: LVI. t.-cz. Az 1500: XXXI. t.-cz.

Szathmáry György veszprémi püspököt

ezen törvény alól kivette, a mi a párturalom érvényesülésének a jele. Az 1514: LIX. t.-cz. újra eltiltotta.

³⁵ 1498: XXV. t.-cz.

³⁶ 1498: LVII. t.-cz.

³⁷ 1498: XX., 1500: XXII., 1504: XXIV. t.-cz.

A plébánosok ügyeivel foglalkozó törvényeknek egy részét már ismerjük;³⁸ tudhatjuk tehát, hogy érdekekben nagyon kevés történt. Törvényes, igaz jövedelmeikkel nem is mindenütt érték be s néhol, különösen Somogyban, az a más országokban halatlan átkos, rossz szokás honosodott meg,³⁹ hogy a megölt embert az egyházban vagy a cziinteremben addig nem temették el, míg hozzátartozóik a szokott temetési és egyéb díjakon kívül egy ezüst girát vagy négy aranyat le nem fizettek. Ezt a törvény méltán tekintette szentségtörésnek és a simonia egy nemének, minek következtében ezt — I. Károly, Nagy Lajos, Zsigmond és Albert korabeli apostoli bullákra is hivatkozva — a legszigorúbban s a pap javadalma elvesztésének terhe alatt megtiltotta.⁴⁰ Ellenben megengedte,⁴¹ hogy a gyilkosoktól a pap egy ezüst márkát követeljen. Megerősítette⁴² a papoknak a nemesekkel közös régi jogát is, hogy a réveken és a vámokon fizetés nélkül kelhessenek át.

Azonban a kisebb papságot csak a törvény helyezte egy sorba a nemességgel; voltaképp az lett plébános, a ki mélyebben hajolt meg a földesúr, az ő kegyura előtt. Sorsát ez a készség, nem saját tanultsága döntötte el; ennek következtében még a vallásigazítást is reá hagyta, mint a ki az egyház birtokával már amúgy is rendelkezett. «A köznép pedig — olvassuk⁴³ — elhagyatva, elnyomatva, tenger rossz példától félrevezetve, gyorsan felejt minden keresztény igazságot. Mily rettentő látvány, hogy hatvan év sem telt el a keresztések nándorfehérvári diadala óta s 1514-ben, mikor a magyar köznépet újra kereszties hadjáratra szólítják, urai ellen fordítja fegyvereit; mert nem kell neki a keresztény hitért való hősi halál s az égi jutalom, hanem kell

³⁸ Pl. hogy egyházból az átvonuló katonáknak gabonát adhasson ki (1486: LXI. t.-cz. 6. §.), a püspöknek adót ne fizessen (1498: LXIX. t.-cz.), földesurak világi dolgokkal el ne foglalják (1500: XXXVI. t.-cz.), kegyurának akarata ellenére állást ne kapjon (1498: LXVI. és 1504: XXVI. t.-cz.) stb.

³⁹ 1486: LXIII. t.-cz., régiebb törvényekre való hivatkozással.

⁴⁰ 1486: LXIII. t.-cz.

⁴¹ 1492: XXIX. t.-cz.

⁴² 1492: LXXXV. t.-cz.

⁴³ Karácsonyi, Magyarország egyház-története 44.

neki a krisztustalan bosszú, a rablott kincs, a nemesi szűz és asszony megfertőzése!»

Az egyik oldalon komoran elzárkózva ül esztergomi várában *Bakócz* Tamás bibornok, esztergomi prímás, pápai legátus, ki ezt a felfordulást okozta; de tetőtől talpig fegyverben állnak *Frangepani* kalocsai érsek, *Estei Hippolit* herczeg egri, *Csáky* Miklós csanádi, *Várday* Ferencz erdélyi, *Beriszló* Péter veszprémi és *Gosztonyi* János győri püspök csapatai. A másik oldalon Medgyaszai *Mészáros* Lőrincz és egy másik *Lőrincz*, a békési pap, Aszalai *Kecskés* Tamás, *Turkevey* Ambrus dévaványai pap, *Borbás* pap, *Pál* enyiczkei plébános és alesperes, *Illés* tolcsvai és *Ĵános* mester kassai plébános, *Henrik* mester kassai prédikátor, *Péter* sebesi, *Benedek* gecsei, *Mihály* köleséri pap, *Máté* a papkapitány, *Mihály* barát az erdélyiek kapitánya, a váradí és a szászvárosi gvardián a nekibúsult keresztetek élén küzdenek a nemesség és saját papjaik ellen. Ki tudja elhatározásuknak személyes okait? Hiszen némelyiknek még a neve is csak félig ösmeretes, tetteikből pedig a krónikások csupán azt jegyezték föl, a mi erre a csonka névre árnyat vethet. Az általános okok azonban, ha beérjük is annyival, a mennyit a hazai történelem legfontosabb kútforrása, a törvények gyűjteménye tartalmaz, teljesen érthetővé teszi, hogy az egyházi, politikai és társadalmi viszonyok a plébánosok és barátok izzóbb fejű, lángolóbb szívű részét a keresztetek táborában marasztalták. S Dósa Györgyöt ebben a reménytelen küzdelemben követni csak halálra eltökélve lehetett. A kik követték, valóban számot vetettek életökkel, s pár hónap múlva Dósa György, a vitéz, tüzes trónon, Mészáros Lőrincz pedig, a pap, tüzes rostélyon halt meg. De a vitéz nem halt volna így, ha a pap nem lett volna kész hasonló végre; s ha minden tudását, lelkesedését, szenvedélyét, erejét nem abban a hitben ajánlja föl neki, hogy «a világ csak a vezérnek homlokát fűzi körül babérral: Isten mennyei koronát ad minden küzdőjének».

XI. «A PARASZTKIRÁLY.»

Z ALFÖLDI szocializmus *Dósa* Györgyön kezdődik¹ s *Dósa* György 1514 május 15-én adott jelt a forradalom kitörésére.² A nép nagy örömmel fogadta, mikor azon a napon a rákosi táborban³ vörös kereszttel ékesítve megjelent a jobbágyok és a hajdúk között,⁴ hogy felolvassa *Bakócz* Tamás levelét. Észrevette, hogy a parancs a kevésbbé bátrakra igen lehangoló hatást gyakorolt s hogy sokan hajlandók letenni a fegyvert és — a míg lehet — békén hazavonulni. Még aznap két zászlót szúratott le s mindegyikre egy-egy keresztet erősítetvén meg, kihirdette, hogy a ki továbbra is a kuruczokkal akar tartani, lépjen az egyik zászló mellé, a ki pedig haza szeretne menni, álljon a másikhoz. Hagyomány szerint⁵ sokkal többen voltak a táborból távozni kívánók. Egyszerre azonban zászlajukról Krisztus képe arcczal a földre esett. Főlemelték s másodszer is jóerősen odakötözték. De az Üdvözítő képe újra s harmadszer is arcczal esett földre.

A babonás félelemtől elfogódott — s talán egy kis család áldozataivá tett — keresztések ebben Isten intését látták. Nem törődve tovább a következményekkel, mindnyájan a maradás mellett

¹ Thaly Kálmán és gróf Károlyi Sándor a képviselőházban 1897 februárius 19-én.

² 1511-et ír a *Chronicon Mellicense*. (Pez: *Monum.* I. 278.) 1513-at, bebizonyított tollhibából, maga az egykorú *Betinus* (Tört. Tár, XIII. 250.), az imént említett «*Auffrur*», a lipcei «*Allg. Hist. Lexicon*» (1730. — II. 1128.) stb.; sőt *Bakschay Ábrahám* «selmeczi magyar» még azt is hozzáteszi, hogy «e borzasztó parasztháború» «a világ teremtése után 5476. évben» történt (*Bonfinius* bécsi, 1744. évi kiadásának függelékében az 589. lapon), a miben különben elvettette, mert zsidószámítás szerint az 5275. évben járnánk. (Knauz: *Kortan.* Budapest, 1876. — 332.

lap.) Az 1514: LXIX. t.-cz. szent György vértanú napját teszi a lázadás kezdetének. Ezt szó szerint nem vehetjük.

³ Pesttől egy mérföldre — mondja a *Wunderzaichen* — (1. lap), hozzá téve, hogy ott csak 5000-en voltak.

⁴ A bécsi udv. kt. 14.527. sz. kézírata. Tört. Tár, 1905. 274.

⁵ Ugyanott, a már említett május 25-i levélben. Tökéletesen így s alkalmasint éppen ezen forrásból merítve adja elő a dolgot *Janus Vitalis* is, szintén mint egykorú. (L. *Marino Sanuto*, II. 297. *Marino* a 256. lapon nyíltan említi, hogy *Venezze* a németországi kurucz eseményekről részben a németek útján értesült.)

nyilatkoztak; lelkesülten hangoztatták, hogy együtt élnek, halnak, és oda mennek, a hová a kereszt vezeti őket. *Dósa* György, a kit most ők maguk választottak meg vezérnek, lelkesítő beszédet tartott a tömeghez. Beszédének gondolatmenete — nem egy történetírónak, hanem egy verselőnek⁶ színtelen előadásában — ez volt:

«Őszintén megvallom, nem mutathatom föl őseimnek családfáját, sem hiú czimeit; és nem kérkedhetem győzelmeikkel. De ha kell s ha itt az ideje, fölmutathatok lándzsákat, zászlót, szablyát, buzogányt, kardot, pajzsot; s mutathatok mellemen ejtett sebeket.⁷ — Ilyen, kitarásom és véres verejtékem árán szerzett címekkel dicsekszem én; ezek a címerek szolgálnak az én nevem díszére. Nemességem sokkal becsebb annál, mit a léha nagyra-vágyás és az álarczot viselő dicsőség válogatás nélkül hol becstelen, hol becstelen úton-módon szerevezve hágy örököül az utódoknak. Mi, az Istennek választott népei,⁸ az Istennek híven őrzött zálogát, a keresztre feszített Krisztusnak jelvényét viseljük szolgálatra kész keblünkön s amaz Isten, a csillagok ura kívánja, hogy az ocsmány *törököt* tönkre tegyük.⁹ Engedelmeskedni kell parancsainak; nem is szándékozom én senkit sem megcsalni azok közül, kik menni készek, hogy boldog lakóhelyeket és örökkévaló nevet szerezzenek; csak kövessenek bennünket, ha gyöngé testtel is, erős lélekkel. Jobban hat a népre a vezér példája, mint szava, mely nélkül tanulni sem, tanítani sem lehet kellően. Jöjjetek hát velem, mint *egyenlő* társaim és kísérőim. — Én ezer

⁶ Taurinus: Stauromachia (Engel, 131—2. lap, 381—423. vers). Bővebben közlöm, mert e beszédről, mely ugyan valószínűleg költemény, azonban jellemző a kortársak fölfogására nézve, más történetíró nem emlékezik.

⁷ A beszéd bevezetését Sallustius Jurgurthájának 85. fejezetéből, a Numidiából hazatérő Marius beszédéből vette. Más ily kölcsönzései is vannak.

⁸ «Electum regale genus»; így s nem «választott királyi nemzedék»-nek fordítottam. Ez a kifejezés, melyet a kuruczok

hivatalosan csak a czeglédi proklamációban használtak, nem akadályozhatott abban, hogy ezt a beszédet itt közöljem; mert Taurinusnak a czeglédi eseményekre is van egy «beszéde» s a 72—77. vers eléggé mutatja, hogy ezt csak ez alkalmal mondhatta.

⁹ «Majd tudják ők, hogy micsoda törökök ellen kell menniök.» V. Károlynak I. Ferdinándhoz az 1527. Róma ellen küldött condottierekre vonatkozó szavait lehetne itt idézni, — ha komolyabb beszéd-szöveggel állnánk szemközt.

veszedelemben is elül megyek, az első sorba állok s én lépek először a harcmezőre. Csak engem érjen a nap égető sugara, csak nekem ártson a szél, a nyíl.¹⁰ Megóvlak benneteket a bajjoktól s nem fogok vonakodni, hogy télen át a szabad, hideg ég alatt veletek együtt a homokon heverészve élvezzem az enyhe álmot. *Oszszunk meg egymással mindent.* Jöjjetek velem, mint egyenlő társaim és kísérőim. Követelje meg mindenki mástól, de maga is teljesítse katonai szolgálatát. Törekedjete hadierényre; mert oly csatákat készülünk vívni, melyekért bennünket mint a nemesek példaképeit fognak emlegetni. Nézzünk szembe bármi sorssal; hiszen nehéz dolgoknak annyival jobban örvend a kitartó ember, mennyivel inkább tudja, hogy ezen a világon válságok varakoznak rá. Jöjjetek velem *egyenlőrangú* társaim és kísérőim! Hiszen a szent jogok követelik, hogy ősi hűségünket megmutassuk. S ha kezünkbe vesszük a hadviselést, ha élhetünk az adott jogokkal és törvényekkel, akkor baj nélkül vezetlek vissza benneteket».

A költő-történetíró is elismeri, hogy bombasztikus szavak ezek és velök *Dósa* csak a népet akarta elámítani; mert — úgy mond — «valamint a becstelen elébe teszi az ocsmányt a tisztességesnek, úgy a gonoszságban megátalkodott kevély is hamissággal semmisíti meg az igazságot.»

Maga a király, mint látni fogjuk, azonnal a moldvai- és az oláhországi vajdához küldte Telegdy Istvánt, hogy segítséget nyerjen tőle; s épen egy ilyen forradalmi jelenet napján (május 15-én) zálogosította el a budai összes harminczadjövedelmeket, hogy az így nyert 1045 forintot a forradalom elnyomására fordítsa.¹¹ Ilyen szegényes pénzügyi viszonyok közt elhatározásában nem igen lehetett merész.

Annál merészebb volt maga *Dósa* György.

A rákosí táborból késelem nélkül,¹² tehát valószínűleg

¹⁰ «A szicíliai cyclopok kilőtt nyila», mondja Taurinus a 406. versben.

¹¹ Hazai Olvasmánytár, IV. 445. Említi «mostani nagy szükségét».

¹² Tört. Tár, 1905. 274. a bécsi udv. kt. 14.527. sz. kézírata szerint.

már május 16-án megindult alföldi hadjáratára. Egyszer megtagadván az engedelmességet, utalva volt rá, hogy az országban elszórt s már is példáján induló többi kereszties csapatokat is magához vonja s így a föld népében — már seregének erőssége

Ain groß wunderzeichen das do

geschehen ist durch das Creütz/das ain Car
dinal hat außgeben inn dem ganzen
Hungerischen Landt wider
die Turcken:

69. KERESZTES (KURUCZ) EGYKORÚ ÚJSÁGLAPON.

következtében is — bizalmat és kedvet keltsen újabb csatlakozásra. Hadmozdulatainak álcázása végett *Száleresi* Ambrus pesti polgárt¹³ valami három ezred magával ott hagyta a Rákoson, megparancsolván, hogy táborát jól megerősítse, a vidéken folytonosan portyázzon, s félelemben és rettegésben tartsa a neme-

¹³ Majláth — id. h. III. 152. — «Saberest, Horváth (Tudom.-Tár, 222.) «Szám- béres»-t ír. Német név is lappanghat a Száleres alatt.

seket. Dósa Pest és Gubacs közt Szentfalván,¹⁴ de mindenesetre «Pesten túl» — egy krónikás szerint¹⁵ — a vendéglőben megszállván, oly jó sikerrel toborzott, hogy ott és a környéken 300 lovas csapott föl.

Dósa egy csapatot *Lőrincz póp* vezetése alatt egyenesen délnek, Bácsba küldött, hogy az ottan már egybegyűltekké összeköttetést keressen; egy másikat pedig *Barabás póp* vezetése alatt, keletre, Eger felé indított útnak, hogy az a tájon szervezkedett keresztteseket hozzávezesse. A deréksereget két igen erős hadtestre osztotta s így indult a Tisza vonalához.¹⁶ Az egyik hadtestet ő maga, a másodikat valószínűleg testvére, *Gergely* vezette;¹⁷ az egészeztől való intézkedés jogát magának tartotta meg. Dósa szerint elegendő volt háromezer ember Budának és Pestnek szemeltartására, holott gondolhatta, hogy a leg-erősebb támadásokat itt, mint a királyság székhelyén kell kiállania. Így tehát Barabás és Lőrincz kezére sem rendelt többet egyenként 3000, vagy — hogy végül kerek számot említhessünk — 3500 embernél. Ő neki tehát magának körülbelül 30—40.000 embere lehetett,¹⁸ beleértve az asszonynépséget is, mely a kereszttesek ruháinak mosása, ételmének megfőzése stb. céljából jártkelt a táborral. Seregét is azért osztotta két testbe, hogy így könnyebben élmezhesse.¹⁹

Természetes, hogy ez élmezés árát jobbára a nemesek adták meg. Idéztem ugyan már a keresztteseknek egy köriratát, mely szerint egy tojást sem volt szabad fizetés nélkül elvenni; azonban ily kiméletesen csak a szegénységgel szemben jártak el,²⁰ míg a neme-

¹⁴ Csánki, Magyarország tört. földrajza, I. 34.

¹⁵ Szerémi, 59. l., ki szerint Dósa oda mindjárt a kereszttesbulla kihirdetése után ment, holott csak május 16-án túl vonult odább seregével.

¹⁶ Istvánfi 42., Vitalis 296.

¹⁷ Ezt Jovius nyíltan mondja. (Hist. sui temp. Velencez, 1566. — 90. l.)

¹⁸ Istvánfi s mások, láttuk, 40.000-re

teszik a csak Pest alatt összejött kereszttesek számát.

¹⁹ Istvánfi, 42. Bartholinus (Odeporicon, D₂ levél, 2. oldal, 10. sor) azt mondja, hogy nyolcz hadosztályról beszélnek. Ezt a számot azonban nem Dósának Pest alól megindított seregére, hanem az országban elszórva működő s itt még figyelembe nem vett csapatokra kell vonatkoztatni.

²⁰ «Die Kreutzer thun keinen armen

seket, hogy ekként a gyöngébbek szenvedélyeit is fölkorbácsolják, kíméletlenül rabolták. Általában véve, a hol a keresztesek keresztülvonáltak, pusztulás jelölte nyomaikat. Egy május 31-i budai cseh levél szerint²¹ városról városra, faluról falura vonóznak, gyújtogatnak, rabolnak, ölnek, karóba húznak, a népet pedig arra kényszerítik, hogy hozzájuk álljon s a ki ennek ellenszegül, agyonütik. Budára látszottak a felgyújtott nemesi kastélyok lángjai. Eleintén valamennyire kétségtelenül tartózkodtak az öldöklésektől; ebben a részben csak azt az elszigetelt adatot halljuk,²² hogy egy Váradról jövő *Tornaljay* Mihály²³ nevű nemes lovag, ki még nem értesült(?) a kuruczok ellenséges hangulatáról, velök szemben találkozáván, a feldühödött nép elől futással akart menekülni. Mikor utólérték, gúny és szidalom közt vitték *Dósa* György elé. Alsótornaljai *Tornaljay* Mihály Gömörvármegyének egyik legrégebbi családjából származott.²⁴ Atyja, János, azelőtt a vármegye alispánja, most pedig királyi udvarmester volt. Ő maga még Zsigmond király uralkodása utolsó éveiben született²⁵ s fiai, Albert és Miklós is körülbelül hatvanévesek voltak már, ha ugyan még éltek. Mihály Báthory István temesi gróf seregéből jött, mikor ez a veszedelem érte. *Dósa* György most fogoly gyanánt vitte magával s alig egy hét mulva más nagyurakkal együtt karóba húzatta.²⁶ — Nem törődve a kormánynak május 23-a óta egyre sűrűbben kiadogatott rendeleteivel, *Dósa* akadálytalanul folytatta útját. Egyenesen Czepléd felé ment, a mely-

man kein laydt, nehmen nichts mit gewalt, vnd was man inen zuffert, deshalb bezalen sie also gar», mondja az «Auffrur». Tehát engedelmességek a kiadott parancsnak!

²¹ Wittingaui lt. Hist. 3608b.

²² Istvánfi, 42. l.

²³ Istvánfi a 42. lapon Mihálynak nevezi; nevét elhallgatja, de atyja nevét megmondja Thuróczy Miklós erdélyi alvajda 1514 június 7-én. (Székely-Okl. v. 49.)

²⁴ A Tornallyay-család genealogiája Nagy Ivánnál, xi. 260—263. Ebben azonban nincs meg Mihály, a kit mégis Istvánfi

és a Székely Oklevéltár említett adata alapján János († 1526.) fiának s Albert és Miklós testvérének kell tartanunk.

²⁵ Mivel két fia, Albert és Miklós, 1479-ben már nagykorúak voltak, ő maga 1430—1440 közt született.

²⁶ Székely-Okl. v. 49. A kivégzés tehát nem azonnal történt, mint Istvánfi írja, hanem körülbelül egy hét mulva (május 28-án), vagyis (mint az idézett oklevél határozottan mondja) Csáky püspök kivégzésével egyszerre. Lásd könyvem xiv. fejezetét.

nek népe már korábban lelkesülten csatlakozott hozzá.²⁷ Az odább délre levő Kecskemétnek szintén tősgyökeres magyar lakossága, hagyomány szerint, nemcsak távoltartotta magát, hanem utóbb ellenállásra is tett kísérletet.²⁸

Czeglédet az északnyugati határon levő homokdombok felől elérvén, a keresztes vállalattól tökéletesen függetlenül csak itt kezdte szervezni a népfölkelést.²⁹ Erre mutat a bevett hivatalos írásmód ösmerete nélkül s ügyetlen modorban szerkesztett, de annál fenyegetőbb tartalmú kiáltványa, melyet az egész Magyarország, első sorban azonban Pest- és Külső-Szolnokvármegyéhez intézett:

«*Székely György*, vitéz katona, a keresztesek Istenáldotta népének fejedelme és főkapitánya, csak Magyarország királyának s nem egyúttal az uraknak alattvalója,³⁰ a Magyarországon, névszerint pedig Pest- és Külső-Szolnokvármegyében levő városoknak, mezővárosoknak és falvaknak, együtt és egyenként, üdvözetünket! Tudjátok, hogy a hitszegő nemesek ellenünk és egész keresztes-hadunknak ezen szent célú gyülekezete ellen ártani vágyó kezekkel fölkeltek, hogy bennünket üldözzenek, háborgassanak és zavarjanak. Azért is nektek számkivetés és örök büntetés, valamint fejetek és minden javatok elvesztésének terhe alatt parancsoljuk és rendeljük, hogy rögtön és azonnal, a mint jelen levelünket látjátok, minden késedelem és kifogás nélkül jöjjetek, repüljeteK és igyekezzeteK *Czegléd* mezővárosába; és siesseteK, hogy így a szent csapat és áldott gyülekezet a nevezett hűtelen és gonosz nemeseknek erejét és kezét korlátolni, megfékezni és megzaboláznI tudja. Ha úgy teszeteK, jól van;

²⁷ Mészáros Lőrincz czeglédi pap, (de nem czeglédi plébános), mint láttuk, 2000-nél több emberrel állt hozzá.

²⁸ Hornyik: Kecskemét város története, I. 182.

²⁹ Kossuth is 1848-ban.

³⁰ A leheni Bundschuh hartmattei cikelyei is azon kezdötteK, hogy senki se ösmerjen el más urat az Istenen, a csá-

száron és a pápán kívül. (Zimmermann, I. 48.) Az éppen tíz évvel késöbben szervezkedett stüblingeni 1200 lázadó paraszt szintén azt jelentette ki, hogy a császárnak engedelmeskedik, a földesuraknak nem. Vezetöik egykorú német röpiratokból Dósa czeglédi proklamációját eléggé ösmerhetvén, kérdés, nem onnan irták-e ki ezt a hangzatos szövirágot?

különben a fentírt büntetést vonjátok magatokra. Sőt ezzel sem érjük be; hanem saját telketeken kapufélfatokra függesztetünk és akasztatunk fel, nyársba vonatunk, vagyonotokat elpusztítjuk és zsákmányra hagyjuk, feleségeiteket és gyermekeiteket pedig megöletjük.»³¹

A nevezetes okíratnak keltét nem ösmerjük. Tekintve azonban, hogy május 15-én túl Dósa nem igen időzött Pest alatt

³¹ Bártfa város levéltárában, papíroson. Kesőbbi kéz Báthori Miklós sirversét írta reá. Iványi Béla szíves közlése. Először közölte ezt az oklevelet Wagner: *Analecta Scepusii* (1778), IV. 35–36. l. Katona, ki különben szó szerint kiírja Istvánfit, ezt az oklevelet közbeszövi: *Hist. crit. regum Hung.* (1792) XI. köt., XVIII. füzet, 720–1. l. — Pray: *Kéziratok*, I. III. 166. és *Epistolae Procerum* (1805) I. 85–86. Hurmuzachi: *Documente*, II, 160–161. Fordításban a) magyarul Szalay L., Magyarország Tört. III. 482–3. és Szalay József: *A magyar nemzet tört.* II. 154.; b) németül: Fessler (1822), V. 901.; Majláth (1829), III. 152–3. és Schwicker: *Geschichte d. Temescher Banats*, 122. l. Egykorúak is ösmerték ezt a kiáltványt. Így a Wunderzaichennek és Auffurnak majd minden kiadása tudja bevezetését; a dr. Halm igazgató úr szívesességéből a müncheni kir. és udv. könyvtárból kezeim közt volt «*Ain gross Wunderzaichen*» czimlapján a kép alatt ezen egykorú kézirat áll: «*melchior Bankwr ein könig des genedejtn (így) volks des Creitzs, Aber vnderthenig dem könig zu Vngern, aber den Pischofen vnd grossen herrn nit.*» Czéloz reá Taurinus Stauromachiája is, az I. ének 480–4. versében. (Engelnél 134. l.) — Az eseményeket Rómában 1514 végén leíró Janus Vitalis szerint: «*Melchior Dei gratia rex benedicti populi Cruciferorum, amicus et subiectus Ladislai Ungariae, Boemiae etc. Regis et electus Sancti Martini in Montibus, inimicus Praelatorum et omnium Pannonio praesidentium Regno.*» A Wagner-féle szöveg ellenben ez: «*Georgius Zeckel, strenuus miles, benedictae gentis cruciferorum princeps et supremus*

capitaneus, regis Hungariae tantummodo subditus et non dominorum.» Itt tehát legalább is három szövegváltozattal állunk szemközt, melyek közt bizonyosan nincs az eredeti magyar. Ez annál sajnálatra méltóbb körülmény, mert Gyárfás István szerint (Századok. 1878. 560. l.) «hihetően éppen ezen levél eredetije volt az, mely Dósának egy más levelével együtt a czeglédvárosi levéltárban több mint három századig megőriztetett; míg nem 1850-ben az 1848-ki forradalmi iratokkal együtt Vargha Samu cs. biztos által megsemmisítettett». — Semmiesetre sem tarthatni a híres proklamációt költöttnek; de mindenesetre helyén van az az állítás, hogy nagyon hibás másolatokkal, vagy éppen csak hallás után leirt s olyan kiáltvánnyal van dolgunk, melyet az idegen másolók eléggé meg sem értettek. Különben nem beszélnének még az egykorúak is valami Bankurról (a ki Bakócz is lehetne), Banserről, Mausserről (Fugger: *Ehrenspegel*, 1313. l.), Mouderről és ismét Székelyről. A proklamáció csak ez utóbbinak, illetőleg Dósának neve alatt jelenhetett meg, mert egy később említendő levelében a király s az 1514-i törvénykönyvben az országgyűlés is őt írja a lázadás vezérének. Janus Vitalis (Marino Sanuto, II. 296.) úgy segít a dolgon, hogy Moudere Menyhért adta ugyan ki a kiáltványt s így ő viselte először a királyi czímet; azonban Székely György vezérré választatván, amattól elvette azokat a címeket. (Bizony, talán egy kis katonai forradalom útján?) Mindenesetre jellemző, a kortársak is mily bizonytalanságban voltak a szemük előtt lefolyt eseményekre nézve, a melyeket tehát tisztázni alig lehet.

s indulását onnan körülbelül 16-ára tehetjük, a Pesttől Czeglédig levő 67 kilométernyi utat kényelmesen megtehetette két nap alatt s így május 17-én este már Czegléden lehetett. Az oklevelet tehát május 18-án adhatta ki.

Minthogy Czeglédet tűzte ki főhadiszállásul, hova Magyarország újonnan fölszólított népének gyülekeznie kellett, itt alkalmasint eltöltött vagy egy hetet. Ezt az időt hadainak összevonására és valamelyes szervezésére használta föl;³² sőt egykorúak homályos előadásából azt sejtethetjük, hogy népével itt valami gyűlést is tartott. — A mi az elsőt illeti: rendkívüli előnyére vált, hogy pár nap előtt Erdélyből egy *Mihály* nevű «szelid jellemű» nemes³³ vagy barát³⁴ csatlakozván hozzá, néhány ágyút ajándékozott a fölkelőknek, kik őt — ennek fejében — a fővezérek sorába választották.³⁵ Ugyancsak ez a Mihály egyeseket begyakorolt *csatakigyóinak* kezelésébe is, úgy, hogy most bátrabban várhatták az indulásra szóló parancsot s nem kellett annyira tartaniok az útjokat álló megerősített helyektől. Később ismét «akadtak» néhány *kerekes ágyúra*,³⁶ a miket Dósa György annak idején szintén fölhasznált. Látjuk ebből is, hogy ez a részleteiben oly kevésbé ösmert hadjárat mégsem az esztelen dühből következett, hanem tervszerű művelet volt, melynek sikeréhez még az áldozókészség is járulni óhajtott.

A fegyvertforgató kuruczok száma újabb csatlakozókkal mindegyre növekedvén, *Dósa*, mielőtt tovább indult Czeglédről, a nép előtt újra beszédet tartott, melynek végzetes jelentősége lett volna a népre, ha valóban úgy mondja el, a hogy ajkaira adják.³⁷

³² Brutus, I. 360.

³³ Wunderzaichen, 4. lap.

³⁴ Bartholinus, Odeporicon. D₂ levél, 2. lap, 8. sor. Cuspinianus: Diarium (Bel: Adparatus, 281.)

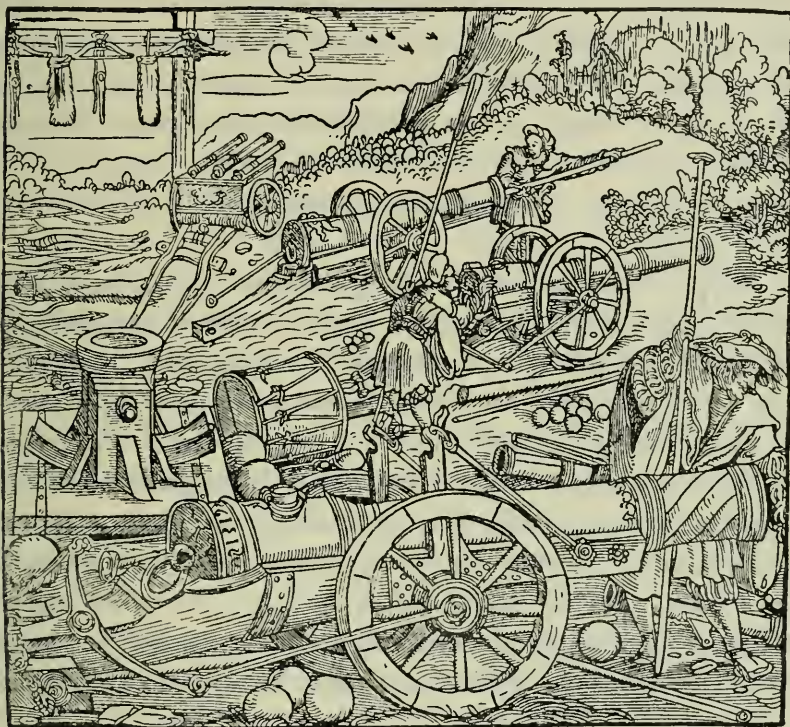
³⁵ Janus Vitalis (Mar. San., II. 298.) és Wunderzaichen, 4. lap). Szerinte Mihály «ein trefflicher Edelman», kit a keresztesek «zu einem obersten Hauptmann» fo-

gadtak el. Ezzel a levélíró ismét kellenél többet mondott.

³⁶ Istváni, 43. Mihály ágyúiról nem tud.

³⁷ Beszédének három változatát ismerem. Legtöbb történetírónk Taurinus (139—142. lap, 82—203. vers) nyomán indúl; azért az ő beszédszövegét fogadtam el. Tubero id. h. 331—332. lapon) józanabb beszédszöveget ad s ezt alantabb a jegy-

Előre bocsátotta, hogy fiatal korában nem lévén alkalma tanulnia, — czifrázatlanul csak azokat mondja el, a miket a csuklyás barátok prédikációiból megjegyzett magának. S mindjárt áttér a nemesek közismeretű bűneire. «A nemesek, feledve, hogy csak igaz bátorság nemesít, untalan őseik érdemeire hivatkoznak.

70. ÁGYÚK ÉS LŐSZEREK A XVI. SZÁZAD ELEJÉRŐL.

Ne a nagyurak, hanem a szegény emberek társaságát keresse, a ki haladni kíván. A szegény ember nem irigykedik s meg tudja

zetben egész terjedelmében közlöm. Brutus (rr. 349—358. l.) őt írta át; a mi nemcsak a két, bár Brutusnál ugyancsak kibővített, beszéd összehasonlításából, hanem Brutusnak a 385. lapon Tuberora nézve tett azon vallomásából is kitűnik, hogy (Tuberonem) «sumus secuti auctorem». Nem téveszthet hát meg Toldynak (Brutus Historiájához írt előszavában a LXXV. lapon tett) az a

megjegyzése, hogy «Rhetorikai gyakorlat kétségkívül, midőn Bonfini Attilával beszédet tartat vezéreikhez; de nem az, midőn Brutus pl. Dósa Györgyöt beszélgetti s az ő szavaival fest oly képet, mely adatokból, tanulmányból, tehát valóságból kölcsönzi annak mind vonásait, mind a színezetet». — Tubero és Taurinus különben egyben-másban megegyezik egymással.

becsülni azt, ki őt megbecsüli. Az osztálykülönbség nem az Isten műve. Ádám idejében nem volt király, császár, katonaság, nemesség. Ha tehát mindnyájunknak egy apánk volt, — úgy igazi urak sincsenek.

Rómában, melyet az egész világ uralt, a nemesség nem gazdaságának, hanem szegénységének idejében szerezte hírnevét. Serranus (?) dictator s a Fabiusok és Fabriciusok megfoglák az ekeszarvát. — Nem háltak puha ágyon, hanem csak nádkévéen. Ma pedig az elfajult gonosz nemesek nemcsak a maguk vagyonát verik el, hanem a másét is elveszik. Kendőzik magukat, feslett életet folytatnak, részegeskednek és majmolják a divatot.

Vesztökre.

Ősapáik számadásait, hogy gondot ne okozzanak nekik, eltépik; törzsbirtokaikat, miket apáik fegyverrel szereztek, dús lakomákra pocsékolják el. Minden ínyesvagyukat kielégítik s egy éjszaka néha hosszú élet keresményét pazarolják el. — A tiszta vizet nem szenvedhetik; egyszerű ételekre még éhségökben sem fanyalodnának. Asztalaik a legdrágább boroktól és fázánoktól görnyednek. Még arra is ügyelnek, hogyan tartsák kezöket, mikor csirke-, nyúl- vagy más pecsenyét szelnek föl. Egyébiránt a tálalás szakácsuknak a dolga. Erénynek tartják, hogy ott lebzselnek a palotában; élcznek, hogy fecsegnek; kérkednek bűneikkel s hibáikat maguk híresztelik, hogy utcai pletyka kerekedjék belőlük.

Szerintök nincsen isteni és emberi jog, a mit pénzzel el nem hallgattathatnának. Beérik az olyan igazsággal, a melyhez megvesztegetés árán jutottak. Tehetnek akármit: úgy sem bűnhődnek érte. Szokásból ugyan magasztalják az erényt, de voltaképp nem tudják, mi fán terem; ha jöknak tartják őket, miért igyekeznének, hogy valóban is jók legyenek? Nem kímélik az özvegyek és a lányok tiszta hírnevét s még a menyasszonyok iránt is tola-kodók.³⁸ Házasságtörök s egyáltalában véve szenvedélyeiknek

³⁸ A jus primae noctis a magyar jog sohasem ösmerte.

rabjai. Csak adják a szigorút és az erkölcsöst, valójában pedig kicsapongók. Ki szemökbe mondja az igazat, az ő előttük «vádoló». Ígérnek, fogadnak mindent, mint a kikérő vőfélyek; de szavukra nincs mit adni, mert állhatatlanok.

Húzzák, vonják a népet s ebből nem csinálnak lelkiösmeretet. Könnyebb földat volna megoldvasni tavasszal a fűszálakat, nyáron a búzakalászt, ősszel a termést, télen a hópolyhet s a derült ég csillagait, vagy a sivatag homokszemeit, mint elmondani s megnevezni bűneiket.

S mi, a kiket ők rabszolga gyanánt tartanak, sziszegve ugyan, de türelmesen végezzük munkánkat.

Ez nem maradhat így sokáig. Le kell rázni az igát. Ellen kell állnunk a zsarnoknak és gyakorolnunk jogainkat. Meg kell buktatni a királyokat. Szabadok akarunk lenni; és leszünk is. Kijavítjuk a törvényeket. Összeüzük a nemesek elévült jogait. Osztozkodni fogunk az urak vagyonán.

Nem lesz ő királyuk: csak testvérök. Minden fontos dologban aláveti magát a nép akaratának s a szerint jár el. Ha kívánják, leteszi a főhatalmat és szótlanul fogadja ítéletöket. Ő alatta, mint az ország új királya alatt, ez az ország újra fölvirul.

S ha majd üt az óra, ők se habozzanak, ha, mindjárt szüleiket, testvéreiket kellene is levágniok. Első az önzés. Ki nagyra vágyik, olyasmit is merjen, a miért különben börtönbe jutna. Önzésünknek és dicsvágyunknak segítségével még külsőországokat is hódolatra kényszerítünk. A jelen becsülni, a jövő tisztelni fog bennünket. Egész könyveket írnak majd rólunk és századokra szól a hírnevünk. De ha megérdemli valamely tárgy, hogy írjanak róla, megérdemli ezt a kereszteshadjárat s tart is a híre, míg költőjének neve él.

Lakoljanak hát a bűnösök! Gyilkoljátok rendre a nemeseket s egynek se adjatok kegyelmet!»

Körülbelül ez volt Dósa beszéde. A nép mindvégig helyeselte szavait. Erősebb vádakkal, egészen a szabolcs-zempléni parasztok

1790. évi dekrétumának megjelenéséig³⁹ senki sem lépett föl az urak ellen s még van is benne bizonyos mérséklet ahhoz képest, a hogy a jobbágyok majdnem háromszáz esztendő mulva beszéltek.

A czeglédi gyűlésre nézve csaknem egyetlennek tartott s így ma is fő forrásunk⁴⁰ szerint tehát a kuruczvezérnek királylyá

³⁹ Az egri érseki levéltárból közli Marczali a Szilágyi-féle Magyar Nemzet Történetében, VIII. 481—2.

⁴⁰ Tuberonál baklővései mellett is közvetetlenebb Brutus másolat. — Tubero szerint (331—2. l.) Dósa így szól: «A szentírás tanúskodik róla, magyarok, hogy a legjobb, legnagyobb Isten megkönyörült hajdan a zsidóknak rendkívül súlyos szolgaságán s a népet, a melyből a maga országát alapítani akarta, az egyiptomi zsarnokságból, a királyi igából és borzasztó nyomorúságokból kimentvén, nemcsak szabadsággal ajándékozta meg, hanem egyúttal szomszédainak legyőzőjévé, ellenségeinek pedig urává tette. Meg is érdemelte. Semmi sem kelletlenebb ugyanis Isten, minden dolgok szülője és ura előtt, mint az, hogy egyik ember uralkodjék a másikon. Mert a szolgaság nem természet szerint, hanem a sors igazságtalanságából s az emberek kapzsóságából keletkezvén, egy halandó sem követ el gonoszabbat, mint az, ki a maga tekintélyével visszaél s az embereket, főkép honfitársait, könyörtelen és durva szolgaságra veti. Mert kinek áll érdekében, hogy rabszolgamunkát végeztesen akár a pénzen szerzett, akár a háborúban foglyúl esett szolgálkakkal? Ezeknek sorsa egy; csak nevök különböz. A magyar nemesség titeket, kik jobbágyai vagytok, nem tekint polgároknak; hanem rabszolgák gyanánt uralkodik rajtatok s oly ellenséges irántatok, mintha a hódítás jogára támaszkodnék; sőt alig méltat beneteket arra a napfényre, mely az emberekre és barmokra mégis csak közösen süt. Különben akármint kellene közösen élveznetek a nemességgel, ez azt bűnösen magának igényli; még nyomorult lelketeket sem hagyáná meg ez a kevély fajzat, ha nem függne össze veletek. Mert

a mit a ti munkáttokkal és fáradságtokkal megművelt föld terem, a mit barmaitokkal szántotok, a nemesség zsákmánya lesz. Nekik szántjátok a földet, nekik ültetitek a szőlőt, nekik növelitek a nyájakat és gulyákat; nektek a szolgasággal együtt csak a szűkölködés marad. A mi annál tűrhetetlenebb, mert éppen azok érzik a nyomort, kik a bőség kedvéért vannak. Ilyen, csaknem kimeríthetetlen a nemesség telhetetlensége. Nem ösmeretlen dolgokról beszéltek; mindenki tapasztalhatja otthon a maga nyomorúságát. Akár nehéz, akár könnyű dolgot tett-e már csak egy nemes is a ti hozzájárulásokot nélkül? Hiszen ha egy nemes építkezik, házasodik, leányát férjhez adja, vendégeskedik, fia születik vagy meghal, — ha saját ügyében a királyhoz utazik: veletek fizetteti meg. Semmit sem tesz a ti nagy károtok nélkül. Sem kedvező, sem kedvezőtlen dolog nem érheti a nemeset a nélkül, hogy ti kárát ne vallanátok. Ünnepejök gyász nektek, mert fényűzésük a ti pénzeteket emésztí föl. Ha gyászolnak, pénzetekből csapnak tort s inkább ti hullathatok könnyeket. Ha pedig a mindenkitől főképen óhajtott pénzre vágyanak, a tietekből töltik meg tárházaikat s a töletek raboltakból lesznek nagyok és gazdagok; sőt egymás közt azon vetekednek, ki rabolt többet jobbágyaitól? Meddig túrjűk még, magyarok, ezeket a méltatlanságokat? Hát azért vezetett ki bennünket az északi hegyek közül ama híres Attila király, Európa legyőzője, hogy kevesek gögjenek szolgáljatok játékszerül? Hogy szolgaságtoknak és keserű nyomorúságtoknak árán egyesek gazdagságot és nemességet szerezzenek s polgártársaitok közül a legrosszabbak tisztviselők, elüljárók, papok legyenek, — számotokra pedig még csak

választatásával már mint megtörtént dologgal állunk szemközt. A historikus mindenesetre kellemetlen helyzetben van, midőn egy rendkívüli fontosságú eseményre nézve egy époszírótól kénytelen fölvilágosítást kérni, a ki azután ellenmondásokban bővelkedő beszéddel válaszol neki. Mert, hogy — egyebet nem is említve — Dósa most a királyságok eltörlését hangsúlyozza, azután meg egyszerre magát ajánlgassa, mint királyt, az már költői szabadságnak is sok egy kissé. Legfőbb az egésznek az a részlete, melyben Dósa a türheterlen állapotok megszüntetése végett első sorban *a törvények átvizsgálását és a szabadság megszerzését, a vagyonközösséget s a teljesen demokrata királyság megalapítását* sürgeti.

Igen előkelő írók⁴¹ hallgatnak Dósa megválasztatásáról, mások megtörténtnek veszik azt; ⁴² van olyan is,⁴³ a ki Székely Györgyöt

a szabadságnak reménye s a tiszteletnek egy helye se maradjon? Kövessétek hát Istent, szabadságotok teremtojét, ki ellenségeiteknek bámulatára titeket egyesített s fölfegyverzett. Mialatt ők remegnek, támadjatok ellenségeitekre, öljétek le, vagy szalaszszátok meg őket. Semmit sem hisznek oly kevéssé ezek a fényűzésben elmerült emberek, mint azt, hogy ti nekibátorodtok a szolgaság igájának lezárására. Tanítsátok meg az elpuhultakat, hogy egyenlően éljenek jobbjáyaikkal s polgártársaikkal és ne uralkodjanak gonosz módon türheterlen kevélységök által. Ne szalaszszátok el ezt az alkalmat, hogy kiküzdjétek szabadságotokat; a most kínálkozó alkalom elröpülhet és sohasem tér többé vissza. Okos ember fölhasználja a kínálkozó szerencsét. — Vigyázzatok hát, hogy a tett idejének elmulasztása miatt Istent magatokra ne haragítsátok. Meggondolatlan félelem ne csökkentse bátorságotokat; a bocsanatra való hiú számítgatás ne áltassa sziveiteket. Ne is higyjétek, mintegy bűnbánattal, hogy ellenségeitek majd kegyesebbek lesznek irántatok. Ha észreveszik, hogy sokáig törtétek fejteket ezen a szerencsén és az isteni sugallatból tervezett összeesküvésen, — meglakoltat-

nak érte. Nincsen hát más hátra, mint hogy vagy a nemességet irsátok ki, vagy vérhullástoknak árán kemény és örök szolgasággal adjatok elégtételt legdölyfösebb ellenségeiteknek. — Ártatlanul és szívesen nem szenvedhetétek a nemesek zsarnokságát. — Hibát követtek-e el vele, gondoljátok meg; ha ugyan vétkeseknek lehet nevezni azokat, kik szabadságaikat és jogaikat akarják helyreállítani. És ne higyjétek, hogy ti, bajba keveredvén, én talán veszedelmen kívül volnék. Szabadságotok megszerzésében vezéreteknek valloam magamat s fogadom, hogy — ha Isten segít — a bekövetkező fáradalmakban és veszedelmekben sem bátorságnak, sem bizalomnak nem leszek híján. Védelmetekre és ellenségeiteknek megtámadására tisztemben azon czimen küzdök, a mit adni jónak láttok.» — Erre egyhangúlag és nagy lelkesedés közt királynak kiáltották ki.

⁴¹ Pl. Istváni és Verancsics. Továbbá Szerémi.

⁴² Levél július 29-éről. Marino Sanuto-nál, II. 261. — Augustus 11-ről Guanne Morechinihez u. o. 278. Janus Vitalis szerint (u. o. 296.) Melchior viselte kezdetben a czímet, de vezére, Székely György,

csakugyan kikiáltatta ugyan királynak, hanem később, Temesvár közelében; ⁴⁴ — egy aránylag szabad gondolkozású historikus ⁴⁵ pedig az egész tényen ilyen pythiai mondással siklik át: «Dósa be nem érvén többé a vezéri címmel, a még el sem törölt királyságra vágyakozott; s ha óhajtásának teljesítése a fegyveres tömeg szavazatán áll vala, alig lehetne kételkedni, hogy minden tekintetben igazolta volna reményét, a melyet egy magában véve nagy terv iránt, de a nélkül táplált, hogy elég erősnek érezné magát egy még nagyobbra». Később mégis ezt írja: «Nem a sereg vezérévé, nem elüljáróvá, nem hadparancsnokká, hanem, mint az ég küldöttét, *királylyá* kiáltották ki a nép salakjából fölmerült lator Székelyt.» Egy május 31-én Budán kelt cseh levél ⁴⁶ — a hely és nevek megemlézése nélkül — már azt írja, hogy a «királyt, püspököket, prépostokat s másnevű magyar urakat, nádorispánt is választottak maguknak s pénzök bőven van». Sőt a névtelen levélíró azt is hallotta, hogy királyukat trónnal és pohárszékkal tisztelték meg. Mindenesetre híre járt tehát, hogy Dósa György, mint valaha Csák Máté, egész királyi udvart rendezett be maga körül. Mert vezértársaival, Székely

utóbb elvette tőle. — Betinus június 15-i levele szerint (Tört. Tár, XIII. 251.) királyukká vagy vezérökké választották Györgyöt. — A budai német levél június 17-éről (a Wunderzaichen 5. lapján) Melchior Bankwr királyról tud, kinek csak vezére s egyúttal a lázadás lelke volt Zägl Jörg. Az Auffrurban (1513!) Melchior Bansser a király, így a Fugger-Birken-féle Ehrenspegelben is (1313. lap). A Histor. Bilder-Saal szerint (IV. 318.) Mauser Menyhért lett a király, Székely György pedig a nádor! — «Rex Georgius» áll az 1634. évi «Respublica et Status regni Hung.» 136. lapján. — Bartholinus szerint (Odeporicon, D, levél, 2. oldal, 5. sor) György előbb vezér, utóbb király volt. Ugyanigy: Histor. Lex. (1730) II. 103., Gradelehnus: Chronica, 124.; Palma (Not. rer. Hung. II. 501.), a czeplédi kiáltványt idézván bizonyosságúl. Windisch: Kurzgef. Gesch.

der Ungern, 281. — Feil: Die Kreuzer in Ungarn (Österr. Blätter, 1844. — 4. sz.). Tuberonak előadását (Schwandtnernél, II. 332.) már Katona (Hist. Crit. XI. 747.) megtámadta, megjegyezvén, hogy Istvánfi nem tud erről a méltóságról és Dósa sem nevezi magát királynak a czeplédi proklamációban. Jovius előadása — mint a szövegben látni fogjuk — nem szolgáltatott elég erős alapot Brutusnak sem. — Az újabb történetírók szinte óvakodnak ebben a homályos ügyben nyilatkozni; Horváth, ki a kérdéssel tüzetesebben foglalkozott (Magyarország Tört. III. 313.), megmarad a Dósa által is használt «fejedelem» (inkább «fönök») címmel.

⁴³ A bécsi udv. kt. 14.527. sz. kézírata. Tört. Tár, 1905. 274.

⁴⁴ Brutus, I. 308.

⁴⁵ U. o. 359. V. ö. Jovius, Hist. 90. I.

⁴⁶ A wittingaui levéltárban, Hist. 3608b.

Geczővel, Lőrincz pappal és Balog deákkal együtt «meglátván a parasztságnak sokaságát, azon helyt elhagyta a törökre való igyekezetet és országot akara magának venni.»⁴⁷

Valóban nem tudok megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a nép Czegléden Dósát igazán királylyá tette volna. Az önálló feladatnak megoldására fegyveres erővel is vállalkozó keresztesek mindenesetre utalva voltak arra, hogy szorosabban egyesüljenek és középponti vezetést fogadjanak el. Azonban politikai előnyökre katonai úton törekedvén, ezt a középponti kormányt szintén katonásan igyekeztek szervezni, a mi éppen nem zárta ki, ha nem is a fennálló kormány-
nak, de magának az uralkodóháznak meghagyását. — Az eddig tudomásra jutott adatokból, az ezen nagyon kétes lefolyású czeglédi aktusra vonatkozókat kivéve, senki sem olvashatja ki, hogy a keresztesek Ulászlót a tróntól megfosztani akarták volna.

Ellenkezőleg, a szegény, közbeszéd szerint olykor a Laczikonyhára szorult király iránt némi részvételt voltak s a nép, mely országot úgy sem képzelt monarchikus intézmények nélkül, inkább a nemesek áldozatának tekintette őt. Dósa utóbb, állítólag, bizonyossá tette Ulászlót, hogy az országnak egynél — Ulászlónál — több királya nem lesz, mert ő ilyesmit nem tűr;⁴⁸

71. II. ULÁSZLÓ EMLÉKÉRNE.

⁴⁷ Borsos Sebestyén krónikája. Mikó Erdélyi Tört. Adatok, I. 11.

⁴⁸ Janus Vitalis (Marino Sanuto, II. 299.) — Meynert (Gesch. Österreichs, IV. 772.) azt hiszi, hogy Dósa a királyságot is el akarván törölni, a népnek csak vezére és képviselője kívánt lenni. S egyáltalán, ha Dósa valóban vágyik a királyságra, semmi sem tarthatta volna őt vissza

a budai királyi vár ostromától s a király okvetlenül keze közé kerülvén, kegyeimére szorúl. Ezt azonban sem ő, sem népe nem akarta. A lázadás leveretése után az októberi gyűlést csak a Münsterberg herczeg vezérlete alatt álló cseh és morva hadak jelenlétében merte megtartani a király, kit politikai orgyilkosnak golyója is fenyegetett. Nyerseségökben a magyar parasztok

és ez — Szapolyaival szemben — czélzás is lehetett. *Nagy Antal*, a bácsi fölkelők vezére, «ezt kejátatá táborában: hogy senki úr Magyarországbán nincsen, hanem csak László király, az ő fia Lajos és Székely György, azután ő, *Nagy Antal*».⁴⁹

Ily nép nem lehetett ellensége az uralkodóháznak.

Meg voltak saját eszméi az ország átalakítására nézve; de csak az ócska képet akarta eldobni, magát a keretet — a királyságot — megtartotta volna. Magyarországnak történetében nincs egyetlenegy példa sem, hogy a népből kiinduló valamely forradalom a királyság megszűntetésén kezdte volna a dolgot. A jelen esetben sem mondja azt egyetlen megbízható egykorú és későbbi tudósító sem.

A legtöbb pedig nem is megbízható.

Mit jelentene különben azon, a történelmi tudattal ellenkező állítás, hogy valami *Bankur*, *Bansser*, *Mouder*, vagy kicsoda volt eleintén a parasztkirály, Székely György pedig csak az ő derék vezére, a ki lelke volt a lázadásnak, más verzió szerint pedig a Bankur király nádora? Mit jelentene az az egykorú hír, hogy a *horvát bán* lett a keresztések kapitánya?⁵⁰ Sem azzal, hogy Bankur és Dósa György testvérek voltak, sem azon — már szintén említett — állítással, hogy Dósa utóbb elvette a maga részére Bankur királyi címét, nincs megoldva a kérdés. A történelem csak Dósáról tesz említést; ezt pedig még az egykorúaknak egy része sem nevezi királynak, mely különben csak hallhatott volna egy parasztkirályról. Hivatalos okírat nem szól a fölkelésnek erről a fontos mozzanatáról, a magánlevelek pedig többnyire az események színhelyétől messze s az egymásra rohamosan következő eseményeknek hatása alatt iratván, többnyire mende-mondákon s túlzásokon alapulnak.

sok borzasztóságot elkövettek; de fizetett gyilkosságra nem vállalkoztak. S az ő «vad» lelkesedésök — talán hallucinációjuk — legalább is érdemel annyi tiszteletet, mint az ország főkapitányaié, Szapolyaié,

ki alatt a honvédelem tönkrement s ki most — a lázadás leveretése után — árat szabta kötelességteljesítésének.

⁴⁹ Verancsics, II. 8.

⁵⁰ Moro (Marino Sanutonál, II. 257.).

Ehhez képest az elbeszélésnek magva ez lehet:

Dósa Czeglédre érván, ezt főhadiszállásául s a keresztescsapatok találkozóhelyéül választotta. A hadműködésnek tulajdonképi megkezdése előtt szervezkedésre szólította föl a népet, mely Ulászló királyságának kérdését nem bolygatta, de a nemesek és főpapok megrémítésével a maga jogi és politikai helyzetének gyökeres megjavítására alkalmazta a kereszteshadsereget. Ennek élére, míg a nemesség pártján álló királylyal kibékülhetne, diktatori hatalommal Dósa Györgyöt állította.

Természetes, hogy a szövetkezet más tisztségeket is követelt; így pl. kincstartóságot, minek szervezéséről találunk is tudósítást.⁵¹ Ilyet egy önállóan működő s önálló pénzügyi kezelést követelő seregnél ily tudósítás híjában is valószínűnek kell tartanunk. Mindez azonban nem szolgálhat érvül Dósa állítólagos királysága és udvara mellett, a mit bizvást a történelmi félreértések s így a valótlanságok közé sorolhatunk.

Dósa nem volt olyan közönséges néplázító, mint a milyenek többnyire festik; hanem egy társadalmi és politikai forradalomnak ösztönszerű vezére, a ki a nemesség túlkapásaival szembe a nép kívánságait állította. Milliók türhetetlen sorsát akarta megváltoztatni, de homályosan képződött terveit nem bírta elfogadható módon megalkotni. A nemes földesurak túlságos hatalmát kész volt a demagógia, vagy épen az ochlokrácia segítségével rombadönteni, hogy a romok eltakarítása után fölépítse a demokráciát. Nem a *mai* értelemben vett demokráciát; hanem a népnek az államhatalomban és a jogokban való olyas részeseését, a mely körülbelül a *vezérek korabeli* politikai egyenlőségnek felelt volna meg. Ugyanaz a néplelek vezette, a mely 1061-ben és 1437-ben lelkesítette az ősi intézmények helyreállításáért harcolókat. A mult kinövései ellen küzdött s egészben véve mégis a multhoz tapadt, mint mindazok, a kik hazánkban valaha nagyobb reformmozgalmak, vagy épen forradalmak élén álltak.

⁵¹ Wunderzaichen, 5.

Csakhogy az a mult, a melyre Dósa visszatekintett, akkor már sűrű ködben borongott. A vezérek korabeli egyenlő szabadságot a királyság behozatala zavarta meg; mert az adott rá alkalmat, hogy az egyenlően szabad honfoglalók közt a földesúr és jobbágy fogalma kifejlődjék. A királyság megalapításától Dósaig kerek számban félezer év, a földesúr és jobbágy fogalmának kifejlődésétől fogva pedig körülbelül háromszáz esztendő telt el. A nép ősi helyzetének a képét tehát a régen mult idők köde borította be. De nem mindenütt. A székelyek sok mindenféle bajoskodás után is megtartották eredeti szabadságuk nagy részét s a legszegényebb székely is szabad gazdája volt a maga kis földjének s tagja a faluközösségnek. Székely létére Dósa ezt a székely szabadságot akarta kiterjeszteni az egész országra; s így akarta helyreállítani a nemes (egy nembe tartozó) magyarság eredeti szabadságát.

A világ az ő korában törekedett legjobban a régi, klasszikus életnek megújítására. Az újjászületésnek, a renaissancenak a kora volt ez; és senkinek sem, a végbeli kapitánynak pedig épen nem kellett humanistának lennie, hogy visszasóhajtja a multat, visszakívánja «a régi jó időket». Wycleffe irodalmi munkássága vezet be az 1381. évi angol parasztlázadást, Hussé a cseh táboritákét s árvakét, Lutheré az 1525-i német parasztfölkelést, Miltoné az angol, Rousseaué és Voltaire-é a francia forradalmat. Lehet, hogy Temesvári Pelbártnak is van része a Dósa korabeli népszellem előkészítésében; hanem azért Berzsenyi Dániel nem minden gúny, de nem is minden igazság nélkül kérdezi «a vandal bölcsesség»-ben, hogy

«A Dósa, Hóra gyilkos pórhada
Mind a tudósok s könyvek művei?»

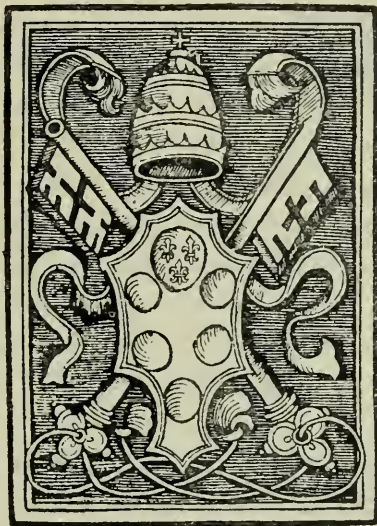
Valóban, nem azok; mindamellett Dósa György tudta, mit akar. Országszerte olyan személyes és vagyoni szabadságot akart, a milyen azokból a régi jó időkből már csak az ő szülőföldjén, a Székelyföldön maradt meg. «Székelyország lakói és

az egész Székelyföldön levő székelyeknek közönségesen minden felső és alsó renden levői» csak nyolcz esztendővel azelőtt is gyűlést tartottak Agyagfalván, hogy «különféle egyenetlenségeket és hitvány szokásokat eltörlenének és elhagynának»; mert «a békességnek ellenkezője: az irigység és az egyenes egyességnek ellensége: a kevélység, minden nagy országokat elpusztítanak és az előbbeni állapotjokban megromtanak». Talán ő maga is ott volt a *mindenrendű* székelyeknek ezen az agyagfalvi nemzetgyűlésén; s «különféle egyenetlenségek és hitvány szokások eltörlésével és elhagyásával» lehetségesnek tartotta, hogy Magyarország is *mindenrendűeknek* ilyen nemzetgyűlésén határozzon a maga sorsáról.

Az első ilyen nemzetgyűlés-félét Dósa most tartotta meg Czepléden, a hol a népnek elég érthetően megmondta, mire törekszik. Beszédét kortársai, *Stieröchsel* gyulafehérvári kanonok

és *Tabero* apát irodalmi szépitőszerekkel kiékesítették, klasszikus idézetekkel fölczifrázták s így sok tekintetben megromtották, mert mind a ketten idegenek és humanisták lévén, a magyar nép eszejárását alig érthették meg. Ilyen beszéd a népet nem ragadta volna magával; de mindenesetre jellemző, a humanisták hogyan akarták megértetni a forradalom okait. S jellemző, hogy olyan szociális törekvéseket hangoztatnak, a milyeneket abból a korból ma is anakronizmusnak tartanak azok, a kik azt hiszik, hogy szociális gondolatok csak a legújabb korban termettek.

«Mert ráillik árva, keseredett Dósa
Katonájára is a koszorús rózsa.

72. X. LEÓ CZÍMERE EGY PÁPAI BULLA EGYKÖRŰ NYONTATVÁNYÁN.

Ha megsértett szíve a felfegyverkezett
Nemes elszántsággal azért fogott kezét,
Hogy az elalélt just a lármás kard nesze
Által ostromolván, ismét felébredszse.»⁵²

XII. AZ ALFÖLDI HADJÁRAT KEZDETE.

BÍBORNOK május 15-én Dósát csak a további sereggyűjtéstől tiltotta el és ellenségnek csupán abban az esetben tekintette, ha vissza nem tér kötelességéhez, vagyis ha nem indul a török ellen. Erre intette őt Veszprém harczias püspöke, *Beriszló* Péter horvát bán is, a ki a dalmát alpok népének megvédelmezését várta tőle. Dósa tetteinek verses leírója¹ *Beriszlót* a maczedoniai Fülöphöz hasonlónak vagy még nagyobbnak tartotta, a ki megérdemli, hogy főpapi trónon (triposon) üljön és koszorút kapjon; mert érdemei előtt még a larissai Achilles is meghajol s egy sorba lehet helyezni Camilluszal, ki a hazát megmentette.

A «vérengző zsarnoknak» ilyen vagy ilyenforma levelet küldött²: Ösmernie kell a maga hatalmát s tudnia, hogy a parasztnak hinni nem lehet. Dósa³ már ösmerheti őket karmaikról s bizonytalan helyzetében nem bízhatik bennök. A paraszt különben sem hű és Dósának csak addig lesz barátja, míg rotyogni hallja fazekát; de annyit sem ér, mint a fazékba dobott vetemény. A parasztnépet semmiképen sem lehet megnyerni. Urának mindig ellensége s Dósa, a gonosz vezér, nem tudja mit csinál. Bizony, estökben sokan összetörik a húsos fazekakat s a ki a méltóság csúcsára jutott, a többinél nagyobbat esik. A balsors úgy akarja, hogy a gonoszok virágozzanak, a jók ellankadjanak. Az, a ki egyszer az isteneknek kever ambróziát, máskor pedig lábbal tapodja a szerencsét, tulajdonképen egy korszóba önti össze az

⁵² Kovács József verse a kopott nemesekhez. Közli Jókai az *Eppur si muove*-ban. I. 30. (3. kiadás).

¹ Taurinus I. ének, 489–496. vers. Engelnél, 134. l.

² U. o. I. ének, 497–530. vers. Engelnél, 135–136. l.

³ «Oh, te nagyon gyáva!» a költő szerint, a mi azonban csillapító levélben nem foglalhatott helyet.

örömet és a szomorúságot s aszerint veszi el erényeinek és bűneinek jutalmát. Bizony, nagy gyávaság és bárgyúság volna,⁴ ha megvetné a földművelést⁵ éppen ő, aki a minap még az eke szarvát tartotta s ennek a két ága volt a címere. Mégsem tudja, hogy a sors milyen álnok és állhatatlan? Mostan a keréknek a talpa van felül, de egy fordulattal ez megint alulra kerül, mert egyszer fölemelkedik, máskor leszáll. A homlokot is haj díszíti, de a fej búbjá és tarkója kopasz. A gazdag ember ma még győzi arannyal, de holnap már szegényebb a templom egerénel.⁶ Így járhat Dósa is. Ösmerje meg helyzetét és vessen számot saját erejével. Mert talán csak későn tudja meg, milyen az Istennek és a királynak haragja. A fa gyökerét a fejsze kemény csapása fenyegeti. Saját természetének deliségében gyönyörködve, Narcissus egy Nireusnál⁷ is tetszetősebb virággá alakult át. Így bizony a bosszuálló Rhamnusia (a Nemesis) megköveteli, hogy Dósa majdan szokatlan halálbüntetéssel vesszen el.»

A király azonban és most Beriszló hiába intette Dósát, hogy Dalmáciába vezesse hadait s mindannyian teljes bizonytalanságban voltak, mi az igazi célja alföldi hadjáratának. Az pedig teljesen aggodalomba ejtette, sőt megrémítette őket, a mit eltávolozása után alvezérei a főváros környékén elkövettek. Így pl. már május 19-én, pénteken, elfogtak és nyársba húztak egy botzeni nemes;⁸ másnap, 20-án egy *Kuppy*⁹ nevezetű pettaui kereskedővel és testvérével bántak hasonló módon. Mikor ugyanis Budától 5 mfdre¹⁰ egy nemes úr birtokán időztek, a keresztesek

4 «Bárgyúbb Gryllusnál», a kiról Bartholomaeus Pannonius éppen akkor írt egy comoediát, melyet György brandenburgi örgrófnak ajánlott. Szinnyei, M. Írók, I. 644. A történelem két Gryllust ösmer. Az egyik a történetíró Xenophon apja, a másik Xenophon fia, ki 362-ben Mantincánál esett el. Az athéni monda szerint ő sebezte volna meg Epaminondast.

5 «Ha nem tisztelné Pluto királyné-asszonyát», t. i. Persephonét, a ki a föld termékenységét jelképezte.

6 Szó szerint: «Ma láttam a pénzes Croesust, a ki győzi arannyal és másnap Irusnál is szegényebbnek találok.» L. Taurinusnál az id. helyen.

7 A legszebb görög a trójai ostromlóhadban.

8 Ain gross Wunderzaichen, 2. I.

9 U. o. Janus Vitalis (Marino San. II. 297.) Rupinak írja.

10 J. Vitalis szerint 5000 lépésnyire, az Auffrur szerint (1513) «2 Meyln von Wardein». E részt azonban elszigetelve áll.

rájok rohantak s üszköt dobtak a házba, melyben Kuppy s a nemesek mindaddig hősiezen védelmezték magukat, míg a lángok elől menekülniök nem kellett. Ekkor (május 22-én) mind a 20 nemest és a két Kuppyt agyonverték,¹¹ a nemesi kúria tulajdonosát pedig darabokra vagdalták.¹² De vidékről is oly jelentések jöttek, a melyek a jobbágyoknak hasonló magaviseletéről szóltak.

Dósa táborának Pestről való kiindulása mintegy jeladás volt arra, hogy a küzdelmet az ország minden pontján megindítsák. Az első pillanatokban a kormány azt hitte, hogy a gyülekezéssel járó zenebonák elfojtására a vármegyék nemesi bandériumai is elegendők. Például Pest-, Nógrád-, Hont- és Heves-vármegyék rendei már Szent György napja előtt¹³ fegyvert fogtak s a hol csak gyülekezni hallották a kereszteseket, ott termettek és szétverték, megszalasztották őket.

A mint azonban Dósa Pestről elvonult, a kormány s első-sorban *Bakócz* bibornok, folyton növekedő aggodalommal leste mozdulatait. A május 18-a táján Czegléden tett nyilatkozat s a vele járó események, a melyeknek híre bizonyosan kiszínezve és megnagyítva érkezett el Budára, az udvart és az urakat megdöbbenették. Dósa György állítólag¹⁴ levelet is írt vagy íratott a bíbornoknak, a melyben jelentette, hogy már tízezer lovasa és több ezer gyalogkatonája van; kéri tehát, jöjjön utána akkora sereggel, a milyennel lehet, mert ő a hadat egyenesen

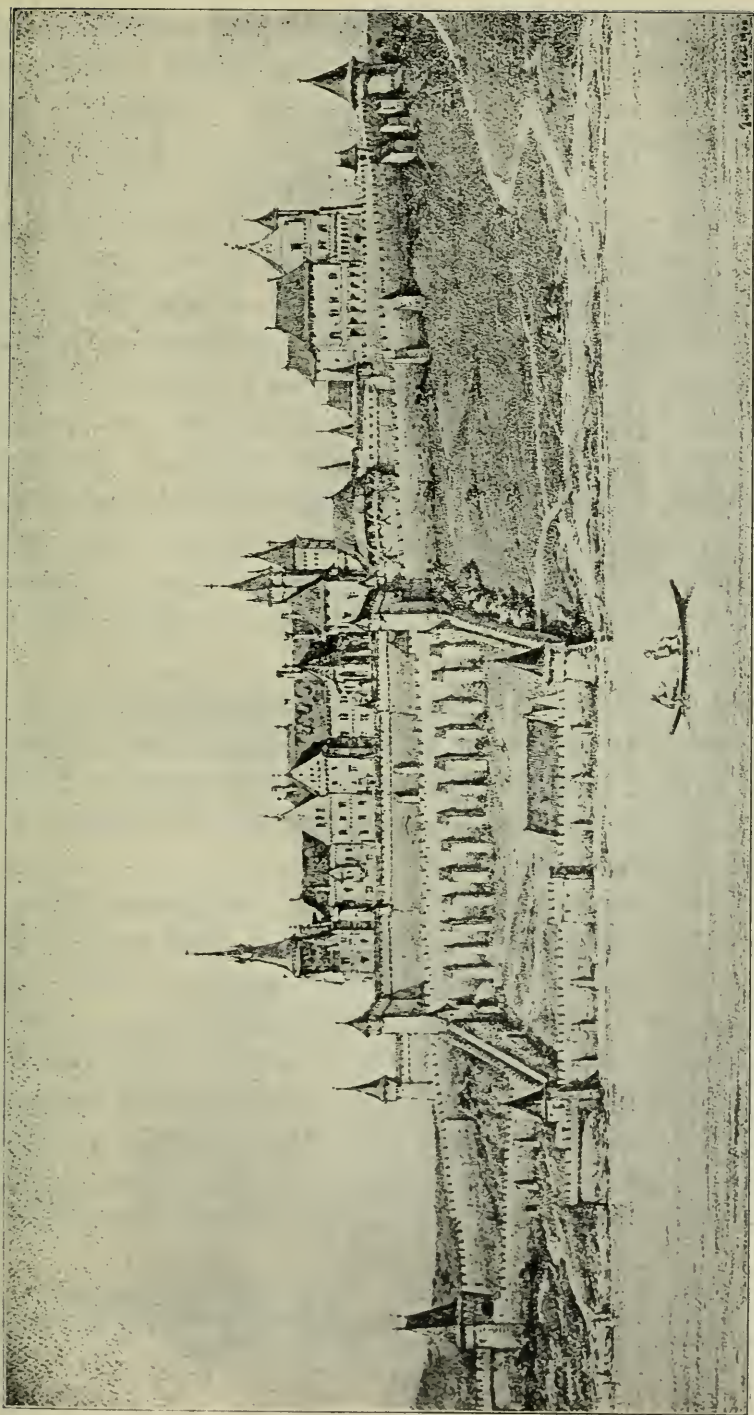
¹¹ Vitalis szerint 12-en voltak Rupiék s a ház ostroma 3 napon át tartott.

¹² A Wunderzaichen id. helye szerint. Vitalisból az tűnnék ki, hogy mindezen dolgok a czeglédi kiáltvány kiadása után történtek; röpiratunk azonban elég világosan szól az időpontra nézve. — Ain gross Wunderzaichen stb. Auszug auss ainen brieff von Offen, der an dem 25. tag des May in Wien geantwurt ist, vnd am iij tag Juní gen Augsburg. — Hely és év nélkül. 1. lap. — Továbbá: Die Auffrur so geschehen ist im Vngerlande mit den Creutzern. Hely nélkül, 1513.

(így) — nem pedig 1514-ben, mint Kertbeny írja (Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok. 27. lap), ámbár világos, hogy az 1513 sajtóhiba. Le van nyomtatva a Schimmer-féle «Bilder aus der Heimath» (Bécs, 1833) című könyvben is. Az «Auffrur» első 5 lapja különben a Wunderzaichennek egyszerű utánnyomása.

¹³ 1514 június 16. kelt levelök szerint (közli Fraknoi a Századokban, 1872. 444.) már majdnem két hónapja vannak táborban.

¹⁴ Szerémi György emlékiratai, 60. A levelet Ambrus dévaványai pap írta volna.

73. BUDA VÁR KÉPZELETILEG RECONSTRUÁLVA.

Konstantinápoly felé akarja vezetni. Az urak azonban — a krónikás szerint¹⁵ — hanyagok voltak s nem akartak a «pogányok» ellen menni. A király szemére hányta a bíbornoknak, hogy ilyen latornak kezébe akkora hatalmat adott, az urak pedig egyenesen őt vádolták az áldatlan polgárháború miatt.

«Most — az egykorú krónika szerint¹⁶ — minden baj kútfeje, az ördög más gondolatra bírta a királyt és főurakat, a kik attól félték, hogy a nép reájok támad. Meghagyták tehát a bíbornoknak, hogy többé senkinek se osztogasson keresztet. Csakhogy akkor már «a *parasztok*, kik a folytonos munkát s földesuraik mindenféle zaklatásait el nem viselhették, valamint a *papok* és *szerzetesek*, a kik a vallást gyűlölték és megutálták, özlöttek a keresztiesekhez, kiket Budán vörös keresztel láttak el s ők is fel akarták venni a keresztet. Az urak pedig elfogatták jobbágyaikat és nagyon kegyetlenül büntették; némelyeket, a kik a kereszt jelét viselték, megölelték, a hajdúkat pedig férfiaságuktól megfosztották».

Az emiatt támadt általános elégtelenséghez járult, hogy a bíbornok május 23-án, kedden, éppen a keresztjáró napokban, csakugyan és végképen eltiltotta a kereszteshadjáratot.¹⁷ Átokkal fenyegette mindazokat, a kik neki nem engedelmeskednek s fegyveröket letéve, haza nem térnek.

«Tudjátok meg — írta Bakócz¹⁸ — szívünknek súlyos fájdalmára s méltatlankodva értesültünk róla, hogy némely papok, szerzetesek és világi klerikusok más egyházi és világi személyekkel együtt, kik (alkalmasint a konkolyhintő gonosz szellemek sugallatából, de sem tőlünk, sem az apostoli szentszéktől nem nyervén fölhatalmazást) szentségtörő merénylettel és kárhozatos vakmerőséggel Magyarország különböző részeiben — az általunk hirdetett szándék értelme ellen — kereszteshadat hirdetni, gyűléseket tartani, különböző sorsú embereket, nemeseket és

¹⁵ Szerémi, 60.

¹⁶ A bécsi cs. és kir. udv. könyvtár 14.527. sz. kézírata. Tört. Tár, 1905. 273.

¹⁷ Ain gross Wunderzaichen stb. 1. l.

¹⁸ Török, Magyarország primása, id. h. (Magyar fordításban.)

parasztokat s a mezei nép sokaságát összecsöditeni, a világi urak rendes jövedelmét, a királyi fölséget illető adót s egyéb legigazságosabb és szokásos tartozást, valamint a felsőbbség iránt való engedelmességet megtagadni, megtagadtatni s megtagadandóknak és megtagadottaknak állítani merészlenek; azonkívül azokra, kik ezeket a rendes tartozásokat és a királyi adót felrójják vagy követelik: halált kiáltanak és álnok beszédök szerint azoknak, kik az ily megölt adószedőkre követ dobnak, száznapi búcsú jár jutalmúl; kik végre kereszteteket osztogatni s a nemesek és nem-nemesek közt lázadást, egyenetlenséget és viszálykodást elhinteni s mindenféle kigondolt mesterséggel és fortélylyal a hű népet különböző módon elcsábítani, föltett szándékkal törbeejteni a leggonoszabbúl törekednek. Innen van azután, hogy nemcsak személyünket, hanem magát szentséges urunkat, Leó mostani pápát is, az így jogtalanúl megbántottak mindenféleképen átkozzák, továbbá nyilvánosan följajdulnak ellene s ellenem», stb.

Köriratban pedig arra figyelmeztette az egyházi és világi hatóságokat, nevezetesen a plébánosokat, hogy a keresztes hadjáratot kihirdető bullát kiátkozás terhe alatt visszavonják. Akik az intésekre és parancsolatokra nem hajtanak s afféle gyülekezetekben és csoportosulásokban résztvesznek, sőt azokat is, kik a lázadókkal együtt esznek és isznak,¹⁹ az illetőségük helyén levő templomokban nyilvánosan kiközösítsék s ha szüksége mutatkozik, világi karhatalmat is alkalmazzanak ellenök.²⁰

Egyúttal azonban levelet írt Dósa Györgynek is,²¹ a melyben arra intette és kérte, hogy hagyja abba a hadfogadást és hadjáratot, mert az urak tudni sem akarnak róla. Hiszen némelyek már attól tartottak,²² hogy a parasztokecsöndesítése vagy leverése után a nemesek a papokra, a bajok okozóira rontanak.

¹⁹ Ain gross Wunderzaichen, 1. lap.

²⁰ Kivonatosan, de keltezés nélkül a kassai tanácsnak 1514 május 30-án Bagoly Ferencz fölkelő csapatvezérhez intézett

levelében. Közli Fraknói, Századok, 1872. 435. és 442.

²¹ Szerémi, 60.

²² Wunderzaichen, 3.

Mielőtt Dósa megkaphatta volna a parancsot és a levelet a fővárosban «az ország urai és parasztjai közt nagy lázadás tört ki».²³

Május 24-én, szerdán, «nem kevesen és nagy bátorsággal» megtámadták és elfoglalták Buda városát, néhány bástyával együtt. Akkor már néhány ezeren voltak. *Perényi* nádorispán (natryssban) egy csapattal hiában kísérelte meg az ellenállást. Ő maga is alig tudott bemenekülni egy vityillóba s pár napig azt sem tudták róla, él-e vagy meghalt.²⁴ Másnap, május 25-én, éppen

74. A PERÉNYI-CZÍMER.

Úrnapján,²⁵ Budán megrohanták a Szent Jánosról nevezett mezítlás szerzetnek és Szent Miklós prédikáló rendjének barátjait,²⁶ mivel kihirdették a bíbornok letiltó parancsolatát, holott annak idejében éppen ők buzgólkodtak leginkább a kereszteshadjárat hirdetésében. A kósza híreken kapkodó tudósító szerint²⁷ a sokaságból valaki megkérdezte a barátokat:

«Mióta fegyverkeznek az urak és a nemesek?»

— Már valami húsz esztendeje!

«Ez gázság!»

— De senki sem akar ellenetek vonulni, a kik keresztel vagytok megjelölve!

«Agyon is verjük, ha megtudjuk, hogy valaki ilyen járatban van! Nektek pedig, barátok és papok, azt mondjuk, hogy merő hazugság az, a mit beszéltek; de nem is hajtunk ezen-

²³ A bécsi udv. kt. 14.527. sz. kézírata. Tört. Tár, 1905. 273.

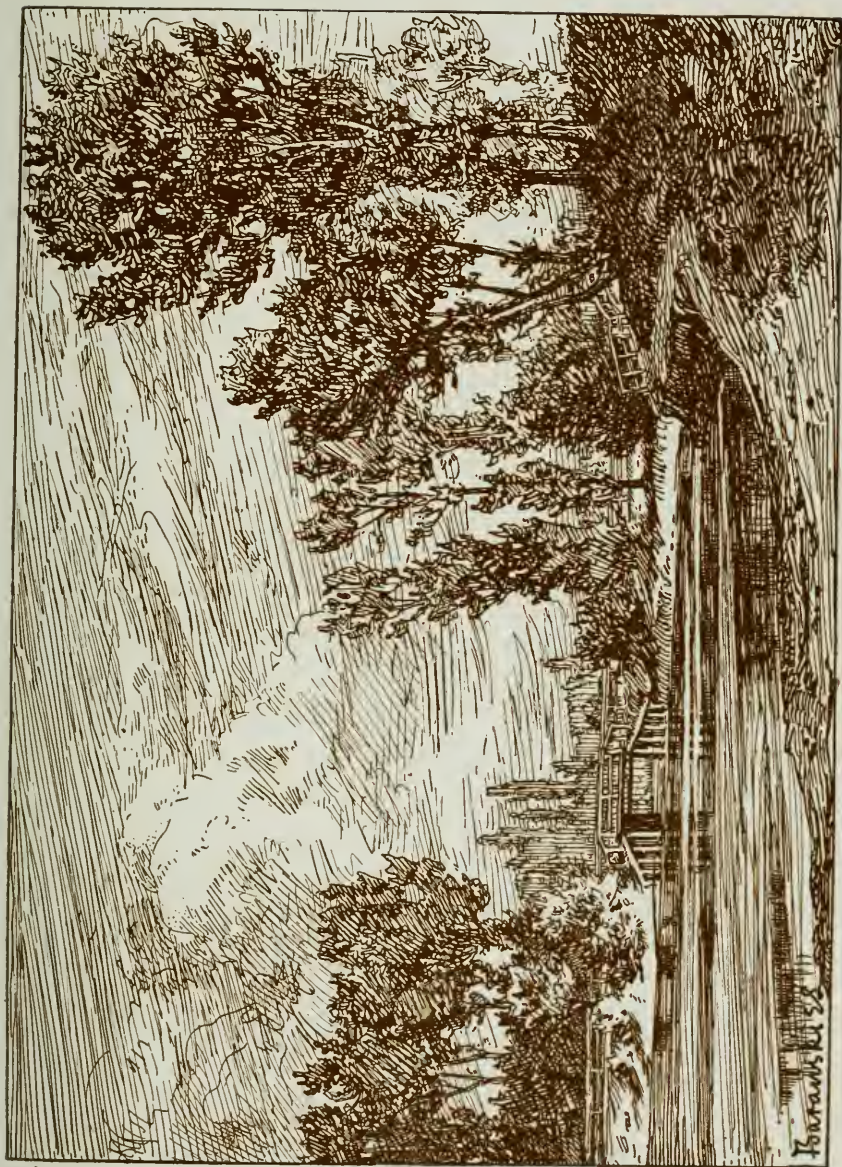
²⁴ Ez az idáig ösmeretlen adat egy cseh levélben van (Datum Bude feria iij post ascensionem domini anno mv? x iij^o), melyet a wittingauai levéltárból (Historica, Nro 3608 b.) Thallóczy Lajos volt szives velem közölni. A cseh levél különben a budai és a

csanádi híreket meglehetősen össze-zavarja.

²⁵ «Auf datum», mondja a Wunderzaichennek május 25-én Budáról írt levele a 3. lapon.

²⁶ Az előbbi a ferencz-, az utóbbi a domonkosrendiek kolostora volt, mindkettő a várban.

²⁷ Wunderzaichen, 3.

A KÖRÖS CSERESZNYEHIDJA BÉKÉS MELLETT.

túl prédikációtokra és éneketekre; s a templomba sem járunk többet.»

S a barátokat, ha idején kereket nem oldanak, hamarosan szentekké avatták volna — írja egy budai polgár, ki, úgy látszik, maga sem szerette a papokat.²⁸ Lehet, hogy a sokaság más budai kolostorokat is megtámadott. Pesten, a szentpéter-útczai ferenczrendiek ekkor tördelték darabokra azt az ezüstkoporsót, melyet Anna királyné (II. Ulászló felesége) Szent Gellért ereklyéinek befogadására szánt.²⁹ De nem mindnyájan menthették meg drágaságaikat, mert — egy pár nap mulva kelt tudósítás szerint³⁰ — a rablások és öldöklések alkalmával a városban és egy kolostorban a keresztések sok ezüstöt és mintegy háromszázezer forint értékű drágaságot harácsoltak össze. *Pécsvárady* Gábor ferenczrendi szerzetes talán ezeknek a zavargásoknak hatása alatt határozta el, hogy *Pászthóy* János társaságában «per pedes, vulgo lábnyomdok» járja be a Szentföld nevezetesebb helyeit.³¹ Csak mindenszentek ünnepe után indult el,³² a mikor a véres események már lezajlottak s a megtorlás ideje is elérkezett; de ki tudja, nem éppen hazájának vérrel befecskendezett kettős keresztjére gondolt-e, mikor a jeruzsálemi kálvária hegyén a szent kereszt gödrébe hajtván le a fejét, felsóhajtott: «Oh Istenem, bárcsak akkor lettem volna ott, mikor a keresztben függél, hogy fejemet a gödör elé tartván, drága véred reá csorgott volna!»³³

A keresztések Úrnapján már annyian voltak, hogy senki sem mert engedelmeskedni a királynak, ki fölkelést rendelt a parasztok ellen.³⁴ «Néhány nemest kivéve, mindenki velök tart»,

²⁸ Ezt a levelet egyező módon közlik a Wunderzaichennek és az Auffrurnak különböző kiadásai.

²⁹ 1526-ban a pápai nuntius ezt a háború céljaira a pénzverőházba küldte. Fraknoi, Magyarország a mohácsi vész előtt, 225. l.

³⁰ A wittingaui levéltár Hist. 3608 b. sz. cseh levele szerint. Thallóczy Lajos szíveségéből.

³¹ Pécsvárady, *Compendiosa . . . descri-*

ptio urbis Hierusalem. (Bécs, 1517.) 11. l. A Nemzeti Múzeumban «Exeg. 598—3636. quart. Széch.» jegy alatt. Széchy Károly (Kisebb tanulmányok, 213—239. l.) bebizonyította, hogy a mű szerzője valóban Pécsvárady, míg Farnády Miklós irodalmi tolvajságot követett el vele szemben.

³² Széchy, id. h. 237.

³³ Pécsvárady, id. h. 17. l.

³⁴ Wunderzaichen, 4.

jegyzi meg rá egy levelező.³⁵ S ez annál fontosabb, mert a Buda és Pest körül bátorságban nem levő nemesség már akkor a fővárosba kezdett menekülni.³⁶ Ezek közül s a maga udvari népéből a király valami ezer embert már pár nap előtt felültett volt ellenök és Bornemiszát³⁷ tette ezen kis had parancsnokává, a kit tavaly Székely János ellen küldött Erdélybe. Bornemísza Budáról át is ment Pestre. Összeütközésre nem került a sor, mert Bornemísza ezúttal, ereje csekély voltának érzetében, beérte egy kis katonai sétával s azonnal visszavonult Budára. Majdnem életével lakolt az a két szónok is, ki a népet békülékenységre intette.³⁸

De az ország a budai fölkelésnél is fontosabbnak tartotta, mit csinál maga *Dósa György*.

Dósának célja az volt, a mi előtte és utána minden forradalmi magyar vezérnek, hogy elsősorban az Alföld népét nyerje meg magának. Ezt választotta hadműködésének alapjává és gyorsan járt, hogy az ellenállást vele szemben ne szervezhessék.³⁹

Május 18-án⁴⁰ *Czegléd*ről elindulván, Dósa még aznap a 37 kilométerre eső *Tiszavárkonyra* ért.⁴¹ Azonnal átkelt a Tisza hídján, a melyet egymáshoz lánczolt hordókból s rájuk fektetett gerendákból és deszkákból állíttatott össze, földdel pedig jól meghordatta, úgy hogy nemcsak serege, hanem sok ágyúja és

³⁵ Ugyanott.

³⁶ Nachricht über die Weigerung der Kreuzbrüder in Ungarn sich aufzulösen und ihr feindliches Auftreten gegen den Adel und die Geistlichkeit. (A weimari nagyhercegi levéltárban. Emliti Tört. Tár, 1891. 307.) A május-június eseményekről szól, de nem láthattam.

³⁷ Parkamesa, a Wunderzeichen 2. lapján és Janus Vitalisnál (Marino Sanuto, II. 298.), a ki valószínűleg onnan merítette adatát.

³⁸ Vitalisnál u. o. II. 298.

³⁹ Brutus, I. 361.

⁴⁰ A chronológiát néhány adott dátumnak s Dósa ismert útvonalának s tartóz-

kodása idejének összevetése alapján állapítottam meg és pedig az első kiadás módosításával, az azóta előkerült adatok alapján.

⁴¹ Szerémi az 59. lapon Tiszavarsányt ír. Alsó- és Felsővarsány pusztá Jász-Nagykun-Szolnokvármegyében, Várkonynyal szemben, a Tisza partján fekszik s így Szerémi adatának is van alapja. A négy vármegye rendének 1514 június 16. kelt oklevele szerint a keresztéseknek két serege kelt át a Tiszán s egyik a Tisza közelében Várkonynál, a másik pedig Heves mezővárosa közelében ütött tábor. (Századok, 1872. 438.) Mindkettőnek sorsáról l. a XVIII. fejezetet.

társzekere is egész biztosan átmehetett rajta.⁴² Mindjárt azután este a faluval rézsút-átellenben levő *Varsánynál* ütött tábort, alkalmasint a kémkedésre is alkalmas Kúnhalom tövében. Itt 300 lovas és ugyanannyi gyalog csatlakozott hozzá, vagy inkább a vörös kereszthez.⁴³

Másnap, 19-én csak a *Mező-* vagy *Nagytürig* levő 30 kilométer utat tette meg. «Tür mezővárosában — egykorú följegyzés szerint⁴⁴ — bizonyos keresztetek gyűltek össze, a kiket a tisztviselők és a nemesek fegyverrel kezdtek zaklatni s hogy nevetésessé tegyék őket, egy szárnak a farkára keresztet kötöttek, a mellett pedig ők is fölkeltek ellenök. Hasonlóképen a parasztok is ellenök indultak, zsákmányolni kezdtek és mindenféle latorságokat követtek el. Közülük azonban az urak néhány főbbet elfogtak és bilincsekben küldték Budára, hol a király és a nagyurak parancsára mindnyájokat kegyetlenül karóba húzták. *Igy minden baj Tür mezővárosában kezdődött.* Ebben a városban egymagában nyolczszáznál többen állottak melléje, hogy fölvegyék a szentkeresztet, s megszabaduljanak bűneiktől és azoknak büntetésétől». Itten már trombitásokat és dobosokat rendelt csapatai mellé, a melyeknek tehát bizonyos rendben kellett tovább vonulniok. Elindulása után azonban rossz példát adott, mikor megölt egy királyi adószedőt s elvette a nála talált öt márka készpénzt.⁴⁵

Még nevezetesebben gyarapodott serege másnap (május 20-án), mikor útközben a *dévaványaiak* egyesültek vele. Papjuk *Türkevey* Ambrus volt, vagy *Ambrus páf*, ahogy közönségesen nevezték. Nem volt már nagyon fiatal ember; huszonegy esztendővel azelőtt lett a krakkói egyetemen a theológia babérkoszorúsa.⁴⁶ Járatos minden tudományban, de a dühöngésig rajongó.⁴⁷ Ha Dósa György csakugyan Dalmáciába megy, a törökök ellen,

42 Jovius, 90. levél, 2. oldal.

43 Szerémi, 59.

44 Történelmi Tár, 1905. 274.

45 Szerémi, 59.

46 Regestrum bursae Cracoviensis Hungarorum, 17. Szerémi is (59. l.) azt mondja róla, hogy «bacularius Ikrakouensis» volt.

47 Szerémi, 59.

Ambrus pap talán a váradi egyházmegyének ezen az egyik legszélsőbb, félreeső helyén csöndesen, ösmeretlenül fejezi be életét; így azonban a népvezér megtette őt a maga jegyzőjének, mondhatni kancellárának s tábori főpaprak.⁴⁸ Azontúl ő szerkesztette Dósának a néphez intézett tüzes kiáltványait.⁴⁹

Május 21-én Dósa György átkelven a Berettyó- vagy Túr-vizén, Endrőd táján pedig a Hármaskörösön, a folyón fölfelé haladva *Ege* faluba,⁵⁰ az Egey-család birtokára érkezett. Itten megszámlálván seregét, úgy találta, hogy kétezer lovas és három-ezer gyalog, összesen tehát ötezer katonája van.⁵¹ Másnap, 22-én Mezőberényen, Békés vármegye akkori székhelyén⁵² át érkezett Békésre.

Abban az időben *Békés* volt a róla elnevezett vármegye legnépesebb községe, a mely magát városnak, civitasnak nevezgette. György brandenburgi örgróf gyulai uradalmához tartozott.⁵³ Vára a Fehér- és Fekete-Körös összefolyásánál feküdt s akkor még meglehetősen jókarban volt. Védelemre való képességét a kamuti vár, Földvár és Sámsonvára fokozta. Dósa György egyrészt a hely alkalmas voltában bízva, másrészt pedig azért ütött itten tábort, hogy a toborzást folytassa. Megint kihirdette a bullát. Jöjjenek fölvenni a szentkeresztet, a melyet szentatyánk, Tamás érsek a szent Róma városából hozott ki a mi üdvösségünkre, hogy elnyerjük a mennyei koronát. Ennek hallatára sok szittya-magyar gyült melléje. Dósa György jegyzője, *Ambrus pap*, feljogosítva érezte magát arra, hogy keresztesvitézékké szentelje őket. *Lőrincz pap* (de nem Mészáros Lőrincz) egymaga kétezernél több embert, *Balogh* István tanító pedig háromszáz

⁴⁸ Bunyitay, A váradi püspökség tört. III. 499.

⁴⁹ Haan, Békésmegye hajdana, I. 23.

⁵⁰ Szerémi szerint (59. l.) juxta fluvium mouit sese ad Heghe. Ez Haan Lajos (Békésvárm. hajdana, I. 23.) szerint Hék szentandrászi pusztá volna, de Békésvármegye másik történetírója, Karácsonyi I. 71.) hibás következtetésnek tartja a

szentandrásziak csatlakozását s Heghe alatt a Gyoma és Köröstarcsa közt levő Egét érti, miben — könyvem korábbi kiadásaitól eltérve — én is megnyugszom, mert a menet irányának jobban megfelel.

⁵¹ Szerémi, 59.

⁵² Karácsonyi I. 73.

⁵³ A város története Karácsonyinnál, I. 27—42.

gyalogost vezetett hozzá. Már húszezer embere volt,⁵⁴ s pénze, hadifőlszerelése sem hiányzott. Útközben, többnyire feladás következtében, számos nemesi kastélyt és várat foglalt el,⁵⁵ a melyekben élelmiszereken, drágaságokon, ruhákon és pénzen kívül itt-ott puskaport, sőt kerekas ágyúkat is talált.⁵⁶ Vagy itt, vagy — pár nap mulva — Gyulán melléje álltak *Varsányi* Gergely és *Nagy* Demeter nemesek is, a kik a város közelében, Kamuton, voltak birtokosok.⁵⁷ «Megfeledezve a király és az ország iránt tartozó hűségükről, a nemesség ellen fölkelt jobbágyokhoz és parasztokhoz álltak s velök együtt kimondhatatlan gonoszságokat, rablásokat, öldökléseket, s a nemesek közt gyilkosságokat követtek el», ahogy utóbb a vármegye és a király vádolták őket.⁵⁸ Ellenben szomszédaik: *Morócz* Albert, *Kamuthi* Kamuthy Imre, *Pethke* Péter, *Herpay* Tóbiás, *Kamuthi* Varsányi László nemesek s a falusiak közül *Molnár* András bíró, és *Levő* István (György brandenburgi örgróf jobbágya) nem tartottak velök, legalább mint tanúk jelentek meg egy esztendő mulva, mikor a király Gál Ispán gyulai várnagynak adta nemesi kúriáikat.⁵⁹

Miközben a keresztesek a békési gyepen táboroztak, megérkezett *Bakócz* primás levele, a melyben Dósa Györgyöt a hadfogadásnak és az egész hadjáratnak abbahagyására szólította fel. Megkapta és jegyzőjével felolvastatta az urak levelét is, a melyben megfenyegetik, ha a kereszteshadjáratot folytatja.

75. BÉKÉS VÁROS PECSÉTJE.

⁵⁴ Szerémi, 59—61.

⁵⁵ 1514: IV. t. cz. 3. §.

⁵⁶ Jovius, 91. levél és Istvánfi, 43.

⁵⁷ Őket emiatt utóbb nemcsak Békés-vármegye törölte ki a maga nemeseinek sorából, hanem 1515 június 15-én II. Ulászló is elvette nemesi kúriáikat, melyeket Ispán Gálnak, a gyulai vár tisztartójának ajánlékozott (L. Orsz. lt. Dl. 22.701. és Haan,

Diplomarium Békésiense, 125—126.). Gál később hatalmasan megszedte magát Békés-vármegyében. (Haan, Békésvm. hajdana, I. 190., 211., 216—217. Családjának története Karácsonyinnál, III. 55—60.)

⁵⁸ Dl. 22.699.

⁵⁹ Dl. 22.701. Mind a két oklevelet egész terjedelemben közli Haan, Diplomarium, 125—126.

«Nem vagyok én sem gyermek, sem bolond, hogy tréfát üzzenek velem, — pattant föl a vezér. — Fogadom az Istenre és a szentekre, hogy összetöröm őket!»⁶⁰

XIII.

DÓSA GYÖRGY BÉKÉS- ÉS CSANÁDVÁRMEGYÉBEN.

KRÓNKA szerint,¹ «a mint *Dósa* György megértette, hogy a főurak nem a török, hanem inkább a szent kereszt ellen akarnak hadakozni, nem félt többé tőlük, mert már húszezer embere volt». Nem egészen a véletlen dolga, hogy Békésen jött arra a háborús gondolatra, hogy a törökök ellen gyűjtött hadait az urak ellen vezeti. Békés a gyulai uradalomhoz tartozott s ennek a földesura négy év óta egy külföldi nagyúr, *György* brandenburgi örgróf volt, ki az Alföld leg-áldottabb részében 252 falu jövedelmét húzta.

Hohenzollern György brandenburgi örgróf, Stettin, Pommeránia, Rügen, Ansbach és Bayreuth hercege s nürnbergi örgróf, Achilles Albrecht választófejedelem másodszülettének, Frigyesnek fia, 1484 márczius 4-én született. Kilencz testvére lévén, atyja Magyarországra küldte «szerencsét próbálni». II. Ulászló, kinek György édesanyja a nővére volt, mindenképen rajta volt, hogy megszerezze számára Corvinus János özvegyének, Frangepani Beátrixnak a kezét s vele a Hunyadiak hatalmas uradalmait. Az özvegy sokáig vonakodott s végre is abban egyeztek meg, hogy nem György örgróf veszi őt feleségül, hanem ő fogadja férjül Györgyöt, a ki megesküdött, hogy felesége jószágait el nem idegeníti. Az esküvő azután meg is történt Gyulán 1509 januárius 25-én; de a házasság szerencsétlen volt. A herceg 1509 márczius 5-én már maga iránt is hűségre eskette Solymos és Lipppa aradvármegyei várak kapitányait s már most szabadon

⁶⁰ Szerémi, 60—61.

¹ Szerémi, 61.

pazarolhatta el ezeknek az uradalmaknak jövedelmeit is. Beatrixot, ki emiatt szemrehányásokat tett neki, gyakran megverte s hajánál fogva húzgálta végig a földön. A boldogtalan asszony már néhány hónap múlva meghalt s kis leánya, Erzsébet mellé temették a gyulai várba. György pedig sietett, hogy a maga részére biztosítsa felesége vagyonát, a Hunyadiak örökségét az ország legnagyobb latifundiumát.

Az év végén már a budai káptalan egyik emberével utazott le az Alföldre s új adomány címén, éjnek idején, szinte lopva, a szomszédok értesítése nélkül, az ország régi szokásainak sérelmével iktatta be magát karácsony táján Simánd birtokába, mi ellen az aradi káptalan erélyesen tiltakozott. Azonban nagybátyjának, II. Ulászló királynak is érdekében állt, hogy az Alföldön 252 falu ne kerüljön valami magyar nagyúr kezére; Györgyöt tehát már 1510 márczius 22-én megajándékozta mindazon javakkal, a mik a Hunyadi-uradalomhoz tartoztak. Kijelentette, hogy ezzel nem sérti az ország törvényét, melynél fogva idegeneknek örökös jószágot adni nem szabad. Az övé lett tehát Gyula vára s «a részint Békés-, részint Zarándvármegyében lévő» Gyula mezőváros, az egész Simánd mezőváros, Vári, Pél, Morócz, Vadász, Sámolykeszi s még 72 zarándi s békési egész és 4 részjószág, Aradban Solymos-Lippa uradalma 180 aradi, temesi és csanádi helylyel, nem is említve a Hunyadban és Szlavóniában levő birtokokat.

Az örgróf azonnal építtetni kezdte Lippa várát, melynek élére 1512-ban *Bodó* Miklóst állította; de német alvárnagyot tett Solymosba s általában véve Német- és Horvátországból hozatott be tisztartókat. Ezek annyira zsarolták a népet, úgy elhanyagolták a várvédelem ügyét s olyan gazdálkodást vittek véghez, hogy a magyar urak végre is országgyűlésen szólították fel a királyt, vegye ki a német örgróf kezéből a roppant uradalmat s adja oda érdemes hazafiaknak. Ezzel II. Ulászlót nagyon kényes helyzetbe hozták. Az örgróf a maga embereivel varasdi jószágán tanácskozott, miként csillapítsa le a rendeket;

abban állapotok meg, hogy Miksa császárt kéri föl közbenjárásra. A császár pártfogása következtében Ulászló meg is hagyta őt a Hunyadi-uradalmakban.²

Szerémi György, a ki ezekben az időkben még Gyulán, az uradalom székhelyén tanult, írva hagyta, hogy az örgróf korhelykedett ugyan és szerette a pompás lakomákat, nagyívásokat, játékokat, szép asszonyokat, de jobbágyaival szemben nagyon igazságos volt és semmiben sem korlátolta őket; azért azt mondogatták, hogy szívesen szolgálnak ilyen nagyon kegyes földesúrnak és Isten ajándékának tartják őt a cseh László (II. Ulászló) halála után.³ 1514 elején ő hozzá magához nyújtotta be alázaos folyamodásukat, melynél szerényebbet képezni sem lehet. Például a Solymos és Váralja aradvármegyei uradalmához tartozók azt kérték, hogy búzavetéskor, vagy disznóöléskor a belső részek tisztogatása végett télvíz idején feleségeiknek ne kelljen fölmenniök a solymosi várba, mely a hegy csúcsán fekszik, mert ölbeli csecsemőikkel a fölmenetelkor és a lejövetelkor könnyen elcsúszhatnak, bajuk eshetik. Engedje meg tehát az örgróf, hogy a hegy tövében levő házacskáikban végezhessek el az efféle munkát. Hasonló, éppen nem forradalmi szellemű volt a többi négy pont is. Pedig a földesúr sok mindenfélét követelt tőlük. Solymos és Lippa várak részére különféle címeken 1049 forintot és 12 dénárt szedett be tőlük, nem is említve a kilenczedet, a melyet a várnagyok szintén nagy szigorúsággal hajtottak be.⁴ Földesuruk messze lakott, a várnagyok pedig nem törődtek bajaikkal; de nem is zaklatták őket annyira, hogy zendülésöktől tarthattak volna. Most azonban Dósa táborában magukba szitták a fölkelés szellemét, mert a más vidékekről gyülekező jobbágyok még sötétebben festették a helyzetet.

A keresztesek Békésvármegyében a nemeseket⁵ nem keres-

² Márki, Aradvármegye története, I. 309–311.

³ Szerémi emlékiratai, 45.

⁴ A müncheni bajor kir. levéltár.

⁵ A rájok vonatkozó adatokat l. Karácsyónál elszórvá (Békésvármegye tört.)

A GYULAI VÁR.

Károlyi és Székely
1848-49

ték halálra. Túlélte a veszedelmet *Ábránfy* Sebestyén, a vármegye leggazdagabb és legérdemesebb nemese, az 1505. évi híres országgyűlésen egyik követe, majd 1508-tól 1520-ig főispánja, és öccse Péter, a gyulai volt várnagy, valamint ennek a családnak több tagja; továbbá *Ajtósy* Ferencz, Péter és Miklós,

76. BRANDENBURGI GYÖRGY.

kik valamilyen rokonságban állhattak a külföldön élő Dürer Alberttel, egyebek közt a német parasztelel halhatatlan festőjével; végre Ölyvedi *Bekfy* Mihály, László és Demeter. *Edelesi* Gergely éppen most volt kénytelen eladni edelesei udvarházát, Bálint pedig nemsokára madártojások szedegetéséből élt; de nincs nyoma, hogy pusztulásukat ez a fölkelés okozta volna.

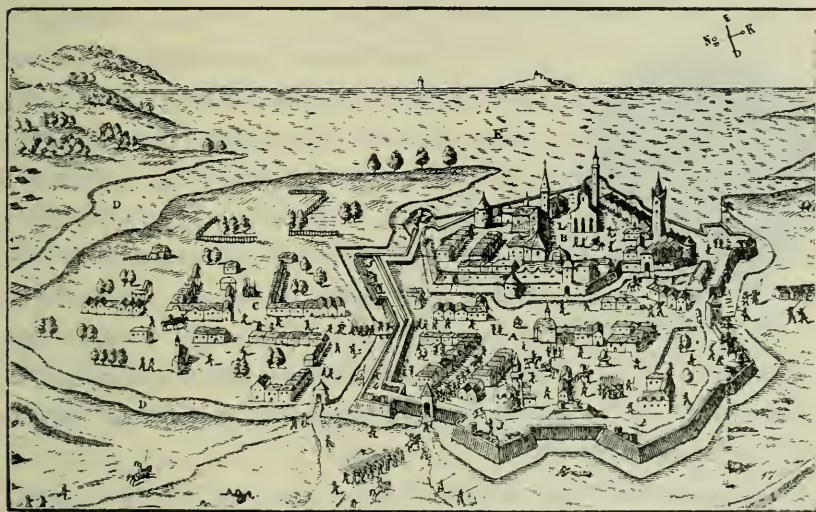
Az utolsó Egey, Antal is csak két évtized mulva vitte sírba családját s még öreg korában is a nemzeti párt oszlopos embere volt. Vele tartott *Haranghy* Lénárt, ebben az időben Békésvármegye alispánja s a margitszigeti apácák gazdatisztje. *Nadányi* Mihálynak egyik póhalmi jobbágya, Kis Ágoston, most «a zavarások idejében» Marjalakára szökött, de a vármegye 1517-ben ezt is visszaadta neki, egyéb veszteségéről pedig nincs emlékezet. *Simay* Gergely volt békési szolgabíró a túriak most tíz esztendeje meg akarták ölni s a házát meg is ostromolták, de ezúttal nem történt baja sem neki, sem családja többi tagjának. Kereki *Székely* Márton és Köröstarcsai *Veér* András szintén túléltek a veszedelmet. Azok tehát, a kiknek neveit az akkori oklevelek följegyezték, nem igazolják a négy vármegye rendének azt az állítását,⁶ hogy ott a parasztok majdnem minden nemest legyilkoltak; sőt láttuk, hogy Békés alatt még nemesurak is csatlakoztak Dósához.

A jelek azt mutatják, hogy *Dósa* György a brandenburgi örgróf hatalmas uradalmát akarta elfoglalni; egyrészt, hogy annak váraiból biztosíthassa további hadmozdulatait, másrészt, hogy onnan fedezhesse hadjárata költségeit és szükségleteit. Később, mint látni fogjuk, azzal hatott legerősebben a német örgróf ellen nekibúsult solymosi katonákra, hogy hiszen a várát és annak uradalmát a király neki, Dósának fogja adományozni, mint magyar embernek.⁷ Olyan szempont, a melyet figyelembe kell vennünk, mikor az urak ellen Békéről május 24-én azzal a szándékkal ment *Gyula* alá, hogy annak a várát, mint az örgróf uradalmának székhelyét, elfoglalja. Minden idáig tett útja közül a Békéstől Gyuláig bejárt 19 kilométer volt a leg-rövidebb. Látszik tehát, hogy, amennyire lehetett, kímélte gyalogságát, úgy hogy egy-egy menetnapra egyre-másra nem esett több 35 kilométernél, a mit erőltetett útnak mondani nem lehet. A hamarább járó lovasságnak is elég ideje maradt a füveltetésre.

⁶ Századok, 1872. 444—445.

⁷ Prantner egykorú jelentése Márkinál, Arad tört. I. 487.

Gyula, vagy — a hogy ebben az időben nevezgették — Nagy-Gyula külvárosait: Karkót, Szentmóriczot, Bagdot és Ujfalut, *Dósa* bizonyára ellenállás nélkül szállotta meg. Ez is valami, mert a városnak olyan gazdag polgárai voltak, a kik nemcsak a megszorult nemesek földjeit vásárolhatták össze, hanem egyszer-másszor a földesurat is kiséghették pénzzavarából. Az uradalmi tisztek a lakosokat a malomgátak javításán, a hidak jókarban tartásán, a fának a várba hordásán kívül nem

77. GYULA VÁRA A XVI. SZÁZADBAN.

is szoríthatták egyéb szolgálatokra; még a pásztorokat sem büntethették meg s a mesterembereket, a kik 12 czéhben dolgoztak, nem kényszeríthették, hogy ingyen dolgozzanak. A füstpénzt s egyéb adókat sem a gazdatisztek, hanem Asztalnok Péter főbíró és a városi előljárók szedték a földesúr számára. Az örgróf azonban, a hol lehetett, mellőzte a város szabadalmait s ezeknek ellenére a magvaszakadt lakosok vagyonából is részt követelt magának. A lakosok tősgyökeres magyarok voltak s a Somogyi, Oláh, Szücs, Kántor, Csáti, Ozorai, Deák, Szőke, Szabó, Paizgyártó, Ötvös, Tar, Rostos stb. családok tagjai közül

kétségtelenül többen fölvtették a keresztet a vidékszerre híres fészület előtt, a mely a Boldogságos Szűz plébániai templomában állt. Nem valószínű, hogy Mátyás plébános megáldotta őket, különben nem maradhatott volna meg azután is a plébánia élén.⁸ A nagy alföldi városnak azonban csak mintegy 3000 lakosa lévén, Dósa serege, a mely Békés alatt még csak 20.000 emberből állt, a vidékről beözönlőkkel együtt szaporodott fel harminczháromezerre,⁹ a mennyinek a megszámlálásnál találták. Ezt a népet nemcsak a földesuraság, hanem a királyság ellen is könnyen lehetett fölzigatni Gyulán, a hol sokan ösmerték a

78. GYULA LEGRÉGIBB ISMERT
PECSÉTJE.

kis Corvinus Kristóf herceget, kit «a magyar köznép nagyon óhajtott királynak», a kit azonban kis testvéreivel együtt a királyné megmérgeztetett. Így pletykálta azt Szerémi György, ki pár esztendővel azelőtt tanuló társaival együtt maga is énekelte a zsoltárokat, mikor az egyik Corvinus-leányt, Erzsébetet, majd pedig édesanyját is eltemették a gyulai barátok templomába és «így a bosszúálló magyar főurak kivégezték Mátyás király nemzetségét».¹⁰

A gyulai vár parancsnoka ebben az időben *Gál Ispán* volt mint várnagy és udvarbíró és *Susalics* (máskép Horvát vagy Porkoláb) István volt alvárnagy. Mind a ketten éppen az év elején kapták hivatalukat és megbízatásukat s így nagyon érdekökben állt, hogy derekas magatartással érdemeljék ki az örgróf bizalmát. Gál úr valahonnan Somogyból került ide gazdatisztnak, a Nagy-utczában házat szerzett s feleségül egy gyulai leányt vett el, Somogyi Krisztinát, a kivel a gyulai Gaál családot alapította. Most már nemcsak a reá bízott várat, hanem

⁸ Gyula monographiáját külön könyvben írta meg Mogyoróssy János. Itt különösen Karácsonyit követtem. (Békésvárm. tört. II. 138—161.)

⁹ Szerémi, 61.

¹⁰ U. o. 43—46. Mogyoróssy. Tört. Adatok Szerémi György emlékirataiból. 13—28.

saját birtokait is védelmezte, mikor szembeszállt a keresztesekkel. Hogyan történt ez, részletesen nem tudjuk; azonban négy esztendő mulva jutalmat nyert azon érdemei miatt, a melyeket «különösen azokban az időkben szerzett, mikor a parasztok és köznépek a kereszteshadjárat ürügye alatt a nemesség ellen föllázadtak s ő a maga személyét és vagyonát nem kimélve, saját vérenek ontásával és roppant kárával urának állhatatosan segítségére volt.»¹¹

Dósa Györgynek azonban a Körös-közből hamarosan a Maros-közbe kellett távoznia, mert híret hallotta, hogy a szomszéd vármegyék alispánjainak felhívására Csanád táján a nemesség erősen gyülekezik; s ha ereje összevonásában meg nem előzi, hadait könnyen szétveri. Gyuláról tehát *Balogh* Istvánt már május 24-én este, vagy másnap reggel előre küldte, hogy valahol Csanád vidékén *Apátfalvánál*¹² gázlót keressen a Maroson. Apátfalva a mai Magyarcsanád helyén, Csanád városával szemben feküdt s azóta, hogy a Boldogságos Szűz csanádi monostora 1493-ban feloszlott, a csanádi püspöké, ebben az időben tehát *Csáky* Miklósé volt, a ki most Báthory István temesi gróf hadával maga is készen állt a rév védelmére. A jobbágyok ebben a faluban is beszélhettek egyet-mást a földesurak hatalmaskodásáról. Például, hogy mikor Latorjában (Pécska közelében) elfogták azokat a rablókat, a kik elől Kemecey János csanádegyházmegyei papnak félig meztelenül kellett menekülnie, a latorjáni földesúr (Orros László?) olyan ítéletet hozott, hogy a rablókat, pap létére, maga Kemecey akaszsa fel, különben őt magát kötteti föl. A pap kénytelen volt enge-

¹¹ Münchener bajor kir. lt. Brandenb. CCIX. fasc. 41.

¹² Szerémi szerint (u. o.) Abádnál. Ily helynevet azon vidéken (ob angorium Csanád) nem ősmerek. Volt ugyan egy Abád a Maros mellett, de ez Aradvármegyében feküdt s a solymosi várhoz tartozott. (Rácz K.: A zarándi egyházmegye története. Arad, 1880. — 143. l.) Inkább fogadhatjuk el Verancsicsal (II. 6.) Apát-

falvát, mely Csanádtól csak valami 2 km.-re van, Makótól pedig mintegy 7-re s melynek közelében ma is rév van a Maroson. Erre mutat a két hely közelsége s a két név (Abád—Apátfalva) összjejtésása, valamint az a valóság, hogy Apátfalva ma is fennáll, míg Abád nevű hely sohasem volt Csanádban. Verancsics egyébiránt ide teszi Dósa ütközetét Báthoryval, de ez csak *Balogh* előrsi csatája volt.

delmeskedni s a pápa csak öt esztendő mulva oldozta fel az emberölés vádjá alól.¹³

Gyulától Csanádig és Apátfalváig a távolság csak mintegy 75 kilométer (tíz mérföld) s így Balogh István a révet lovasaival május 25-én este már elfoglalhatta. Azonban a *Báthory* (Ispán) István és *Csáky* Miklós¹⁴ csanádi püspök vezetése alatt álló nemesek öt a Maros balpartján kétszer egymásután megtámadván, egy óra hosszat nagy pusztítást vittek bennök véghez és a futókat a folyónak szorították, hol szintén sokan veszték el.¹⁵ Az urak tovább is üldözték a parasztokat s Balogh István futva vitte meg Dósának azt a hírt, hogy az urak és a nemesek megverték őket, elvették zsákmányaikat s igen nagy vérontást tettek. Az urak és nemesek a győzelemnek s a zsákmánynak örülve, átkeltek a Maros jobb partjára s a Csanádhoz alig 10–12 km.-re eső Nagylakig kergették őket, hol azután tábort ütöttek.¹⁶

Mindez május 26-án pénteken történhetett.

Báthory István, Csáky Miklós püspök, Ravazdy Péter, Jaksics Péter, Szokolyi¹⁷ és más urak a diadal torát és áldomását Nagylakon ülték meg, hol Jaksics Péter volt a házigazda, Csáky

¹³ Theiner, Monum. Hung. II. 443. Borovszky, Csanád tört. II. 16., 329. Szentklaray (A csanádegyházm. plébániák tört. I. 223–240.) nem említi ezt az esetet.

¹⁴ S nem János, mint pl. Istvánfi írja.

¹⁵ Szerémi, 61. l.

¹⁶ Szerémi, u. o. Jovius szerint (Historia sui temporis, 90. levél, 2. oldal) Nagelaknál (Nagylak) történt a nemességnek ez a győzelme, — melyhez járulván az egri és — állítólag — a nagyváradi csatavesztés, Dósa Temesvár alá sietett. Ez okvetetlenül téves állítás. Nagylak vidékén csak Dósa előhadát verték meg az urak, de az annak nyomában járó deréksereggel — mint látni fogjuk — nem bírtak elbánni. Zayác és Haan (Ó- és Új-Nagylaknak története. Szarvas, 1853.—7. l.) csak annyit mondanak Istvánfi után, hogy Nagylak birtokosait, Jaksics Jánost és Márkot, Báthory személyesen meglátogatta, hogy kitudja, merre igye-

keznek Dósa seregei. — Brutus szerint is (I. 362.) Báthory kémek útján értesült Dósa közeledtéről. Az egykorú Barbaro (Storia Veneta in Archivi Storico Italiano, VII. 1054.) valamennyitől különbözve, úgy mondja el a dolgot, hogy a paraszt kurucok Buda alól gyorsan Cenedino (Csanád) városához vonultak, egyesültek ezen vidék többi népével, kapitányukká, sőt királyukká választották Sechel Györgyöt, ki alacsony sorsból származott, de a török háborúban tett műveletei miatt nagy becsületben állt. Ez erővel elfoglalta Csanádot és várát, melynek püspöke nagy ügygyel-bajjal Temesvárra menekült, hol Báthory István grófort sok néppel találta. István most vele együtt indult a keresztések ellen s közülük sokat megölve vonult vissza a laki kastélyba (nel castello di Lach).

¹⁷ Jaksicsot és Szokolyit Verancsics (II. 6.) az apátfalvi csata menekültjeinek mondja.

Kata — a püspök unokahúga¹⁸ — a háziasszony. A Jaksicsok Szerbországból éppen ötven esztendeje menekültek be Magyarországra, hol Mátyás királytól ezt az uradalmat kapták. Jobbágyaik tiszta magyarok voltak, a kikhez azonban szerb telepesek is csatlakoztak. A földesúrnak tehát érdekében állt, hogy szerbül is tudó magyar gazdatisztjei legyenek. Ilyen volt Csuka János deák, vagy, a hogy rendesen nevezik, Iván deák, kit Mátyás király oroszországi követséggel is megtisztelt, földesura pedig, Jaksics Péter, mihelyt atyjuk halála után testvéreivel megosztozott az uradalmon, 1513 október 29-én Nagylakon egy házas jobbágytelekkel ajándékozott meg. Maga a földesuraság az apja idejében épült kastélyban lakott, melyet fapalánkok védelmeztek hirtelen támadások ellen.¹⁹ Az urak tehát vígan, czitera-szó és nádsípok hangja mellett dorbézoltak és iddogáltak, nem is gondolva arra, hogy a parasztok szétvert hada összeszedhesse magát.

79. A CSÁKY-CZÍMER A SZALÁRDI FERENCZRENDI TEMPLOMBAN.

Dósa azonban, ki Balogh nyomában járt, Gyula felől már szintén a csatatér közelébe ért. Magához csatolván Balogh vert seregét, május 26-án éjszaka²⁰ Nagylak és Csanád közt foglalt állást. Jaksics Péter Nagylakon állítólag számos menekült huszita családot telepített le,²¹ a husziták pedig, mint fentebb érintettük, rokonszenveztek a parasztok mozgalmával; — most tehát a mezőváros többi lakosával együtt, úgy látszik, fenyegető állást foglaltak el.²² Május 27-én hajnalban a támadást is ők kezdték meg. — Telehordták a Maros partján álló

¹⁸ Képtelenség tehát Haan-Zayácznak (Nagylak tört. 7.) az az állítása, melyet az 1. kiadás 120. lapján én is leírtam, hogy Jaksics Péterné huszita volt.

¹⁹ Borovszky, Csanád várm. tört. II. 418—419.

²⁰ Szerémi szerint (62. l.) Szent Lőrincz vértanú előestéjét (aug. 9.) követő éjszaka, a mi azonban chronologiai képtelenség. Borovszky már május 27-ét írja. (U. o. 419.)

²¹ Zayácz-Haan, id. h. 7. l.

²² Szerémi, 62.

vár árkait rözsével s azt meggyújtották.²³ A tölgyfapalánk maga is égni kezdett s olyan rettenetes füst támadt, hogy a kastélyban megmaradni nem lehetett. *Báthory*, a ki «a bőven élvezett szerémi bor miatt» még ágyban hevert, a veszedelem láttára s a zaj hallatára kiugrott az ágyból s úgy, a hogy volt, mezít-láb, süveg nélkül, csupán egy köpenyegbe burkolva, szerencsésen kiszökött a palánknak egyik kapuján.²⁴ A nemesek hada aránytalanul kisebb volt a keresztesekénel.²⁵ A síkon azonban, Nagylak és Csanád közt, *Báthory* mégis rendezte csapatát s elfogadta a harczot, melyet a kuruczok részéről maga Dósa vezetett.²⁶ Gyalogságát Dósának gyors rohamban támadó lovassága, mindjárt kezdetben megzavarta²⁷ s a kaszások is megtették a maguk kötelességét. A győzelem már-már a parasztok részére látszott hajólni, midőn²⁸ *Báthory*nak ágyúi egyszerre megdördültek és roppant öldöklést vittek végbe köztük;²⁹ bajukat növelte a rájuk szemközt fúvó szél is. Estefelé tehát megfutamodtak³⁰ s az odább nyugatra fekvő erdőség felé szaladtak, mely előtt azután Dósa szavaira nemcsak megálltak, hanem vissza is fordultak. A harczban idáig még részt nem vett, ősi magyar szokás szerint ily esetekre tartogatott utóhadtól támogatva, a diadal mámorában őket meggondolatlanul üldözőkre csaptak.³¹ Első sorban *Csáky* Miklós csapatait hozták rendtelenségbe, mire a püspök azonnal takarodót fúvatott és hadosztályának romjaival Csanád felé menekült.³² Bátoratlansága végképen reménytelenné tette *Báthory* ügyét. Lovasságát a kuruczok tönkreverték; egy pár nap mulva kelt cseh levél

²³ U. o. Verancsics (id. h.) szintén említi, hogy «Nadlakot még azon éjjel felgyújtotta ez a Székely Gyergy. Onnat az urak éjjel mind kiszököének.» *Barbaro*, VII. 1054.

²⁴ Szerémi, 62.

²⁵ *Taurinus*: *Stauromachia*, III. ének, 5. vers (144. lap). V. ö. *Brutus*, I. 362–3.

²⁶ *Prantner* egykorú vallomása a müncheni levéltárban. L. alább.

²⁷ *Taurinus*, u. o. 18–19. v.

²⁸ *Taurinus* szerint (u. o. 33–36. v. csak másnap. Ő *Balogh* megveretéséről nem tud; valószínű azonban, hogy erre gondolt Dósa ütközetének két részre való osztásánál. Különbben három napi csatát kellene feltennünk, a mit azonban egy forrás sem emlit.

²⁹ U. o. 49–50. vers.

³⁰ U. o. 146. l., 54–55. v.

³¹ U. o. 63–64. v.

³² *Horváth*, *Tudománytár*, 224.

szerint³³ «sok jeles és kevésbbé jeles férfiút agyonverték; sajnos, néhány ezeret». — «Sokat megöltek a megkent ívű kéziyjból kilőtt tyrusi család nyilakkal.» Hogy csapata utolsó emberig el nem hullott,³⁴ csak az erdőben korábban jelentkező alkoynatnak köszönhette.

Dósa a püspök futó serege nyomában meglepetéssel Csanád várát is elfoglalni remélte és seregének egy részét hátrahagyva,

80. CSANÁD KÖRNYÉKE EGY 1528. ÉVI TÉRKÉPEN.

Csáky üldözésére indult. Csáky azonnal az élelemmel és más szükségességekkel kellően el nem látott várba zárkózott.

Csanád vára az újabb erősségek közé tartozott. Hangácsy Albert püspök és a káptalan csak jó ötven esztendővel azelőtt fejezte be építését s derék sánczokkal és kőfalakkal vétette körül a szép székesegyházat és a papság díszes épületeit. Eme falak közt nyugodtak Szent Gellért püspöknek és Kun László

³³ Május 31. Wittingaui lt. Hist. Nro 3608 b.

³⁴ Tubero (Schwandtnernél, II. 333.) azt állítja, hogy «Nadlak»-nál Báthory

csekély és aránytalan erővel lévén, alig kísérlette meg az útközetet, hanem jelentélen veszteséggel Temesvár felé húzódott vissza.

királynak tetemei s a parasztok úgy hitték, itt porladoznak az ő szabadságaik is, mert a nemesek a káptalan levéltárában őriztették féltősebb okleveleiket, a melyek őket egyik vagy másik földesúr jobbágyaivá tették.

Dósa a falaktól nem védett terjedelmes várost, mely többnyire faházakból állt, körülrakatta levágott fákkal, rőzsével, szalmával, hogy azt lángba borítván, ne csak a házakat hamvaszsa el, hanem az ostromlottakat is bennégesse,³⁵ magát a várost pedig csakugyan elfoglalta. Dósa mindent felgyújtott s főkép a papoknak házait s jószágait pusztította tüzzel-vassal.³⁶ A parasztok első sorban a káptalan levéltárát pusztították el s a nemes uraknak ottan őrzött okiratait és adományleveleit teljesen megsemmisítették és elhamvasztották.³⁷ Mindezek után a püspök lemondott a vár sikertelen védelméről.³⁸ Néhány bizalmas emberével együtt éj idején csolnakba szállt, hogy — a Maroson fölfelé — a még kevésbé veszélyeztetett aradi hegyekbe meneküljön.³⁹ Azonban néhány kurucz észrevette őt, csolnakokon utána eredt s megfogván, keményen megkötözték s még azon éjjel Dósa elé vezették.

Jobban kedvezett a sors *Báthory*nak.

Ő egy vakszemére kapott ütés következtében lováról leesve, sokáig eszméletlenül feküdt. Orravére eleredt s a nehéz sisak is igen nyomta vérző vakszemét. Később magához térvén, egy közeli nádasba húzódott s ott — mint egy újabb Marius — addig lappangott, míg az üldözés zaja kissé lecsillapult. A Maros

³⁵ Jovius, Hist. sui temporis, 90. levél, 2. oldal.

³⁶ Istvánfi 44. Schwicker, Geschichte des Temeser Banats, 123.

³⁷ Ez történt Martonfalvi Cseh János, Gábor és Mihály irataival is. II. Ulászló 1515. november 14. oklevelei, Orsz. lt. Dl. 26.521., 26.522.

³⁸ Istvánfi egészen hallgat a nagylakcsanádi csatáról, talán azért, mert ő Szeged felől hozza Csanád alá Dósa seregét. Azt állítja, hogy Csáky egyideig az ostrom

ot kitartván, csak akkor gondolt futásra, mikor élelemben s más szükségesegekben hiányt kezdett szenvedni. Ellenkezik ezzel Taurinus, kit — bár meg nem nevezi — ebben a részben Horváth is használt (id. h. 224. l.)

³⁹ Taurinus szerint (147. l. 97. v.) a harctérről futva, egy mély árokba bukott s ott találtak rá Dósa portyázói. Jovius szerint (id. h. 90. l. 2. old.) «másnap» (tehát május 28-án) az erdőben fogták el őt a parasztok.

partján⁴⁰ másnap május 28-án hajnalban az «achillesi» Báthory megpillantván egy magánosan legelésző lovat, hirtelen rápattant s átúsztatta vele a folyót.

«Kréta bikája se vitte különben a szép Európát
A habokon, mint itt ez a fürge lovacska emelte
Istvánnak sebesüléstől kék tagjait, — őt a
Már bizonyos menedéket adó túlpartra segítvén.
És nem szelte különben a tenger habjait át a
Lant édes dalait szerető delphin, ki a hátán
Vitte tovább s letevén Ariont Oebalis fövényére.»⁴¹

XIV. AZ APÁTFALVI VÉRTANÚK.

NAGYLAKI csatában *Csáky* Miklós püspök, *Ravazdy* Péter alispán, Nagylucsei *Dóczy* György, *Torpay* Miklós és más nemesek a fölkelők kezébe estek s Telegdy István kincstartóval együtt, a ki szintén rabuk volt, semmi jót sem várhattak legyőzőiktől. Valamennyire szomorú sors várakozott. Dósa György egy csapással akarta tönkretenni az urak tekintélyét s nem hallgatott öccsére, Gergelyre, ki mérsékletet ajánlott.¹

A vezér — úgy látszik — ekkor értesült arról, hogy Budán a Túrnál elfogott kereszteseket milyen kegyetlenül végezték ki. «A parasztokkal és a hajdúkkal tehát — mondja az egykorú krónika² — ő is kegyetlenkedett. Parasztsjai a kezökbe esett összes nemeseket³ megölték és karóba húzták; javaikat elrabolták, leányaikat és feleségeiket, a kiket a gonosz és alávaló hajdúk csak megkaphattak, bántották és meggyalázták. Most

⁴⁰ Taurinus, híven azon tévedéséhez, hogy a csata ott történt, «a hol a lomha, de halban dús Tisza árja beömlik a Duna mély medrébe»: itt is a Tiszát úsztatja át Báthoryval. Geographiai botlásainak nem egyetlen példája ez.

⁴¹ Egészen Taurinus után, 146—7. l. A vers: 107—113. sor.

¹ Istváni, 44. Taurinus szerint (148. l.

115—116. v.) az urakat három napig fogságban tartotta, de Csákyra nézve mindenesetre kivételt tett; legalább más források szerint, a mint kezébe került, azonnal kivégeztette.

² A bécsi udv. könyvtár 14.527. sz. kézírata. Tört. Tár, 1905. 274.

³ Ez, mint alább több esetben látni fogjuk, nagy túlzás.

már véres kardot hordottak körül a falvakban és a mezővárosokban, halállal fenyegetvén mindenkit, a ki velök nem tart.⁴

Dósa tehát tulajdonképen megtorlást gyakorolt az urakkal szemben; de a püspököt személyesen is gyűlölte, mert kevéssel azelőtt ellenezte megjutalmazását és kitüntetését. Pedig Csáky maga is nagyon fiatalon, tizenhét éves korában lett Csanád püspöke; egy hízelgő humanista költő szerint a püspökség mégsem őt díszesítette, hanem ő adott díszet a püspökségnek.⁵ Már tanuló korában oly kitűnő szónok volt, hogy a padovai egyetemen feltűnést keltett s alig húsz éves korában, már mint püspök, gyönyörű beszédben ő üdvözölte II. Ulászló király menyasszonyát, Anna francia hercegnőt. De a keresztesek nem a kiváló humanistát, hanem az ellenök harczoló főpapot látták benne, a ki a keresztesháborút kezdettől fogva ellenezte. Arról is vádolták, hogy elszerette és magánál tartotta egy kereskedőnek a feleségét. A megcsalt férjnek is része lehetett benne, hogy a püspök most az ő kezébe került. Annyi bizonyos, hogy a kereskedőt az urak emiatt csakhamar elfogták s Budára küldötték, a hol azután kegyetlenül vallatták.⁶

Előbb azonban Csákynek kellett Dósa György elé állania.

«Jó, hogy jössz! — szólott hozzá a vezér.⁷ — Gondolj csak reá, püspök uram, hogy a multkor Budán a parancsolat szerint kétszáz márkát kellett volna adnod katonai asztalom számára, de elmulasztottad megadni. Azonkívül illetlen szavakkal szidalmaztál. Pedig én érted, az árvákért, özvegyekért s ártatlanokért a pogányok ellen véremet ontottam. Mégis rosszul fogadtál.»

Ezekre a szavakra, melyek Dósát egyszerű önzésről és bosszúállásról vádolják, a «socratesi» Csáky Miklós — egy paptársa⁸ szerint — oly meghúnyáskodva felelt volna, a hogy azt egy főúrról, főpapról, vitézről és magyarról föl nem tehetjük.

⁴ Tört. Tár, 1905. 274.

⁵ Andronicus, Epithalamium in nuptias Vladislai regis et Annae Candeliae reginae. Velenceze, 1502. (Ismereti gróf Apponyi Sándor, Hungarica, I. 45.)

⁶ A bécsi udv. könyvtár 14.527. sz. kézirata. Tört. Tár, 1905. 274. Regény- és drámairóknak való adat!

⁷ Szerémi, 63.

⁸ Taurinus, 148. l. 117—135. v.

«Egy nagylelkű vezér — szólt, ha igaz — semmiféle haragnak sem hódol meg; mert kíméli a legyőzötteket és csak a lázadókat bünteti meg. Mérsékeltnek, igazságosnak kell lennie; bocsánatát a könyörgőtől nem szabad megtagadnia; szükséges, hogy elnézze a beösmert hibákat, mert senki sem él bűn nélkül. Engesztelődjél hát meg; ne haragudjál, ne dühöngj, ne kevélykedjél, ne mutass catói arcot; s ránk, nyomorúttakra, mint szelíd király tekints. Könnyeinkre, tőlünk nyert koszorúdra, tenjavadra, az irgalmas Istenre kérünk, győzhetetlen vezér, Székely, kegyelmezz nekünk megtévedteknek, kegyelmezz szolgálóidnak! Nincs nagyobb győzelem annál, mint ha ellenségünket lelkünkkel is meghódítjuk. Nagy, mindenkinél számot tevő ajándékot fogok adni. Tartsd meg mindenemet, csak életemet hagyd meg. S én halálom órájáig híven szolgállok neked.»

Dósa közbevágására, hogy átkozott legyen, ha nem éppen életét kívánja leginkább, *Csáky* egyszerre más hangon kezdett volna szólani. Kegyetlen és elvetemült gonosztevőnek nevezte *Dósát*. Bármi halállal végeztesse ki, teste mégis csak a földre kerül; az utókor majd márványemléket állít sírjára s ez az emlék századok múlva is hirdetni fogja egy kevély embernek gonosz tettét. Ő hát nyugodtan veti magát alá annak a büntetésnek, a melyet reá kiszab; de megátkozza a vezért, hogy őt viszont kísérői marczangolják szét fekete fogaikkal.⁹

«Korpázd ez bestyét!» rivalt a hóhérokra *Dósa* magyarul.¹⁰ S azok azonnal megfogták *Csákyt*. Testét vasbuzogánnyal megtörték,¹¹ azután fejjel lefelé fordítva karóba húzták,¹² még

81. A CSÁKY-CZÍMER.

⁹ Stauromachia, 148—9. l., 139—157. v.

¹⁰ Szerémi, 63.

¹¹ Jovius, id. h., 90. l., 2. old.

¹² II. Ulászló keletnélküli oklevele a jászóvári könyvtár 78. sz. kéziratában, 66b. Szerémi, 63., Taurinus, 158—162. v., Jo-

vius, id. h. Brutus, I. 388—9. stb. Egy Budán május 31. kelt cseh levél (a wittingau levéltárban, Historica, Nro 3608 b), már tudja, hogy Csemasky (*Csáky*) püspököt karóba húzták. Így írja ezt Barbaro is (Storia Veneziana, Archivio Storico

pedig — egy elfogadott nézet szerint¹³ — teljes főpapi diszben, stólástúl és püspöksüvegestül; csakhogy előbb a püspöksüveget ékesítő nagyértékű gyémántot és drágaköveket kitördeltek.¹⁴ Azonkívül elvették Csákynek 60.000 magyar forintját.¹⁵

Így bánt egy Dósa Ferencz csanádi püspöknek¹⁶ utódával egy Dósa György, 1514 május 28-án.¹⁷

A legkülönbözőbb módon elbeszélte és kiszínezte eseménynek

Italiano, VII. 1054.) «a szerencsétlen cenedinói püspök»-ről. A püspök — szerinte — Cenedino elfoglalása után nagyrehezen Temesvárra menekült, s onnan Báthory sok népével tért vissza; győzött, de Lach (Nagylak) váratlan fölverése után a keresztetek kezébe került, míg Báthory a vízen át meztelenül elmenekült.

¹³ Istvánfi, 44.

¹⁴ Mintha bizony lynchelők ráérnének még stóla és püspöksüveg után járni; mert azt csak senki sem képzelheti, hogy a kuruczok ily papdiszben fogták el Csákyt.

¹⁵ Wunderzaichen, 5. l.

¹⁶ 1404—1423. volt csanádi püspök. L. Szentiványi Márton: Diss. paral. rerum memor. Hung. (1699) 84. l. és Schem. dioec. Csanádiensis pro a. 1880. 10. l.

¹⁷ Már június 7-ikén ír róla Thuróczy Miklós erdélyi alvajda a temesieknek. (Székely-Okl. v. 49.) A napot megállapítja a müncheni bajor kir. levéltár egyik kézírata (Brandenburg, CCXII. 66. III.), mely szerint «So war ich oben ganczer acht tag vermanendt . . . bisz auff den phings-tag». L. Márki, Arad Tört. I. 479. Június 15-ikén Budáról Betinus írta meg az esetet Sforza Miklósnak Milanóba. (Tört. Tár, XIII. 251.) A Wunderzaichennek (5. l.) június 17-iki újdonsága csak általában mondja, hogy «wo die Creützer die Bischof vnd Edellewt ergreyffen oder überkommen, die spissen sy vnd nemend in, was sy haben». S alantabb: «Die Creyzer haben kürzlichen mit ain schlechten Bischof gesspist mitsampt seinen Edelleuten» stb. Július 4-én már a pápa is tud a bajról. Levele Báthoryhoz Tört. Lapok, III. 131. Július 5-ikén (L. Marino Sanuto,

II. 256.) úgy beszéltek a dolgot Velenczében, hogy a fölkelők 13 főúrnak és 4 püspöknek vették fejét; július 10-ikén Moro János tudósítása szerint (u. o. 257.), módosítva, úgy, hogy több bárót vágtak darabokra, de csak egy püspököt. Giuanne Budán augusztus 11-ikén Morechinéhez írt levelében (u. o. II. 278.) így emlékezik meg róla: «E tra le altre cosse i feno, capitano a un loco se chiama Zenadin, chera de uno Vescovo homo da bene, et lo preseno, e se feze, dar li soi danari e arzentí assai, — poi lo impallo.» Pénzének elvételére nézve tehát megegyezik a Wunderzaichennel. Janus Vitalis (1514) csak ennyit ír (u. o. 299.): «Episcopum Zagraviensem (így) multis cum principibus ac praelatis palis acutis transfixere.» Bartholinus (Odeporicon 1515, D 2. levél, 2. old. 18. sor) szerint «Episcopum Schinadiensem cum intercepissent, virum et prudentia et integritate memorabilem, palo per viscera transacto, necaverunt.» Martinus Thyrnavinus (1523? — Opusculum ad regni Hung. proceres, e levél, 5—6. sor): «Tum multi periere viri, Stephanusque Thelegdus, Nicolavs praesul, maxima turba nimis.» Taurinust (1519.) s az egykorú, de későbbben író Szerémit már ösmerjük. Tuberót (1522. — Schwandtner-nél, 334.) Csáky már kevésbbé ragadta el, mint egyik-másik kortársát. Főlemlítvén, hogy a püspököt karóba húzták, hozzáteszi: «Ferunt hunc antistitem ob libidines et stupra per vim illata meritas dedisse poenas.» Ezt a bécsi udv. könyvtár sokszor idézett 14.527. sz. kézírata is megérősíti. Elbeszélésemet ezeknek az egykorúaknak tanuskodásaira alapítottam.

gyorsan híre futott s megdöbbenést keltett mindenfelé. Pedig ez csak bevezetésül szolgált Dósa György többi véres ítéletéhez.

Asszonylaki *Ravazdy* Péter, a másik vádlott, Aradvármegyének egyik törzsökös birtokosa volt. Testvérével, Miklóssal együtt, 1498-ban fát adott az aradi templom építéséhez és ugyanakkor mint homo regiust említik. Az 1505. évi híres országgyűlésen Aradvármegyének egyik követe gyanánt vett részt. Birtokügyekben sokat perelt a Dóczyakkal, Corvinus Jánossal s a brandenburgi örgróffal. 1508-ban történt, hogy az ő Battonyán lakó jobbágysai, Kis Lőrincz, Bálint, Domokos, Gergely és István osztatlan testvérek, földbérök s egyéb tartozásaik lefizetése után, átköltöztek Corvinus János herczeg bánhegyesi jószágára, a hol néhány esztendeig nyugodtan és háborítatlanul éltek. Ekkor azonban, 1512-ben, mikor onnan Kis Lőrincz és Domokos ökrököt hajtottak Pest város felé, Ravazdy Péter nyílt országúton megtámadta és elfogta a hajtókat, majd lóháton, megkötözve, megvasalva vitte be az aradmegyei Asszonylakára, a hol őket különbözőképen kínoztatta és csakis akkor bocsátotta el, a mikor a háromszáz aranyforintot érő ökrökért kétszáz aranyforintot kicsikart tőlük. Most pedig, ebben az 1514. esztendőben május elsején, mikor a parasztok és a köznépek a nemesek ellen már zavarogtak, a maguk védelme végett Kis Lőrincz és Domokos jobbágysok be akartak menni földesuroknak, György örgrófnak gyulai várába; Ravazdy Péter azonban fegyveres embereivel és szolgálival éjjel hatalmaskodva az örgróf falujára, Bánhegyesére tört, ennek a két jobbágysának házáat megrohanta s minden ingóságát, pénzét, ezüstneműit s egyéb értékes tárgyait, a miket mintegy négyszáz aranyforint értékben ott talált, zsákmányul ejtette, őket magukat pedig megkötözve vitte asszonylaki nemesi kúriájába, a hol megvasalta, güzsba tétette s több napig fogságban tartotta őket.¹⁸ Azt állította ugyanis,¹⁹ hogy 1508 április

¹⁸ II. Ulászló levele 1516 márczius 11. Dl. 37.986.

¹⁹ II. Ulászló levele 1515 szeptember 15. Dl. 37.832. és Arad vármegye jelentése u. o.

elsején nemes *Pattantyús* György, a gyulai várnagyok tisztje, valamint *Belezy* Gergely bánhegyesei bíró írásbeli engedelem s a földbér és egyéb tartozék lefizetése nélkül jogtalanul s az idevonatkozó új törvény²⁰ megsértésével vitték magukkal Bánhegyesére, mert Ravazdy őket állítólag minden illeték fizetése

82. APÁTFALVA KÖRNYÉKE.

alól felszabadította. Kis Lőrincz csak annyit tett, hogy mikor már lóra ült, egy dénárt kínált oda a bírónak földbér fejében.

«Kis Lőrincz barátom és testvérem, – felelt akkor a bíró, – én ezt nem merem elfogadni, mivel nem vagyok a bírád, sőt urunk nevében nemcsak nekem, hanem urunk többi jobbágyának is te parancsoltál, mert hiszen tudod, hogy mindig a mi urunk, Ravazdy Péter tisztje voltál s még mostan is az

²⁰ Az 1504: xvi. t.-cz. elrendelte, hogy a jobbágyok a szolgabírák írásbeli engedelmé alapján költözködjének.

A GYULAI VÁR ÉS BELSEJE.

vagy; nélküled egyetlenegy boglyát sem raktak, vagy nyomtattak el s valamennyiről neked kell számolnod.» Mindamellett Kis Lőrincz és testvérei a törvényes tizenöt nap előtt összes ingóságaikkal átköltöztek Bánhegyesére. A tizenötödik napon Kis Lőrincz és öccse, Domokos, megjelentek a bírónál, a kinek azonban csak a felesége volt otthon s ott Lőrincz az ajtó elé dobott egy dénárt, mire Pattantyús György gyulai tiszt és Belezy Gergely bánhegyesei bíró a családot mindenestől elvitték Bánhegyesére, a mivel Ravazdynak nagy kárt tettek. Ennek következtében Zarándvármegye 1508 februárius 14-én meg is hagyta, hogy ezeket a jobbágyokat visszaadják neki;²¹ mire a vármegye 1508 márczius 13-án száz arany lefizetésére büntette az örgrófit.²² Ezóta állandó volt az ellenségeskedés az örgróf uradalma és Ravazdy Péter közt; pl. 1514-ben Ravazdy Asszonylakán az örgrófnak egyik, a Maroson lefelé hajózó jobbágyát elfogatta és — a vám megtagadása miatt — csak 12 forint váltságdíj mellett akarta szabadon bocsátani.²³

Dósa vértörvényszéke előtt ezeket az apró vádakat *Kis* Gergely most mind elmondta és kiszínezte; s utóbb — már a forradalom leveretése után²⁴ — el is dicsekedett vele, hogy egy társával együtt Ravazdyt²⁵ ő vitte a «verő»-re, a vesztőhelyre, a hol állítólag keresztre feszítették.²⁶ *Dóczy* Györgyöt és *Torpay* Miklóst,²⁷ *Orosz* Andrást és *Tornaljai* Mihályt, Ulászló király udvarmestere fiát — a kit a közhit eleinte Csáky püspök öccsének tartott — szintén ekkor húzták karóba.²⁸

Még csak az sem hiányzik a rémtettek krónikájából, hogy

²¹ Zaránd vármegye feria secunda proxima post festum Scolasticae virginis (év nélkül, de 1508.), Dl. 37.832. sz., 5. levél.

²² U. o., 6. sz.

²³ Müncheni lt. A solymosiak kérelme. L. e könyvben, 208. l.

²⁴ Arad vármegye biznyságlevelé: Ravazdy Péter özvegye részére 1515 április 9. Dl. 37.832., negyedik levél; és Arad

vármegye vizsgálata, 1515 október 13. Müncheni lt. fasc. 49. nro 391.

²⁵ Egy május 31-én Budán kelt cseh levél szerint (a wittingai levéltárban Historica, Nro 3608 b.): «valami Kis raffázy Pétert».

²⁶ Szerémi, 63.

²⁷ Tubero, 334.

²⁸ Thuróczy Miklós erdélyi alvajda a szebeniekhez 1514 június 7-ikén. Székely-Okl. v. 49.

a kuruczok egyeseket máglyán égessenek el, másoknak hátából pedig szíjat hasítsanak. Ama kor költője szerint²⁹

«A nemesek vérét beivá, mint harmatot, a föld
S a rohanó folyamok vize vérrel volt bekeverve;
Mert a kivégzetteknek a testei itt temetetlen,
Szétszóratva hevernek; az ötnök még neve sincsen.»

A legkínosabban azonban országszerte *Telegdy* István kincstartónak, ennek a talán nagyon büszke, de kipróbált becsületességű és hazaszerető férfiúnak a halála hírére fogadták. A nádorispán után őt tartották a legnevezetesebb embernek.³⁰ A Csanád-nemzetségnek sarjadéka, *Telegdy* János és *Báthory* Erzsébet fia volt. 1484—1498 közt Erdély alvajdája lévén, Dósa minden más akkori államférfinál többet hallhatott róla. Nagyon kis gyermek volt ő még, a mikor *Telegdy* már egy-egy falu népének eskü alatt tett vallomásából akarta megállapítani egy vitás székely örökség hovatartozását s egyéb ítéletei alapján is³¹ igazságos bírónak mutatkozott, a ki szereti és védelmezi a népet. Mint kincstartó, Budán a Mindenszentek utcájában, a pécsi káptalan és Enyingi *Thewrewk* Imre szomszédságában lakott, a hol szép kúriája, háza, pinczéje, több gazdasági épülete, kertje minden szükséges dologgal fel volt szerelve.³²

Innen látta el fontos hivatalát, miközben nemzetközi bíróságban is szerepelt. 1502-ben XII. Lajos francia és VII. Henrik angol királyoknál járván követségben, az előbbi őt okos és komoly munkájáért nemesi czimmerrel jutalmazta meg, melyben egy sólyom széttépi a karmai közé került vadruczát s a címert a francia Szent Mihály katonai rend aranyláncza köríti. A címert pedig azért adta, mert a fejedelem dicsőségét az növeli legjobban, ha a legkitünőbb férfiakat nemcsak kiemeli, hanem

²⁹ Taurinus, 139. l. 168—171. v.

³⁰ A wittingaui levéltár cseh levele május 31-ikén (Hist. 3608 b.), mely azonban őt Lukácsnak nevezi.

³¹ Székely-okl. I. 252—253., 266., 284., III. 129., IV. 11.

³² A várad-hegyfoki Szent-István-káptalan előtt árvái, Fruzsina és Katalin, ezt a házat és kúriát 1516 október 13-ikán Várady Ferencz erdélyi püspöknek adták el. (Kállay-levéltár, melyet a Nemzeti Múzeumban őriznek.)

érdemökhöz képest minden dicséretben és kitüntetésben is részesíti; hiszen az erény így növekedik napról-napra s a példa másokat is hasonló érdemekre serkent.³³ De más ügyekben is kitűnik. A lengyel király és a moldvai vajda közt a Dnjeper mellékén egy vitás föld hovatartozása ügyében Balassa Ferenczcel és Czobor Imrével együtt 1503-ban ő tartott vizsgálatot, és Zsigmond lengyel király koronáztatásán is (1506) ő képviselte II. Ulászlót. Onnan Moldvába ment, hogy Bogdán vajdát megerősítse a magyar király iránt való hűségben. A mikor államügyek és diplomáciai küldetések másfelé nem szólították, szívesen tartózkodott alföldi birtokain a melyeket újabb királyi adományokkal is gyarapított. Így például 1508-ban nagy jószágokat kapott Aradvármegyében; ³⁴ 1512-ben pedig Kubinyi László deáktól és Pathócsi Gyulaffy Istvántól Tamáshidán a vámmal együtt, továbbá Nagy- és Bélzerinden, Tamászon, a bihari Kiskeményben s a békési Kákán 2000 aranyforinton több részjószágot vett a maga és (Pelsőczy Bebek Margittól született) gyermekei: Miklós, Fruzsina (Albisi Zólyomy Lászlóné), Katalin és Orsolya részére, olyképen, hogy ha ezeknek magvuk szakadna, az egész elhúnyt nagybátyjának, Mártonnak fia, Ferencz örökölje. Ezt a budai káptalan előtt kötött szerződést 1513 márczius 18-án a király is helybenhagyta, de iktató parancsot nem adott ki³⁵ s így a vétel értékét utóbb a Hármaskönyv első részének 63. czíme alapján mérlegelték.

³³ Sváby Frigyes, XII. Lajos francia király czimeradománya a Telegdyek részére. Turul, 1890. 63—65. l.

³⁴ Fábrián, Arad tört. II. 192. Márki, Arad tört. I. 266.

³⁵ Bölöni-lt. a Biharvárm. Múzeumban. Haan (Diplomatarium Békessiensis 114—

115.) a Károlyi-lt.-ban levő hitelesített másolatból közölte. Katalin utóbb Somlyai Báthory Istvánnak, Orsolya Nagyfalusi Bánffy Miklósnak és Fruzsina (másodsor) Ártándi Pálnak lett a felésége. (Budai, Polg. Lex. III. 398. Nagy Iván, Magyarorsz. Csal. XI. 140.)

83. A TELEGDYEK FRANCZIA CZIMERE 1502-BŐL.

Egyébiránt *Telegdy* így is az ország leggazdagabb földesurai közé tartozott. Biharvármegyében 82, Csanádban 27, Aradban 9 és Bácsban 1, négy vármegyében tehát 120 faluja és részbirtoka volt.³⁶ Tiszteji elég kiméletlenül bántak a jobbágyokkal; például 1510-ben Szokoly János péterrévi 17 jobbágyát alaposan elverette, Kis Fórisnak a szénásszekerét is felgyújtatta; majd pedig egy nagy szénaasztagukat elhordatta, erdeiket irtatta stb.³⁷

Ő maga jámbor és vallásos ember hírében állt. A bihari Telegden, hol magyar és oláh jobbágyok laktak, s honnan a Csanád-nemzetségnek ezt a családját nevezték, Szent István király tiszteletére 1507-ben *Telegdy* István építtette azt a maig is álló csúcsíves templomot, melyben mindjárt föl is állíttatta a maga és családja síremlékét, csupán halála idejének bevésését hagyván utódaira. A latin felirat szerint «Telegdy István a királynak, majd Magyarországnak kincstartója, a külföldi királyok előtt ismert és kedvelt férfiú állíttatta magának és utódainak ezt a követ örök nyugodalmúl». Címere fölött mind maig ottan örködik Szent Mihály főangyal, a ki jobb kezében pallost villogtat, bal kezében pedig mérleget tart, a melynek egyik serpenyőjében az ember lelke, a másikban pedig a gonosz szellem ül. Szemben van vele oroszánra taposó pánczélos Telegdy, a mint fölemeli buzogányát, mintha Szent István oltárát akarná megvédeni vele.³⁸

De Isten úgy akarta, hogy négy századon át csupán jelképe maradjon meg ebben a templomban és Szent Mihály kezében ott maig is mozdulatlanul álljon a mérleg s ne sujtson le a hősnek buzogánya, mikor arról van szó, miért nem pihenhet ő ezen a szent helyen s miért szóródtak el csontjai valahol az apátfalvi rév közelében?

Maga a telegdi nép a barátok halálos ellenségének tartotta

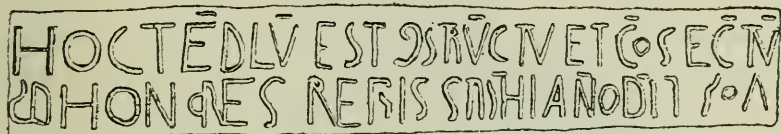
³⁶ II. Ulászló új adománylevele Telegdy István részére 1508 május 22-ikén. Orsz. lt. Dl. 21.842.

³⁷ Borovszky, Csanád várm. tört. I. 145.

³⁸ Bunyitay, A váradai püspökség, III. 428–434. Szabó László a Bihar várm.

Tört. és Rég. Közleményekben, 1875. 108–109. Borovszky, Magyarország vármegyéi és városai, bihari kötet, 115–117. A sírirat Wagnernél, Collectanea geneal.-hist. familiarum, III. 118. (Pozsony, 1812.) A síremlék rajza könyvem 62. lapján.

öt. Úgy beszélte,³⁹ hogy egyszer, mikor Telegdy a királyi udvarban időzött, a «vörösbarátok», kiknek Telegden kolostoruk és templomuk volt, elrabolták a leányát,⁴⁰ éjtszaka egy alagúton át⁴¹ a sekrestyébe vitték s ott mulatságot csaptak. Nem vették észre, hogy ennek tanúja is van: egy ember, ki a délutáni istentiszteletre mámorosan ment be, ott felejtette magát s most a zajra fölébredt. Reggel kiosont és értesítette Telegdyt a történetről. Telegdy a királytól negyvennyolcz órára teljes hatalmat kért magának s ezt arra használta föl, hogy leányát a fogságból kiszabadította, a vörös barátokat pedig mindegyeszálig kiirtotta. A barátok azonban még azontúl is följártak kísérteni s az arra tévedőket magukkal czipelték az alagútba, a hogy Telegdy leányával tették.

84. A TELEGDI TEMPLOM FELÍRATA.

A nép, úgy látszik, okát keresgélte annak, miért fordult Telegdy a kereszteshadjárat kihirdetése ellen, a melylyel a barátok, a nép fölizgatása következtében, első sorban éppen ő rajta állhatnának bosszút. A kuruczok semmiesetre sem tudták megbocsátani neki, hogy a márcziusi országtanácsban szót emelt a kereszteshadjárat ellen s ellenezte a bulla kihirdetését. Higgadtan, megfontolva s abban a hitben ellenezte, hogy a hazát egy elhamarkodott török háborúban, a társadalmat pedig egy könnyen

³⁹ A telegdi ref. egyház levéltárában pár évtizeddel ezelőtt tett följegyzésekből s ma is élő öreg emberek tudósításaiból Gyenge János mezőtelegdi ref. lelkész szíves közlése szerint.

⁴⁰ Telegdynek három leánya volt: Kata (később Báthory István erdélyi vajda felesége), Orsolya (Bánffy Miklósné) és Fruzsina (Zólyomy Lászlóné, majd Ártándy Pálné).

⁴¹ A műemlékek orsz. bizottságának kutatásai szerint a templomba alagút vezet, még pedig Telegdy József orsz. képviselő udvarán keresztül. Azt hiszik, hogy a több helyütt beszakadt alagút a templomtól pár kilométerre a barátombi szőlőhegynél végződik, mit a tervezett ásások alkalmasint igazolni fognak. (Gyenge János szíves közlése.)

bekövetkezhető osztályharcban kockáztatni nem szabad. Haza-fias aggodalmai tiszteletet érdemeltek volna. A hadjárat eltiltá-sában aligha volt része, mert Ulászló király őt már 1514 május 15-én megbízta, hogy egy fontos ügyben (kétségkívül a segítség kieszközlése végett) a moldvai vajdához utazzék. Gazdag aján-dékot kellett magával vinnie, a melyet a király saját jövedel-meiből s a városok áldozókészségéből kívánt fedezni. Ugyanaz-nap tehát meghagyta a beszerceieknek, hogy 400 aranyat és 6 négyszáz forintot érő aranyozott kupát,⁴² a bártfaiaknak pedig, hogy 400 aranyforintot és 4 háromszáz forintos aranyozott ezüst kupát adjanak át neki.⁴³ A szebeniek, kik szintén 400 arany lefizetésére s 6 aranyozott kupa megadására kaptak rendeletet, futárt küldtek a királyhoz, hogy mentse fel őket ezen teher alól; de mivel nem mentette föl, május 26-án felszólították a brassaiakat, hogy küldjenek tehát ők is 80 forintot a költségek fedezésére.⁴⁴ A király más városokat is hasonló arányban adóz-tatott meg, fedezetül a királyi jövedelmeket kötvén le.

Dósának mindenesetre érdekében állt, hogy ezt a küldetést megakadályozza s hogy Telegdy oláh és lengyel hadakat ne hozzon ellene. A mikor tehát a kincstartó a Maros aradvár-megyeyi vonalán⁴⁵ fölfelé haladva akart bejutni Erdélybe és onnan Moldvába, elfogatta őt és kegyetlen halálra ítélte.⁴⁶ «Új, nap-jainkban hallatlan kínzásokkal, miktől a jóérzésű embernek nem-csak a szeme, de hallatára füle is iszonyodik», úgy végeztette ki, hogy «a jeles és erre a szomorú sorsra nem érdemes férfitű kötelekkel egy magas oszlophoz köttette s végignézte, nyilakkal és puskákkal hogyan lövöldözik agyon».⁴⁷

42 A nagyszebeni tanács levelének egy-korú másolata a beszercei levéltárban, 583. sz. Berger, Urkundenbuch, 92.

43 Oláh Miklós formuláskönyve a pré-montrei rend jászóvári könyvtára 78. sz. kéziratában, 209 b. lap. Iványi Béla szíves közlése.

44 Hurmuzachi-Jorga, Documente, xv. 227.

45 Istvánfi szerint (44. l.), midőn haza-felé ment.

46 A bécsi udv. könyvtár 14.527. sz. kézirata szerint (Tört. Tár, 1905. 276.) Telegdyt Mészáros Lőrincz Kolozsvárnál megverte és megölette.

47 Istvánfi, 44.; és pedig «funibus per testes et membrum genitale in praealta furca suspensus». Azonban egykorúaknál

Nagyon természetes, hogy mindezek miatt a király, midőn az apátfalvi kivégzésekről értesült, «*Székel*» Györgyöt vadság és kegyetlenség tekintetében az emberi nemből páratlannak nevezte, a ki közelebb állván a parasztsághoz, mint a nemes-séghez, a parasztokat és a szolgáló népet csellemel és rossz rábeszél-

85. A MEZŐTELEGI TEMPLOM.

lésekkel félrevezette. A sokaságot — úgymond — maga körül gyűjtván, előbb az ország alsó részét támadta meg, s annak elfoglalására törekedvén, azon résznek több és pedig igen erős várát erővel vagy árulással bevette. S látván, hogy útközben ereje és sikere növekedik, haragra és dühre gyúlva, mind merészebb lett s végre akarta hajtani azt a szándékát, hogy az

ennek a részletnek nincs nyoma. Taurinus, Tubero, Szerémi stb. nem tud róla s M. Thyrnavinus is csak általában említi meg-

öletését, a király alábbi oklevelében pedig szó sincs róla. Ez egy Istvánfival szemben is óvatosságra inthet.

országának egész nemességét kiírta. Minden józan észszel és emberi gondolkodással ellenkező módon, még saját üdvösségéről is megfélekedve oly szörnyűségekre vetemedett, mint valami bösz oroszlán. Az alföld nemesei és főurai közül többet ártatlanul a halálnak legkegyetlenebb és leggyalázatosabb nemével végeztetett ki, több urat pedig karóba húzatott; ez történt, Isten egyházának gyalázatára, Csáky Miklós csanádi püspökkel is. Ehhez fogható dühöngés és gonoszság századok óta hallatlan volt, sőt hozzá hasonlót a történelemben sem lehet olvasni.⁴⁸

Pedig a kuruczok folytatni akarták kegyetlen bosszúállásukat. Egykorú följegyzés szerint Csáky püspök és Telegdy sorsára akarták juttatni magát Bakócz primást, Perényi nádort és Szathmáry kancellárt is.⁴⁹

A király és a nemesség méltán szörnyedett el az apátfalvi és egyéb kivégzések hírének hallatára. Ezeknek az ítéleteknek az emberies érzés szempontjából csakugyan nincs mentségök; de forradalom-csinálóknál van *magyarázatuk*. Megtörténhetek ilyesmik a kevésbbé síma xvi. század elején, ha megtörténtek az emberi jogokat körvonalozó francia forradalom idején a xviii-iknek végén. Mikor társadalmi és politikai viszonyok gyökeres átalakításáról volt szó, a történelemnek egy igazán revolváló embere sem nyúlt keztyüvel a dologhoz. Ha Dósa gúnyok közt és becstelenítő módon végeztetett ki egy püspököt s oly előkelő főurat, mint Telegdy, — bizonyára nem személyes bosszúját töltötte rajtuk, hanem bennök a főpapságnak és az arisztokracziának sok százados dicskörét akarta egy mozdulattal elsötétíteni a tömeg szemében. — Míg a nép csak tervelni hallotta Dósát, nem lehetett hozzá teljes bizalommal. A mint látta, hogy első a hagyományos kegyeletnek merész lerombolásában, bámulta erélyét s vakon kezdte őt követni. 334 esztendő mulva Görgei is egy Zichy életének árán mutatta be a maga határozottságát.

⁴⁸ A király kelet nélküli kegyelemlevele Szokolvi János részére a prémontreai rend jászóvári könyvtárának 78. sz. kéziratában.

(Oláh Miklós formulás könyve, 66b–68b.)
Iványi szivességéből.

⁴⁹ Új Magyar Múzeum, 1857. 451.

S végre is egy megváltoztatott kormányformának, vagy akár csak kormányrendszernek biztosítására itt I. Károlynak, amott XVI. Lajosnak halálára volt szükség.

Dósa nevénél nincs okunk jobban elborzadni, mint a későbbi Robespierrekén, vagy mint például az egykorú Szapolyai vendettáján. Rendszerváltozást akartak, a tömegre számítottak és emberek voltak.

Nincs tehát erkölcsi, de van forradalomtörténeti mentsége Dósa tettének.

Jobban ártott vele ügyének, mint minden korábbi erőszakoskodásával, mert sietette a nemesek reakcióját s nem szilárdíthatta meg az állapotokat. De ha kíméletesen jár el és gyöngéden: hitelét veszti a nép előtt s ez ott hagyja, mielőtt eszméiből csak valamit is megvalósíthat. Nem tőle függtek az események; reá csak a módozatok tartoztak. Kegyetlenül járt el, de azt hihette, hogy a fölízgatott nép szellemében cselekszik. Az sem lehetetlen, hogy haditanács ítelt az elfogottak felett. De ha nem ítelt is: Dósára csak annyi esik a felelősség terhéből, a mennyit bármely irányban el kell vállalniok mindazoknak, kik a közügy, vagy ennek egy töredéke: az osztályérdek szolgálatára vállalkoznak. Ügyvédök nem a történet s annál kevésbé a történetírás, hanem az általános helyzet, mely történeti eseményeknek a fejleménye. «A történelemből — mondja Salamon Ferencz — ki kell zárni az angyalt és ördögöt, mert ott csak emberekről lehet szó.»

Forradalmi vezérektől nem igen követelhetjük, hogy uralkodjanak azon a helyzeten, a melyet nem ők teremtettek, csak talán inkább felidéztek. Elég, ha bele találják magukat.

Dósa bele találta magát és ebben a pillanatban a helyzet ura volt.⁵⁰

⁵⁰ Mínhogy Dósa diktátori jellegű állásának szervezése a czeplédi proklamációt közvetlenül követte, nem írhatom alá azt, a mit a mi nagyemlékű történetírónk, Horváth Mihály, ki ez eseményt (Tud.

Tár, 226.) a csanádi győzelem utánra teszi, — a fölkelőről a 225. lapon mond, hogy t. i. «eddig nem volt tiszta öntudatuk arról, a mit akartak;» s hogy «a lázadás kezdetétől fogva egész a csanádi

XV. A VÁROSOK MAGATARTÁSA.

MAGYAR városokban a gazdaságnak akkor még általában véve éppen nem volt ipari jellege s ott is, a hol a pénzgazdaság aránylag eléggé kifejtett, erős kapcsolatban állt a mezei gazdasággal. Ennélfogva nem lehet csodálni, ha Dósának a földművesekre támaszkodó forradalma egyes városokban, mint pl. Temesvárt, Lippán, Kolozsvárt hívekre számíthatott. A felvidéki városok azonban, már a mesteremberek nemzetisége következtében is, sokkal kimértebben és merevebben viselkedtek a jellegzetesen magyar mozgalommal szemben.

Abban az időben egy-egy nagyobb magyar városban a foglalkozásnak 40—50 csoportját különböztették meg, a miket a képesített munka, a képesített munka segédkezése, a nem képesített vagyis közönséges munka és a rendkívüli vagyis alkalmi munka szerint lehetne újabb és összefoglaló csoportokba osztani. A munkabér kiszámításánál első sorban az építő- és a vele kapcsolatos iparágak jönnek tekintetbe, a minthogy a külföldön: Angliában, Franciaországban, Németalföldön is többnyire ebből a körből maradtak fenn a munkabérré vonatkozó adatok.

Bizonyos képesítésekhez kötötték az ács, a kőműves, kőművespallér, kőfaragó, kőfejtő, kövező és a hajóépítő munkáját. Szakszerű készütség nélkül is bizonyos kiváltságokban részesültek a hajós- és a hegylegények. Amazok a hajó, híd és folyó körül, emezek a szőlőkertekben dolgoztak. A mesterek munkáinak kiegészítésére szolgáló munkanemek csoportjába tartoztak az ágyúöntők, favágók, fűrészelők, rúd- és rőzsecsinálók, vakolat-

ütökzetig csak egy iszonyúan felforrott, magával tehetetlen düh rettentő kitörését tünteti elő» stb. Dósa szándékai iránt csak a bíbornok első, helyesebben harmadik levelétől a czeglédi határozatig, a legrosszabb esetben 10—14 napig lehetett kétség. Dósa azontúl a legnyitabb sisak-

kal küzdött, pedig az igazi küzdelem valóban csak a Tisza vonalának átlépése után kezdődött. A mi pedig az «iszonyatosságok»-at illeti, azoknak kezdetével Dósa, mint láttuk, az urakat vádolta s az apátfalvi kivégzések csak megtorlásai a budai kivégzéseknek.

készítők, kőfejtők stb. A közönséges munkásoknak nem volt szükségük előleges technikai kiképzésre, azért is közelebb álltak a földművesek durvább kézimunkájához; így a különböző földmunkások, fuvarosok, útkaparók, jégmunkások, takarítók stb. Az alkalmi vagy rendkívüli munkások csak ideiglenes foglalkozást s ennek természetéhez képest néha jelentékeny munkabért kaptak; pl. a czölöpverők, sánczkosárcsészítők stb.

Egy-egy magyar városnak közönséges szolgálói: a városi szolga, hóhér, küldöncz, harminczados, kocsis, a hídőr, vámszedő, révész, a torony- és a kapuőrök s a különböző csöszök vagy bakterek.

Városi életet abban az időben hazánkban még egyáltalán nem képzelhetünk östermelés nélkül. Pl. Pozsony városa kivételének 93%-a nyersanyag, míg az *ipar* inkább csak a lakosok háziszükségletének kielégítésére szorítkozott. A czéhszervezet általában véve fejletlen volt s bár 30—40 iparágat műveltek, a harminczad-lajstromok tanúsága szerint idegen kézművesek is megjelentek a vásárokon árúczikkeikkel, vagy legalább szerszámaikkal. A czéhbe csak városi polgárt vettek föl, polgárnak pedig csak olyat, kinek a város területén ingatlana volt. A város vezetői nem is az iparosok, hanem a kereskedők voltak, a kik többnyire nyerstermények vagy állatok eladása következtében gazdagodtak meg. Ezek sem voltak igazi patricziusok; de proletáriusoknak tekintették az iparos és a mezei munkásokat, a kikkel mint városi tisztviselők vagy városatyák sok tekintetben rendelkeztek.

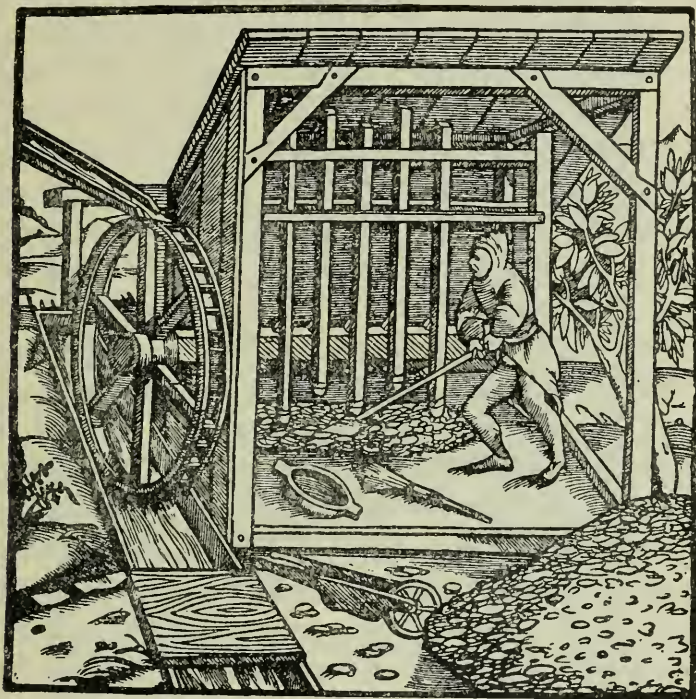
Bérokot a munka napján, vagy a hét végén, olykor azonban egy összegben nagyobb idő mulva fizették ki, de fizetésüket rendszeren megadták, sőt az erősebb és sürgősebb munkát külön is megjutalmazták. Éjjeli munkáért azonban sohasem adtak magasabb bért, sőt a vasárnapi munkáért sem, pedig vásár- és ünnepnapokon általában véve nem dolgoztattak. Félnap munkáért a napszám felét fizették. Az ételmezést és a bort többnyire nem természetben, hanem pénzben adták, olykép, hogy amarra pl.

14, emerre 7 dénárt számítottak naponként. Egy-egy jó szolgálatért külön borralaló járt ki. A munkások olykor természetben nyertek élelmezést; így pl. az ácslegények, a munkafelügyezők sajtot és kenyeret, néha azonban húst, tojást, kenyeret kaptak. Az ágyú mestereknek hússal, császárhússal, pecsenyével, sőt malváziai borral is kedveskedtek. A szakmáymunka bérét, különösen nagyobb vállalkozásoknál, rendszeren előre és általánosan alkudták ki. Nőket és gyermekeket csak nagyon ritkán alkalmaztak munkásoknak. Azok, a kik munkába akartak állni, rendszeren a számukra kijelölt piaczon (a Mytstaton) jelentek meg, hogy a dolgoztatni akarók könnyen rájuk találjanak. A munkabért magát a város az ú. n. limitációkban szabta meg; s az ösmert munkabéryanagon végzett számításokkal lehetne következtetni ennek a kornak munkásszervezetére. Azonban a városok számadó könyveiből akármily vaskos kötetek állanak előtünk,¹ a kutatásoknak legeslegelején vagyunk s nem évtizedekbe, hanem egy-két századba is belekerülhet, míg a nagyobb városokra vonatkozó lelkiismeretes nyomozások alapján elkészül a gazdaságtörténelemnek az a kánona, melynek tétéleit nemcsak a történettudomány, hanem a mai gazdasági élet is hasznára fordíthatja. De mentül erősebb a szocziális áramlat, annál szükségesebb, hogy mentül többen foglalkozzanak a részletek kutatásával, mert a rendszernek ily részletes tanulmányokból kell fölépülnie. A számok gyűjtése magában véve nem tudományos feladat s értéke csak akkor van, ha ezekből a számokból következtetést vonhatunk az illető kor társadalmi szervezetére, osztályviszonyaira, gazdasági életére. Az ár- és a bértörténetnek, más szóval a történelmi ár- és bérstatisztikának az a feladata, hogy első sorban az egyes korszakok társadalmi és gazdasági viszo-

¹ Az ide vonatkozó bibliográfiai anyag ismertetése Mandellonál, Adalék a középkori munkabérek történetéhez, 1—2., és 337. l. Böven ismertettem ezt a Közgazdasági Szemle 1903. évi májusi füzetében és Schmoller, Jahrbuch für Gesetzgebung,

Verwaltung und Volkswirtschaftjának 1903. évi 1544—1550. lapján. Ezeket használtam bevezetésül a jelen fejezethez. Általános tájékoztatást nyújthat Szende Pálnak «Magyar városok a középkor végén» címmel 1913-ban megjelent könyve.

nyainak megvilágítására szolgáltatson anyagot. Tévednek tehát, a kik főczélnak az összehasonlításokat, különösen pedig a jelenkorral való egybevetéseket tekintik; hiszen az árak átszámítása nem lehetetlen ugyan, de legtöbbször igen bizonytalan, mivel a pénz vásárló ereje nagyon változik. Ha pedig azt kutatjuk, a

86 ZÚZÓMALOMBAN DOLGOZÓ MUNKÁS A XVI. SZÁZADBAN.

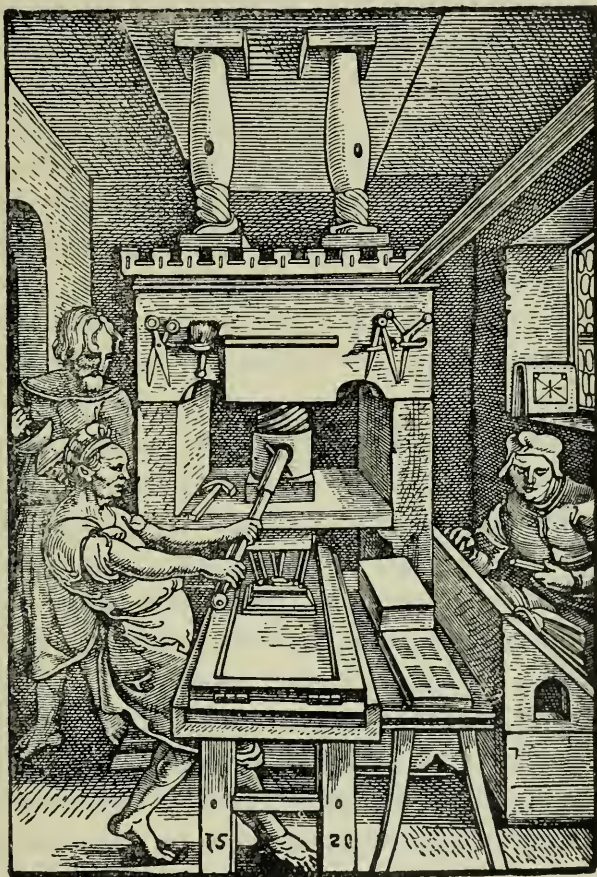
pénznek ez a vásárló ereje miként változott, már eltértünk a bér és az ár történetének tulajdonképeni céljától, mely az illető kor társadalmi szervezetének megismerése. Képet inkább a munkabérek megosztásának (dispersiojának), mint a munkabérek magasságának összehasonlításából nyernénk. Csak így tudhatjuk meg, nagyságuk szerint a munkabérek miként oszlanak meg a munkások egyenlő százalékszámai közt; sőt azt is, milyen általában véve a közepes jövedelem, hogyan oszlanak meg az alatta és felette álló jövedelmek, a népesség nagy zömének mi a jöve-

delme, hogyan csoportosulnak azok, a kiknek igen nagy, vagy igen kicsiny a jövedelmük. Mentül kisebb a megoszlás, annál boldogabb a társadalom. A statisztikus számítását tehát ennek a forradalomnak történetében a társadalom állapotának nemcsak élénk színezésére, hanem egyenesen annak megállapítására használhatnám. Ha mégsem használom, annak egyetlen oka az, hogy erre a szigorúan tudományos eljárásra csak egy-két városnál indult meg az előmunkálat s így nem a számok belső értékéből, hanem — a régi csapáson haladva — külső körülményekből kell megállapítanom, a városi polgárok hogyan viselkedtek Dósa földműveseinek forradalmával, azzal a nagy társadalmi mozgalommal szemben, a melyhez csatlakozniok, vagy a melytől elzárkózniok a szerint kellett, a mint anyagi helyzetök javulását vagy romlását várhatták tőle.

Pozsonyban 819 polgári adófizető közt 465 szőlősgazda akadt s hasonló volt az arány Budán is, hol a szőlőmunkások egyszer már, 1457 márczius 16-án, majdnem forradalmat csináltak, mikor a szőlőnyitásból, kapálásból a városba hazatérve, Hunyadi László kivégzéséről értesültek. Kétségtelen, hogy most, a május 15—23-i budai zendülésben is részük volt a szőlősgazdák munkásainak; s a jelek azt mutatják, hogy ugyanakkor már a pozsonyi polgároknak is volt okuk tartani a maguk munkásaitól, mert a keresztesháború kihirdetése itt is mozgolódást okozott. Így például a pozsonyi káptalan Bakócz primáshoz *Miklós* pozsonyi prépost ellen május 28-án intézett levelében már megjegyzi, hogy az állításait támogató okiratokat és privilégiumokat, az utaknak jelen bátorságtalan volta miatt nem küldheti el. — Ha volna — úgymond — bíránk, kihez kiváltságleveleinkkel fordulhatnánk, egyházunkkal együtt nem fosztanának ki bennünket oly igazságtalanul; *bíráink azonban nincsenek* s a meglevők is annyira hanyagok, hogy ha nyílnék út az Isten ítélőszéke elé, készek volnánk odafelebbezni s őt választani ügyeink védőjéül.²

² Pozsonyi káptalan. Capsa G. fasc. 1. Nro. 25. Közli Knauz Magyar Sionja (Esztergom, 1863), 878—9. l.

Pozsonytól és Nagyszombattól kezdve föl a bányavárosokig tulajdonképpen nem is volt városi élet s a közbeneső területen az ököljog nyomai mutatkoztak az uradalmi életben. Elégé bizonyítja ezt egy *nyitravármegyei* eset is, a mely különben a

87. KÜLFÖLDI KÖNYVNYOMTATÓ MUNKÁSOK.

parasztlázadásnak már a végén történt. Akkor ugyanis, 1514 augusztus 10-e, Szent Lőrincz napja táján *Ludányi Ráfael* és *Jablonczai Cseh Jánosné* az ő nem nemes cselédekkel, tudniillik Magyar Jánossal, *Bogmező Gergelylyel* és *Pekár Mártonnal*, valamint több *csitári* és *nagydovorányi* jobbágyokkal, nem tudni

mi okból, éjnek idején *Apponyi* Péternek Aponyban, Nyitravármegyében levő várába csendben és tolvajok módjára bétörték, a házak ajtait fölfeszegették s Apponyinak a várra és annak uradalmára vonatkozó oklevelei egy részét 200 arannyal, néhány ezüstkupával, aranygyűrűvel, értékes ruhával stb. együtt magukkal vivén, neki körülbelül 10.000 aranyforint kárt okoztak.³ Cseh Jánosné (Ludányi Anna) azzal bízatta a dovorányiakat, hogy vannak neki más falvakban is jobbágysai, de rájuk bizza a dolgot, mint hű és kedves jobbágyaira. Elég veszedelmes példa mindenképen oly időben, hogy — éppen egy nyitrai nemesnek, *Dósa* Simon uradalmi tisztnek tanúsága szerint — egy úriasszony izgatta a jobbágyokat egy úr ellen⁴ akkor, mikor az urak utolsó kétségbeesett harcaikat vívták az alföldön *Dósa* György kuruczai ellen.

A *bányavárosok* népe és polgársága szintén érezte az urak hatalmaskodását, pl. *Breznóbánya*, melyet a király éppen 1514 januárius 3-án bízott a *Dóczyak* kényére.⁵ Ezek a városok tehát szintén lázongtak, úgy hogy a király, ki a *Dóczyakkal* való peres ügyökben május 15-én egy bíróságot küldött ki,⁶ rövid idő múlva ezt a törvénynapot szentháromság vasárnapjára, június 11-ére, később május 27. pedig, mert egyéb akadályokon kívül, a kiküldött bizottságnak tagjai (*Werböczy* István, *Henczelffy* István mint a kir. ügyek igazgatója, *Belyeny* Albert személynöki ítélmester, *Herendy* Miklós hajdan kir. kincstárnok és *Kenderesy* Mihály a kir. tábla közbírája) most mind a királyra, mind az országra nézve sokkal fontosabb ügyekkel kénytelenek foglalkozni: bizonytalan időre halasztotta el.⁷ Megnyugtadni törekedett a hét bányavárost,⁸ a *Dóczyaknak* pedig megparancsolta,

³ II. Ulászló oklevele 1514 januárius 19. Kiadva: A Pécz-nemzettség Apponyi-ágának oklevelei, I. 420—422.

⁴ A garamelléki konvent jelentése 1515 augusztus 25-ikén. U. o. 426—441. I. *Dósa* Simon, *Elefánti* György tiszteje, jelen volt néhai *Thovarniczky* Gergely elfogatásánál s elítélésénél; és ettől magától hallotta, hogy mindent *Ludányi* Anna

megbízásából és parancsára tettek. (U. o. 439.)

⁵ *Wenzel*, Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a *Dóczyakkal*, 67.

⁶ *Wenzel*, Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a *Dóczyakkal*, 70.

⁷ *Besztercebánya* levéltárában, fasc. 19., 1. sz.

⁸ Június 6. rendelete. U. o. fasc. 72., 1. sz.

hogy a bebörtönzött breznóbányai bányászokat szabadon bocsássák. Dóczyék azonban nemcsak nem engedelmeskedtek, hanem oly kemény és keserves rabságban tartották őket azontúl is, hogy kettő meg is halt a börtönben. E miatt az összes bányászok felzúdultak, a bányák művelését abbahagyták (vagyis valósággal sztrájkoltak) s Dóczyék ellen fölkelni akartak. A király méltán tartott attól a nem közönséges kártól, a melyet a munka szünetelése következtében neki és az országnak okozhatnak; de attól a veszedelemtől is félt, hogy elkeseredésükben a parasztokhoz és a köznépekhez csatlakoznak, a kik az egész nemességet kiirtással fenyegetik. Ha pedig ezt megteszik, pedig könnyen megtehetik, akkor a királyt és az országot a Dóczyak összes vagyonuk, sőt fejük elvesztésével sem kárpótolhatják akkora kárért s a belőle következhető veszedelemért. Azért tehát a fogoly bányászok kiszabadítására odaküldte *Várday* Pál deákot, az alkincstárnokot és szigorúan meghagyta a Dóczyaknak, hogy a foglyokat szó nélkül és békességben szabadon bocsássák; mert ha nem, akkor Várdayt arra is felhatalmazza, hogy minden vagyonukat lefoglalja a királyi kincstár számára s velök, mint ilyen zavarok okozóival, hűtelenek gyanánt bánjék.⁹ Megparancsolta ezenkívül azt is, hogy a parasztlázadásnak ideje alatt minden villongást kerülve, a breznóbányaiakat s általában véve a bányászokat váموkkal ne zsarolják.¹⁰ — Körmöczbánya vidékén, melynek «hegyeiben olvasztóhuták izzadoznak s hol az izzótömeget pénzzé verik», állítólag¹¹ még ütközetre is került a dolog. «Oly nagy az egetverő zaj, mint mikor villám üt az idahegyi erdőbe s mint mikor visszhangzik a völgy.»¹²

Baumann (humanista nevén Agricola) Rudolf tehát nem maradhatott meg barátjának, a körmöczbányai papnak, Szebeni Miklós-nak vendégszerető házánál. Esztergomból, az érsek udvarából,

⁹ Wenzel, 69. l., 4. jegyz. Az 1514 június 11. kelt rendeletet kiadta Iványi a Tört. Tárbán, 1904. 221—222.

¹⁰ Wenzel, 70.

¹¹ Taurinus, *Stauromachia*, 155. l.

¹² Bartholinus (*Odeporicon*, D 3. lap, 4. sor) egy «seyves»-i győzedelmet is említ. Csak gyanitásképen legyen odavetve, hogy ez Selmecz is lehetne. Történetirók nem szólnak e csatáról.

pártfogójának, Demeter címzetes püspöknek ajánlatára akkor jött ide, mikor a parasztlázadás kitörésének s az urak készülődésének hírére belátta, hogy Esztergom nem neki való hely. Utazásának főczélja különben is a magyar bányavidéknek és a körmöczi pénzverőháznak tanulmányozása volt. Most azonban «a Múzsáknak ellenséges polgárháború elől» a Szebeni Miklóstól kölcsönkapott pénzen kimenekült Bécsbe s egy esztendő mulva ottan «Isagoge in philosophiam moralem Leonardí Aretini ad Galeotum» című könyve új kiadásának felajánlásával halálta meg papbarátja szívességét.¹³

Várday közben eljárt küldetésében s a Dóczyak nemcsak szabadon bocsátották a bányászokat, hanem meg is ígérték, hogy velök szemben ezentúl a király parancsához alkalmazkodnak. Azonban alig tért vissza, a breznóbányai polgárok már újabb panaszszal fordultak a királyhoz, hogy a Dóczyak nem engedik őket birtokaikon keresztül sem szárazon, sem vízen szabadon közlekedni, hanem tőlük idáig szokatlan váموkat és adókat szednek. «Meggondolhatnátok, — dorgálta meg a király Dóczyékat,¹⁴ — hogy ez éppenséggel nem mozdítja elő a kölcsönös egyetértést; mert mialatt egyrészről megvan az egyetértésre való törekvés s hogy az a bányászokkal meglegyen, ti minden parancsolatunk teljesítésére és az egyességre készeknek nyilatkoztok, — másrészt új egyenetlenség híresztelésére adtok alkalmat s a mi legfőbb, oly időben, a mikor országunkban minden föl van forgatva.» Meghagyta tehát nekik, hogy ilyen adókat többé ne szedjenek, s távoztassák el a köztük és a bányászok közt való egyéb viszálykodásoknak okait. Hiszen ha az országnak ez a mostani veszedelme elmúlik, mindazt, a mit Várday Pál útján kívántak, az ítélmester és mások meg fogják vizsgálni. Kívánja azonban, hogy addig semmiféle újítást ne tegyenek a bányászokkal és a breznóbányaiakkal, sőt a

¹³ Bauch, Caspar, Ursinus Velius. Ungar. Revue, 1887. 21—22. l.

¹⁴ A király parancsa 1514 július 8. Dóczy Ferenczhez és Nagylucei Damjánhoz. Orsz. lt. Dl. 30.876.

jobbágyokkal szemben sem. Mert ha újabb panaszt hall, úgy bánik el velök, hogy őket sem el nem nyomhatják, sem újabb károkat nem okozhatnak nekik.

A viszálykodások azonban oda fajultak, hogy a király még egy esztendő mulva is Zólyomvármegye segítségére számított,¹⁵ másrészt pedig II. Lajos királynak még három esztendő mulva is intézkednie kellett *Greniczter*, máskép *Mathesl* Mátyás ellen, ki a polgárokat lázadásra izgatta.¹⁶

A bányavárosoktól a király — mint egyáltalán a városoktól — nemcsak katonaságot és hadiszereket kért a fölkelők ellen, hanem pénzt is, pl. *Korponától* «a kereszteseknek mondott lázadók dühe elfojtására» segítségképen hatszáz forintot.¹⁷

88. PÁL PLÉBÁNOS ALÁÍRÁSA.

A parasztháború költője szeretetlenül rajzolja a bányavárosok népségét, a mely egyre lakmározik, részegeskedik. Polgárai iszákosak, szerelmeskedők, a kik megszokták a fényüzést és a terített asztalt. Sok dologban vétkeznek és, mint Epicurus hívei, ritkán látják fölkelni a napot. Poharak közt, aranyos nyoszolyákban hevernek, bíboros kanapén pihennek s kéjben olvadozva ölelgetik feleségeiket.¹⁸

A kölcsönvett jellemzésből is kitűnik annyi, hogy a fölkelők ennek a polgárságnak támogatására nem számolhattak; pedig a csatlakozást már azért is óhajtaniok kellett volna, hogy a bányákat és a pénzverő helyeket saját szükségleteik fedezésére fog-

¹⁵ Buda, 1515 november 17. Besztercze-bányai lt., fasc. 19., 1. oklevél.

¹⁶ 1517 szeptember 25. U. o. fasc. 18., 34. sz.

¹⁷ Korpona levéltárában, C. 2. 1. Magyar Könyvszemle, 1887., 160.

¹⁸ Taurinus, Stauromachia, III. 337–353. v., 155. l.

lajják le. A polgároknak a fölkeléssel szemben elfoglalt álláspontja legvilágosabban kitűnik a *kassaiak* magatartásából.

Május 18-án *Pál* enyiczkei plébánosnál és alesperesnél, ki magát Kassa város káplánjának nevezte, néhány keresztes jelent meg s arra kérte őt, hogy másolja le azt a levelet, a melyet a maguk védelme és igazolása végett hordanak magukkal. A plébános megnézte, elolvasta, lemásolta és azzal a megjegyzéssel kísérte levelöket, hogy ha azt a kassaiaknak megmutatják, belátásuk szerint járjanak el.¹⁹

Illés tolcsvai plébános, mint Bakócz Tamás érsek megbízottja, viszont minden plébánost és plébánoshelyettest, s az összes bírá-

83. ILLÉS PLÉBÁNOS ALÁÍRÁSA.

kat és esküdt polgárokat értesítette, hogy az érsek és «konstantinápolyi bibornok» megbízásából *Szür* (Zywr) Lőrincz saczai polgárt küldte ki a népnek a hitetlen törökök ellen való összegyűjtésére. Kiátkozás büntetésének terhe alatt parancsolta tehát nekik, hogy Szür Lőrinczet és társait tisztességesen fogadják, eleséggel és egyéb szükségesekkel ellássák, ünnepies körmenetben és énekléssel menjenek eléjük s úgy vezessék be városukba. Ezt a levelet a keresztesek május 19-én délelőtt hét órakor mutatták be Kassán a szentszéknek (consistoriumnak), a melyben jelen voltak: *Péter* szeptsi,²⁰ *Benedek* gecsei²¹ s *János* mester kassai plébános, valamint *Henrik* mester kassai prédikátor.²²

¹⁹ Kassa város levéltárában 994. BB. sz. a. (voltaképen a 925. csomagban). Kiadta Fraknói, Századok, 1872. 439.

²⁰ Petrus plebanus de Zebes.

²¹ Benedictus plebanus de Gecze.

²² Kassa levéltárában, 925 c. sz. a.; továbbá a budapesti egyetemi könyvtárban, Kaprinai-kéziratok, xxvii. 186–187. és u. o. Collectio Prayana, xxv. 16 a. lap.

A keresztések magukkal vitték Aszalai *Kecskés* Tamásnak és Medgyaszai *Mészáros* Lőrincznek, a keresztések vezéreinek²³ kiáltványát,²⁴ a mely szerint *X. Leó* pápa, *Ulászló* magyar király és a Krisztusban főtisztelendő úr és atya, *Tamás* esztergomi érsek,²⁵ a római udvar bíbornoka és konstantinápolyi patriarcha mindkét nembeli emberekkel összesen és egyenként tudatják, hogy a mindenható Isten akaratából keresztesháborút akarnak indítani s a ki abban résztvesz, fölmentést nyer bűn és büntetés alól.²⁶ Azonfelül a mely jóakarató ember a hitetlen törökök ellen az egész kereszténység érdekében harczolni akar, vagy maga helyett más embert küld a háborúba, mind a kettő fölmentést

90. KECSKÉS ÉS MÉSZÁROS ALÁÍRÁSA.

nyer bűn és büntetés alól. A kik pedig a hadat lóval, kocsival, fegyverrel vagy pénzzel segítik, az olyanokat mind fölmenti a bűn és büntetés alól az a bulla, a melyet Budán főtisztelendő Tamás esztergomi érsek úrtól kapnak; ez a bulla pedig vég nélkül kiterjed fiúról fiúra s ezeknek minden ivadékára olykép, hogy kiközösítés büntetésének terhe alatt senki se mondjon ellene. Ha pedig valamely kereszténynek kedve volna a könyörületnek említett munkájára, de atyja, anyja, felesége vagy valamely rokona, csak egyetlen szóval vagy megjegyzéssel is eltéríteni akarnák szándékától, az olyan mint az ördög tagja, kiátkozott legyen és senki más ne mentesse föl, csupán csak a pápa.

²³ Principes Cruciferorum Thomas Kecskés de Aszalo, Laurentius Meszaros de Megyezo.

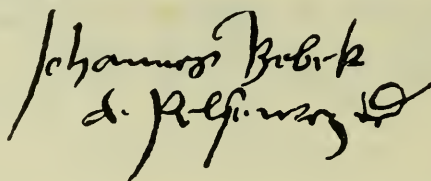
²⁴ Kassai levéltár, 925. csomag, B. sz. egykorú másolat. Továbbá: Collectio Prayana, xxv. 17 a–b. és Kaprinai-kézira-

tok, xxvii. 187–188. l. Mind a két kézirat a budapesti egyetemi könyvtárban.

²⁵ A levél szerint csak főesperes (archidiaconus).

²⁶ Az oklevélben — fordított rendben — következetesen: «a poena et a culpa».

A kik pedig szegények, de részesedni akarnak erejükhöz mért segítséggel a búcsúban, azok is teljes fölmentést nyernek a bűn és büntetés alól. Ha pedig adószedők jönnének s erőszakosan pénzt vetnének ki rájuk s azt tőlük joggátalanul el is vennék, az egész község közös akarattal keljen föl ellenök és ha valamennyit megölik is, abból rájuk semmiféle veszedelem se következzék. A kik pedig a sereg után eleséget és egyebet szállítanak, azok sehol se tartozzanak vámot fizetni és egy esztendeig semmit se fogadjanak el ingyen, hanem mindenért megfizessenek. Becsületes asszonyoknak pedig a mindenható Isten ügyének érdekében meg lehet engedni, hogy a haddal menjenek és a keresztések fehérneműit kimossák s más effélékre gondot viseljenek, vagy hogy a sebesülteket ápolják.

91. BEBEK JÁNOS ALÁÍRÁSA.

De nemcsak a keresztések, hanem a tőlük féltő nemesek is keresték Kassa város oltalmát. Pelsöczy Bebek János, az egykori főpohárnok és gömöri főispán, május második felében már figyelmeztette *Kakuk* Mihály kassai bírót és az esküdt polgárokat, a keresztések mily nagy károkat okoznak a lakosoknak; május 28-án pedig²⁷ arról értesítette őket, hogy a körülfekvő vármegyék nemesseivel együtt ellenállani és ellenök indulni akarnak; sőt a legközelebbi napokban fejenként fölkelnek és össze gyülekeznek Egerben, a hol az egri érsek csapataival és öt vármegye nemesseivel erősödve, a keresztések ellen nyomóznak, hogy bárhol találják, levágják, megölik őket, a míg csak véget nem vetnek dühöngésöknek. A nemesek nevében tehát arra kérte a

²⁷ Die dominica inter octavas festi ascensionis Christi. A kassai levéltárban

929. sz. Másolata a Kaprinai-kéziratok közt, xxvii. 185—186. (Budapesti egyet. kt.)

kassaiakat, hogy puskákkal és egyéb fegyverekkel ellátott gyalogkatonákat küldjenek segítségükre, valamint — már multkor tett kéréséhez képest — egy mázsa port a bombavető ágyúk számára; s ők ezért annyit fizetnek, a mennyit csak kívánnak. Küldjenek egy trombitást is. A többit élőszóval közli velök káplánja, *Imre pásztor*, a kit a kassai gimnáziumban nevelt kedves fiának²⁸ meglátogatására és megvigasztalására küldött be hozzájuk. Kéri, adjanak hitelt neki mindenekben s ő testvéreivel s barátaival: a nemesekkel együtt szívességüket sokkal nagyobb dologgal fogja meghálálni.

Kassa város valóban maga is fegyverkezett és vendégszerezettel fogadta a falai közé menekülő nemeseket.

«Becsületes, bölcs urak, kedves barátaink és szomszédaink — írta a kassai tanács 1514 május 31-én a bártfaiaknak,²⁹ — mive írtatok nekünk és arra kértetek, hogy a kuruczok mostani dolgairól és lázadásáról tudósítsunk és tanácsot adjunk, *hogyan viselkedjétek a nemesekkel szemben*, tudatjuk kegyelmetekkel, hogy mi a vidékünkön lakó nemeseket befogadtuk városunkba s most nálunk vannak feleségeikkel, gyermekeikkel együtt s mint mindenkor, most is barátságban élünk velök. Mihelyt megérkeztek és oltalmat kértek tőlünk, mi ezt megígértük nekik s azonnal levelet írtunk a királyi felségnek, de onnan mai napig sem kaptunk feleletet.»

Mivel azonban a keresztések vezérei mindannyian a királytól, a pápától és az érsektől nyert megbízatásukra hivatkoztak, az óvatos tanács időközben egyenesen *Szathmáry* Györgyhöz fordult, ki mint az ország kancellára és pécsi püspök — tehát mint államférfiú és főpap, — határozottan és legjobban megmondhatta, miben áll a kereszteshadjárat úgye s a keresztések-

²⁸ Bebeknek két fia volt: Ferencz (1528-ban már Gömör vármegye főispánja és felsőmagyarországi főkapitány) és Imre, utóbb gyulafehérvári prépost és II. Lajos király titkára, a ki 1534-ben lutheránus lett és megházasodott. Mint tanult emberre,

valószínűleg rá vonatkozik a levélnek ez a helye.

²⁹ Gegeben czu Cascha am mytwoch vor Penthecosten, Anno 1514. Bártfa város levéltárában papíroson, zárópecséttel, 122. sz. Iványi Béla szíves közlése.

hez kell-e csatlakozniok.³⁰ Mielőtt választ kaptak volna, már értesültek a május 14-i és 23-i rendeletekről.

Megfenyegették tehát *Bagol*³¹ Ferenczet, a keresztések egyik vezérét, ki hadaival akkor Göncz városa, Kassától délre, mintegy 35 kilométernyi távolságban táborozott. A kuruczvezér május 31-én³² válaszolt. Köteles tisztelettel ajánlotta szolgálatait a mindenkor tiszteletreméltó férfiaknak, de nem tudta hamarjában megérteni, miért fenyegetik és ijesztgetik. Hiszen semmit sem tett ellenök. Szeretné tudni tehát, hogy mi bajuk van vele és barátjaival is, a keresztésekkel, a kik az egész országnak, a pápának s a főtisztelendő Tamás esztergomi érseknek akaratából gyültek össze. Nem tartaná szükségesnek, hogy barátjaival és

92. BAGOL FERENCZ ALÁÍRÁSA.

a keresztésekkel ide s tova sétálgasson, hogy ne mondja, szanaszét szaladgáljon, ha erre megbízatása nem volna az érsektől. Már pedig az érsek parancsolatát semmiesetre sem akarja megszegni, hanem azt minden igyekezettel végrehajtani és teljesíteni kívánja. Jobban szeretné tehát, ha nem izengetnének neki efféléket és a szent kereszt hű szolgálival szemben nem fenyegetőznének; sőt illendőbb és tisztességesebb volna, hogyha ők is egész erejükkel fölkelnének a keresztény vért szomjazó hitetle-

³⁰ Emliti Szathmárynak június 1. (in octava ascensionis domini) kelt levele. Kassai levéltár, 990. csomag. Másolatban Kaprinainál, XXI. 198–199. (Budapesti egyet. kt.)

³¹ Így írja önmaga (l. a mellékelt facsimilét) s még aznap Kassa városa. Kaprinai (XXVII. 185.) Bagoznak, mások Bagoznak, Fraknói (Századok, 1872. 441.) Bagoznak (Bagoznak) olvassák.

³² Ex Goncz feria quarta ante octavam ascensionis domini. (Fraknói szerint, id. h. 435. és 440., ez május 23-ika volna). A levél eredetije, a zárópecsét nyomaival, a kassai levéltárban, 93 b. sz. Egykorú másolatát, mely vizfoltos papirosra van írva, Iványi Béla volt szíves velem közölni. Van egy másolata a Kaprinai-kéziratok közt is XXVII. 184–185. Kiadta Fraknói a Századokban, 1872. 440–441.

nek ellen és ezt az országot megvédelmeznék. Azonkívül azt is szeretné tudni és megérteni, hogy segíteni akarják-e a kassaiak az országot, vagy pedig fölkelnek az ország ellen? Engedelmeskednek-e a szentséges pápa parancsának, vagy ellene szegülnek? Azért jobban illenék, hogy a szabad királyi és egyéb városok lakosai inkább ezen ország védelmére törekedjenek, mint hogy annak romlásán örvendezzenek. Egyébiránt ha a szabad királyi városoknak szükségük van reá, valamint barátjainak és a keresztéseknek pártfogására, biztosítja őket s jelen levelében kijelenti, hogy minden igyekezettel segítségökre lesz és teljes hűséggel akarja megvédeni ezt az országot.

Bagol Ferencz levelének vallásos és hazafias hangja jobban hathatott a kassai polgárokra, mint *Kecskés* Tamásnak és *Mészáros* Lőrincznek gyarlón fogalmazott, de erősen fenyegetőző levele. *Kakuk* Mihály bíró és a tanács most már, mikor biztosan értesültek a keresztesháború eltiltásáról, Bagolt valóban inkább jó szóval, mint ijesztgetéssel akarták fegyvere letételére bírni.

«Azt írod — felelték neki ugyanaznap, május 31-én,³³ — hogy fenyegettünk téged és társaidat. Tudjátok meg, hogy nem fenyegettünk sem tégedet, sem senki mást. Mi idáig sem tettük, ezután sem teszszük, hogy ellene álljunk s ne engedelmeskedjünk az apostoli és a királyi parancsolatoknak. Nekünk azonban más bullát vagy levelet hoztak, mint a milyeneknek értelmében ebben az ügyben tudtunkkal ti jártok el. Ugyanis határozottan tudjuk és főtisztelendő Tamás esztergomi érsek úrnak két levelét is vettük és láttuk, a melyekben az egyházak plébánosainak és helyetteseinek a kiközösítés terhe alatt meghagyja, hogy az országnak felvidéki és egyéb helyein, valamint Buda és Pest városokban kihirdetett kereszteshadjáratot visszavonják és semmisnek nyilvánítsák; azokat pedig, kik az inté-

³³ Datum Cassovie feria quarta ante festum Pentecosten. A kassai levéltár 925. i. számú eredeti fogalmazatáról először közölte Fraknói a Századokban, 1872.

442—443., másodszer — a tisztázott fogalmazatról — Kemény Lajos a Tört. Tárb. 1891. 164—165. Bakócz két levele május 15. és 23. kelhetett.

seknek és a parancsolatoknak nem engedelmessé válnak és afféle csoportosulásokkal és gyülekezésekkel föl nem hagynak, egyházaikban nyilvánosan kiközösítsék és ha szükséges, ellenök világi karhatalmat is alkalmazzanak. Mi tehát nektek bizalmasan azt tanácsoljuk, hogy békésen és csendesen oszlojatoszt, térjetez haza foglalkozásaitokhoz és lakásaitokba, hogy életeteket veszedelemnek, javaitokat elkobzásnak ne tegyétek ki. Mivel pedig te és társaidd azt írjátok, hogy készek vagytok megvédeni az országot és a szabad királyi városokat, tudd meg, hogy mi mindenkor hívebbeknek bizonyultunk az ország és a szent korona iránt, mint te és követőid voltatok. Nem is úgy kell az országot és a szabad királyi városokat megvédeni és

93. SZATHMÁRY GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

biztosítani, mint a hogy te véled. Mostan már ösmered gondolkodásunkat. Ha megnyugszol társaiddal együtt tanácsunkban, jól és okosan cselekszel; mert nem titkoljuk el, hogy az országnak és különösen ezen részeknek mágnásai ellenetek hadjáratot indítanak és fegyvert akarnak emelni rátok. Ha pedig ti, a kiket a kereszteshad vezetésére és a keresztiek kiosztására föl nem hatalmazott papok és szerzetesek rossz útra vezettek és elcsábítottak, most — uraitoktól rettegven — falvaitokba visszatérni nem mernétek, mi, ha tanácsunkra hajtotok, találunk utat és módot, hogy azt akadálytalanul megtehessetek.»

A kassaiakat pár nap mulva megerősíthette elhatározásukban *Szathmáry* György püspöknek június elsején kelt levele is.³⁴ «Tudjátok meg — felelt a kérdezősködőknek, — hogy a keresztesháború vissza van vonva és felfüggesztve, a mint ez kitűnik a

³⁴ A kassai levéltárban 990. fasc. és Kaprinai-kéziratok, XXI. 198–199. Magyarúl közölte (de némi kihagyással) Török, Magyarország primása, I. 159–160.

és Tóth Szabó, Szatmári György 170. Latinúl Podhraczký József, Új Magyar Múzeum, 1856. 582. és Kemény Lajos Tört. Tár, 1894. 184.

főtisztelendő esztergomi bíbornok és apostoli követ úrnak leveléből, a melyet mi is láttunk s melyet ezennel megküldünk nektek, hogy ti is megértsétek. Ennélfogva azok, kik a keresztes-hadjárat reményében és nevében annyi és oly sokféle bajt okoztak, minden fölhatalmazás, erő és jog nélkül cselekesznek s nem tudni, milyen rossz lélek sugallatára bitorolják a keresztesek hamis nevét. A mit tesznek, a maguk vakmerősége és kevélysége következtében teszik. Hogy tehát mit és mennyit tartsatok az efajta keresztesekről, meglátjátok magatok, ha elolvassátok az apostoli követnek idecsatolt pecsétes leveleit.»

Ezek után nincs nyoma, hogy Kassát a keresztesek tovább zaklatták volna.

XVI. A BUDAI TANÁCSKOZÁS.

MIKOR mindenfelől híre érkezett, hogy a földművesek lángba borították az országot, a földesurak rajta voltak, hogy jobbágyaik erőszakoskodásaival szemben mindenképen megvédelmezzék magukat. II. Ulászló király éppen most, 1514 május 28-án engedte meg Csáktornyai *Ernusth* Jánosnak és fiának, Ferencznek, hogy az ország különböző részeiben fekvő birtokaikon mindenütt kalodákat, kerekeket, karókat s más kínzóeszközöket állítsanak fel s a jog szerint hatalmukba került bűnösöket felakaszszák, kerékbe törjék, lenyakazzák, karóba húzzák, vagy más méltó büntetéssel végezzék ki.¹

Zemplénavármegyében *Heteley* Mihály, a tokaji vár parancsnoka, mindjárt eleinte kivégeztette, vagy börtönbe vetette a kicsapongóbb kereszteseket. Sárospatakról a kereszteseknek egyik vezére, a ki csak keresztes harczosnak nevezte magát,² ennek következtében levelet intézett hozzá.³ Megjegyezte, hogy ha megesnék is,

¹ Orsz. lt. Dl. 22.620. rongált pergamenen, függő pecséttel.

² «Belliger cruciferorum.»

³ Kelet nélkül «ex Patack». Kassai le-

véltár, 925. B. sz. a. és Collectio Prayana, xxv. 19a—20. Kiadta Fraknoi, Századok, 1872. 442—443. Neve aláírásának facsimiléje könyvem 252. lapján.

hogy testvérei közül valaki valami rosszat cselekednék, azért nem szükséges azt saját hatalmánál fogva megölni vagy bebörtönözni. Tartotta volna őket fogságban egynéhány napig s ő mindenestre igazságot szolgáltatott és sérelméért eleget tett volna. Szívlelje meg ezt a dolgot és gondolja meg, hogy a szentséges pápának, a főtisztelendő érsek úrnak, sőt az egész országnak és a keresztény hitnek ellenére cselekszik. Arra kéri tehát, hogy a kiket fogságba vetett, éppenséggel ne végeztesse ki, hanem tartsa ott egynéhány napig, mert ő ebben az ügyben igazságot akar szolgáltatni; ha azonban kivégzi őket, akkor a fölséges Isten és a szent kereszt, a melynek diadalmas jelét

94. KERESZTES HARCZOS NÉVALÁÍRÁSA.

mellén hordozza, kétségtelenül megsegíti őt arra, hogy testvéreit, a kereszteseket, míg csak egyetlenegy marad is közülök, semmiesetre se hagyják el, hanem megbosszúlják a rajtuk esett gyalázatot, Heteleynek javait és falvait pedig elpusztítsák és földig lerontsák.

Azonban még *Szapolyai* István nádornak és szepesi grófnak özvegye, *Hedvig* tescheni hercegnő is kegyetlen megtorlásra buzdította az uradalmában lévő Kézsmárk város bíróját és esküdt polgárait. A mikor máshol már jóformán senkisémet hivatkozott a pápai bullára, ő Trencsén várában június 18-án hallotta,⁴ hogy különböző szerzetes és világi papok a közönséges népet a kereszt neve alatt fölkelésre izgatják, de inkább szeretik a zsákmányt és a zavargást, mint a keresztény vallás békéjét és nyugalját.

⁴ Levele a kézsmárkiakhoz a kézsmárki levéltárban. Közli Fraknói, Századok, 1872. 446.

Ennélfogva a legszigorúbban meghagyja, hogy ha hallanak ilyen szerzetes vagy világi papokról, valamennyit letartóztassák és őket zord halállal öljék meg, akár az ő uradalmaiból valók, akár nem.

Maga a kormány eleinte inkább szép szerével akarta szétoszlatni a fölkelőket, a mi nem csupán jószívűségből, hanem gyöngeségének érzetéből is történt. Azonban végre-valahára tette határozta el magát és a főpapokat, bárókat, nemeseket és előkelő urakat május végére tanácsba gyűjtötte maga mellé Budára.⁵ Vagyis, a hogy a fölkelés latin költője írta⁶ s a hogy valóban csak egy humanista poéta írhatta:

«E közben Magyarország nagy fejedelme, Ulászló,
A jószívű király, a kinél kegyesebb, szelidebb, hübb,
Jogszeretőbb embert nem látott még az arany trón
És a kit a csacsogó hír földicsére világgá
Ott is, a honnan jő a Titán s a rest oceán zajg:
Messze, az angolok és szármáták földjein is túl
Tiszteletet gerjesztvén nagy fölsége miatt, — most
Főurait, nemesít maga környezetébe idézi.
És ők, mint a hogy egykor a hétszinű tarka szivárvány
Által adott jel az égi hatalmakat értesítette,
Hogy hallják Jupitert: hozzásietének azonnal.»

Bakócz Tamás primás és pápai legátus kíséretével, a melyből az események verses leírója, *Stieröchsel* (írói nevén Taurinus) István kanonok sem hiányzott,⁷ alkalmasint május 28-án hajón jött le a Dunán s nagyon vegyes érzelmekkel láthatta, hogyan bontakozik ki előtte Buda fényes királyi palotája, sok tornya, háza.⁸ Nagyon megzavarta a keresztesek dúlásainak és öldökléseinek, különösen pedig annak a híre, hogy a csanádi püspököt más előkelő nemesekkel együtt karóba húzták.⁹ Ő maga

⁵ A Bertalan münsterbergi herceghez május 31-ikén intézett felszólító levél aláírása: «Prelati et barones ceterique nobiles et proceres regni Hungarie nunc apud regiam Maiestatem constituti.» Wittingaui levéltár, Historica, Nro 3608a. (Thallóczy szivességéből.)

⁶ Taurinus, II. ének, 136. l. 1–11. vers.

⁷ Ezt maga Taurinus mondja, id. h. 136. l., 12. vers.

⁸ U. o. 137. l., 14–15. vers.

⁹ E miatt fel sem bontotta a pozsonyi káptalannak május 28-ikán hozzá

eleve alig számított többre 2000 gyalog és lovas keresztesnél és hírét hallotta, hogy csak Pest alatt is több áll 40.000-nél.¹⁰ Most már egyenesen azt rebesgették róla, hogy a keresztes-hadjáratot, melyet pár nappal azelőtt visszavont, «egyenesen az urak kiirtásának céljából hirdette ki és hogy *Dósa* György az uraknak az ő beleegyezésével izente meg a hadjáratot».¹¹ Ez az alaptalan gyanusítás utóbb határozottabban is kialakult s a primást arra készítette, hogy jó szándékairól valóságos bizonyítványt állíttasson ki a maga részére.¹² Mostan némiképen megvigasztalódott, mikor látta, hogy a papok, urak és nemesek a megszokott módon, minden tisztelettel várják a Dunaparton s ünnepiesen kísérik be palotájába.¹³ De őt magát s a papságot, nemességet is mennyivel jobban megnyugtathatta volna, ha Dósának a törökökön nyert első sikerei ünneplésére jöhet ide! Tavaly, augusztus 30-án, a római S. Maria de Populo templomában bizonyára ő maga is jelen volt, mikor a pápa Te Deumot tartatott a magyar királynak «a hitetlen szittyák» ellen nyert győzedelme örömére;¹⁴ egy hét múlva¹⁵ megengedte neki a pápa, hogy abban a kápolnában, melyet az esztergomi székes-egyház mellé a boldogságos szűz tiszteletére nagy költséggel emelt, a pünkösdi ajtatoskodók teljes búcsúban részesüljenek. És most, mikor ott az első búcsút valamely győzedelmen örvendezve tarthatta volna meg, a közelgő ünnepekre a fővárosba kellett jönnie, hogy a királylyal és az urakkal arról tanácskozzék, miként háríthatnák el az akaratlanul felidézett veszedelmet.

A tanácskozások a primás megérkezése után való napon, május 29-én kezdődhettek.¹⁶ Az ülést a király beszéddel nyitotta

intézett levelét. (Közli a Magyar Sion, 1863., 879.)

¹⁰ Jovius, *Historia sui temporis*, XIII. könyv, 90. levél.

¹¹ Fraknoi, Bakócz, 150.

¹² U. o. II. Ulászlónak a galgóczi levél-tárban levő oklevelére hivatkozva.

¹³ Taurinus, 137. l. 16–17. v.

¹⁴ A vatikáni levéltárból Hergenröther, Leonis X. regesta, 4305. sz., 261. l.

¹⁵ Szeptember 6-ikán (VII. Id. Sept.) U. o. 4373–4375. sz., 266. l.

¹⁶ Ekkor kelt a király első kiáltványa, melylyel a nemességet fegyverbe szólítja.

meg, a melyben a nemességet fölhitta,¹⁷ védelmezze meg a trónt és a fegyverben álló hazát. Mert hallhatják és láthatják, hogy a parasztok összeesküdtek mind a kettő ellen s oly háborút indítottak, mely vesztőket okozhatja, ha a fölkelőket azonnal és gyökeresen ki nem irtják. Bátran, erős kezekkel induljanak a

95. SZAPOLYAI ISTVÁNNÉ CZÍMERE.

haza védelmére és ne csüggedjenek, mint azok, kiket a veszedelem megijesztett. Oltalmazzák meg királyukat és hazájukat ebben a bajban. Hűséggel és hazaszeretettel még jóvá tehetik a multban elkövetett hibákat. Csak harczra, háborúra gondoljanak mostan. És ha talán meg nem indítaná őket a haza sorsa: essék meg a szívők gyermekein, életének egyetlen vigaszain,

¹⁷ Beszéde csak Taurinus költői előadásában (151. l., 21–46. v.) maradt meg. A költő, mint szemtanú, a beszédnek ha nem is szavaira, de annak tényére nézve elfogadható tanú.

egyetlen reményein. Menjenek és verjék le a parasztok hadait és törjék úgy össze, hogy ilyen lázadásra többé még késő unokáik se merjenek gondolni.

Ha más szavakkal fordúlt is az egybegyültekhez, a késő éjjel berekesztett ülésnek¹⁸ csakugyan megvolt az a sikere, hogy elhatározták a nemesség fölkelését s a király még aznap fegyverre szólította a vármegyék fő- és alispánjait, szolgabíráit és birtokos nemeseit, még az egytelkeseket is.

«Világos és nyilvánvaló immár — írta körlevelében,¹⁹ — hogy a keresztesek neve alatt a parasztnok és köznépek majdnem az egész országban milyen vakmerőségeket és rendkívüli dolgokat követnek el, a mennyiben rosszlelkűen fölkeltek, a nemesek házait feldőlják és fölégetik, javaikat széthordják és azonkívül, a hol lehet és a hol tehetik, őket magukat is nyomorúságosan megölik.» Gonoszságuknak megfékezésére tehát szigorúan meghagyta és megparancsolta, hogy minden hozzátartozóikkal együtt mentül nagyobb számban fölkeljenek és odainduljanak, a hová *Perényi* Imre abaújházi főispán és nádor rendeli őket; s a nádor akármit parancsol, azt minden módon megtegyék és végrehajtsák, hogy a parasztnépnek ezt a vakmerőségét kiirtsák. Másképen cselekedni semmiesetre se merjenek.

A fegyverbeszólító leveleket, úgy látszik, a földrajzi fekvés szerint küldözték szét a vármegyékhez; például a messzeeső Valkóhoz május 29-én, Sárosvármegyéhez június elsején, az utóbbihoz azonban azzal a módosítással, hogy *Báthory* István temesi ispánhoz csatlakozzanak.²⁰

Budán a tanácskozások tovább folytak és sok mindenféle

¹⁸ Taurinus, 137. l. 47. v.

¹⁹ A Valkó vármegyéhez szóló: Datum Bude, feria secunda proxima post festum ascensionis domini. Papiroson, rányomott királyi pecséttel az orsz. levéltárban, Dl. 32.759. és Kaprinai-kéziratok, iv. 307—308. Kiadta Pray, Epist. Proc. i. 83—84.; Fejér, Croatiae ac Slavoniae cum regno Hung.

nexus et relationes, 54—55. és (legjobban) Iványi Béla, Tört. Tár, 1904. 220. Fraknoi (Századok, 1872. 436. l., 16. jegyz.) az oklevél keltét egy nappal előbbre, május 28-ikára teszi.

²⁰ Kassai levéltár, 525E. sz., egykorú másolat, melyet Kassa város tanácsa volt szíves közölni velem.

javaslat jött szóba. Felszólalt maga Bakócz érsek is.²¹ Talán azért is, hogy a gyanúsításoknak útját bevágja, keményen kikelt a parasztok ellen, a kik szörnyű rabszolga-háborúban akarják elveszteni a hazát. Az urak nem lehetnek oly közönyösek, oly férfiatlanok, hogy ezt eltűrjék. Már elvesztették a városokat; az egyetlen Budát kivéve, a többi jóformán mind a *Dósa* György kezében van. Ne fájuljanak el, ne feledkezzenek meg ősök multjáról. S a krónikákból még Attila tetteit is fölemlítette, hogy közönyükből a magyarokat felrázza. Óriási erővel folytatott hadjárataikban hányszor győztek és szerencsétlenségek idején is az elpusztult országot vérök ontásával hányszor állították megint talpra! Egyedül Istennek köszönhetjük, hogy ősünket győzni tanította s hinnünk kell, hogy diadalt ad nekünk és késő unokáinknak is. Ha a nemesség az ő nyomdokait követi, Magyarország határtalan lesz. A kik már szomorúbb napokat is láttak, miért szomorkodjanak a csöcselék miatt? Az ilyen istentelenségek nem tarthatnak sokáig. A történelemben olvasták, de amúgy is emlékezhetnek reá, hogy igazságtalan harcokban Magyarországot senki sem győzhette le, Szűz Mária és a szent királyok mindenkor megoltalmazták és harcaikban Szent István s mindig velök volt.

Legyenek hát erősek, bátrak; ne csüggedjenek el a parasztháború miatt. A földmivesek és baromtenyésztők nem sokat érnek a háborúban, a katonaság elbánik velök, kivált ha a bolond *Dósa*, annyi bajnak okozója, elveszi szörnyűségeinek büntetését. A hazai és külföldi példákra, IV. Béla szomorú sorsára is hivatkozva intette az urakat, hogy ilyen körülmények közt ne pártoskodjanak, de viszálykodjanak. Cselekedjenek tehát az ország nemesei és a kiket ősök dicső tettei lelkesítenek, fogjanak fegyvert ősök jogainak védelmére; verjék le a parasztok

²¹ Csak ide tartozhatik az a beszéd, a melyet Taurinus — ettől a gyűléstől elkülönítve — nem a III., hanem a IV. énekben (155—159. l., 7—110. v.) ad szájába.

A költői módon felszallangozott s klasszikusokból vett kölcsönzésekben bővelkedő beszédből bajos kihámozni a valót; ténynek csupán Bakócz felszólalása vehető.

zavargását, fegyverezzék le a hajdúkat, a szolgákat. Higgyék el, hogy mihelyt megszólal a hadikürt, szétverik az ellenséget, győzedelmeket aratnak és a parasztokat azután méltó büntetésekkel sujthatják.

A nemesség ugyan nem-igen bizott a maga erejében és a külföld segítségét is sürgette, de a bíbornok szavának hatása alatt mindenekelőtt a hazai ellenállást akarta szervezni. Csakhogy — az eseményeknek egyazon századbeli leírója szerint²² — sok volt a szavazó, de kevés, a kit vezérnek jelölhettek volna.

A többség úgy vélekedett, hogy a haza védelmére *Perényi* Imre nádornak a szokottnál nagyobb, majdnem diktatori hatalmat kellene adni. A nemességnek nem volt különösebb oka, hogy lelkesedjék *Perényi*ért, a ki már tíz esztendeje viselte a nádori méltóságot, de nem mindenben kedvezett a nemzeti törekvéseknek. Például a nemzeti királyság érdekében hozott 1505. évi végzést sem mint nádor, hanem csak mint magánember írta alá. A gyűlésben különösen azt hozták föl ellene, hogy öreg már, most is betegen fekszik Valpón, de amúgy is annyira köszvényes, hogy zselyeszékben viszik egyik helyről a másikra; hadat tehát nem vezethet.²³ Jó száz esztendő mulva ugyan *Torstenson* így vezetett hadat, de ehhez valóban egy *Torstenson* vasakarata és kötelességérzete kellett. Nem hiányzott ez egészen *Perényi*ből sem, hiszen már 1505-ben fel s alá hordoztatta magát Pestnek, sőt a mostani határozat után egy esztendővel, 1515-ben, Pozsonynak utcáin is, hogy tiltakozzék a nemzetre nézve károsaknak tartott végzések ellen. De hasonló erélyt senkisémet várt tőle a csataterén; hiszen már ennek a forradalomnak kezdetén is alig tudott menekülni a zavargó tömeg elől, most pedig, ha már igazán tehetségeseket nem találtak, legalább is az egészségesek közül kellett hadvezért választani.

Mások tehát úgy gondolkodtak, hogy mivel *Dósa* György, a hogy eddigi útjából következtetni lehet, a «rablókat» a Maros

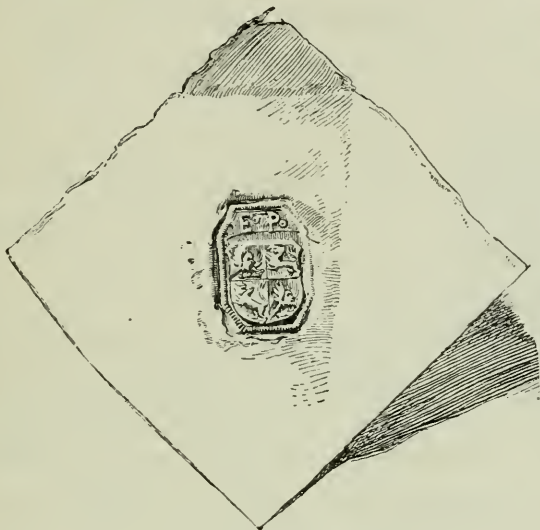
²² Brutus, I. 323.

gariae, 3. kiadás (Nagyszombat, 1760).

²³ Istvánfi, 43. és Palatini regni Hun-

120. l.

völgyén fölfelé a maga szülőházába, Erdélybe vezeti, a vezérletet inkább Erdély vajdájára s a székelyek ispánjára, Szapolyai János szepesi vajdára kellene bízni. A vajda még csak huszonhét esztendő volt, tíz esztendő óta a nemzeti párt jelöltje, a köznemesség reménysége, a lengyel király sógora, a magyar király leányának kérője, hatalmas uradalmak ura, a ki a szürkeségnek ebben az idejében hadi sikerekre is hivatkozhatott, mert tavaly győztesen tért haza a végekről. A köznemesség legszívesebben

96. PERÉNYI IMRE PECSÉTJE.

az ő zászlaja alá sorakoznék s lengyel és tescheni rokonsága talán a külföldi segítséget is könnyebben biztosítaná.

Báthory István, Bornemisza János, Perényi István, Bebek János, Drágffy János csak mint hadtestparancsnokok s a gondjaikra bízott vidékek kapitányai jöhettek szóba. Az egységes fővezérlet kérdését azért is kellett volna rendezni, mert a tanácskozók külföldi segítségre is számítottak. A király Telegdyt már két hete útnak indította Moldva- és Lengyelország felé s az ő szomorú halála után is biztosítani óhajtotta bátyjának, Zsigmond lengyel királynak beavatkozását.²⁴ Miksa császárhoz, ki akkor

Istvánfi, 43.

éppen Bécsben tartózkodott, Kövendi *Szekely* Miklóst mindjárt el is küldték követségbe.²⁵ A pápát szintén értesítették a baj növekedéséről. De gyors segítséget csak a velök egy uralkodó alatt álló csehektől és morváktól várhattak. Jellemző ebben a tekintetben magából a gyűlésből május 31-én *Bertalan* münsterbergi herceghez és Komorau urához intézett felszólításuk.

«A mi Magyarországunkban — irták²⁶ — a parasztok sokasága oly váratlanul kelt föl, hogy sem legkegyelmesebb urunk és királyunk, sem minmagunk semmiképen sem tudunk nekik oly hamarosan ellenállni. Oly veszettül és dühösen támadnak, hogy ehhez foghatót a történetekben sohasem lehet hallani vagy olvasni; hiszen az egész nemességet az összes urakkal együtt eltörölni és teljesen kiirtani készülnek és igyekeznek. Mivel pedig egy fejedelem és egy úr alatt vagyunk²⁷ s mindig kölcsönös barátsággal és jóakarattal viseltettünk egymás iránt, s mivel úgy hallottuk, hogy uraságodnak hadinépe készen áll, — arra kérjük, hogy a királyi felségnek és ennek az országnak ezen végső szükségben ezzel a hadinépsséggel segedelmet és alkalmas oltalmat nyujtani szíveskedjék. A baj olyan végső, olyan nagyon veszedelmes, borzasztó és mindenkire nézve félelmetes, hogy mi ugyan, a mennyire lehet, a királyi fölséggel együtt összeseregölünk, de mivel akkora tömegnek a királyi fölséggel együtt gyorsan meg nem felelhetünk, arra kérjük uraságodat, ő felségének és hazánknak ebben az időben méltóztassék segítségére lenni. Ha azután valamikor úgy jönne a sora, hogy uraságod is segítségre szorul, mi viszont uraságodnak adunk segítséget; hasonlóért hasonlóval akarunk fizetni és javát akarjuk.»

Mindazoknak, a kik külföldi segítségre vetették bizodalmukat, megfelelt a gyűlésben *Bornemisza* János, a kit nyilatkozatra

²⁵ Történelmi Tár, 1891. 337—338.

²⁶ Datum Bude feria iij proxima post festum ascensionis domini. Egyszerű, nem sokkal későbbi időkből való másolat a wittingaui levéltárban, Historica, Nro 3608a. Thallóczy szives közlése.

²⁷ Münsterberg és kerülete Boroszló vidékén Sziléziában feküdt, de 1454 óta Csehországhoz tartozott. Komorau (Comora) Sziléziában van, Troppau mellett. Ulászló 1469. óta volt Csehország királya.

szintén felszólítottak. Szerinte, mikor a veszedelem oly rohamosan közelg, nem kell sokat tanácskozni, hanem *tenni* egész erélylyel. Éppen az előtte szőlők rajzolták az igájukat összetört parasztoknak rémtetteit: hogy fegyvert fogtak uraik és a király ellen; hogy a nemeseket levágják, fiaikat, leányaikat elrabolják, kitépik a gyermeket anyja karjai közül, kifosztják a templomokat s házakat; s hogy, a merre csak járnak, gyűjtogatás, sírás és elszórtan heverő holttestek jelölik nyomaikat. De hát nem csupán hírből tudhatják ezt. Ablakaikból láthatják égni a házakat, futni, sírni és zokogni a megvagdalt, összevert férfiakat és nőket, kik csecsemőikkel menekülnek; hiszen az egész Pest és Buda zsúfolva van már velök és számuk egyre gyarapodik. Hite szerint többé-kevésbé minden keresztes bűnös a dologban; — s azért a legpéldásabban kell őket megfenyíteni. Mivel azonban ez iránt gyorsan kell végezni, kérdi a külsegítséget sürgetőktől, hogy voltaképen ugyan mit várnak attól? Míg a követek ide- s tova-járnak, kelnek, a drága idő múlik s a rablók oly hatalomra vergődnek, hogy sem a király, sem gyermekei, sem a nemesség nem lehet tőlük bizton. — Ha tehát csakugyan igaz, hogy ezeknek a latroknak vezére Erdély felé tart, természetesen a tartományában közvetlenül fenyegetett *Szapolyaik* kellene utasítani, hogy a magyarokat, székelyeket, szászokat, ráczókat s a keze ügyében levő zsoldosokat Temesvár, Nándorfehérvár, Orsova, Szörény s más várakból összegyűjtván, gonosz szándékuknak útját vágja.³ Ő maga kész rögtön megtámadni a Dunán túl Pest körül pusztító és csavargó gazembereket, ha a király és saját gyalog- s lovasnépéhez a nemesek, a budaiak s más városok is csatlakoznak.²⁸

97. A SZAPOLYAI-CZÍMER.

²⁸ Istváni, 43. — Brutus is (I. 326.) azt mondja, hogy az e gyűlésen vezérkereső magyaroknak «mint égből jövő fény» tűnt

fől János vajda erénye. Magáról a gyűlésről (322–326. l.) csak általánosságban szól.

Szava döntött. Véleményét azonban, úgy látszik, olyképen módosítva fogadták el, hogy Szapolyaihoz is küldjenek ugyan gyors futárt a hadgyűtésnek azonnal való megindítása végett; de a nem kevésbé fenyegetett *Báthory* Istvánnak is engedjék meg, hogy a megyei nemesség esetleg az ő zászlai alá gyülekezzenek. A király pedig június 4-én, pünkösdkor, újabban is írt a vármegyéknek és városoknak,²⁹ csakhogy Szapolyai nevének említése nélkül.

Nem tartja szükségesnek, hogy levelében bővebben leírja a keresztesek nevezete alatt egybesereglett parasztoknak szokatlan, rendkívüli és borzasztó tetteit. Oly hallatlanok és rémítőek azok, hogy senki sem rajzolhatná teljesen; szükséges tehát, hogy ezen a nagy bajon mielőbb segítsenek. Örök hűtlenség és minden vagyonuk elkobzása büntetésének terhe alatt parancsolja ennél fogva a vármegyéknek, hogy fejenként és mentül nagyobb számban fölkelvén, más hívekkel együtt, kik szintén felszólítást kaptak, éjjel-nappal *Pestre* igyekezzenek. Maga a király is ott szállítja táborba külföldi és hazai csapatait, hogy erejét egyesítvén, oda menjen, a hol legszükségesebbnek látja ily nagy gonosztevők szétszórását és kiirtását. Ha időközben *Báthory* István temesi gróf és alsómagyarországi főkapitány tábornok jártna s ebben a tekintetben megkeresné őket, akkor nála gyülekezzenek. Ha pedig hamarjában tábornok jártna, vagy pedig ezt a levelet meg nem kapnák, parancsa értelmében akkor is fölkeljenek s a kitűzött helyen mentül előbb megjelenjenek. Ne törődjenek vele, ha vármegyéjökben kitör is a lázadás; mert tanácsosabbnak tartja, hogy oda induljon, a hol a gonosztevők nagyobb része összegyűl s az Isten segítségével szétszórván és megszalasztván, a hátramaradókat annál könnyebben kiirtsa. Erre nézve tehát ne

²⁹ A Sáros vármegyéhez szólnak eredetije papiroson és egykorú másolatban Bártfa város levéltárában, 125. sz. a. (honnan Iványi Béla szíveskedett közölni velem) és a kassai levéltár 925. fasciculájában. Megvan a Kaprinai-kéziratok közt

kétszer is (XI. 75. Nro 69. és XXVII. 195-6.), és a *Collectio Prayanában* (LIII. 150.) a budapesti egyet. könyvtárban. Sok hibával közölte Wagner, *Dipl. Sáros.*, 22. l., és *Katona, Hist. Crit.* XI. 726-727.

várjanak újabb parancsokat. Gondolják meg, hogy a közös ellenség folyton kínozza az embereket és a népet. Rajta legyenek tehát, hogy meg ne feledkezzenek a maguk javáról, hanem éjjel-nappal Pestre igyekezzenek, ha a felsorolt büntetéseket nem akarják magukra vonni.

98. KOLOZSVÁR HIDELVEI KAPUJA.
(Dr. Békésy Károly festménye után.)

A király ebben a parancsban csak Báthoryt említi, ellenben Szalonak vár urához, *Fladnitz* Vidhez s általában véve, úgy látszik, a dunántúli urakhoz és vármegyékhez intézett parancsolatában³⁰ azt hagyta meg, hogy összes cselédeivel és hozzátartozóival örök hűtlenség büntetésének és minden vagyona elkobzásának terhe alatt a pesti táborba, vagy oda menjen, a hová őt az ez iránt szintén megkeresett *Perényi* Imre nádor rendeli.

³⁰ Pecsétes eredetije a kőrmendi levéltárban, Acta memorabilia, Nro 52. A levél hátán a czím: Magnifico viro Fladnitz libero domino de Zolonok, fideli nobis dilecto.

Azonban a budai tanácskozás a szelidebb eszközöket is megkísérelte. Tudtával és akaratával történhetett, hogy *a király alkudozásba vagy legalább érintkezésbe lépett a lázadók vezérével, Dósa Györggyel.*

Június 3-án, pünkösdi vigiliáján, megírta valamennyi főpapnak, főúrnak, főispánnak, várnagynak, nemesnek és uradalmi tisztnek, a városoknak, mezővárosoknak, falvaknak és azok polgármestereinek és biráinak, valamint az ország bármily rendű lakosainak és alattvalóinak, hogy mivel ő jelen parancsolatának felmutatóját, *Mikolás* nevű nemes udvari emberét a király és az ország ellen fölkelt *Szekely* Györgyhöz küldte, udvari emberének minél bátorságosabban és biztosabban való menetele és hazajövele érdekében a legszigorúbban meghagyta és megparancsolta, hogy a mikor embere, ennek a levélnek fölmutatója, hozzájuk vagy jószágukra érkezik, őt menet és jövet mindenütt békességesen, minden akadály és zavar nélkül engedjék át s másképen cselekedni ne merjenek.³¹

A király küldöttje, a kit az oklevél Mikolásnak nevez, mivel ilyen nevű nemescsaládot nem ismerünk, alkalmasint az a szamosfalvi *Mikola* Ferencz, a ki valóban kedves embere volt II. Ulászlónak, mert tőle már húsz esztendővel azelőtt, 1494-ben kiváltságlevelet nyert.³² Ez annál feltűnőbb kegy volt, mert akkor még csak öt esztendeje múlt, hogy *Mátyás*, az igazságos, 1489 november 2-án³³ egy bizottságot küldött ki, melynek *Telegdy* István erdélyi alvajda is tagja volt, annak megvizsgálására, igaz-e, hogy Kolozsvár városa nagy részének és a piaczi nagy templomnak leégése Mikola Ferenczet terheli; mert ha a szomszéd nemesek és nem-nemesek kihallgatása és esküvel megerősített vallomása alapján bűnösnek találják, mostan nyert királyi fölhatalmazásukhoz képest azonnal foglalják el Mikola szamosfalvi

³¹ Az orsz. levéltárban rongált papíroson, kir. pecsét töredékeivel, Dl. 32.585. Közli Iványi, Tört. Tár, 1904. 221.

³² Nagy Iván, Magyarország. Csal. iv. 466. és vii. 487.

³³ Jakab Elek, Kolozsvár Tört. i. 522. és Oklevéltár Kolozsvár történetéhez, I. 289–290.

jószágát s abba kárpótlásképen Kolozsvár városát örökjogon iktassák be. Az ősrégi család³⁴ tagja azonban Mátyás halálával nemcsak megszabadult a büntetéstől, hanem II. Ulászló idejében még királyi tanácsos és kolozsvármegyei főispán is lett³⁵ és bűnéért csak 1518-ban vezekelt, mikor Kolozsvárott a domonkosrendieknek kolostort alapított,³⁶ jobban mondva, helyreállította a tűzvészben elpusztult házukat.

Mindenesetre tekintélyes állású főúr volt tehát, a kit a király most *Dósa* Györgyhez küldött; kétségtelenül azért, hogy az erdélyi viszonyokat jól ismerő úr, Erdélynek egyik nagybirtokosa, földijét, a fölkelő vezért, a király és az ország iránt való hűségre, fegyvere letételére bírja. Utasításait azonban épp oly kevéssé ismerjük, mint annak sikerét; sőt azt sem tudjuk, elérte-e veszélyes vállalkozása célját, eljutott-e *Dósa* Györgyhez.

XVII. DÓSA GYÖRGY ARADI HADJÁRATA.

MIALATT Bornemisza a budai táborban a fővárost fenyegető keresztiesek szétverésére készülődött, *Dósa* György a nagylaki győzelem és az apátfalvi kivégzések után Arad felé küldte előre hadainak egy részét, a melyet a derék-sereggel csakhamar ő maga is követett.

Főcélja ezúttal a Maros utolsó szorosának és az annak védelmére épült Solymos és Lippa váraknak elfoglalása volt. Ezt a két várat *Hohenzollern* György brandenburgi örgróf, a Hunyadiak összes uradalmaival együtt csak négy esztendeje, 1510 márczius 22-én kapta.¹ Az adománylevelben a király szinte szabad-

³⁴ 1701-ben Kolozsvárt ily czimen jelent meg egy könyv: «Régi nagy emlékezetű Kemény-familia genealogiája, mely kezdetét vette a tekintetes Mikola-familiából a 958. esztendőben, a mint a levelek világosan bizonyítják. Melyet maga néhai boldogemlékezetű Kemény János erdélyi fejedelem irt ki e következőkéző formában

régi leveleiből szóról szóra 1656. esztendőben gerendi kastélyában. Most pedig ezen familiáknak emlékezetére kinyomtatta Szamosfalvi Mikola László.»

³⁵ Nagy Iván, VII. 487.

³⁶ U. o. 487.

¹ Müncheni bajor kir. levéltár, Hunyadi-iratok, fasc. xxxvi. Nro 274.

kozik az ellen, hogy az örgróf olyan idegen volna, kinek — törvény értelmében — örökös jószágot adni nem szabad; de jellemzi a kor laza felfogását, hogy Razvajai *Horváth* János, Lippa és Solymos várak új kapitánya, már egy esztendeje, 1509 márczius 5-én nemcsak az örgróf feleségének, mint Corvinus (Hunyadi) János özvegyének és örökösének, hanem második urának, a külföldi György örgrófnak is hűséget fogadott, mikor a két várat átvette.²

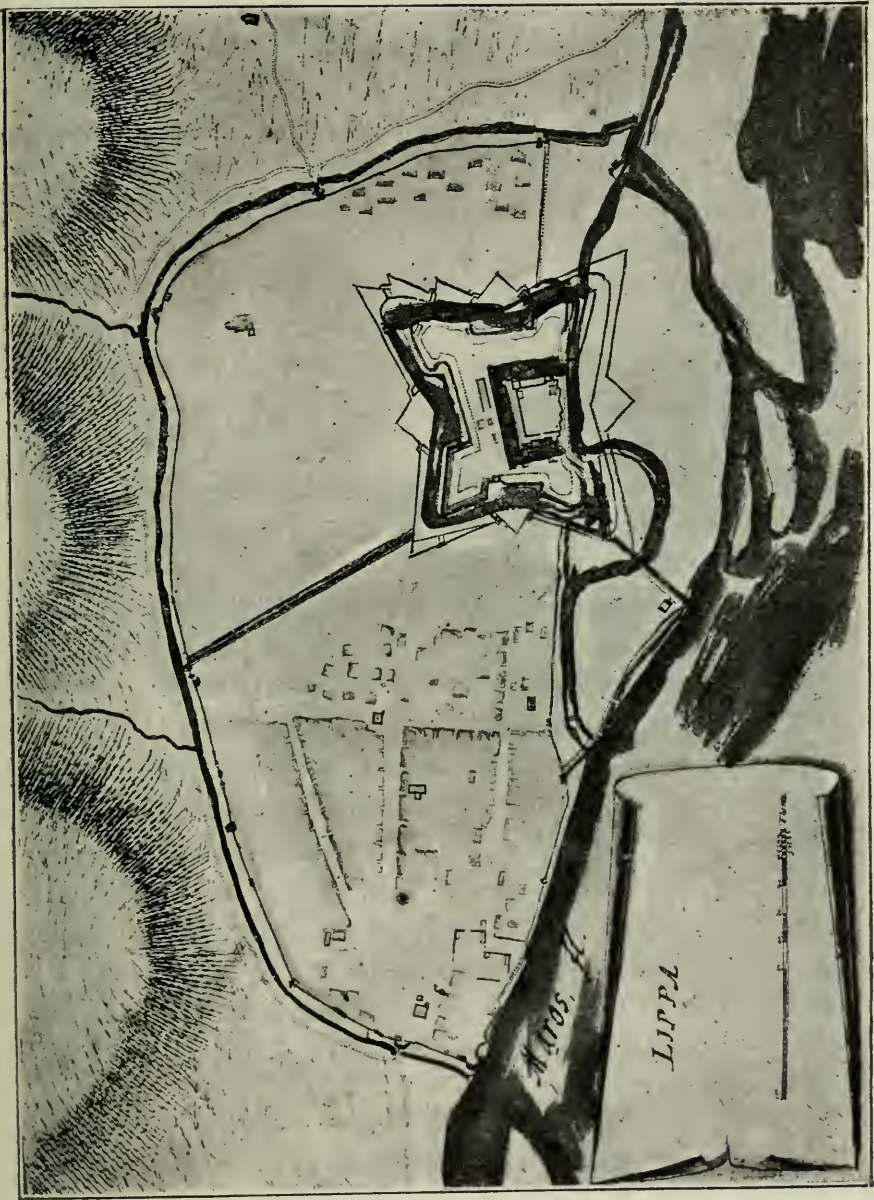
Hitlevele szerint a várnagy Solymos és Lippa várakat, valamint Lippa városát gépezeteivel, fölszereléseivel és a hozzátartozókkal együtt mindaddig kormányozza, míg urának és asszonyának tetszeni fog. Keresztény hitére, becsületére és emberségére fogadja, hogy menség, kifogás, vonakodás, alkudozás nélkül azonnal távozik helyéről, a mint ura kívánja, vagy ezt a hitlevelet visszakéri. Ha az örgróf ezektől a váraktól megválnék, feleségének, — ha pedig a birtoktól mind a ketten megválnának, hasonló engedelmességgel annak tartozik, kire jogaik átszállnak. Erre fölesketi valamennyi alvárnagyot, a gyalogságot s a várakban és a városban alkalmazott minden egyéb cselédséget (famihares). Ha meg találna halni, akkor egyik alvárnagya a két várban s a városban illő és biztos őrséget tartson, a másik pedig a maga és társai nevében az örgróft azonnal és bárhol fölkeresse s annak, a kit az örgróf megbíz, a két várat és a várost mindenestül átadja. A várnagy az örgróft és feleségét, a hányszor csak meglátogatni akarják váraikat és városukat, kíséretökkel együtt bebocsátani tartozik. Az egyik tulajdonos halálával a várakat és a várost az életben maradónak adja át, de olykép, hogy ez viszont visszaszolgáltassa az ő hitlevelét.

A várak fölszereléséről, berendezéséről, az őrség számáról, ellátásáról, szolgálatairól stb. nincsenek biztos és teljes adataink. Annyi bizonyos, hogy Horváth Jánossal Lippa történetének³

² U. o. fase. xxxv. Nro 267.

³ Arad vármegye történetéről irt könyvem nyomán Eisenkolb Aurél a lippai keresk. iskola 1892—1894. és 1904. évi értesítőiben megírta Lippa történetét. Leg-

önállóbb fejezete az utolsó (1904., 215—224. l.), mely Lippa városának és várkastélyának 1692. évi erődítési tervét mutatja be. Ezt a képet könyvem 267. lapján közlöm.

99. LIPPA VÁRA ÉS VÁROSA.

új korszaka kezdődik. Horváth kétségtelenül mohón akart magának is valami szép uradalmat szerezni s az alsófehérvármegyei Vingárd várkastély és a hozzátartozó kilencz falu birtokára vágyott;⁴ a mellett azonban urának érdekeiről sem feledkezett meg. Lippát, a melyet falak azelőtt nem körítettek, az örgróf parancsára ő kezdette megépíteni, falakkal és védőművekkel ellátni s munkáját 1512 januárius 20. óta⁵ utóda *Bodó* Miklós folytatta. Természetes, hogy a vár építése, a sok munka és fuvar, a jobbagyok zaklatásával járt.

Lippa városa északkeletről délnyugatra huzódott. Védőfalait hét bástya erősítette s rajta keresztül négy kapu vezetett ki: a radnai vagy vízi kapu⁶ a Maros hídjához, az erdélyi (a mai Úri-utcza bejáratánál) kelet felé, a temesvári (a régi kath. temető táján) délre s a belső az óvárhoz, a melynek négy bástyája volt: a temesvári, erdélyi, marosi és Királybástya. Innen a szabálytalan négyszögű Töviskvárba lehetett jutni. A város magva Szent Lajos temploma volt, melyet Károly Róbert építtetett s melyben a kereszteshadjáratot most tavasszal a minoriták hirdették ki. Lippán, Aradvármegye legnagyobb városában, volt az ország egyik pénzverőintézete és sókamrája (a Maroson lehozott só főtárháza), a Maros egyik legnevezetesebb réve és vámja; országos vásárai miatt is a Marosvidék kereskedelmének egyik legfőbb helye. A minoriták templomán kívül még hat-hét más templom ékesítette s a beghard-apácáknak kórházuk, a minoritáknak iskolájuk is volt itten; de még ezután is akadt bírāja, aki nem tudott olvasni, pedig Lippát hol városnak, hol mezővárosnak nevezték. Büszkén is használta kis és nagy pecsétjét, a melynek közepén — mintha csak Dósa Györgynek más útra tért forradalmát akarná jelezni — csolnaktól kiemelkedő két szörny tátogatja száját a középütt álló magas keresztre.

⁴ Vásárhelyi János tiltakozása Bethlen Miklós és Erdélyi Márton nevében 1509 december 15. Teleki-Oklevéltár, II. 313.

⁵ Müncheni levéltár, Hunyadi-iratok, fasc. XL. Nro 312.

⁶ Valahol a mostani erdőhivatal közelében.

Lippával szemben, de kissé északkeletre, a Maros túlsó partján *Solymos* vára már 1278-ban állott, de Hunyadi János egészen újraépíttette, részben azokkal a mesterekkel, a kik Vajdahunyad lovagvárában dolgoztak. Kövekkel s ágyú- és puskatűzzel a Cioka Tautzusra feltörekvő ostromlókat elég könnyen visszaűzhetne volna s ellenség idáig nem is foglalta el. Tervrajza mutatja, hogy építői többet törődtek az uraság — felváltva Hunyadi, Giskra, Bánffy s most az örgróf — kényelmével, mint a vár- védelemmel. Délről Lippa, nyugatról Kalodva, keletről Eperjes várai amúgy is megnehezítették a hozzájutást.

Azonban *Brandenburgi György* örgróf a keresztesháború eltiltásakor helyesen gyanította, hogy *Dósa György* első sorban Erdély megszállására, tehát az ő aradi uradalmain keresztül folyó Maros vonalának biztosítására is törekszik. Azonnal megbízta tehát udvari káplánját, *Künisch* Mátyást, hogy a Hunyadiaknál Vajdahunyadon őrzött kincseit, amelyek feleségének, Corvinus János özvegyének halála következtében az ő birtokába kerültek, biztonságba helyezze és a fővárosba hozza.⁷

A küldött még Budán értekezett volt *Bakócz* Tamás esztergomi érsekkel, sőt az ez ügyben szintén érdekelt *Schwarz Mendelle* vagy Mandl is és jóelőre intézkedett, hogy míg odajár, *Königsfeld* Péter hajókat szerezzen az értéktárgyak elszállítására. Szerencsésen útra is kelt s közben Lippán *Perényi* Imre nádorral és *Telegdy* István kincstartóval beszélt, a kit a király a moldvai vajdához és a lengyel királyhoz küldött követségbe. Elment-e *Künisch* magára Vajdahunyadra, hová megbízatása szolt, nem tűnik ki világosan az urához intézett előterjesztésből. Annyi bizonyos, hogy mikor — visszatérőfélben — Lippáról Budára akart sietni, Aradvármegyének legnagyobb városát a keresztsek már annyira körülvették, hogy csupán néhány száz lépést tehetett előre. Életének megmentése végett maga is keresztet varrt ruhájára és csak ügygyel-bajjal tudott bemenekülni Lippára,

7 *Künisch* jelentése a müncheni levéltárban. (Brandenburgica, cciii. 66. iii.)

hol 1512 januárius 20. óta urának, az örgrófnak embere, *Bodó Miklós* volt a várkapitány.

Aznap történt ez, saját nyilatkozata szerint, mikor a nép *Csáky Miklós* csanádi püspököt, ki a nagylak-csanádi csata (május 27.) után a Maroson fölfelé, Aradba akart menekülni, s *Ravazdy Pétert*, Orosz Andrást és társaikat karóba vonta; nyolcz nappal pünkösöd előtt, 1514 május 28-án.⁸ S június 16-án Heves-, Nógrád-, Pest- és Hontvármegyék is aggódva figyelmeztették szomszédjaikat, hogy Bihart, Békést, Zarándot, Aradot és Csanádot már május végén «fölemesztették ezen tűzvész lángjai». Az imént kivégzettek közül Asszonylakán Aradvármegyének egyik törzskös birtokosa volt *Ravazdy Péter*, kire csak imént panaszkodtak a tótváradiai és solymosiak, hogy Asszonylakán régi szabadságaik sérelmével szed vámot a Maroson s hogy egy parasztot napokon át fogva tartott, míg csak 12 forint váltságdíjat nem fizetett. Most a nép dühe keresztre feszítette. *Kis Gergely*, kit pár év előtt éppen ő szabadított fel a jobbágság alól, egy másik ember segítségével vitte őt a «verő» (verw) alá.⁹ *Nádasdy Tamás*, a későbbi nádor, csak két alatkai jobbágyának, *Kardos Gergelynek* és *Albertnek* segítségével menthette meg életét.¹⁰ Ösmeretes, milyen válogatott kínzást gondoltak ki a derék *Telegdy István* kincstartóra, ki alig hagyta oda Lippát, a parasztok kezei közé esett és szörnyű módon végezte életét.¹¹

Ily rémhírek hatása alatt a Lippába és Solymosra menekült urak csak rövid ideig való tartózkodásra határozhatták el magukat.

A veszedelem és a saját életéről való aggódás bizonyos bátorságot adott a káplánnak, ki egyúttal urának titkára is volt.

⁸ «Do war ich oben ganczer acht tag vermanendt . . . bisz auff den phingstag.»

⁹ Arad vármegye vizsgálata, 1515 október 13. Münchén lt., fasc. 49. Nro 391. Szerémy, 63. Ez lehetett oka, hogy a nemes urak *Kis Gergely* testvéreit, *Lőrinczet* és *Bálintot*, *Brandenburgi György* örgróf bánhegyesi jobbágyait, nemcsak megkárosították (ll. Ulászló levele 1515 december 21. Münchén lt., fasc. 47. Nro

381.), hanem *Ravazdy János* őt testvéreivel el is fogatta, Asszonylakára vitette s az aradi káptalan 1516 januárius 30-ikán tett jelentése szerint (u. o. fasc. 49. Nro 388. és 390.) a királynak 1516 januárius 19-ikén kiadott parancsára sem akarta szabadon bocsátani.

¹⁰ Pozsonyi kápt. protoc. xiv. 151. Knauz, Encycl. II. 466.

¹¹ Istvánfy, 44. s átirói.

A lippai őrőség vezetőivel szemben már korábban is meglehetősen követelően lépett föl. Előmutatta megbízó levelét, mely teljes hatalommal ruházta fel s azt kívánta, mindenben úgy engedelmeskedjenek neki, mintha maga *Brandenburgi* György volna jelen. Nem igen világos, miféle czímen, *Bodó* Miklóstól száz forintot vett föl s ezt egy lippai pénzváltónál, a kereszteshadjárat után Békés- és Zarándmegyében hirtelen fölgazdagodott Gál Ispánnál, arannyal cserélte be. A semmis ürügyek közt kicsikart pénz mindenestre nagyban akadályozta *Bodót*, hogy a gondjaira bízott erősséget kellően ellássa minden szükségessel.

Most, hogy a keresztések szorongatni kezdték a várat, a káplán sehogyszem érezte jól magát Lippán s át akart menni a biztosabb Solymosra, mely szintén az őgróf vára volt. *Bodó* Miklós örült távozásán, míg a solymosi alvárnagy, *Prantner* György, aligha látta szívesen. Unták beavatkozásait.

100. A BAKÓCZ-ÉREM HÁTLAGJA.

Nyolcz napja ült már itten a káplán s közben elég sok értesítést kapott a keresztések előnyomulásáról, az általuk elfoglalt várak számáról. Pünkösöd napján, június 4-én, ebéd után, a solymosi urak szokott pihenőjüket tartották, midőn betoppant hozzájuk a lippai várnagy, *Bodó* Miklós. Sirt, mint egy gyermek s azt mondta, nagyon fél, hogy nem tarthatja meg Lippát, mert a keresztésekkel egyetértő polgárok életére törnek. A káplán és *Prantner* azonban azt felelte segélyt sürgető szavaira, hogy magának Solymosnak rendelkezésére is csupán kilencz kapuőr áll, a mi nagyon kevés a lippai vár védelmére; ha tehát meg van győződve arról, hogy nem

oltalmazhatja tovább, hadinépével együtt jöjjön át a solymosi fellegvárba, mert *ez az örgróf uradalmainak feje*; Lippán pedig csak némi népet hagyjon, mely azt addig védje, míg lehet. A várnagy most arra kérte a káplánt, adja vissza a tőle fölvetett száz forintot, hogy várát a legszükségesebbekkel elláthassa; mert pénzt — ezenkívül — máshonnan nem remélhetve, már *ruháit is el akarta zálogosítani*, — kölcsönt azonban így sem kaphatott. Bodó kijelentette, hogy urának terhére száz arany forintot vesz föl a pénzváltótól, miért a felelősség a káplánt terheli. *Künisch* azonban ezt haragosan háritotta vissza Bodóra s eljárását nem tartotta sem jámbor emberhez, sem hű szolgálóhoz méltónak. — Az egyre jobban fenyegetőző (a száz forint visszadásáról azonban — ő tudta, miért — bölcsen hallgató) káplánt *Prantner*, a ki a magyar beszédből keveset értett, azzal csillapította, hogy, az ország forrongását tekintve, hagyja függőben ezt az ügyet az örgróf megérkezétségig. Ez azonban saját urát látta sértve a maga személyében s kijelentette, hogy hatalmában áll letenni Bodót a várnagyságról.

A dolog mégsem került kenyértörésre. Bodó ugyanis megígérte, hogy hadinépével együtt átjön Solymosra s résztvesz annak védelmében. Nemsokára azonban lóháton, csupán egyetlenegy lippai polgár kíséretében érkezett meg. Ezzel tolmácsoltatta *Prantner*nek, hogy mivel tudomása szerint étellel és itallal Solymos nincs ellátva eléggé, abból a száz forintból, melyet csakugyan fölvetett, ezennel átad neki ötvenet, hogy a szükségeseket bevásárolja s még a legénység zsoldját is fizesse. Többször nem jöhet, mert az ostromló keresztések egy óráig sem engedik pihenni. *Prantner* átvette s a vár fölszerelésére a káplánnak adta át a pénzt. Ez, ha kellettlenül is, elfogadta.

Mialatt *Prantner* bizalmatlanul tapasztalta, hogy az örséggel a káplán sokat beszélget magyarul, tehát előtte ismeretlen nyelven, míg az ő rendelkezésére még tolmács sem áll, azalatt a keresztések teljes erővel ostromolták Lippát, hol a nagylaki csata után a menekültek egész csapatával három napon át rej-

tözködött *Báthory* István, a délvidék főkapitánya, azzal az aranyos zászlóval együtt, melylyel, a hadjárat kezdetén, a király ajándékozta meg. Azután azonban Temesvár alá sietett, melyet 2500 ember védett, míg Lippát — Bodó szerint — csak tizennégy (!); s amazt mégis bevette volna Dósa György, ha Szapolyai vajda három nappal késik. Ezzel a mentséggel élt utóbb a lippai várnagy, ki június 6-ika táján¹² megint föllovagolt Solymosra.

Értesítette a papot és Prantnert *Dósa* Györgynek azon ajánlatáról: adja át neki, Dósának, szép szerével a várat, hogy ne kelljen parasztok holttesteivel teletöltenie a sánczokat. Tanácsért jött, mitevő legyen; mert ő maga úgy van meggyőződve, hogy Székely (*Dósa*) György ellenében nem tarthatja tovább Lippa várát. A polgárok ugyanis ellenséges érzelműek s gizzelgazzal úgy tele fogják szórni az árkokat, hogy meg nem akadályozhatja a vár bevételeit.

Prantner s a német tisztek feleletét a magyarúl jól tudó káplán tolmácsolta. Azt válaszolták, jó katonái vannak Bodónak s úgy el van látva mindennel, hogy egész bátran tarthatja a várat *Székely* Györggyel szemben; ha azonban éppen nem bízik magában, jöjjön át szolgálival együtt Solymosra, melyet, mint remélik, teljes sikerrel oltalmazhatnak Székely György ellen.

Bodó megnyugodni látszott a dologban. Biztosította a solymosiakat, hogy szolgálainak egy részét már holnap reggel átbocsátja. Ha tovább csakugyan nem tarthatja magát, van egy jó lova s bízik benne, hogy, csak annak hátára kaphasson, estefelé átusztat a Maroson s feljöhet a várba. Azután érzékeny búcsút vett a solymosiaktól s visszament Lippára.

«Nem tudtuk, — sóhajtott fel utóbb a káplán, — hogy a gazember már nyolcz nap előtt elárulta és átadta a várat Székely Györgynek!»

Árulásáról csakhamar szállingóztak a hírek. Másnap egy radnai szegény ember jelentkezett Solymoson s tudatta a

¹² (Pünkösöd után) ungeferlich drey tag.

káplánnal, hogy öt *Székely György egyik szolgája, Végh*¹³ *István* azon okból küldte *Bodó Miklóshoz*, kérné meg ezt, hogy mivel egymáshoz úgyis kölcsönös eskü köti őket, ezen eskü értelmében bocsássa ki hozzá testvérét, Lajost. Mikor ezt az izenetet a

101. MAGYAR PARASZT.

szegény ember mások jelenlétében tudatta Bodóval, a várnagy reá támadt, nyilvános helyen miért mondja ezt neki; szolgálai azt gondolhatnák, hogy valami igazságtalan dologban jár.

A szegény ember védekezése szerint *Végh István* nem kívánta, hogy izenetét titokban adja át. *Bodó* különben csakugyan kiküldötte *Végh Lajost* *Lippárol* s általa hívatta be bátyját. Ezzel együtt evett, ivott éjfélig s öt szolgálával csupán *Fóris porkolábot* hagyva a várban, június 7-ének első óráiban — «becsületéről s esküjéről megfeledkezve» — negyven lovassal nemanyira kiszökött, mint inkább kivonult a várból.

Bodó kétségtelenül vonzódott a felkelőkhöz; a becsületéről és esküjéről való megfeledkezést azonban nem lehet oly egyszerűen szemére vetni, mint azt ellenei utóbb tették. Nem is tekintve, mily csekély örség s mily kevés pénz áll rendelkezésére, ő, a *Vad Tamás* bírósága alatt álló lippai

polgárok egy részével, az utolsó napokban segítségre szólította volt *Szapolyai János* erdélyi vajdát. Hozzáküldött követével kivonulása után pár óra múlva találkozott.

¹³ A káplán *Weghnek*, *Prantner Metnek*, a tanúvallatás *Saffynak* írja.

A követ, ki mindenesetre hiszékeny ember lehetett, elmondta, hogy útjában Székely György testvérére, *Gergelyre* akadván, ez megkérdezte tőle, mi járatban van. Őszintén előadta, hogy őt a lippaiak a keresztesek ellen való segítség megszerzése végett indították *Szapolyai* János vajdához. Székely György testvére viszont biztosította a követet, hogy őt meg *Szapolyai* János¹⁴ azzal az üzenettel küldte Székely (Dósa) Györgyhez, hogy semmit se tartson tőle, csak hajtsa végre, a mit reá biztak; ő legkevésbé sem fogja akadályozni. A követ tehát bátran visszafordulhat, nem kell megtennie az utat Erdélybe; mert hiszen *Szapolyai és Dósa egyetért*. S a lippai polgár ezt a biztatást meg is fogadta, mi egymaga is bizonyítja, hogy ilyen egyetértést a közvélemény éppen nem tartott lehetetlenségnek s hadicselt, vagy kérkedést nem keresett Dósa Gergely szavaiban.

A hazafelé ügyekvő követtel Bodó most azt a parancsot küldte Lippára, hogy *Fóris* porkoláb vagy alvárnagy *Végh* Istvánnak, mint Székely György emberének s ne másnak adja meg a várat. A követ azután Véghgel együtt tért vissza Lippára.

Fóris porkoláb, kívánságuk hallatára, rögtön átizent Solymos várába *Prantner* várnagy után, hogy jöjjön azonnal segítségére, mert ő különben egy óráig sem tarthatja az erősséget. Prantner valóban még abban az órában át akart lovagolni; ezt azonban nem engedte meg neki Brandenburgi György titkára, a káplán, mivel Bodó Miklós már megszökött, őt pedig elfoghatják s megölhetik, úgy, hogy várnagyok hiányában az ellenség mind a két várat könnyebben elfoglalhatná. Azt mondta, hogy inkább *Csúcsy*¹⁵ vajdát küldi a városba. Kellő hatáskörrel ellátva Csúcsyt, a gyalogság kapitányát, azaz vajdáját, a káplán csakugyan Lippára parancsolta, maga pedig Prantnerrel tanakodott tovább Solymos védelme ügyében. Attól tartott ugyanis, hogy *Bodó Miklós* az őrség megnyerése végett most Solymosra jön át s a katonák, mint azt már megszökték, ezúttal is beeresztik,

¹⁴ Graf Hansen.

¹⁵ Tschutschy.

mi könnyen a vár vesztét okozhatná. Ennek elkerülése végett helyénvalónak látta, hogy a legénységet György gróf iránt tartozó hitére s esküjére, illetőleg arra figyelmeztesse, hogy a várkapitány helyett egyenesen az örgrófnak fogadjon hűséget.

Az esküt az őrség, mely, úgy látszik, teljesen magyar emberekből állt, készségesen letette; *Prantner* alvárnagy maga is abban keresi Bodó árulásának sikerét, hogy nem értesült szándékairól, mivel a nyelvben való járatlansága miatt nem beszélhetett a tervbe már talán korábban beavatott legénységgel.

Miközben *Prantner* és *Künisch* káplán lázas sietséggel erősítette Solymost, *Csúcsy* vajda csakugyan átment Lippára. Itt először is arról értesült, hogy *Fóris* porkoláb, az alvárnagy, *János* deákkal¹⁶ levelet íratott Dósa Györgyhöz. Levele szerint kész megadni a várat, ha biztosítja a lakosság életét és vagyonát. Ezzel egyidőben a tanács és a község egy kocsi ruhát s más ajándékot küldött Székely (Dósa) György számára s egyúttal a várost is feladta.

Ily körülmények közt *Csúcsy* sem maradhatott tovább, hanem azonnal visszatért Solymosba. *Prantner* csak most kezdte egész erélylyel sürgetni a káplánt, hogy a várat eleséggel lássa el. Másnap reggel a várba csakugyan felhajtottak néhány ökröt s le is vágtak belőlük.

Dósa György e közben Csanád és Nagylak felől a Marosnak mind a két partján megindította hadait Erdély felé. Földült minden nemesi kúriát és kastélyt, a melynek gazdája ellenállott. *Telegdy* Gábornak, a kinek és családjának Csanádvármegyében 17 birtoka volt,¹⁷ mindenét úgy elpusztították, hogy csakhamar¹⁸ 40 forintért el is adta Fejéregyházát a budai káptalannak, mert különben a legnagyobb zavarba jutott volna. Donáttornyán *Dóczy* János jobbágyai csatlakoztak Dósához.¹⁹

¹⁶ Durch Janisch diacken. Nem lehetetlen, hogy ez a beregvármegyei Haláborny János deák, kiről maga a király mondja, (Tört. Tár, 1897. 488.) hogy Dósa Györgyhöz csatlakozott.

¹⁷ Csánki, Magyarország. tört. földr. I. 714.

¹⁸ Június 30-ikán. A Haruckern-levéltárból (fasc. AA. XVIII. 10.) Borovszky, Csanád várm. tört. I. 150.

¹⁹ Dl. 22.732. U. o.

Ezután Aradvármegye került sorra, első sorban Dóczy Ferencz zádorlakai kastélya. Ezt a kastélyt Dóczy Imre kezdte építtetni, de özvegye még 1494-ben sem fejezhette be. Akkor Kinizsi Pál országbíró és temesi gróf maga is elősegítette a kastély építését azzal, hogy az aradi káptalant s a szomszédos birtokosokat eltiltotta az ő jószágaikra átköltözni akaró zádorlakai jobbágyok befogadásától. A jobbágyokat elég katonásan tartották. Negyed-

102. LIPPA.

éve, 1511-ben, Boldi Benedek zádorlakai várnagy ijakkal, nyilakkal, kézi és szakállas puskákkal fölfegyverezve vezette őket a Jaksics Péter elfogott jobbágyai ügyében kiküldött vizsgáló bizottság ellen s azt visszatérésre kényszerítette.²⁰ Dóczy Ferencz, a kinek óriási uradalmi voltak magában Aradvármegyében is,²¹ egyébként sem nagyon tisztelte a törvényeket; pl. kevéssel ezután egy paplant ígért a nádornak, ha

²⁰ «Certas, multasque literas privilegiales . . . laceratis sigillis et cordis earundem omnino contremasset et penitus incinerasset.»

²¹ Orsz. lt. Dl. 22.214.

Zádorlaka ügyében barátságosan kiegyezetteti őt a Dienessyekkel.²² Ezt a falut ugyan más aradi, zarándi és temesi falvaival együtt most zálogba adta 3000 aranyforintért Tarcsay Miklósnak, de még ebben az esztendőben is birtokon belül perelt Bessenyey Istvánnal Zádorlaka miatt.²³ Kapzsisága miatt tehát sok hányódásnak tette ki jobbágyait, a kik nem is szerették. Így történt, hogy a kastély ellen Dósa Györgynek egyik ösmeretlen kapitánya, a kit Simándi *Hajnal* István és Harmathi *Sós* Benedek nemesek kalauzoltak, támadást, ostromot sem intézett, mert *Fabián* várnagy azonnal feladta a várat, csupán saját magának bántatlanságát kötvén ki. A keresztesek azonban felkutatták az ő házáat is, mert gyanították, hogy oda rejtette el a Dóczyak levelesládáját; mikor ezt csakugyan megtalálták, elvitték *Oláh* Mihály zádorlakai jobbágy házához, az okíratokról letépték a pecséteket, az íratokat pedig megégették.²⁴ Aradvármegye nevében utóbb *Baky* Gáspár alispán a négy szolgabírával és a tizenkét esküdttel egyetemben tett tanuságot, mik történtek itt «néhai Székely György idejében».²⁵

Egyebek is történtek.

A Maros jobbpartján *Haraszthy* Ferencznek, az egykori szörényi bánnak és aradi főispánnak birtoka, a *csálai* vár fedezte ez oldalról Arad városát és várát. Talán el sem készült még benne az a kőház, melyet Haraszthynak kárpótlásul kellett építenie Ország-h Lőrincz és Pathócsy Bertalan számára azért, hogy a várban levő palotájuk felét Haraszthynak engedték át s őt oda befogadták. Akkortáiban a vár pinczéiben sok török rabot tartottak; a nép ma is talán azért nevezi török várnak.²⁶ Haraszthy ekkor már körülbelül elvesztette politikai súlyát, de megtartotta gazdag uradalmait, amelyekhez Temesben 36, Aradban 15, a

²² Márki, Arad Tört. I. 296–303. és a Dóczyak Aradban. (Turul, 1891. 188–191.)

²³ Orsz. lt. Dl. 22.221. és Hazai Okl. 452.

²⁴ U. o. Dl. 22.199.

²⁵ Datum Orodini sabbatho proximo

post festum exaltationis sancti crucis Anno dni 1514. (szepember 15.) Papiroson, öt viaszpecséttel. Orsz. lt. 22.715.

²⁶ Bővebben Márki, Csála és vára (Arad, 1882.) és a Kölcsey-Egyesület évkönyve, I. 194–205.

lugosi kerületben 10 s az ország más helyeit is odaszámítva, összesen 74 falu és más birtok tartozott.²⁷ A jobbágyokkal néha elég kegyetlenül bánt. Egyszer ökreiket, máskor juhaikat hajtatta el s az ellenszegülőket a fogoly törökökkel egy és ugyanazon tömlöczbe csukatta; az aradi káptalannak egyik jobbágyát pedig, Jakalos Pált, elfogta, halálra verette, kínoztatta, s testét máglyán égettette meg.²⁸

Akkor, a mikor *Dósa* György csapatai a vár előtt megjelentek, három nemesember: *Györke* Zsigmond, Ivánházi *Vámos* Gergely és Németi *Barócz* György volt a várnagy. Ez a triumvirátus, a mely — úgy látszik — a Haraszthyak, Országhok és Pathócsyak hármias földesuraságának felelt meg, semmiképen sem kedvezett az egységes eljárásnak és védelemnek. Így történt, hogy a három nemes nemcsak egyetlenegy puskalövés nélkül feladta a várat, hanem maguk is beálltak a keresztesek közé s velök együtt raboltak és gyilkoltak.²⁹

Csála alól az oda csak tíz kilométerre levő *Arad* mezővárosra rontottak, melyet sem fal, sem sáncz nem védelmezett;³⁰ de lehetetlen, hogy valamiképen ne gondoskodtak volna a Szent Márton egyház sekrestyéjében levő káptalani (országos) levéltár védelméről. Ellenállásnak azonban nincs nyoma. A káptalannak némely, talán annak idején el nem rejtett oklevelét, pl. a Jaksicsok ellen szóló 1512. évit³¹ magukkal vitték, úgy a káptalannak régi pecsétjét is, melylyel a káptalan május 2-án még oklevelet hitelesített,³² a mely helyett azonban még abban az évben s a végzetes 1514 évszámmal újat kellett készíttetnie. Arról, hogy a várost feldúlták volna, nincs emlékezet, de nem is valószínű, mert őket ilyesmire csak az ellenállás ingerelte.

Világos várát, Báthory András és a gyűlölt Báthoryak zarándi roppant uradalmának fejét, egy külön kiküldött csapat szintén

²⁷ Márki, *Arad tört.* I. 308.

²⁸ Márki, *Csála és vára*, 6–7. *Történelmi Adattár*, 1872., 379–381.

²⁹ A *Forgách-levéltárból* Borovszky, *Csanád tört.* I. 151.

³⁰ Verancsics összes munkái, VII. 168.

³¹ II. Lajos levele 1516 augusztus 23. az erdélyi múzeumban (*Tört. Tár*, 1890. 341. l.)

³² Haan, *Diplomatarium*, 123–124.

bevette. A fölkelők a szomszédos földesurak életét és kastélyait is fenyegették. Így például a vártól északnyugatra, Pankota és Simánd vidékén fekvő Alatkán *Nadaby* Istvánt a keresztesektől «a paraszt népnek az egész nemesség ellen való zavarós fölkelése idejében» jobbágysai, *Kardos* Gergely és *Albert* szabadították ki; miért a hálás földesúr később Alatkán a *Nadaby* János nemesi kúriája és néhai *Kis* Lukács üresen álló jobbágháza közt két jobbágysessióval s a rajtuk levő épülettel, Szinekén pedig néhai *Sántha* János háza közelében egy másik teljesen pusztá jobbágytelekkel jutalmazta meg.³³

Dósa eközben a deréksereggel *Lippa és Temesvár* közt foglalt állást; nemsokára azonban ő maga is Lippa alá nyomult hét zászlóaljjal, hogy átvegye a neki önként hódoló várost és várat.³⁴ *Csúcsy* vajda visszatérése után két órával «a keresztesek nagy seregével» már átkelt a Lippát övező vizen és gázlón, s nemcsak a várost vette át, hanem a várat is meghódoltatta.

Első tette volt, hogy hasonló megadásra szólítsa föl a solymosiakat. Bennök nagyobb bizalmat akarván kelteni, ebben az ügyben írt levelével csupán egy fiút küldött át a Maros túlsó oldalára. A gyerek a hegy lábától kiabált fel a várba, hogy jöjjenek ki; mert levelet hozott *Mátyás* papnak. A káplán rögtön parancsot adott, hogy néhány fegyveres szolga menjen le a fiú és a levél felhozására. Ez sehogy sem tetszett *Prantner*nek, mivel nem tartotta helyesnek, hogy ily körülmények közt egyetlenegy szolga is távozzék a várból. Kereken kijelentette, hogy ez az ő beleegyezésével nem is fog megtörténhetni. A káplán azonban azt mondta, hogy a levél neki szól s azt okvetlenül olvasnia kell.

Prantner aggódott a legények sorsán s egy gyermekkel együtt, a ki puskáját utána vitte, maga is a vár előtti térre

³³ Verancsics, II. 6. Egy főúri nő íródeákjának egykorú fordítása, Tört. Tár, 1891., 340. *Nadaby* örökbevallása a budai káptalan előtt 1520 május 29-én a pozsonyi káptalan levéltárában, Protocollum Bu-

dense, III. 522. *Karácsonyi* János szives közlése. A *Nadaby*-család zárandi földesuraságáról I. Márki, *Arad tört.* I. 360–361.

³⁴ *Darchin der Czekell Georg* persönlich quam. (Künisch jelentése.)

ment, hogy szemmel kísérje a történendőket. A következés igazolta aggodalmait. Katonái ugyanis alig érték a hegy alján levő kis faluba, egy asszonynyal találkoztak, ki azzal a hírrel lepte meg őket, hogy egy házban elrejtözve, jó sok keresztes vára-

103. VILÁGOS VÁRA.

kozik rájuk, mert lemészárolni akarják őket; jobban teszik tehát, ha visszafordulnak.

A legények kétszer sem mondatták ezt maguknak, hanem visszafutottak a várba s jelentést tettek mindenről a káplánnak, ki, jobban meggondolva a dolgot, igazságot adott Prantnernek.

Cselének meghiúsulta nem csüggesztette el *Dósa Györgyöt*. Népét most már a vár megostromlására kívánta feltüzelni. Hogy

jó kedvök kerekedjék, június 7-én szabad zsákmányt engedett Lippa várában, azután pedig néhány akó bort ütett csapra a piacon. Felszólította őket, hogy mint kedves hívei kövessék Solymos ostromára s ő mindent átenged nekik, a mi az elfoglalás alkalmával kezeikbe kerül.

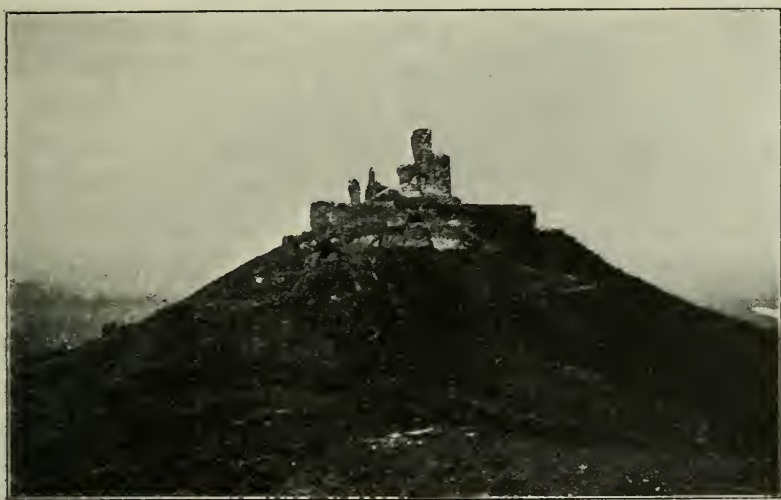
Másnap június 8-án, körülbelül déli 12 és 1 óra közt, a keresztetek «megszámlálhatatlan» sereggel keltek át a Maroson s azonnal teljes erővel kezdték ostromolni a várat. *Prantner* és a káplán azonban már jó előre megtették intézkedéseiket; kijelölték az őrség minden egyes tagjának helyét, kötelességét. Solymost különben csak valamivel védte több ember, mint Lippát. Az alvárnagyon kívül, ki készpénzben mindössze 50 frtot kapott — felét a Bodó fizetésének — évi 8 frtért 10 kapuőr, 6 frtjával 2 más katona s 4 frtjával 1 sütő és 1 szakács, összesen 14 fegyverfogható, fizetett zsoldos védelmezte; négygyel így is több, mint Lippát. Annál hihetlenebbül olvassuk tehát a várbelieknek azt a dicsekedését, hogy ágyúikkal mintegy ötszázat öltek meg a keresztetek közül, kiknek meggondolatlan, heves rohama eszeint kudarczot vallott.

Dósa György elhatározta, hogy rendszeresen fogja ostromolni Solymost. A Lippától 15 kilométerre álló derék seregtől azonnal több ágyút hozatott s azokat nagy erőfeszítéssel még az éjszaka felállította a Solymos mellett levő hegyen; sőt lövészárkokat is húzatott védelmőkre.

Péntekre, június 9-ére virradólag azután követséget küldött a várba; s midőn a várnagy a feladást megtagadta, teljes erővel látott a tüzeléshez. *Dósa* pattantyúsai ezúttal is ügyeseknek bizonyultak. Jól irányzott lövéseikkel ugyanis nemcsak a vár némely épületét gyújtották föl, hanem a puskaporos tornyot is felrobbantották, de nagyobb rést nem üthettek a falakon. Az őrség csak roppant erőfeszítés mellett nyomhatta el a tüzet; mire, a káplán beleegyezésével, *Prantner* elrendelte a zsindelytetők lehányását. Parancsát azonban a nagyon is elfoglalt legénység csak szombatira virradólag hajthatta végre. Ezen a napon, úgy

látszik, maga Dósa a temesvári táborba vonult vissza s másra bízta az ostrom folytatását.

Ugyanezen időtájban a keresztések is közelebb nyomultak ágyúikkal, mit *Prantner* csatakigyója nem akadályozhatott meg. Az őrség ennek láttára, valószínűleg kívülről jött bátorítás és *Benedek* porkoláb, valamint *Csúcsy* vajda biztatása következtében zúgolódni kezdett. — «Ily körülmények közt — a káplán véle-

104. VILÁGOS VÁRA KELETRŐL.

kedése szerint — az ördög hozta *Szaniszló*³⁵ lippai deákot a vár alá.» A deák harsogó szavakkal kiabált fel a falakon állókhoz, hogy ő a *kapitány* nevében békét és biztonságot ajánl, ha az őrség átadja a várat. A legénység ne engedelmeskedjék tovább vezetőinek, hiszen az örgróf többé nem ura a várnak és a hozzátartozó jószágoknak, mert a király akaratából valamennyit Székely György kapja; *a király örökbirtokul adja neki mindet*. Vonuljanak ki tehát a várból s ne harcoljanak a keresztések ellen; mert, ha ezt nem tennék, tudják meg, hogy Lippán elfogott feleségeiket és gyermekeiket keresztben kötik

³⁵ Prantner jelentése szerint a már említett János (Janisch) deák jött a várhoz.

az ágyúk elé, úgy hozzák a vár alá, hogy először is azokra löjjenek.

Mindezen kívánságoknak bővebb meghallására a káplán, *Prantner* tudta nélkül, *Benedek* porkolábot küldte ki, holott már előbb is gyanúsították, hogy elégtelenségre csábítja a népet. Szaniszló deák és Benedek porkoláb szavai nem is téveszték el hatásukat; a katonák megtudva, milyen sors vár feleségeikre és gyermekeikre, kijelentették, hogy nem küzdenek tovább; s ha Prantner és a káplán nem akarják feladni, majd feladják ők a várat. A két parancsnok mellől csupán két szolga nem pártolt el. Prantner ezalatt a csatakigyó újabb megtöltésén bajlódott s éppen löni akart, mikor a káplán a veszélyes fordulatról értesítette. A várnagy semmi áron sem akart hallani a békéről, egyezségről, mert félt, hogy kijátszszák vele; társa azonban értesítette, hogy ő rá áll a kötésre; már meg is ígérte ezt Szaniszló deáknak s megtartja a szavát.

Vitájok közben érkezett hozzá *Benedek* porkoláb, ki neki is jelentést tett Szaniszló deákkal folytatott beszélgetéséről. Ismételte, hogy Szaniszlót a keresztések kapitánya küldte azzal a kívánattal, adják föl önszántukból, békén a várat. Mert *ő felsége a király* ugyan megelégette a keresztény vér hullását, de továbbra is folynia kell annak, ha ez végbe nem megy; s ha meg nem hódol a vár, szörnyű halált hal minden benne levő. Látniok kell majd, rabbá tett és megkötözött feleségeiket, gyermekeiket mint hurczolják az ágyúk elé, hogy saját testöket, véreket löjjeék a keresztések helyett. Ha ellenben békén adják meg a várat, biztonságban hagyják éltetőket és vagyonukat.

Benedek magyar beszédét a káplán tolmácsolta. Prantner elutasító módon válaszolt.

«Előbb — úgymond — egész Magyarországot hódítsa meg Székely György, ha Solymost el akarja foglalni.» S tovább tudni sem akart a kívánatról.

Eközben elérkezett az ebéd ideje s a két parancsnok asztal mellé ült. A káplán egyszer csak fölemelkedett s kijelentette,

hogy ő *Székely* Györgyhöz levelet akar írni. Szeretné félrevezetni, hogy némi haladékot nyerjen tőle tervének kivitelére. Ő ugyanis a fegyverszünet idején az örgrófhoz lovagol, kieszközli segélyét s hitére és szavára fogadja, hogy ismét visszatér a várba.

Prantner újból elutasító módon felelt. A káplán ugyan az ő megegyezésével nem írja meg levelét s nem is megy ki a várból; mert *ő nem érti az őrség nyelvét, tolmácsa sincs*; ily körülmények közt becsületére sem válnék a távozás.

A sarokba szorított káplán a rómaiakra hivatkozott. Észszel és ügyességgel azok mindig többre mentek, mint háborúskodással. *Prantner* azonban egészen szárazon figyelmeztette, hogy efféléről ne beszéljen, mert kenyértörés idején nem illik becsületes emberhez, hogy akár a várból való menekülésre, akár pedig írásra gondoljon. Mire a káplán nem felelhetett mást, mint hogy ő tisztességesen kíván cselekedni, s hogy Magyarországon épp úgy vannak igaz emberek, mint Németországban.

Néhány pillanatig gondolatokba mélyedve ültek az asztalnál.

A káplánt akkor *Csúcsy* vajda kihitta néhány szóra; mit beszéltek, mit nem, *Prantner* azt csak a visszatérő káplán szomorú arczáról találgathatta. Nem is állta meg szó nélkül s megkérdezte, mi történt. «*Csúcsy* vajda — úgymond — éppen most hozta hírül a legények végső elhatározását, hogy a várat nem fogják védelmezni.»

Nem érhette készületlenül, *Prantner* mégis megdöbbsent ennek hallatára.

«Isten mentsen, hogy szükségtelenül adjuk fel a várat.» Gondolja meg a káplán, milyen rossz emlékezetök maradna, ha ezt megengednék. Szerinte a legénységet azonnal össze kell híni s figyelmeztetni az örgróf iránt tartozó hűségre.

Szaniszló deák, kit tagadó nyilatkozattal küldött el, nemsokára azzal az izenettel tért vissza, hogy a fölkelő vezérek még mindig hajlandók teljesíteni a földadás föltételeit; de ha el nem fogadják, ostrommal veszik be a várat.

«Csak áruló gazember adhatná föl, — válaszolt a hajlíthatatlannak látszó *Prantner*. — Én, mint becsületes ember, a falak közt akarok meghalni!» S ismét buzdító beszédet kívánt intézni a legénységhez. Nevében a káplán beszélt; egyszerre azonban magyar nyelven igen ingerülten s teli torokból kezdett lármázni és szitkozódni.

«Ne is kérdezze! — szólt az ennek okát tudakozó *Prantner*-hez. — *Csúcsy* vajda éppen most jelentette ki, hogy ő nem védi magát tovább, s hogy álljon ellen a ki akar, — most már nem tart velök. Ha így beszél, — feleltem én erre, — akkor kegyelmed a mi árulónk.»

Prantner kértére azonban újból is felszólította a vitézeket ne bizzanak az ellenség ígéréteiben; gondolják meg, milyen kárt tettek a keresztesek közt: ilyesmit azok nem tűrnek bosszúállás nélkül. Mindennel fölszerelt erős várban vannak, melyet Isten segítségével meg is tarthatnak. Várnagyuk, *Prantner*, az övék marad élve, halva.

A másodízben való felszólításra egy vitéz, *Kis János*, nyomban fölkiáltott, hogy mindnyájan készek védeni a várat; a többiek azonban agyonveréssel fenyegették, ha még egyszer ilyesmit mond. Nem felejtették el ők, mit fogadtak az örgrófnak. A vár azonban tarthatatlan; s ha *Prantner* mégis védni akarja, meglátja, mi sors vár reá a keresztesek táborában.

«Szívesebben halok idebenn becsülettel, mint odakinn gyalázzattal, — szólt, megdöbbenését palástolva, a várnagy. — Idebenn maradok s nem megyek ki élve.»

«Mi az ördögöt akar? — mordúlt reá a káplán. — Csak nem hiszi, hogy egymaga megvédi a várat? Hallhatja, mit beszélnek a legények.» S ha a várnagy meg akar halni, neki, a káplánnak, semmi kedve hozzá. De még urának, az örgrófnak itt levő kincseit sem veszi mind magához és a katonákkal szemben nem kockáztatja életét. Azután meg a keresztesek különben is a király nevében követelik a várat; hát föl is kell azt adni, mert az örgróf éppen a királytól kapta s ő felsége, a hogy most elveszi tőle, épp

ügy vissza is ajándékozhatja neki. Ő hát bizony nem temetkezik a romok alá s nem vereti magát agyon a legényekkel.

«Isten legyen irgalmas, kegyelmes a tisztelendő úrnak! — kiáltott fel az érveiből kifogyott várnagy. — Nekem ne legyen semmi részem a vár elvesztésében.»

A káplán most már egymaga intézkedett. Megmondta a deáknak, hogy másnap reggel jöjjön fel harmadmagával; ő szintén vesz maga mellé még két embert s együtt eligazítják a dolgot.

Másnap, június tizedikén, csakugyan megjelent két hadnagy a deákkal; mire a káplán — *Prantner* tudta nélkül — fölnyitatta a kapukat s magához véve *Csúcsy* vajdát és *Benedek* porkolábot, a keresztesek küldötteihez ment. Senki sem jegyezte föl, mit beszéltek együtt. A káplán azonban nemsokára *Prantner*hez közeledett s figyelmeztette arra, a mit maga is hallhatott, miképen nyilatkoztak katonái; hogy t. i. új támadás esetén nem tudnának tovább ellenállni, egy-két ember pedig nem tarthatja meg a várat. Ő tehát *fel is adta* azt oly kikötéssel, hogy személyeiknek, javaiknak bántódása ne legyen.

«Tegyen úgy, a hogy tetszik», — válaszolt a várnagy. A felelősség a kápláné, mert az ő akaratával sohasem kapitulálnak.

«Bizza csak rám! — szolt ez vállvonítva. — Elvállalom a felelősséget, mert a katonák nem akartak harcolni. De meg azt is mondták, hogy ha mi vonakodunk, levágnak bennünket s ök maguk hódolnak meg.»

«Bár halott volnék, — sóhajtott *Prantner*, — hogy ne látnám, mily gyalázatosan adják fel a várat!»

Erre *Künisch* káplán Solymosvárába vezette a kurucz hadnagyokat. A nyelvet nem értő várnagy szemeiben könnyekkel, de némán hallgatta, *örsége mint esküszik hűséget Dósa Györgynek*, kinek emberei most otthonosan helyezkedtek el a várban.³⁶

Prantnert a káplánnal együtt azonnal őrizet alá vették s fölnyársalással fenyegették. A káplán, kit, adott szó ellenére, min-

³⁶ Július 9-ikén még csak hírképpen tudták Gyöngyösön, hogy Lipa, Solymos és Világos elesett. (Tört. Tár, 1891., 340.)

denéből kifosztottak, lóhalálában küldött *Dósa* Györgyhöz valakit, hogy bánatatlanságot eszközöljön ki számára; a keresztesek azonban nem sokat adtak reá s társával együtt, «mint valami tolvajt», Lippára kísérték át, hol négy napig voltak letartóztatva s bővebb kihallgatásra a fővezérhez, *Dósa* Györgyhöz akarták őket küldeni.

Ötödnapra (június 14.) azonban megjött *Dósa* György válasza, hogy *az adott szót meg kell tartani*; a foglyokat ereszték szabadon.³⁷ *Dósa* György lovagiasságáról utóbb maga a két ellenség tett bizonyosságot.

Prantner és a káplán az örgróf vajdahunyadi várát igyekezett most elérni. Ennek várnagya, *Pathócsy* Péter azonban nem akaráván beengedni őket, kénytelenek voltak a kolostorba szállni. Balvégzete idehozta Lippa volt várnagyát, *Bodó* Miklóst is, miről a káplán titkon értesítvén *Pathócsyt*, *Bodót* sajátkezüleg elfogta s Hunyad várába záratta, egyik hű szolgájával, *Tót* Istvánnal együtt.

Szapolyai vajda ekkor már javában fegyverkezett a kuruczok ellen. «Bár adná a mindenható Isten, hogy megverje őket!» sóhajtozott a várnagy, ki egyre azt hajtogatta, hogy ha *Pathócsy* átengedné vitézeit s még néhányat fogadna melléjük, hiszi, hogy visszavehetné *Solymos* várát.

A káplán ebben az ügyben tárgyalni is kezdett *Pathócsyval* s utóbb egy *Laczkó*³⁸ nevű tolmácsot véve maga mellé, *Prantner* maga is bővebben fejtegette terveit; ez azonban, úgy látszik, nem igen bizott azok sikerében és csak annyit ígért meg, hogy neki magának is lesz gondja a vár visszavételére.

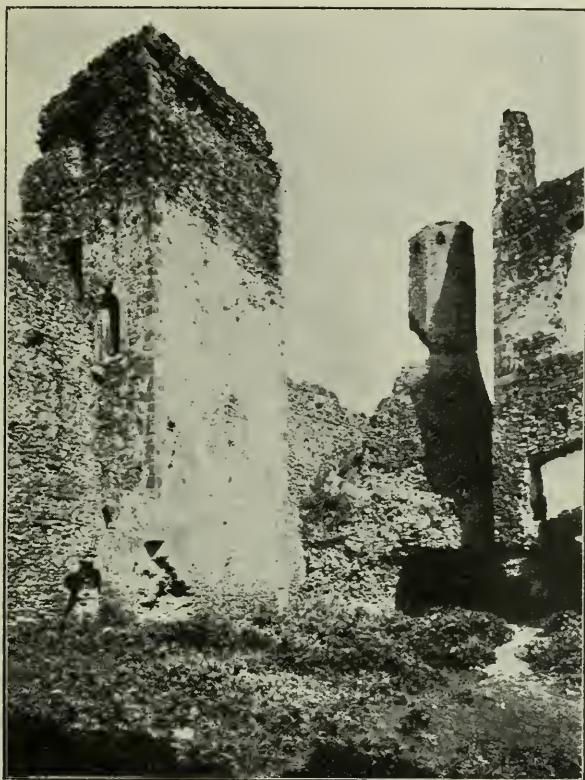
Félig-meddig elutasítva, nem akartak tovább maradni és pedig annál kevésbbé, mert *Pathócsyné* is vigyázatot ajánlt, hogy *Bodó* Miklósnak a keresztesekhez szegődött bosszús szolgálai valamikép

³⁷ Arról, mit Verancsics említ (Munkái II. o. l.), hogy Világos, Lippa és Solymos bevetele után nemes urakat vontak karóba és nemes lányokat szeplősítettek meg a

parasztok, ezen egykorú hiteles tudósítások hallgatnak.

³⁸ Letzkonak nevezi őt Künisch, az örgrófhöz intézett jelentésében.

agyon ne verjék őket. Nagy tanakodások után a minden oldalon feltünező kurucz csapatok közt lóháton Nagyszebenbe menekültek, hol *Szapolyay* János vajda oltalma, egyúttal azonban őrizete alatt is állottak; mert a város kapuin nem volt szabad kilépniök.

105. A SOLYMOSI VÁR BELSEJE.

Szent-Bertalan-nap, augusztus 24-ike estéjéig időztek itten; és csak akkor nyerték vissza szabadságukat, melynek azonban nemigen örvendhettek. Meggyűlt a bajuk már a szebeni vendég-lőssel is, kit, úgy látszik, alig birtak kielégíteni. A káplán felszólította *Prantnert*, adja zálogba pecsétnyomó gyűrűjét, mit azonban ez nem akart tenni. «Hát csak tartsa meg; majd kifizeti ő az egész számlát.»

Innen Budára akartak menni, hogy — hír szerint odaérkezett — uruknál igazolják eljárásukat. A káplán azonban már Hunyadon értesült, hogy az örgróf elrendelte elfogatását, mintha gonosztevő volna. Ez a hír adott alkalmat neki, hogy a Szent-Bertalanra következő pénteken, aug. 25-én, mentegetőző levelet írjon Brandenburgi György örgrófhoz.

«Szorgalmasan és híven szolgált — úgymond — s úgy is akar szolgálni; mégsem kegyelmet kér, ha valamiben hibázott, hanem méltányos megítéltetést. Ura kincseinek megvédése végett menekült a várba, hol az örgróf emberei nem cselekedtek esküjük szellemében. Tehet vele, a mit akar, mert rendelkezik életéről és vagyonáról; de vegye figyelembe, hogy ő nem akart várnagy lenni. Szóval sokat tudna felhozni mentségül; most azonban távol van s némely dolgokat le sem írhat. Addig is kéri, mivel nem hogy tallérja volna, de még fillérje sincs, parancsolja meg *Békés* Jánosnak, hogy lássa őt el a szükségesekkel s haladéktalanul írjon a Hunyadhoz tartozó parasztnak, hogy Budán van s hogy engedelmeskedjenek a várnagynak, mert ezek a parasztok attól félnek, rosszul járnak, ha meghódnak a vajdának, Szapolyainak; s azt is mondják, hogy az örgróf sohasem jön többé az országba. Neki semmi esetre sem tetszik a várból kisbejáró követség; attól tart, árulás lesz a vége. Szükségben ismerhetni meg az embert. Ítéljen az örgróf maga, hűtelen volt-e s büntesse meg; de ha nem találja bűnösnek, bocsássa színe elé.»

Nem tudni, mi lett a kérő levél sorsa s mit válaszolt *Brandenburgi György Prantner* várnagynak alkalmasint ugyanakkor írt előterjesztésére. Annyi bizonyos, hogy bennök és általuk nevezetes adalékot nyert Dósa György forradalmának története, mely hasonló részletességgel egy más vár ostromát sem ismeri s egészen új nevekkal, új adatokkal s részben megbízhatóbb időszámítással gyarapítja azon korszaknak krónikáját.³⁹

³⁹ Hol egyéb forrásra nem hivatkoztam, főképp ezek után adtam elő Dósa aradi tetteit. Prantner jelentése megvan a

müncheni kir. lt.-ban (Brand. 66. III. Fragm.), Künisché u. o. (Brand. CCIII. 66. III.) A solymosi jobbágyok folyamodása, Prant-

Az örgróf *Prantner*nek, úgy látszik, megkegyelmezett; «Mátyás pap», vagyis a káplán és Bodó Miklós ellen azonban vizsgálatot rendelt el.

Bodó Miklósnál főleg annak megtudására fektettek súlyt, mit tárgyalt *Dósa* György szolgájával, *Saffy* Istvánnal (kit a káplán *Wégh*, *Prantner* Met Istvánnak nevezett); nem értett-e egyet *Dósa* Györgygyel s egyáltalán tagadja-e, hogy beszélt *Saffy*val? Mondta-e bizonyos német kalmár előtt, hogy híjja be *Saffy* István testvérét *Lippa* várának *Fóris* porkolábtól való átvételére? Ura akaratának ellenére nem játszott-e össze *Szapolyay* vajdával? Általában, mint vitte hivatalát: gazdájának kárával, vagy hasznával-e? S arra az esetre, ha a király elutazott, vagy az örgróf rövid időre az országból távozott volna, nem egyezett-e már meg valakivel, hogy átadja a várat?

Hasonló kérdésekkel faggatták a káplánt is.

Igaz-e, hogy hamis levelet írt s nem használta-e föl urának titkos felhatalmazását oly dolgok elvégzésére, a mikkel meg nem bízták? Miért adta föl a várat? Nem fordította-e saját hasznára a *Gál* Ispántól és *Bodó* Miklóstól fölvelt pénzt? Egyáltalán mint járt el az örgróf ügyében? Miért intette *Csúcsy* vajdát, hogy őrizkedjék az örgróftól?

Bodó s *Künisch* káplán mindenesetre a legjobb válaszokat akarták adni a fölvetett kérdőpontokra; feleleteik azonban nem maradtak reánk. Jellemző, hogy *Brandenburgi* György örgróf teljes aggodalommal, szinte gyűlölettel fürkészi embereinek *Szapolyay* Jánossal való esetleges összeköttetéseit, míg készen áll lázadó jobbagyainak védelmére.

ner kegyelemkérése, a lippa-solymosi 1514. évi számadás, a várak átadása miatt folyt tanúvallatás u. o. a rendezetlen iratok közt; II. Ulászló 1514 szeptember 2-iki rendelete u. o. (fasc. 45. Nro 356.), 1515 november 25-iki parancsa (fasc. 47. Nro 373.), 1516. átírata 4 melléklettel u. o. (fasc. 46. Nro 371. és fasc. 49. Nro 391.),

valamint a *Lippa* és *Solymos* miatt *Szapolyay* és *György* örgrófok közt folyt vilongásra vonatkozó iratok (u. o.) megbecsülhetetlen források erre a korra nézve. Ezen másolataim teljes anyaga most az aradi kulturpalota tulajdona. (Feldolgoztam a Századokban, 1887., 193–209. l. s. *Arad vármegye történetében*, I. 477–493.)

XVIII. A GUBACSI CSATA.

DÓSA György marosmenti derékhada ellen addig semmit sem lehetett tenni, míg a főváros közelében, a gubacsi pusztán már majdnem két hónapja örökdő hadait szét nem verik. Ez a nagy feladat tolnai (vagy berzenczei) *Bornemisza* Jánosra várt.

Nemesi előnevét s azt tekintve, hogy györkönyi birtokos volt, Tolnavármegyéből, de jelentéktelen családból származott. Mátyás király, a ki csodálattal szemlélte erélyét és munkásságát, alacsony és homályos helyről emelte a kincstartóságra; Ulászló pedig mindig nagy becsületben és tiszteletben tartotta, minden jövedelmének kezelését rábízta s titkosabb szándékait is legelőbb vele közölte.¹ «Ama barbár nép között a legjózanabb», mondja egy külföldi történetíró² s VII. Kelemen pápa későbbi ítélete szerint is rendületlen híve a királynak és a szent-székeknek, a ki szereti a közjót, s tanácsban a vének, buzgóságban a fiatalok közül egyik sem múlja felül. Azok a magyar költők, a kik ezzel a korrall foglalkoztak,³ ezek nyomán az önzetlen hazaszeretet mintaképének tartják; s valóban, nagyon elkülönítve áll az az egykorú följegyzés,⁴ mely szerint színtelen, zord, fukar és fondorkodó ember volt, a kinél az ember el sem tudta képzelni, mennyit tett magának félre a királyi jövedelmekből. Fia nem volt, szegény testvérét mégis nyomorogni hagyta s így nem lehet tudni, hogy hova tette a pénzét. Pedig — tizenkét esztendővel ezen események után, mikor egykori tanítványa, Lajos király Mohácsnál elesett, — halálos ágyán az állami kincsekkel együtt a maga pénzét is azzal a meghagyással adta

¹ Istvánfi, 24—25. Brutus, III. 342.

² Jovius XIII. könyve. VII. Kelemen nyilatkozata 1524 februárius 20. Egyháztört. Emlékek, I. 113.

³ Eötvös regényben, Jókai drámában.

⁴ Császár Mihály naplója. Kiadta Horvát István, Verbóczy emlékezete, 208. Lehötzky, Stemmatographia, II. 63. Nagy Iván, II. 178. Századok, 1881., 292. (Fraknói tanulmánya Tomoriról.)

át három úrnak, hogy azt csak Lajos király testvérének, Annának, Ferdinánd osztrák főherczeg feleségének szolgáltassák ki. Az egykorú latin emlékvés szerint: ⁵

«Corvinus egykoron öt jobban szereté egyebeknél,
Mert otthon s nyiltan hú vala és igaz ő.
László is, ki azontul uralgott, nagy szeretetben
Tartá s megbecsülé ezt a derék öreget.
Ám valamennyi között legjobban megszereté, mint
Drága növendék, őt a jeles, ifju Lajos.»

A pünkösdi tanácskozások idején ő maga ajánlkozott, hogy a királyi palotát őrző lovassággal és a nem csekély számú királyi szolgálkkal Budáról a Duna túlsó partján «csavargó és prédáló elvetemült emberekre» tör abban a hiszemben, hogy a nemesek is hozzácsatlakoznak s Buda és a többi város szintén segíteni fogja. ⁶ A király, mint ösmeretes, azonnal fegyverre szólította a nemeseket és polgárokat s meghagyta nekik, hogy éjjel-nappal a pesti táborba siessenek.

Időközben a pesti, vagy inkább a gubacsi táborban levőket elrettentéssel is akarták megtérésre bírni. Mintegy válaszul az apátfalvi gyilkosságokra, Budán június elsején a nemes urak sok kereszttest nyársba húztak. ⁷ Budára hozatták és kegyetlenül megnyúzták ⁸ azt a kereskedőt, a kit Csáky püspök árulójának tartottak. Bilincsekben vitték oda a kereszteseket kísérő elfogott papokat is és ott egymásután gyorsan fölnégyelték őket. Egy szent-domonkosrendi szerzetest, a kit szintén a keresztesek táborából fogtak el, kegyetlenül megsütöttek. ⁹ *Ungarische Geschichte*

Talán ezek a hírek keserítették el a gubacsi táborban álló parasztokat és hajdúkat annyira, hogy Pest városát éjnek idején váratlanul megtámadni, kirabolni, a királyt s az urakat pedig

⁵ Lóg György Budai Ferencznél, Polg. Lexikon, I. 421.

⁶ Istvánfi, 43.

⁷ A Wunderzaichen szerint: «Item die hungarischen Edelleüt, haben am ersten der Creüzer vil gepsizt.»

⁸ Bude crudeliter exoriatu est. A bécsi udv. könyvtár 14.527. sz. kézirata. Tört. Tár, 1905. 274.

⁹ Crudeliter assatus est. U. o.

Buda várából kiüzni készülődtek. Egy egykorú, de ebben a részben nem hiteles adat szerint *Székely* György a sátorból maga intézkedett a megszállás előkészítéséről, kapitányokat rendelt ki s meghagyta, hogy az ellen nem állókat békében elbocsássák, de a várost kiostromolják s a királyt elkergessék.¹⁰ Lehet, hogy ez iránt csakugyan küldött valami parancsot; de ezt csak Nagylak és Csanád vidékéről küldhette *Száleresi* Ambrusnak, a gubacsi tábor parancsnokának, a kit még az Alföldre vonulásakor a főváros szemmeltartására és a királyi hadak gyülekezésének gátlására hagyott ottan. *Száleresi* Ambrus maga is pesti polgár volt,¹¹ s mivel a városban magának is lehetett félteni valója, a rablástól és erőszakoskodástól idáig minden tőle telhető módon visszatartotta a hajdúkat. Úgy látszik, vallásos áhítatból csatlakozott a keresztiesekhez, azonban a had letiltása után is velök maradt, pedig nem volt benne sem nagyravágyás, sem zavargásokra való hajlandóság.¹² *Dósa* Gergelylyel együtt ő képviselte a mérsékeltbb irányt a keresztiesek táborában. Emiatt — mint a jelek mutatják — nem volt nagyon népszerű; de mivel mégis kapitányságot vállalt,¹³ *Dósa* hívei azt a színt adhatták a dolognak, hogy a nemeseken kívül a polgárok is helyeslik és előmozdítják törekvéseiket.

Száleresi Ambrus mellett *Dósa* május közepén csak valami 3000 embert hagyott, de a sereg száma május 24-e óta¹⁴ újabb fölkelőkkel és hajdúkkal is gyarapodott.¹⁵

¹⁰ U. o. 275., a kézirat lapszélén.

¹¹ Hasonló név nincs azon pesti, budai és ó-budai személynevek közt, a melyeket a középkorból Budapest történetében (III. 335–368. l.) *Salamon* Ferencz állított egybe. Legközelebb talán az 1489-ben és 1492-ben említett *Pwttthon* alias *Selezy* de *Czynkotha* áll hozzá. (U. o. 367.) A *Seiler*, *Schaller* vagy más ehhez hasonló német név lappanghat benne.

¹² *Praeerat perduellium castris Ambrosius Saleresius, civis olim Pesthanus, quem Georgius legatum ibi reliquerat, vir haud ambitiosus aut turbulentus.* *Istvánfi*, 43.

¹³ *Jovius* szerint (90. levél, 2. oldal)

Lukács, *György* testvére volt a vezér; *Barbaro* *Dániel* szerint pedig (*Storia Veneziana* dall' anno 1512 al 1515.) a nagylaki csata után *György* maga *Temesvár* alá ment, s egyik testvérét (un fratello di lui) Buda ellen küldte. (*Archivio*, VII., 1054.) Ezt még *Brutus* (I. 389.) sem írja utánuk. Elesik tehát *Jovius*nak az a meseje is, hogy *Lukács* a csata után kevesed-magával *Dósa* *György*höz menekült.

¹⁴ Török szerint (Magyarország primásai, 160.) *Bornemisza* már május második felében megverte *Száleresit*. Ez azonban nyilvános tévedés.

¹⁵ *Erre* mutat a négy vármegye június

A míg ez a tábor együtt van, senki sem remélhette, hogy a fővárost környező vármegyékben a nyugalom helyre áll; hiszen a hevesvármegyei és más vidéki keresztések is keresték velök az összeköttetést. «Az átkozott, legbűnösebb keresztrefeszítők magukat keresztéseknek nevezik — panaszkodtak Nógrád-, Hont-, Pest- és Hevesvármegyék rendjei a szentlőrinczi táborban tartott gyűlésekben,¹⁶ — holott inkább Krisztus keresztjének üldözői. Mert a keresztéseknek, jobban mondva a kínzóknak nevezett parasztok dühe *Székely (Dósa) György*, ama nyilvános rabló és annyi baj szerzője vezetése alatt úgy elvadult, hogy a Tiszántúl a Maros folyótól Nagyváradig és Debreczenig majdnem minden nemest kiöltek.» Bizonyára ez történt volna velök is, «ha — úgymond — a könyörtelen és irgalmas Isten nyomorúságukat meg nem szánván, meg nem engedi, hogy őket minap véres harcban *Pásztó* város mellett dicsőséggel leverjék.»

Pásztó Hevesvármegyében, Nógrád határán, a Mátrahegység északnyugati tövében fekszik s ez a csata június 10. táján történhetett. A csata körülményei és részletei egyáltalán ösmeretlenek. Valószínű, hogy a pásztói cziszterci apátság, a Guthi Országok, Verebélyiek, Kazai Gyulafiak és Széchyek itteni jobbágysai is résztvettek benne. Hatalmaskodásra azelőtt egyik-másik földesuruk maga készítette őket; pl. hogy fegyveresen elverjék és elkergessék az urak házában megjelent dicatort és két szolgabíró,¹⁷ egész csomó jobbágyot küldjenek ki egy másik ottani jobbágy megkárosítására,¹⁸ vagy hogy velök veressék agyon András deákot, a pásztói tanítót.¹⁹

16-iki levelének az az állítása, hogy «ennek a tűznek veszedelme . . . ezen a héten (a mely június 11-ikén kezdődött) már Heves-, Külső-Szolnok, sőt Pest vármegyében is kezdett pusztítani»; még pedig — mint ugyanazon levélből kiténik, mostan már másodsor. Giuanne a gubacsi csatában megvert parasztok számát csak 3000-re becsüli. Marino Sanuto, II. 278.) Barbaro szerint (Archivio, VII, 1054.) 5000-en voltak.

¹⁶ In crastino festi sacratissimi corporis Christi. Kassai levéltár, 925D. sz., egykorú másolat. Kaprinai-kéziratok, XXVII. 196—198. l. Magyar fordításban Nagy Ivánnal, Nógrád vármegye tört. I. 189—191.

¹⁷ II. Ulászló 1501 június 13. Békefi, A pásztói apátság tört., 458—459.

¹⁸ Encsi Fülöp alispán jelentése a királyhoz 1503 januárius 23. U. o. 459—461.

¹⁹ Perényi Imre nádor 1509 július 3. U. o. 463—464.

A pásztói csata után a nemes urak a velök levő királyi katonákkal együtt Pásztó és Hatvan közt a lőrinczi pusztán²⁰ ütöttek táborn s onnan figyeltek a keresztések mozgalmaira. Már azt hitték, hogy az ország a Duna-Tisza közt, Szegedtől az ország felső részéig lecsöndesedett; legalább nem hallották hírét, hogy a parasztok ismét mozognának. Június közepén azonban arról értesültek, hogy «a keresztrefeszítőknek, vagyis kuruczoknak» két paraszttábora is áttört a Tiszán s az egyik *Várkony*, a másik pedig, hozzájuk közelebb, *Heves* városánál ütött táborn azzal a szándékkal, hogy határaikat feldőlják, elpusztítsák és az összes nemességet kiirtsák.²¹ Kétségtelen, hogy Száleresi Ambrusnak Gubacsnál álló kuruczait is segíteni akarták.

A négy vármegye rendjei június 16-án a lőrinczi táborban tartott gyűlésökben elhatározták, hogy a közelgő Szent Iván napjára, június 24-re, a maguk és a szomszéd vármegyék erejét *Hatvan* városában szedik össze s azután megindulnak, hogy őket a hatalmas Isten segítségével visszanyomják, szétverjék és kiirtsák. Nem titkolták el fölháborodásukat és csodálkozásukat, hogy mikor — a költővel szólva — róluk van szó, mert már a szomszéd fala ég,²² Abaújvármegye nemesei nem sietnek nyomorban levő testvéreik segítségére és a magok védelmére. Vagy azt hiszik talán, hogy megmenekülnek, ha ők ezen a vidéken veszedelembé jutnak? Pedig nem menekülnek meg sem ők, sem az ország többi nemesei és urai; mert az ellenségnek az a szándéka, hogy ebben az országban egy nemes vagy úr se maradjon meg, hanem kiirtsák minden nemzetségeket, minden ivadékukat. Bihar-, Békés-, Zaránd-, Csanád- és Aradvármegyék nemességét a tűz már elemészttette s ezen a héten Heves-, Külső-Szolnok-, sőt Pestvármegyében is pusztítani kezdett; s ha ezeket is elpusztítja, akkor kétségtelenül belekap a tűz Abaúj-

²⁰ A június 16-iki oklevél keltezése szerint Szentlőrinczen. Azt hiszem, Lőrinczit, és nem a Pest közelében levő Szentlőrinczet kell érteni, hol farkasszemet néztek volna a gubacsi paraszt-táborral,

mit bizonyára megemlítettek volna leveleikben.

²¹ A négy vármegye levele június 16-án.

²² Tunc tua res agitur, paries dum proximus ardet.

vármegyébe is és azt szintén elhamvasztja. Ha azok a feldúlt vármegyék hamarabb és gyorsabban gondoskodtak volna magukról és dolgaikról, nem semmisültek volna meg sem maguk, sem jószágaik s gyalázat nem érte volna feleségeiket és gyermekeiket. Mivel azonban nem gondoskodtak idején, kincseikkel, javaikkal együtt fejüket is elveszítették. Hogy tehát ők hasonló sorsra

106. A PÁSZTÓI TEMPLOM XV. SZÁZADI EREKLYETARTÓ FÜLKÉI.

ne jussanak, arra kérték Abaúj s a szomszéd vármegyék nemesseit, hogy ne késsenek a segítséggel.²³

Egy másnap, június 17-én kelt budai levél²⁴ a külföldet is mindenféle rémhírekkel ijesztgette. A keresztések királyt és kincstárnokot választottak maguknak. Királyuk *Bánkúr* Menyhértnek, a kereszt istenadta népe királyának nevezi magát, a ki alattvalója a magyar királynak, de nem a püspököknek és a nagyuraknak. A hol a keresztések megfogják, vagy legyőzik

²³ A négy vármegye június 16-iki levele.

²⁴ Datum am Sampsztag nach Viti zu Ofen, a Wunderzaichenben.

a püspököket és nemeseket, ott fel is nyársalják és elvesztik, a mijök van. Legközelebb is fölnyársaltak egy rossz püspököt nemesembereivel együtt, a kiket csak elfoghattak. S azt a hatvanezer magyar forintot, a mit náluk találtak, széosztották egymás között s még sokkal több kincset és pénzt vettek el; meg sem lehet írni, mennyit, de ennél is több volt. Most már többre becsülik a keresztesek számát százezernél és számuk a vidéken naponként gyarapodik. A magyar király mindennap sok katonát vár Cseh- és Morvaországból, más helyekről is több ezeret, s azt hiszi, szétkergetheti és leverheti velök a kereszteseket, a mivel azonban ezek nem törődnek. De hogyha leverheti is őket, a királynak azután meggyűl a gondja, hogy a vendégeket hogyan távolítsa el az országból. A keresztesek a magyar király ellen semmit sem akarnak tenni, csak a nagyurak s a többi nemesek és főpapok nem biztosak velök szemben. Van egy a keresztesek között, a kit *Székely Györgynek* (Zägl' jörg) neveznek; ez az okozója ennek az állapotnak és a fölkelésnek. A hadinép s a nemesiség fegyverkezik s minden órában kész a keresztesek megverésére; de a levél írója szerint jobb, ha nem támad, mert baj történhetik vele, mint történt is már, mivel a száma csekély volt. Mostanában azonban néhány vitéz csatát vívott. Például eddig a mai napig (június 17-ig) sok nép esett el mind a két részen, nem is szólva arról, hogy egy meglehetősen nagy háborúban a nép majdnem elveszett.

A kormányra nézve különösen kényelmetlen és szégyenletes volt, hogy Száleresi tábora állandóan fenyegette a fővárost, sőt magát a királyt is. A mint arról értesült, hogy a tiszántúli kereszteseknek két csapatja is átkelt a Tiszán s a Hevesnél állomásozó tábor alkalmasint a Lörinczinél álló nemeseket, a várkonyi pedig — a gubacsival egyesülve — magát a fővárost készül megtámadni, Bornemiszát gyors cselekvésre intette.

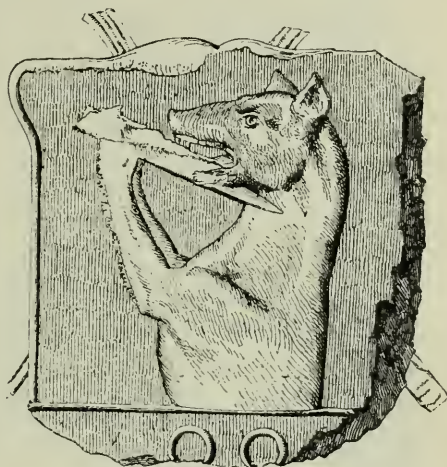
A nádor, ki betegsége miatt mozdulni is alig tudott, az első felszólításra azonnal segítséget küldött.²⁵ Első sorban a május

²⁵ A 14.527. sz. bécsi kézirat. Tört. Tár, 1905. 275.

29-i rendelet következtében nála gyülekezőket indította Budára, hová a főváros közelében lakó nemesség is fegyveresen sietett.² A pesti és budai polgárok gyalogságot adtak. Számuk oly tekin-³telYES volt, hogy *Bornemisza*²⁶ nem tartotta szükségesnek az útban levők bevárását. Alvezérek gyanánt *Tomori Pált, Batthyány Ferenczet* és ennek barátját, *Móré Lászlót* választotta maga mellé.

*Tomorit*²⁷ már Erdélyből ismerjük, a hol 1503 óta többször teljesítette a kormány megbízásait. Megnyerő modora mellett a századok őt erélyes föllépése miatt is kedvelték, a széke-lyek azonban gyűlölték, mert fölkelésüket, a melyet az ökörsütés miatt 1506-ban támasztottak, kíméletlenül leverte. Az oláhoknak tetszett, mert — mint már fogarasi vár-nagy — egyetlenegy oláh job-bágy meggyilkolásáért az egész Köhalom községet meg-büntette. Egy alkalommal (1512) a kormány őt küldte követ-nek Konstantinápolyba, de már Szendrőben találkozáván a török követtel, vele együtt tért vissza Budára. Most legnagyobb pártfogójának, Bornemiszának hívására jelent meg Budán és a lovas előhad vezetését vette át.

Batthyány Ferencz, Boldizsár kőszegi kapitány fia, ebben az időben 28 esztendő volt. Kitünő vívónak ösmerték, de katonai sikerekre még nem hivatkozhatott. Hadi dicsőségre alkalmat most ugyanazon Bornemisza adott neki, a kinek emberei ellen

107. TOMORI CZÍMERE.

²⁶ Parkamesa — a hogy a Wunder-zaichen s az Aufriuf (mely szerint nemések követték Bornemiszt) és Bernamisus, a hogy Guanne augusztus 11-ikén írja (Marino Sanuto, II. 278.) Barbaronál (Ar-

chivio, VII. 1054.) Bornomissa, Brassó számadásaiban (Quellen z. Gesch. Kronstadt, I. 201.), vagy Borne-Miza.

²⁷ Életrajzát megírta Fraknói a Századok 1881. évi folyamában.

tizenegy esztendő mulva, mint már horvát bán, Budavár kapui előtt valóságos kis ütközetet vívott. Tárnok, főpohárnokmester lett belőle, öreg korában a nádorsággal is megkínálták s nyolczvan esztendeig élt, de első kísérletétől fogva csak 18 évet töltött a vitézi pályán. Barátja, Csulai *Móré* László, a király egyik apródja, a ki csatába a mostani polgárháború idején ment először, de azután 29 esztendeig sok csatában vett részt a törökök ellen. Mint ezeknek a rabja halt meg a konstantinápolyi Héttoronyban, pedig, hogy szabadúljon, áttért a mohammedán vallásra.

Mind a három fiatal ember (hiszen a köztük legöregebb Tomori is csak negyvenesztendős volt) mostantól fogva emelkedett igazán rangban és kitüntetésekben. Most polgárvér ontására készültek, de hogy jó hazafiak voltak, egyszerre mutatták meg mind a hárman tizenkét év mulva a mohácsi csatában, hol «Tomori, büszke vezér» el is esett. A másik kettő még megérte, hogy a jobbagyok, a kiket szolgálkká tenni törekedtek, visszanyerték elvesztett szabadságukból a költözködés jogát.

Bornemisza velök, az egybegyűjtött ezer lovassal és számos gyalogossal,²⁸ kik az egytelkes nemesek közül kerültek ki, könnyű csolnakokon, vagy pedig gerendákból összerótt tutajokon, végül a nemesség félholdalakú hajókon kelt át a Dunán.²⁹ A historikus költő szerint:

«Forró nap vala, Szírius, a bösz csillag, ezúttal
Egy zónába került a szarvas Kossal, a Rákkal
S legközepén metszette az állatkört ez a zóna.»

Az átkelés és a támadás tehát éppen a kalendáriumi nyár kezdetén, június 21-én történhetett.³⁰ Alkalmasint a Haltérre nyíló (a mai Erzsébethídtől kissé délre eső) réven kelt át s onnan legrövidebb úton a Vízikapu- (most Borz-), Kecskeméti- (most részben Borz- és Papnövelde-) s Úri- (most Kecskeméti-)

²⁸ Giuanne tudósítása 1514 augusztus 11. Marino Sanutonál, II. 278.

²⁹ Taurinus, IV. ének, 121–122. vers.

(Engelnél, 159.). Bartholinus, D2. levél, 2. oldal, utolsó sor.

³⁰ Taurinus, IV. ének, 132–134. v. 159. l.

utczán juthatott ki a Kecskeméti-kapuhoz. A város falain kívül, itten, a mai Kálvin-téren túl állíthatta fel katonáit, a kiket állítólag beszéddel buzdított harcra. Mert sorsuk bizonytalan ugyan, de a kiket a reménység hevít, tudják, hogy a reménység a halandók kincse, a bátorság pedig várfala. Nem csekély dicsőség vár reájok; megtarthatják idáig szerzett hírnevöket, vagy pedig új hírnevet szerezhetnek, aszerint, a mint viselkednek.³¹

Alvezérét, *Tomori Pált*, egy lovascsapattal óvatosan küldte előre, délfelé, hogy a keresztesek apróbb táborait,³² de különösen gubacsi táborát és hadállását kikémlelje; azonban ő maga is elindult utána.³³ Ma már jóformán mindenütt házak, utcák vannak ott, a hol — a Kecskemét felől vezető úton, — a nemesek hada előrenyomult. A paraszttábor Szentlőrincz és a gubacsi puszta közt, de Gubacs faluhoz mégis közelebb állott.³⁴ A tábor helyét északon Erzsébetfalva, Kossuthfalva és Kispest, keleten Szentlőrincz, délen a Kossuth Ferencz-telep és nyugaton Soroksár elég élesen határolják. A többnyire északnyugatról délkelet felé, a soroksári Dunaággal egy irányban húzódó homokbuczkák közül a legnagyobbak sem magasabbak 112 - 116 méternél; csupán a keleti oldalon, Szentlőrincz délnyugati sarkán van egy 142 méternyi emelkedés. Kétségtelen, hogy a parasztok ezeket a kilátásokat mind megszállották s onnan örködve, a vetések közt elönyomuló lovasokat idejében észrevehették.

Ekkor a nép sorából — ha igaz³⁵ — előugrott egy keresztes és arra kérte Bornemiszát, hogy bocsásson meg nekik; őket

³¹ U. o., iv. 148—157. v., 160. l.

³² Taurinus, iv. 129. v. 159. l.

³³ Istvánfi, 43.

³⁴ «Rustici et Hajdones in campo Gubach castra metati sunt», írja a bécsi udv. könyvtár 14.527. sz. kézírata. (Tört. Tár, 1905. 275.) «Hic prope Gubach», írja a királynak június 26-ikán (Kassai lt. 921. sz.) és «prope Gubach», ugyanannak június 27-ikén kelt levele (Bártfai lt., 126. sz.) Gubacs Verancsicsnál, Összes munkái, II. 8. «Prope pagum Subad» (Gubacs) áll sajtóhibából

Bartholinusnál (D3. levél, 3. sor). Ő különben, úgy látszik, azt hiszi, hogy Bornemisza itt a keresztesek derekserege ellen harczolt. Barbaro (Archivio, VII. 1055.) csak annyit mond, hogy Bornomissa Pesten a Duna mellett, Budával szemben, elhelyezkedvén, többé nem kerülhette el a csatát a keresztesekkel. (A csatahely nevét nem ősméri.)

³⁵ Taurinus, jól kiczikornyzva, de kétségtelenül nem alap nélkül, iv. ének, 158—191. v., 160—161. l.

Székely (Dósa György) valósággal kényszerítette a parasztháborúra. Akaratlanul mentek bele a háborúba s félelemből ütöttek pártot. Büntessék meg őt igazságosan és a sok helyett csak ezt az egyet fejezzék le, a ki a szegénységet rávette a parasztháborúra. Bocsásson meg tehát, szánakozzék az özvegyeken, árvákon, adja vissza otthonukat. Hiszen a hazának füstje is ragyogóbb a külföld tűzénél. Nagy veszedelemben a valódi bűnök is bocsánatot érdemelnek. Engesztelődjék meg, felejtse el haragját, fenyegetéseit és bocsássa meg a félrevezetett katonák tévedéseit. Hadd menjenek haza; hiszen ezek után unokáik is kerülni fogják a kemény háborút. Legyen vége a parasztháborúnak és soha, míg a világ világ lesz, a paraszt nem akar uralkodni többé, nem vágyik kormányra, sem a városokra, hanem beéri a földműveléssel: szántással, vetéssel, aratással; megfizeti tartozásait, teljesíti jobbágyi kötelességeit s áldani fogja Bornemisza nevét. A vezér azonban olyanformát felelt, hogy késő bánat eb gondolat; a ki későn bánja meg a bűnét, már ennél fogva is bűnös; most tehát el kell venniök büntetésöket. Tűzhalállal, keresztrefeszítéssel, kerékbetöréssel kell meghalniök.

De ha volt is talán, a ki kért, a többi támadott. A lovasparasztok parancsszót sem várva, minden rend nélkül és dühösen rontottak Tomorira,³⁶ ki azonban csekély vagdalkozás után megszalasztotta őket; sokat megölt, néhányat pedig foglyúl ejtett. Ezeket, kik közt egy pap is volt, Bornemisza kivallatván a sereg körülményeiről, egy-től-egyig kivégeztette.³⁷

Azonban most már *Ambrus* vezér közeledett feléje csatarendben, lobogó zászlókkal. Hogy a vérontást kerülje, — «jó nemes lelkéhez képest» a szintén csöndesebb természetű *Száleresi* Ambrus elé híradókat, követeket küldött,³⁸ kik a király

³⁶ Az egész Jovius, Istvánfi és Brutus szerint. Sajátságos, hogy Galgóczy K. (Pest-, Pilis-, Solt-Kis-Kún megye Monogr. Budapest, 1877. III. r. «Isaszeg.») nem szól erről a részletről.

³⁷ Jovius (90. I. 2. old.) és Brutus (I. 390.) szerint 8-at lenyakaztatott, 5-öt karóba

húzatott, de csak a kivívt teljes győzelem után, a mi valószínűbb is. És ez Jovius szerint «*gratissimum nobilium oculis spectaculum*» volt. Bornemisza szelidségének sem bizonyítéka.

³⁸ Tört. Tár, 1903. 275. Brutus szerint egy követet küldött. I. 377.

nevében kegyelmet ígértek nekik, ha fegyvereiket leteszik, a királynak hűséget fogadnak és foglalkozásaikhoz visszatérnek. A jobboldalra tartókat megkegyelmeztettek, a baloldalra állókat ellenségeknek fogják tekinteni. Ambrus és azok a jobbágyok, a kiket inkább vallási lelkesedés tartott vissza a keresztetek

108. MAGYAR HARCZOS A XVI. SZÁZADBAN.

táborában,³⁹ csakugyan jobbfelé vonultak.⁴⁰ A hajdúk azonban árulóknak szidták őket, nem akartak engedelmeskedni, hanem baloldalra húzódtak és kemény csatára készültek. Ötezren maradtak, de nem volt elismert vezérök.⁴¹

Bornemisza néhány ágyút süttetett el rájuk és szekértábo-

³⁹ Jovius (id. h.) azt hiszi, hogy az Ambrus alatt levő csapat már korábban meghódolt és a gubacsi csatáról csak akkor szól, miután a csanádíró

már megemlékezett, Lukácsot mondván vezérnek.

⁴⁰ Jovius id. h. Brutus, I. 381.

⁴¹ Brutus, I. 382. és Tört. Tár., 1905. 275.

rukra.⁴² Tomori lovassága dob- és trombitaszóval támadta meg őket. Villámként csaptak össze — mondja a kor poétája⁴³ — s az egyiket a szolgálai félelem, a másikat a szabadság hevítette. Bornemisza maga a nehéz lovassággal és a gyalogsággal indult nyomába. A hajdúk rövid küzdelem után kénytelenek voltak meghátrálni; kivált a gyalogság szenvedett jelentékeny veszteséget. A királyiak szekérsánczczal⁴⁴ körülvelt táborukat is elfoglalták és elrombolták.

Szerencse, hogy a vezér nem engedte kizsákmányolni a győzelem előnyeit. A keresztések két irányban próbáltak menekülni: az egyik rész a Duna, a másik a Rákos felé futott. Azokat, a kik a Duna felé menekültek, a győztesek belekergették a folyam hullámaiba. Csak kevesen vergődhettek át a Csepelszigetére, mert úszás közben sokan a vízbe veszttek. Mind a két parton jajgattak és kiabáltak s a Duna mély ágya a holttestek temetője lett.⁴⁵ A kik északkelet felé, a Rákos balpartján futottak, annyiban jobban jártak, hogy Bornemisza az *irsvaszegi* (izsaszegi) erdőnél az üldözést abbahagyatta.⁴⁶ A Rákospatak északfelől bizonyos irányba szorítván őket, homokos talajon Szentlőrinczen s Péczelen át 20—21 kilométert kellett szaladniok; képzelhetni tehát, hogy a királyiak lovassága, főleg a gyalogságban, igen nagy károkat tehetett. «A mező holttestekkel van földve».⁴⁷ Még jól jártak, a kiknek szemeire örök éj borult. 400-ra teszik a halottak számát. Az életben maradtak orrát vagy fülét Bornemisza levágatta s az elfogottakat pár nap mulva diadalmenetben vezette vissza Budára. A megcson-

42 Jovius, 90. lev. 2. old.

43 Taurinus, IV. 202—203. v., 162. l.

44 Jovius, 90. levél, 2. old.

45 Taurinus, IV. 210—229. v., 162. l.

46 Istvánfi, id. h.

47 Giuane augusztus 11-ikén így ír erről: «In questo tempo se intese a una villa lon i mia 5 di nostri Italiani di Buda, erano adunati da zercha 3000 de diti cruciati, i quali venivano ala volta de Peste, che una terra per mezo appresso el

Danubio, et erano per voler prender quella. E si la sorte prometea, havessono roto li nostri, che li andono al incontro e Buda e ogni cossa era sotto villani in modo, che si messe in hordine un capitaneo, se chiama Bernamisum valente vecchio, et con zercha persone 1000 tra cavallo et a pie andoli in contra, e li aquisto, e taio a pezi da 400 di lhor, lo resto prexe. E con la grazia di Dio vene con bella victoria...» (Mar. San., II. 278.)

kitottaknak egy részét hazabocsátotta, hogy példaképen szolgáljanak, mi vár az ellentállókra; 16 főbb lázadót pedig átszolgáltattott az országtanácsnak, mely őket másnap a Rákoson kivégeztette, fejükbe tüzes sisakot tétetett, oldalt, mellükön vagy testök hosszában vonatta őket karóba,⁴⁸ azután fölnégyeltette,⁴⁹ a hajdúkat megférfiatlanította,⁵⁰ a zsákmányt pedig a társzeke-
reknek hosszú sora szállította Buda és Pest falai közé.⁵¹

«*Dusburg* a német lovagrend történetében előrebocsátja, hogy a lovagok megtámadtak egy eretnek lakosságú vidéket s elpusztítottak mindent: városokat, falvakat, fákat, csűröket; levágtak a tehetetlen öregektől kezdve a bölcsőben fekvő gyermekig mindenkit, hogy élő ne maradjon ottan; s ezzel végzi történetét: et reversi sunt gaudentes, plaudentes et laudantes clementiam Salvatoris.» Sacynak⁵² éppen a Dósa-fölkelésre alkalmazott ezen szavai jutnak eszembe, mikor Istvánfinál, a korhoz elég közel álló történetírónál olvasom, hogy «ezt az eredményt szerencsés jósjelül tekintették az egésznek bevégzésére».⁵³ Csak a szegény királyról mondják, hogy megszánta a hátrakötött kezű foglyokat, a vérző parasztokat. És elgondolkozott, az elfajult földművesek kezébe ki adta a kardot, ki vette rá őket, hogy földecskéjőknél többre becsüljék a tábort? Az oktalan szolganépet ki birta rá, hogy ekkora zajt csapjon? Győztes módjára most halállal büntethetné őket, de győztesen is inkább megkönyörül s nem áll bosszút rajtuk; kiméli alattvalóit s a legyőzötteknek kegyelmet ad. Hadd menjenek haza. Műveljék elhanyagolt szöleiket, szántóföldjeiket, trágyázzák lesoványodott legelőiket, javítsák ki házaik lyukas tetőit! Hanem az istentelen vezér, Dósa, megérdemli, hogy testvéreivel és vezértársaival együtt Szent Lőrincz módjára tűzzel pörköljék meg.⁵⁴

⁴⁸ A bécsi udv. kt. 14.527. sz. kézírata, Tört. Tár, 1905. 275. Marino Sanuto, II. 279. és Istvánfi, 43.

⁴⁹ Verancsics, II. 8.

⁵⁰ Tört. Tár, 1905. 275.

⁵¹ Taurinus, IV. 238–240. v., 163. l.

Ó különösen borzalmasan írja le a kínzásokat, IV. 271–291. v. 164. l.

⁵² M. de Sacy, Histoire générale de Hongrie. (Páris, 1778.) I. 398–399.

⁵³ Istvánfi, 44.

⁵⁴ Taurinus, IV. 241–269. v., 163–164. l.

NIX. A DEBRŐI ÉS AZ EGERVÖLGYI CSATÁK.

KERESZTESEK idáig Pásztónál és Gubacsnál szenvedtek nagyobb veszteségeket. Hevesvármegyében, a parasztlak hevesi és várkonyi táborában bizva, mindamellett június második felében is mozogtak,¹ szervezkedtek s az időknél, a magyar szellem föllobbanásának egyik jele, hogy *Fegyvernek* városa éppen ebben az időben készítettett magyar köriratú pecsétet,² a melynek egyenes kétélű kardot tartó pánczélos karja nagyon jól jellemezte a kor hangulatát. Azonban mikor «a négy vármegye» serege arról értesült, hogy Bornemisza a gubacsi táborát megtámadni készül, benne és Bebek János borsodi csapataiban bizva, be sem várta június 24-ét, a hatvani gyülekezésre kitűzött időt, hanem — pár nappal rémüldöző körlevelének kiadása után — június 20-a táján már megindult a hevesvármegyei kuruczok ellen. Hiszen, ahogy Dósa kortársa, Stieröchsel, éppen a hevesvármegyei állapotokról verselgetett,³ mindenütt terjedt az összeesküvés; a parasztlak úgy növekedett, csoportosult, gyülekezett, mint a Hydra; s a hogy a méhek kirajzanak kasaikból, a földművesek is odahagyták kunyhóikat, házaikat, falvaikat, községeiket, hogy az országban mindenütt öldökljenek. A papok és a szerzetesek voltak a vezérek. Olyan jelenet, a melyet Vergilius Maro sem festhetne, Homeros sem rajzolhatna s maró szatirákkal az aquinói (Juvenalis) sem gúnyolhatna jobban. *Székely* (Dósa) György rendelkezett vezéreikkel.⁴

A gubacsi csata napján, tehát június 21-én,⁵ Hevesről a

¹ A négy vármegye többször idézett levele Abaújhoz.

² B. Radvánszky Béla ezt (Századok, 1880. 483—484.) kétségbevonta, azonban Petrovay György (u. o. 694—695.) bebizonyította.

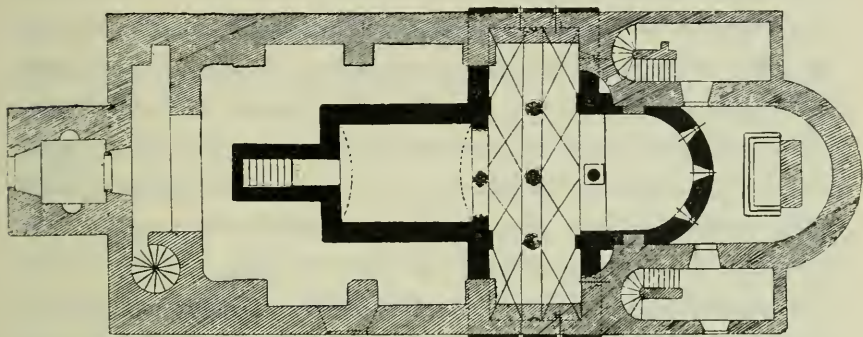
³ Stauromachia, iv. 181—190. v., 150. l.

⁴ Érdekes, hogy ezt Taurinus-Stieröchsel

(u. o. 194. v.) éppen a hevesi események leírásánál, jónak látja külön is fölemlíteni.

⁵ Suriano jelentése nyomán Karácsonyi a Tört. Tárbán, 1891. 339. Ez a dátum annál elfogadhatóbb időpont, mert a királynak a bártfaiakhoz június 26. (Datum Bude, feria 2. post festum Nativitatis beati Joannis Baptiste. A bártfai levéltárban és

kuruczok a Csörszárkán keresztül Eger ostromára, a nemesek pedig a hatvan-gyöngyös-verpeléti úton nyomulván előre, *Debrő* (a mai Feldebrő) táján (circa Debrew) találkoztak egymással. Debrőnek a neve is a hegyek lejtőjén levő mély, vízmosásos helyet jelent. A Tarnafolyó és a Kigyóspatak közt levő határa valóban tele volt vízmosással, a Tarna felé levő laposabb része azonban jó termést adott a Debrőy-családnak, melynek uradalma a szomszédos Tótfalut, Csalt (Szentgyörgy egy részét) és Kált is magában foglalta. Egy kis hegykúpon váracska védelmezte a

109. A FELDEBRŐI ALTEMPLOM ALAPRAJZA.

falut, melynek közepén, a mostani templom helyén, kolostor és román ízlésű díszes templom állott, melynek altemploma még a XIII. század elején épülhetett⁶ s falképek, faragványok ékesítették.⁷ Maga a *Debrőy*-család, mely állítólag az Aba-nemzetségből származott,⁸ alkalmasint erősebb részt vett a mostan kifejlődött

Kaprinai-kéziratok, XI. 59–60.) kelt levele már tud a debrői (circa Debrew) csatáról. Leghatározottabb a dátum Barbaronál (Archivio, VII., 1055.), ki a gubacsi csata után ezt írja: «Bizonyára csodálatos dolog volt, hogy ugyanaz nap más 7000 keresztet, ki Agria (Eger) közelében a debeai (debrői) várat vették körül, Giovanni Draffi (Drágffy) az ország más báróival és nemesével megtámadta s hasonlóképen az ő nagy veszteségekkel megtörte és szét-szórta; és egy ennél még nagyobb sereg»

Amianatanái (Anyavárnál, a Dunántúl) szintén eznap kapitulált.

⁶ Gerecze Péter, A debrői altemplom. Archaeol. Értesítő, 1897. 405–414.

⁷ A falképekről Ipolyi az egeri schematismusban (1865., 143.) s Heves várm. leírásában (1865., 465.) Römer, Régi falképek, 104. s Gerecze, id. h. 412–413.

⁸ Kandra Kabos, Debrői István. Kath. Szemle, 1896. 417–437. és 564–604. Az Aba-származású Debreci-családról u. o. 426–432.

küzdelemben. A családnak legnagyobb embere Debrőy István volt, Zsigmond király kincstartója, a kinek része volt abban, hogy Zsigmondot a rendek a siklői várba csukták s hogy László nápolyi herczegnek, a magyar trónkövetelőnek, némi sikerei voltak s a pártütés még Erdélyben is tért foglalt. A hűtlen nagyúr fia, Imre, a debrői javaknak már csak egy részét kapta vissza; például Tállya, Regécz elveszett, sőt a debrői uradalom maga is a vár nélkül szállt vissza ősi tulajdonosaira, bár utóbb ezt is megszerezték. Két esztendővel a kuruczok mostani támadása után, 1516-ban, már Drágffy János a debrői vár ura;⁹ s nem valószínűtlen, hogy az utolsó Debrőy most esett el, az ősi vár alatt megvívott harcban. A dolog valóban így történhetett, mert *ugyanazon napon*, a melyben Bornemisza a gubacsi csatában győzött, *Drágffy* János szétverte azt a 7000 keresztet, a ki Debrő várát ostromolta,¹⁰ s így a várral és annak uradalmával méltán vehette el jutalmát, a mi azonban bizonyára csak a Debrőyek magvaszakadtával történhetett meg.

Béltéki *Drágffy* János, Drágffy Bertalan erdélyi vajda fia, a debrői győzelemmel alapította meg katonai hírnevét. Ettől fogva ebben a parasztháborúban akarva, nem akarva részt kellett vennie. Már előbb nagy méltóságokat viselt; 1510—1512 közt királyi főétekfogó volt, 1513-ban pedig főpohárnok s ezt a méltóságát 1520-ig viselte, mikor egymásután tárnokmester, temesi gróf, majd országbíró lett s kezében az ország zászlajával, a mohácsi csataterén mint valódi hős fejezte be életét. Mindenesetre tanulságos adalék, hogy Debrőnél is az ország egyik zászlósurának kellett szembeszállnia a lenézett kuruczokkal.

Nem tette őket tönkre. Újra gyülekeztek és újabb próbára készülődtek. *Dósa* György, a hogy Temesvár alatt vereségökről értesült, újabb vezérekre bízta a «fegyvertelen» népet s meg-

⁹ Drágffy 1516 februárius 1. már «ex castro nostro Debrew» keltez. Károlyi-oklevéltár, III. 96.

¹⁰ Rocca di Debea presso Agria. Bar-

baro Dániel, Storia Veneziana, Suriano jelentése nyomán. Archivio, VI. 1055. és ennek nyomán Karácsonyi a Századokban, 1891. 339.

parancsolta, hogy «rögtön tábort üssenek abban a visszhangos völgyben, a melynek közepén a kis Eger pataka, melyről az erős Eger vette nevét, áradásaival el-elönti a földeket és a kerteket».¹¹

Akkor már javában folyt az aratás. A lernai Rák karjainak emésztő lángjai a Procyon és az Ikrek csillagzataig terjedtek,¹² vagyis július elején, körülbelül július 2–5 közt történt, hogy «az okatlan, nyomorult nép» ismét csatára és halálra készült.

Az egri püspök, a kinek erős székhelyét elfoglalni akarta, abban az időben Estei Hippolit herczeg volt, Mátyás király második feleségének, Beatrix királynénak unokaöccse. Még csak harminczöt éves, de már huszonhét esztendeje főpap és tizenkét esztendeje bíbornok. Főpapi pályáját egyenesen mint esztergomi érsek s az ország primása kezdte meg. A fölháborodott közvéleményt ugyancsak későn s ugyancsak furcsán akarták megnyugtatni, mikor tíz esztendő múlva, 1497-ben, VI. Sándor pápa jóváhagyásával cserében az egri püspökséget kapta, primás pedig Bakócz Tamás lett. Ettől fogva Olaszországban lakott, a hol csakhamar milanói és capuai érsek, ferrarai és modenai püspök s hatszoros apát lett, Magyarországra pedig csak nagyritkán látogatott el. Egyik udvari embere, *Ariosto*, az Orlando furioso halhatatlan költője, nem akarta oda követni. Hiszen egy hosszú tél megölné s Magyarországra ege, bizony, csak zordonabb, mint Olaszországé. A tőzeg és a szén melegétől jobban irtózott, mint a pestistől; már pedig ott, a közel Rifeus (az Uralhegység!) zordon aljában ilyen tűz körül esznek, isznak, játszanak és didegnek. Zamatos, erős a boruk s a magyarok közt szentségtörést követ el, a ki a bort körömszakadtáig tisztán nem iszsa. Minden ételök borsos, fahéjas, fűszeres; ő meghalna tőlük!

De őt s nem egy magyarországi olasz udvari emberét és gazdatisztjét ennél is jobban bánthatta a fiatal érsek nagyüri gögje. A kinek eszébe jutott, hogy lánczát lerázza, még jól járt,

¹¹ Taurinus, iv. 194–199. v., 150. l.

¹² U. o. 199–201. v.

ha ura csak bérét tagadta meg és nem üldözte. Neki rabszolga kellett, a ki kutyáit hajrázza, sólymait idomítsa, a vadászatról hazatérve sarkantyús csizmáit lehúzza s őt elválhatatlanul kísérfé. S kevesen fogadkozhattak úgy, mint *Ariosto*, hogy inkább szabadon, mint gazdagon éljenek. Mert csalódik ő eminenciája, ha azt hiszi, hogy azzal a 25 tallérral, a mennyit negyedévenként morogva fizetnek, egy Ariostót életre, halálra lebilincselhet; inkább nyugodtan tűri a szegénységet, mint hogy visszavágyják a rabszolgaságra.¹³

A költő, ki valaha hű szolgájának vallotta magát s kegyei, jó tettei fejében egyetlen vagyonát: Orlando furiosóját neki ajánlotta s őt a xvi. század fényének, díszének nevezte, ezúttal kétségtelenül kelleténél sötétebb képet festett a bibornokról. Hippolitot a nép maga nem ösmerte, mert majdnem folytonosan külföldön tartózkodott. De ösmerte olasz katonai- és gazdatisztjeit, a kik, fegyveres hatalmukra támaszkodva, a jobbágysággal szemben irgalmat nemigen éreztek. A primásnak 40—50 olasz nemes tisztje és 2—300 főnyi zsoldos lovas csapatja (közte 40 huszárja) évenként 3—4000 aranyba, sőt többre is került; azonkívül az egri és a szarvaskői várőrséget is fizette. Az egri vár 28 és a szarvaskői vár 8 katonája ruházaton s ellátáson kívül összesen 216 aranyat s a két várnagy is körülbelül ugyanannyit kapott. A 200 udvari cseléd fizetése és ellátása évenként szintén belekerült 6—7000 aranyba.

Mindez a teher s a fényes udvartartás költsége a jobbágyság nyakába szakadt.¹⁴ Ki gondolt volna a szegény jobbágy saját gazdaságával és tisztességes megélhetésével, mikor a tisztek magát az uradalmat is teljesen elhanyagolták; s nem tudtak annyi gabonát termelni, annyi marhát tenyészteni, a mennyi a belső fogyasztásra kellett? Nem egyszer még a szénát, szalmát is

¹³ Deák Farkas lefordította Ariostonak Hippolitról és Magyarországról szóló szatirját. Századok, 1873. 593—602.

¹⁴ A földesúri haszonvételek mintegy

1000, a dézsma- és papi tizedborok 6000, a gabona s más haszonvételek 8—9000, összesen 15—16.000 aranyforintra rúgtak. (B. Nyáry a Századokban, 1870.)

pénzen vették, mert a termés egy része lábán veszett, nem lévén igák és béresek a behordásra. A majorsági gazdálkodás elhanyagolása szükségképen a jobbágyság zaklatására vezetett a kilenced és a tized beszede alkalmából. Hogy ennek zúgólódását lecsöndesítse, a jószágkormányzó — akkor az olasz *Lardi Taddé* — 1507-ben a tizedből kétszáz csomó tavaszbuázát adott *Werböczynek*. Nem tagadhatta meg — úgymond, — mert ő maga kérte s mert az országban, kiváltképen a parasztnépre, nagy a befolyása.¹⁵

Az olasz jószágkormányzó s a központi magyar számvevő ügyelt föl a sajó-hídvégi, cziráki, türkevei, szentmarjai, simándi, gyöngyös-püspöki és belpátsági hét tisztartóságra; s rendkívül jellemzők azok a számadások, a melyek mind-ezen uradalmaknak és az egész püspökségnek akkori gazdasági állapotait ösmertetik.¹⁶ A latifundium, tisztán terjedelmé-

110. VI. SÁNDOR PÁPA ÉRME.

nél fogva, nem lehetett irigység tárgya. Hiszen az egri püspökség uradalma, mely ötven helységre terjedett ki, alig ért többet mai becslés szerint 600.000 koronánál s jövedelme sem ment többre 15–20.000 aranynál. Ma helyesebb és okszerűbb gazdálkodás mellett egy 4–500 holdas birtok értékesebb és jövedelmezőbb lehet, mint az az akkori egész rengeteg uradalom. A jobbágy nem szakadt meg sem az úr dolgában, sem a magáéban, ha például a hét faluból álló belpátsági uradalom majorsági földjeibe csak 60–70 kila (2100–2600 liter) őszi gabonát vetett el, vagy ha a majdnem hétezer holdas Tárkányban a lakosok összes gabona (búza és zab)-termését csak 1400 csomóra, tehát körülbelül ugyan-

¹⁵ B. Nyáry Albert a Századokban, 1870. 359.

¹⁶ Ugyanó a modenai Hippolit-codexekről u. o. 275–290., 354–370. és 661–687. l.

annyi köbölre becsülték. De éppen az volt a baj, hogy az úr dolgában való robotolás, a roppant távolságok miatt, nagy idő- veszteséggel járt s a jobbágy a legsürgősebb munkaidőben nem ért rá a maga földjének művelésére; másrészt pedig ára sem volt a gabonának, a jószágnak; ha tehát pénzbeli tartozásainak eleget akart tenni, majdnem mindenét igazán potomáron kellett eladnia. Az árat első sorban a vételre szoruló püspökségi ura- dalom szabta meg, miközben a földesúr bizonyára a maga hasznát kereste, nem a jobbágyáét. Az olasz tiszték a maguk hazájában 3-4 annyit adtak gabonáért vagy állatért, mint itten. Talán csak a lovakért adtak európai árat.

A hevesvármegyei nép tehát bizonyára főképen ezen gazdasági kizsákmányolás miatt volt elkeseredve az egri püspökség idegen tisztjei ellen s mostan emiatt akart leszámolni velök.

Estei Hippolit jószágigazgatója s hadainak parancsnoka abban az időben Dr. Gian *Bonzagno* di Reggio, tehát szintén olasz volt. Kétségtelenül nagy műveltségű férfiú, a ki olaszországi egyetemeken szerezte doktori címét s két, három esztendővel ezelőtt jött Magyarországra, hol katonai, politikai és tudományos munkásságával, mely mostan és itten kezdődött, szép jövedőt biztosított magának. Váradí prépost, majd csanádi püspök lett belőle s királya megbízásából Velenczében is járt mint követ.¹⁷ Egy kanonoktársa azzal dicsérte, hogy jártas az egyházi jogban és a törvényekben; lelkesedett az irodalomért, sőt talán maga is írt verseket s a mellett jól forgatta a kardot.¹⁸ A vezérlet azonban nem őt illette, hanem magát a püspök-érseket. A közvélemény s utóbb maga a törvényhozás is¹⁹ abban látta a hevesvármegyei zavargások főokát, hogy az egri püspök, ki egyúttal Hevesvármegye főispánja volt, nem lakott székhelyén, a vármegyében. Elősmerte ugyan, hogy néha a főispánok hanyagsága és vétke, néha pedig azoknak erőszakossága és túlkapása miatt sok alkalmatlanság következik be; de mindezt kisebb baj-

¹⁷ Bunyitay, A váradí püspökség tört. II. 54-55.

¹⁸ Taurinus, IV. 214-215. v., 151. l.

¹⁹ 1514: LVI. t.-cz.

nak tartotta, mint azt, hogy nagy veszedelem idején a főispán nincs otthon s nem vezeti a nemességet. Ebből a mostani szorult helyzetből az ország még abban az esztendőben azt a tanulságot vonta le,²⁰ hogy a hevesi főispánságot ezentúl világi ember viselje mindaddig, míg a püspök a külföldön lakik; s ez a méltóság csak akkor szálljon vissza az egyházra, ha a püspök hazajön, vagy helyben lakó egyházi utódja lesz.

A debrői csata abban különbözik a július elején Egertől délre, valahol Maklár táján vívott csatától, hogy a nemesség helyett uradalmi csapatok támadtak s a fő- vagy alispán helyett az olasz *Bonzagno* vezette a püspöknek mintegy 300 főnyi fizetett hadát, melyhez azonban kétségtelenül nemesek is csatlakoztak.

A kuruczok ékalakban rohantak reá, de ő a keresztesek gyalogságát mind egy szálíg szétszórta és sírdombokkal töltötte be a mély völgyet; véres lett az egész Eger folyó; a mezők még mostan is csontoktól fehérlenek s porukat a szél elviszi egészen odáig, a hol a Kárpátok havasai Sarmatiát elválasztják a szép Magyarországtól. . . .²¹

Két hét alatt tehát az urak két ízben győzték le Hevesben a kereszteseket, a minek híre Budán a királyi tanácsban nagy örömet okozott. Azonban *Perényi* Imre nádor, a kinél — a humanista költő szerint²² — Solon óta nem volt külön törvényhozó s a kinél bölcsebb egy spártai sem lehetett, az urakat újabb munkára sarkalta. *Dósa* György, a ki bűnei miatt híresedett el, karddal vág magának utat, felgyújtja az urak kastélyait s parasztfegyverekkel szórja szét a nemes atyafiakat. Nem szabad tehát késlekedniök. Már nemcsak Ausztria retteg, hanem maga a szép Bécs is, a melynek tornyán a győzedelmes Miksa császár sasos zászlaja lobog. Magyarország folyói véresek és az urak eleget hallhattak róla, hány főurat öltek meg, hányat húztak karóba, hány polgárt mészároltak le.²³

²⁰ Ugyanannak 2. §-a.

²¹ *Taurinus*, IV. 216—221. v., 151. l.

²² U. o. IV. 228—230. v., 151. l.

²³ Ez *Taurinus poetica licentiája*.

A polgárokat általában véve nem bántották.

Az idő eljár s a maga idejében dicséretes ugyan tanácskozni, hanem jobb, ha a dolgok megtörténte előtt tanácskoznak, mint azután. A mit ma megtehetnek, ne halaszszák holnapra s a haza határai közt ne túrják meg tovább a haza tolvaját, a ki fegyverrel, tüzzel, vassal pusztít s megrohanja a várakat. Csak nem félnek olyantól, a kinek tőlük kellene félnie? Vagy annyira nem bíznak többé magukban? A kereskedő már elkerüli a városokat, a polgárok odahagyják házaikat s többé ők maguk, az urak is, a nép söpredéke miatt alig maradhatnak meg Budán; hiszen nekik adták oda a város kulcsait s esztelenül az őrséget is rájuk bízták. A nemességnek végre meg kell magát embevelnie s fölkelnie, cselekednie késedelem nélkül.²⁴

A király valóban újabb felhívásokat intézett a nemesekhez, de erős középponti szervezetet most sem adhatott hadaiknak. Így tehát minden vidéknek a maga erejével kellett harcolnia a kuruczok ellen. Ez annál feltűnőbb jelenség, mert a nemesek úgy tudták, hogy ha *Dósa* György messze jár is ezektől a csataterektől, vezérei mindenütt az ő parancsára, vagy legalább tekintélyére hivatkozva cselekesznek.

XX. A SAJÓ ÉS A BODROG KÖZÖTT.

NÉGY vármegye (Hont, Nógrád, Pest és Heves), valamint a bányavárosok lecsöndesítése után a kormány első sorban a tiszáninneri vármegyék megnyugtatása iránt látszott érdeklődni; talán azért is, hogy Lengyelországgal a katonai és kereskedelmi összeköttetést biztosítsa.

Gömörvármegyében a fölkelésnek kevés sikere volt.¹ Csak annyit tudunk, hogy a vármegye birtokosai közül *Derecsényi* György és *Kállay* János olyan buzgó és hű szolgálatokat tet-

²⁴ Taurinus, iv. 222–327. v., Engelnél 151–154 l. Minthogy Stieröchsel ezt a Perényi szájába adott hosszú beszédet az egervölgyi csata leírása után szövi be,

egyéb adatok hiányában én is itt emlékezem meg róla.

¹ Gömör-Kishont vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai), 492–493. l.

tek, hogy II. Ulászló király még abban az esztendőben megjutalmazta őket a békésvármegyei Maráz község birtokával, mely Tiszavarsányi Varjasy Ozsvát magvaszakadtával szállt a kincstárra.²

Borsodvármegyében a nemesek felültetését *Bebek* János már május vége felé megkezdte. A négy vármegye szövetségéhez csatlakozott s május 28-án fogadkozott, hogy «a legközelebbi napokban» az öt vármegye nemességét Egerben összegyűjtven, az egri püspök vitézeivel együtt megy a keresztesek ellen, hogy őket — bárhol találja — mindaddig ölje, vágja, míg dühöngésöknök véget vehet.³

Ulászló király örömmel, vagy inkább megnyugvással értesült *Bebek*eknek erről a nagy felbuzdulásáról s arról, hogy némi néppel már föl is kelt a keresztesek ellen, a kik annyi bajt és rendetlenséget okoztak idáig, mert raboltak, gyilkoltak, gyujtogattak. Június 6-án tehát meghagyta a kassaiaknak is, hogy a milyen gyorsan csak lehet, kétszáz gyalogkatonát, vagy ha annyi nem telik, annyit, a mennyit kiállíthatnak, továbbá hadiszereket és pedig tábori czélokra alkalmas bombavető ágyúkat küldjenek *Bebek* Jánoshoz, a kit *néhány vármegye kapitányává* nevezett ki.⁴

Bártfára *Pál deák* vitte meg a királynak ezt a parancsát s a tanácsot *Pempfflinger* Márk alkincstárnok⁵ mindjárt meg is kérte, hogy a küldöttnek mindenben hitelt adjanak.⁶ Pár nap

III. BÁRTFA VÁROS NAGYOBB PECSÉTJE.

² Datum Bude feria tertia proxima post festum beati Briccij episcopi anno dni 1514. (november 14.). Vörös királyi pecsét töredékeivel. Kállay-levéltár a Nemzeti Múzeumban.

³ Kassai levéltár 929. sz. Kaprinai-kéziratok, xxvii. 185—186.

⁴ Datum Bude, feria tertia post festum

pentecostes. Papiroson, piros zárópecséttel. Kassai levéltár, 919. sz. Kaprinai-kéziratok, xxvii. 182—183.

⁵ Életrajza Fabritius Károlytól az Akad. Értekezések közt (1875).

⁶ Kelt Budán, június 7-ikén. Papiroson, zárópecséttel, a bártfai levéltárban. Dr. Iványi Béla szíves közlése.

nap múlva a király maga is fölkelésre szólította őket. *Eperjes* városának már június 11-én, Szentháromság vasárnapján megparancsolta, hogy a parasztok ellen, a kik a nemesség ellen vérlázító kegyetlenségeket követnek el, hadakat küldjenek.⁷ Június 13-án pedig a bártfaiaknak és a kassaiaknak írt hasonló módon. «Hiszen tudják — úgymond,⁸ hogy a köznépek és a parasztok — a keresztesek neve alatt — milyen rosszlelkűen támadtak ellene s mindenütt mennyi borzasztó tolvajlásokat követtek el, hány nemesi házat forgattak fel, hánynak a vagyonát ragadozták szét s a leggyalázatosabb halállal — a hol megfoghatták őket — mennyi nemeset végeztek ki. Minthogy pedig gonoszságuk napról napra növekedik, elhatározta, hogy ellenáll nekik. Meghagyta tehát a felvidék valamennyi urának és vármegyéjének, hogy fejenként fölkeljenek és egész erejükkel, mentül nagyobb számú néppel álljanak ellen a parasztoknak, *ha azok a királyi parancsra leszállani (resedere) és sajátjukba visszatérni nem akarnának.*

Mindenesetre jellemző a király jóakarására nézve, hogy a szegény népet valamennyire védelmébe veszi s még a forradalomnak ebben az előrehaladott állásában is azt akarja, hogy az urak, mielőtt vért ontanának, előbb hűségre és engedelmessegre bírják a kuruczokat. Most különben az urakhoz és a vármegyékhez kamarását, *Perényi* Istvánt küldte ki, hogy őket személyesen mentül nagyobb sietségre nógassa és szóval őket is, a bártfaiakat is részletesebben tájékoztassa a király akarataról. A legszigorúbban meghagyta tehát a bártfaiaknak s bizonyára más városoknak is, hogy az urakat és a nemeseket minden alkalmas módon segítsék a köznépek elnyomásában s hadiszereket és ágyúkat bocsássanak a parasztok szétszórására ; ha pedig

⁷ Eperjes város levéltárában. Említi Lasztókay (az eperjesi főgimnázium 1880/1. évi értesítőjében, 14. l.) A kivonat szerint a hadakat Perényi Istvánhoz kellene küldeni, a mit azonban az alábbi levelek sehol sem mondanak.

⁸ Datum Bude, feria tertia proxima post festum sancte et individue trinitatis. A

bártfai levéltárban 126. sz. a. és az eperjesi levéltárban, papíroson, töredékes vörös viasz zárópecséttel. (Mind a kettő dr. Iványi Béla szíves közlése. Az eperjesit Lasztókay is említi u. o., 14.) Kiadta Wagner, *Analecta Scepsii* IV. 24. Katona, *Hist. Critica* XVIII. 728. és (némi eltéréssel) Pray, *Epist. Procerum*, I. 86–87.

szétszórták, hadinépökkel együtt az urakhoz és a nemesekhez csatlakozva jöjjenek a királyhoz és mindenben úgy tegyenek, a hogy, a király nevében, *Perényi* István rendelkezik velök.

Perényi István kamarás János főajtónállónak, az egykori ugocsai főispánnak fia, János máramarosi főispánnak és főasztalnoknak unokája, Gábor ugocsai és máramarosi főispánnak pedig öccse s az abaújinak (a nádornak) unokaöccse volt.⁹ Mint különben is abaúji tősgyökeres család sarjadéka, ennek a három vármegyének viszonyait jól ösmerhette. A király meg is volt elégedve eljárásával, mert István még abban az esztendőben főlovászmester, később pedig főpohárnok lett. Egyébiránt unoka-

112. PERÉNYI ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

testvére volt a nádornak, a mi emelkedését még érthetőbb teszi. A király őt most a kassaiakhoz is hasonló, de nem olyan részletes parancsolattal küldte, noha ez a rendelete is június 13-án kelt.¹⁰ Különben a felvidéki öt város: Bártfa, Kassa, Eperjes, Lőcse és Kiszseben szövetkeztek egymással s az őket közösen érdeklő ügyekben kiküldött embereik jártak el.¹¹ Például mikor Bebek János csakhamar megparancsolta nekik és a vármegyéknek, hogy a keresztések ellen elegendő népet bocsássanak rendelkezésére, június 19-én a *lőcsei* tanács megkérte a többi várost, hogy a felelet megadása végett Eperjesen vagy máshol gyűljenek össze;¹² július elején viszont *Eperjes* tanácsa azt írta a bártfaiaknak s bizonyára a többi három városnak is, hogy a

⁹ Nagy Iván, IX. 227.

¹⁰ Kassai levéltár, 920. sz. papíron, piros zárópecséttel. Továbbá: Kaprinai-kéziratok, XXVII. 183. és Collectio Prayana, LIII. 150. (Mind a kettő a budapesti egyet. könyvtárban.)

¹¹ Sziklay-Borovszky, Magyarország vármegyéi és városai, (Abaúj-Torna vármegye és Kassa), I. 90.

¹² Lőcse város levele a bártfai levéltárban, papíron, zárópecséttel. Dr. Iványi szíves közlése.

király parancsának tárgyalására valahol gyűlést kellene tartaniok.¹³ A paraszthaború tehát szorosabb összetartásra buzdította a polgárokat; mindamellet a löcsei tanács még augusztus elsején is megkérdezte a *kisszebenieket*, hogyan gondolkoznak arról a tervről, hogy megbízottakat küldjenek a királyi udvarba? Ebben a nyári hőségben bizonyára (ernyös) kocsin mennének oda. Előbb azonban gyűlést kellene tartaniok, hogy megbeszéljék, melyik útvonalat választják. S kérték őket, hogy levelöket Eperjes és Bártfa városokkal is közöljék.¹⁴ A kassaiaknak bizonyára külön írtak.

A prudentes et circumspecti cives — az okos és óvatos polgárok tehát nagyon is hosszasan és körülményesen akarták megfontolni és meghányni, vetni, mit tegyenek; a mi a gyors cselekvés pillanataiban nem tartozik a legfőbb polgári erények közé. Egyébiránt a királyt a vármegyék és városok halogatása és közönye kihozta türelméből s június második felében minduntalan sürgető leveleket és parancsokat küldött rájuk.

«Ezekben a napokban — szólt június 15-én az abaúji birtoikos és egytelkes nemesekhez, valamint a praedialis nemesekhez,¹⁵ — már több levelünkben megírtuk és megparancsoltuk nektek, hogy az országban támadt akkora tűznek eloltására és akkora bajnak elnyomására fejenkint a leggyorsabban fölkeljete. Ti azonban még saját üdvösségeetekről is megfeledkezvén s azonfelül azt sem gondolván meg, hogy nemcsak jószágotokról van szó, hanem életetekről is, ebben a dologban eleddig közönyösek és késedelmesek voltatok.» Igaz ugyan, hogy egyik levelében (a mely azonban nem maradt ránk), azt hagyta meg nekik, hogy *Báthory István temesi grófhoz* és alsómagyarországi főkapitányhoz csatlakozzanak s vele odamenjenek, a hol szükség van reájok; most azonban a végső veszedelem azt követeli,

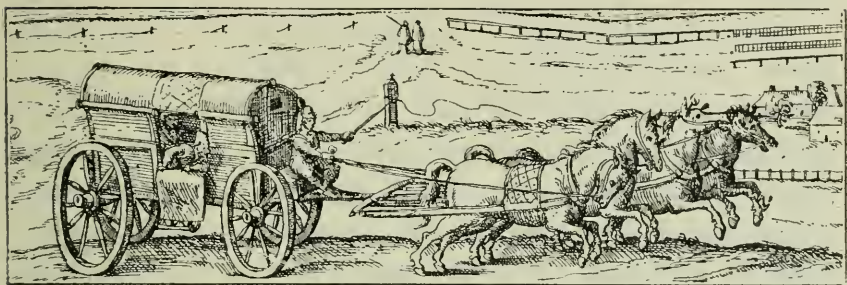
¹³ Eperjes levele u. o., papiroson, zárópeccséttel. Iványi szives közlése.

¹⁴ Ez a levél valóban a bártfai levéltárban maradt fenn, honnan dr. Iványi volt szives közölni velem.

¹⁵ Datum Bude in festo sacratissimi corporis Christi. Kassai levéltár, 925F. sz. a., egykorú másolatban; továbbá Kapri-nai-kéziratok, xxvii. 194—195. a budapesti egyet. könyvtárban.

hogy mentül hamarabb fölkelvén, egyenesen hozzájöjjenek. Tehát örök hűtlenség s vagyonvesztés büntetésének terhe alatt parancsolta meg nekik, hogy mostan már semmiféle parancsra nem várva, ily nagy szükségben fejenként szokott módon fölkeljenek s éjjel-nappal hozzá siessenek. Így a legközelebbi vasárnaptól (június 18-ától) fogva egy hét alatt (június 25-éig) a táborban megalakúlnak, hogy azután Isten segítségével s velök és másokkal az ellenségnek az ország ama részeiben nagy számban összegyűlt erejét elnyomják és kiirtsák.

Ez, a mint ösmeretes, hamarabb megtörtént, mint maga a király remélte; mert Bornemisza Gubacsnál és Drágffy János Debrő-

113. UTAZÁS A XVI. SZÁZADBAN.

nél a kereszteseket már június 21-én leverte. Érdekes azonban a levélnek az a része, a mely a királynak azt a reménységét jelenti ki, hogy mihelyt ezeket megveri és megszalasztja, a többit azután könnyen megsemmisítheti. Hozzátette, hogy a kik az uraknak s akárki másoknak szolgálatában volnának, vagy pedig nemök és koruk gyöngesége miatt fölkelni és gyakorlatot végezni nem tudnának, a már jelzett büntetés terhe alatt maguk helyett más katonát tartozzanak a nemesi fölkelésbe küldeni. Ennek következtében tehát a legsürgősebben keljenek föl és jöjjenek hozzá; mert ha a leggyorsabban nem jönnek, mint hűtlenektől, minden vagyonukat és örökségöket elkobozza, ingóságait pedig azok közt osztja szét, a kik parancsolatának engedelmeskedve ily nagy veszedelemben segítségére jönnek.

Ha tehát vagyonukat, javaikat, sőt életöket is elveszteni nem akarják, tovább semmi okból se késlekedjenek.

A helyzet kétségbeejtő voltát ennél őszintébben föltárni valóban nem lehetett s azt lehetett volna hinni, hogy a nemesek most már szinte özönlének a király táborába. Azonban ez nem történt, mert az abaúji nemességet és a városi polgárságot saját vidéke állapotának bizonytalansága is aggasztotta és otthon tartotta. *Perényi* István június 20-án már arra kérte a szikszaiakat és *Wertlaut* Lénárd kapitányt, hogy maradjanak otthon az állomásukon. Ellenben *Bebek* János megfenyegette őket s azt mondta, hogy ha nem csatlakoznak hozzá, úgy bánik velök, mint a törökökkel.

Csáky Demeter ispán — a csúfosan kivégzett *Csáky* Miklós csanádi püspök unokaöccse, *Csáky* Lászlónak a fia — sok jó nemessel Szikszón állott s bizonyára égett attól a vágytól, hogy megbosszúlja nagybátyja halálát. *Bebek* János arra kérte, hogy menjen hozzá Miskolczra. *Csáky* azonban s a nemesek nem akartak *Bebek* alatt szolgálni. *Bor* Lénárdot már előbb izenettel küldték a királyhoz s követjük azzal a hírrel tért vissza, hogy *Székely* (Dósa) Györgynek igen sok népe van,¹⁶ *Bornemisza* pedig már a sereggel Pest és Buda felé vonult. A király négyszáz embert fogadott zsoldjába, hogy a Dunán lefelé Dósa György ellen küldje. Mikor azonban a zsoldosok megtudták, hogy őket *Székely* György ellen akarják vezetni, kapitányukat ott hagyták s mindnyájan átállottak *Székely* Györgyhez.¹⁷ Mondják, hogy Dósa Györgynek sok huszára van s a zsoldosok puskákat és ágyúkat is vittek magukkal. Mindenütt nagy károkat és nyomorúságot okoznak. A keresztieseknek egy tábora Debrő (Dobre?) körül állt, s hogy tovább mit csinált, azt a bártfaiaktól kellene megtudni. *Sayczlich* János azonban a további

¹⁶ Der Zekel Jorg seer vil volkh hatt.

¹⁷ Idáig nem ösmertük ezt az érdekes részletet, a mely egyik jele annak, hogy

Dósa György mellé hivatásos katonák is álltak, a kik az ágyúk kezeléséhez, várak ostromához a fölkelőknél jobban értettek

tennivalókra nagy sietve írt levelében a kassaiaktól kért utasítást.¹⁸

Még aznap¹⁹ újabb tudósításokkal is szolgált.

Perényi István átjött hozzájuk Szikszóra a nemesekhez és oltalomlevelet hozott magával, hogy ekként lecsillapítsa őket. Így azután a nemesek megegyeztek egymás között; közülök azonban némelyek *Perényi* Istvánnal együtt *Rozgonyi* Istvánhoz és *Homonnay* Jánoshoz akartak vonulni.²⁰ *Perényi* vezértársai már nem voltak fiatal emberek. *Rozgonyi* István apja János volt, Mátyás király országbírája, nagyapja pedig István temesi gróf, ura annak a Szentgyörgyi Cziczellének, a ki Galambócz ostrománál megmentette Zsigmond király életét. És azóta

«Egy árva szó sem beszél Zsigmond győzedelmét, —
Mind a világ, széles világ Rozgonyi Cziczellét.»

Unokája maga is vitéz ember hírében állt. Huszonnégy esztendővel ezelőtt ugyan II. Ulászló öcscse és vetélytársa, Albert herceg érdekében vonta ki kardját, de most nyolcz esztendeje már törvényes királya védelmére követte Szapolyait, a ki Miksa császár ellen indult. — A másik úrnak, *Homonnay* (Drugeth) Jánosnak története azzal az erőszakoskodással kezdődik, a melyet II. Ulászló uralkodásának kezdetén öcscsével, Gáspárral együtt követett el, mikor a karthauziak szepeslechniczi kolostorát kirabolta és a szerzeteseket megsebesítette. Ebben az 1514. esztendőben azonban, mikor az egyház a karthauziak alapítóját, Brunót, a szentek sorába emelte, *Homonnay* Jánost már az egyház hű fiának tartották, a ki különösen az ungvári pálos szerzeteseket vigasztalta meg ajándékaival. Felesége Mátyás király hatalmas nádorának, Szapolyai Istvánnak leánya lévén, sógorságban állott

¹⁸ Ausz Zyxo Mittwoch ante octavam corporis Christi, 1514. Kassai levéltár, 925GG. sz. Eredeti, zöld pecséttel lezárva.

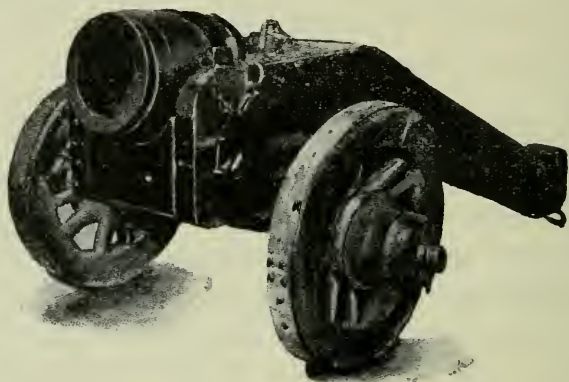
¹⁹ Johann Sayczlich levele a kassai tanácshoz. Datum aus Zyxo hora 10. feria quarta ante octavam corporis Christi 1514.

U. o. 925H. sz. a. Eredeti. Papiroson, zöld zárópecsét nyomaival.

²⁰ A német tudósító a magyar neveket mind magyarosan írja. (Pereny Istwan, Rozgony Istwan, Homonay Janus, Bebek Laslo stb.)

János vajdával, kibén a nemesek a mostani veszedelemben szabadítójukat látták és Zsigmond lengyel királynak, ki a legrövidebb úton éppen a Homonnayak birtokán át küldhette be a várva-várt segedelmet.

A Perényiek, Rozgonyiak, Homonnayak az északkeleti felvidék 8 vármegyéjében összesen 257 faluban voltak földesurak²¹ s így nagyon érthető, hogy a felvidék nemességének élére mostan ők állottak. A Szikszórol hozzájuk kívánczó fölkelő nemesek június 21-én teljes egyetértéssel határozták el, hogy

114. ÁGYÚ A XVI. SZÁZADBAN.

még aznap megindulnak Pest felé.²² Mivel így a szikszaiak magukra maradtak volna s nem tudták, mihez tartsák magukat, *Sayczlich* János maga is beszélt Perényi Istvánnal, a ki különben is földesura volt Szikszónak. Perényi azt felelte, hogy a király hatalmat adott neki az urak, nemesek és városok minden hadinépe fölött és ebben az ügyben a király nevében már követet és levelet is küldött Kassa városához. *Sayczlich* azonban ezután is kérte, hogy a népet ne hagyja magára s a nemesekkel ne vonuljon el onnan. Ekkor *Báthory* Jánost (*Szaniszlófi* *Báthory* János és *Szokoli* *Borbála* fiát) küldte hozzájuk és azt

²¹ Csánki, Magyarország tört. földrajzának adatai szerint.

²² *Sayczlich* id. levele szerint Pestwert.

ajánlotta, hogy mivel csakugyan veszedelmes volna magukban maradniok, vonuljanak Győr (Diósgyőr) felé. Megírja feleségének (Frangepáni Iskotának), hogy bocsássa be őket első várukba (a borsodvármegyei Csorbaköbe?) s ő szavára és hitére fogadja, hogy a népet és javait²³ megoltalmazza. Ha azonban *Bebek*hez akarnak vonulni, hát hiszen *Bebeket* is azért küldték, hogy a népre és annak vagyonára vigyázzon. A szikszaiak mégis jobbnak látták, hogy *Perényinek* valamelyik várában húzódjanak meg. *Perényi* újból izent nekik s megkérdezte, nem volna-e jobb, ha őket *Bebek*hez és az urakhoz küldené, hogy a többi várossal együtt ők is táborba szálljanak?

Ezt a szikszaiak a kassaiak megkérdezése nélkül nem akarták megtenni. Utasítást kértek tehát tőlük sürgősen, hogy csatlakozzanak-e *Bebek*hez vagy sem. *Sayczlich*, a hogy maga mondta, eléggé csitította a népet s nem kímélte a lovat, hogy mentül előbb megtudja, mit csináljanak. A nemes urak maguk mondják, hogy nem tudják, a lázadó parasztok melyik órában támadnak rájuk. *Bebek* László kikémlelte őket s azt állítja, hogy nagy seregek van.

A nemes urak valóban sietve hagyták oda *Szikszót*, a hová *Székelly* (Dósa) György²⁴ még aznap körlevelet küldött s felszólította a lakosokat, hogy melléje álljanak és segítségére legyenek.²⁵

Perényi István Szikszóról ugyanaznap (június 21-én) a kassaiaknak írt.²⁶ Remélte, hogy már megkapták, elolvasták és megértették a király levelét, a melyet, megbízásához képest, ő küldött meg nekik. Ennek értelmében *Bebek* János különféle utasításokat fog küldeni a kassai hadak és azoknak vezetője tekintetében. *Minthogy* pedig a kassai tanács *Perényitől* egye-

²³ «Vor volk wnd gessew», «volk wnd den gezew.» (Gezäu vagy Gezähe volta-képen szerszám).

²⁴ Der Zekel Jorg. Ez is a középponti vezetés jele.

²⁵ *Sayczlich* idézett levele a kassai levéltárban, 925H. A levél hátán: «Den

Namhaftigen Weissen heren Richter wnd Ratt an der Stadt Cassaw unsern Erhaftigen heren.»

²⁶ Ex Sykzo feria quarta proxima ante festum nativitatis Johannis Baptistae anno dni 1514. Eredetije papirosba nyomott pecséttel a kassai levéltárban, 930. sz.

nesen megkérdezte, hogy hadinépök tőle fog-e függni, vagy Bebektől, ő — elég óvatosan, de nem elég határozottan — azt felelte, hogy közölkék a király levelének tartalmát katonáik elüljáróival vagyis kapitányaival s akkor majd eldönthetik, ki álljon az élükre.

Június 24-én a király meghagyta a felvidéki városoknak, hogy a mennyiben lázadó parasztcsoportok ottan nem mutatkoznak, hadaikkal az alföldre siessenek;²⁷ 26-án pedig a vármegyéket²⁸ és városokat²⁹ újból fegyverbe szólította. Már előbb meghagyta nekik, hogy a király és az ország csaknem végső veszedelembé jutván, azon részek uraival együtt minden erejükkel és minden hadinépökkel együtt ők is hozzásiessenek. Mivel azonban ezt nem tették, most újból és a legszigorúbban megparancsolja, hogy mentül nagyobb erővel és segítséggel jöjjenek hozzá, mert ellenségeik ereje naponkint növekszik, kimondhatatlan bajokat okoznak s a nemeseket elnyomják és megölik. Ha azonban ők maguk is akkora veszedelemben forognak és azok a gonosztevők oly nagy számban gyülekeztek össze, hogy ama részek súlyos és végső veszedelme nélkül hazulról el nem távozhatnak, ebben az esetben a felvidék összes vármegyéi és városai azon gonosztevők ellen induljanak, hogy őket megszalaszszák és szét-szórják. Ha azonban megszalasztották és szétszörték, a legsürgősebben hozzájőjjenek. Újból és ismételve a legszigorúbban meghagyja tehát, hogy mentül nagyobb számú népet szedjenek össze s azt a leggyorsabban rendezvén, hadiszerek és fölszerelések kíséretében az urakkal együtt hozzáküldeni tartozzanak. Ha azonban az ügyek alakulásához képest az urak jobbnak lát-

²⁷ A Sáros vármegyéhez szóló levél Datum Bude, feria secunda proxima post festum nativitatis beati Joannis Baptiste. Collectio Prayana, LIII. 150.

²⁸ Lasztókay az 1880/1. eperjesi értesítőben, 14.

²⁹ A Bártfához szóló levél ugyanaznapról a bártfai levéltárban 129. sz. papíron, zárópecsét töredékével; az Eper-

jeshez szóló az eperjesi levéltárban papíron, fődött veres viasz-zárópecséttel. (Mind a kettő dr. Iványi szíves közlése.) A Kassához szóló a kassai levéltárban 921. sz. a., mérleges vízjegyű papíron, piros zárópecséttel. A bártfainak másolata megvan a Kaprinai-kéziratok közt is, xi. 59—60. s kiadta Pray, Epistolae Procerum, i. 88—89.

nák, hogy saját vidékük gonosztevői ellen induljanak, akkor a városok is azon gonosztevők ellen az urak mellé küldjék katonáikat és hadiszereiket. Reméli azonban, hogy erre nem kerül a sor, mert a gonosztevőket az ország sok részében, nevezetesen *Debrő* körül és *Gubacs* mellett már szétszórták, megszalasztották s mindenütt szétzavarták és megkergették. Nem hiszi tehát, hogy ők is oly nagy szükségben volnának, mivel az ellenség erejét napról-napra jobban megtörik és gyöngítik;³⁰ ellenben szükségesebb, hogy odamenjenek és a gonosztevők fejét ott zúzzák össze, a hol nagyobb részök van és dühöng. Ha tehát az urak és hadinépeik a városok alá mennek, ők is a királyhoz küldjék katonáikat és hadiszereiket.

115. SAYCZLICH JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

Azonban az uraknak és a polgároknak volt okuk az otthonmaradásra. Június 29-én pl. *Sayczlich* (Schewczlich) János levele ejtette gondolkodóba a bártfaiakat. Figyelmeztette ugyanis a bölcs és becsületes urakat arra, a mit az urak és nemesek panaszkodva beszéltek el neki, hogy tudniillik *azok a ficzkók, a kik magukat keresztéseknek nevezik, a kik azonban nem valószínű keresztések,*³¹ sok jó úrnak és nemesnek a házat kirabolták, fölgyújtottak, fölégették, barmaikat, paripáikat, kanczáikat elhajtották s a paripákat potomáron eladogatták. Parancsot kapott tehát, hogy minden olyan elhajtott lovat mint bitangjószágot lefoglaljon, mire nézve szolgálait már utasította is. Erről őket mint jóakaró urait és barátait azért értesítette, mert nehezére esnék, hogy azok a könnyelmű ficzkók annyi derék embert megkárosítsanak. Hiszen például *Tharcsay* Miklósnak is elhaj-

³⁰ Az oklevél eleje éppen az ellenkezőt állítja.

³¹ Dy puben dy sich den Crewcziger nennen, unnde dy worhaftigen Crewcziger nicht seyn.

tották minden kanczáját s kára jegyzékét ő már föl is terjesztette az udvarhoz.³²

Ez a Tharcsay, helyesebben mondva *Tárczay* Miklós ebben az időben királyi kamarás volt; őt esztendő mulva lett királyi főkamrás és Sárosvármegye főispánja s mint ilyen esett el a mohácsi csatában.³³ A *Tárczayaké* volt Tarkő vára és uradalma, a melyhez 26 helység tartozott Sárosban, 6 pedig Szepesben. Tarkő vára a Mincsol-hegység tövében, egy 736 méter magas ormon, Kisszeben és Palocsa közt, Sárosvármegye északnyugati részében lévén, elég közel esett Lengyelország határához. Ugyanakkor tehát, a mikor a kuruczok már a Szerémségben is pusztítottak, el lehetett mondani, hogy a fölkelés az ország egyik szélétől a másikig terjedt. Itt azonban, Sárosban és Abaújban, már kialvófélben volt, legalább véres csatákra nem került a sor.

A fölkelés Zemplénavármegyének csak bodrogközi részét zaklatta erősebben, pedig alkalmasint ez a vármegye volt *Mészáros* Lőrincznek, a hatalmas izgatónak szülőföldje. *Heteley* Mihály tokaji parancsnok, tudvalevőleg megvédelmezte a keresztetek ellen *Tokaj* várát.³⁴ A Tokaj körül portyázó csapatok *Zombor* faluban különösen a Velezdi *Kövér*-családnak okoztak nagy kárt, a mennyiben okleveleiket és írásaikat magukkal vitték s megsemmisítették. Ennek következtében II. Ulászló király utóbb (1515 október 19-én) néhai Velezdi *Kövér* Mihály gyermekei (György, János, Dorottya és Margit), valamint néhai Velezdi *Kövér* János gyermekei (János, Zorárd, Antal, Pál és Brigitta) részére új adományképen adományozta a zombori részjószágot, a melyek régtől fogva az ő tulajdonaik voltak.³⁵ Magáról *Sárospatak* váráról csak annyit tudunk, hogy a keresztetek kezére jutott.³⁶ Az övék lett tehát Zemplén- és Ungvármegyék

³² Datum aus Cassa am tag der heyligen czwelff boten Petri et Pauli 1514. Bártfai levéltár, 130. sz. Iványi szíves közlése.

³³ Nagy Iván, xi. 44.

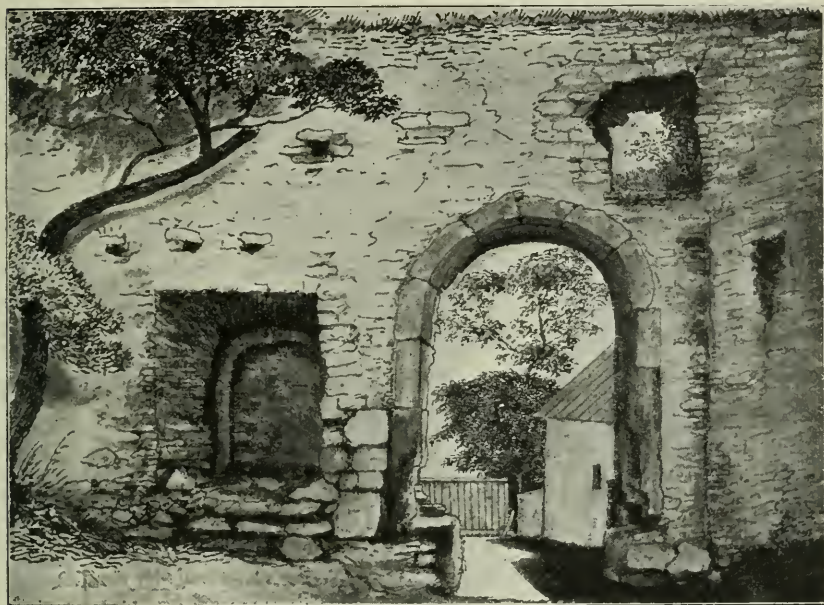
³⁴ Pray kézíratai, xxv. 19. Századok, 1872. 436. és 442–443. Szirmay, Notitia

inlyti Comitatus Zempleniensis, 136. es 140. l.

³⁵ II. Ulászló oklevele datum Bude, feria sexta proxima post festum beati Luce evangeliste. (1515.) Orsz. levéltár, Dl. 22.723.

³⁶ Szirmay, u. o. 136.

ekkori főispánjának, *Pálóczy* Antalnak Patak városában levő kúriája is, a melyet Pálóczy László országbíró Mátyás király korában vár módjára kőfalakkal, tornyokkal és árkokkal erősített meg.³⁷ Pálóczy Antal sem mint főispán, sem mint birtokos nem vette könnyedén a dolgot. Július 5-én *Homonnay* János, *Rozgonyi* István és ő együttesen küldötték *Lasztóczy* Benedeket,

116. A SÁROSPATAKI VÍZI KAPU.

egy zempléni régi nemes család tagját, Bártfa városa tanácsához, melyet megkértek, hogy neki mindenben hitelt adjanak.³⁸ Éppen levelök titokzatossága mutatja, hogy nem akartak papirosra vetni olyan dolgokat, a miknek a fölkelők — a levél elfogatása esetében — hasznát vehetnék.

A felvidék ennek a három úr öröködésének köszönhetette, hogy ebben a forradalomban nagyobb veszedelem nem érte.

³⁷ Csánki, Magyarország. tört. földrajza, I. 335.

³⁸ Vízről rongált papiroson a bártfai levéltárban, a három úr pecsétjével. (Iványi szíves közlése.)

XXI. NEMESEK CSATLAKOZÁSA.

FELVIDÉKNEK Ungvármegyétől Erdélyig terjedő keleti részében a nemesség maga sem zárkózott el olyan ridegen a földművesek törekvései elől. Sok volt közöttük az egytelkes, bocskoros nemes, és a zsellér, a jobbágytelken élő nemes; mindezek pedig a jobbágyokhoz hasonlóan csak nagyon nehezen tudtak megélni földjük sovány jövedelméből. Itt sem a föld volt rossz, hanem a gazdálkodás és a közigazgatás rendszere, a mely — a mi akkor különben általános európai baj volt — nem törődött, vagy csak nagyon keveset törődött a termelőképesség fokozásával. A «havasok» vidéke ez, az Erdős Kárpátok, a Máramarosi-havasok, a Vihorlat-Gutin vadregényes tájéka, a mely csak a Tisza felé lejtősödvé jutalmazza meg a földműves munkáját. Az utazó¹ még közel négyszáz esztendő mulva is úgy találta, hogy ásó, kapa, ekevas nem változtatták meg a havasok színét és alakját. Minden úgy maradt, a hogy az örök műhelyből kikerült s az ember is megtartotta régi szokásait, régi szerszámaikat, régi viseletét. «Erősebb a teste, szívósabb az élete, jobb a szeme, mint nekünk. Fejletlenebb állapotánál fogva közelebb áll a vadállathoz és erősebb hiténél fogva közelebb áll az Istenhez, mint mi.» S az élénk megfigyelő valóban letűnt századok vonásait láthatja a havas lakóiban, miként a paleontológiai leletekben láthatók az elpusztult világrend ősnymai. És négyszáz esztendővel ezelőtt is el lehetett mondani, hogy a búzatermő Magyarországnak van egy vidéke, a hol a nép évről-évre százezerszámmal mindig éheznek. Egész élete abban a sóvárgásban telik el, hogy jól lakhassék. S mégsem lett sem tolvajjá, sem martalóczzá. Nem is kiabált. Némán tűrt évtizedek óta.²

¹ Bartha Miklós, Kazár földön. (Összegyűjtött munkái. I. 109—110.)
U. o. I. 112.

Nem kiabált, nem zúgolódott, nem fegyverkezett mostan sem. A kincstári földeken élő *ruthének* semmi esetre sem csatlakoztak a fölkelőkhöz, a minek egyik oka különös helyzetök lehetett. Már az 1498 : XLVII. t.-cz. panaszkodott rájuk s a kúnokra és a jászokra, hogy a jobbágyokat a nemesség szabadságainak és az ország törvényeinek ellenére elvezetik és szabadságolásukat kieszközlik; a jobbágyok elvitelével pedig a nemesség rovására naponkint igen sok jogtalanságot és sérelmet, kimondhatatlan és hallatlan zsarolásokat követnek el s a király tisztjei sem tartják vissza őket efféle helytelenségektől. A törvény tehát, hogy a viszálykodás okát gyökerestül kiirtsa, megparancsolta, hogy valamint a kúnok, jászok, ruthének nem telepedhetnek át a nemesek fekvő jószágaira, úgy a király tisztjei és a nevezett szolgálóállapotú emberek³ se vezethessék át a nemesek jobbágyait ezeknek földjére oly célból, hogy ott letelepedjenek. Ha mégis megtennék, a törvény értelmében az ország nádora előtt feleljenek meg.

Az 1500: XXIX. t.-cz. szerint ugyan a ruthének közül csak a nógrádnagyoroszfalvi királyi jobbágyokat nem lehetett dézsmafizetésre kényszeríteni, de a törvény folytatása úgy hangzott, hogy «ha a királyi felségnek ruthénjei akár pénzben való vásárlás útján, akár bármely keresett szín alatt a maguk részére olyan telkeket bitorolnának, a melyek után azelőtt tizedet kellett fizetni, azok után ők is tartozzanak dézsmát fizetni».

Werbőczy Hármaskönyve szerint (III. 26.) a jobbágyok (a királyi jászok, kúnok, oroszok és polgárok kivételével) «eddigelé a szabadságnak amaz előjogával éltek, hogy ha úgy akarták, szabadságukban állott, törvényes földbérök letétele és adósságaik

³ Servilis conditionis homines. Biedermann (Die ungarischen Ruthenen, II. 46–47.) azt kérdi, hogyan egyeztethető össze ez az elnevezés a nádori törvényszékkel, a melyhez ebben az esetben kizárólag utasították őket? Azt hiszi, hogy ez csak a ruthén kincstári parasztságon elkövetett

csúfság volt, a melyet a király a szentesítéskor nem vett észre. A régi magyar rendek — szerinte — gyakran tetszelegtek abban, hogy határozataikat mindenféle félig elburkolt kirohanásokkal és élczekkel fűszerezzék. (Biedermann a Bach-korszakban volt jogtanár.)

lefizetése után lakóhelyeikről bármikor más, nekik inkább tetsző helyre költözniök, hogy majdan ott lakjanak». Ez körülbelül annyit jelentene, hogy a ruthének a kúnokkal és a jászokkal együtt 1498-ban már elvesztették a szabad költözködés jogát s így róluk nem is kellett külön intézkedni, mikor az 1514. évi törvényhozás a jobbágyoktól ezt a szabadságot végképen elvette s őket földesuruknak föltétlen és örökös rabszolgaságába adta. Mindazonáltal a kúnok és jászok mellett első sorban őket kell érteni azon «más királyi jobbágyokon», a kiket az 1514: xxix. t.-cz. büntetéssel fenyeget, ha jobbágyokat erőszakosan vinnének maguk közé, vagy jobbágyok lopva szöknének hozzájuk. Mindezekből bajos azt kiolvasni,⁴ hogy 1514-ben az oroszok, kúnok és jászok szabadköltözése jogát nem törölték el, és hogy őket ezen jogfosztás alól kifejezetten kivették.

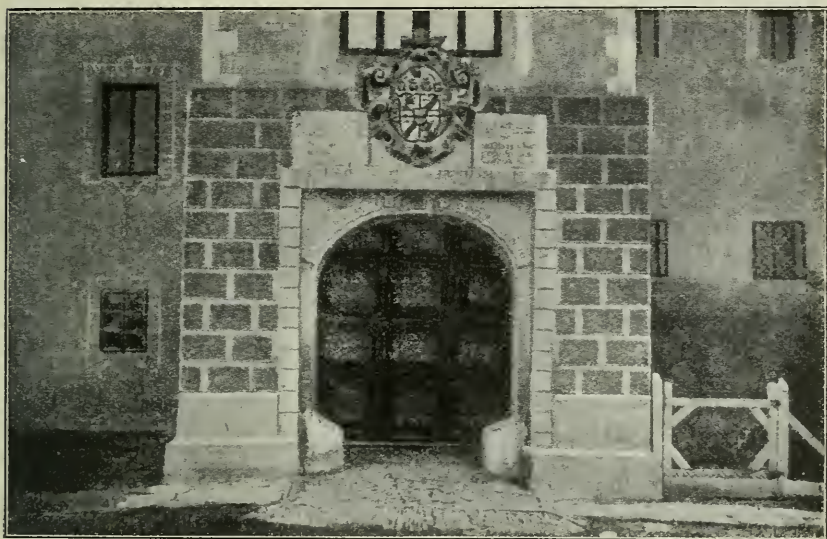
Mindamellet a ruthének jobbágyi helyzete tűrhetőbb volt, mint más földműveseké. Például a beregi Krajnában (a munkácsi vár védelmére kötelezett tíz ruthén faluban), nemcsak a vármegyei igazgatás, hanem sok tekintetben a jobbágyi szolgálatok alól is kivették őket; sőt kiváltságaikat nagyban és egészben véve egészen a xviii. századig megtartották. Egyrészt tehát kiváltságos, másrészt pedig meglehetősen elszigetelt helyzetök okozhatta, hogy keveset, vagy éppen nem érdeklődtek ama forongás iránt, mely síkvidéki szomszédaikat az 1514. év nyarán lázba hozta.

A Tiszához közelebb lakó ungiak, beregiek, ugocsaiak, máramarosiak sorsukat valóban nem túrték némán és megadással. Azonban kétségtelenül érdekes és tanulságos tudnivaló, hogy a jobbágyok ottan is inkább egyes papoknak és nemeseknek, mint saját nyomorúságuknak szavára hajtván csatlakoztak Dósa Györgyhöz.

Így történt ez pl. *Ungvármegyében*, a hol egy névtelen barát izgatta a népet a nemesség ellen. Ez azonban — főképen *Rozgonyi* Istvánnak és *Tharcsay* Miklósnak vezetésével — fegyvert

⁴ Mint Biedermann teszi, II. 47.

ragadt a maga védelmére s néhány nemes a barátot és a parasztok néhány kapitányát elfogván, *Kapos* mezővárosban börtönbe csukta.⁵ Ez a mezőváros, melyet akkor Kápolnás-, vagy Nyeviczkés-Kaposnak neveztek, most pedig Nagykaposnak neveznek, Ungvártól dél-nyugatra, a Latorcza, Ung és Laborcz közt levő termékeny síkságon fekszik. Körülbelül száz portáján a leleszi konvent és a Homonnai Drugethek voltak a földesurak.⁶ Országos vásárai

117. A LELESZI KONVENT FŐKAPUJA.

miatt a környék lakossága is fölkereste. Egy ilyen alkalommal történhetett, hogy Himi *Borsvay* Péter birtokos nemesember a kurucz foglyokat fegyveresen és hatalmaskodva kiszabadította a nemesek kezéből s azontúl is kedvezett a nemesség ellen zavargó parasztoknak. Így tehát a hűtlenség bűnébe esett, minek következtében a király az ország különböző részeiben levő birtokait elkobozta és azokat Rozgonyi Istvánnak és Tharcsay Miklósnak adományozta.⁷ A Himi Borsvayak ősanja Himi Himy Anna, a

⁵ II. Ulászlónak 1514 november 19-ikén kelt oklevele. Orsz. lt. Dl. 22.640. Kiadta Iványi Béla, Tört. Tár, 1904., 228–229.

⁶ Csánki, I. 386.

⁷ II. Ulászló id. oklevele, Tört. Tár, 1904. 228–229.

kit a király 1457-ben fiusított⁸ s így a Himy-jószágok is a Borsvayakra szálltak át. Zemplénben Zombor, Ugocsában Tivadarfalva, Sárosban Berki, Szepesben Domán, Lomnicz, Edösfalva és Birbron községekben, s valahol bizonyára Ungban is voltak birtokaik. Egy Borsvay (Lukács) 1430-ban már Nyaláb vár kapitánya, egy másik pedig (Benedek) 1487-ben a királyi ügyek igazgatója lévén, a mostan kevésbé ösmert család akkor nem tartozott az ösmeretlenek közé; és Borsvay Péter, mikor fegyveresen kelt a kuruczok védelmére, a jobbágyok fölkelésének mindenesetre nagyobb jelentőséget adott. Azonban a mozgalom részletei még ösmeretlenek.

Beregvármegyében, a mint ezt utóbb maga a király írta,⁹ *Halábory* János¹⁰ birtokos nemesember állott *Székely* (Dósa) György mellé s nemcsak részt vett a lázadásban, hanem meg is ölt nemesembereket s rabolt, égetett stb. A hűtelen urat azonban a megmaradt nemesek végre is megölték («tandem per reliquos nobiles interemptus»), mire azután Ulászló király, ki hűsz esztendővel azelőtt, 1494 november 13-án Halábory Mátyás deákot és feleségét, Halábory Erzsébetet (Kelemen leányát) hűségök miatt új adományképen erősítette meg Henczhalabor birtokában:¹¹ most János deáknak (talán az ő fiúknak) összes birtokait *Kerepeczi* Péter és *Gergely* (Illés fiai) számára adományozta, tekintve azokat az érdemeket, miket rokonuk *Werböczy* István ítélőmester a király és az ország iránt szerzett. Halábory özvegye, Ilona asszony, hiában tiltakozott a beiktatás ellen. Maga Harábor, vagy Halábor, a honnan a család származott, Beregben Vári mellett, a Tisza jobb partján fekszik; s valószínű is, hogy a fölkelés Beregnek inkább csak tiszaháti és kászonyi járásait, a síkságot érintette.

Ellenben a szomszédos *Ugocsavármegyét* a forradalom egészen

⁸ Csánki, I. 372.

⁹ A leleszi konvent 1515. évi jelentése nyomán Komáromy András a Tört. Tárban, 1897. 488.

¹⁰ Halábory nevű nemescsaládról nem

tud sem Nagy Iván (Magyarorsz. Csal.), sem Csánki Dezső (Magyarorsz. tört. földrajza).

¹¹ Károlyi-Okleveltár, (szerk. Géresi Kálmán), III. 15–16.

hatalmába kerítette.¹² Itt clyan ősi nemesek álltak a mozgalom élén, mint a Vethésyek, Gyakfalvyak és talán a Sásvári Weresek. Eszerint a Tisza jobb partján (a tiszáninnyi járásban) Sásvár, a Tisza bal partján pedig (a tiszántúli járásban) a Batár-patak mellett Batár és Gyakfalva (Diákfalva, a mai Nevetlenfalu) volt a fölkelés középpontja. Ulászló király a Vethésyeket és a Gyakfalvyakat nemcsak vádolta, hanem mint hűtleneket, jószágaik elkobzásával büntette *Vethésy* Gergelyt, Albertet és Miklóst, valamint *Gyakfalvy* Istvánt, Lászlót, Balázst, Jánost és Mihályt azért, mert Székely (Dósa) György parasztlázadásában résztvettek, a kereszt jelében mindenféle gazságot, emberölést, rablást és gyújtogatást követtek el, sőt sokáig ostromolták Nyaláb várát is,¹³ hova a parasztcapatokat — Sásváry Jánosnak későbbi vádja szerint — a Sásváryaknak egy osztályos atyafia, Sásvári *Weres* Gergely vezette.¹⁴ Rajtuk kívül más ugocsavármegyei nemesek is elvesztették összes jószágaikat, mivel a keresztesháborúban sok gonoszságot követtek el.¹⁵ Ilyenek voltak: *Almásy* Czézár, kétségkívül a csepefalvi Almásyak közül; almási *Szél* János (a mai Fertősalmás egyik földesura); csatóházi *Csathó* András (a kinek családja a ma Tivadar község közelében már pusztá Csatóházán, Szirmán és Hetényben volt birtokos); péterfalvi *Szökő* (Zewkew) Sebestyén (emennek Farkasfalván és Péterfalván tőszomszédja); *Bekényi* Fábián (a kinek szintén ezen a tájékon, Péterfalván és Bekényen volt földje s a ki 1514-ben vagy kevéssel azután meg is halt); bekényi *Beke* Pál (péterfalvi és orosz földesúr) s végre bekényi *Bán* György (a ki szintén azon a vidéken, Tiszaújlak közelében volt földesúr).

Természetes, hogy valamennyinek volt tisztsége a fölkelők seregében, mely nagyra lehetett pl. a Vethésyekkel, kik a Kaplony-

¹² Erre nézve dr. Komáromy András «A Dósa-lázadás történetéhez» czímmel igen becses adatokat közölt a Tört. Tárb. (1897. 487—495.) s néhány adatot külön is szíveskedett hozzám eljuttatni.

¹³ II. Ulászló adománylevele a Perényi-

lt.-ból 1514 szeptember 12. (feria tertia proxima post festum nativitatis virginis gloriose). Tört. Tárb., 1897. 487—488.

¹⁴ U. o. 489. l.

¹⁵ II. Ulászló oklevele 1516 márczius 2. (In dominica Letare). Tört. Tárb., 1897. 488.

nemzetségből származtak és egy töből eredtek a Károlyiakkal.¹⁶ Valóban, nemcsak ugocsa-i jószágukat, Batárt, hanem a szatmár-megyeyeket is (Vidát, Kaplyont, Bobaldot, Vezendet, Mezőpetrit, Vetést, Gyülvészt, Bodvajt, Kozárt és Gelyénest) elvesztették¹⁷ amiatt, hogy Dósa Györgyhöz csatlakoztak. De azzal, hogy ennyit kockáztattak, megczáfolták mindazokat, a kik ebben a mozgalomban csak a jogtalanok és vagyontalanok harczát látják a kiváltságosak és a gazdagok ellen. A fölkelésben nagyobb szerepe lehetett *Gyakfalvy* Istvánnak is, a ki mint pap és nemes állott melléjük. A vezér azonban a rejtelmes «*Körmös hadnagy*», közhit szerint Sásvári *Weres* Gergely volt.

«Alispán és szolgabíró urak, — szólta Sásváry János Ugocsa-vármegyének 1515 januárius 23-án Sásváron tartott gyűlésén,¹⁸ — azt mondom, hogy nemes Sásvári *Weres* György a közelebbi múlt időkben önként és szabad akaratból vett részt a parasztok zavargásaiban és azoknak hadvezérségét Körmös hadnagy¹⁹ néven ő vitte és őt tolvajnak, rablónak és gyujtogatónak vallom.» *Weres* György azt válaszolta: «Alispán úr és egész nemes vármegye! Jól hallom, nemes Sásváry János mit mond ellenem és velem szemben és mit beszél becsületem és emberségem rovására. Igazságát nem ösmerem el, de ilyen színben és ilyen becsstelenség hírében élni nem kívánok, hanem tisztázni akarom magamat.» Sásváry János azonban kijelentette, hogy a mit mondott, fenntartja és bizonyítani fogja tanúvallomásokkal és egyéb bizonyítékokkal.

Az első és legsúlyosabb vád szerint *Nyaláb vár* ostromára

¹⁶ Azonban Vetésy Gergely, Albert és Miklós nincs meg a Nagy Ivánnál (XII. 168.) közlött családfán.

¹⁷ II. Ulászló 1514 szeptember 12. Tört. Tár, 1897. 487—488.

¹⁸ Tört. Tár, 1897. 489—490.

¹⁹ *Kermes Hadnagh*. Szirmai, Notitia... incl. Comitatus Ugochiensis, 14. szerint «*Kermes*» annyi, mint *encaenia* (templombúcsú) és *Wereset* azért nevezhették *Kermes hadnagnak*, mert az ilyen búcsúknál

szokásos verekedések alkalmával mintegy vezére volt a népnek. A *Kermes* mindenestre emlékeztet a német *Kirchmessere* és a *Kirchweihe-ra* («*Kirváj*»); de ezek a német szavak mit kerestek volna Ugoczában? Én ezt az elnevezést *Körmösnek* tartom, mert a körmösség lopást, elcsípést jelent, s a rabolni szerető paraszthatnagyt ellenségei méltán vádolhatták, hogy a mit körme közé kaparit, megtartja magának.

Körmös hadnagy, vagyis Weres György vezette a kereszteseket.

Nyaláb vára Királyháza szomszédságában a hegyeket elhagyó Tisza szorosának védelmére épült.²⁰ Erős védőtornya, tágas udvara volt, védőfallyal és körülötte száraz árokkal. A külső világtól billentyűhíd zárhatta el. Csigaszerű kanyarulattal keskeny ösvény vezetett a vár kapujához. Roham ellen a várat a hegy meredek lejtői biztosították s így a várat az ostromszerek akkori fejletlen korában csak nagy erővel lehetett volna elfoglalni, mikor a ködobálás, nyilazás, dárdavetés, leöntés még a védelem eszközeihez tartoztak, a mihez öntőrések és ormozott falak kellettek. Így képzelhetjük el ennek a középkori várnak szerkezetét.²¹ Már valami száz esztendeje a Perényieké volt s hozzátartozott Királyháza, Verőcze, Szászfalu, Ardó (a mai Feketeardó), Kirva, Csarnató, Komlós, Széphegy, Turcs, Batares, Tekeháza, Gyula, Terebes, Tarna, Szárazpataka, Akli, Ujfalva és a szöllői rév.²² A most romokban heverő vár tehát tekintélyes uradalom feje volt s a kereszteseknek már azért is el kellett foglalniok, hogy *Perényi* Gábort, a ki a közelfekvő Huszt várában készülőldött ellenök, elvágják Ugocsavármegyétől, melynek és a szomszédos Máramarosvármegyének főispánja volt.

Perényi Gábor II. Ulászlótól még 1511-ben zálogba vette Ulászló királytól a máramarosi sókamarát Huszt várával együtt s most éppen ott tartózkodott, de feleségével, Frangepani Katával együtt rendszeren Nyalábon lakott, mely neki jutott, mikor testvérével, István főtétekfogó mesterrel harmadéve (1512) az atyai örökségen megosztott.²³ A főispán, a tudósok és az írók bőkezű pártfogója, már évek előtt nyalábi várnagyát, a tollforgató péterfalvi *Nagy* Albertet tette meg ugocsei alispánná, pedig csak a felesége volt nemes, ő maga nem. Az urak nagydohogva belenyugodtak a dologba, de egyszer, a mikor összeakaszkodtak

²⁰ Történetét megírta Komáromy, «Nyalábvár és uradalma» czímmel. Századok, 1894. 492–519.

²¹ Soós Elemér ezredes szives közlése.

²² Csánki, I. 430.

²³ Századok, 1894. 513.

főispánjukkal, kijelentették, hogy parasztot nem türnek meg maguk felett. Akkor a király 1513-ban Bellyényi Albert személynöki ítélőmestert és Csebi Pogány Zsigmond kir. táblai bírót küldte ki az ügy megvizsgálására. A nemesek nevében első sorban éppen a most parasztvezérnek mondott *Weres* Gergely emelt panaszt, hogy nemcsak az alispán, hanem a jegyző is paraszt. Panaszát Sásvári Weres Benedek és György, Fancsikay Ferencz és Mátyás, Palágyi László és Werbőczy Ferencz szintén magukévá tették. Azonban Daróczy Márton ügyvéd szerint a főispán törvényesen járt el, mert Nagy Albert nem mondható parasztnak s a vármegye el is fogadta alispánnak; azóta pedig czimeres nemeslevelet vásárolt magának s a király megtette nemesnek. Az országtanács a leleszi konventet már új szigorú vizsgálatra utasította, mikor a parasztlázadás kitörése az ügyet megakasztotta.²⁴

A mikor a parasztok Sásvár alá jöttek, állítólag önként és szabad akaratból csatlakozott hozzájuk Hagyó Alberttel, Salánky Jakabbal, Csupros Mátéval, Zablyas Gergelylyel²⁵ és az egész sásvári lakossággal együtt. Innen a Tiszán keresztül az egész tábor *Tekeházára* vonult át. Ott a parasztok kapitánya Werest halálra ijesztgette és háromszor is a vesztőhelyre küldte, hogy lefejeztesse, de a sásváriak kérelmére²⁶ és saját könyörgésére megkegyelmezett neki. Weres ijedtében azzal fogadkozott, hogy ha most meg nem ölik, Nyaláb várát három nap alatt az ő tanácsa szerint bevehetik; és ha megkímélik az életét, többet használhat nekik, mint akármelyik jobbágy.²⁷ Így tehát — mint utóbb maga védekezett — csak a halálos fenyegetéseknek engedve követte a tábort, mely Tekefalva felől éjnek idején érkezett Nyaláb vára alá.

²⁴ Komáromy, Jobbágnemesítés. (Nagy Iván, családtörténeti értesítő, III. 3–4.)

²⁵ Hagyó, Salánky és Zablyas vallomásai Tört. Tár, 1897. 492.

²⁶ Zablyas vallomása u. o.

²⁷ Csupros Máté vallomása u. o. Király Balázs szerint Werest a parasztok kegyet-

len halállal akarták kivégezni, de arra kérte őket, hogy ne végezzék ki olyan gyorsan, mert hogyha valami rosszat tett is, egész Sásvárral bizonyíthatja, hogy ártalmukra nem törekedett. Életének megkegyelmeztek, de fogoly gyanánt kísérték Husztra. (U. o., 492–493.)

Weresnek a főispánnal és az alispánnal való meghasonlása némiképen érthetővé teszi, hogy álnéven — közhit szerint — kész volt inkább a parasztok élére állni, csakhogy bosszút álljon rajtuk. Mindenesetre felfordult világ lett volna, hogy «a paraszt» védelmezze a nemeseket s a «nemes» vezesse ellenök a parasztokat; de ilyen zaklatott időkben sok mindenféle megtörténhetik. A vár védelmezői közül *Zubor* Mátyás és *Egri* Mihály nemesek valóban azt beszéltek, hogy mihelyt a parasztok sokasága a vár alá érkezett, soraikból három lovas előugratott, hogy a várat körüljárja. *Zubor* azt mondta *Egrinek*, hogy — alakjáról ítélve — ezek közül az egyik alighanem Sásvári *Weres* Gergely; de már akárki, ő bizony hozzáló. Ki is lőtte nyilat a három lovasra, mire ezek egymástól elváltak és más-más irányba futottak. Azt azonban egyikök sem mondta, hogy az a lovas csakugyan *Weres*. Azt is már csak a lázadás lecsöndesítése után hallották, hogy *Weres* a parasztok vezére s tolvaj, rabló, gyujtogató lett volna, a ki tanácsokkal látta el a parasztokat. Például ő tanácsolta volna nekik, hogy minden szalmát, a mit csak találnak, vigyenek *Nyaláb* vára alá; az mindenesetre igaz, hogy a vár kapuja elé csakugyan sok szalmát hordtak s azt meggyújtották, minek következtében a vár külső kapuja is meggyulladt. *Weres* nem is tagadta, hogy kénytelen-kelletlen ott lévén a parasztok táborában, mikor éjjel megérkeztek, csakugyan tanácsolta nekik, hogy szalmát gyujtsanak a vár kapuja előtt; de ezt csupán azért tette, hogy a tűzzel jelt adjon a várban levő nemeseknek a maguk védelmére. Ezzel tehát nemcsak nem ártott, hanem még használt is nekik.²⁸ Tanácsolt azonban egyebet is; például hogy ha be akarják venni *Nyaláb* várát, sok létrát vigyenek a falak meghágására.²⁹ Ő maga különben, bár némelyek maguk fölébe emelni és vezérré tenni akarták,³⁰ fogoly gyanánt volt köztük s úgy szökött el tőlük a máramarosi *Huszt* várába

²⁸ Csomai Nagy Bálint, Csamay Benedek és péterfalvi Zsupán Pál vallomásai. Tört. Tár, 1897. 491.

²⁹ Farkasfalvi Szabó Péter vallomása u. o.

³⁰ Kissárvári Zok Antal vallomása u. o.

Perényi Gáborhoz.³¹ Már ott találták őt *Csamay* Benedek és péterfalvi *Zsupán* Pál, a kik Nyaláb várából kiszöktek, hogy segítséget kérjenek a megszorult őrség számára. Mikor Zsupán megkérdezte tőle, miért nem jött közéjük hamarább, Weres megharagudott, nyersen felelt. A másik sem maradt adósa; egyik szó a másikat követte s mind gorombább és durvább módon vitatkoztak. Weres azzal végezte, hogy nem ártott a nemeseknek, ha egy ideig a parasztok közt volt, mert a mint odaérkeztek, azonnal meggyújtatta velök a kapu elé hordott szalmát, hogy figyelmeztesse őket a védelemre.³² Egyébiránt a kihallgatott tanúk közül egyik sem akart arról tudni, hogy Weres paraszthadnagy, rabló és gyújtogató lett volna.

Mindezeknek alapján Ugocsavármegye utóbb (1515 május 15-én) becsületsértő és igazságtalan rágalomnak nyilvánította Sásváry Jánosnak vádját, melynél fogva Werest Kermes hadnagynak, fosztogatónak, rablónak és gyújtogatónak nevezte, holott ezt semmivel sem tudta bizonyítani s őt ennek következtében száz forintban marasztalta el.³³ Felebbezése alapján a királyi kúria ezt a büntetést 300 forintra emelte föl.³⁴

*Máramaros*vármegyének Ugocsa felé nyíló tiszai kapuját Huszt vára védelmezte, a középkorban Máramaros földjén az egyetlen királyi vár, a mely mellett még legfeljebb Rónaszéket lehetne királyi várnak tartani. A harmadikat, a Dolhay-család dolhai várát, az 1471: XXIX. t.-cz. értelmében már lerontották. Így tehát Máramarosban a királyi várak nem adtak alapot állandó küzdelemre, településre, felszabadulásra; nem gyakoroltak nagy hatást a népesség fejlődésére; a nemesség nem volt odakötte kerületökhöz, de föltételes sem volt és nem járt teherrel.³⁵ Királyi uradalmak és kenézségek azonban itt is voltak és

³¹ Király Balázs és Gyakfalvy László vallomása u. o. 493.

³² Vallomásuk u. o. 491.

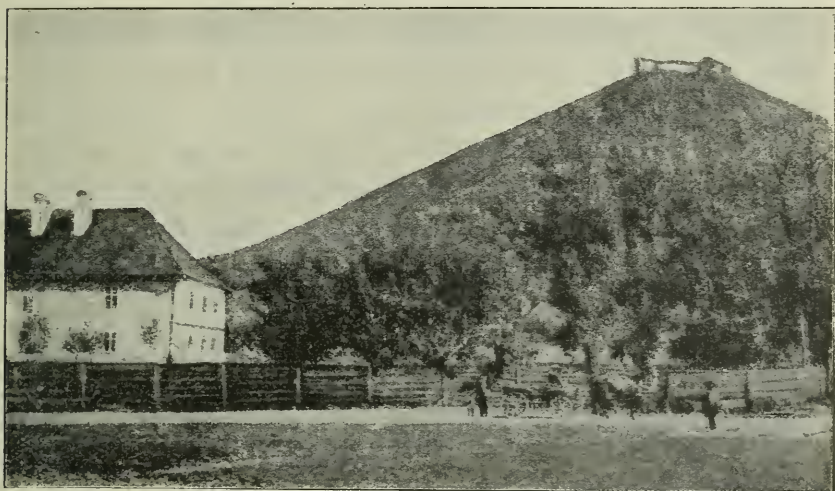
³³ Itélete kelt Sásváron, 1515 május 15. (feria tertia in festo b. Sophie Virginis). Tört. Tár, 1897. 493.

³⁴ Az érdekes megokolás u. o. 493—

495. l. A leleszi konventben 1516. évi 28. sz. a. letett adjudicatoriae executionalest kivonatban már Szirmay is közölte (Notitia ... incl. Com. Ugochiensis, 14.)

³⁵ Csánki, Máramaros megye és az oláh-ság. Századok, 1889. (A máramarosi kirándulás emlékkönyve, 52.)

így itt sem hiányoztak a megnemesítésre való alkalmak. Az egykori oláh kenézek idő folytán nemesi jogon lettek urai annak a kenézségnek, a melyet valaha megültek; de ezzel a magyar nemesi társadalomba kellett beilleszkedniök. S Dósa előtt száz esztendővel már oly magyar szelleműek, hogy például az oláh származású Dolhay Szaniszló 1419-ben magyar köriratú pecsétet használt.³⁶ Az általában véve tősgyökeres magyar helynevek eléggé bizonyítják, hogy magyar volt maga a föld, ha népe

118. HUSZT VÁRA.

oláhuól beszélt is; és hogy a nemes, akármilyen volt is az anyanyelve, mint a szent korona tagja, még a helységek, dülök és határrészek elnevezésében is a magyar állam eszméjének hódolt.³⁷ A pásztorkodó oláhból többnyire a kenézségeknek nemesi birtokká való átalakulása közben lett jobbágy, de a legnagyobb rész továbbra is szabadon őrizgette nyájait a havasokon.

A máramarosi nemes és jobbágya közt ebben az időben még nem lehetett igen éles különbség, mert az egy-két száz esztendőös nemescsaládok a jobbágy vagy szabadon pásztorkodó

³⁶ U. o. 96. l.

³⁷ Márki, A Váncsok és a váncsfalvi Jurák. (Magyar-Román Szemle, 1897. 2.)

családokkal néha szoros rokonságban álltak. Gazdasági helyzetök sem különbözött feltűnő módon. Így történt, hogy a jobbágyság törekvéseivel az egész országban a máramarosi nemesek barátkoztak meg leghamarább és legteljesebben. Nagy számban fogtak tehát fegyvert, hogy a fölkelő jobbágyságot jogai kivívásában gyámolítsák.

«Megfeledkezve irántunk és a szent korona iránt tartozó hitökről és hűségökről, — írta utóbb maga a király,³⁸ — ezen Magyarország parasztjaival és népies állapotban levő embereivel, kik a mult napokban a lázadásnak és a vakmerőségnek szellemétől vezetettve, igaz és természetes uraiktól elpártoltak s kárhozatos és merész képzelődésekben sarkukra állván, királyi felségünk megvetése és elűzése, valamint az egész nemesség veszedelme és kiirtása végett ellenségesen fölkeltek és ebben az országban helyenként a keresztesek neve alatt bizonyos *Székely* (Dósa) György nevű latornak vezetése alatt csoportosan zászlókat emeltek, a nemeseknek nagy, borzasztó és kegyetlen károkat okoztak; mert házaikat lebontották, leégették, holmijokat fölprédálták és többeket személyökben különböző kínzásokkal és gyötrelmekkel illettek, némelyeket karókba vagyis verőkbe húztak³⁹ s több mint ellenségesen jártak el: egyes máramarosi nemesek mégis hozzájuk csatlakoztak és lázadásukban, zavargásaikban, latorságaikban (nemesi méltóságukról lemondva) részeseik, kísérőik és társaik lettek. minek következtében — mint mondják — nyíltan a hűtlenség bűnébe estek.»

Azok a máramarosi nemesek, a kik utóbb vagyonuk elvesztésével fizették meg a fölkeléshez való csatlakozásukat, a következők: I. *Petrovay* János, a ki a Dolhayakkal egy törzsből származott és a kinek ősei 1411-ben Máramarosban Rozsállya,

³⁸ II. Ulászló adománylevele Werbőczy István részére 1514 október 20. (Datum Bude, feria sexta proxima post festum beati Luce evangeliste.) Kiadta Horvát István, Werbőczy emléke, 166—169.

³⁹ Palis seu verubus suffigiendo. (Id. h. 167. l.) Ezt a szót, a melyet már Ravazdy

Péter kivégzésénél is hallottunk («Gregorius Kiss ... petrum Rawazdy vno homine traxisset ad verw», Arad vármegye bizonyosságlevele 1515 április 9. Dl. 37.832.), a Nyelvtörténeti Szótár és az Oklevél-Szótár ebben az értelemben nem ösmeri.

Szurdok, Sajó, Petrova, Leordina, Ratkava, Polyána és Batiza községeket kapták a királytól;⁴⁰ 2. *Váncsfalvy* György és 3. *Váncsfalvy* Dán, a kik 1508-ban hűséges szolgálataikért éppen II. Ulászló királytól kapták új adomány gyanánt, Tivadar, Lukács és Ferencz nevű testvéreikkel együtt, az egész Váncsfalva, Nánfalva és Disznópataka falvakat.⁴¹ A Máramarosvármegyében ma is virágzó Váncsfalvi Jura-család ezt a Györgyöt tartja a maga ősének.⁴² — 4. *Budfalvy* Simon, a kinek családja oklevelekben 1459 óta szerepel⁴³ és a kinek családi fészke Budfalva, Aknasugatagtól kissé délkeletre. — 5. *Husztí* (máskép Keselyőmezei) Benedek deák, 1484 óta Keselyőmező földesura,⁴⁴ a tanult emberek közé tartozott. — 6. *Bárdfalvy* János a Máramaroszigettől délkeletre levő Bárdfalváról, mely oklevelekben 1405 óta szerepel.⁴⁵

7. Szarvaszói *Bánk* Tamás és 8. Szarvaszói *Bánk* Illés egyik őse, Iván, 1385-ben már alispán volt.⁴⁶ És kérdés, *nem hozható-e ezzel a családdal kapcsolatba az a «Melchior Bánkúr»,* vagyis talán Bánk Menyhért, a ki magát a keresztesek istenadta népe királyának s Magyarország királya, de nem a püspökök és nagyurak alattvalójának nevezte.⁴⁷ Ha csakugyan a Bánk-családból volt, őt kellene a máramarosiak vezérének tartanunk s föltehetjük, hogy ebben a küzdelemben el is esett, noha a Bánkok jószágát elkobzó királyi levélben nevével, mint néhaival, ebben az esetben is kellene találkozunk. Így azonban Bánk úr (Banckwr) a Bánk-család valamely tagjával csak ötletszerűen azonosítható. De ha azonosítható is, nem lehetne őt Dósa Györggyel szembenállónak, különállásra törekvőnek mondani, mert királynak őt csak magánlevélben nevezik, ellenben, idézett okiratában, a király nyíltan mondja, hogy Bánk és társai Székely György vezérlete alatt keltek föl.

⁴⁰ Nagy, Magyarorsz. Csal. ix. 280.

⁴¹ A Váncsfalvi Jura-család levéltárában.

⁴² L. a családról írt cikkemet a Magyar-Román Szemlében, 1897., 6. l.

⁴³ Csánki, I. 455.

⁴⁴ U. o. I. 457.

⁴⁵ U. o. I. 446.

⁴⁶ Századok kirándulási melléklete, 1889. 60.

⁴⁷ A Wunderzaichen szerint.

9. Szarvaszói *Görhes*⁴⁸ János és 10. Szarvaszói *Görhes* Mihály családjának 1431 óta Polyánán, Szlatinán, Hótpatakan (Brében?) és Kopácsfalván, de kétségkívül az előnevöket adó Szarvaszón is voltak birtokai. — 11. *Ebeczky* Péter Csomálfalváról származhatott, mert a családot később Csomádynak is nevezik. Egyébként ezt a családot Máramarosban más oklevelek nem említik.⁴⁹ — 12. Fejérfalvi *Ficza* (Fycha) András az 1405-től fogva ösmert Fejérfalváról (Máramarosszigettől délkeletre fekvő faluból) való. Máramarosban más Ficzák vagy Ficzék Batizfalváról, Endrédről, Gyulafalváról írták magukat s már 1459-ben voltak birtokaik Gyulafalván, Nyiresen, Doroszlófalván, Hernécsen, Deszefalván, Karácsonfalván, Sugatagon.⁵⁰ Egyébiránt Fejérfalva és Gyulafalva a Mára és a Kaszó összefolyásánál tőzsomszédok, a mi a két család hajdani egységét legalább is valószínűvé teszi. — 13. *Levordinay* János a vármegye délnyugati részéből, Leordinából való nemes volt.⁵¹ — 14. *Konyhay* Bogdán (Bogdany de Kohnya) egy 1458 óta ösmert családból az izamelléki Konyháról származott.⁵² — 15. Dragomérfalvi *Diák* (Dyak) Tivadar vagy Tódor és 16. Dragomérfalvi *Diák* István rokonságban állhatott az ugocsavármegyei Diákfalvyakkal vagy Gyakfalvyakkal, a kik szintén résztvettek a fölkelésben.⁵³ Nekik Máramaros délnyugati sarkában, Dragomérfalván voltak birtokaik. — 17. *Farkasrévy* Lázár családja az Iza és Mára összefolyásánál levő Farkasrévéről való s oklevelesen már kilenczven esztendővel azelőtt említik.⁵⁴ — 18. Közéapsai *Gorzó* Simon családja szintén a vármegye délnyugati sarkában, Jódon,⁵⁵ de ő maga Szigettől északra, Közéapsán volt birtokos. — 19. Közéapsai *Kosztha* Simon utódai utóbb, úgy látszik, az ugocsavármegyei Tivadarfalvára származtak át és — ősük a vagyonnal együtt nemességét

⁴⁸ Horvát id. közlésében (167. l.) Gethes. Nagy Iván nem ösméri sem az egyik, sem a másik alakban. Csánki (id. h. i. 456.) több oklevélből állapítja meg a Görhes (Gerhes) nevet.

⁴⁹ Csánki sem szól róla. Magyarország tört. földrajzában.

⁵⁰ Csánki, I. 456. Nagy Iván, IV. 172.

⁵¹ Nagy Iván és Csánki ezt a családot nem említik meg.

⁵² Csánki, I. 458.

⁵³ U. o. I. 456.

⁵⁴ U. o. I. 456.

⁵⁵ U. o. I. 457.

is elveszítvén — 1741-ben szereztek új czímeres nemeslevelet.⁵⁶ — 20. *Alsóapsai* Balázs Alsóapsán volt birtokos, de családja már 1407 óta perelt mind a három Apsáért rokonaival: a Hosszúkkal, Bírókkal és Udvarbírókkal. Ez a két utóbbi családnév azzal függhet össze, hogy Alsóapsa valaha Huszt királyi várhoz tartozott⁵⁷ s az Alsóapsaiak is valószínűleg mint várjobbágyok nyertek nemességet. — 21. *Jódi*⁵⁸ Lázár és 22. *Jódi* Domokos Jódon és úgy látszik, más helységekben is birtokos volt. — 23. Gyulafalvi *Ficza* (keresztneve ösmeretlen) a 12. szám alatt említett Fejérfalvi Ficzákkal szoros rokonságban állhatott. — 24. *Barczánfalvi* János családját, melynek egyes tagjai szolgál-

119. WERBŐCZY NÉVALÁÍRÁSA.

birák és királyi emberek voltak, 1408 óta emlegették. Maga Barczánfalva Szigettől délkeletre esik. — 25. Barczánfalvi *Petermann* Péter a máramarosi Sajóról⁵⁹ Barczánfalvára is átszárma-
mazott s megnesesített német (talán budai) családnak tagja lehetett. A családnak Mojszében (a borsamelléki Mojszinban) is voltak részbirtokai. — 26. *Furkafalvi* Tódor vagy Tivadar családja és birtokviszonyai ösmeretlenek. — 27. Alsóvizsói *Pap*⁶⁰ István és 28. Alsóvizsói *Pap* Illés családja 1468 óta szerepelt⁶¹ s nem következtetés, hogy rokonságban állott a bilkei, fejéregyházi, középsőapsai, rónai és talabori Papokkal, mert a görög keleti papok fiait rendszerint apjuk hivataláról és parochiájának helyéről nevezték el.

⁵⁶ Nagy Iván, VI. 382–383.

⁵⁷ Csánki, I. 446., 454.

⁵⁸ Horvát közlése szerint (Verbőczy emlékezete, 169–172. l.) jódróti (de Jod-Broth), de Máramarosban ilyen nevű csa-

lád és Broth vagy Bród nevű helység ösmeretlen.

⁵⁹ Csánki, I. 459.

⁶⁰ Pap de Also Vysse.

⁶¹ Csánki, I. 459.

Ez a hosszadalmas és fárasztó névsor azonban távolról sem teljes. Csak azokról szól, a kiknek javait *Werböczy* István még abban az esztendőben egészen a maga részére adományoztatta,⁶² vagy a melyeken Csebi *Pogány* Zsigmonddal együtt osztozott meg.⁶³ A Csebi Pogányok — az Úrmezeyek magvaszakadtával — 1495-ben lettek máramarosi nagybirtokosok, Werböczy pedig most lett ottan földesúr. «A jókat megjutalmazó, a gonoszokat megbüntető» király csak általában véve említi mindenkor állhatatosan tanúsított hűségöket, de kétségtelen, hogy ezt a máramarosi fölkelés elnyomásában Perényi Gáborral együtt — mostan már nem ösmert módon — különösebben is megmutatták. Perényinek is volt alkalmá, hogy a hűtlen nemesek rovására gyarapítsa birtokait, mert az 1514: xxxiv. törvénycikkely szerint «azt mondják, hogy *Máramarosvármegyének majdnem minden nemese pártját fogta a parasztnak és résztvett ezeknek minden gonosz és veszedelmes tetteben*». Ellenben a máramarosi öt koronaváros vagyonos polgárai nem csatlakoztak a fölkelőkhöz, miért is a király még abban az esztendőben fölmentette őket az összes vámok és harminczadok fizetése alól.⁶⁴

XXII. SZATMÁRBAN ÉS SZABOLCSBAN.

NEMESEK közül sokan, a kik a parasztnak kezébe estek — az 1514: xxxiii. törvénycikkely saját szavai szerint — azért csatlakoztak hozzájuk s nekik azért vetették alá magukat, hogy őket meg ne öljék; azonban, mihelyt teheték, elhagyták őket és megszöktek tőlük. Azonban nemcsak a tiszán-inneni, hanem a tiszántúli nemesek is példát adtak az önkéntes csatlakozásra.

⁶² Az első tizenkettőt 1514 október 20-ikán. (II. Ulászló oklevele a báró Balassa-levéltárban, az egri káptalannak, mint a leleszi káptalan levéltára kezelőjének I. Ferencz parancsára tett átiratában. A leleszi káptalan hiteles másolatáról Horvát Istvánnál, Werböczy emléke, 166—169.)

⁶³ Az utolsó tizenhat nemes jószágainak elkobzásáról II. Ulászlónak ugyanaz nap kiadott oklevele u. o. 169—172. l. Mind a kettő a leleszi káptalan hiteles másolatáról.

⁶⁴ A técsői levéltárból a Századok melléklete, 1889. 75.

Szatmármegyében, mely különben is tőszomszédja a teljes lánghban álló Máramarosnak, Ugocsának és Beregnek, a *gencsi* és a *tyukodi* nemesek mindnyájan a keresztesekhez állottak.¹ Gencs Nagykarolytól délkeletre, Tyukod pedig az Ecsedi-láp partján, Nagykarolytól északkeletre van. «Tyukodi pajtásról» a kurucz nóta még kétszáz esztendő múlva is szólt, ma is szól néha-néha; Jókai Mór még a XIX. század első felében is hajthatatlan, kemény kuruczoknak, híres verekedőknek rajzolta őket. A fölkelésben résztvevett gencsi és tyukodi nemesek neveit nem ösmerjük; de a XV. század második felében és ekkortájban Gencsen a *Gencsyek*, *Sarolyániak*, *Endrédiyek*, *Egryek* és *Mikolayak* pörlekedtek egymással,² — Tyukodon pedig a *Tyukodyak*, *Domahidyak*, *Ramocsaházyak*, *Zsadányiak*, *Szantusok*, *Eöryek*, *Kakasok*, *Pogányok*, *Lónyayak* és *Járnyak* voltak a birtokosok.³ Mind olyan nevek, a melyek — egy-két kivétellel — a történelemben azontúl is szerepelnek; pl. *Gencsy* Dávid, János és Mihály kevéssel ezután, 1517-ben, éppen mint királyi emberek⁴ s ugyanakkor II. Lajos király egy házassági ügyben Tyukody Imrét is tanúskodásra szólítja fel.⁵ Azonban a király a lázadó gencsiek és tyukodiak összes jószágait utóbb *Báthory* András szatmári főispánnak adta, a kinek családja 1515-ben Almást (Vetés szomszédtságában), Börvelyt (Nagykarolytól északra), Cseke egy részét s Magyarkékest is (Nagybánya mellett) megszerezte; továbbá Ungai *Hajós* Tamás⁶ Domahidát, Kölcsei *Kende* Péter Mándot, Szekerest és Cseke egy részét, *Rozgonyi* István pedig (Báthory András ipja) Panyolát kapta.⁷ Ezek a tömeges adományozások kétségkívül összefüggenek a kereszteshadjárat elnyomásában szerzett érdemekkel.

Szabolcsvármegyébe a fölkelés, úgy látszik, Szatmár vármegyéből terjedt át. Nevezetesen Kispericsei *Nagy* György,⁸ a

¹ Szirmay, Szatmár, I. 46. és II. 39., 127.

² U. o. II. 39.

³ U. o. II. 127.

⁴ Károlyi-Oklevéltár, III. 103.

⁵ U. o. III. 108.

⁶ Nagy Iván és Csánki ezt a családot nem említi.

⁷ Szirmay, II., az illető helységek nevei alatt.

⁸ Georgius Nagh de Kyspyricze.

ki a hol Szabolcshoz, hol Szatmárhoz számított Kispericsén volt birtokos nemes, «az ezen ország összes nemessége ellen dühöngő és zavargó keresztes parasztok fölkelésének idejében — II. Lajos király szerint⁹ — a keresztes parasztokkal együtt résztvett azoknak minden gonosz cselekedetében, tudniillik rablásaiban, gyilkosságaiban s más lakosok ingóságainak és

120. ŐRÓRHAJCSÁR.

(A M. N. Múzeum kézírata után.)

javainak elprédálásában», a mint erről halála után különösen Kiskállai *Vitéz* János maga vádolta a király előtt. A vádló azonban még hat esztendő mulva is attól tartott, hogy a vármegyén a nemesek nem merik megvallani az igazságot, úgy, hogy a királynak őket erre a kötelességökre külön kellett figyelmeztetnie, sőt 16 nehéz márka büntetésével is megfenyegetnie, ha megjelenni és vallani vonakodnának. A vizsgálatnak azt kellett kiderítenie, *Nagy* György csakugyan csatlakozott-e a keresztes parasztokhoz, résztvett-e gonosztetteikben? s mindezekről bizonyosan mi igazat tudnak vallani, mondani és jelenteni?

Werböczy István királyi személynök maga helyett Bagói *Miske* Miklós mestert, a királyi kisebb kancellária jegyzőjét küldte le a vizsgálat vezetésére, a ki a tanukat a király és a szent korona iránt tartozó hűségökre eskette meg, hogy az igazat vallják.

Először is Nyirbátorban 1520. januárius 11-én Báthory András mester jobbágyát, *Gorbai* Mihályt hallgatta ki, a ki azt vallotta,

⁹ Datum in oppido Bathor feria secunda proxima post festum epiphaniarum domini anno eiusdem millesimo quingentesimo vigesimo (1520 januárius 9.) Orsz. lt. Dl. 23.320.

hogy mikor a keresztes parasztek Bátor (Nyirbátor) mezőváros-hoz jöttek, az ottan lakó *Nagy* György sok más emberrel együtt féltében az ottani minoriták kolostorába menekültek; a keresztesek azonban utánuk nyomultak és Nagy Györgyöt többedmagával elfogták. Később bizonyos föltételek mellett mégis szabadon bocsátották, mire ő hozzájuk csatlakozott és azontúl mint társuk vett részt minden cselekedetökben. Akkor a tanúnak magának is ellopták egy lovát, a melyet utóbb Nagy Györgynél talált meg; de azt nem tudta megmondani, Nagy György lopta-, vagy vette-e azt a lovat. Azt azonban tudja, hogy a vádlott azokban az időkben *Kocsy* Mihály lovát ellopta.

Máté Pál nyirbátori jobbágy úgy beszélte el a dolgot, hogy mikor a keresztes parasztek a barátok klastromában Nagy Györgyöt elfogták, bizonyos *Máté pap, a keresztesek kapitánya*, elővette Nagy Györgyöt és faggatta, hogy nemes családból származik-e; ő pedig azt felelte és vallotta, hogy valóban nemesember. Ennek hallatára *Máté Pál*, a tanú, odaszólt a kapitánynak, hogy nem igaz, nem nemesember, hanem földesuruk, *Báthory András*, egy jobbágytelket adott Nagy Györgynek s azon él. Mikor a kapitány ezt hallotta, kijelentette, hogy akkor hát György nem nemes és a fogságból ezekkel a szavakkal bocsátotta szabadon: «Engedd el ezt a bestyét!» De alig oldották föl, a kapitány megint szóba állt vele s megkérdezte tőle, nem akar-e kurucz lenni? György kijelentette, hogy igenis szeretne kurucz lenni, mire azonnal fölcsapott a kuruczok közé. — Valamelyik nap azután Nagy György elment a tanúhoz, *Máté Pál*hoz, a ki akkor nyirbátori bíró volt s azt mondotta, hogy a keresztesek élelmezése végett le kell vágni egy ökröt. Ennek hallatára a bíró megígérte, hogy *Szennyesy* György nemesnek egy ökrét levágatja. Nagy György *Szennyesy* gulyájából egy jobb ökröt azonnal kinézett, szarvánál fogva a mészárszékre vezette és levágta. Mikor azután a keresztesek Bátorból tovább mentek a szomszédos és a távolabbeső falvakba, *Máté pap* kapitánynyal és a parasztokkal együtt Nagy György is eltávo-

zott s Máté pappal együtt azontúl résztvett minden gonosztettben; így pl. mindig ott volt a nemesek házáinak és a templomoknak fölverésénél, lerombolásánál. Mikor azonban látta, hogy a parasztok dolga rosszra fordul és végefelé közeledik, azonnal visszatért Nyirbátorba, a maga házához és sok mindenféle ingóságát, nevezetesen lovait is elvitte magával. Azt azonban a tanú nem tudta, hogy ezeket a dolgokat rabolta, vagy a maga pénzén vette-e?

Egy másik bátori jobbágy, *Gorhy* Mihály, ehhez csak annyit tett, hogy mindjárt a parasztlázadás végeztével ő egy lovat vett Nagy Györgytől, a ki azonban azt nemsokára visszalopta tőle. *Mészáros* Balázs, *Balog* Pál, *Kőműves* (Kewmýwes) Balázs és *Vas* Mihály nyirbátori jobbágyok szintén úgy tudták, hogy *Nagy György* keresztes volt s egy ideig *Máté pap* kapitánynyal járt, kelt; de egyebet nem tudtak róla.

1520 januárius 12-én a Nagykállótól délnyugatra levő *Geszteregen* (a mai Geszteréden) folyt tovább a tanúkihallgatás. Itt *Parlagi* Antalnak egy *Benedek* nevű jobbágya¹⁰ azt vallotta, hogy mikor a keresztesek Geszteregre jöttek, ő éppen egy officinában vagyis fabrikában volt, melyet a nép új műhelynek (wý miye) hitt s ott hallotta, hogy *Simon* paptól elvittek egy prémes kalpagot és hogy Nagy is velök volt.¹¹ Parlaginak egy másik jobbágya, *Dormán* Barnabás szerint, az egyik kurucz akkor beszédet intézett a néphez. «Emberek, — szólt, — közületek valaki a maga házába vitte el *Simon* papnak minden holmiját és jószágát; de kutassuk ki, még kicsikart esküvel is, hol vannak azok a dolgok.» Erre eskü alatt mindjárt ki is halgattak több embert s az egyik azután — a kinek a nevét azonban a tanú egyáltalán nem ösmerte — elő is adta a prémes kalpagot és a dalmatikát (diamantica). Ez, Geszteregi *Elek* Benedek szerint, úgy történt, hogy mikor a kurucz parasztok azt mondták: «kutassuk ki egymásközt még eskü alatt is, hol van a *Simon*

¹⁰ Vezetékneve kiszakadt.

az oklevélnek ezen és több más része ki

¹¹ Ez csak a gyanítható szöveg, mivel

van szakadva.

pap holmija», több társával együtt ő maga is mindjárt keresni kezdte azokat a dolgokat. Keresés közben hallotta azután, hogy néhány ember azt mondta: «Íme, Nagy György megesküdtött arra, hogy Simon pap holmijából semmi sincs nála, mégis ő vitte el Simon pap dalmatikáját». Mások szintén rámutattak egy György nevű emberre, mondván, hogy már nyilvánosan letette az esküt. Maga a tanú sem azelőtt, sem azután nem ösmerte ezt a Györgyöt. *Nesthe* Pál azonban, Parlagi harmadik jobbágya, szintén azt vallotta, hogy ez bizony igaz, mert Simon pap ingóságait más parasztokkal, mint társaival együtt, Nagy György rabolta el, mégis megesküdtött, hogy azokból semmi sincsen nála; holott az eskü letétele után az ő ládájából előkerült Simon papnak némely tulajdona, t. i. egy kalpag és egy selyemdarab. Parlaginak egy negyedik jobbágya, *Mátyás*, szintén ezt állította. Geszteregi *Kis* Péter, *Kismarjay* Lukács jobbágya, látta is azt a selymet valakinél, de nem tudta, ki volt az az ember.

Ugyancsak 1520 januárius 12-én Miske Miklós, odább délen Bököny és Hadház közt, *Bolt* faluban folytatta a kihallgatást. Itt nemes *Bolthy* János jobbágya, *Bodor* Pál beszélt, hogy mikor a keresztes parasztok Boltra jöttek, *Simon pap* azt mondta *Máté kapitánynak* és más parasztoknak, hogy «Máté uram, valami emberek házamból minden holmimat elvitték; kérem tehát kegyelmedet adassa vissza». Erre *Máté pap* haragra gyúlván felelte: «Vágd agyon azt a bestyét!» Erre mindjárt egy páncélos és vászongatyás¹² *Nagy* nevű ember kivont karddal rohant Simon papra s rákiáltott, hogy ha ezt csak még egyszer meri mondani, mindjárt levágja. Ő különben ezt az embert nem ösmerte.

1520 januárius 13-án *Miske* faluban (a mely ma Bököny pusztája) *Vég* Mihály még emlékezett rá, hogy látott ő egy *Nagy* nevű embert, a ki páncélt viselt és a ki más parasztokkal együtt résztvett Miskén egy nemesi háznak lerombolásában; hanem azt sohasem tudta meg, ki volt ez az ember. Többet mondhatott

¹² Lorica quadam ac tunica vulgo coloris waszj'n indutus.

Perkedy Péter özvegye jobbágyának, *Vonza* Istvánnak özvegye, Orsolya asszony. Mikor — úgymond — a keresztes parasztok odajöttek Miskére, átment hozzá egy úri barátnéja s ezt mondotta neki: «Kérlek, jöjj velem a plébános háza felé; mert azt mondják, hogy néhány ember azt a házat fölverte s onnan a plébános holmiját elvitte. Nézzük meg, igaz-e?» Orsolya asszony azt felelte: «Én bizony éppenséggel nem megyek oda, mert félek, hogy valamiképen még rajtunk is könnyítenek». Mindamellett barátnéja kedvéért mégis csak elment a plébánia felé. A mint odaértek, látták, hogy a ház ajtaja be van törve s éppen egy pánczélos ember lépett ki a házból, hóna alatt selyemszövettel. Orsolya asszony mindjárt megszólította:

«Jó uram, minek viszed el ezt a selymet? Hiszen tudod, hogy nektek nem illik selyemben járni!»

«Te sem tudod, kinek lesz ez a selyem!» — felelt az ember; s ezzel ismét az egyházra rontott, annak az ajtaját betörte s bement a templomba. A mikor ezt Orsolya asszony látta, megkérdezte valakitől, hogy ki ez a hatalmaskodó, gonosz ember? Az pedig *Nagy Györgynek* mondta. Ugyancsak ő volt, a ki más parasztokat a Miskén levő nemesi háznak — talán özvegy *Perkedy Péterné* vagy *Székely Ferencz*, esetleg *Hodosy Pál* házának — lerombolására és széthányására buzdított, sőt erővel is kényszerített. Hiszen az egyik embert, a ki nem sietett a ház lerombolására, egy fejszével úgy föbe vágott, hogy mindjárt lerogyott.

Szűcs Mihálynak, *Székely Ferencz* miskei jobbágyának felesége, Anna asszony, éppen a templom czintermén ment keresztül, mikor a falut elárasztó keresztesek közül egy nagy emberrel találkozott, a ki azt kérdezte tőle:

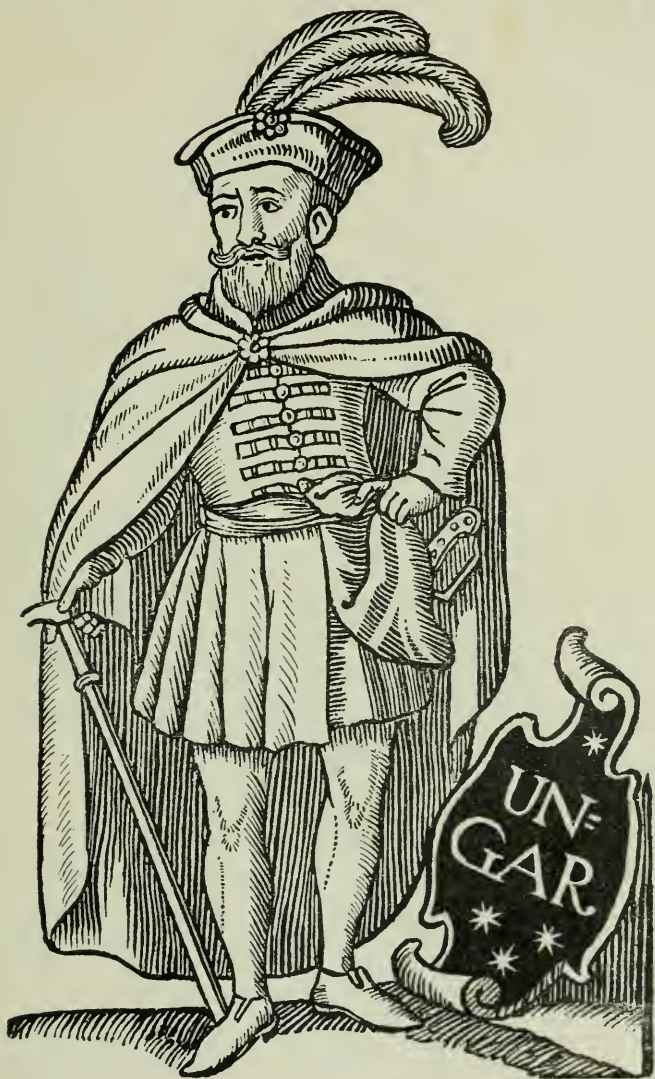
«Asszonyom, van-e valami ebben a templomban?»

«Hidd el, — felelt az asszony, — nincs abban semmi.»

Az ember azonban ezt semmiképen sem akarta elhinni s mindjárt hasogatni kezdte a sekrestye ajtaját; s mikor betörte, belépett rajta. Mikor azután kijött, azt mondta az asszonynak:

«Igazat mondtál, mert semmit sem találtam.»

Ezt mondván, másokkal együtt mindjárt a plébános házára rontott, és onnan sok mindenféle holmival megrakodva jött ki.

121. MAGYAR NEMES A XVI. SZÁZAD ELEJÉN.

Mikor más emberek látták, mi minden van nála, közülük valaki megszólította ezt a György nevű embert, adjon neki is valamit a plébános holmijából. Ezt látva, a tanúskodó asszony is kért

magának; s erre a kérésre az ember a rablott portékából csakugyan odaadott neki egy lenvászón-lepedőt és egy lenvászón-inget, a melyet az asszony azután visszavitt a plébánosnak.

Hatházy Baláznak, *Hodosy* Pál miskei jobbágyának özvegye Erzsébet asszony¹³ elmondta, hogy mikor a kuruczok bejöttek Miskére, *Nagy* György, a ki valami pánczélt viselt, kivont karddal rohant reá; ő azonban Isten jóvoltából megszabadult György támadása elől. Nagy György azután társaival együtt a falu templomára tört, azt összerontotta; azonfelül más kuruczparasztokat a faluban levő nemesi háznak széthányására ösztönzött s azt szét is hányatta.

Simon pap maga, lelkiismeretének tisztaságára hivatkozva, világosabban beszélte el a történeteket. Ő ezeknek a zavargásoknak idejében miskei plébános volt; azonban bizonyos dolgainak eligazítására átment Gesztereg faluba, a mely szintén plébániájához tartozott. Miközben ügyeit végezte, egy ember jött hozzá s így szólította meg:

«Plébános úr, valami kuruczok felverték a házát s onnan majdnem minden holmiját elhurczolták.»

Erre ő az emberrel együtt hazafelé indult. Mikor a kuruczokhoz érkezett, *Máté paphoz* ezeket a szavakat intézte:

«Kérlek, uram, adasd vissza a házamból elvitt dolgokat.»

«Öld meg ezt a bestyét!» felelt *Máté pap*.

Erre Nagy György — nem tudja, *Máté pap* parancsára-e, — meg akarta őt ölni. Ennek láttára *Simon pap* a maga lelki üdvösségére gondolva, azt mondotta társának:

«Inkább vesszen oda minden vagyonom, mint hogy itt meghaljak miatta. Menjünk haza!» És hazamentek.

A kuruczok azonban a dolgot nem hagyták annyiban. A mikor átmentek a másik faluba,¹⁴ néhányan ki akarták kutatni, hogy hová lettek azok a holmik s több embert eskü alatt hallgattak ki,

¹³ Az oklevél ezeket a jobbágyasszonyokat is következetesen úriasszonyoknak (domina) nevezi.

¹⁴ A hely neve kiszakadt, de az előbbi vallomásokból tudjuk, hogy ez a falu Gesztereg volt.

DÓSA GYÖRGY SZOBRA.

(Sámuel Kornél műve.)

látták-e, vagy tudnak-e róla. Egyebek közt hasonló módon, eskü alatt kérdezték meg a holmik ügyében *Nagy Györgyöt* is, a ki azonban azt vallotta, hogy semmi köze a dologhoz. Letett esküje után mégis előkerült tőle egy tárgy,¹⁵ melyet azután a papnak vissza is adtak.

Vizsgálatot tartottak (1520 januárius 14-én) *Kiskálló* faluban is (Nagykálló északkeleti szomszédságában), a hol az egyik tanú¹⁶ jól emlékezett, hogy *Nagy György* ott volt a keresztesek közt és hogy mikor *Miske* faluba nyomultak, ott egy nemesi háznak lerombolására a parasztokat erővel is hajtotta s minden egyéb dolgukban része volt.

A *kislétai* kiszálláskor¹⁷ 1520 januárius 15-én nemes *Bogáthy Miklós* jobbágya, *Varjas Mihály*, azt vallotta, hogy egyik barátja a zavargások idejében így szólott hozzá: «Kedves testvérem, *Varjas Mihály*, a keresztesekkel kell tartanunk, hozzájok kell mennünk.» «Hát ha oda kell menni, — felelt *Varjas*, — akkor menjünk bátran!» «Máskép nem lehet tenni ebben a dologban. — vélte barátja. — Mindenképen hozzájok kell csatlakozni.» El is ment tehát barátjával a kuruczokhoz. A mikor megérkeztek, látta, hogy *Nagy György Máté pappal* együtt mindig részes volt minden gonosz cselekedetben. Mikor pedig *Miske* faluba mentek, bizonyos dolgainak elintézése közben bement a templomba. Bejött oda *Máté pap* is *Nagy György*gyel együtt. *Máté pap* megkérdezte, megtalálták-e a sekrestye kulcsát, vagy sem. Valaki azt felelte, hogy még nem találták meg. Mire *Máté pap* mindjárt odaszólt *Nagy György*nek: «Fogjad!» Erre *György* kezébe ragadott egy templomi széket, melyre a pap mutatott, magasra emelte s addig dőngette vele a sekrestye ajtaját, míg az bedőlt, mire mindjárt beléptek a sekrestyébe. Ott azután keresgélni kezdtek, mit találhatnának. Találtak-e valamit, *Varjas* nem állíthatta. — Ezek végeztével *Bot* faluba mentek át. Mikor egy

¹⁵ A tárgy neve (bizonyosan a kalpagé) az oklevélből kiszakadt.

¹⁶ Neve az oklevélből kiszakadt.

¹⁷ A helység neve kiszakadt, de a *Bogáthyak* létai birtokosok voltak. *Kisléta* most is szabolesi nagyközség.

ideig már ott voltak, lármát hallottak. Mindjárt azt mondta néhány pajtásának: «Menjünk, nézzük meg, mit csinálnak ottan.» És ezt mondván, odasiettek, a honnan a láрма hallatszott. Mikor odaérkeztek, látták, hogy *Máté pap* egyik társával, valami *tanító*-val együtt a miskei plébánost a földre teperte, *Nagy Györgyöt* pedig, a ki egy karót tartott a kezében, többször biztatta, hogy azt a gyalázatosat karóba húzza; Nagy György a karóval szurkálgatta is a pap hátulsó részét, úgy hogy egynéhány csepp vére is kifolyt. Nagy Györgynek különben is része volt a parasztnak minden cselekedetében.

Bogáthynak egy másik jobbágya, *Váry Mihály*, óvatosan csak annyit mondott, hogy Nagy György a zavargások idejében a kuruczok közt tartózkodott és *Máté pap* szolgája volt. Bogáthynak harmadik jobbágya, *Sutor* (Varga?) János szerint, mikor ő a parasztnak fölkelésekor Bátorban (Nyírbátorban) volt, egy napon elkésve hallotta néhány embertől, hogy a kurucz parasztnak ebbe a mezővárosba érkeztek. Ennek hallatára sokan attól tartván, hogy a kuruczok gonosz cselekedetekre vetemednek, hamosan az ottani kolostorba menekültek s néhányad magával a tanú is odament. Eközben a kuruczparasztnak szintén bevonultak Bátor mezővárosba és annak kolostorába. Velök vonult be Nagy György, a ki egy *Kállay Péter*¹⁸ nevű nemes lánczait fogta kezében, de most azzal adta át a tanúnak, hogy «Varga, tartsd ezt a nemeset!» S olyan idők jártak, hogy engedelmeskednie kellett. Más nemesek is voltak fogságban, «Derék János mester, — szölt Kállay — tudod, hogy sok ideig dolgoztál nekem és a családomnak; ha észreveszed, hogy a kuruczok engem halálra szántak, jegyezd meg, hogy van egy kis ládám a szerzetes kántor czellájában s van abban néhány holmim; például egy ezüstre festett kép; vannak benne aranyforintok is és kétszáz forint értékű egyéb dolgok.»

Mikor a nemes ezt suttogva mondta a vargának, Nagy György

¹⁸ Kállay Péter Jánosnak a fia, Andrásnak az öccse, nagy kort érve, 1569-ben

hunyt el. (Nagy Iván, Magyarország. Csal. VI. 27.)

jól odavigyázott; de a varga azután hazament. Nemsokára néhány kurucz rontott reá, elfogták és fogva vitték a kapitányhoz. Nagy György ekkor ezt mondta: «Ez az az ember, aki a fogoly nemes-sel az imént beszélgetett». Erre a kapitány és más kuruczok mindjárt karóba-húzással fenyegették, annyira, hogy ő félelmében kénytelen volt elmondani mindazt, a mit a nembestől hallott. Erre a kapitány Nagy Györgyöt a vargával együtt azonnal a kolostorba küldte, hogy a szerzetes kántor czellájában a ládácskát megkeressék és hozzávigyék. Mikor azután megérkeztek a kántor czellájába, Nagy György észrevette, hogy a láda a kántor ágya alatt van. Mivel ő magas termetű volt, hajolni nem tudott könnyen, tehát a vargának parancsolta meg, hogy bújjon az ágy alá s húzza ki a ládát; a mi meg is történt. György egy baltával azonnal fölhasította a láda födelét s a varga is látta, hogy a ládában többféle dolog van; pl. egy aranyozott kupa, egy aranyos fejkötő, egy pártaövnek (partahaew) nevezett cingulum s néhány egyéb tárgy, a mit a varga hamarjában nem vehetett szemügyre. Ezeket visszarakva, a kis ládát a varga, a bennelevőkkel együtt, Nagy György parancsára elvitte a kapitányhoz.¹⁹

Ezekből, a nép lelkének és gondolkodásának megösmerésére nézve tanulságos vallomásokból kitűnik, hogy a szabolcsi *Máté pap* és *Nagy György* a vármegye délkeleti részében a lázadást elterjesztették ugyan s erőszakoskodtak is, de vért nem ontottak, sőt pl. Simon pap esetében igazságot is szolgáltatottak; mi annak a jele, hogy az ellen nem állók kifosztását nem túrték s maguk közt némi fegyelmet tartottak.

¹⁹ A vallomásokról felvett s ezzel végződő jegyzőkönyv «datum in oppido Bathor predicto die dominico proximo post festum conversionis beati Pauli apostoli anno domini millesimo quingentesimo vigesimo (1520 januárius 29.). Papiroson, királyi pecséttel és «Lecta» jelzéssel. Orsz. levéltár, Dl. 23.320. Az oklevél szerint Simon pap

elrablott holmijai közt diamantica (más olvasás szerint dalmantica) volt; az egyik szakadás miatt csak «...mantica» olvasható, más két helyen a tárgy nevének az oklevél lyukas. Azt hiszem, a falusi papnál nem gyémántos dolgokra (diamantica), hanem dalmatika nevű ünnepi ujjas felsőruhára kell gondolnunk.

XXIII. BIHARBAN.

SENTLŐRINCZI táborban június 16-án már tudták, hogy «ennek a tűznek veszedelme Bihar-, Békés-, Zaránd-, Arad-, Csanád- és Temesvármegyék nemességét elemész-tette».¹ Az első és az utolsó helyen említett vármegyéket kivéve, a többiről már volt szó; most tehát különösebben Szatmár és Szabolcs déli hatalmas szomszédja, Bihar következik sorban.

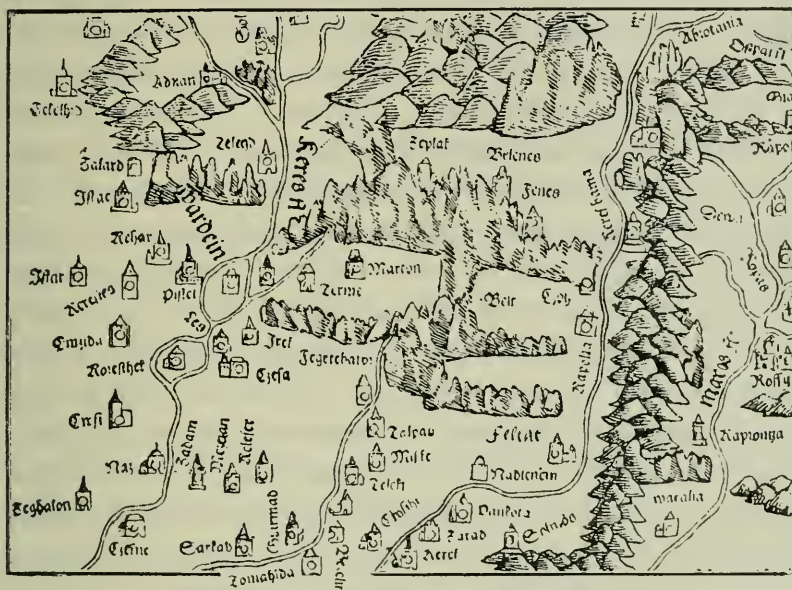
Bihar az ország legnagyobb vármegyéje volt, mert a mai Hajdúvármegye is majdnem teljesen oda tartozott. Hegyvidéke politikai és társadalmi tekintetben nem igen jött számításba, mert ott a pásztorkodó oláhok elszórt, apró falvaikban a nagyvilágról keveset tudva éldegéltek. A latifundiumok azonban a hegyvidéket is odacsatolták az alföld érdekeihez. A nagyváradi püspökség uradalma egymaga hat városra és 50—60 helységre terjedt ki; s a káptalannak, a Csákyaknak, a Szapolyayaknak szintén hatalmas birtokaik voltak ebben a vármegyében, «Biharország»-ban.² A közepes nagyságú nemesi jószágok száma sem csekély. Maguknak a Telegdyeknek 25—30, a Zólyomiaknak 30—35, a Pázmánoknak, Toldyaknak, Tordayaknak, Kismarjayaknak, Bacsóknak, Bessenyeieknek, Izsákyaknak, Bajoniaknak egyenkint 10—10 falujok volt s a szentjobbi apátság és a várad-hegyfoki prémontrei prépostság is körülbelül hasonló területen gazdálkodott. «Biharország» földjén együttevén hetvenkét birtokos család osztozott. A kisebb szabad birtokok jóformán szóba sem jöhettek.

A nagyváradi püspökség fényes palotája, melyet Thurzó Zsigmond püspök renaissance-stilusban csak 5—6 esztendővel azelőtt fejezett be, a kuruczháború kitörésekor tulajdonképen üresen állt; s a püspökök a vármegye örökös főispánjai lévén,

¹ A négy vármegye levele a kassai levéltárban, 925. sz.

² A Hunyadiak korabeli állapotainak leírása Csánkinál, Magyarország tört. földrajza, I. 591—644. l.

Thurzó püspök halála után egy ideig a vármegyének sem volt főispánja. A püspökség uradalmát s magát Biharvármegyét ideiglenesen, de már több mint egy esztendeje, Martonosi *Pöstyéni* Gergely kormányozta. Tisztartónak, sáfárnak ide Csongrádvármegyéből jött, melyet az 1505. évi rákosi országgyűlésen képviselt is; és tehetségeinek olyan szép jeleit adta, hogy utóbb,

122. NAGYVÁRAD KÖRNYÉKE EGY 1528. ÉVI TÉRKÉPEN.

János király idejében, az ország bírója lett. De János király ezzel voltaképpen azt a hűséget és odaadást jutalmazta, a melyet most, mint még csupán erdélyi vajda, a kuruczok leverésének nehéz munkájában ösmert meg benne.

Mikor Biharban a keresztesháborút kihirdették, Nagyváradnak sem püspöke, sem káptalani prépostja nem volt, a ki a püspököt helyettesítette volna; legalább az addigi prépostnak, Kálmáncsehy Lászlónak, 1513 után nincs okleveles nyoma,³ az eddigi vikárius pedig, a tudós dr. *Henckel* János, Thurzó püs-

³ Bunyitay, A váradai püspökség tört. II. 54.

pök halála után azonnal Lőcsére ment plébánosnak.⁴ Így a pápa bulláját Váradon Miklós főesperes és címzetes püspök, vagy valamelyik más kanonok, pl. *Antal* pap, *Dengelegi* István, vagy Gerlai *Ábránffy* János hirdethette ki.⁵ A váradi egyházmegyének egy régibb történetírója⁶ mindenesetre téved, midőn azt állítja, hogy Bakócz bíbornoknak a bulla kihirdetésére adott parancsát *Perényi* Ferencz a maga egyházmegyéjében «nagy gyorsasággal és nem kisebb sikerrel teljesítette, mert — Istvánfi bizonyága szerint — rövid idő alatt rendkívüli sokaság özönlött Várad alá fegyvert fogni». «Perényi — folytatja — a zendülés idején, egy időre nyugtatván főpásztori botját, azon volt, hogy a fenyegető veszedelem elhárítására uradalmából saját zászlaja alá nagyszámú katonaságot gyűjtsön s a Nagyvárad alá gyűlt parasztokat elszéleszsze és szétszórja. A csöcseléknépet megtámadván, bátor kézzel és lélekkel küzdött.» Perényi azonban csak a forradalom leveretése után foglalta el főpapi és főispáni székét; *Szerémi* György történetíró, a ki utóbb maga is váradi kanonok lett és a későbbben író Istvánfinál jobban ismertette a dolgot,⁷ nem is tud a fiatal püspököknek erről a haditettéről; hanem azt állítja,⁸ hogy Biharban először *Pöstyéni* Gergely sáfár mérközött meg a keresztesekkel. Így cserélték föl Perényi nevét jószágigazgatójának, Pöstyéninek a nevével.

A bulla visszavonása után Várad környékén tanácstalanul álló népet hidegen nem hagyhatta, hogy május második felében *Dósa* György már átvonult a szomszédos Békésvármegyén s a hónap végén Békés és Gyula alatt állott, melyeknek határát csak a Feketekőrös választotta el Bihartól. Sarkad, Kölesér és Szalonta kemény fiai közül bizonyára sokan követték a vezért, de a nagyobb rész a megyében gyülekező kereszteshadhoz

⁴ Szinnyei, M. Írók, IV. 694.

⁵ Schematismus historicus cleri dioec. Magno-Varadiensis 1896-ra, 136. és Bunyítay, id. h. II. 167—172.

⁶ Gánóczy, Episcopi M.-Varadiensis, II., Perényi életrajzában.

⁷ Bunyítay, I. 369., II. 174—175.

⁸ Szerémi emlékirata Magyarország romlásáról, 68.

csatlakozott. Ennek a délbihari csoportnak kapitánya, «bizonyos népség praefectusa» *Mihály* köleséri pap volt,⁹ a ki — mint maga a király mondta¹⁰ — «a király és a szent korona iránt való hűségéről megfélekedve, *Székely* (Dósa) Györgyhöz állt, a király és az ország nyilvános ellenségéhez, ki magát a keresztetek kapitányának nevezi; és ezen *György* nevében sok és istentelen rosszat, öldöklést, rablást és más gonoszságokat követett el». Kölesér abban az időben mezőváros volt, vámhely a hasonlónevű folyó mellett és a váradi püspök birtoka. Várdombja jelölhette az ősi bihari várispánság szívét s javadalmas tekintetében papja az egyházmegyében a hatodik helyen állt. Vásárait sok nép látogatta s nem kongott üresen iskolája sem, a melyben talán még mostan is az öreg *Zsoldos* János tanított. A *Zsoldosok*, *Nagyok*, *Telkiek*, *Csehek*, *Hangosak*, *Andocsok*, *Kesziek*¹¹ ebben a háborúban sem maradhattak el papjuk mellől; de alkalmasint mindjárt eleintén szemben találták magukat a szomszéd falu, *Szalonta* földesuraival, a *Toldyakkal*. *Aligha* föl nem égették ottani kúriájokat és okirataikat, mert egy esztendő múlva *Szalonta* új adományképpen került birtokukba.¹²

A bihari kuruczok másik gyülekezőhelye Kölesértől és Szalontától északra s Nagyváradtól nyugatra a Sebeskörös mellett fekvő *Keresszeg* volt, 1396 óta a Csákyak uradalmának feje. Romjaiban ma is álló régi várának köveire 1290-ben már egy királynak, IV. Lászlónak a vére freccsent; s *Kopasz* nádor lázadó hadai itt szálltak szembe *Károly* király hadaival. Ez a tulajdonképen a Sebeskörös jobb partján, keresszegapáti és a berekböszörményi erdő közt feküdt s a nép maig is *Katalin*-várnak nevezi.¹³ Már száz esztendővel azelőtt igen réginek (arx

⁹ Michael presbyter de Keleseer.

¹⁰ Dátum nélkül, de még Dósa György életében: Oláh Miklós formulás könyve, a jászóvári prémontrei rend könyvtárának 78. sz. kézírata, 207b. lap. Iványi szives közléséből.

¹¹ Bunyitay, III. 467—468.

¹² Így kell értenünk Rozványnál (Nagy-

szalonta történelme, I. 12—13.) a Bagdi-család jegyzeteiből vett azt az idézetet, hogy Szalontát a Toldy-család 1515-ben vette birtokba. Hiszen Szalontát a Toldyak és a Nadabyak már 1433-ban Toldy Pá magvaszakadtával kapták. (Csánki, I. 641.)

¹³ Osváth Pál, Bihar vármegye sárréti járása leírása, 421.

antiquissima) mondták,¹⁴ tehát Dósa forradalma után másfél-századdal még jogosabban nevezhették «a Csáky urak régi elavult várának»-nak.¹⁵ Hatszögletű donjonát 1801 óta magtárnak használják, de a vár udvarát, a melynek hosszát 120, szélességét 80 méterre becsülik, már nem a kőfalak, hanem csak a majdnem 20 méter széles sánczok jelölik.¹⁶ A mezőváros papja a Szent Katalin-utczában lakott s ott a templom és a domokosrendiek kolostora közelében állhatott az iskola is, melyben nyugodalmas időkben *Miklós deák* tanított. A deák azonban most a *kereszzezi bíróval együtt* csapatot szervezett, melyből nem hiányozhattak a Szent Katalin-utczaiak: Sós, Varga, Högyes, Désy, Szabó, Csata, Tegzes, Deák és Kis uramék, vagy a macskás-utczai Csengeri-, Szántó-, Veres-, Vámos-család egyik-másik tagja.¹⁷ A deák és a bíró — a király szavai szerint¹⁸ — «hitéről és hűségéről megfélelkezve, bizonyos *Székely* Györgyhöz, ezen országnak és minmagunknak nyilvánságos ellenségéhez, a mint magát nevezi: a keresztések kapitányához csatlakozott és *ezen György nevében* sok és istentelen gonoszságot, öldöklést, rablást és másféle bajt követ el».

Első tettök kétségtelenül a Csákyak keresszezi várának megtámadása volt. Keresszegnek tulajdonképpen csak a várat nevezték; magát a mezővárost — az egyház védőszentjéről — Szentkatalinnak hitták. A város bizonyára a Csákyak pártfogásának köszönte emelkedését, de az a körülmény, hogy éppen maga a bíró állt a fölkelés élére, nem mutat valami nagy hálára. Az uradalomhoz tartozó cséfbai, pankotai, tamási, vásári, bese nyői, berek- és nagyböszörményi, tölgykerekai, darvasi, károlyi, ivándi, apáti, bélsoki stb. jobbágyok különben is nagyon el lehettek keseredve, hogy olyan készségesen követték földesuruk várának megtámadására. Hiszen Dósa György egyik legnagyobb

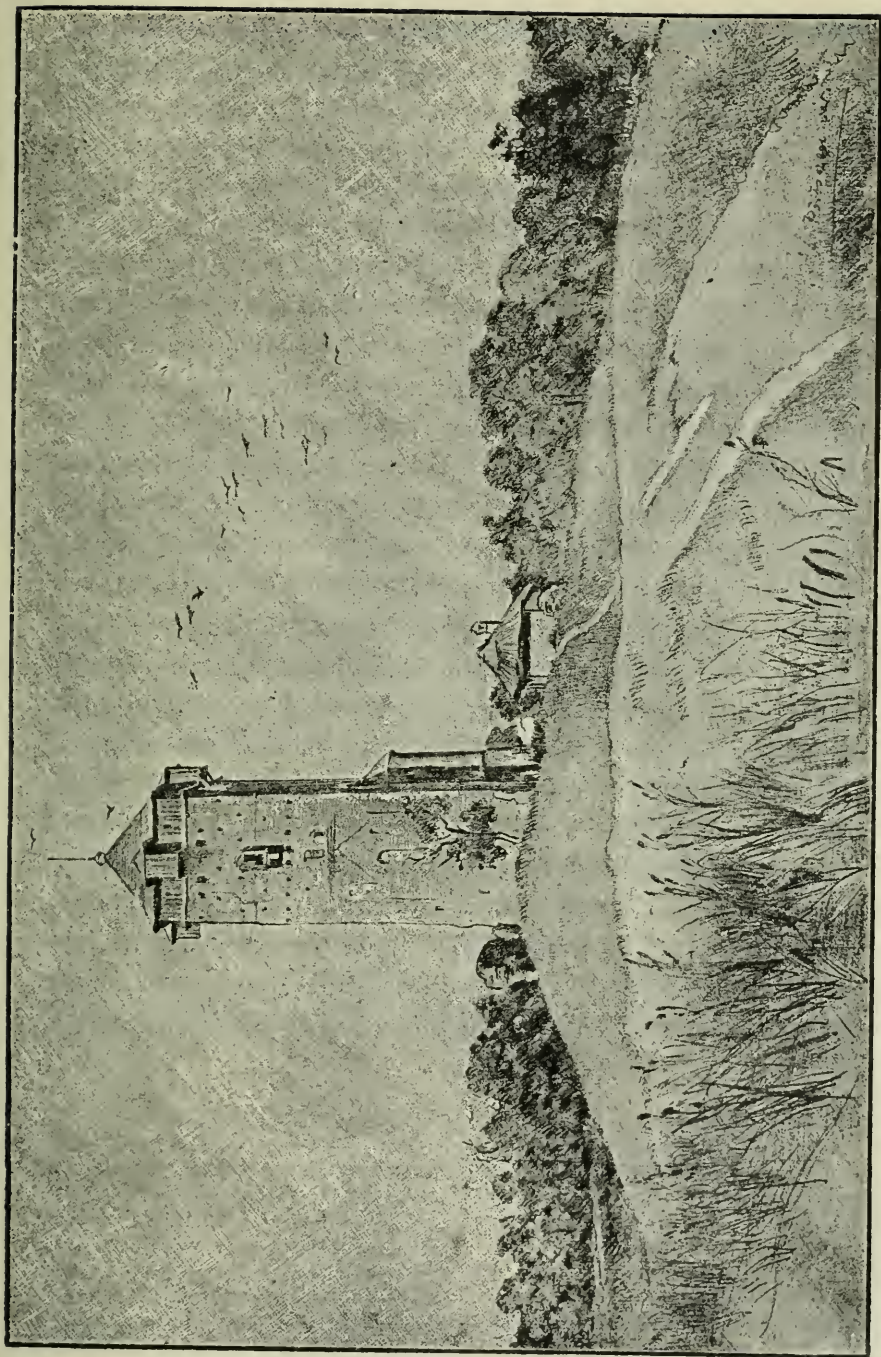
¹⁴ Fényes Elek, Geogr. szótár, II. 206.

¹⁵ Szalárdi Sirmalmas krónikája, 364.

¹⁶ Osváth, 421. l. 1. jegyzet.

¹⁷ Egy 1489. évi oklevél alapján Bunnitay, III. 371.

¹⁸ Dátum nélkül a jászói könyvtár 78. sz. kéziratában, 206 b. lap. Iványi szíves közlése. Mindenesetre még Dósa életében kelt. A fölkelésnek ezt a részét idáig nem ösmertük.

123. A KERESZTEZI TORONY.

ellensége, Csáky Miklós csanádi püspöké volt a várnak egy része.¹⁹ Osztályos atyafiai közé tartozott egy másik Csáky Miklós, kinek Ártándy Erzsébet volt a felesége s ennek öcscsei: Imre (Massay Krisztina ura) és István. A vár donjonának alapfala 4 méter vastag s a hatszögletű torony ma is daczol az idők viszontagságaival.²⁰ Most is ellentállott az ostromlóknak, a kiknek Nagyvárad felől a nagyhangú *Jeromos kántor* is segítségökre jött. Sőt úgy mondják, velök volt maga Lőrincz pap is, a mi azonban a mostani eseményeknek a későbbiekkel való össze-zavarása. Keresszegen a kuruczszereg «a nemeseket és a bárókat megfenyítette és köztük nagy mészárlást csinált, a várat pedig megszállotta.»²¹ A nemesek és a nem nemesek csak *Pöstyéni* Gergely hadai közeledésének hírére szálltak el a vár alól s útközben egészen Váradig ölték, vágták az urakat, úgy hogy a földeken mindenütt holttestek heverték.²² Mindez körülbelül Gyula ostromával egyidőben, tehát június elején történt.

Ugyanakkor a keresztesek harmadik bihari csoportja *Kengyel* mezővárosban gyülekezett. Legalább abból a körülményből, hogy az erről ismert egyetlen okirat²³ a bihari kereszteseknek osztogatott kegyelemlevelek közé van sorozva, valószínűvé teszi, hogy a Berettyóújfalu mellett, a Berettyó mellett levő — ma már puszta — mezővárosról van szó.²⁴ Kengyel mezőváros polgárai és lakosai — II. Ulászló király szerint — megfélemlítve a király és a szent korona iránt való hitökről és hűségökről, oda-csatlakoztak bizonyos *Székely* Györgyhez, a király és az ország nyilvánosságos és bevallott ellenségéhez és rossz barátjához, a ki

¹⁹ Már 1507-ben. Nagy Iván, III. 76.

²⁰ K. Nagy Sándor, Biharország, I. 25.

²¹ Szerémi (emlékirata 68.) Lőrincz papot és pedig már mint Dósa György halálának megbosszúját szerepelteti Keresszeg alatt.

²² U. o. 68–69.

²³ A prémontrei rend jászóvári könyvtárának 78. sz. kéziratában (43 b. lap, Oláh Miklós formulás könyvében) II. Ulászló

keltezés nélküli oklevele. (Iványi Béla szíves közlése.)

²⁴ Kengyelt 1418-ban és 1425-ben falunak írják és 1484-ben Kengyelszegnek is nevezik. (Csánki, I. 612.) 1479-ben özvegy Mezőgyáni Mihályné a szentdamjáni, andaházi, újfalusi (t. i. berettyóújfalusi), kengyeli és herpályi jobbágyokkal hatalmaskodott Marjai Lukács és leánya, Ilona, kovácsi birtokán. (Bunyitay, II. 157., III. 239.)

tudniillik magát a keresztesek kapitányának állítja²⁵ és az ő nevében sok és istentelen gonoszságokat, öldökléseket, rablásokat és mindenféle egyéb rosszaságokat követtek el.

Innen a Berettyó mentén haladva, Kismarja átellenében a Berettyó és az Ér összefolyásánál érték Pocsaj három várát: a Leányvárt, a hosszúzugi és a hídközi várakat, melyeknek helyét ma már csak földhányások mutatják.²⁶ Itt a Pocsajiak és pocsaji Pályiak voltak a földesurak. Pályi Lászlónak Pocsaj, Hosszúpáli, Monostorpáli, Fejértó, Bagos, Vértes, Csalános és Szentjánostelege bihari falvakban voltak birtokai.²⁷ Rosszul bánhatott jobbágyaival, mert azoknak dühe most ellene fordult. A dologról csak annyit tudunk, a mennyit két esztendő múlva²⁸ s 1518-ban újabban is²⁹ II. Lajos király ír róla, hogy tudniillik a parasztok, a kik az egész nemesség ellen föltámadtak a mult években, vagyis az akkor még életben levő boldog emlékezetű edesatyjának, felséges Ulászló fejedelem uralkodása idejében gonoszul megölték. Vagyonát a novemberi országgyűlés jóváhagyásával leánya, Erzsébet kapta meg; az árvaleány azonban csakhamar elhunyt s a magvaszakadt Pályiak minden jószága a kincstárra szállt, a király pedig valamennyit a hű Bajoni Jánosnak és Bajoni Benedeknek, Miklós úr árváinak adományozta.

A két *Bajoni*, mint Henczhida (Henczida) földesura, különben is szomszédja volt Pocsajnak s egyéb birtokaik: Sálhida, (másképen Sárhida), Okány, Zsadány, Csépán, Balkány, Nagyrábé, Nagy- és Kisbajon, Szerep, Szentmiklós, Derecske, Szovát, Jancsika, Bánk, Hodos, Görbe, Kovácsi, Porosd, Gátaljelke Biharban a Sebeskörös és a Kékkálló közt többnyire a Sár-

²⁵ Tehát ez az oklevél még 1514 júniusában kelhetett.

²⁶ A negyedik, a Rákóczi-vár, később épült. K. Nagy Sándor. Biharország, I. 19.

²⁷ A nagyváradi-hegyfoki káptalan 1517 október 29. a magvaszakadt Pályi Lászlónak ezen birtokaiba iktatta be Bajoni Jánost és Benedeket; miről tett jelentését Perényi nádornak 1518 október 15-ikén

kelt parancsára 1518 november 23-ikán átírta. Orsz. lt. Dl. 29.387.

²⁸ II. Lajos királynak ugyanazon káptalanhoz 1516 november 4-én kelt iktató parancsa. Összeragasztva egyméteres papíros; első harmada az összehajtásnál s egyhelyütt alább is lyukas. Pecsét nincs rajta. Orsz. lt. Dl. 29.387. (a káptalan jelentésével együtt.)

²⁹ 1518 december 17. Károlyi-Oklevéltár, III. 120—122.

réten feküdtek. De más vármegyékben is voltak jószágaik. Így a szabolcsi Ohát, Zám, Egyeg (Egyek), Ladány (Püspökladány), Csécs, Szabolcs, Ders, Godolyateleke, az esztergommegyei Lábatlan s a hevesi Igar részben vagy egészben szintén az övék volt.³⁰ Másfél évtized mulva Benedek úr azzal dicsekedett János királynak, a ki mostan még csak erdélyi vajda volt, hogy ő ugyan sohasem igyekezett pénzt gyűjteni, de van uradalmában száz olyan jobbágya, a ki, ha szükség volna reá, fejenkint a legnagyobb készséggel számolna le neki ezer aranyat.³¹ Ez azt mutatja, hogy levonta a tanulságot abból az ítéletből, a melylyel a nép haragja most — alkalmasint Nagyabajomban vagy Henczidán — sújtotta. A kuruczok ugyanis «ezen lázadás és az egész nemesség ellen forduló fölkelés alkalmával a Bajoniak okleveleit részint elégették, részint szétszaggatták, részint pedig egymás között szétszórták vagy szétszórták». Hogy tehát birtokaikra vonatkozó jogaikat igazolhassák, Lajos király az említett falvakat új adományképen adta nekik.³² S ezzel azt a hűséget is jutalmazta, a melyet a kuruczok csapatainak szétszórása alkalmával tanusítottak. A család és a haza történetében mindenestre vonzóbb jelenség unokaöccsük, Bajoni János, a ki fél-század mulva Zrínyi Miklós szigetvári kirohanásakor esett el,³³ és sírba vitte családját.

A Ér mentén *Székelyhid* szintén véres eseményeket látott. Ezt a székely telepítésű helységet *Albisi* Dávid zólyomi főispán 1402-ben szerezte meg. Fia, Tamás, Kállay Erzsébetet vette el feleségül s tőlük származik le az albisi *Zólyony*-család. A Zólyomyak csakhamar országos-, majd hetivásártartásra szereztek jogot Székelyhídnak s 1460-ban engedelmet kaptak, hogy fa-

³⁰ Mindezen birtokaikat felsorolja II. Lajosnak a két Bajoni részére 1517 szeptember 2-ikán kibocsátott két adománylevele. Orsz. levéltér 22.965. és 22.966. A Bajoniak szabolcsi birtokainak megszerzésére nézve l. Csánki, I. 530. s a bihariakra nézve u. o. I. 629. Kiadva Haan-

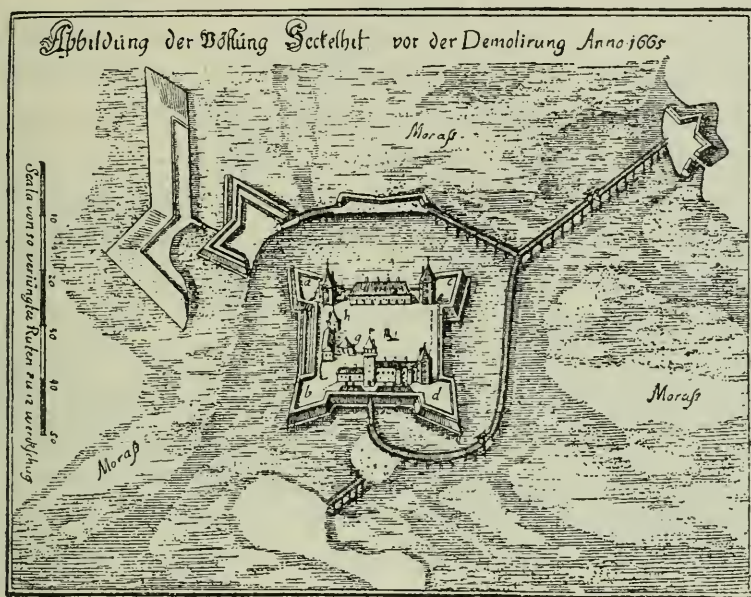
Zsilinszkynél, Békésmegyei oklevéltár, 125—126.

³¹ Istvánfi, 139.

³² Mind a két idézett adománylevelben ugyanazon szavakkal.

³³ Istvánfi, 300. Zrínyi ellen tett nyilatkozata: Károlyi-Okl. III. 350.

vagy kövárat építsenek ottan bástyákkal, falakkal, sánczokkal és más szükséges épületekkel.³⁴ Ezzel egyszerre építették az Ér partján a szép és nagy csúcsíves templomot is, melynek szentélyében, az északi oldalra kőből faragott czímeröket is berakatták. A helység tehát az albisi Zólyomyaknak köszönhette fölvirágzását s annyit költöttek reá, hogy adósságokba is ver-

124. SZÉKELYHID.

ték magukat. A székelyhídi plébános, Bertalan, 1492-ben, a Zólyomy Tamás után maradt adósságokat az özvegy és a nyolcz árva sorsának biztosítására a hitelezővel, Kőbölküti Jánossal szemben rendezte ugyan,³⁵ de talán éppen ezért erősebben is zaklatták a jobbágyokat, a kik most végre elérkezettnek látták a bosszú óráját. Ösmeretlen vezérük³⁶ Keresszeg és Várad alól egyenesen a Zólyomyak vára alá ment,³⁷ a keresztieseknek

³⁴ Bunyitay, III. 314—323. Csánki, I. 600.

³⁵ U. o. III. 323.

³⁶ Istvánfi (44. l.) és Szerémi szerint (69. l.) maga Lőrincz pap.

³⁷ Szerémi szerint (u. o.) «vsque Zoliom arcem», a mit a kiadó Solyomra magyaráz; de Solyom (Belényestől nyugatra) és Solyomkő (Élesdtől északra) egyáltalán

és a jobbágyoknak nagy számával megtámadta és bevette.³⁸ Mások szerint³⁹ úgy történt a dolog, hogy mikor «Lőrincz pap, Dósa György hive és legjobb barátja, zsákmányolás végett szerteszáguldana, a jeles és ősrégi nemes Zólyomy Miklóst három testvérel (cum tribus fratribus germanis) otthon találván, a házat reá gyujtotta, és megégezte családjával s mindazon drágaságaival együtt, miket a parasztok el nem rabolhattak».

Miklósnek azonban nem három fűtestvére volt, hanem csak kettő; tudniillik Dávid és György. Mind a hárman házások voltak; Miklósnek Homonnai Drugeth Erzsébettől három gyermeke volt: Ferencz, Imre és Kata. A leány életben maradt, sőt háromszor is férjhez ment; a fiúkról azonban többé nincs emlékezet. Miklós testvérei közül Dávidnak egy János, Györgynek pedig egy László nevű fia maradt. Unokatestvéreik közül Mihálynak nem volt családja, László azonban csak a század közepe táján hagyta özvegyen feleségét, Telegdy Fruzsínát. A négy Zólyomy tehát, a kit a kuruczok levágtak, a három testvér: Miklós, Dávid, György és unokatestvérök, Mihály lehetett; de az is valószínű, hogy Miklós két fia szintén áldozatul esett.

Biharvármegye nyugati fele ekként a kuruczok hatalmába esett. *Pöstyéni* Gergely a püspökség s a vármegye zászlóaljait, a mennyire lehetett, összegyűjtötte ugyan, de a nagyobb erő elől kénytelen volt Nagyvárad várába bezárkózni.⁴⁰ Legjobban bizhatott az egyházi nemesekben, kik közül magában a városban 10—15 káptalani s bizonyára több püspöki nemes lakott, s a kik az egyháztól örökjogon kapott földeikért csupán katonáskodni tartoztak. A környék: Bihar, Püspöki, Csatár stb. egyházi nemesei természetesen szintén velök lehettek. Szent László vitézeinek nevezték őket s pánczél, sisak, mellvért, pajzs és lándzsa volt a fegyverzetök.⁴¹ A püspökség rendes, fizetett őrséget

nem esett a keresztesek útjába s a Zólyomyoknak várostrom-közben történt halálát, a melyet Istvánfi említ (44. l.) csak a Zólyomyak székellyhídi várával lehet kapcsolatba hozni.

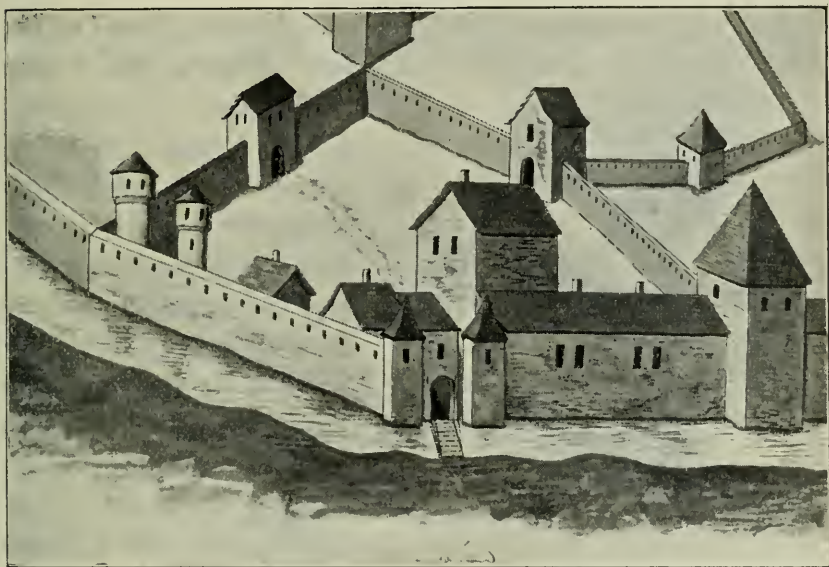
³⁸ Szerémi, 69.

³⁹ Istvánfi, 44.

⁴⁰ Szerémi emlékirata, 68—69.

⁴¹ Bunyitay, A váradi püspökség tört., II. 307—308.

is tartott a várban s kétségtelen, hogy ezt és a vármegye hadait most a menekülő nemesek is növelték. A vár maga az országnak legjobban fölszerelt erősségei közé tartozott. Utoljára 1474-ben látott ostromot, mikor a törököket visszatérésre kényszerítette. Akkor *Vitéz* János püspök roppant falakkal, tornyokkal, épületekkel még jobban megerősítette s egy kortársa beve-

125 NAGYVÁRAD VÁRA A XVI. SZÁZADBAN.

(Reconstructio.)

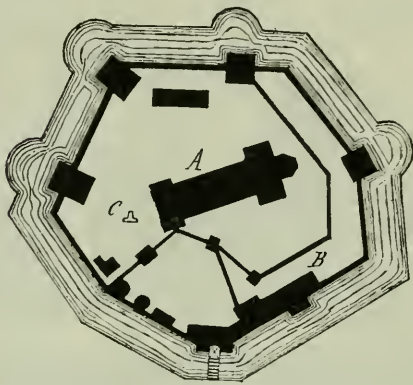
hetetlennek tartotta.⁴² A vár⁴³ a Sebeskörös jobb partján épült, de árkait a Pecze langyos vizével töltötték meg. A vár magva Szent László kéttornyú temploma volt, előtte Szent László lovaszobrával. A belső körfalakat a külsők szabályos ötszögben foglalták be öt bástyával, a Csonka-, Aranyos-, Velencei- és Földbástyákkal; az ötödiket utóbb Királyfia-bástyájának nevezték János királynak (a mostani erdélyi vajdának) fiáról, a ki

⁴² Ranzanus Schwandtnernél, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I. 333.

⁴³ Leírta Cséplő Péter, A prémontrei rend nagyváradí kath. főgimnáziumának 1877/78. évi értesítőjében, 1–18.

megerősítette. Vitéz János a gyökeres javításnál már az ágyúzás ereje ellen is védekezett, de a mostan megkezdett ostromban, melyet a vár ellen egy hirtelen összegyűlt kereszties csapat intézett, az ágyúknak kevés szerepök lehetett. A kuruczok ágyúinak javát Dósa György magával vitte Temesvár alá. A kuruczok inkább arra szoritkoztak, hogy a várat tartósan elzárják a külső világtól, a mi több hétre sikerült is nekik.

Egy részök csakhamar belefáradt a küzdelembe. *Dósa György* még Temesvárt ostromolta,⁴⁴ a mikor *Mihály* köleséri pap,

126. NAGYVÁRAD VÁRÁNAK TERVRAJZA.

Miklós deák és a *keresszegi bíró*, továbbá *Kengyel* mezővárosnak egész lakossága kegyelmet és bocsánatot kért Ulászló királytól. «*Kengyel* község polgárai, lakosai és népei, — írja akirály,⁴⁵ — most az irántunk és szent koronánk iránt tartozó hitökhöz és hűségökhöz visszatérni óhajtván, megígérték, hogy *ettől a (Dósa)*

Györgytől elszakadnak, annak a társaságát elhagyják s mindazt a rosszat, a melyet *az ő megbizásából* követtek el, valamely nagy szolgálattal helyrehozzák és az ország lecsöndesítését és javát előmozdítják. Mi tehát — folytatja — elhatároztuk, hogy ezen mezőváros polgárainak, lakosainak és népeinek úgy fejökre, mint minden javukra és holmijokra nézve megkegyelmezzünk, söt öket jelen levelünknek erejénél fogva királyi pártfogásunkba és különös oltalmunkba ezennel vissza is fogadjuk.» Ennélfogva az uraknak, főpapoknak és báróknak, főispánoknak, várnagyoknak, nemeseknek és ezek tisztjeinek, valamint bármily néven neve-

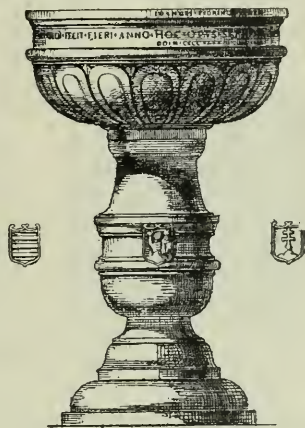
⁴⁴ A kelet nélküli három oklevél (a jászóvári könyvtár 78. sz. kéziratában), mint már különben is említettem, mindenütt mint éltöt említi.

⁴⁵ U. o. 43 b. lap. (Iványi szíves közlése.)

zendő birtokos embereknek, továbbá a bíráknak, szabadosoknak és ezen országban bárhol és bármely vármegyében levő valamennyi város, mezőváros és falu előjáróinak meghagyja, hogy a kengyelieknek a fölkelésben elkövetett tetteik miatt semmi bántódásuk ne legyen. Megkegyelmezett a többi folyamodónak is.

A fennmaradt három «*gratia cruciatis*», melynél többet ez idő szerint nem ösmerünk, sehol sem említi, hogy ezek a kuruczok, még Dósa György sikereinek tetőpontján, talán valamely vesztett csata után fordultak volna a királyhoz kegyelemért; a gubacsi, debrői, egervölgyi vereségek különben is megmutatták, hogy vesztett csata után «*vae victis*»: irgalomra nem számíthatnak. Valami egészen más, de még ösmeretlen ok birhatta rá a bihari fölkelők egy részét, hogy már most visszatérjenek a király hűségére; a többiek azonban még mindig elegen voltak ahhoz, hogy Pöstyénit bizonytalanságban tartsák Váradon; sőt — úgy látszik — a Berettyón és a Sebeskörösön fölfelé

portyázó hadaik a fölkelést a *Szilágyságban* is elterjesztették. A kuruczok ott szintén rettenetesen dúltak⁴⁶ s valószínűleg ők végezték ki Menyői *Désházy* Mihály középszolnoki alispánt, ki a maga és két testvére, István és Péter részére éppen a múlt évben, december 24-én, nyert engedelmet a királytól, hogy pallosjogot gyakoroljon s menyői kuriáját árokkal és palánkkal vétethesse körül. Mintha valami bűlsejtelem kínozta volna! Az építkezést tavasznál előbb alig kezdhette meg. Tavasszal pedig a nép kurucz lett s kaszájával a nyáron már nem aratott, hanem urakat gyilkolt. Éppen akkor, mikor százados várakat és kastélyokat ostromolt, hogyan

127. A MENYŐI KERESZTKÚT ÉS CZÍMEREI.

⁴⁶ Verancsics, II. 6—7.

türte volna nyugodtan, hogy földesura új várkastélyt építtessen, mikor úgy hitte, hogy minden várban és kastélyban az ő meg-
rontói és zsarnokai laknak?!

A nép dühe elől *Désházy* Mihály a menyői templom falai közé menekült, abban a reményben, hogy a szent helyen bántani nem fogják. Azonban a templom kapuzatának párkánya fölött levő felirat szerint «Michael Désházy Menyew obiit anno domini M. D. XIII.»: «Menyői Désházy Mihály meghalt az Úr 1514. esztendejében.»⁴⁷ S Magyarországon az Úrnak 1514. esztendejében meghalni körülbelül annyit jelentett, mint a kurucz háborúban áldozatul esni. A menyői templomot,

128 A DÉSHÁZY-CZÍMER.

a melyet most vérrel szennyeztek be s megrongáltak, Désházy István, a jajczai, majd esztergomi várnagy még abban az esztendőben helyreállíttatta⁴⁸ s egy esztendő mulva mint már váradi prépost föl is szentelte. S azon a helyen, a hol testvérbátyja véres halála történt, fölállíttatta az új élet forrását, azt a renaissance-

modorú keresztelő kútat, a melyet Firenzei János olasz művész a család és az ország czímerével ékesített.⁴⁹ S a keresztvíz, mely ennél a kútnál a földesúrnak és jobbágyainak csecsemőit érte, lemosta a vért, a melyet ott a keresztések mostan ontotak. El kellett jönnie annak az időnek, mikor a Désházyak czímere már nemcsak a család egyik tagjának, hanem — pár évtized mulva — az egész nemzetnek küzdelmét védelmezte s a hármas halomból kiemelkedő vitéz jobbában görbe magyar karddal védte magát egy feje felé dőfött kopja ellen, melynek zászlaján rák látható; baljában pedig egy kettős keresztrel díszített pajzsot tart a szívet fenyegető másik kopja ellen, a melynek zászlaján félhold van.⁵⁰

⁴⁷ Bunyitay, A menyői keresztkút. Századok, 1886. 890., 892.

⁴⁸ U. o. 892.

⁴⁹ Ezt néhai jó barátom, Bölöny Sán-

dor, 1886-ban felajánlotta Ipolyi Arnold váradi püspöknek az egyházmegyei múzeum számára.

⁵⁰ A czimer rajza mellékelve.

XXIV. A DUNA-TISZA KÖZÉBEN.

BIHAR, Szabolcs, Zemplén vármegyékben majdnem három évszázad mulva is mintha a *Dósa* György hangja szólalt volna meg. «Oh, eleitől fogva sok kint látott szegény parasztok — írja 1790-ben egy hozzájuk intézett lázító irat¹, — halljátok meg, a mit mondok; könyörüljetek magatokon, mikor látjuk, hogy az urak igavonó barmaikká akarnak tenni. . . . Rajta hát, egész parasztság! Könyörülj magadon, emeld föl botodat, vasvilládat, baltádat a kegyetlen, ingyenélő, huzavonó, országpusztító, királylopó urak ellen!»

Az izgatás országszerte még féktelenebbül folyhatott mostan, mikor a kuruczok mindenfelől a fölkelés gyors sikereiről értesültek. És ezen hírek közül a legfontosabbak közé tartozott, hogy a Duna-Tisza közének nagyobb része *Dósa* György mellé állott.

Czegléd és Szeged közt a fölkelés szervezése és a szervezet biztosítása — inkább közhit, mint biztos történelmi adatok szerint — *Mészáros* Lőrincznek, ahogy rendesen hitták, *Lőrincz papnak*², és a hogy inkább csak jóval később nevezték, a nagybotú Lőrincznek³ jutott feladatúl. A zempléni nemest talán ezért tartották utóbb czeglédi papnak, holott ennek a városnak más volt a plébánosa. «Erős ember, kemény katona volt, a ki nagy sokasággal vette föl a szent keresztet — írja egyik kortársa. — Ostromolni szokott olyan hitetleneket, a kik ellene fölkeltek és nagyon nevezetes ember volt.» A mellett *Dósa* régi hívének és legjobb barátjának tartották.⁴ Lőrincz pap azonban tulajdonképen csak a fölkelés első napjaiban lehetett együtt *Dósával*. Czeglédnél már elváltak útjaik, mert a vezér a Duna-Tisza közébe

¹ Az egeri érseki levéltárból, Mill. Magyar Nemzet Tört. VIII. 481.

² Így nevezi Verancsics, II. 6—7. Laurencius papnak Szerémi, 68—69.

³ Hornyik, Kecskemét tört. I. 181. Varga, Szeged tört. I. 86.

⁴ Dudum cogniti familiaritate, utebatur (Istvánfi, v. 42.) Georgii assecla et ex amicorum intimis praecipuum. (U. o. 44.).

küldte barátját, hogy annak a népét fölkeltse s Bács vármegye kuruczait hozzá vezesse.⁵

Az útjába eső nagyobb városok nem nagyon lelkesedhettek földesuraikért. Nagykőrös⁶ még megvolt valahogyan a Kátayakkal és Pászthóyakkal; de Kecskemét, mely «a királyné kúnjainak széke» volt,⁷ megúnta sűrűn váltakozó földesurait, a kik a koronától többnyire zálogjogon bírták; pl. Nagy László, Kecskeméti Pero János, a Lábatlaniak s most éppen a Pathócsy Bertalan.⁸ A kecskemétiak is olvashatták Mészáros Lőrincz kiáltványát,⁹ mely akasztással, javaik fölprédálásával, családjuk kiirtásával fenyegette mindazokat, a kik a keresztes hadsereghez nem csatlakoznak; ők azonban — szájhagyomány szerint¹⁰ — a fölhívásnak nem engedtek, sőt az ellenállást is megkísérelték. Ezt aligha tették földesuruk iránt való különös szeretetből. Pathócsy Bertalan a hasonlónevű szőrényi bánnak édes, Dormányi Miklósnak pedig fogadott fia, Arad vármegyének 1505-ben egyik követe, már az öregebb urak közé tartozott, mert egy négyesztendő unokája is volt: a németek későbbi nagy ellensége, Pathócsy Ferencz. Mindamellet Bertalan úr fiatalos erővel küzdött a kuruczok ellen s még ebben az esztendőben, mint György brandenburgi örgróf híve, ő oltalmazta meg Dósa, egy esztendő mulva pedig Bakócz bíbornok hadai ellen a gondjaira bízott Vajdahunyadot.¹¹ Bizonyosan saját kecskeméti érdekeinek megóvásáról is gondoskodott, de Kecskemét kerítetlen város lévén, jobbágysai közül mégis sokan fölcsaphattak kuruczoknak. Így történt ez a vidék többi helységében is.

A kereszteseknek egy része Kalocsa, mint érseki székhely körül gyülekezett,¹² magához vonván Fejér vármegye solti járásának (Solt vármegyének) és a Kiskunságnak népségét. Az érsek

⁵ U. o. v. 42.

⁶ Már 1467. így nevezik. Csánki, I. 22.

⁷ 1472—1517. közt Kecskemétszéket mint ilyet említik. U. o.

⁸ Hornyik, Kecskemét város tört. I. 176., 230.

⁹ Pray, Epist. Proc. I. 85.

¹⁰ Hornyik, id. h. I. 182.

¹¹ Prantner és Künisch jelentései a müncheni kir. levéltárban (Brandenb. CCIII. 66. III.).

¹² Istvánfi, v. 41.

1503 óta *Frangepani* Gergely¹³ volt, az ország egyik leghatalmasabb családjának tagja. Unokatestvére Kristóf a kor egyik legjelesebb hadvezére, éppen most harczolt Miksa császár szolgálatában a velenceiek ellen, mikor itthon is nagy szükség lett volna hadvezéri tehetségére; hiszen a bulla visszavonása után a felzúdult tömeg elöl magának az érseknek is Bács várába kellett zárkóznia, a mely körül pedig Bakócz első felhívására szintén sok keresztes gyülekezett össze¹⁴ «a török ellen».

Mészáros azonban, sőt némelyek szerint maga Dósa, az ottani keresztesekre bizta Bács ostromát s ő maga egyenesen Szeged felé tartott; alkalmasint előre megbeszélt terv szerint, hogy a Maros mellett haladó Dósa terveit előmozdítsa, a folyó torkolatát s vele az egész folyón való szabad közlekedést biztosítsa, mint magát a Tiszát is, a mely forrásától Szegedig majdnem mindenütt a kuruczok kezébe jutott.

Csongrád vármegyében már azért is számított a népre, mert ott az elégtelenségnek különösebb okai is voltak; nevezetesen a szabad költözködés gátlása és az erőszakos telepítés. Nagybirtokosok, a kiknek több vármegyében voltak jószágaik, egyik vármegyéből odavitték a jobbágyot, a hol nagyobb szükségük volt munkásra. Garay Jób dorozsmai birtokán 28 telekből csak ötön laktak jobbágyok, Bánfalván pedig öt lakatlan telke volt. Négy faluból álló uradalmát nem tudta ellátni munkásokkal. Dorozsmán egymagán 2720 hold szántóföldjéből ezeret a szegediek foglaltak le, mert ő maga nem tudta megműveltetni.¹⁵ A megszorult földesurak egyik jószágról a másikra néha falustól hajtották el a népet; pl. két-három emberöltővel azelőtt maga az ország kormányzója, Szilágyi Mihály is megcselekedte, hogy a Maróthyak egyik faluját, Zelemérest meglepte, faházait szétbontva kocsikra rakta s átvitette a Hunyadiak földjére, hol Királyság néven új falut alapított.¹⁶ Viszont a Csongrád vármegyében megtelepült

¹³ Györgynek is írják.

¹⁴ Istvánfi, v. 41.

¹⁵ Egy 1478. évi oklevél alapján Zsi-

linszky, Csongrád várm. tört. I. 133. és Gyárfás, A jászkúnok tört. III. 689.

¹⁶ Zsilinszky, I. 133.

kunok tisztjei az egyházi jobbágyoknak elszegődött szegényebb jobbágyokat erőszakosan is visszavitték a lakatlan kun tanyak benépesítésére. Nehány ilyen jobbágy miatt a károsult óbudai apácák évekig pörlekedtek a vastoroki kun kapitánynyal.¹⁷ Az eladósodott középnemesek inkább eladták birtokaikat, hogy a nagyurak: a Dóczyak, Jaksicsok zaklatásaitól megszabaduljanak; így tett 1511-ben Gyólai László, kinek Szeren, Körtvélyesen stb. voltak ősi telkei.¹⁸ Még a nyulszigeti (margitszigeti) szelid apácák is hatalmaskodtak; donáttornyai és királysági gazdatisztjök 1507-ben fegyveres jobbágyokkal tört a csanádi káptalan mágócsi uradalmára s több ottani lakost megveretett, megsarczolt és magával hurczolt.¹⁹

129. SZEGED PECSÉTJE
1490-BŐL.

Máskülönb en a gazdálkodás és az élet 1514-ben is olyanforma volt, a milyenek egy belgiumi francia utazó, Bertrandon de la Brocquière, Vieux-Chateau ura, azelőtt hetven esztendővel találta. «Szép síkság, a hol a lovak, vadállatokhoz hasonlóan, egészen szabadon élnek, még pedig egymást éri a sok ménes. Ezt a temérdek szilaj és eladásra szánt lovat nagyon jól tudják megfékezni és megszelidíteni, a mi nagyon sajátságos látványt nyújt. A ki 3—4000 lovat akar venni, Szegeden annyit is talál.»²⁰ Mészáros Lőrincznek pedig, Dósa serege számára, jó lovakat és jó lovasokat is kellett szereznie. Egyrészt ezért ejtette útjába Szegedet. És bizonyára nem azért, hogy arra kérje őket, mint 1492-ben Kinizsi Pál kérte ottan a föld népét és a katonaságot: felejtse el sérelmeit, a miket a garázda katonáktól szenvedett. Kinizsinek csak arra a másik tetteire emlékezett, hogy mikor a

¹⁷ 1429-ről Gyárfás, id. h. III. 592—593.

¹⁸ A pozsonyi káptalan levéltárából Szeremlei, Hódmezővásárhely tört. II. 205.

¹⁹ U. o. II. 205—206.

²⁰ Naplóját kiadta a Mémoires de l'Institut National, v. 122. s köv. és a Brüsseli Okmánytár, IV. 301. s köv. lapjain, a Toldalékban. Magyarországra vonatkozó

részét már 1820-ban ösmertette Tudom. Gyűjtemény, III. 16—23. és «Adalék a Tisza-Dunaköz négyszáz éves történetéhez» czímmel Dudás Gyula, Szegedi Híradó, 1883., 54. sz. A Balkán-félszigetre és hazánkra vonatkozó részeit lefordította Szamota, Régi utazások Magyarországon és a Balkánon, 48—99. l.

sérelmek meg nem szüntek, «a szegény emberek sűrű panaszait megúnva, akaratlanul is fegyvert fogott, hogy ennyi gonoszág-nak véget vessen».²¹

Szeged derék, nagy város volt, mely Buda és Székesfehérvár szabadalmait élvezte. A Tisza partján lefelé és a Matyéren fölfelé hosszasan húzódott, alsó és felső városra oszlott s alkalmasint Szentmihálytelekkel és Dorozsmával is összefüggött. Ilyen tanyaszerű várost nem is lehetett körülpalánkolni. Mesebeszéd, hogy másfél századdal azelőtt 40.000 lakosa élt halászatból; de most csakugyan 3000-re tették csupán a halászok számát, a gazdáké pedig még nagyobb lehetett. Egy-egy jómódú gazdának a tanyája körül magának is egész ménese, gulyája, nyája, csürhéje legelészett. De a városi élet sem hiányzott. Brocquière szerint Szeged nyílt, nagy város, a mely csak egyetlenegy utcából áll, de ez az utca egy mértföld hosszú lehet. A polgárok élénk ipart és kereskedelmet űztek. A szerémi bort ők meg a budaiak hozták Európaszerte forgalomba s az Alföldet főképen a szegedi kir. sókamara látta el sóval. Nagy vásárokat tartottak, s vámot, harminczadot nem fizettek. A polgárok nyugalmán ottan örködött, a mai Csillagbástya táján a királyi vár s a királyi palota, melyben valaha Zsigmond, Mátyás és a két Ulászló király is lakott egyszer-másszor; és Szilágyi László, vagy Sárszegi István szegedi gróf palotái és a tizenhét templom tornyai városias szint adtak Szegednek.²² A négy plébániai templom közül az egyiket, az alsóvárosit, a Szent Demeter egyházat, Mátyás király kezdte építtetni. S a plébános talán magára is vette a népszerű, nagy király 16.000 forintos, gyöngyökkel, drágakövekkel ékes palástját, mikor, most tavasszal, a kuruczháborúra szólító bullát kihirdette.

Azonban a bulla visszavonása tartózkodásra intette az óvatos kalmárokat és a halászatból, földművelésből, állattenyésztésből

²¹ Istvánfi, II. 27.

²² Mindezek Varga Ferencz: Szeged város története (Szeged, 1877.) nyomán. De Varga (I. 180.) csak 11 templomot sorol fel.

élő, de szabadon gazdálkodó népet. Mikor a budai, pesti és czegeledi eseményekről értesültek, első gondolatuk az volt, hogy a kerítetlen várost árkokkal és sánczokkal hamarosan jól megerősítsék s a polgárságot és a 3000 halászt jól fölfegyverezzék. Kemény védelemre készültek.²³ De csak a tulajdonképeni városban. A külső városok és a tanyái népek Dósával tartottak, a ki, egy közelegykorú író szerint,²⁴ Szeged elé jövén, «kezde nagy sok keresztéseket, hajdúkat, latrokat hozzája gyűjteni és a szegedieket mellé felvenni». Ebben csak annyi az igazság, hogy mikor Dósa már Apátfalváig s így Szegedhez elég közel jutott, a Szegeden összegyűlt keresztések, kik a fegyvert letenni és saját városuk ellen harczolni vonakodtak, odahagyták a várost és Dósa Györgyhez csatlakoztak. Dósa akkor, a mikor Czegeledről megindult, helytelenül cselekszik, ha csaknem Bács határáig maga is lemegy Mészáros után, kit oda küldött, holott a nagy magyar Alföldet — mint ösmeretes — az átló irányában szelvén keresztül, sokáig a leghelyesebb középutat követte Barnabás pap északi és Lőrincz pap déli hadcsapata közt. Igaz tehát az az általánosan elfogadott állítás,²⁵ hogy Dósa csakugyan közel járt Szegedhez, mert hiszen Apátfalva alatt járt; de Apátfalváról neki nem nyugat, hanem kelet felé, a Maroson nem le-, hanem fölfelé kellett haladnia, hogy Lippa megszállásával az Erdélybe vezető utat, Temesvár megszállásával pedig a Temesközt biztosítsa. A deréksereg föladataúl ezt tűzte ki.

Nem ő volt tehát, hanem alvezére, Mészáros Lőrincz, a ki «Szegedhez közelgetvén, a nagy, népes várost megtámadni nem merészelte».²⁶ Valami igen nagy merészség talán nem kellett volna ahhoz, hogy megtámadjon olyan várost, melynek főbírája *Pálfy Balázs*,²⁷ «hites átyja vala Székely Györgynek». A had-

²³ Istvánfi, v. 43.

²⁴ Verancsics, II. 6.

²⁵ A melyet (v. 43.) Istvánfi hozott formálomba.

²⁶ Istvánfi, u. o. Zsilinszky, Csongrád várm. tört. I. 159.

²⁷ Varga (Szeged tört. I. 176.) nem említi a bírák közt; s jegyzékében Szilágyi László (1481.) és Kopasz (1542.) neve közt 61 esztendei hézag van. A családnevek közt (177. l.) sem sorolja fel s így csupán Szerémire támaszkodhatunk.

járat végén az erdélyi vajda sem bántja meg őt azzal, hogy ajándékba küldi neki Dósa György fejét, ha a főbíró most olyan nagyon buzgólkodik «hites fia» hadainak távoltartásán. És a szegedvidéki nép nem éneklí még az utolsó (1848—1849. évi) szabadságharc idején is II. Rákóczi Ferenczről azt a dalt, a mit eredetileg Dósa Györgyről énekelt, s nem magasztalja őt, mint a nép megszabadítóját, kit azért, mert «a szögény embörnek jót

130 SZEGEDI HALÁSZBARKÁK.

akart», az urak elfogtak, «eleventen» megsütöttek és hogy jobban égjen: olajba mártották.²⁸ A szegedi nép már ezt a legrégibb politikai dalát is elfelejtette; de épp oly jellemző adat az, mint az a másik, a mit egy adomázgatni szerető, de egykorú ember jegyzett föl,²⁹ hogy Dósa György fejét «Szeged elé küldék, mint-hogy ott ragaszkodtak hozzá és Szegeden az ő fejét mint ereklyét tartogatták, mások pedig kinevették.» S valóban úgy egyez-

²⁸ Kálmány Lajos, Szeged népe. II. 190. Zsilinszky (Csongrád várm. tört. III. 56.) nem említi.

²⁹ Szerémi, 68. Ez az adat, mint a szeretet jele, megragadta Mikszáth Kálmán

figyelmét is, mikor Szeged történetét vizsgálta az «Osztrák-magyar monarchia írásban és képben» VII. 484—485. S utána veti (486. l.): «Dósának jönie kellett s Mohács el nem maradhatott.»

tethetjük meg az ellenmondó két adatot, ha fölteszszük, hogy a kik ragaszkodtak Dósához, a városnak földművelő és tanyai polgárai voltak, a belváros azonban a vagyonosabb polgárokkal megoltalmazta magát s utóbb nevetgélt amazoknak ereklyéjén. De tulajdonképen Mészáros Lőrincz sem járt hiában Szeged alatt. Mindjárt a csanádi csata után, tehát már május végén, «nem csekély sereggel» érkezett Dósához «a bácsi tartományból»³⁰ s így Szegeden át, melynek kereszteseit s talán a hódmezővásárhelyieket is ő vezette hozzá. A további hadjáratra Dósa már Mészárost is magával vitte.

«Sok templom és falu elpusztult akkor vidékünkön is — írta Hódmezővásárhely monographusa;³¹ — úgy, hogy soha többé helyre nem állott, mert a vértől ittasult tömegnek különös kedve telt az egyházak kifosztásában, a szentségek meggyalázásában, az ereklyék szétszórásában s a városok és falvak felpörzsölésében.» Mindezt azonban Csongrád vármegyében, oklevelek alapján, nem lehet rájuk bizonyítani.

Csongrád vármegye abban az időben délnyugatfelé mélyen benyúlt a mai Bács-Bodrog vármegyének területébe és magában foglalta annak északkeleti részét. A szomszédos *Bodrog vármegyében* főerősségek: Bátmonostora, Szabadka és Czoborszentmihály (Zombor), *Bácsban* pedig Bács és Szelénd. A fölkelők minden vármegyében legalább egy várat akartak elfoglalni, hogy azt tegyék parasztvármegyéik középpontjává és hadműveleteik alapjává; de éppen ezért sok időt fecséreltek el várak megszállására és mozdulataik nehézkesek lettek. Bodrognak kétszáznál több, Bácsnak majdnem 300 egyházi és nemesi birtoka volt³² s így a hatalmas területen körülbelül 4 - 500 földesúr osztozott.

Ebben a két vármegyében a fölkelés élén *Nagy Antal* és *Pogány Benedek* állottak mint hadnagyok.

³⁰ Istvánfi, 44.

³¹ Szeremlei Samu, Hódmezővásárhely tört. II. 208—209.

³² Csánki szerint 217 + 281 = 498. (id. h. II. 182., 227.).

Nagy Antal sárközi nemesember volt,³³ tehát Kalocsa környékéről származott, mert a Sárköznek, a Dunához tartozó Vajásfok és az Őrjeg mocsarai közt, ez a legnagyobb városa; s mint sárközi ember tulajdonképen Fejér vármegye nemesei közé tartozott. Bajos volna kiválasztani, hogy a Fejérben birtokos tizenhatféle praedicatumú Nagyok közül melyik családból származott? Legvalószínűbb, hogy Fajszi Nagy volt, mert a sárközi helységek közül csak Fajsz nevét találjuk meg a Nagyok praedicatumai közt. Fajsz a Duna és a Vajásfok közt, a Kalocsáról Tolnára vezető útban fekszik. Egyházi nemesek laktak benne, a kiknek ispánjai voltak, s a fejérvári keresztesvitézekhez, vagyis a Szent János lovagokhoz tartoztak.³⁴ 1429—1498 közt a fajszi Nagyokat is köztük említik.³⁵

A kalocsai székesegyházban megáldott keresztesek élére áprilisban kétségtelenül Fajszi *Nagy* Antal állott. Valóban a Sárközből vezette hadait³⁶ először Bodrog, azután pedig Bács vármegye ellen. Táborában kikiáltatta, hogy senki sem úr Magyarországon, hanem csak László (Ulászló) király, az ő fia Lajos és Székely (Dósa) György; azután meg ő, Nagy Antal. Följegyezték róla,³⁷ hogy «mind az egész Bodrog vármegyét, Bács vármegyét feldúlá, égeté, valahol nemes háza vala; sok vitéztlő népet ölete, karóra vonata nagy sok nemesembereket».³⁸ Első sorban Baja városát érte, a melynek legnagyobb földesura Czoborszentmihályi *Czobor* Imre bodrogi egyik főispán volt,³⁹ a

33 Verancsics, II. 8. Latinúl író historikusok Longusnak, a magyarok Nagynak nevezik; Hosszúnak tehát már csak azért sem fordíthattam, mert ilyen nevű nemes család nincs is a Sárközben, az akkori Fejér vármegyében; ellenben fajszi Nagyok vannak.

34 Csánki, III. 368—369.

35 U. o. III. 382.

36 «Ennett támadott előszer.» Verancsics, II. 8.

37 U. o. II. 8.

38 Borovszky (Magyarország vármegyéi, Bács-Bodrog vm. tört. 76.) neki tulajdo-

nitja a Zólyomiak kuriájának fölégetését és azt, hogy a testvérek is odaégték. Azonban Zólyomi nevű nemes család nem volt sem Bácsban, sem Bodrogban; ezt az eseményt tehát ott beszéltem el, a hová való, t. i. a bihari események során.

39 II. Ulászló 1498 június 3-ikán Czobor Mártont és Czobor Imrét együttesen nevezte ki bodrogi főispánnak. Orsz. lt. DL. 26.069. Dudás Gyula regestái a bács-bodrogm. tört. társ. évkönyvében, x. 75. Iványi István Bács-Bodrog főispánjairól írt cikkében (u. o. IX. 21.) nem tudta megnevezni az 1509—1699. közt élő fő-

királynak egyik diplomatája, ki Török- és Lengyelországban is járt követségben; az utóbbi helyen most tizenegy esztendeje éppen Telegdy Istvánnal együtt. De őt nem érte olyan szomorú sors, mint barátját. Együttal oppelni kormányzó lévén, a támadás kezdetén valószínűleg az országban sem volt. Öcscse, Márton, a mult évi török követségből ugyan épségben került haza, de mostantól fogva a volt bodrogi főispánnak nincs nyoma. Nem lehetetlen, hogy ezeknek a nehéz napoknak esett áldozatul.

Nincs nyoma ezentúl *Töttös* Lászlónak sem, ki a szomszédos Bátmonostorának volt földesura. Kastélyán kívül köházát, köpinzéit, sütőházát és terhesházát (therheshaz) is emlegetik.⁴⁰ Birtokait, melyek 21 falura terjedtek, az ő most történt magvaszakadtával, 1516-ban Bakócz primás kapta, de unokája, Kisvárdai *Várday* László perelte.⁴¹ Czoborszentmihályt (a mai Zombort) Nagy Antal oldalthagyta, pedig várkastélyában, melyet a Czoborok ötven esztendővel azelőtt építettek, kétségkívül sok nemes család talált menedéket. «Sok dulás, fosztás után» a hadnagy végre Bács megyébe, Futakra ért.⁴² Enyingi *Török* Imre, a kit mint nándorfejevári bánt ösmertünk meg, többnyire itt lakott, a Garayak régi várában, melyet ő Corvinus Jánostól kapott zálogban. Csak nem régen tiltakozott? György brandenburgi örgróf ellen, ki magát, mint János herczeg özvegyének ura, Futak város és Telek birtokába is beiktattatta, s ittlakása mutatja, hogy tiltakozásának máris volt foganatja.⁴³ Azonban rosszul vigyázott, mert «Nagy Antal minden házát, lakóhelyét elpusztítá».⁴⁴ A mi azt mutatja, hogy nem lehetett csekély erővel, ha az ország legfontosabb végházának, Nándorfehérvárnak bánjával, ilyen rövidesen végezhetett.

Ezalatt egy másik keresztes csapat hadnagya, *Pogány* Bene-

ispánokat, de lehetőnek tartotta, hogy 1490–1516-ig, sőt 1526-ig Czobor Márton volt a főispán. Semmi ok sincs annak föltevésére, hogy Ulászló 1498. évi kinevezése, mivel mind a két Czobor élt, jelentőségét elvesztette volna.

⁴⁰ Csánki, II. 188., 226.

⁴¹ Iványi István, Bács-Bodrog várm. helynévtára, I. 28–29.

⁴² Verancsics, II. 8.

⁴³ Iványi, II. 91.

⁴⁴ Verancsics, II. 8.

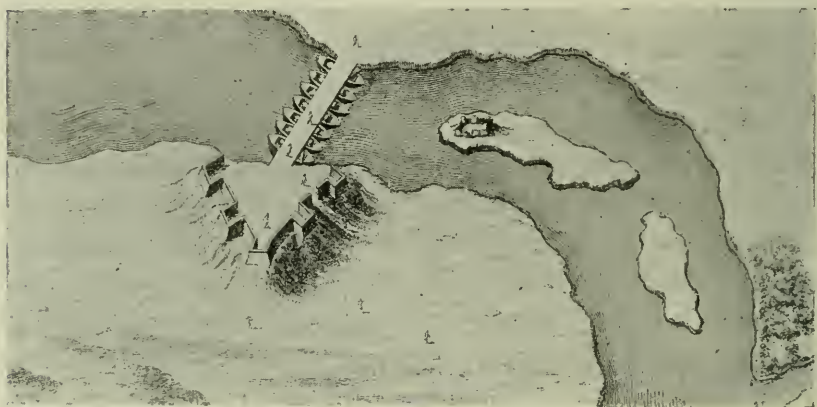
dek, az ország második főpapját, *Frangepani* Gergely kalocsai és bácsi érseket és bácsi főispánt ostromolta Bács várában, hová sok úrral együtt menekült. A bácsi érsekség beleolvadt ugyan a kalocsaiba, de Szent Pál tiszteletére emelt székesegyháza fennállott, székeskáptalanja működött s Bács vármegye is gyakran tartott gyűléseket ebben a várban. A vár két részből állt: a kisvárból vagy kaputoronyból és a tulajdonképeni várból. A Mosztonga vizén át felvonóhíd, a keleti őrtoronymnál pedig (a mostani Ivanek-háznál) állandó híd vezetett hozzá. Ezt a keleti, lakott őrtornyot Várady érsek kezdte újjáalakítani és renaissance-modorban a mostani érsek, Frangepani fejezte be. Kiszökő erkélylyel és verandával látta el, hogy háborúban az ellenséget, békében az aranykalászszal ékes rónaságot jól láthassa. A vár belsejében is csak mostan készült el a renaissance-őrtorony második emelete, a melynek lövőréseiből az ágyúkat először talán ezen ostrom idején szólaltatták meg. Remek épület volt a csúcsíves kápolna. Folyosó kötötte össze a lovagteremmel, a melytől néhány lépésre a nyugati őrtorony négy ágyúréssel emelkedett. A déli őrtorony viszont a székesegyház mellett nyúlt égfelé.⁴⁵

Köröskörül «a szegénység, ki féltében, ki pedig szabad akarat szerint, mind keresztessé lett vala»⁴⁶ és száma úgy megnövekedett, hogy *Borbás* (Barabás) pap egy csapattal át is kelt a Dunán, a szomszédos Szerém vármegyébe s a folyam jobbpartján a népet izgatva, a nemességet dúlva haladt egészen a Tisza torkolatáig, Szalánkeménig. A lakosság a Duna és az Árpataró-(Fruska-Gora)-hegység közt általában véve magyar volt, azonban a vármegye többi részében már otthonosan helyezkedtek el a szerbek, kik ide, Brankovics szerb despota ideje óta, az utolsó 70—80 esztendőben, a török elől mind tömegesebben menekültek és telepedtek be. A xv. század derekán még Kölpény, Drávaszentdemeter, Szalánkemén és Zemplén (Zimony) várak és

⁴⁵ Evetovics János a bács-bodrogvármegyei tört. társ. évkönyvében, xxiii. 156—160.

⁴⁶ Verancsics, II. 7.

uradalmak is a despota jószágai voltak s utódai, Kölpényi György és János despoták a század végén már mint magyar nemesek szerepeltek. Corvinus János herczeg 1498-ban tiltakozott az ellen, hogy Kinizsi Pál a nyolcz esztendővel azelőtti polgárháborúban ezt a várat, mely a Hunyadiak jogán őt illette, a vingárti Gerébeknek engedte át;⁴⁷ most tehát ez a vár tulajdonképen az ő özvegyének örökösét, György örgrófot illette. Jellemző, hogy a keresztések az örgrófot az országnak ebben a távoleső részében is megtalálták, mintha a fölkelést részben egyenesen ő ellene

131. SZALÁNKEMÉN.

intéznék. Igaz, hogy roppant uradalmi lévén, akaratlanul is kellett vele találkozniok. Szalánkeménhez is, melynek akkor még régi magyar Fejeskö neve sem volt ösmeretlen, szintén hatvan falu tartozott.⁴⁸

A magyarországi szerbek despotája 1503-ban, Brankovics János halálával özvegye, Jaksich Ilona lett, István knéznak a leánya. Ő azonban nem érezte magát elég erősnek a Nándorfehérvár és a végvárok megoltalmazására; magához hívatta tehát néhai ura rokonát, *Silyánovics* Istvánt, átadta neki a despotaságot, ő maga pedig előbb testvérehez, Jaksich Márkhoz, utóbb pedig vejéhez, gróf Frangepani Márkhoz vonult vissza.

⁴⁷ Hazai Okm. iv. 441.

⁴⁸ Margalits, Horvát tört. repertorium, I. 263.

Silyánovics komolyan törődött a végvárok védelméből reá háramló feladattal s nagy buzgósággal gondoskodott a nándor-
fehérvári s általában véve az aldunai révek rendbehozásáról,
oltalmáról s a naszádos hajóhad fizetéséről, gyakorlásáról és
fegyelméről. Ezen a téren szerzett érdemeit II. Ulászló király
1508-ban Siklós vár és uradalma adományával jutalmazta meg.
Buzgósága ezután sem lohadt. Szalánkeménbe, Péterváradra,
Zimonyba szerbeket telepített le, pl. Monaszterli Pétert és a
Bakicsokat jobbágyaikkal együtt.

Most azonban Dósa György sikereinek láttára, mint elődjei
közül annyian, ő is cserben hagyta a királyt, a ki szerb despot-
ának különben is *Beriszló* Jánost, majd *Beriszló* Istvánt tekintette.⁴⁹
Halászni akart a zavarosban s Magyarország déli részeiből, de
legalább is a Szerémségből szabad és független szerb fejedele-
séget szeretett volna kiharítani a maga részére.⁵⁰ Ennek érde-
kében kész volt szövetkezni Dósa Györggyel. Valóban fellázi-
totta a délvidéki szerbeknek egy részét s dunai naszádosai a
parasztokkal versenyt pusztították a nemeseket s nemcsak ide
szállították *Borbás pap* csapatát, hanem Péterváradjánál vissza
is vitték a Dunán Bács vármegyébe.⁵¹ Így kellett történnie, mert
különben érthetetlen, a keresztesek a naszádosok szemeláttára
hogyan kelhettek át a hatalmas folyamon. S még érthetlenebb,
hogy ha *István* szalánkeméni csajkásvajda és a naszádosok hívek
a királyhoz, hogyan válthatta fel a Szerémségben Borbás papot
Nagy Radoszláv, a ki «hatodik keresztes hadnagy volt Magyar-
országban» és ő is egészen Szalánkeménig hatolt. «Onnat Títelre
mene», tehát a csajkások vagy naszádosok egyik főhelyéről a
másokra, a mi megint csak úgy eshetett meg, hogy a naszádo-
sok — tehát királyi katonák — szállították át a Dunán, Títelről
pedig, a melyet talán éppen ő foglalt el a kuruczok részére,⁵²

49 Pesty Frigyes, Brankovics György
birtokviszonyai, 63. Igaz, hogy 1511–1522.
köztt a Beriszlók despotaságáról nincs
adat.

50 Szentkláray, A dunai hajóhadak tört.
77. Borovszky, Bács-Bodrog várm. tört. 76.

51 Verancsics, II. 7., 11.

52 Történelmi Tár, 1891. 340.

átvitték a Tiszán is, midőn hadastul *Dósa* Györgyhöz indult Temesvár alá.⁵³

A fölkelés tehát a Duna-Tisza közt, a római sánczok környékén már olyan erős volt, hogy rajokat is bocsáthatott ki. Nagy Antalnak, Futak fölverése óta, különösen a nándorfehérváriaktól kellett tartania, hogy boszút ne álljanak bánjok, Török Imre veszedelme miatt. Hogy reájok jobban vigyázhasson, a péterváradí révhez közelebb húzódott, s Vásáros-Váradtól (a mai Ujvidéktől) kissé nyugatra, *Baksafalva*⁵⁴ mellett ütött tábort. Nem lehet tudni, hogyan történt a dolog, de valószínűleg inkább önkéntes csatlakozás, mint ostrom következtében, a szemközt levő *Péterváradja* is a kuruczok kezére került. Egy, az események hevében írt tudósítás szerint,⁵⁵ ez is ama várak közé tartozott, a melyeket «*Székely* György és dühöngő népe ostrommal vett be és leigázott». Ha így áll a dolog, ezt csak a naszádosok egy részének segítségével tehetta. Ezt a segítséget a kuruczok már eddig is tapasztalták, mikor Bácsból a Dunán át ismételve becsaptak a Szerémségbe, de ilyenkor a péterváradjai vár ágyuinak körét elkerülték. Mit árthattak volna most is az erős várnak, mikor a Duna tulsó partjáról úgyszólván csak öklükkel fenyegethették? Hiszen kapitánya hét esztendő mulva azt felelte a megadást sürgető Szulejmán szultánnak, a ki pedig hatalmas seregével a szárazföld felől támadta, hogy «Ha kardotokkal elfoglalni tudjátok, foglaljátok el».⁵⁶ Ferdi

⁵³ Verancsics, II. 10. Dudás Gyula szerint (Bács-Bodrog vm. egyetemes monografiája, I. 127.) Nagy Radoszláv szerbjei 1514-ben Paksy Mihály és Oláh Balázs hívására mentek a Bácskába, hogy ott letelepedjenek, de őket visszaparancsolták eredeti lakóhelyeikre, a Szerémségbe. Azonban ezek nem Nagy Radoszláv emberei voltak.

⁵⁴ Ezen a néven tulajdonképpen csak Verancsics említi (id. h. 8., 17.); Csánki sem ösmeri, csak egy valkóvármegyei Baksafalvát említi (II. 292.). Iványi szerint (Bács-Bodrog helynévtára, v. 6.) a Duna

mellett, Ujvidék határában, az újvidéki vasúti állomás vagy a hídsáncz környékén feküdt, de Bathafalva néven.

⁵⁵ Egykorú másolat a «*Fragmenta actorum capituli*» című kézirat első üresen maradt levelén a Ferencz-rendiek gyöngyösi könyvtárában. Közli Karácsonyi János (Tört. Tár, 1891. 339–340.) a másoló-nak azzal a megjegyzésével, hogy ez a levél 1514 július 9-ikén érkezett a címzetthez.

⁵⁶ Lutfi pasa tudósítása. Thury, Török történetírók, II. 12.

török történetíró szerint⁵⁷ a vár falai szilárdak és erősek; «tornyának csúcsáig nem lehet fölérni a gondolat szemével sem, árkának fenekét nem éri el a sejtelem fonala sem». Lehet, hogy csak a vár palánkjára került a kezökbe; de ezzel együtt övék lett a város is, a révvel és az apátsági templommal együtt. Hódolt nekik *Kamancz* is, a híres borkereskedő hely, melynek szintén réve volt a Dunán; továbbá ettől nyugatra *Dombó*, hol a benzés apátságnak a Mindszentekről elnevezett temploma állott; továbbá *Cseröd* (máskép Cserög, vagy Csörög, a mai Cse-revics), melyhez 86 egész és 41 fél jobbágytelek tartozott; továbbá a Duna partján a bács megyei Futaktól, a leghamarább elfoglalt dunai vártól nyugatra *Bánmonostora*, Péterváradjától nyugatra pedig *Karom* (a mai Karlócza), a Báthoryak 21 faluból álló uradalmának feje, és *Szalánkemén*,

132. NASZÁDOS A XVI. SZÁZADBAN.

mely egyenesen Nándorfehérvártól függött. Így a kuruczok csupán Szerémben hét várat és kerített várost foglaltak el, még pedig két olyat, a melyik az ország legnagyobb erősségei közé tartozott.⁵⁸

Nem csoda, ha egykorú tudósítók a Duna, Tisza és Maros vidékén elért sikereiken megdöbbentek. «Sok újdonságot írhatnék uraságodnak — jelenti egy deák, talán *Ország* János szerémi püspök írődeákja valamely egyházi férfiúnak — de ezeket talán jobban ösmeri uraságod nálam. Asszonyom ő nagyságá-

⁵⁷ U. o. II. 63.

⁵⁸ Ezeket sorolja fel — Kamancz kivételével — a gyöngyösi kézirat. (Közli Karácsonyi, Tört. Tár, 1891. 339–340.). Kamanczról l. alább.

nak különféle dolgai miatt most nem írhatok bővebben. De azt megírhatom atyaságodnak, hogy a főtisztelendő szerémi püspök úr ő nagyságának, a mi nemeslelkű urunknak várait, tudniillik Bánmonostora, Dombó, Cseröd, Futak, Titel, Becsőkereke,⁵⁹ Zeble,⁶⁰ Péterváradja, Karom, Szalánkemén, Lippa, Solymos,⁶¹ Világosvár,⁶² Székelyhida⁶³ várakat *Székely* György és dühöngő népe kiostromolta és leigázta, a mint a közönséges hír mondja, ámbár biztos tudósítást nem hallunk. Nagyságos urunknak, *Ország* Jánosnak⁶⁴ és a szerémi káptalani kanonokoknak szolgáit a keresztesek karóba húzták, vagy más kegyetlen halállal végezték ki és életüket csak kevesen menthették meg futással. Az egyházi javakat mindenütt elrabolták és prédára bocsátották. A szerémi püspök és a kanonokok javait szintén elrabolták, mivel talán úgy tetszett a fölséges Istennek. A többit az idő rövidsége miatt máskorra hagyom.»

Levele június végén vagy július elején kelt s még nem tudott arról a győzeleletről, a melyet *Nagy* Antal a Szerémségben nyert. A kurucz kapitány ellen ugyanis a királyiak most egyszerre kétfelől: Buda és Nándorfehérvár felől támadtak. *Nagy*, másképen *Krupczy* Gergely, a ráczokkal indult ellene. Féktelenkedő, rendetlen csapataihoz nemcsak *Oláh* Balázs⁶⁵ nándorfehérvári vitézei csatlakoztak, hanem azok a katonák is, a kiket Bornemisza a gubacsi csata után a Dunán lefelé hajókon küldött a bács megyei kuruczok szétverésére, hogy *Nagy* Antalt «mind népével levágnáják.» *Oláh* Balázs jó katona, jó hazafi és derék hadakozó ember volt, a ki hét esztendő múlva Szulejmán szultán ellen negyven napig védelmezte Nándorfehérvárát és a mikor a vár mégis elesett, maga pedig fogságba jutott, a magyarokat gyalázó basáknak szemükbe mondta, hogy «ha húszezer magyarja lett volna, magát Szulejmánt is elfogta volna».⁶⁶ Azon-

⁵⁹ A torontáli Nagybecskerek.

⁶⁰ A temesvármegyei Zsebely?

⁶¹ Ez a kettő Aradban.

⁶² Zarándban.

⁶³ Biharban.

⁶⁴ 1505—1520. szerémi, 1520—1536. váci püspök.

⁶⁵ Szerémi (Emlékiratai, 70. l.) Balassinak nevezi.

⁶⁶ Budai, Polg. Lex. III. 3.

ban akkor is, mostan is többnyire ráczok voltak a katonái, a kik *Kamancz* alá érkezve, ezt a várost fölverni, fölprédálni és fölégetni akarták. Kamancz a szerémi borvidéknek egyik főhelye volt, mely a szegediekkel s másokkal nagy borkereskedést folytatott. Gazdagsága miatt olykor városnak, civitasnak mondták. Dunai gázlója (vadum) miatt katonai tekintetben is nevezetes pont; s a kuruczokra nézve annál nevezetesebb, mert éppen az ő baksafalvi megerősített, állandó táborukhoz vezetett. Mivel így egymásra is voltak utalva, a kamanczi polgárok a kuruczokkal tartottak, kik segítségöökkel a ráczokat meg is verték s megszasztották. «Ebben tehát akaratjok nem telék az uraknak, mert a szerencse nem szolgálja.»⁶⁷

Azonban Nagy Antal sem vette hasznát kamanczi győzedelmének. Alig tért vissza baksafalvi táborába, váratlanul fölkekedett, és «mintha megijedt volna, vagy mintha az Ur-Isten megelégedett volna az ő sok vérontásával, senki nem üzvéni, megfutamék és táborostúl a Tisza felé kezdé sietni».⁶⁸ Érthetetlen visszavonulását annak lehet tulajdonítani, hogy Dósa minden haderejét Temesvár alatt akarta összevonni s most *Mészáros* Lőrincz maga után rendelte Nagy Antalt is, a ki őt a hadjárat kezdetén a gyalogsággal mindenütt követte.⁶⁹ A nagy római sánczok mellett haladt s alkalmasint a mai Törökbecsénél, a Tiszán keresztül akart áttérni a temesvári útra.

Az urak azonban a futásszerű visszavonulás hírére a ráczokkal és a fehérvári vitézekkel hirtelen átkeltek a Duna minden révén. *Titel* vára a Tisza és *Szalánkemén* vára a Duna mellett idáig ugyan a kuruczoknak hódolt,⁷⁰ de a csajkások a váratlan fordulatra, úgy látszik, szintén meggondolták magukat s egy kis hajóhaddal mentek a becsei rév elzárására. Ennek következtében Nagy Antal Óbecsén túl, a római sáncz és a Tisza közt, egy *Perlek* nevű kis városban⁷¹ volt kénytelen megszáll-

⁶⁷ Verancsics, II. 8–9. Szerémi a kamanczi győzöt (70. l.) Nagy Benedeknek nevezi.

⁶⁸ U. o. 9.

⁶⁹ Istvánfi, 43.

⁷⁰ Karácsonyi, Tört. Tár, 1891. 340.

⁷¹ Ma puszta Óbecse és Péterréve (Petrovoszeló) közt.

lani. Perlek vámszedőhely lévén, szintén a Tisza révei közé tartozott s így az átkelést ottan is megkísérthette. Az átkelés elég könnyű lehetett, mert katonái és gazdasági tekintetben különben nem csatolták volna Perleket a tulsó, torontáli oldalon levő Becséhez.

A mint estefelé az üldöző királyi sereg megérkezett, mindjárt híradókat küldtek a kuruczokhoz és «hítet kiáltának a szegény kereszteseknek», hogy a ki áttér a király és az ország hűségére s eláll Nagy Antal mellől, annak senkitől semmiféle bántódása nem lesz. A nép nagyobb része valóban még azon este odahagyta kapitányát s átfutott az urak táborába, a hol a nemesek szavuknak állottak és senkit sem bántottak a szegény emberek közül. A köznépből Nagy Antal mellett csak kevesen maradtak. Néhányan esküt tettek, hogy vele élnek-halnak és azután behuzódtak a kapitánynyal együtt az egyház czintermébe. Másnap reggel azonban Nagy Antal látván, hogy ellenállása csak haszontalan vérontásra vezetne, a király fogságába adta magát híveivel együtt, a kik közé tartozott egy csanádi rácz kereskedő és egy barát is.⁷² Budára⁷³ vitték valamennyit s ott még július hónapban⁷⁴ kegyetlenül kivégezték őket. Az egyiket elevenen négyfelé vágták; ez alkalmasint maga Nagy Antal volt.⁷⁵ A másikat (a kereskedőt?) elevenen karóba húzták, a harmadikat (a barátot) kerékre kötötték s forgatás közben összetörték lábszárait, karját és mellét. Néhányat elevenen megnyúztak, másokat megsütöttek.⁷⁶ «És a mikor a foglyokat a vesztőhelyekre vitték — írja egy talán szemtanú olasz tudósító⁷⁷ — *menetközben valamennyien a maguk magyar nyelvén daloltak*».

⁷² Szerémi, 70.

⁷³ U. o. Verancsics szerint előbb Nándorfehérvárra és csak a rákövetkező 1515. évben vitték Budára, «kit ozton László király négyvágata ugyanott Budán».

⁷⁴ A Marino Sanutonál (II. 261.) kiadott július 29-iki levél már tud róla.

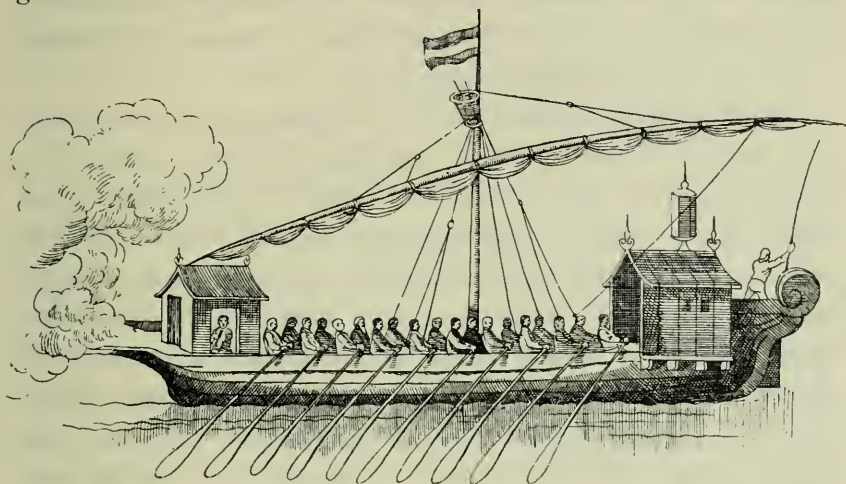
⁷⁵ Kétségtelen, hogy a Marino Sanuto-

nál (II. 261.) közölt ez a levél csak Nagyra és kíséretére vonatkozhatik.

⁷⁶ U. o. Verancsics (9. l.) és Szerémi (70. l.) szerint Nagy Antalt négyfelé vágták; hogy elevenen négyelték föl, csak a július 29-iki levél említi.

⁷⁷ Marino Sanuto, II. 261. (A Magyar Történelmi Tárbán.)

Arra a jelenetre gondoljunk-e,⁷⁸ mikor «túl zenén, túl síp-dobon, riadó kürtön át: ötszáz éneklő hangosan a vértanúk dalát?» Vagy arra, mikor a girondeiek a vérpad előtt még egyszer rákezdik a Marseillaiset? «Minő dalolás volt ez, képzeljétek! — írja Carlyle.⁷⁹ — A még élők egyre dalolnak; a kar oly gyorsan gyengül. Samson bárdja gyorsan dolgozik: alig egy percz kell egy fejnek. A kar mindjobban gyengül, a kar elhallgatott...»

133. XVI. SZÁZADI NASZÁD.

De mást is ír Carlyle,⁸⁰ a mi a néplélek törvényeit három század óriási különbsége közt is ugyanazoknak mutatja: «Lásd, a míg ez a fegyveres egyén csak napszámos-, vagy parasztgúnyát visel, s a *forradalom*, mely sokkal ritkább a *háborúnál*, még nem alkotta meg a forradalmak törvényeit, hanem a napszámos- vagy parasztgúnyában járók *szokatlan*, vagyis *erkölcstelen* dolgot cselekszenek, — oh szeretett, jajgató, tökfilkó atyámfiai az emberiségben: jobb lesz, ha befogjuk nagyranított szájunkat, abbahagyjuk a jajgatást és elkezdünk *gondolkodni!*»

⁷⁸ Arany, A walesi bárdok.

⁷⁹ A francia forradalom, III. 303–304.

⁸⁰ U. o. III. 74.

XXV. A DUNÁNTÚL.

AGY ANTAL szerencsétlensége Bács és Bodrog vármegyékben még éppen nem vetett véget a fölkelésnek, mert *Borbás* pap és *Pogány* Benedek tovább folytatták a küzdelmet; a Szerémség azonban csakugyan elveszett a kuruczokra nézve. Pedig a dunántúli részekben *Dósa* György hadainak ott voltak legnagyobb sikerei; máskülönben a Dunán túl mindenütt csak erőtelen kísérletekkel találkozunk.

Fejér vármegye semmiesetre sem zárkózhatott el a mozgalomtól, mert solti járása már a Duna-Tisza közéhez tartozott s a bodrog-, bács- és szerémvármegyei fölkelés legügyesebb vezére, *Nagy Antal*, maga is fejérvármegyei nemes volt; s fejérvármegyei területen állt maga *Kalocsa* is, melynek érseke, *Frangepani* Gergely, Bács várában napról napra várta fölmentését. Rajta kívül Fejér vármegye nemesei közül ebben a küzdelemben többen vettek részt; így *Ráskay* Gáspár, a későbbi tárnokmester és temesi főispán,¹ a ki tizenkét esztendő mulva is érdemeket szerzett a király iránt a bányavárosok zendülésének lecsöndesítésével. A mostan még fiatal főúr 38 esztendő mulva «egy szép históriát» írt a vitéz Franciscoról és az ő feleségéről; de arról semmit sem tudunk, őmaga hogyan vitézkedett ebben a fölkelésben. Résztvettek annak elnyomásában a Pakosi *Pakosiak* (másképp *Paksyak*) is, a Rátold-nemből származó büszke nemesek, kik tulajdonképen Tolnából származtak. Pakos János érett, komoly ember volt, kit három esztendő mulva a bácsi országgyűlés II. Lajos király egyik tanácsosának választott meg s mint tolnai főispán esett el a mohácsi csatában; unokatestvére, Pál, ebben az időben már házas ember volt. *Bolyáry* Pál mester ekkor a királyi személynök főjegyzője vala. Vecsei *Tetétleni*

¹ A budai káptalannak 1519 május 31-én tett jelentése (a pozsonyi káptalanban levő budai protocollum III. kötete 480. lapján)

erre enged következtetni. Ezt az oklevelet dr. Veress Endre volt szives közölni velem.

Péter, Ferencz, Bernát és János itt és Pest vármegyében a nagybirtokosok közé tartoztak; ellenben Tetétleni *Kaszás* János birtokairól nincs emlékezet. *Tar* Ferencz ellenben fajszi származású lévén, egyenesen földije volt Nagy Antalnak, a ki ellen talán küzdött is ebben a fölkelésben. Miért, miért nem, ezek az urak az érsekkel és a kalocsai káptalannal együtt mindenképen megakadályozták, hogy megfizessék azt a fejtálságot,² a melyet a vármegye alispánja és szolgabírái megítéltek és megállapítottak a kurucz háború idejében megölt ruszcai *Kornis* János özvegye részére.³

Kornis János a nemesi fölkelésnek egyik tisztje lehetett s a háborúban megöletvén, ezért a vérdíjat a jobbágyoknak, mint gyilkosainak kellett volna megfizetniök. Úgy látszik, a felsorolt nemesek, kik a küzdelemben, legalább részben, mindenesetre résztvettek, ezt akarták megakadályozni. Kornisnak Étiben (Martonvásár és Batta vidékén a Duna mellett), Szentmiklóson (Martonvásártól délkeletre, a mai Ráczszentmiklós pusztá), Szentlászlón (Bicske mellett) és Tabajdon (Lovasberény környékén) voltak birtokai. Ha tehát nem nyílt háborúban esett el, hanem saját jobbágyai verték agyon (a mi az oklevélből nem tűnik ki), fejtálsággal ezek tartoztak.

A fölkelés különben Fejér vármegyének és a Dunántúlnak egyéb részeit sem kímélte meg. Ugyanis Fejérvár, Veszprém és a Bakony vidékén *Sós* Demeter zsákmányolta, dúlta és ölte, vágta a nemességet, gyujtogatott, sőt «szentségtelen kezét a templomok kincseire is rátette».⁴ Fejér vármegyében két *Sós* (Soos)-család élt: a polkárti és a saroli.⁵ Polkárt a Duna-Tisza közében, a solti járásban feküdt, s ha *Sós* ehhez a családhoz

² Így nevezi a homagiumot Werbőczy (Hármaskönyv, III. r. 5. cím), ki szerint a homagium abból áll, hogy a gyilkosok a gyilkosság mellett netán elkövetett hatalmaskodásukkal kiérdemelt és kiszabott más büntetéseken kívül, fejöknek becsüjéhez képest azoktól, a kiket illet, magukat megváltják.

³ Az idézett 1519 május 31-iki oklevél szerint. Az itt említett János a Nagy Ivánnál (v. 359.) följegyzett Jánossal († 1537.) nem lehet azonos és hiányzik a családfáról.

⁴ Istvánfi, v. 47.

⁵ Mind a kettőt említik 1487-ből, emezt 1507-ből is. Csánki, III., 387.

tartozott, érthetőbb volna, hogyan sodródott bele a fölkelésbe. De a mozgalom a Székesfehérvárhoz, a búcsú kihirdetésének egyik helyéhez közeleső Sarolon is magával ragadhatta. Úgy látszik, vele tartott *Olasz* Mihály fejevári polgár, alkalmasint az olasz származású nemes Batei János⁶ fia vagy rokona, a kit csakhamar abba a hírbe keverték, hogy a kuruczok orgazdája. Olasz ugyanis megbízta a rokonát, *Gyanthay* Albertet, hogy egy gulya ökröt az ország határára, Bécs felé hajtson. Győrnél azonban *Héderváry* Imre és *Héderváry* István győrvármegyei alispánok a küldeményt lefoglalták és zár alá helyezték, azt állítván, hogy az ökröket Olasz cselédei a nemesektől rabolták el. A vádlott azonnal tanúk kíséretében sietett az alispánokhoz és bebizonyítani törekedett, hogy az ökröket nem rablással szerezte meg, hanem, igazságos úton és mások sérelme nélkül, még a parasztok lázadásának kitörése előtt vásárolta össze. Az alispánok azonban nem hittek neki, s az ökröket nem adták ki, hanem továbbra is zár alatt, maguknál tartották. A vádlott most magához a királyhoz fordult. Ulászló semmiesetre sem akarta, hogy a vádlottat, ha az ökrökhöz csakugyan igaz pénzen és nem zsákmány útján jutott, az alispánok megkárosítsák. Augusztus elsején szigorúan meghagyta nekik, hogy újabb részletes vizsgálattal állapítsák meg, hogy az ökröket Olasz nem zsákmány, hanem igaz kereskedés útján szerezte meg; s ha kiderül, hogy csakugyan igaz módon vette, neki vagy e végből odaküldött embereinek haladéktalanul visszaadják, de úgy, hogy azokat ne vigye ki az országból, minthogy az ökrök kivitelét egy idő óta (az 1507 : x. t.-cz. alapján) eltiltotta. Ha azonban bebizonyul, hogy Olasz az ökröket zsákmányból gyűjtötte össze, azokat valami módon elkallódni vagy elkótyavetyélni ne engedjék, hanem hiánytalanul és gondosan tartsák és őrizzék meg a király számára, ki az ökröket jogos tulajdonosaiknak fogja visszaadni.

Akár a kereskedőnek, akár a vármegyének volt igazsága,

⁶ Zano Italicus de Bathe. U. o. III. 383.

annyi bizonyos, hogy a Dunántúl a kuruczok olyan fosztogatásokat vittek végbe, a mik a vádat valószínűvé tették s a külfölddel folytatott marhakereskedést nemcsak az 1507: x. t.-cz. következtében, hanem azért is megnehezítették, mert megszűnt a kereskedelem becsületességébe vetett hit. A kereskedőket, tőzséreket vizsgálatokkal zaklatták, mik a legtisztább üzlet gyors lebonyolítását is megakadályozták.

A Dunántúl nyugati vármegyéit Sós Demeteren kívül még egy keresztes had dűlta, a melyet egy *volt szerzetes* vezetett. Mondják, hogy hét ezernél több embere volt.⁷

Tolna vármegyében ezt a számottevő hadat egy vár ostromával kötötte le. A várat az egykorú olasz tudósító valahol a Duna közelében állónak mondja és *Amianatának* nevezi.⁸ Mindenesetre hibás írása és olvasása ez *Anyavára* tolnavármegyei erősségnek,⁹ a melynek romjait Dunántúliasan Nyanyavárnak hívják,¹⁰ de másképpen Sártornyának is nevezték. Tolnától és a Dunától 9—10 kilométerrel odább nyugatra, a Sárvíz mocsarai közt a mai Janya-pusztán feküdt.¹¹ Földesurai a Bodók voltak, a kik közül Gergely alispán és Gáspár — 1457-ben Hunyadi Mátyásnak fogolytársa — Mátyás király kegyelméből sok új birtokkal növelték. II. Ulászló most négyesztendeje, 1510 november 1. *Bodó* Ferencznek új adományul adta ezt a várat, melyhez — egészen vagy részben — 43 tolnai és 9 somogyi helység tartozott. Ferencz, a ki 1505-ben Tolnát képviselte az országgyűlésen, ebben az időben egészen a gazdálkodásnak élt, mert nagy vagyont akart hagyni családjára. Feleségétől, *Ráskay* Erzsébettől, három gyermeke született: Anna, a ki utóbb Bajoni Benedekhez ment férjhez;¹²

7 Vagyis serege «a Debrőt ostromló seregénél is nagyobb.» Barbaro Dániel, *Storia Veneziana* az Archivio Storico Italiano VII. kötetében. Karácsonyi a Tört. Tárbán, 1891. 339.

⁸ «La fortezza di Amianata, posta diqual dal Danubio.» U. o.

⁹ Anyavárával — bár kételkedve — először Karácsonyi azonosította. U. o.

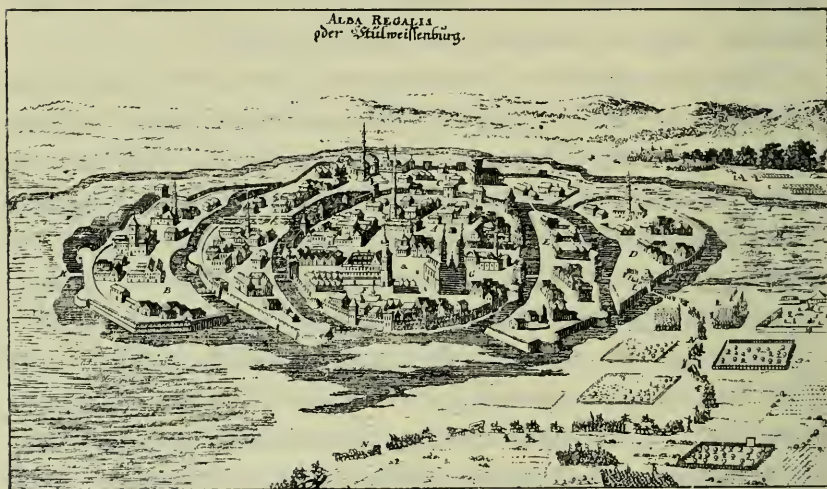
¹⁰ Még Görög Demeter Magyar Atlasza is ezen a néven ösmeri.

¹¹ Az adománylevél: Károlyi-Okl. III. 68—71.

¹² Fiai: Bajoni Ferencz, István és János; leányai: Katalin és Zsófia. Bodó Anna 1548-ban már özvegy. U. o. III. 246—247.

és két fia: Ferencz és Farkas, kiknek magvaszakadtával 1564-ben az anyavári uradalmat a Bajoniak örökölték.¹³

Bodó Ferencz¹⁴ a nemzeti pártnak egyik oszlopos embere volt, a kinek később az országgyűléseken és a csatamezőn nem csekély és nem dicstelen szerep jutott s a pártok szemérmetlen cserélgetése idejében János királyhoz való hűségének meghatározó jelét adta. De máskülönben erőszakos, kiméretlen természetű ember volt. A ki tizenhárom esztendő múlva megtette,

134. SZÉKESFEHÉRVÁR A XVI. SZÁZADBAN.

hogy irgalom, szánalom nélkül vágta le azokat is, a kik az oltárokhöz menekültek és a miseruhát lótarakónak terítette a nyereg alá s levágatta az ellenállók orrát, fülét, őket magukat is: azt mostan fiatalon Ráskay Erzsébetnek és gyermekeinek csókjai sem teheték sokkal szelidebbé saját és a mások jobbágyai iránt. Ezeket a névtelen barát azért vezethette első sorban éppen az ő vára, Anyavára ellen.

A fejér- és tolnavármegyei nemesekkel *Héderváry* Ferencz indúlt megsegítésére. Lehet, hogy vele volt *Czerneki Dezsőfi*

¹³ U. o. III. 346–349.

¹⁴ Életrajza Budainál, I. 404–407.

Ferencz pozsegamegyei birtokos is. Elindulásuk június második felében történhetett, mert a két úr a pozsegai káptalan előtt ekkor kötött egymással olyan szerződést, hogy akármelyikök hal meg utód nélkül, birtokait a másik fél öröklí.¹⁵ Mert hiszen olyan idők jártak, mikor — a szerződés szerint — «az isteni akarat még a viszálykodókat is egyesíti.» Ezért és más észszerű okokból szerződésre, egyességre, örök szövetségre léptek, hogy ha úgy akarja az isteni kegyelem, a melynek parancsa és jósága igazgat mindent, semmi se érje őket készületlenül.¹⁶ A kik 1514 nyarán ilyen szerződést kötöttek Magyarorszáiban, bizonyosan számot vetettek a nemesség ellen való fölkelés eshetőségeivel; s a király még azon esztendő őszén a két úr szerződését hűségök és hű szolgálataik figyelembe vételével erősítette meg.¹⁷

A fölmentő sereg élére *Héderváry* Ferencz állt.¹⁸ Érdemes tehát vele közelebbi ösmeretségre lépni.

Héderváry Ferencz Miklós tárnokmesternek fia¹⁹ és Lőrincz nádornak unokája volt. Már kora ifjúságában sokat köszönt Batthyányi Benedeknek, ki atyját a tárnokmesterségben fölvaltotta s neki 12.000 aranyat kölcsönzött, hogy helyrehozza azokat a károkat, a miket Mátyás halála után Miksa császár németjei okoztak birtokaiban.²⁰ Ozora várának elfoglalásakor még a birtokjogukat igazoló okiratokat is elrabolták és csak megrongálva adták vissza, minek következtében II. Ulászló 1491-ben új adomány czimén adományozta *Héderváry* Miklósnak és fiainak, Lőrincznek és Ferencznek eddigi birtokaikat. Így 11 vármegyében (Pozsega-, Pozsony- és Pestvármegyék kivételével a Dunán-

¹⁵ 1514. június 16. *Héderváry*-család oklevéltára, I. 542—544.

¹⁶ Később 1521 április 10. mikor Nándorfehérvár védelmére a török ellen, 4000 aranyforint fejében *Héderváry* Istvánnak adta zálogba szigetközi részjóságait, mert kétséges, visszatérhet-e épségben abból a várból és élve kerülhet-e ki a törökök vérengző kezéből. U. o. I. 572—574.

¹⁷ 1514 október 29. (Orsz. lt. Dl. 38.701.) U. o. I. 546—548.

¹⁸ Barbaro Francesco Edevratinak írja. Tört. Tár, 1891. 339.

¹⁹ Budai (Polg. Lex. II. 192.) tévesen írja, hogy Ozsvát fia volt; Ozsvátnak Ferencz nevű fia már 1504-ben meghalt (*Héderváry*-Oklevéltár, I. 500.), míg ez a Ferencz Budai szerint is 1538. táján hunyt el.

²⁰ 1506. október 17. oklevél. *Héderváry*-Okl. I. 506.

túl) 4 várat, 3 mezővárost, 58 falut, 35 pusztát és 59 részbirtokot kaptak,²¹ melyekbe őket egy esztendő mulva be is iktatták.²² Még ez évben a király őt azzal tisztelte meg, hogy egy ítélet felülvizsgálatával bízta meg,²³ súlyos betegsége miatt azonban fölmentette azon törvényes kötelessége alól, hogy személyesen vonuljon a hadba.²⁴ Csöndesen gazdálkodott jószágain, a melyeket minduntalan gyarapítani és csereberélni törekedett. Megtörtént, hogy az egyik nap²⁵ 20.000 aranyat vett kölcsön hugától, Katalintól és ennek urától, Rozgonyi Istvántól s biztosítékul örökjoggal 9 vármegyében levő birtokait kötötte le nekik; másnap azonban²⁶ ezen a pénzen zálogba vette ugyanezen sógorának 6 tiszáninneri vármegyében levő birtokait. Ilyenformán gazdálkodott felesége is, Csáky Borbála, a csanádi püspök húga.²⁷

1506-ban jajczai bán lett, s nagy összeg pénzt vett kölcsön, hogy a várat jókarban tartsa²⁸ s vámszedési jog fejében tolnamegyei hidak építésére is vállalkozott.²⁹ Egyes urak hol birtokszerzése³⁰ és birtokfoglalása,³¹ hol összes birtokai eladása ellen tiltakoztak.³² Hatalmaskodásai miatt is sokat panaszkodtak. Pl. 1509 márcziusában várnagyai, tisztjei, jobbágyai és cselédei fegyveres kézzel foglalták özvegy Drágffy Bertalanné birtokait s neki 600 aranyforintnál több kárt okoztak,³³ de Héderváry azután kiegyezett vele.³⁴ 1512-ben özvegy Kanizsay Györgyné ellen küldte tiszttartóját 98 fegyveres jobbágygal és annak három sárkányi jobbágyát elfogatta, vagyonukat lefoglalta s ezzel az özvegynek ötszáz aranyforintnál nagyobb kárt okozott.³⁵ 1513 július 2-án Bodó Imre, Eördögh László, Albert laki várnagy s más nemesek és tisztek vezetése alatt fegyvereseket küldött

²¹ Felsorolja II. Ulászló 1491 augusztus 26. U. o. I. 466–469.

²² A pozsegai uradalomban 1492 június 5. s a többibe június 12-én. (U. o. 474–479.).

²³ 1492 április 6. U. o. 472–473.

²⁴ 1492 június 20. U. o. 479–480.

²⁵ 1500 május 10. U. o. 490–493.

²⁶ 1500 május 11. U. o. 493–495.

²⁷ 1500–1505-ből u. o. 496–505.

²⁸ 1506 október 17. U. o. 506.

²⁹ 1507 december 13. U. o. 506–508.

³⁰ 1507 december 19. U. o. 508.

³¹ 1509 augusztus 10. U. o. 516–519.

³² 1511 október 19. U. o. 519–521.

³³ 1509 július 11. U. o. 511–516.

³⁴ 1509 augusztus 10. U. o. 516–519.

³⁵ 1512 januárius 4. U. o. 521–525.

Kanizsai János dencsi (somogyi) jobbágyaira, s közülük tizenkettőnek házát fölverte, ládáikat, szekrényeiket összetörte, pénzüket és egyéb ingóságaikat elszedte, barmaikat, juhaikat elhajtotta és ezeknek a fazekas jobbágyoknak ötezernél több fazekát összezúzta, néhányat pedig meg is veretett.³⁶ Szeptember 14-e táján hasonlóképen erőszakoskodott Kanizsai Jánosnak keczöli (soproni) jószágán, hol öt jobbágyot minden javaikkal együtt az ozorai várba hurczolt fogságba.³⁷ A somogyi Berényben is fegyveresen törette föl Kanizsai húsz jobbágyának a házát, elhajtatta barmaikat, juhaikat. Emberei még fiatal asszonyokat is megverték, megsebeztek; az egyiknek a kezét is levágták, három jobbágyot pedig fogva vittek laki kastélyába s így Kanizsai kétezer aranyforintnál nagyobb kárt tett.³⁸ Reá bizonyult az is, hogy a somogyi Décsén *Bence papházát* szintén feltörette, s annak, sőt a templomnak is a vagyonát elrabolta.³⁹

Most mégis Héderváry vezette a nemességet, hogy a keresztéseket mint rablókat, fosztogatókat, gyilkosokat, szentségtelenekeket fenýítse meg!

Június vége felé támadta meg őket *Anyavára* alatt. Nagy seregével többször csapott velök össze, a mi eléggé mutatja, hogy a kuruczok keményen tartották magukat. Végre is — alkalmasint a gubacsi és a perleki mintára — egyességre, megadásra bírta őket, a melynek értelmében ágyúikat és minden gonoszmódon szerzett holmijokat visszaadták a királynak és csendesesen hazatértek falvaikba.⁴⁰

Héderváry azontúl gyakran tapasztalta az udvar kegyét. Nándorfehérvári bán lett belőle, de gondatlansága miatt a király ezt 1519-ben el akarta vonni tőle, mert «noha gazdagságban dúskálodott»,⁴¹ a várat kellően el nem látta. 1521-ben Zimonynyal és Szalánkomlóssal együtt végre is török kézre juttatta, minek

³⁶ 1514 januárius 20. U. o. 533—535.

³⁷ 1514 februárius 11. U. o. 535—538.

³⁸ 1514 februárius 11. U. o. 538—542.

³⁹ 1514 februárius 12. U. o. 542.

⁴⁰ Barbaro tudósítása, Tört. Tár, 1891. 339. Más értesítés erről a csatáról nem maradt reánk.

⁴¹ Héderváry-Okl. I. 574.

következtében mint áruló, minden jószágát elvesztette.⁴² A mérleg másik serpenyőjében csak az az egy adat áll, hogy hűséges szolgálatai miatt — miket talán ebben a hadjáratban is megmutatott — Szécsényben szántóföldeket adott egyik jobbágyának, *Szakácsy* Andrásnak.⁴³ Az anyavári egyesség is annak a jele, hogy a jobbágyságot kímélte. Talán jóindulatból, de még bizonyosabban józan gazdasági érdekekből tette, hogy uradalmi el ne néptelenedjenek.

Veszprém püspöke, Trogiri *Beriszló* Péter horvát bán, mindjárt a keresztes hadjárat után intő és fenyegető levelet intézett *Dósa* Györgyhöz, hogy őt a lázadástól visszatartsa.⁴⁴ Püspöksége védelmével keveset törődhetett, mert a mellett, hogy Horvát-, Szlavon és Dalmátországok nyugalalmát kellett biztosítani, Telegdy kivégeztetése után magára vállalta a főkincstartóságot is, a mi ilyen zavaros időkben kétszeresen fontos és fáradságos feladat volt. Így tehát hol a délvidéken, hol Budán tartózkodott, hogy hivatalának megfeleljen.⁴⁵ A vármegye és az egyházmegye nyugalmaról tehát — távollétében — főképp *Sitkey* Gotthárd, Somlyó és Pápa várainak parancsnoka gondoskodott, a mire nagy szükség volt, mert *Sós* Demeter kuruczai ebben a vármegyében is portyáztak és károkat tettek.⁴⁶ A *Sitkey*ek már kétszáz esztendeje földesurak voltak *Veszprém*ben, *Vináron*, a melyet ők népesítettek be s hozzá már régen megszerezték *Gabriánföldet* is;⁴⁷ a rákosi országgyűlésen 1505-ben *Sitkey* György volt *Veszprém* egyik követe, most pedig *Gotthárd*, vagy *Kocsárd* *Veszprém* két fontos várának is a kapitánya. Pápa egyházi tekintetben nem a *veszprémi* püspök, hanem — kivételképpen — az *esztergomi* érsek hatósága alá tartozott; földesura pedig *Szapolyay* János erdélyi vajda volt. Így érthető meg az a magyarázat nélkül feltűnő

42 U. o. 553–604. l., számos oklevél; és *Wenzel*, *A Héderváry Ferencz fölötti per és ítélet* 1523-ban. (M. Tört. Tár, v. 7–57.).

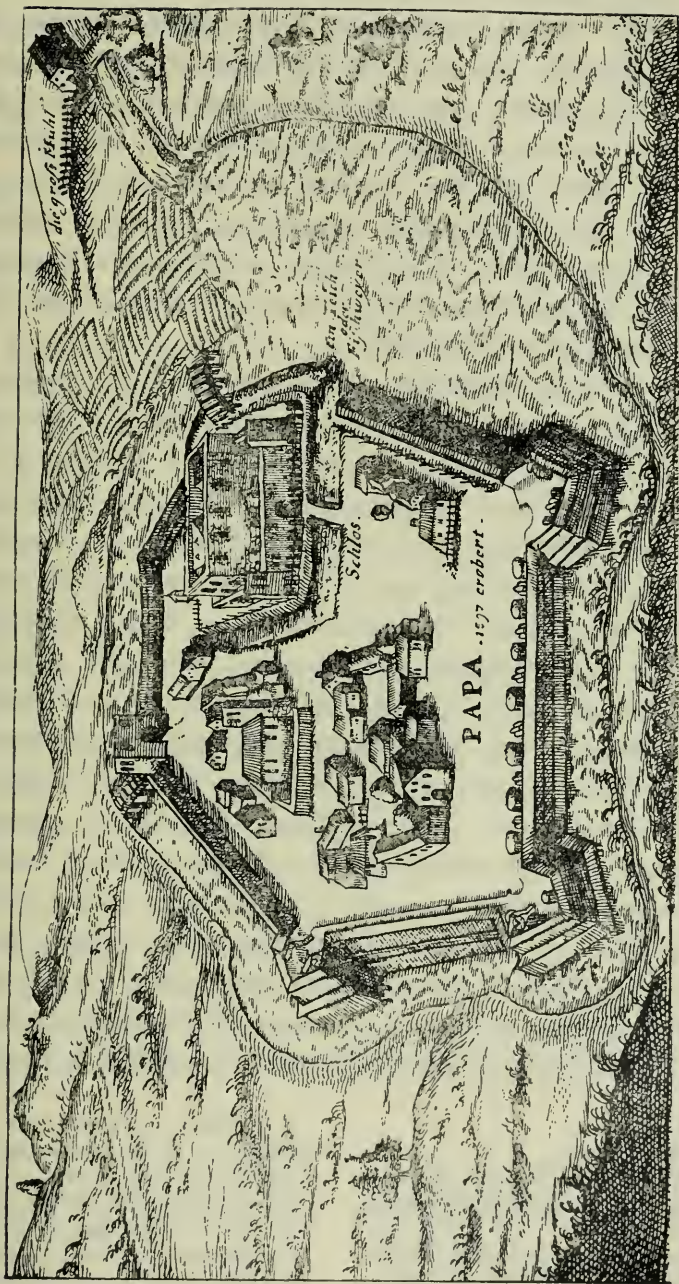
43 1521 május 19. *Héderváry*-Okl. I. 574.

44 *Taurinus*, *Stauromachia*, I. 498–530. vers, 135–136. l.

45 *A Mon. Romana* episc. *Vesprimiensis* IV. kötetében semmi sincs a fölkelésről.

46 *Istvánfi*, v. 47.

47 *Csánki*, III. 231., 260., 286.

135. PÁPA A XVI SZÁZADBAN

adat,⁴⁸ hogy Veszprém vármegyében a lázadás leverésére az erdélyi vajda osztogat parancsokat. Csupán ebben a vármegyében harmincz birtoka volt, tehát méltán képviselhetette a nemesség érdekeit Veszprémben, melynek birtokviszonyait — a kor egyik legjelesebb ösmerője szerint⁴⁹ — nagy uradalmak, aránylag kevés közép-, de annál több kis- és főleg egyházi birtokosság jellemezte. És összefügg ezekkel a gazdasági, valamint általában véve a földrajzi viszonyokkal, hogy a kuruczok itt és a szomszédos Győr vármegyében tartották magukat legtovább s az országos fölkelés ezekben ért véget.

Győr vármegye alispánjai, a Héderváryak, résen állottak s a vármegye nemessége bízhatott hadi tehetségökben, mert éppen egyikök, István, vezette 1506 nyarán azt a sereget, a mely Ausztriát kegyetlenül elpusztította.⁵⁰ A főispán, Szelestei és Kövesszarui *Gosztonyi* János mester győri püspök⁵¹ szintén fegyverkezett. A tudós főpap, kit a nép barátjának tartottak, külföldi egyetemeken végezte tanulmányait; az ó- és az újszövetségi szentírást és a csillagokat úgy ösmerte, mint saját körmeit.⁵² Az egyház reformkérdései elől sem zárkózott el,⁵³ de kikelt a hamis mesterek ellen, kik Krisztus szentséges testét marczangolják s prófétázkodnak, holott a prófétai lelket nem a világosság forrásából merítették, hanem a sötétség fejedelmétől szereztek.⁵⁴ Bizalommal, lelkesedéssel üdvözölte a keresztesháború eszméjét; 1514 márczius 23-ikán ott volt a primás budai fényes bevonulásán s másnap a keresztesháborút elhatározó országos tanácsban.⁵⁵ Talán Telegdy kincstartónak ottan hallott beszéde következtében azonban székhelyén nem nagyon búzgólkodott a keresztesek összegyűjtésén. Csoportosulások itt is voltak,⁵⁶ de kezdetben

⁴⁸ Istvánfi, id. h.

⁴⁹ Csánki, III. 203.

⁵⁰ Borovszky, Magyarország vármegyéi. Győri kötet, 292. l. Szilágyi, Magyarország. mill. tört. IV. 380.

⁵¹ Életrajza Sörös Pongráctól, Religió, 1909. évi folyam, különösen 595—600. l.

⁵² Taurinus, I. 236—238. vers, 126. l.

⁵³ Herminjard, Correspondence des reformateurs, I. 20. Balogh, A magyar prot. egyháztört. részletei, 20—21.

⁵⁴ Gosztonyi a szebeniekhez 1526 márczius 10. Sörösnel, Religió, 1909. 646.

⁵⁵ Taurinus, I. 236—238. v., 126. l.

⁵⁶ Fehér Ipoly, Győr egyetemes leírása, 498.

nagyobb erőszakoskodásokról nincs semmiféle tudósításunk. Pedig még a szelidlelkű püspöknek is szemére vethették, hogy győri várgazdája, Lósy Mihály locsmánda főesperes, megsértette a jobbágyok személyes szabadságát, mert *Tolnai* Máté pannonhalmi főapátnak egyik füssi jobbágyát erőszakosan elvitette; a miért Lósyt utóbb el is ítelték 200 aranyforint birságra.⁵⁷ Annyi bizonyos, hogy ebben az esztendőben a püspök földjei is parlagon maradtak s nemcsak tavaszi, hanem őszi búzát sem igen vetettek, mert *Gosztonyi* 1515 tavaszán «mostani szükségében» Rozgonyi Jánostól kért kölcsön gabonát.⁵⁸ Pásztorlevelében, mint utóbb a hitben újítókat, bizonyára intette híveit, gondolják meg, az uralkodók mekkora büntetéssel sújtják a polgári lázongást. Ne felejtsek el, milyen becses a békesség s mit hoz magával az egyenetlenkedés, a lázongás.⁵⁹ Az a gyanú, hogy lázadó, 13 esztendő múlva *Gosztonyinak* magának is életébe került.⁶⁰ S a püspököt, ki most készen tartotta katonáit a keresztetek elnyomására,⁶¹ ugyanaz a *Bodó Ferencz* ölette meg, a kit anyavári várában *most* a keresztetek szorongattak; s azért ölette meg, mert állítólag elpártolt *Szapolyaitól*, kitől *most* mindketten a nemesség megszabadítását, a jobbágyok leverését várták.

Változott idők és körülmények így állították egymással szembe az egykori elv- és fegyvertársakat.

Tolnai Máté pannonhalmi főapát sem zárkozhatott el egészen a mozgalom elől. Huszárainak és puskás gyalogjainak élén ebben az időben *Ethei* János pannonhalmi várnagy állt.⁶² Székhelye védelme tekintetében nyugodt lehetett; de a főapátsághoz tartozó benedekrendi kolostorok biztonsága miatt aggódhatott. Az időnkint kiküldött hivatalos látogatók (visitorok) már azelőtt

⁵⁷ Az 1514 november 26. kelt ítélet s II. Ulászló 1515 márczius 24. rendelete: A pannonhalmi Szent-Benedek-rend történetében, III. 663–664.

⁵⁸ *Gosztonyi* levele 1515 május 8. Orsz. lt. Dl. 26,562. Ösmerteti Sörös Pongrácz, *Religió*, 1909., 600.

⁵⁹ Levele a szebeniekhez 1526 márczius 10. *Religió*, 1909., 646.

⁶⁰ *Religió*, 1909., 661.

⁶¹ Istvánfi, v. 47.

⁶² Sörös-Rezner, A pannonhalmi főapátság tört. III. 294.

is figyelmeztették őt arra, hogy egyes házfőnökök rosszul bának a néppel. A baboc sai (Somogyban) szidta és a pokolba kergette a parasztokat, a csatári (Zalában) jogtalanul taksálta meg a jobbágyokat s a hamis ürügy alatt tőlük beszedett zabot magának tartotta meg; a kapornaki (Vasban) tulajdonképen borkereskedő és uzsorás, ki a paraszto knak nagy kamatra ad pénzt; a bakonybéli apáthoz jobbágylányok járnak be és becsületes jobbágyasszonyokat is megejt.⁶³ A főapátnak sok baja volt a csellengő, tekergő barátok miatt, a kik néha nem is laktak, vagy pedig botrányosan éltek a kolostorokban s most, a bulla kihirdetésekor közülök néhányan bizonyára izgatták is a kereszteteket, majd a fráterek maguk is majdnem minden kolostorban éhezés és nyomoruság miatt panaszkodtak. A korábbi győri püspök a templomokból is kikergettette és kiközösítette a pannonhalmi főapát jobbágyait⁶⁴ s a somogyi jobbágyokat kiközösítés terhe alatt kellett inteni, hogy az igazságos tizedet a főapátnak megadják.⁶⁵ A főapát istvándi jobbágyai megnyilazták Ujlaky Lőrincz herczeg embereit, ez pedig elfogatta, elhurczolta és csak később adta vissza őket, sőt kárukat is megtérítette s megengedte, hogy földjén szabadon és békességben legeltessenek, ha minden barom után évenkint négy dénárt fizetnek.⁶⁶ A szakácsi (somogyi) nemesek fejenként 12, a jobbágyok 6 dénárral váltották meg magukat a főapátnak járó tized alól,⁶⁷ mert így kevesebb zaklatásban volt részök. A főapát véneki és dénesdi tisztje megparancsolta a jobbágyoknak, hogy Nagylucsei Döme szentvidi erdejéből hozzanak, igazabban szólva, lopjanak fát az uradalomnak; ilyenforma járatban lehetett a pápóczi prépost három pázmándi jobbágya is, a kit azonban ezért a pannonhalmi várnagy és tiszttartó megveretett.⁶⁸ Az ököljogba tévedő gazdálkodást maga X. Leó pápa is megsokalván, éppen most, 1514 június elsején⁶⁹ arra kötelezte a kanonokokat, hogy ha a főapát ügy-

⁶³ 1508. évi jelentés. A pannonhalmi főapátság tört. 617—620.

⁶⁴ U. o. III. 572—575.

⁶⁵ U. o. III. 575—576.

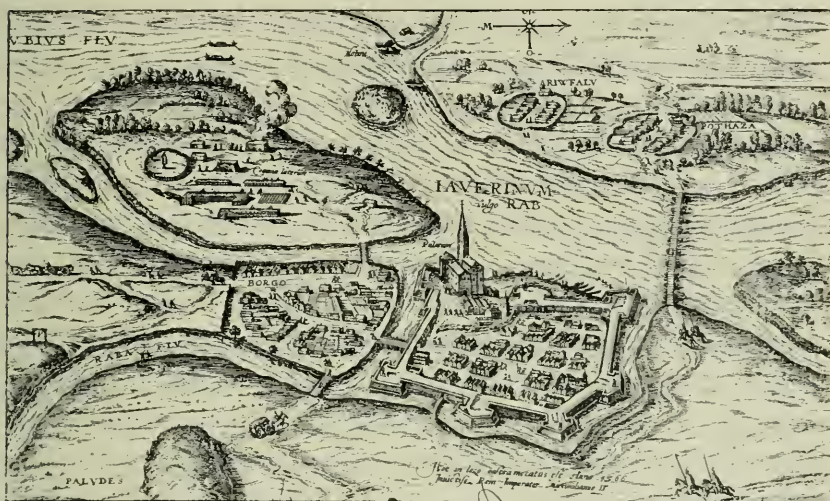
⁶⁶ U. o. III. 587—591.

⁶⁷ U. o. III. 593—595.

⁶⁸ U. o. III. 638.

⁶⁹ U. o. III. 656—659.

védőknek szolítja fel őket, ezt a tisztet büntetés terhe alatt elvállalják, mert tűrhetetlen, hogy az egyházi és a világi urak a főapátságtól várakat, falvakat, földeket, házakat, terményeket, jövedelmeket, ingóságokat és ingatlanokat foglaltak el. Szinte kirí az ilyen adatok közül, hogy éppen a kurucz fölkelés idejében s bizonyára azzal összefüggésben Tolnai főapát és a konvent *Cser János*nak és örököseinek hű szolgálata jutalmául Tepejen

136. GYŐR A XVI. SZÁZADBAN.

két elhagyott jobbágytelket ajándékozott, de — bár ezzel fölvette a praedialis nemesek (nemes jobbágyok) közé s a jobbágyterhek alól fölmentette — kötelezte őket, hogy praedialisok módjára szolgáljanak s a házukat és földeiket jókarban tartsák.⁷⁰

Nagyszombati Márton, a humanista költő, a ki a fölkelés idejében szerencsi apát volt, de pár év múlva Pannónhalmán írta meg erről is szóló elegiáját,⁷¹ nem ezekre az állapotokra gondolt, mikor⁷² hazánk föld- és szőlőművelésének aranykorát dicsőítette. Az emberek akkor a mezei élet örömeiben és áldásai-

⁷⁰ U. o. III. 295.

⁷¹ Opusculum ad regni Hungariae proceres.

⁷² A II. énekben, 14–28. l.

ban gyönyörködtek. Az ország nyugodtan élt a pásztorkodás korában. Még a polgárok is irigyelték a falusiakat, a kiknek mindenük bőven termett, s pénzük bőven volt. Azt a bőséget és gazdagságot akkor sem tudná megénekelni, ha addig élne is, és olyan ékesszóló lenne, mint a pylosi Nestor.

Saját korát úgy festi, a hogy Dósa György táborában Mészáros Lőrincz és a többi nekibúsult pap izgatott.

A nyugati három vármegye: *Sopron, Vas és Zala*, a kuruczok ellen szövöztek egymással. Sopron vármegye Csepreg mezővárosban július 9-én tartott közgyűlésén jelentette ki csatlakozását. Felpanaszolta, hogy a nép sokasága a keresztesek személyében a királyi felség, bárók, főpapok s Magyarország egyéb urai és nemesei ellen fölkelvén, sok és hallatlan véres gyilkosságokat, veréseket, feldarabolásokat, sebesítéseket, egyességeket vittek végbe s jelenleg is hasonló dolgokat szeretnének elkövetni. Ők tehát mindezekről hallván, hogy hasonló káros és kellemetlen zsákmányolásokat elkerüljenek, odafolyamodtak nagyságos *Kanisay* János úrhoz és megkérték, fogadja őket pártfogásába és védelmébe, azokat pedig, a kik mint keresztesek és gonosztevők fölkelni akarnának, akárkinek jobbágyai, joga legyen megbüntetni és leverni. Arra kérték, hogy fogadja el a kapitányságot, a mit *Kanisay* teljesítvén, megigérték és megfogadták neki keresztény hitükre és becsületük elvesztésének terhe alatt, hogy akárki fia vonakodnék is, hogy cselédjeit és zsoldosait úgy, a miként más vármegyék, nevezetesen *Zala* és *Vas* is megkivánják, parancsuk és rendelkezésük szerint elbocsássa és leszerelje, ugyanazon parancsuk és rendelkezésük értelmében hatalmat és jogot adnak neki az ilyeneknek megbüntetésére és leverésére mindaddig, míg ez a keresztes hadjárat tart. És velük egyetemben bármit tesz is ő nagysága, azokat, a kik zsoldosait, akár urak, akár mások és bármilyen rendűek és ranguk is, ha a királyi felség s más bárók, főpapok és az ország egyéb rendei ellen föllázadnak és a vármegye intézkedéseit elfogadni nem akarják, hatalmában és jogában áll leverni és büntetni náluk

épp úgy, mint más vármegyékben. Ők pedig az előbbi kikötés mellett megigérik, hogy személyesen fölkelnek úgy a királyi fölség, mint más főpapok és bárók mellett ő nagysága, mint legkegyelmesebb uruk és kapitányuk vezetése alatt; ezt megfogadják és megtartják. Egyúttal megparancsolják a szolgabiráknak, hogy ezt a nyílt levelüket a vármegye nevében megpecsételhessék.⁷³

Ez az egész fölkelésnek egyik legsajátságosabb, majdnem legjobban megdöbbenő okirata. Mintha az ezerév előtti északolaszországiak fordulnának püspökeikhez és egyes nagyurakhoz, hogy a népvándorlás ellen oltalmukba fogadják, megvédjék őket, mit ők hűséggel és szolgálattal viszonznak. A hűbériség ott ezzel kezdődött; s nálunk ez egyik jelensége a nyugateurópai értelemben vett feudalismushoz való közeledésnek. Itt is, ott is a nagy veszedelem oly nyilatkozatra és fogadalomra készíti az embereket, a minek egyéni és vagyoni, politikai és társadalmi függetlenségüknek feláldozása. S éppen akkor, mikor Werbőczy már betérjeszteni készült a Hármaskönyvet, mely kimondja, hogy a nemesség egy és ugyanaz; tehát feudális szempontok szerint tagolni nem lehet és nem szabad.

Kanisay azonban a nyugati feudalismus szellemében mint kiskirály élt, a ki félvállról vette saját törvényesen megkoronázott királyát és idegen uralkodónak tett szolgálatokat. Székesfehérvár 1490. évi ostrománál igen vitézül harczolt, de mint Miksa császár katonája; támogatta őt 1506. évi betörésénél is és — a mikor egy esztendő múlva a mostani események után, 1515-ben, a kifáradt Jagellók házassági szerződéssel erősítették meg a Habsburgok örökösödési igényeit, — Miksa császártól római szentbirodalmi grófsággal jutalmaztatta meg a maga német hűségét.⁷⁴ De ő, a ki nem akart szolgálni természetes urának,

73 Datum in oppido Csepregh die dominico proximo ante festum beate Margarethe virginis et martiris, anno domini millesimo quingentesimo decimo quarto. Papiroson, öt rányomott gyűrűs pecsét töredékeivel. Orsz. It., Dl. 24.872. Közölte

Iványi Béla, Tört. Tár, 1904. 223—224. Könyvem első kiadásának bírálatában már hivatkozott reá Torma Miklós a Századokban, 1883., 886.

74 Budai, Polg. Lex. II. 274. Nagy Iván, VI. 67.

megbüntette azt, ki öneki nem akart szolgálni. Babos Mihály csepregi jobbágyot, a ki az iránta való engedelmisséget megtagadta, arra íteltette, hogy a Szent Miklós templomával szemben számára a hely előkelőségéhez illő házat és melléképületeket emeljen, mit ha nem tenne meg, a jótálló nemesek és polgárok négyszáz aranyforintot fizessenek a földesúrnak.⁷⁵ *Bösze* Mátyás bősárkányi jobbágyot egyenesen halálra ítélte s nagynehezen hajlott öt bogyziszlói és ugyanannyi bősárkányi jobbágyra arra az «emberi könyörületből» tett kérésére, hogy az elítélt és testvérei csak akkor lakoljanak fejjel, ha Bösze kegyelmet nyer, mindhalálíg meg nem maradna Kanisay birtokán s letét hitét megszegné, mely esetben a jótállók kétszáz aranyforintot fizessenek érte.⁷⁶ Sopron város azonban szembeszállt a hatalmas úrral. Védelmébe vette a jószágairól odamenekült jobbágyokat és kiadatásukat megtagadta.⁷⁷

A dunántúli humanista költő,⁷⁸ ki az ország mostani romlását, *Dósa* György forradalmának pusztításait hazafias fájdalommal szemlélte, a bajok és nyomorúságok főokát az urak elfajulásában kereste. Oda van már erényük, vitézségük, hírnevük; azt a kapzsiság, ravaszság váltotta fel. Hamis pörököt folytatnak, hivatalokat keresnek. A mellett házasságtörők, és telhetetlenek. Vége-hossza nincs az eszemiszomnak. A gyümölcsöt keletről, a fűszereket délről hozzadják asztalukra, sőt már a magyar bor sem ízlik nekik, mert tüzes olasz és görög borokra vágyanak. Fényüzésükkel együttjár az elpuhultság, a korai megvényülés. Ilyen elernyedte erővel hogyan védhetnék a hazát?! A ki igazat szól, betörik a fejét; hazudnak tehát és rágalmaznak; hízkelődöknek áll a világ, a mely bűnbe merült s a pénz kormányozza. Fitymálják a vallás tekintélyét, a király hatalmát; a szegény népet pedig nyúzzák, adóztatják. Czímeiket kapnak

⁷⁵ 1507 januárius 19. Nagy Imre, Sopron vármegye tört. Oklevéltár, II. 601.

⁷⁶ 1511 szeptember 27. U. o. II. 611—612.

⁷⁷ 1511 október 6. Nagy, Soproni Oklevéltár, II. 612—613.

⁷⁸ Martinus Tyrnavinus az *Opusculum* III. énekében, 28—48. l.

olyanok, a kiknek alávalóságát mindenki tudja. Már az egész világ ismeri bajainkat.

«Oh te mindennél drágább hazám! — kiált fel a költő⁷⁹ — mivel is szolgáltál rá annyi szenvedésre? Fiaid tunyasága, viszálykodása, irigykedése, a főurak vetélkedése és cselei tesznek tönkre. Urak, mi űz benneteket a viszálykodásba? *Ha a nép is utánatok indul, akkor széthull minden e hazában . . .* Főurak, miért dühöngtök? Így le nem győzitek az ellenséget! . . . Nem halljátok a szegény, rongyos haza sirását? Hiszen a haza szült benneteket; ez nevelt föl, ez áldott meg minden jóval. Ez adta vagyonotokat, neveteket, főrangotokat, gyermekeiteket, kényelmeteket. Ez tart el, ez terem annyi eleséget, hogy messze vidékek és népek számára is jut belőle. De a kegyelet, az igazság és a becsület kihalt a ti szívetekből. . .»

Majdnem háromszáz esztendő múlva egy másik dunántúli költő hasonló képet festett a romlásnak indult hajdan erős magyarról, melyet Szapolyay öldöklő százada sem fojthatott meg: hiszen megállt titkos gyilkosainak keze és ama visszavonás közt, mely a szent rokonvérben fürösztötte meg. S tünődései közt éppen a fölkelt nemesség képe vigasztalta meg, hogy «él még nemzete istene.»

XXVI. SZAPOLYAY JÁNOS VAJDA.

AZT LEHETETT volna gondolni, hogy Dósa György fegyverre hívó szava leghamarabb Erdélyben talál visszhangra. Hiszen ottan a vezér testvére, Székely János, már egy esztendeje izgatta a szász szabad parasztokat s ösmeretes a forrongásoknak, sőt nyílt lázadásoknak az a sorozata, a mely Dósát Erdélyben a bölcsőtől a férfikorig úgyszólván megedzette nagy elhatározására. Dósánál idősebb volt *Janus*

⁷⁹ Ezt a részt Sörös Pongrácz fordításában adom. (A pannonhalmi főapátság tört. III. 362.)

Pannoniusnak az a verse, a melyben a Mátyás ellen föllázadó Erdélyt megkorholta: ¹

«Hét várnak te gonosz, te kegyetlen földje! Uraddal
Szembe' miért emeled föl hűtelen fejedet?
Szolga vagy: elfeledéd. Legalább ismerd meg atyádat!
Nem fejedelmed volt: jóakaród neked ő!
Kérkedel a kincsesel? Hova lett Campania kincse?
Népes vagy? Marathón ezreket is betakar!
Tán hazug áruló izgatja kedélyedet ekkép?
Ostoba vagy, ha követsz ostoba, rossz vezető!
Bátor tán vezetőd és jártas a hadban eléggé,
Nagy a hatalma talán, — ámde a célja gonosz.
Összetörik célját s karddal törik össze hatalmát;
Mert csak igaz hadakat pártol az égi Igaz!»

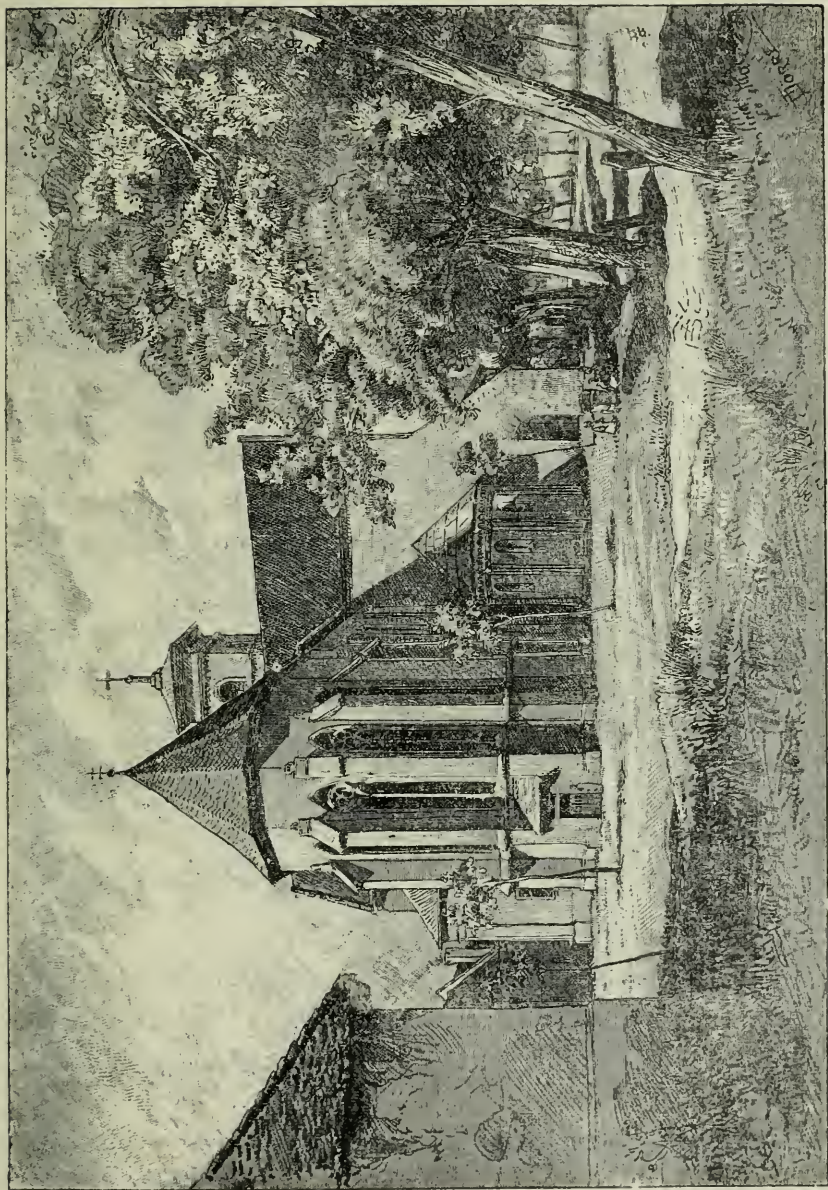
A mit Janus Pannonius 1467-ben *Veress* Benedekhez írt, negyvenhét esztendő mulva Erdélyben csak elkésve alkalmazhatták *Dósa* Györgyre, kinek fölkelése Erdélyt későbbben hozta lázba, mint az ország többi részét, de azután hosszasabban is gyötörte.

Bakócz Tamás Kisvárdai *Várday* Ferencz erdélyi püspököt 1514 április 25-én nevezte ki «az erdélyi tartomány»-ban legátusi helyettesnek, vagyis viczelegátusnak. «Erényed — szólt, ² — erkölcseidnek becsületessége, tudományod, feddhetetlenséged és jóságod, valamint a szentséges pápa úr és az apostoli szentszék iránt való alázatosságod nem közönséges.» Ennek következtében őt különös tisztséggel és feladattal magasztatja föl. A pápa és a bibornokok a primást több országban legátussá tették s azzal az egész kereszténységet érdeklő dologgal bízták meg, hogy nevökben a kereszténység ellenségei, az igen hitetlen törökök ellen keresztes háborút, vagyis szent vállalatot hirdessen és prédikáljon. Ezzel akarják az ellenség támadását megzabolázni és korlátolni mindaddig, míg ellenök maga a pápa vezethet

¹ Jani Pannonii Opusculorum pars prima, 484—485. l.

² A Gorzó-család levéltárából közölte

Jászay Pál a Tudománytárban (Értekezések, 1842. XI. 255—257. Datum Budae Wesprimiensis dioec.

137 A GYULAFÉRVÁRI SZÉKESGYHÁZ.

általános hadjáratot. Mivel azonban a primás abba a tartományba különböző elfoglaltságai miatt személyesen nem mehet el, az Úr nevében Várday püspökbe helyezi bizodalját s a neki erre az esetre adott apostoli hatalomnál fogva őt felhatalmazza, hogy tartományában maga hirdesse, vagy másokkal hirdettesse ki a keresztes hadjáratot. Megküldi neki az ólompecsétes pápai bullának másolatát, a melynek értelmében a püspök, mint az ő helyettese, oldhat és köthet s idáig oda beküldött, vagy ezután beküldendő biztosaival rendelkezhetik, a bevételekről megszámloltathatja, állásuktól megfoszthatja s azt másoknak adhatja, nekik parancsolhat s egyáltalán a szent vállalat sikere érdekében csakúgy megtehet mindent, a mit jónak és czélszerűnek lát, mintha ő maga személyesen volna ott. Előre is helybenhagy minden fenyítéket, büntetést és rendelkezést, a mit a püspök vagy helyettese elhatároz a *lázadók* (t. i. a kereszteshadjárat hátráltatói) ellen. Az Úr nevében buzdítja és az irgalmas Istenre kéri, hogy ilyen szent munkában, a keresztény hit oltalmában és gyarapításában örködjék, s erős és hű legyen, hogy azt végrehajthassa, s a szentséges pápa s az ő dicséretét és jutalmát megérdemlje.

Várday püspöknek háza volt a budai várban, a Mindszentek utcájában,³ de ez a ház üresen állt úgy a márcziusi nagy tanácskozások, mint a keresztesháború kihirdetésének ünnepei idején s időbe került, míg a primás levele eljutott a püspökhöz Gyulafehérvárra, a hol éppen nem keltett lelkesedést. A püspök a Gútkeledek büszke nemzetségéből származott. Ennek a nemzetségnek hét vármegyében elszórva majdnem háromszáz birtoka volt s már harmadfélszáz-estendeje (1263) a csatári kolostort egyetlen elvesztett bibliáért két faluval kárpotolta. A nemzetségből 18 ág és család vált ki: a felsőlindvai Bánffyak, az Amadék, Maróthyak, Márkyak, Szokolyiak, Báthoryak, Czibakok, Ráskayak, Váradayak stb. családjai, köztük az ország leggazda-

³ 1524 október 22. kelt végrendelete. Bunyitay, A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei, 32.

gabb urai.⁴ A püspök Szent-Anna kápolnájában, melylyel székesegyházát kibővítette, a boltozat záróköveire ki is faragtatta nemzetsége háromékű czimerét⁵ s a magáét, a melyiket rózsza, angyalfej és csillag ékesített.⁶ Az építkezést 1512-ben kezdte meg, egy esztendővel azután, hogy váczai püspökből erdélyi püspök lett⁷ s abban a reményben folytatta, hogy ebben a kápolnában fog örökre megpihenni. Nem csalódott; s tizenegy esztendő mulva ezt írták sírja fölé:⁸

«Mely temető ez? Olyan sok templomnak segítője,
Ritka dicsőségű Várday műve ez itt.
Ifju korában boldogan élt ő a latinok közt,
Majd a királyoknak tisztviselője vala.
Megmenté a szabadságot: leveré a parasztok
Háboruját és jól védte a városokat.
Disze a földnek fényes erényeivel; de ezentúl
Disze az égnek is ő: lelke az égbe röpült.»

Saját helytartója, Stieröchsel kanonok az ősrégi család tagját valóban kitünőnek tartotta a tudományokban és művészetekben («a phoebus-apolloi tanulmányokban»); magasztalta, hogy a tudós Thalia csinos beszélőképességet adott neki, melylyel a király szívét is meglágyíthatta; s a mellett jó és jámbor volt végtelenül. Néhány nap mulva bizonyára másnak is fogjuk látni a kétségtelenül kiváló püspököt; de környezete első sorban csakugyan a renaissance barátját, a humanistát tisztelte benne.⁹

A gyulafehérvári püspöki udvarban akkortájtban a tudományok és művészetek iránt jobban érdeklődtek, mint a politika iránt. A püspökön kívül a humanismusnak több olyan oszlopos embere élt ottan, mint *Stieröchsel* István kanonok és hunyadi főesperes, költői néven *Taurinus*, ki a mostan kitört parasztháborút époszban énekelte meg;¹⁰ *Beregszászy* Imre kanonok,

⁴ Wertner, A magyar nemzetségek. I. 243–288.

⁵ A Gutkeled-czimeréről Csergheő Géza írt a Turulban, 1891., 9–15.

⁶ Bunyitay a Várday-kápolnáról, A gyulafehérvári székesegyház, 9–11.

⁷ Schematismus cleri diocesis Transylvaniensis ad annum MDCCLXVIII., XVIII. l.

⁸ Latinul közli Budai, Polg. Lex. III. 692.

⁹ Stauromachia, v., 1–5. v. Engelnél 169. l.

¹⁰ Ebben az évben azonban Esztergomban és Budán tartózkodott.

ki kanonok-társának, Megerecsey János kolozsi főesperesnek éppen most¹¹ adta el lonfalvi (fehérmegyei) részjóságait, hogy olaszországi tanulmányútjában tett adósságait kifizethesse; *Rákosi* Menyhért, a szabadművészetek doctora, kanonok és káptalani főügyész;¹² Csesztvei *Barlabásy* János székesegyházi főesperes, a későbbi csanádi püspök;¹³ legfőképen pedig *Lászay* János telegdi főesperes, a gyulafehérvári székesegyház északi előcsarnokának, vagy inkább a halottak kápolnájának renaissance-modorban való építtetője, a ki azonban — közviszonyaink miatt kétségbeesve s a renaissanceért rajongva — csakhamar Rómába vonúlt s ott is halt meg. Római sirjának fölirata szerint:¹⁴ «Útas, ne csodálkozzál, ha látod, hogy a fagyos Duna szülöttét római urna rejti magába; gondold meg, hogy Róma mindenkinek hazája, és az is volt». Az építő humanisták nem fogadták szívesen a keresztes hadjárat kihirdetését elrendelő bullát. Ösmerték az utóbbi negyedszázad erdélyi zavargásainak, sőt nyílt lázadásainak okait és körülményeit,¹⁵ tudták, hogy a kedélyek még mostan is forronganak s így semmi kedvök sem volt arra, hogy szentháború címén oly tömeget gyűjtsenek egybe, a mely azután, a maga számának nagyságában elbizakodva, erejét a meghíúsult lázongások céljainak elérésére fordítsa. Addig halogatták tehát a bulla kihirdetését, míg egyszerűen elhagyták, mert megkapták Bakócz visszavonó rendeletét.

Erre mutat, hogy a bulla csak elkésve, kerülő úton jutott nyilvánosságra Erdélyben, a hová azt valósággal becsempésztek. A nagyszebeniek a bullát még június elején sem ösmerték, holott a Maros mentén a nép akkor már több helyütt mohó vággyal értesült annak tartalmáról. A szebenieket ugyanis *Thuróczy*

¹¹ 1514 februárius 10. A gyulafehérvári káptalan előtt. Hártya-oklevél, leszakadt függőpecséttel. Eredetije az erdélyi nemz. múzeum törzsgyűjteményében.

¹² 1514 márczius 23. Dr. Batthyány Máté bácsi kanonok és kalocsai érseki hely-

tartóhoz intézett jelentése u. o. papiroson, jobboldalt nagy szakadással.

¹³ Schematismus 1848-ra, L. lap.

¹⁴ Bunyitay, A gyulafehérvári székesegyház, 19.

¹⁵ Lásd ezen könyv II. fejezetét.

Miklós erdélyi alvajda megdicsérte,¹⁶ hogy szorgalmasan és gondosan hajtják végre parancsait, melyeket a Magyarország felől fenyegető veszedelem elhárítására már előbb kiadott. Nem neki, hanem a vajdának engedelmeskednek akkor, mikor a haza és a köztársaság üdvéről gondoskodnak. Még mostan is arra kérte tehát őket, találják ki, milyen úton-módon lehetne meggátolni, hogy az a gonosz nemzedék ezen részek belsejében is megteremjen. Ami azt illeti, hogy ők az apostoli bullát még nem látták, megjegyezte, hogy — amint Magyarországból menekülő nemesektől hallotta — a bullát a ferenczrendiek nagyváradi gvardiánja hozta volna be Erdélybe. Azt azonban nem tudja, miként került nyilvánosságra. Bár mindörökre titokban maradt volna! Másrészt azonban bizonyos, hogy az az apostoli bulla a *vízaknai* sóbányáknak valamely alkalmazottja útján került be erre a földre s azt azután a *szászvárosi* esztelen gvardián megkapván, mindjárt ki is hirdette. Az alvajda

138. LÁSZAY JÁNOS ERDÉLYI FŐESPERES SÍREMLÉKE.

¹⁶ Levele a Székely-Oklevéltárban, v. 48—49.

azonban rögtön meghagyta a vizaknai sötiszteknek, az alkamárásoknak, hogy fejük elvesztésének terhe alatt hagyják abba a bulla terjesztését és kihirdetését.

Valószínű, hogy a bulla Kolozsvárt, Désen és Beszterczen szintén hasonló módon, a ferenczrendiek buzgóságából került nyilvánosságra s ezeken a helyeken a nép valóban gyülekezett is; de a jelek szerint, magának az erdélyi püspöknek és káptalanának óvatossága és a távollevő¹⁷ Szapolyay vajda helyettesének, *Thuróczy* Miklós alvajdának gondossága következtében a nép egészen június elejéig nem foglalt fenyegető állást. Ez annál felülőbb, mert a forradalom vezére Erdély szülöttje volt s május végén mindenki bizonyosnak tartotta, hogy Erdély felé nyomul s ott szedi össze minden erejét. Erdélyben valóban olyan parasztköztársaság keletkezhetett volna, mint azelőtt kétszáz esztendővel Svájcban. A vajda azonban, ki a tavaszt a királyi udvar közelében töltötte, távollétében is intézkedett a hadszédről s oly nyugodtnak tartotta Erdélyt, hogy nem látott veszedelmet abban, ha — a magyarországiak kívánsága szerint — hadait onnan kivonja s a magyar fölkelők ellen vezeti.

Mindenesetre közeledett az az idő, mely *Taurinust*, a gyulafehérvári kanonokot, arra készítette,¹⁸ hogy elbeszélje «a magyar mezőkön» végbement *szolgai háború* történetét, a nagy gonoszságok intézőinek a tetteit, az elvetemült nép szemetének cselekedeteit és ilyen nagy dolgoknak az okait.

Segítségre nem a Permessus hullámaiban lakó múzsákat, nem a szent oraculumok jósait, nem is a széles vállain az eget emelő Atlast kérte parnassusi verseivel és hyantesi énekével, hanem az ősi sötétségnek, Erebosnak hűgait, a sötét Avernus istenségeit, az Eryniseket (a Furiákat) és a szomorú Acheront, az alvilágot hitta. Ez elléggé jellemzi a kanonokot, ki egy

¹⁷ Június 7-én Déván Thuróczy alvajda «de reditu domini nostri gratiosissimi» beszél. Székely-Okl. v. 48.

¹⁸ Stauromachia, az 1. ének invocatiója. Engelnél a 467. lapon Taurinus maga ma-

gyarazza meg, hogy könyvének Stauromachia görög-latin czime keresztesháborút, a *στραυρός* álló keresztet, egyenesen bevert karót jelent.

keresztes háborúról készül írni; azonban humanista volt és így természetes, hogy neki s az éjszakai alvóknak ezen pogány istenek lenge árnyai súgják meg az emberek és az istenek titkait. Tőlük várta, hogy eloszlassák azt a homályt, mi okozta, hogy a durva magyar paraszt, ez az igásmarha, rabszolgháborút indított s miért száműzött annyi főurat a Lethe fekete vizébe, a halálba?

Csakugyan találgatniok kellett volna ezt a gyulafehérvári humanistáknak? Hiszen mint papok és egy hiteles káptalan tagjai, a nép között is nem egyszer megfordultak. Éjszakai töprengéseiktől valóban csak úgy szabadulhatnak meg, ha jóillatú cyprus termőágát teszik az Erynisek ajtai elé, áldozati kalácsot helyeznek a Styx ajtajának küszöbére és halotti dalba kezdenek? És csakugyan beérik a bosszuálló Megaerának azzal a felvilágosításával, hogy Saturnus csillaga okozta a sok halált, a bajok összetorlódását, a nép zavargását? Hosszú századokra az verte bilincsbe a népet, hosszú ideig az nem ad termést a földnek. A Rák és az Ikrek csillagzatai, a Jupiter és a Mars elől menekülve, egymásba ütköznek és egyesülnek. S mikor a Nap a Halak jegyébe ért, beállott a napfogyatkozás, a mi arra bírta a nemtelen csöcseléket, hogy hallatlan módon dühöngjön a nemesek ellen. Az istenek súlyos haragja, vagy a balsors okozta ezt a véres háborút, a haza romlását. Vagy talán egy megdöbbenő égjel, az az üstökös, mely éjjelenként tüzes fejjel, véres farkkal jelent meg az égen. A háztetőkön huhogó bagoly, a rekedten károgoó varjú is a háború szörnyűségeinek megéneklésére intette a költőt.

Azonban Megaera maga is ostobáknak tartotta a halandókat, kik ilyen döreségekben hisznek s borba, ételekbe, álomba temetkezve töltik el életöknek a felét. Csak egy hatalom van, a mely nem fél a kegyetlen haláltól és a kardoktól, de felforgatja az emberek szent törvényeit. És ez az *arany*. Ez minden bajnak veszedelmes mérge, a dolgoknak legközöségebb, de rejtett oka. A békés nemzedékeket mindig ez sodorta veszedelmebe. Miatta van a parasztlázadás, számkivetés, pusztulás, pör,

hitszegés, csel, csata, tolvajlás, csalárdság, árulás és rablás. Ebben van a gonoszságok gyökere s mentül régibb, a fősvénység annál több ággal-boggal nő ki belőle.¹⁹

Megaera könnyű árnyéka most már eltűnhetett a költő elől, a ki mint kanonok s így a gyakorlati étellel is számoló ember, könnyen megértette s másokkal szintén megértetni kívánta, hogy ennek a háborúnak *gazdasági* okai vannak s az nem ötletszerűen tört ki.

Stieröchsel maga hunyadi főesperes volt s pártfogójának, György brandenburgi örgrófnak *vajdahunyadi uradalmát* s a földesúr és a jobbágy közt való viszonyt jól ösmerhette. Nem mint kanonok, de mint az örgróf bizalmas embere, bármikor belepillantathatott azokba a számadásokba, melyeket 1513 december 28-dika óta Iregdi *Pathócsy* Péter, mint az örgróf hunyadi, morzsinaí, monostori és hátszegi várnagya vezetett.²⁰ Ezekből az 1514. évi számadásokból,²¹ bármily töredékesek is, eléggé kitűnik, hogy az uradalom a földesúrnak nagyon keveset jövedelmezett s a jobbágyokat mindamellettt erősen megterhelte. Pedig a négyes uradalom földesúri jövedelme gyanánt csupán ez a három tétel szerepel:

Gabona	658 köből
Disznó	164 darab
Taksa és cenzus	590 forint 24 dénár.

Egy jobbágy körülbelül fél forintot fizetett, a szentgyörgy- és szentmártonnapi kivetések alapján tehát az óriási uradalomnak csak 1180 jobbágya viselte ezt a terhet. Nincsenek is oda-számítva az aranyásók és a fazekasok; s tekintetbe kell venni azt is, hogy ebben az 1514. évben az uradalmi élet Magyarországon majdnem mindenütt megakadt. Az is jellemző, hogy

¹⁹ Taurinus, I. ének, 1—75. vers. Engel-nél 119—121. l.

²⁰ Pathócsynak ekkor kelt hitlevele Pesty Frigyesnél, Krassó vármegye története, II, 497—498. l.

²¹ Münchén kir. levéltár. Acta Bran-

denb. ccv. Nürnbergi csomag. Ebben az 1514. és 1516. évi számadásokat összekeverték s egybefűzve adták. Közli Pesty, id. h. II, 498—499. l. Itt csak az 1514. évi adatokról van szó, melyeket Münchenben magam is lemásoltam.

az állattenyésztésben szarvasmarhát és juhot egyáltalán nem mutatnak ki s hogy a 164 disznóból 67-nek már csak a fülével számolhattak be, mert a többi elveszett a krassói pusztán, a hová nagyobb biztonság okáért — úgy látszik — a fölkelők elől hajtották.

Június 3-án *Szapolyai* János vajda maga is Krassó vármegyében, Karánsebesen járt. Onnan tudatta Brassó város tanácsával, hogy a mint már értesülhettek, Bolgárország felé tett útját ezekben a napokban már szerencsésen befejezte s most hazafelé megy az erdélyi részekbe, a medgyesi országgyűlésre, a hová őket is elvárja²² Pathócsy hunyadi várnagy, a kit hazatérő útjában meglátogathatott, más főispánokkal, alispánokkal, királybírákkal és a városokkal együtt szintén e napról keltezve kaphatta meg a vajda parancsát, hogy a nemesség s általában a három nemzet a szentháromság ünnepét követő vasárnap, június 18-án, fegyveresen jelenjék meg *Medgyes* városában, a hová országgyűlést hirdetett. Pathócsy Ferencz, mint «Hunyad vármegye nemzetségeinek hadvezére», azonnal munkához látott s nemsokára, mikor a vajda Déva és a főispán faluja, Iregd közelében tábornak járatott,²³ a hunyadi nemességgel együtt úgyszólván a házigazda szerepére vállalkozott.

A vajdát június 7-én már *Thuróczy* Miklós alvajda is naponkint várta a dévai táborba;²⁴ s úgy volt, hogy másnap oda is érkezik s a sereggel azonnal megindul Hátszeg és a Vaskapu felé, hogy Temesvárt fölszabadítsa az ostrom alól. *Tomory* Pált előre küldte a szebeniekhez és június 6-án maga is levelet intézett hozzájuk, elpanaszolván, mennyi baja van ezekkel a gyalázatos emberekkel, a kiket kereszteseknek neveznek. Remélte énnélfogva, hogy a három nemzet meg fogja őt minden módon segíteni.²⁵ Az urak különben azzal hitegették magukat, hogy a

²² Ex Karan Sebes in vigilia penthe-costes a. d. 1514. Brassó város lt., Fronius gyűjteménye, I., 113. sz. Említi Hurmuzachilorga, Documente, xv. 228., ccccxi. sz.

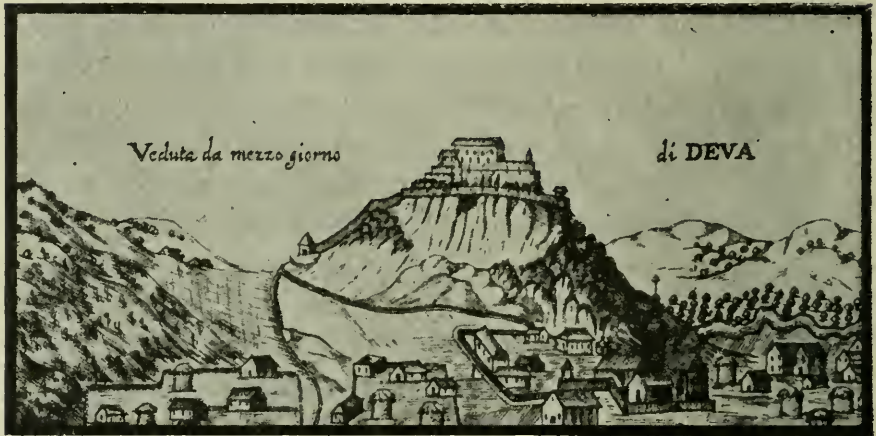
²³ Pathócsy levele Hasdad községből.

Említi Sólyom-Fekete Ferencz a Századok 1887. évi mellékletében, 38. l.

²⁴ Levele a szebeniekhez 1514 június 7. Székely-Okl. v. 48.

²⁵ Levele tartalmát Thuróczy említi u. o.

keresztesek nagyon félnek a forbáltól, a megtorlástól s hogy ha kegyelemről biztosítanak őket, készek volnának visszatérni az engedelmességre. «Azt mondják,» hogy már nem kevesen elsöktek és szanaszét mentek a táborból; *Székely* (Dósa) György azonban erőnek erejével újabbakat hajtat be helyettök. Ezeknek az embereknek egy része most *Körösbánya* vidékén, a havasok közt kóborol, de — a mint hallották — csak Báthory temesi gróf javait akarják pusztítani.²⁶ Nem lehettek valami kevesen,

139. DÉVA VÁRA.

ha Körösbányán mertek tartózkodni ugyanakkor, mikor a nemesek a közelben, Déván gyülekeztek táborba.

A dévai táborral azonban Szapolyai vajda, a ki a kitűzött időre csakugyan odaérkezett, sehogy sem volt megelégedve, mert június 9-én a keresztesek ellen onnan újból fegyverre szólította a belsőszolnokmegyei nemeseket.

Levele élénk bizonyága annak, hogy a kurucz fölkelés rohamos fejlődése nagyon meglepte a vajdát s hogy most már ő is erélyesen akart szembeszállani a bajjal. Emlékeztette a vármegyéket, hogy június 18-ikára *Medgyes* városába országgyűlést hirdetett, a hol a nemeseknek személyesen kellett volna meg-

²⁶ Thuróczy levele u. o., 49.

jelenniök. Most azonban Déva mezővárosából már azt tudatta velök,²⁷ hogy ez a dolog *sietősebb, mint gondolta*. Mert a keresztetek népe a hozzácsatlakozó sokasággal együtt bevevén Lippa városát és várát, dicsvágyától vezetve útját a Marosnak mind a két partján folytatja az erdélyi részek felé. Érintették már *Körösbánya* és *Abrudbánya* mezővárosokat is és azokba benyomulni törekesznek. Attól kell tehát tartani, hogy a hosszas tanácskozások miatt ezt az országot veszedelem érheti. Hogy tehát ezt együttesen elháríthassák, lemond a tervezett országgyűlésről s a király személyében a hűtlenség büntetésének terhe alatt a legszigorúbban meghagyja, hogy jelen felszólításának vétele után mind a lovasok, mind a gyalogok a szokott módon fölkeljenek és jobbágyaiknak tizedrészét is magukhoz vévén, a kitűzött napra, t. i. június 18-ikára, *Enyed* mezővárosában gyülekezzenek össze, hogy onnan az ország minden részének védelméről gondoskodhassék. Megparancsolta a főispánnak, hogy hozzájöjjenek, az alispánok azonban otthon maradjanak, naponkint kimenjenek a vármegyékbe s ha észrevennék, hogy nemesek vagy nem-nemesek a köznépet valami zavarásra vagy fölkelésre izgatják, azokat vagy személyöknek letartóztatásával, vagy más megfelelő módon, sőt, ha kell, halállal is a legkeményebben büntessék; viszont azonban, fejük veszítésének terhe alatt óvakodjanak attól, hogy bárkit is megadóztassanak.

A vajda elsősorban természetesen csak Erdély védelmére szorítkozott s különösebb megbízatás nélkül annak határait el sem hagyhatta. Báthory temesi gróf azonban, ki a délmagyarországi nemességgel a kuruczok elöl Temesvárba szorult, levélben kérte *Várday* Ferencz erdélyi püspököt, vegye rá Szapo-

²⁷ Datum in oppido Deva feria sexta post festum penthecostes, a. d. millesimo quingentesimo decimo quarto. A besztercei levéltárban. (Dr. Auner Mihály szives közlése). Berger, Urkunden, 584. sz. A nagyváradi Veress-család levéltárában is

meg volt ez a parancsa. (I. kötés, A betű, 34. sz., Hosdát. Emliti Tört. Tár, 1887. 718.). Egész terjedelmében közölte Hurmuzachi-Iorga, Documente, xv. 227–228. l., ccccx. sz. a., de ó-naptár szerint május 26-ról keltezte.

lyait régi haragjának elfelejtésére és a vár fölszabadítására.²⁸ A püspök a maga pénzén már az első riasztó hírek hatása alatt számos²⁹ katonát fogadott fel, saját maga is részt vett a háborús készülődésekben, megtett mindent, «elkövetett minden meszterfogást a szelid béke érdekében». A vajda Gyulafehérvárott tanácskozást tartván, a püspök hathatós szavakkal sürgette őt Báthory megsegítésére. «A sors és az Isten maga parancsolja — úgymond³⁰ — hogy a népet elkergezzük a Temes mellől; mert ha az igaz útról letért földművesek elfoglalják ezt a várat, senki sem állhat nekik ellen; palotáink leomlanak s ha majd karóba húznak bennünket, a háború elhanyagolása után hiában panaszkodunk az időkre. A késedelem káros, még rosszabbtól is tartatunk. Az tehát a kívánságunk, hogy kardot kössünk mentül hamarább. Rettentő sereggel támadjuk meg a parasztok táborát, győzzük le és azután élvezzük a diadal biztos örömét, mely már annyinak megártott. Mert a kétes győzelem megcsalja a vigyázatlan csapatot. Másoknak ura nem lehet, a ki nem a maga esze után indul, s annyi rossz úrnak engedelmeskedik, ahány rossz indulata van. Ebszerzemény kutyául vesz: ahogy jön, el is megy. A gyáva vezér parancsnoksága nem tart sokáig. A meghódított országot nem lehet megtartani öldöklések nélkül, de az sem tartja meg, a kik a főrendeken kegyetlenséggel, a polgárokon halálos ijesztgetéssel uralkodik.»

Beszédével — a melybe klasszikus kölcsönvételek csúsztak be — «mindenkit harcra lelkesített»: *cunctorum animos permovit ad bellum*. De a vajdát nemcsak Báthory, hanem *Werböczy* István is erre kérte, még pedig élőlőszóval, mivel a hírneves ítélőmester ekkor éppen Erdélyben tartózkodott.³¹ Erdélyben szintén földesúr lévén, a nagy jógtudós jó példával ment előre, a mennyiben Süli *Ethele* Mihálytól és feleségétől, valamint

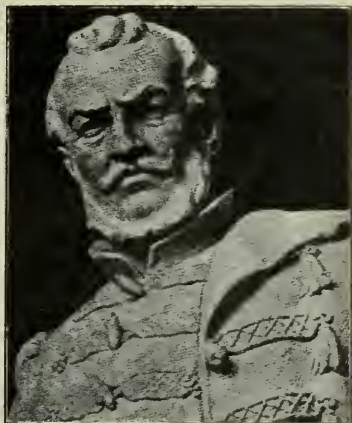
²⁸ Ezt Kővári (Erdély tört. II. 140.) úgy látszik, Várdaynak alább említendő beszédéből következteti.

²⁹ Taurinus szerint (v. 7. vers, Engelnél 169. l.) «számtalan.»

³⁰ U. o. v. 10–28. vers. 169. l.

³¹ Istvánfi, 45.

Ethele Ferencztől «bizonyos dolgaira és pedig a paraszthaború idején való vállalatára» 600 arany forintot vett kölcsön, a miért másfél esztendő múlva³² a király előtt karthali (nógrádi) rész-birtokát reájuk iratta át. A harcias vajda bizonyára nemcsak Váradynak és Báthorynak, hanem és pedig legfőbbképen Werbőcznek kérésére és rábeszélésére szintén szervezni és fölfegyverezni kezdte seregét.³³ A vajdát különben maga *II. Ulászló* király is erre sürgette, de a június hónap első három hete még mindig csak a készülődésekben telt el. «Nem kételkedünk — írta Szapolyai az összes erdélyi hatóságokhoz Nagyenyedről még június 19-én is³⁴ — a közönséges hírek már eljutottak hozzátok, hogyan keletkezett az a kurucz nemzetség, a melynek terjedését a királyi fölség Magyarországon többé nem akarja megtűrni. De hogy valami útonmódon ezekben az erdélyi részekben is ne terjedhessen, ő felsége megparancsolta nekünk, hogy ennek a dolognak elejét vegyük.» Ennek következtében a városok bölcs és körültekintő bíráinak és egyéb esküdt polgárainak teljes hatalmat és tekintélyt adott arra nézve, hogy egyenkint és összesen azonnal elfogjanak és letartóztassanak a nemre való tekintet nélkül olyanokat, a kik kuruczoknak vallják magukat vagy azt állítják, hogy azok akarnak lenni; s az elfogottakat és letartóztatottakat

140. WERBŐCZY ISTVÁN.
(Donáth szobráról.)

³² 1516 márczius 2. Hazai Okmánytár, II. 403. V. ö. Fraknói, Werbőczy István a mohácsi vész előtt (Századok, 1876. 451—2.).

³³ Stauromachia, v. 29—34. v., 170. l.

³⁴ Datum in oppido Enyed feria secunda

proxima post festum sacratissimi corporis Christi. (A beszterceiekhez szóló példány a szász nemz. lelvéltárból). Archiv des Vereines für Siebenb. Landeskunde. Új folyam, IV. 3., 76. Hurmuzachi, Documente, II. 3., 188—189.

lefejezni vagy megnyúztatni, megsütni és a tőlük telhető legrémítőbb kínzásokkal megölni, büntetni, megfenyíteni és kiirtani teljes és mindenképen való joguk legyen a királynak említett és a vajdának ezen alapuló felhatalmazása és tekintélye alapján.

Míg tehát a magyarországi urak a csatatéren is kihirdették, hogy kegyelmet adnak a megtérőknek és csak azután támadták meg a hódolni nem akarókat: Szapolyai «*mox et in contenti*» akarta elfogatni őket s az elfogottakat «*decollandi, aut excoriandi, assandi et horribili quo potuerint tormento occidendi, puniendi, castigandi et exterminandi.*» Szörnyűbb statáriumot Magyarországon még senki sem hirdetett, mint Szapolyai János, ki Dósa Györggyel szemben így vette át az ellenforradalom szervezését és vezetését.

Felkötötte ellene szablyáját s még 26 esztendő múlva is, halála esztendejében, azzal indult hadakozni a lázadók ellen. «Bizony, — mondta akkor is³⁵ — látja Isten lelkünket, kívánók, hogy mint keresztény király, szablya nélkül mehetnénk Erdélybe; de vajda uramék szablyával várnak reánk, azért mű is üres oldallal neki nem indulhatunk; de *kössétek te kegyelmeitek azon szablyámat fel, kívül paraszt Dósa uram ellen hajdon hadakóztunk, mert nem érdemel ennél többet Majláth uram hitvány feje.*» Majláthot, a lázadó erdélyi vajdát is lázadónak tartotta, a ki távollétében bizonyára nemcsak váraiból, hanem pinczéiből is kipusztította; mert — úgymond — «az oláh, a míg szegény, addig csak a korcsmában iszik bort, ha van miből; de ha nagy úr lesz, akkor asztalán tartja drága pinczójét.» Ilyen nagy úraságra törekvő parasztnak tartotta Dósa Györgyöt is, a ki önző czélekből csavarja el a parasztok fejét. «Ilyen volt ezelőtt is ez a pór nép — mondta már öregén, fáradtan, élete utolsó napjaiban.³⁶ — Odahajlik, a merre a szél fúj. Ma jöjjön a török és megcsókolja kaftánját. Holnap jöjjön a magyar, annak hizelkedik.

³⁵ Mindszenthí Gábor naplója 1540-ről. Kemény és Nagyajtai Kovács: Erdélyorsz. történeti tára, I.

³⁶ Mindszenthí, u. o.

Holnapután pedig jöjjön a német, azt áldja. *Örökké csak maga hasznát keresvén, hazáját, ha kell, el is tagadja.*»

Önzőnek tartotta ebben a pillanatban is és félt, hogy időszerűtlen forradalmával veszedelembé dönti a hazát most, mikor minden erejét és lelkesedését a török ellen kellene fordítani. De hiszen rajta mult, hogy Dósa György helyett ő legyen a keresztetek vezére s hadát hasonlíthatatlanul nagyobb diadalra vezesse, mint a milyet egy esztendő mulva Zsarnónál nyert a törökön. Azonban fiatalon sem óvakodhatott olyan hibáktól, a milyeneket nagyon tekintélyes államférfiak már mint öreg királynak vetettek a szemére. Hadvezéri hírét csak költötték; hadjárataiban elégszer kitűnt, hogy a hadvezetéshez nem értett. S nem értett a kormányzáshoz sem. Szerencséjében elbizakodott, szerencsétlenségében kishitű, a félrendszabályok embere.³⁷ Kicsinyes, hiú, félénk, tétovázó, kevély, kétszínű, alattomos és bosszúálló. A mellett fősvény, kapzsi, a ki mindenáron pénzt akart szerezni.³⁸ Volt, a ki ámitónak, csalártnak tartotta, ki azt sem tudja, mi az igazság. «Nincs ebben a vajdában — úgymond³⁹ — sem hit, sem igazság, sem szégyenérzet, sem állhatatosság. Lelkemből fájdalom, hogy keresztény emberről ilyeneket kell mondanom, de kötelességem és lelkiösmeretem nem engedte, hogy hallgatással mellőzzem ezeket. Más, mint egyszerű, tiszta igazságot nem irtam.» A diplomaták mégis sok tekintetben sötéten ítéltek róla, ki nem egyszer túljárt az eszökön, mert óvatos és alkalmazkodó volt.⁴⁰ Teljesen méltatlanra a köznemesség még sem pazarolhatta szeretetét, mikor a nemzeti királyság sorsát már 1505-ben az ő személyéhez kötötte s a jobbágyok sem gyűlölhették halálosan a vajdát, ha — némelyek szerint — királylátételéről gondolkoztak, holott már felkötötte szablyáját Dósa György ellen.

³⁷ Aleander bibornok és pápai legatus naplója 1538—1539. Nunziaturberichte, III. 372., IV. 240., 289.

³⁸ Morone följegyzései 1539 augusztus 14—15. U. o. IV. 407—408.

³⁹ Weze János lundi érsek jelentése 1536 szeptember 6—7. Hatvani, Brüsseli okmánytár, I. 371—372.

⁴⁰ Lengyel követek jelentése 1526 december 4. Acta Tomicianana, VIII. 269.

Nem is egészen a maga jószántából kötötte föl. Június 15-iki rendeletében határozottan mondta, hogy a király parancsára cselekszik; és ösmeretes, hogy Werbőczy és a harczias erdélyi püspök buzdította fegyverkezésre, s arra, hogy ne csak Erdélyt, hanem egész Magyarországot védje. A nemesek késedelmes megjelenésének oka az volt, hogy saját birtokaik és falvaik biztosításáról kellett gondoskodniok. Erdély nyugati része nem zárkozhatott el az Arad, Zaránd és Biharvármegyékben és a Szilágyságban már nyíltan pusztító fölkelés elől. A körösbányai forrongás eléggé mutatja, hogy Dósa György az erdélyi Érczhegység bányatelepeit hatalmába akarta keríteni. Nem éppen most, de pár hét múlva, csupán Szapolyay vajda távozására várva, Toroczkó, Kolozsvár, Valkó és Dés is fölkel, sőt egy *Albert* nevű kurucznak kapitánysága alatt a keresztések már Erdély északkeleti részét is fenyegették. Ugyanis június 18-ikán Tordáról *Jósa* István és *Dersy* Benedek erdélyi sókamara-grófok, a vajda szigorú parancsára hivatkozva, felszólították a beszterczei tanácsot, hogy a kerületükben mutatkozó fölkelőket, különösen pedig azoknak kapitányát, Albertet, azonnal elfogják, s arról az erdélyi vajdát azonnal értesítsék.⁴¹ Erre azonban a tanácsnak, úgy látszik, sohasem nyílt alkalma.

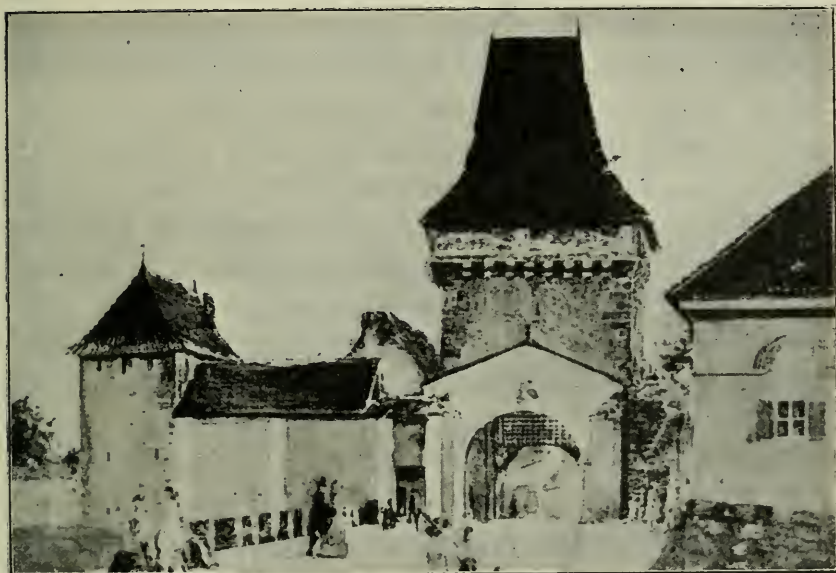
Mialatt Déván a nemesség nagy-lassan gyülekezett, a vajda még egyszer bejárta a Maros középső szakaszát s június 19-ike⁴² és június 27-ike közt⁴³ Nagyenyed és Gyulafehérvár vidékén tartózkodott. Kétségtelenül azért, hogy az ércz- és sóbányatelepeket meglepetések ellen biztosítsa s hogy a püspök zászlai alá sereglő nemességet is magával vigye a dévai táborba. Azonban az otthonmaradókról is gondoskodnia kellett. A városok nem fogadták valami nagyon szívesen a falaik közt védelmet kereső nemes-családokat, mert félték, hogy a kuruczok reájok támadnak.

⁴¹ A beszterczei levéltárban. Berger, id. h., 585. sz., 92. l. Papiroson, zöld viasz-zárópecséttel. Dr. Auner Mihály szíves közlése.

⁴² Hurmuzachi, Documente, 113. 188–189.

⁴³ Berger, Urkunden Regesten, 586. sz., 92. l.

Eőssi *Jankafy* Máté Doboka vármegyéből, hol a legrégibb nemesek közé tartozott,⁴⁴ feleségét, fiait, vagyonát és értékesebb tárgyait Besztercze városában akarta elhelyezni s más menekülő nemesekkel együtt bebocsáttatást kért a várostól. A tanács azonban valamennyit visszautasította. «Tudjátok — korholta őket a vajda június 27-én,⁴⁵ — hogy velünk együtt minden nemes ennek az országnak a védelmével foglalatoskodik. Ennek következté-

141. BESZTERCZEI RÉSZLET.

ben megkeresünk benneteket és a király személyében a legerősebben meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy jelen levelünket vévén, azoknak a nemeseknek javait és vagyonát, valamint hozzátok menni akaró feleségeiket és fiaikat bebocsájtani és ott békességesen tartani és ellátni tartozzatok.»

Maguk a székelyek még, *Dósa* György atyafiai, csendben voltak. Székelyország nemességének közönsége⁴⁶ Vásárhely váro-

⁴⁴ Nagy Iván, v. 298. A mindjárt idézendő oklevél Jankanflynak tévesen írja.

⁴⁵ János vajda levele Beszterczéhez. Ex Alba Gywla in festo beati Ladislai

regis, anno 1514. A beszterczei levéltárban.

⁴⁶ Nobilium tota partium regni Siculorum generalitas.

sában május 18-ikán az odavaló szabó panasza következtében Bárdossy Péter polgárt kioktatta arra az igazságra,⁴⁷ hogy valamiként a varga nem ért a kovács vagy szabómesterséghez, sem pedig ezek amazokhoz, tehátlan azt nem is művelhetik, azonképen ő sem értvén a szabómesterséghez, azt sem művelheti. De szó sincs arról, hogy a szabók védelmére ezt a kereszt fölvarrásának érdekében állapították volna meg. Június 28-án *Antal* solymosi (udvarhelyszéki) plébános is az Úr nevében csak annyit állapított meg,⁴⁸ hogy Jánosfalvi Márton a neki jutott nyilföldet bevétve azért nem kaphatta meg, mert Váraljai Albert azt a szárazság miatt nem szánhatta meg. Mindamellett *Barlabásy* Lénárd alvajda Kolozsvárról már június 29-én felszólította a beszterczei bírót, *Eyb* Fábiánt, hogy Görgény várába puska-port küldjön,⁴⁹ a mivel kétségkívül a Székelyföld nyugalmát akarta biztosítani. A vajda azonban nemsokára⁵⁰ fölmentette a várost azon pénz megfizetése alól, a melylyel a fölkelés idején az ágyúknak elszállítása járt volna. Nem volt rá szükség. Dósa György székely népe, a töröcsváriakat kivéve, az egész idő alatt csöndesen maradt.

XXVII. DÓSA GYÖRGY A TEMESKÖZBEN.

GY és ugyanazon napon a nemesek három helyen: Gubacs, Debrő és Anyavár vidékén tették tönkre a kuruczoknak egy-egy seregét; «ellenben — egy akkori olasz krónikás szerint¹ — megmaradtak az ország különböző részeiben más hasonló seregek, a melyek közt *Giorgio Sechelé* (Székely György) volt a legszamosabb és a leghatalmasabb. Ez a Giorgio az igen fontos Lippa és Solymos várak bevétele után, Temesvárt kezdte ostromolni. Ennek következtében László király két helyen álli-

⁴⁷ Székely-Okl. v. 49—51.

⁴⁸ Székely-Okl. I. 327—328. a gr. Lázár-cs. It.-ból. (Most az erdélyi nemz. múzeum törzsgyűjteményében).

⁴⁹ Berger, Urk.-Regesten, 587. sz., 93. l.

⁵⁰ 1514 augusztus 21. U. o. 589. sz., 93. l.

¹ Barbaro, Storia Veneziana. Archivio,

tott fel hatalmas sereget; az egyiket, a mely az erdélyi részekben gyülekezett, *Giovanni*-nak (Jánosnak), eme tartomány vajdájának parancsnoksága alá helyezte, hogy azzal Giorgio és a keresztések ellen harcoljon; a másiknak, mely Buda vidékén állott, parancsnoka *Bornemisza* és főkapitánya *Giorgio* szepesi gróf, a vajda testvére volt.»

Dósa György Lippa alól nagyszámú² seregével valóban egyenesen Temesvár felé indult,³ hova Báthoryval együtt a Jak-sichok, Szokolyak s más urak feleségestül s gyermekestül együtt zárkoztak.⁴ Ezen fontos erősség alá június 15-én érkezett meg.⁵

Temesvár katonai és politikai jelentősége hétszáz esztendővel azelőtt kezdődött; akkor, a mikor Károly Róbert király feleségével Mária tescheni hercegnővel 1316-ban ide költözködött, Abban a palotában lakott, a melynek helyén a Hunyadiak várkastélya, vagy inkább a tüzérek szertára és kaszárnyája ma is áll. Amikor a fölkelők ellen folytatott háborúi engedték, személyesen ügyelt fel a vár építésére, a város szállítására. Temesvárt nem azért akarta fővárossá tenni, mert Budán a Csák-pártiak Vise-grádról s máshonnan egyre háborgatták, hanem azért, mert erősebben, komolyabban akart foglalkozni a keleti kérdéssel. Innen akarta meggátolni a Balkán felől fenyegető romlást és biztosítani az Adria felé vezető világkereskedelmi utat. Amaz vezető elv lett a politikában, emehhez az első kapavágást máig sem tették meg; s alig tíz esztendei kísérletezés után Károly Róbert is visszatért IV. Béla szerencsés gondolatához, hogy Buda várát tegye birodalma fővárosává. De ezen tíz év alatt

² Brutus szerint (I. 363.) Báthory utóbb azt írta Szapolyaynak, hogy Dósa roppant sok gyaloggal és lovassal közelít. Szalay (III. 487.) 100.000-nél is többre becsülte az ostromlókat.

³ Feil szerint (id. h.) a táborba érkezett Gergely (talán Lőrincz?) «pap» indítványozta, hogy Temesvár ellen induljanak, mert ott az őrség csekély, Báthory pedig távol van.

⁴ Verancsics, II. 10.

⁵ Istvánfi szerint (45. l.) «idibus Junii.» Feil (id. h.) június 18-át ír. Nagyon más a Szerémi chronológiája, mely szerint (63. l.) Dósa sz. Lőrincz napján (augusztus 10.) szállt Temesvár alá és sz. Mihálykor (szeptember 29.) történt volna a csata. Szerinte a nagylaki támadás is szent Lőrincz vértanú előestéjén (augusztus 9.) történt, a tulajdonképi csata pedig másnap. Ebből is látszik zavarossága s mindent összekuszáló eljárása.

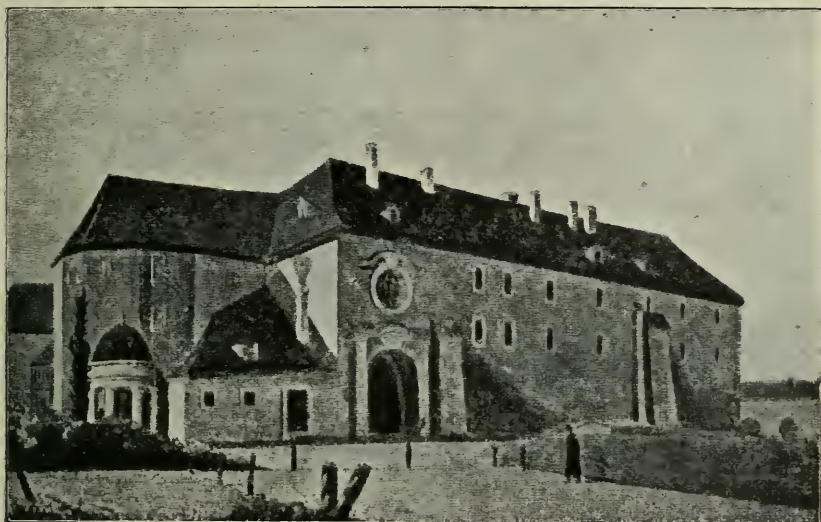
(1316—1325) *Temesvár volt az igazi főváros*: nemcsak országra szóló nagy elhatározásoknak, hanem országra szóló mulatozásoknak is a helye, hol a magyar komolyságnak először kellett megbarátkoznia az olasz pajzánsággal. Temesvár volt Károly, Lajos és Zsigmond királyok balkáni hadműveleteinek alapja, a lázadó hűbéres fejedelmek, majd pedig a törökök ellen induló hadaknak gyülekező helye. Ezen a városon át ment Zsigmond Nikápoly alá, hol Európa először mérkőzött meg a törökkel s mindjárt egy esztendő múlva Temesvárt tartották azt az országgyűlést, mely a honvédelem s különösen a déli határok védelme ügyében hathatósan intézkedett. Azért tehát a *temesi grófot* — a többi főispánnál nagyobb hatáskörrel — mint a nádort, országbíró, stb. hivatalánál fogva az ország igaz bárói közé sorolták. A dicsőséges *Hunyadi* János temesi grófból lett erdélyi vajda, de azontúl is szivesebben tartózkodott Temesvárott, a helyreállított királyi várkastélyban. Onnan indult a hosszú hadjáratra, melylyel nevét nemcsak a haza, hanem a világ történetébe is beírta. Temesvárról ment a Rigómezőre, élete alkonyán pedig a nándorfehérvári diadalra, melyért a délutáni harangozások ma is világszerte hálát adnak az Istennek. A cselekvő hazaszeretetnek örökké zengő szózata az, mely arma, virumque canit, pedig nem historikusok húzzák a harangot, nem ők hirdetik vele a középkori Magyarország dicsőségét. A középkor szellemét sokan inkább abban az árnyékban látják, melyet az a temesvári kápolna vet, ahol Hunyadi özvegyének és árváinak *V. László* király megesküdött, hogy nem áll bosszút nagybátyjának, *Cillej* Ulriknak megöletéseért. Ez az árnyék a multak fitymálóinak szemében a királyságnak a gögös oligarchia előtt való megalázódását, de néhányunknak szemében azt az erőt jelenti, melylyel a törvényekre hivatkozó jobbágy a személyes szabadság elvét megvédte.

Így fogta föl azt négyszáz esztendő múlva Petőfi is, a népszabadság költője, a ki az esküszegő királyt az ártatlan áldozat vérébe akarta fojtani. S a népszabadság másik költője, Arany

is bosszút kiált az esküszegőre, ki a nagyobb fiút kivégeztette, a kisebbiket cseh rabságba vitte.

«Cseh földben a király
Mindig is ott marad:
De visszajő a rab!»

Hiszen Mátyásnak anyja, *Szilágyi* Erzsébet, megírta már szerelmes levelét, amelyben megvigasztalta, hogy kiveszi, kiváltja a nehéz rabságból; és csakugyan visszajött a rab: dicsőséget,

142. A RÉGI HUNYADI-KASTÉLY TEMESVÁROTT.

fényt árasztott a hazára, melynek szabadon választott nemzeti királya lett. Szeretettel gondolt mindig Temesvárra, hol serdülő korának legszebb éveit töltötte, s hol az ő megválasztásának terve megérlelődött. Abban a kápolnában, hol *V. László* esküje elhangzott, mint király igaz esküvel szentelte föl életét hazája szolgálatára. Temesvárt és a Temesközt, melynek fölverését a törökök ismételve megkisérelték, a hős *Kinizsy* Pálra bízta, ki nemcsak innen, hanem Erdélyből is kiverte az ellenséget. És az a hős, ki a Kenyérmezőn fogai közt egy elesett törökkel járta el a toborzót, tizenöt esztendő mulva is, mikor a szél-

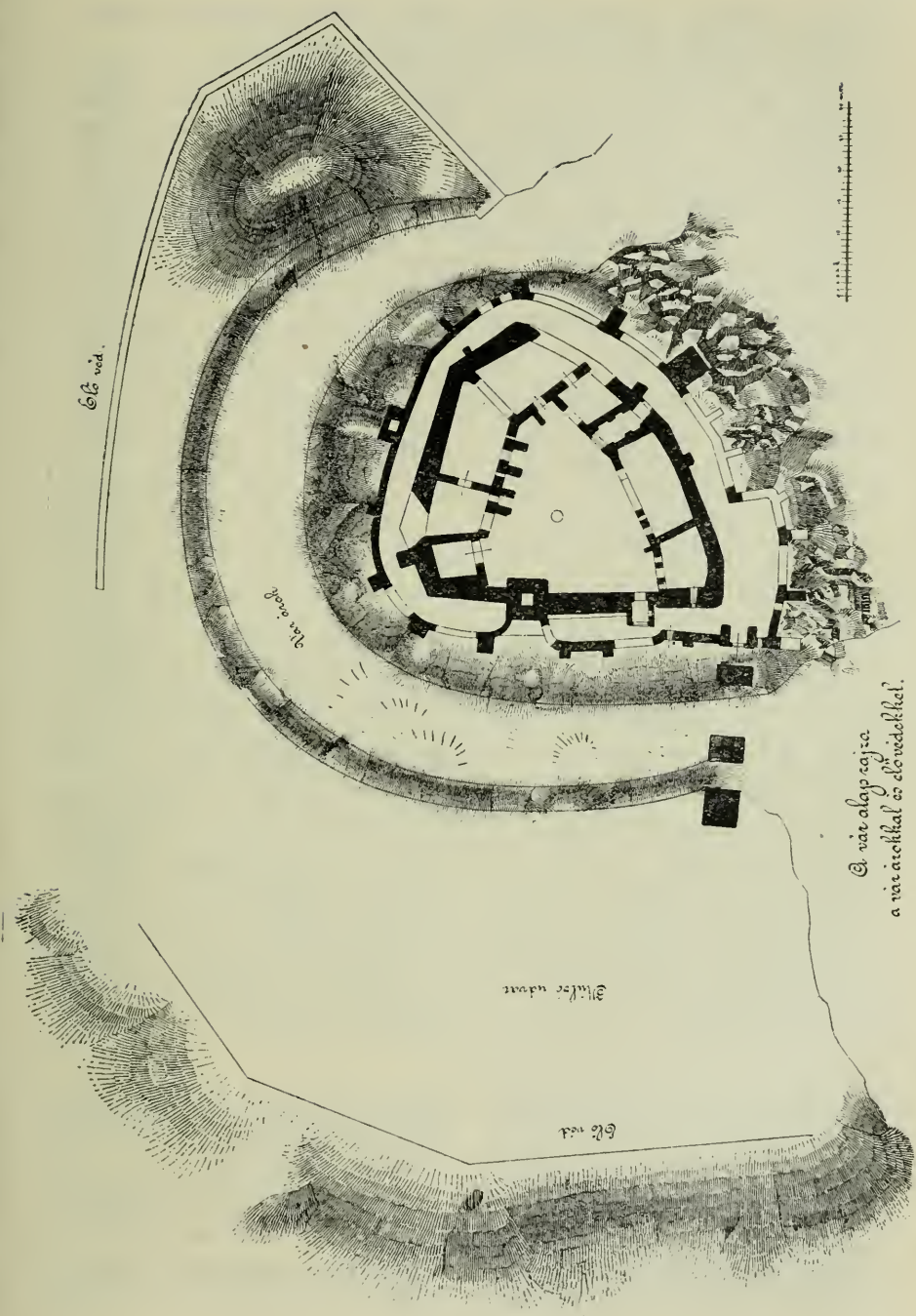
ütés miatt beszélni már nem tudott, a temesvári hadiszemlén *II. Ulászló* király előtt a török határra és a maga nyakára mutatva jelezte, hogy mostan is kész meghalni a hazáért és a királyért. Azonban sem neki, sem a királyoknak nem hitt *Pelbárt*, az európai hírű minorita, a mostan bezáruló középkorban Temesvárnak legnagyobb írója és tudósa. Reájuk olvasta Anaxagoras mondását, hogy a törvény olyan pókháló, melyen a kisebb legyek fönnakadnak, a nagyobbak átjutnak. A nagyok és a fejedelmek bántatlanul megszegik a törvényt, csak a kisebbek bűnhődnek miatta. Róluk mondja Szent Jeromos, hogy gazdag ruhákba öltözködnek, a fagyban, hidegben meztelenül haldokló szegényekkel nem gondolnak. Maguknak nagy palotákat rakatnak, hogy bámulják az emberek s ügyet sem vetnek arra, hogy a szegények az utcákon haldokolnak. Dúsan vendégeskednek, lakoznak, a szegények pedig éhen vesznek. «De csak lakmározatok és dőzsöljetek — tört ki Pelbárt — a halál ügyis véget vet mindennek!» A szegénység megmozdult s *Dósa* György vezetése alatt egy emberöltő mulva csakugyan megjelent Temesvár alatt.⁶

Hadtani tekintetben Temesvár Délmagyarországnak legjobban kiválasztott pontján épült; ottan, a hol a Nagy- és Kis-Temes (a mai Béga) víze összefolyt⁷ és a hol erek, fokok, vadvizek, ingoványok, mocsarak a várat és a várost majdnem hozzáférhetetlenné tették.⁸ A Bisztra, Szubolyásza és a Behela erei egészen a legújabb időkig a felső talajvizeket mind itten vezették le a Bégába s e miatt különösen a mai Gyárvárosban a talajt még a régibb szabályozások után is nedvessé, egészség-

⁶ Lásd «Temesvár múltja és jelene» címmel Temesvárott 1912 januárius 3-án tartott előadásomat. Közli a Délmagyarországi Közlöny 3. és a Temesvári Hírlap, 3. sz. Temesvár történetének gazdag irodalma van; legújabbban (1912.) és legjobban Szentkláray Jenő írta meg a «Magyarország vármegyéi és városai» című gyűjteményben.

⁷ Istváni szerint (45. l.) a Temes folyó Oláhországnak Szörény mezőváros szomszédságában levő havasából ered s fölvevén a Barza és Böge kisebb folyókat, mint jó nagy folyó folytatja útját s a partján levő városnak nevet ad.

⁸ Részletesebben Szentkláray, Temesvár tört. I.

É. várt alapsajja.
 a vár ártokkal és elővételekkel.

143. TEMESVÁR TERVRAJZA SCHULEK SZERINT.

telenné tették.⁹ A Béga mostani szabályozása után alig képzelhetjük el a régi Temesvárnak szigetszerű helyzetét.

A város magva az ú. n. Szigeten Károly Róbert király ikervára volt, a mai Belváros déli részén. Ezt Hunyadi János lerombolta, de tőből újraépítette, a várost és a váralját is hozzávette s téglabástyákkal, földből hányt gátakkal, téglafalakkal, czölöpökre épített védőművekkel és boróka-sövényekkel erősítette meg.¹⁰ A külvilággal négyoldalt: az erdélyi (vagy karánsebesi), a lippai, az aradi és a legerősebb vizitorony-kapun keresztül közlekedett. Az egész várost mocsaras erdőségek vették körül, melyeken keresztül Dósa seregei három úton nyomulhattak előre. Az egyik a szeged-csanádi úton, a másik az aradin, a harmadik — magának Dósának vezetése alatt — a lippain. Keményebb ellenállással, úgy látszik, csak az első találkozott, valahol Varjas és Kenéz közt. Ott 1907-ben két közös sírra akadtak. Az egyikben fejetlen csontvázak voltak, a másikban csak koponyák. A két sír tehát kiegészíti egymást. Egy föltevés szerint¹¹ Dósa György halomra gyilkolt népe pihen itten s ilyenképen az urak végeztek vele. *Nekik* azonban nem lett volna idejük eltemetni a holtakat. Valószínűbb, hogy — ha a csontvázak csakugyan ebből a korból valók — ekként a győztes jobbágyok büntették azokat a ráczokat, kik a nagylaki csatában uraikkal ellenök harczoltak s most ezekkel együtt hazafelé menekültek, de itt, a nagylaki Jaksichok falujában¹² még egyszer szembe fordultak velök. Szerémi úgy tudja,¹³ hogy Báthory István temesi gróf, a mint a nagylaki csatából futva megérkezett Temesvárra, hamarosan megint sok nemest

⁹ Geml, Temesvár közállapotai, 6–8.

¹⁰ Szentkláray, 20. Ezzel szemben Schellek Frigyes műegyetemi tanár és műépítész 1903 februárius 20–21-én helyszíni szemle és fölvétel alapján azt állapította meg, hogy a temesvári Hunyadi-vár (a mostani tűzészertár a Hunyadi-téren) San Michaelé veronai alaprajzának rendszerében (1525–1530.) épült s így Dósa korá-

ban nem szerepelhetett. (Soós Elemér ezredes szíves közlése). De mindenesetre szerepelt a helyén álló régi vár!

¹¹ Budapesti Napló, 1907. 182. sz.

¹² Kenézt a Jaksichok 1464. tájánAPTÁK. Borovszky, Csanád várm. tört. II. 272., 416.

¹³ Emlékiratai Magyarország romlásáról, 63.

«A mit megkezdett, ennyi szakadatlanul dolgozó paraszt végre is hajthatta» annyival inkább, mert Dósa György «lelkesítette őket s a gazdag várost zsákmányul ígérte oda nekik.»²⁹ Ő maga velök maradt, személyesen vezetvén tovább az ostromot, de egyes rajokat küldött ki a Temesköz különböző részeinek meghódítására. Ösmeretes, hogy hadai valóban küzdöttek «a sergiacusok» közt: a *Szerémségben*, a melynek magyar vidékét «a mérnök körzöje» elválasztotta «a pontusi szántóföldektől».³⁰ De nem oly ösmeretes, hogy csapatai a *szörényi bántság* felé is portyáztak; pedig ez azt mutatja, hogy volt sejtelve arról a veszedelemről, melylyel őt onnan Szapolyay János erdélyi vajda, mint egyúttal egyik szörényi bán fenyegette. Igaz, hogy a Lugoson és Karánsebesen állomásozó vajdák lovascsapataival nem az erdélyi vajda, hanem a temesi gróf rendelkezett;³¹ de ez csak egygyel több ok arra, hogy ne nézze nyugodtan, mikor az erdélyi vajda a temesi grófnak ezen kinnrekedt hadait is magával akarja vinni Temesvár fölmentésére.

A keresztesháborúnak, a Stauromachiának első históriás énekeसे szerint Dósa vitézei oda is eljutottak, hol a viruló berkek fölé emelkedő sziklák a szörényi emberek számára³² alig engednek egy kis ösvényt, fitymálják a portyázó törököket s magát a Dunát is. Odáig jártak, a honnan Heraclius császár valaha megszalasztotta Chosroes császárt s hol az a szent forrás fakad, melyről a régiek azt hitték, hogy isteni erő van benne.³³ Tehát a kuruczok az Aldunánál: Herkulesfürdő, Orsova és Szörénytornya táján is kalandoztak.

²⁹ Istvánfi, 45.

³⁰ Taurinus, 165. l., 310–312. v. Csak-hogy szerinte (307–310. v.) Székely azt a moesia-i földet támadta meg, hol J. Caesar az othrysi Hebrumot (a Maricza-folyót) géta vérrel szennyezte be.

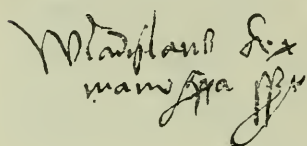
³¹ Pesty, A szörényi bántság tört. I. 45.

³² Hominum Soerinium; u. o. 314–5. v.

³³ Taurinus u. o. 313–318. v., 165. l. A jegyzetek közt (a 466. lapon) azt mondja, hogy Szörény kastélya a Duna mellett a

magyarok utolsó birtoka; azon túl már török föld következik. «Alatta — úgymond — forrás van, melyet a lakosok a Szentkereszt forrásának neveznek, mivel az üdvözítő zászlajának egy részét Chosroes abba rejtette volna, mikor Heraclius császárral megütközött, de az megverte és egész seregét megsemmisítette. Annak emlékezetére most is (t. i. Taurinus és Dósa idejében) kápolnája van ott a szentkeresztnek.»

«Mialatt — írta maga a király, Dósa Györgyről³⁴ — Temes vár várát a legkeményebben ostromolta, ugyanazon Székely György a szomszédos helyeket és kisebb erősségeket is hatalmába kerítette.» Természetesnek látszik, hogy elsősorban a gazdátlanul maradt csanádi püspökségnek és a szétugraszott káptalannak temesközi birtokait szállta meg, minthogy ezeknek jobbágysai amúgy is csatlakoztak hozzá. Erre mutat, hogy Csanádvármegye utóbb³⁵ a csanádi káptalan jobbágysait esküvel kötelezte annak bevallására, hogy «a népek mozgalmának és fölkelésének idejében» a nemeseknek és a káptalannak mekkora károkat okoztak. A király ebben az ügyben jelentéstételre szólította fel Csáky László csanádi főispánt, Szentjánosi Tamás deák

145. II. ULÁSZLÓ NÉVALÁÍRÁSA.

alispánt, Pozsegay László révkanizsai tiszttartót (officialist) és Mihályt, Csák vára várnagyát. Egyéb adatok híjján ebből azt lehet kiolvasni, hogy a kuruczok különösen Csák (a mai Csákova Temesben) és Révkanizsa (a mai

Ókanizsa Bácsban) körül pusztítottak. Mindakettő a gyűlölt Csákyaké volt s bizonyára kísérletet is tettek amott a várnak, emitt a mezővárosnak és tiszai révének elfoglalására. Hiszen földesuruk, Csáky László főispán, testvére volt a megölt Miklós csanádi püspöknek.

Csák vára a Temes vizének egy szigetén feküdt; falakkal és palánkokkal volt kerítve; hatemeletes őrtornyából Temesvárig és Versecig lehetett ellátni.³⁶ A vár középső részén állt a Csákyak kastélya és kis kertje, valamivel távolabb pedig a vendégek s a cselédek házai, a magtár és az istálló. A várból csapóhíd vezetett a mezővárosba. Ennek egy részét a kuruczok a plébániával együtt — úgy látszik³⁷ — elpusztították, de a várnak nem árhattak.

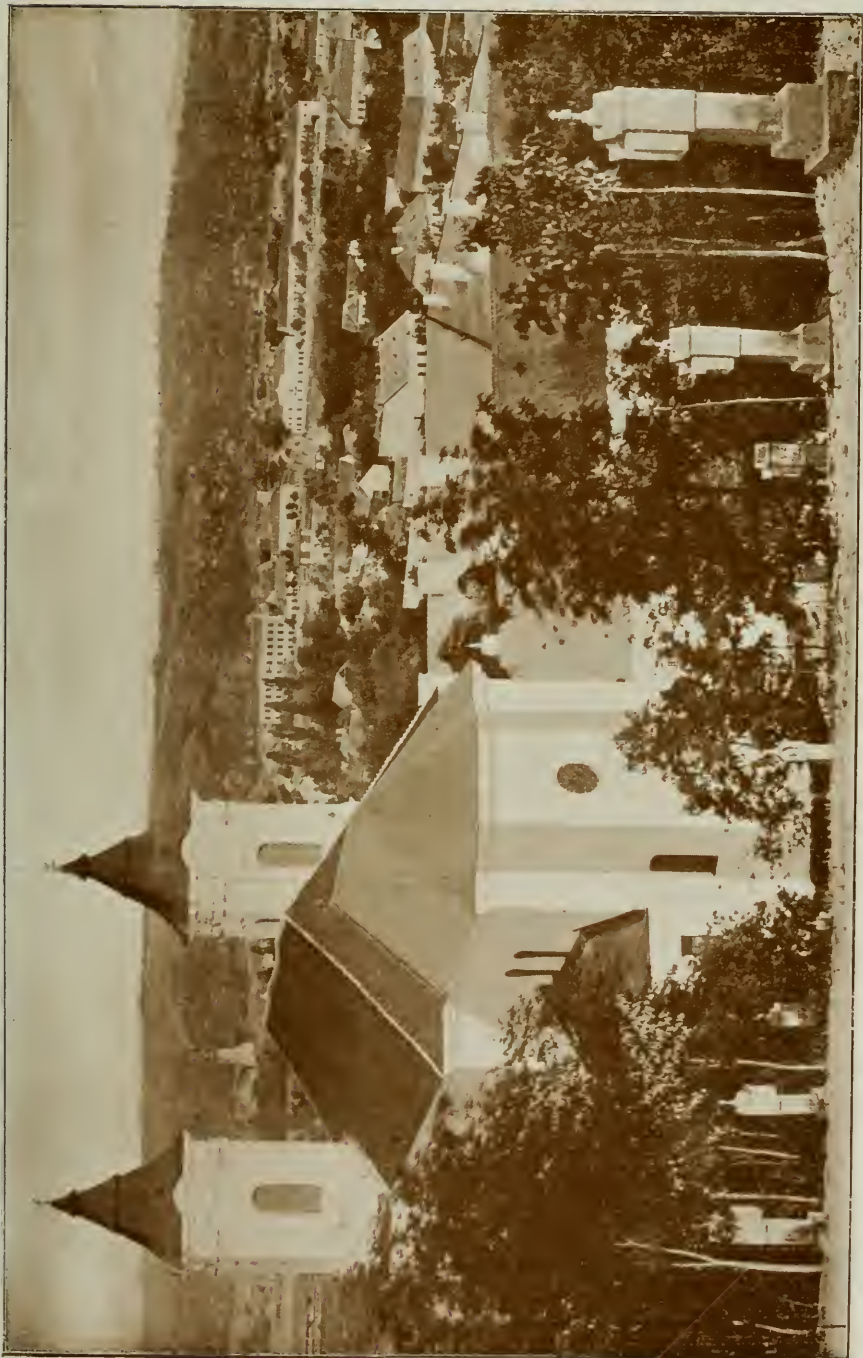
³⁴ A jászóvári 78. sz. kéziratban, 67 b.

³⁵ II. Lajos parancsa 1516 július 17. Orsz. lt. Dl. 32.588.

³⁶ Szentkláray, A csanádegyházm. plébániák tört. I. 627. A várát a karlóczai

béke értelmében 1701-ben bontották le, csak az őrtornyot kímélték meg, mely ma is fő dísz- és nevezetessége Csákovának. (U. o. 630—631.) Képe Uj Idők, 1913., 536.

³⁷ Szentkláray (id. h. I. 626—627.) főlem-

LIPPA LÁTKÉPE.

Torontálvármegyét, Csanád és Temes szomszédját, a kuruczok szintén fölverték. A vármegye régi történetírója³⁸ erről részleteket nem említ, csak általában jegyzi meg, hogy «Dósa pórhada Torontálban is súlyosan érezteté tigrisi dühét; mint vészszel fenyegető vihar söpré el vasszárnyaival az üdülő vidékeket.» Csupán a csanádi eseményekről ír, a melyek most már csakugyan Torontál történetébe tartoznak, mert Csanádnak a Maros balpartján levő déli részét ehhez a vármegyéhez csatolták. Második tatárjárásnak nevezi Dósának ezt az elsőprő felkelését, csakhogy Dósa pórhada — szerinte — nem tatár, hanem többnyire magyar zagyvalékból összerőffent csorda volt. A felkelés *egyik* okának³⁹ azt tartja, hogy a keresztesek — a pápai bulla értelmében — pártütőknek tekintették a keresztes hadjáratot ellenző urakat; ő azonban az okhoz okokat is ad. «Ilyenek — úgymond⁴⁰ — a magyar pór renyhe természete, ingerlékeny hajlama, babonás előítéletei s az itt-ott érzett nyomtatás miatt titkon forralt régi bosszúja; gonosz főnök Dósában (Scilicet in vulgus manant exempla regentum — mondja Claudianusszal) és a kedvező alkalom. Mert az átkos eredvényű pórhad dühöngéseit, csupán csak egy oknak tulajdonítani nem lehet.» Valóban nem, de itt is van néhány *causa ut non causa*: ok, a melyik nem ok; s éppen az egyes vármegyék történetíróinak feladata volna, hogy ne általánosítsanak, hanem a helyi viszonyok kikutatásával növeljék az okokat, mik országos felkelésre, sőt forradalomra vezettek.

Mert hiszen akárhogy megváltozott négyszáz esztendő óta Torontálnak a képe, meg a népe: éppen onnan maradt fenn Dósa György korából *a legrégebb magyar hangjegyes népdal* töredéke, a melyet 1515–1520 táján egy Pomináczky Fülöp

lívén, hogy Dósa karóba húzatta Csáky püspököt és a csákvári templom kegyurát, kétségtelennek tartja, hogy az ősi csákvári kath. parochia ekkoráig épségben maradt. Ezentúl azonban nincs nyoma s a mostani plébániát 1727-ben állították fel a régi helyett.

³⁸ Bárány Ágoston, Torontál vármegye hajdana, 20. és 95–97.

³⁹ Úgy mint Jászay Pál a Tudománytárban (Értekezések), XI. 258., a bevezető sorokban.

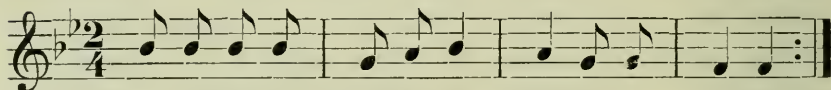
⁴⁰ Torontál várm. hajdana, 96.

nevű francziskánus jegyzett föl.⁴¹ Ez a nóta pedig, mely «a magyar zeneirodalom Halotti Beszéde»,⁴² legrégebb emléke, nem hiába kérdi:

«Bátya, bátya! Mely az út Becskerekére?
Uram, uram, ez az út Becskerekére!»

Folytatása nem maradt reánk; lehet, hogy pajkos nóta volt, de lehet, hogy ballada vagy históriás ének lett belőle, a mely föltevésre magának *II. Ulászló* királynak egy időig ösmeretlen nagybecsű okirata ad jogot.⁴³

A király, ki a bevezetésben a legsötétebb színekkel festette meg a keresztesháború elfajulását és *Dósa* György jellemét,

Bá - nya bá - nya mely az út Becs - ke - re - ké - re ?
U - ram u - ram ez az út Becs - ke - re - ké - re.

146. A BECSKEREKI NÓTA.

elbeszélte, hogy kamarása, a nagyságos *Szokolyi* János, abban az időben édes anyjával (Ril Katalinnal, Szokolyi Albert nándorfehérvári bán özvegyével), feleségével (Podmaniczky Margittal) s egész házanépével és cselédségével együtt *Becse* másképp Becskerek várában tartózkodott,⁴⁴ a mely Temesvárhoz a legközelebb eső vár. (A Tisza egyik szigetén az Anjouk korában épült s a balparton álló mezővárossal együtt fő- és székhelye, egyúttal egyetlen erőssége volt Torontál vármegyének. Becskerek várát Szapolyay János már mint király építtette. Mind-

⁴¹ Csiky János, Népzenei följegyzések a XVI. századból. Ethnographia, 1904., 121–122. l. Pomináczy eredeti följegyzése a gyulafehérvári Batthyáneum «Ms. v. 14. Manuale cuiusdam fratris ordinis minorum» jelzésű kötetnek tábláján van meg.

⁴² Csiky, id. h., 122.

⁴³ Declaratio innocentiae super notam infidelitatis. A premontrei rend jászóvári könyvtárában (kézirat, 78. Oláh Miklós

formulás könyve, 66b–68b.) Kelet nélkül, de 1514-ből. Dr. Iványi Béla szíves közlése.

⁴⁴ In castro suo Bechee Beckereke apellato. Becse várához tartozott Aracsa, Ecsehida, Aradi, Bazsahida, Becsekereke, Újfalu, Szentkirály, Boldogasszonyfalva, Szentendré, Vegenyé, Irmes, Nyilas, Csingrád. Csánki, Magyarország tört. földr. II. 125.

akét helynek uradalmaért, mely valaha Brankovics György deszpotáé volt, a vingárthi Gerébek és a Szokolyiak pereskedtek). Szokolyi — folytatja II. Ulászló király — tartott a veszedelemtől, mert — Temesvárhoz hasonlóan — az ő Becse várát is a parasztoknak nagy sokasága szállta meg. Várnagya *Kerey*⁴⁵ Simon akár árulásból, akár félelemből az összes tisztekkal és cselédséggel egyetértve, először is letette várnagyi tisztségét, a vár kulcsait pedig odaadta Szokolyinak s azután a szolgálattelvő népséggel együtt kiment a várból s gazdáját, annak feleségét, édesanyját apródjaival s néhány más gyermekkel együtt magára hagyta a veszedelemben. Szokolyi látta, hogy egészen magára maradt, s tudta, hogy a királyi sereg csak kelleténél későbben érkezhetik meg; elesége sem volt annyi, hogy a várban tartotta volna magát, a veszedelem pedig mindnagyobb lett és hozzátartozóit egészen kétségbeejtette. E közben a parasztok és gonosztevők a vár alá jövének, Szokolyinak és házanépének biztonságát és szabadságot ígértek, ha velök egyességet köt.

Szokolyi nemigen bízott a dühöngő és zabolátlan ellenséggel való tárgyalásban és egyességben, mivel azonban — mint mondják — más oldalról is veszedelem fenyegette, úgy gondolkodott, hogy tisztességesebb dolog, ha az ellenség hitszegése következtében pusztul el, mintha önként rohan veszedelembé. Ennek következtében az ellenség adott szavában és ígéletében bízva kiment a várból és tárgyalni kezdett a parasztokkal. A tárgyalások közben azt kívánták, hogy Szokolyi szolgáltatassa ki fegyvereit, lovait, drága ruháit; ha ezt megteszi, megígérik, hogy *Székely* Györgyötől kieszközlük és megszerzik teljes szabadságát és biztonságát. Szokolyi arannyal befuttatott ezüst hajtódárdáját (framea) s más hasonló fegyvereit, továbbá jobb lovait és aranybrokát ruháit az ellenségnek a szabadság remé-

⁴⁵ Ezt a családot Nagy Iván nem ismeri; de Csánki (u. o. II. 129.) 1441-ben említ Torontálban egy Körey (Kewrey) s 1503-ban egy Szőlősi Kerey-családot, mely

Köre vagy Kere torontáli falúból származhatott, de birtokai más megyékben (pl. Temesben is) voltak.

nyében át is adta. A kuruczok azonban ezt megkapván, mint aféle orgyilkosok (siccarii) és álnokok, a kiknek semmi közük az emberséghez, nem tartották meg szavukat, hanem megkötözve, kocsin vitték *Székely* Györgyhöz, hogy az kivégeztesse. Székely György őt a legszorosabb őrizet alatt tartotta, hogy ideje legyen kigondolni, a halálnak milyen nemével végeztesse ki; de három-négy nap mulva az erdélyi vajda Temesvárnál már megütközött Székely Györggyel, a kinek így nem maradt ideje Szokolyi kivégzésére.

A halálos veszedelemből megszabadulván, Szokolyi a király, a főpapok, a bárók s az egész tanács előtt maga beszélte el esetét, fogadkozván, hogy az így történt s nem másképen. Kijelentette, hogy ha valaki kétségbe vonná állítását, kész a maga igazságát úgy bebizonyítani, ahogy azt a király és az urak kívánják, de a király azután fogadja is vissza kegyelmébe. Érett megfontolás és tanácskozás után a király és az urak valóban elősmerték az ő ártatlanságát; s mivel sem azelőtt, sem azután néhány napig senki sem akadt, a ki az ellenkezőt állította volna, kinyilatkoztatták, hogy őt úgy, mint azelőtt, mostan is és mindenkoron a király és a szentkorona hűséges alattvalójának és szolgájának tartják s az ország minden rendű, állapotú és nyelvű alattvalójától elvárják, hogy ott szintén olyannak tartsák.

Abban az időben sok úrnak, magának Bakócznak is szüksége volt ilyen igazoló íratra.

Annyi bizonyos, hogy Becse elfoglalásával Titelig a Tisza a kuruczok kezébe került s Nagy Radoszláv, ki a rácz kuruczokkal Titelből Temesvár felé igyekezett, mostan már minden aggodalom nélkül kérdezhetette: «Bátya, bátya! Mely az út Becskerekére?» Megmutatták neki, hogy «Uram, uram! ez az út Becskerekére!» S onnan kezdve a Béga balpartján toronyirányban ellenállás nélkül juthatott el az egész Torontálon keresztül Dósa György táborába.

XXVIII. AZ ERDÉLYI FÖLKELES.

ERDÉLY EGYKORI VAJDÁJA és a székelyek ispánja — gewesener weyda zu Sybenwurde und Span der Zacke — *Szentgyörgyi* Péter gróf, Nagylucsei László, Pöstyéni Amade István és Illésházy Illés György jelenlétében már 1514 június 28-án elkészítette végrendeletét,¹ mert «a halandó emberre nézve semmitem bizonyosabb, mint a halál, de semmitem bizonytalanabb, mint a halál ideje és órája. Már pedig az emberek halálából és elmulásából a földi javak miatt, a miket maguk után hagynak, gyakran támad háborúság, meghasonlás, viszálykodás, ellenségeskedés, irigység és gyűlölet». Példáját Erdélyben is bizonyosan többen követték,² mert Szapolyay vajda távozása után a fölkelés teljes erővel tört ki s azt Tornaljay János alvajda csekély hada nem tarthatta féken.

Magyarországból a mozgalom Erdély felé három irányban terjedt. A Fehér-Körös völgyéből Körösbánya felől Abrudbányánál csapott át az Aranyos és az Ompoly völgyébe; a Sebes-Körös völgyéből Nagyvárad és Telegd felől a Nádas mentén hatolt Kolozsvárig; s a Szilágyságból a Szamos völgyén fölfelé hatolt el Belső-Szolnok és Doboka vármegyékbe.

A lázadáshoz mindjárt kezdetben nemesek is csatlakoztak,³

¹ Német egykorú másolata az orsz. levéltárban Dl. 22.623. sz. a. 11 irott lapon, 26 pontban.

² Így pl. Kolozs vármegye egyik nagybirtokosa, Gesztrágyi (Geztraghi) Albert. 1514 deczember 31. Kolozsvárt Szapolyay vajda, mint ő felsége főkapitánya, meghagyta, hogy a néhainak végrendeletét senki se merje háborgatni, hanem azzal szemben igényeit törvényesen keresse. (Papiroson, a vajda ép pecsétével, az erdélyi n. múzeum Mike Sándor-féle gyűjteményében).

³ Eder Schaesius Ruinae Pannonicae-

jéhez írt jegyzetében, a Kézírások Társaságának Scriptorum rerum Transsilvanicarumában, I. 72. írja, hogy II. János 1562-ben a székely székekben támadt parasztlázadás ügyében országgyűlést hirdetett. A lázadást — szerinte — a nép támasztotta, de primorok is részt vettek benne; a mint a kolozsmonostori konvent levéltárából is meg tud nevezni nemeseket, kik részt vettek Dósa lázadásában; de azért mondhatni-e — kérdi, — hogy azt a lázadást a nemesség gerjesztette? Az a lázadás mégis csak a parasztoké, mert számuk sokkal nagyobb volt s Ulászló

vezérok pedig *egy erdélyi barát*, talán éppen a szászvárosi gvardián lett, ki a keresztesháborút hirdető bullákat becsempészte.⁴ Ez a barát Erdélyben «sok gonoszságot művele».⁵ Említenek egy *Viczei* nevű vargát is,⁶ ki a kuruczoknak szintén kapitánya volt és csak 1515 elején került kézre.⁷

Fejér vármegyében a mozgalom Abrudbánya környékén kezdődött⁸ s folytatódott a másik bányaváros, Zalatna közelében, Galacz faluban. Csúcsi *Tomory* István itten vagy már kinn, a Mezőségen ugyanazon vármegyében, Csúcson,⁹ «a parasztnak és gonosztevőknek fölkelése» alkalmával egyéb elrabolt és felprédált dolgaival együtt a birtokaira vonatkozó összes okiratokat is elvesztette, minek következtében a király utóbb¹⁰ új adományképpen vigasztalta meg őt Csúcs és Galacz falvaknak egész, valamint Gabod, Gese és Kövesd részbirtokaival. Hasonlóképpen jártak a vármegye mezőségi részében Martonfalvi *Cseh* János, Gábor és Mihály, a kik a Martonfalván levő nemesi jószágba, a Rovás faluban levő egy nemesi és két jobbágysessióra, a martonfalvi négy s az ivánfalvi nyolcz jobbágysessióra¹¹ vonatkozó írásaikat a parasztnak lázadása és fölkelése idején biztosabb megőrzés végett *Csanádon*¹² tették le, de ott a parasztnak és a köznépek megsemmisítették és elhamvasztották. A király tehát

hetedik könyve büntetésképpen ezért mérte ki rájuk a szigorúbb szolgaságot. Említi gróf Kemény József is a csatlakozást. (*Adparatus epistolaris supplementum*, I. 1514-hez). Szilágyi szerint (Erdély tört. I. 181.) néhány főúr csatlakozott hozzájuk.

4 Székely-Okl. v. 48.

5 Veranesics, II. 10.

6 Sutor de Wyche.

7 A vajda levele Thuróczy alvajdához, 1515 februárius 18. Beszterczei levéltár. Dr. Auner Mihály szives közlése.

8 Szapolyay levele június 9-ről. Hurmuzachi-lorga, Documente, xv. 227.

9 Marosúcs, Marosújvár és Marosbogát közt.

10 Ulászló király iktató parancsa a kolozsmonostori konventhez 1514 december

4. (A kolozsmonostori levéltárból leírta Kemény, Appendix, D/8. 187. sz. az erdélyi múzeumban). A konvent jelentése 1515 november 9-ről papíron, pecséttel, az orsz. lt.-ban, Dl. 26,523. Kivonatban Tört. Tár, 1904. 233. l. Az elsőt már említi Apor Péter, *Lusus Mundi*. (Magy. Tört. Eml. II. 53. és Orbán, Székelyföld, v. 67.)

11 Mind a három falu akkor Fejér-, most Kis-Küküllő vármegyében.

12 «Chanadini». Ha a csanádi káptalant érti, «in capitulo Chanadiensis»-t ír. Megemlítettem ugyan ott is a dolgot, de kétségtelen, hogy a Balázsfalva és Nagyselyk közt, eme falvak közelében levő Szászcsanádról van szó. Szilágyi is írja (Erdély tört. I. 181.), hogy a csanádi kastélyt fölverték, de forrását nem nevezi meg.

ezeket a falvakat új adományképpen adta nekik; ¹³ sőt még abban az esztendőben (november 30-án) új czímereslevéllel is kitüntette a megkárosodott három testvért, a kik, Tomory Pál fogarasi várnagy jelentése szerint, a végvidéken napról-napra öröködnék, hogy az ellenség be ne törjön. A czímer — egy lefülelt vadkannal — azt a jelenetet örökíti meg, mikor Cseh János néhai Geréb Mátyással Horvátországban vadászaton lévén, urát, ki

147. A TOROCZKÓI PARASZTHÁZAK.

vadászgerelyét egy pillanatra letette, a rárohanó vadkantól pusztá kézzel mentette meg.¹⁴

Az említett csanádi kastély északi szomszédságában *Balászfalva* vidékén a földművesek szintén háborogtak. Balászfalvi

¹³ A király iktató parancsa 1514 november 30. A kolozsmonostori konventjelentése 1515 november 14. Eredetije papíroson, a konvent pecsétjével, javitgatva. Orsz. lt. 26.522. U. o. 26.521. sz. a. meg van a konvent átíratában is papíroson, a konvent pecsétjével. Kiadta Tört. Tár, 1904. 231—232.

¹⁴ Hártján, királyi függő pecséttel. Felül, két foltot kivéve, ép példány, pompás színes czimerrajzzal, melyet az erdélyi nemzeti múzeum czímeres leveleinek gyűjteményéből a Turul és Fejérpataky (Magyar czímeres emlékek, 11.) ki is adott.

Cserényi Pált és Lászlót Simon szentandrászi és Gergely kajlai jobbágyok a kurucz-lázadás idején odahagyták, vagyonukat is magukkal vitték és Beszterczére menekültek.¹⁵ Somkeréki *Erdélyi* Gergelyt a parasztok egyéb javain kívül megfosztották attól a szerződéstől is, a melyet Kízdí Sándor János Erdélyi Jánosékkal még 1503-ban kötött a fejér- és küküllővármegyei birtokokra nézve; úgy hogy utóbb a király tárnokmesteri hivatalától kiadott kivonattal pótolták a szerződést.¹⁶

A forrongás Fejérben, a hol pedig Várday püspök örködött, még azután is sokáig tartott. A köznép megszállotta *Kecskés* királyi várat, s onnan a szomszéd falvakba járt égetni, rabolni és fosztogatni. A nemesek megtámadták ezt a várat és Fodis Tamást, a ki tiltakozott az ellen, hogy onnan most már az ő fegyvereik pusztítsák birtokait, ártatlanul meggyilkolták. Hogy tehát ez a vár továbbra is a latrok barlangja és a szökevények menedéke ne legyen, a király az ország főurainak és főpapjainak érett megfontolással tett tanácsára elhatározta és megparancsolta, hogy *Kecskés* várat le kell rontani, bástyáit és tornyait pedig le kell hordani.¹⁷ Ez a vár Gyulafejérvár és Tövis között, Borosbocsárd felett, a Maros jobb partján feküdt. A nép azt hiszi, hogy valaha Tündér Ilona vára volt. A sziklacsúcson levő romjai közt a Basta elöl futók még 1603-ban is menedéket kerestek s meredek oldalán kisebb ellenség fölhatolását egyszerű ködöbálással még talán most is vissza lehetne tartani.¹⁸

Torda vármegyében Tordán a kuruczok *Albert* nevű kapitányának üldözéséről *Jósa* István és *Dersy* Benedek sókamarai

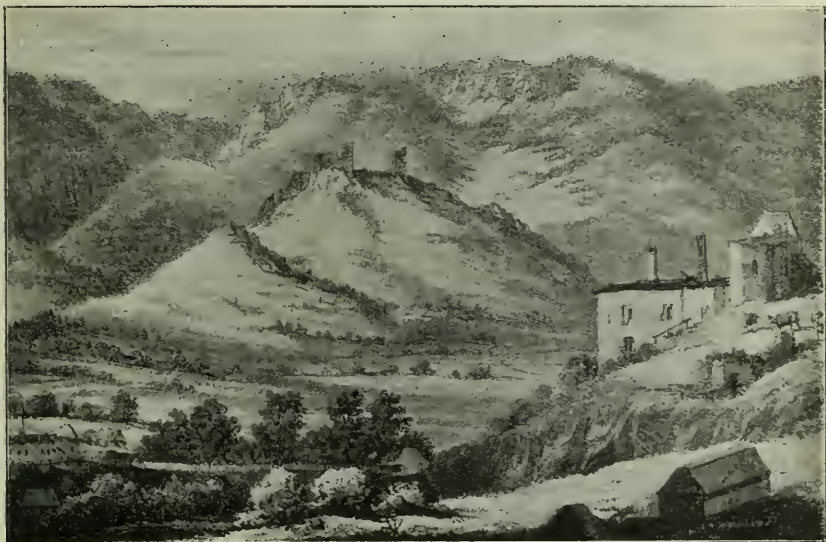
¹⁵ Barlabásy Lénárd alvajda parancsa a beszterczeiekhez. Héderfája, 1515 februárius 11. Ezt a beszterczeiek februárius 24-én kapták meg. Dr. Auner Mihály szives közlése a beszterzei levéltárból. Emliti Berger, Regesten, 597. sz.

¹⁶ II. Lajos király parancsa 1517 november 18. A Teleki-es. marosvásárhelyi levéltárban, 7361. sz. Közli Teleki-es. Oklevéltára, II. 360–361.

¹⁷ Beriszló Péter veszprémi püspök és kincstárnok az erdélyi részek, különösen Fejér vármegye nemeseihez 1515 november 25. A Süley-féle kéziratokból lemásolta Kemény, Diplomatarium Transilvanicum, IV. 167–168. (Kézirat az erdélyi nemz. múzeumban). Kiadta u. ő, Nemz. Társalkodó, 1830. 378.

¹⁸ Kővári László, Erdély építészeti emlékei, 213.

ispánok már június 18-án gondoskodtak,¹⁹ de azt nem tudták megakadályozni, hogy maguk a tordaiak a fölkeléshez ne csatlakozzanak. Utóbb a polgárok azzal mentegetőztek, hogy ezt kényszerítve tették s kegyelmet is nyertek a királytól; a nemesek azonban később a vajda törvényszéke elé állították őket s a királynak külön kellett intézkednie, hogy a városi bíróság ítéljen ügyükben.²⁰ A fölkelők Toroszkó (ma Toroczkó) városát és a

148. TOROCZKÓSZENTGYÖRGY.

toroszkószentgyörgyi várat is elfoglalták. A város a vasiparnak egyik középpontja volt, kohókkal, vasverőkkel, malmokkal bőven ellátva. Hozzá, vagy inkább a várhoz, három egész és hét félfalu tartozott. Maga Szentgyörgy vára a Várkeve (ma Székelykő) csúcsán emelkedett, s az uradalommal együtt az Ákos-nembeli Toroszkay (most Thoroczkay)-családé volt 1470-ig, midőn Mátyás király az erdélyi lázadáshoz csatlakozó Toroszkay Lászlótól, Zsigmondtól és Ellyöstől, mint hűtlenektől, elvette és Csupor

¹⁹ Levelők Besztercze levéltárában. (Dr. Auner szives közlése).

²⁰ II. Ulászló rendelete Szapolyay vajdához 1514 december 9. Dés város levéltára, 95. sz. L. Tört. Lapok, 1. 471.

Miklós erdélyi vajdának, magvaszakadtával pedig Kis Jánosnak és rokonainak adományozta. A nem hűtelen Toroszkayak a várnak és az uradalomnak csak egy részében maradtak meg, de fönntartották jogaikat a «hűtelenek» részeire is s folyton tiltakoztak az Ulászló korában is gyorsan váltakozó új földesurak: Pongrácz János volt erdélyi vajda, Corvinus János és temeshelyi Désy Imre ellen.²¹

Most a kuruczok, a helység feldúlása után, a várba is felhatoltak, a vár fedelét s éghető részeit felgyújtották s a várat, a benne levő jobbágyok segítségével, megadásra kényszerítették.²² «A parasztcsocselék, mely Magyarország és a neki alávetett részek nemessége ellen, ellenséges kézzel fölkelte — írja maga II. Lajos király,²³ — egyebek közt Toroszkó várába is belépőzött és azt az akkor benne levő parasztok árulása következtében elfoglalta, azokat az okleveleket pedig, a melyeknek alapján Toroszkay Ferencz és ősei a várat és uradalmát régtől fogva bírták és bírják, szétépték és szétszaggatták.» Ezeknek és egyes pecséteknek a töredékeit Toroszkay Ferencz utóbb megmutatta magának II. Lajos királynak is, a ki ennek következtében új adományképen ajándékozta meg őt a várral és annak uradalmával. A Toroszkayaknak tehát tulajdonképpen használt a jobbágyok fölkelése, mert a mit 1511-ben még hiában kértek,²⁴ most teljesen megkapták a várat, a várost s a többi kilencz falut. Ferencz úr, a ki a fölkelés idején 48 esztendő volt,²⁵ talán ennek örömeire csináltatta meg azt az ezüstbe foglalt félkupás kókuszdió-kelyhet, a melynek egyik oldalára bevéssette, hogy «sub tempore Joannis Zápolya» készült, a másik oldalára pedig, hogy a ki tizenkét ilyenel megiszik, megrészezsik.²⁶

²¹ Csánki, Magyarorsz. tört. földr. v. 676—679. és 827—829. l. Ennek alapján nem ismételhetem többé a könyvem első és második kiadásában (150. l.) Orbán Balázs könyve (Székelyföld, v. 202.) alapján tett azt az állítást, hogy az 1526 november 4. (helyesebben 9.) kelt új adománylevélbe a Toroszkayak fúrfangosan csempésztek be Toroszkó város nevét.

²² Orbán, Székelyföld, v. 226.

²³ 1516 november 9-én. Hártyán, vörös pecséttel, az erdélyi nemz. múzeum Thoroszkay-levéltárában; s a kolozsmonostori konventnek 1517 október 26-án kelt jelentésében. Orsz. lt., Dl. 28,568.

²⁴ Csánki, v. 679.

²⁵ U. o. v. 677.

²⁶ Kővári, Erdély épít. eml. 211.

A RÉGI KOLOZSVÁR.
(Dr. Békési Károly festménye után.)

Sok kárt okozott a lázadás Torda vármegyében a Becse Gergely nemzetségéből való Somkerekai *Erdélyi*-családnak is,²⁷ melynek Gernyeszeg várán és Sáromberke városán kívül mintegy 31 helysége és pusztája volt. Ezekre, valamint Kolozs és belső szolnokmegyei birtokaira vonatkozó okleveleit a fölkelt köznépek és parasztok magukkal vitték és elidegenítették. Ennek következtében Ulászló király még azon évben²⁸ új iktatóparancsot adott ki Erdélyi István részére, II. Lajos király pedig²⁹ a tárnoki levéltárból újra kiadatta a család számára a Mátyás király ellen hűtlen Erdélyi István birtokait illető oklevelek jegyzékét.

Dósa fölkelésével szorosan egybefügg az a körülmény is, hogy az aradi káptalan 1515 november 25-én ötszáz aranyforint fejében *Mike* Mihály jobbágnak, az ő gazdatisztjének, elzálogosította a tordamegyei Egyházfalvában az Aranyos vizén levő malmát. Mikor ugyanis a legnagyobb gonosztevő, *Székely* György — mondja maga az aradi káptalan³⁰ — az aradi kapitányságot a legistentelenebb *Kun* Lukácsra ruházta, ez a parasztnép sokaságát összegyűjtván, az aradi monostort mindenfelől körülvette s mindenféle hadiszert és gépezetet fölállított azon monostor lerombolására és bevételére, a káptalan tagjait éhségre és szomjuságra kárhoztatta, némelyeket közülök kegyetlenül megkötözve vagy vasraverve fogságban tartott, míg végre egyességet kötvén, *Kun* Lukács kicsikarta tőlük azt a több mint háromszáz forintot, a melyet *Lukács pap*, Dénes mester aradi örkanonok és simándi főesperes megbízottja, Bakócz Tamás esztergomi érsek részére tett le a káptalanba. Így a legbűnösebb *Székely* György elől fejüket ugyan megmentették és megszaba-

²⁷ Története Csánkinál, v. 766–770. Rávonatkozó oklevelek a Teleki-Oklevéltár II. kötetében.

²⁸ 1514 november 11. A kolozsmonostori konvent levéltárából kivonta Kemény, Appendix, D/8. 184. sz. A beiktatás 1515 október 16. történt meg.

²⁹ 1517 november 16. kelt oklevele a

Telekiek marosvásárhelyi levéltárában 5095. sz. a. Teleki-Okl. II. 357–359.

³⁰ 1515 november 25. papíroson, a káptalan pecsétjének töredékével. Orsz. lt. 30.272. Közli Iványi, Tört. Tár, 1904. 237–238. Arad elfoglalásának a xvi. fejezetben említett tényét ez az oklevél bővebben földeríti.

dultak, de mivel a káptalannak nem volt miből megfizetnie azt az ötszáz forintot, attól tartott, hogy az egyháztól el kell idegenítenie némely birtokot, s hogy azt utóbb sem válthatja vissza. Ekkor azonban *Mike Mihály* a magáéból térített meg háromszáz forintot, mit a káptalan zálogösszegnek tekintett s ezt a tordamegyei malmot adta át neki.

149. A KOLOZSVÁRI MAGYAR KAPU.
(Dr. Békésy Károly festményéről.)

Kolozsvár megyében a kuruczok Kolozsvár körül gyülekeztek. Ez a város két évtized alatt most harmadszor mutatta meg, hogy együttérez a néppel. 1437—1438-ban *Nagy Antal* és kolozsvári *Mester János* fölkeltségre parasztjai elég könnyedén foglalták el, a király csapatai azonban elég bajosan vették vissza tőlük. Ennek következtében szabadságát vesztette, de pár év múlva I. Ulászló visszaadta szabad királyi városi rangját, mivel «inkább szeretett megbocsátani, mint bosszút állani.» Harmincz esztendő múlva (1467) Kolozsvárról indult ki *Vörös Benedek* és *Suky*

László mozgalma, melynek célja volt, hogy «Magyarország kiváltságait és szabadságait bármily nyelvű, sorsú és állású nemesek ellen megoltalmazza s Magyarország régi jó és boldog állapotát helyreállítsa.» Mátyás király gyorsan megjelent, szülővárosa főterén sok fölkelőt lefejeztetett s a város szabadságait elkobozta; de csakhamar megbocsátott neki s Kolozs mezővárost már hűségre jutalmául csatolta hozzá. 1514 nyarán — írta most maga II. Ulászló király,³¹ — mikor a paraszt és közrendű embe-

150. RÉGI HÓLYAGOS CSUPROK AZ ERDÉLYI N. MÚZEUM RÉGISÉGTÁRÁBAN.

rek a keresztések nevezete alatt a király és az ország ellen, az egész nemesség eltörlése végett majdnem országszerte föltámadtak, s ennek következtében igen sok és borzasztó gonoszságokat követtek el, *a parasztoknak néhány kapitánya* az erdélyi részeken fölkelvén, Kolozsvár városa közelében tábort járattak. Mikor nekik *Kalmár* András bíró a király és a szentkorona iránt tartozó hűségénél fogva a városba való belépést megtiltotta, a kapitányok azt kívánták, hogy legalább kevesedmagukkal bocsássák be őket. Így tehát a bíró és az egész tanács éretten meghány-

³¹ 1515 május 14. (Datum posonj feria secunda proxima ante festum ascensionis dominij). Kolozsvár város levéltárában fasc. P. Nro 42. Közölte Nagyajtai

Kovács István, M. Tudom. Társ. Évkönyvei, VIII. (1860.) 20–22. l. és Jakab Elek, Oklevéltár Kolozsvár történetéhez, I. 338–340.

ták-vetették a dolgot, a rablásra és rosszra törekvő népség ellen hogyan tarthatnák és biztosíthatnák a várost. Jónak látták, hogy a kapitányt csekély kísérettel csakugyan bebocsássák. Mikor azután ezek beléptek, vakmerően lázadást támasztottak s a veszedelem elől odamenekült nemeseknek javait azoktól, kiknek kezéhez letették és elhelyezték, erőszakosan kicsikarták, zsákmányul ejtették és egymás között felosztották. A bíró és a polgárok attól tartottak, hogy a köznép az egész várost felprédálja, s más jó és üdvös tekinteteből sem akartak ellenállani.

Eleintén, úgy látszik, megkísérelték az ellenállást, holott a külső várfalak — az újvár falai — még munkában voltak.³² Hagyomány szerint³³ éppen új főbíró akartak választani, s az ellenség torkában lévén, éjszaka gyűltek össze választásra, a nagytemplom czintermében. Hogy a hűvös éjszakában szét ne menjenek, a jelölt, Kalmár András, hólyagos csupokban³⁴ melegborral kedveskedett választóinak. Azontúl 360 esztendeig fennmaradt Kolozsvárt az a szokás, hogy a megválasztott főbíró a választókkal hólyagos csupokból melegbort igyék áldomásul. De az ellenállást a nép rokonszenve és a polgárok gazdasági érdeke végre is megtörte. A népnek a fölkelők iránt való jóindulata nem hiányozhatott olyan városban, a melynek tanácsülései jegyzőkönyvébe *Izsák* János nótárius négyesztendő mulva is beírta, hogy «Isten előtt nincs különbség az emberek közt; mert az Isten a királyok és a szegények atyját a földnek ugyanazon porából alkotta s mindenkinek egyenlően ad: a királynak ugyanannyit, mint a szegényeknek.»³⁵ A külvárosi földművesek tehát nem akartak harcolni azok ellen, kik ezt az igazságot hirdették.

³² Kolozsvár II. Ulászló-korabeli erődítései nek bő leírása Jakab Eleknél, Kolozsvár tört. I. 534—558. későbbi adatok egyeztetésével készült.

³³ A Magyar Polgár 1874 márczius 3. és Hon, 1874. márczius 5.

³⁴ A hólyagos csupokat a fazekas ezéh ingyen adta. Az erdélyi nemz. múzeumban I. 4698., I. 6354. és I. 6355. sz. a. őrzött XVI. századbéli hólyagos csupokat (me-

lyek közül az első kettőt az Unió-útcza 3—5. sz. házának építéskor a régi ház alapfalainak kiszedésekor egy szabálytalan fülkében találták) fényképen is bemutatjuk. A hólyagos csupok a szászlónai enyves anyagból vagy hólyagos földből készültek. (Természettud. Közl. 1911. 260.)

³⁵ Kolozsvár 1516—1668. évi tanácsjegyzőkönyve borítékának belső lapján, 1518-ból. (Kolozsvár levéltárában).

A polgárok pedig nem akartak még több kárt szenvedni. Mert a künn táborozó kuruczok nekik már a határban is «hihetetlen» nagy károkat okoztak, minthogy elhajtották több ezer forint értékű jószágaikat és igásbarmaikat. Az a 6—7 nemes azonban, a kinek családja Kolozsvárra menekült s vagyonát ott a kuruczok elkobozták, Kalmár András bírót és a polgárokat a kuruczokkal való titkos egyetértésről vádolták, s veszteségükért őket akarták felelősségre vonni.³⁶ Bizonyos, hogy a polgárok 6—7 nemes megvédése miatt nem akarták feldúlatni városukat, azért kötöttek ilyen egyességet a kuruczokkal; de bár fogadkoztak, hogy a nemesség védelmében így is károkat szenvedtek s hogy közbenjárásukkal számos nemest szabadítottak ki a parasztok fogságából, a kolozs- és középszolnokvármegyei urak mégis bizonyos joggal vethették szemükre, hogy magukviseletével módot és alkalmat adtak a kuruczoknak a vármegyéikben való portyázásokra és rablásokra s hogy minden akkori kárukot tulajdonképpen ők okozták.³⁷ Hiszen a városba beengedett kapitányok nemcsak szabadon közlekedhettek künn hagyott hadaikkal, hanem benn a városban is szabadon izgathatták a népet, mely a külvárosokban magyar lévén, amúgy is velük tartott. *Kalmár* András bírót a király utóbb mégis méltán dicsérte meg, hogy a várost megtartotta a király és a szentkorona iránt való hűségben;³⁸ mert ha az egész kurucz hadat befogadja, azt nem lehetett volna olyan gyorsan leverni, mint nemsokkal utóbb a nyílt mezőn.

Doboka vármegye sorsát elhatározta, hogy a fölkelőkkel tartó Kolozs- és Belső-Szolnok vármegyék közt feküdt. «A paraszt nemzetiség — írja a király³⁹ — egész országunkban fölkelvén, különböző gonoszságokat, rendetlenségeket és a bajoknak sokféle

³⁶ Az id. oklevél Jakabnál, I. 340.

³⁷ II. Lajos Szapolyayhoz 1516 június 12. (Feria quinta proxima ante festum beatorum Viti et Modestis martirum.) Kolozsvár levéltárában fasc. P. Nro 43. Közölte Kovács a M. Tudós Társ. Évkönyveiben, VIII. 22—23. és Jakab, Oklevelek Kolozsvár történetéhez, I. 344—345.

³⁸ 1515 május 14-iki parancsában. Jakab, Okl. I. 339.

³⁹ 1514 november 24. Orsz. lt. 26.521. (erről adta ki Iványi, Tört. Tár, 1904. 231—232.) A konventnek ezt is tartalmazó jelentése a beiktatásról 1515 november 23. Dl. 27.409. és 28.022. s Kemény, Appendix Diplomatarii Transilv. D/8., 181. sz.

más nemét követte el» s megégette, szétszaggatta, vagy másképen semmisítette meg Temeshelyi *Deésy* Jánosnak okleveleit is, a melyek a dobokai Vaskapu, Pósa, Ördögkút, Iklód, Poklostelke, Lozsád, Olnak, Budia, Hidalmás, Szentgyörgy, Csebernye és Vármező, — a kolozsi Ör és belsejszolnokmegyei Szentiván, Péntek és Girolt falvakra vonatkoztak. Mindezeket még abban az esztendőben újadományképen nyerte vissza.

151. DÉS KÖRNYÉKE.

Belső-Szolnokban a mozgalom középpontja maga Dées, a vármegye székhelye volt, mely *Nagy* János kuruczkapitányhoz csatlakozott.⁴⁰ Később a polgárok erősen mentegedőztek, hogy ezt csak kényszerüsből tették s ezért a királytól kegyelmet is nyertek.⁴¹ A nemesség zaklatásaival szemben a vajda is elrendelte,⁴² hogy a vajda ítélőszéke elé a désieket csak felebbezés után lehessen megidézni, ha t. i. saját bíráik már ítéltek ügyük-

⁴⁰ Szapolyay vajda kegyelemlevele 1514 december 15. Dées város levéltárában, 97. sz. Tört. Lapok, I. 471. Kádár, Szolnok-Doboka monographiája, III. 17., 89.

⁴¹ II. Ulászló Szapolyayhoz 1514 december 9. Dési lt. 95. sz. Tört. Lapok, I. 471.

⁴² 1514 október 16. Dési lt. 94. sz. Tört. Lapok, I. 471.

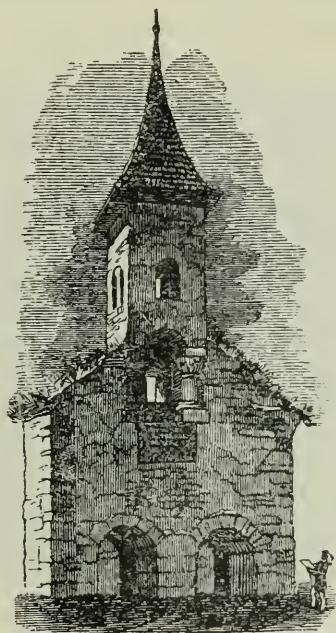
ben; utóbb azonban⁴³ a király maga is meghagyta a vajdának, hogy a parasztlázadásban való részvételük miatt a nemesek ne egyenesen a vajda, hanem előbb a város törvényszéke előtt pereljenek. Megparancsolta,⁴⁴ hogy mindazoktól, kik tőlük még ezentúl is vámot szednek, a jogtalanul elszedett dolgokat Drágffy János és a sókamarai ispánok a király számára a vajda katonaságának felhasználásával is lefoglalják.

Végre, mintha a király bűnbocsánata nem lett volna elegendő, a désieknek Szapolyay vajda is kegyelmet adott a fölkelésben való részvételük miatt, ha a károsult nemesek jogos követeléseinek eleget tesznek. Azonban vezérüknek, Nagy Jánosnak ekkor sem bocsátott meg.⁴⁵

Azok a jobbágyok, a kik sem tovább szolgálni, sem Nagy Jánossal kuruczkodni nem akartak, valamely városba menekültek, hogy ott előbb-utóbb polgárjogot nyerjenek. *Ártándy* Pál, a belső-szolnokmegyei (Dés és Bethlen közt levő) *Bálványos* vár kapitánya, nem tudta megakadályozni,

hogy a vár uradalmának jobbágyai közül sokan, a zavargások idejét használva, meg ne szökjenek. Ezeknek és a zavargások előtt is elszökötteknek visszaadatását a király utóbb⁴⁶ elsősorban Besztercze városától követelte.

Besztercze vidékén Radna bányavárosban «a legrosszabb keresztések zavargása» idején *Drágffy* János körülbelül 28 forint

152 A DÉSI ÓVÁRI TORONY.

43 1514 december 9. Dési lt. 95. sz.

44 Ugyanakkor, u. o., 96. sz. Tört. Lapok, I. 471.

45 1514 december 15. Dési lt. 97. sz. Kádár, III. 17., 89.

46 1515 januárius 4. Beszterczei levélt. 595. sz.

ára kárt szenvedett, a mit a város bírása, esküdtjei és közönsége utóbb megtérítettek neki.⁴⁷ Nagyobb veszedelem azonban nem történt. Úgy látszik, nem is itt, hanem máshol garázdálkodott az a *Viczei* varga, a kit menekülése közben a beszterczeiek fogtak el. Thuróczy alvajda nemigen tudta, mit csináljon vele. A vajda rá akarta bízni az ítéletet, de mivel a polgárok félték, hogy foglyuk útközben megugrik, az ő törvényszékük elé állította, hogy méltóan megbüntessék,⁴⁸ a mi bizonyára meg is történt.

A szászok és a székelyek csöndesen maradtak, pedig a szászok, bizonyos esetekre nézve, a királyoktól még a fegyveres ellenállás jogát is megnyerték. Pl. Mátyás király 1474 márczius 1-én Beszterczét biztosította, hogy sohasem szakítja el a magyar koronától s mint uradalmat nem adja másnak; ellenkező esetben jogukban áll, hogy fegyveresen ellenálljanak.⁴⁹ 1508 januárius 25-én és 1513 május 22-én valóban hasonló jogot nyert Brassó a neki eladott Töröcsvárra nézve, sőt II. Ulászló még a szászok székeinek is meghagyta, hogy az ellenállásban Brassót hűtlenség büntetésének terhe alatt fegyveresen támogassák.⁵⁰ Most a Székelyföld másik végén valóban Brassó városára hárult az a nehéz föladat, hogy saját székely jobbágysai közt, a *töröcsvári* uradalomban, a nyugalmat biztosítsa. Az idetartozó falvak (villae servientes): Bácsfal, Türkös, Csernátfal, Hosszúfal, Zajzon, Tatrang, Pürkerecz, Apácza és Krizba lakosai, a mint a várnagyok⁵¹ számadásaiból kiderül,⁵² meglehetősen meg voltak terhelve s így szívesen fogadtak minden mozgalmat, mely terheiken könnyíthetett. Különbben is királyi határőrök voltak, a kik kevéssel azelőtt (1500—1508) a zálogba vetett uradalommal együtt kerültek a brassói polgárok szolgálatába. A városnak magának is sokat

47 Somkúti Butján János és Tamási Tódor nyugtatványa 1515 márcz. 5. U. o. 599. sz.

48 Szapolyay Thuróczyhoz. Lippa, 1515 februárius 18. U. o. 598. sz. (Mind a három dr. Auner Mihály szíves közlése).

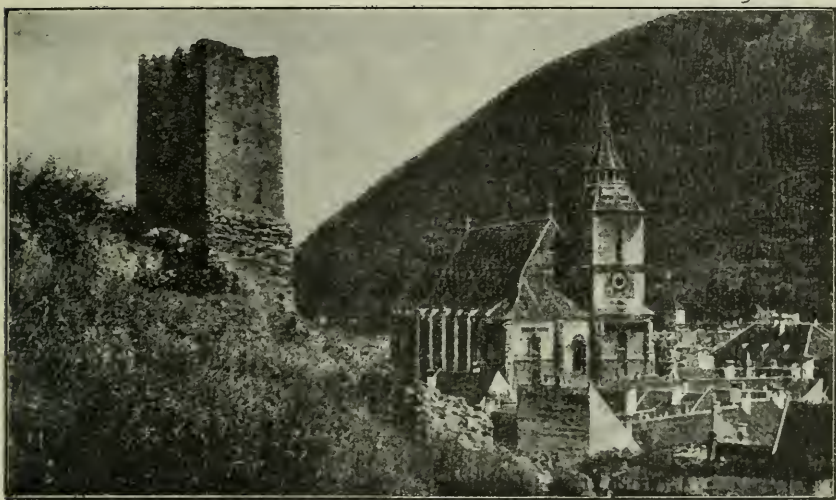
49 Besztercze levéltára. Berger, Urkunden-Regesten, 266. sz. Löher, Archivalische Zeitschrift, XII, 87.

50 Teutsch, Gesch. der Siebenb. Sachsen. 3. kiadás. I. 145—6.

51 1504—1513. Funifex (Kötélgyártó?) Máté és 1509—1523. Wyroch vagy Wyroch Kelemen.

52 Az 1504—1513. évekből Quellen zur Geschichte Kronstadts. I. 82—201. (Többévi számadás.)

kellett fizetnie a királyi kincstárba; pl. 1514 márczius 17-én abból a taksából, melyet 27.000 forint erejéig *Bornemisza* János vetett ki az összes szász városokra, Brassó egymaga 2220, december 15-én pedig 1657, összesen tehát 3877 forintot szedett be, miközben 48 forint hamispénzt is kapott.⁵³ Időközben pedig a városnak, a vajda parancsára, zsoldosokat is kellett fogadnia, hogy azokat Dósa György kuruczai ellen küldjék.⁵⁴ Erre a célra a város minden lakosát fejenként 25 asperrel adóztatták meg, úgy

153. A BRASSÓI FEKETE TEMPLOM.

hogy a város négy negyede július 2-án 869 forint 33 asperrel, július 20-án pedig 398 forint 16 asperrel számolt el s ki is fizetett a lovas zsoldosoknak 444, a gyalogosoknak pedig 191 forintot és 49 aspert. A brassai csapat kapitányai ebben az időben Czeres Lukács és Flescher Lőrincz voltak.⁵⁵ *Schürmer* János bíró azonban, a ki tavasszal ajándékokkal járt Budán,⁵⁶ nagyon meg volt akadva a töröcsvári székelyekkel, mert sem fölkelni nem akartak a kuruczok ellen, sem pedig a szokásos taksákat nem akarták

⁵³ U. o. I. 201., 202. I. Városnegyedenként kitéüntetve.

⁵⁴ Pro stipendariis conducendis contra cruciferos.

⁵⁵ U. o. I. 201., 203., 204.

⁵⁶ U. o. 204.

megadni a városnak. A köznép magában Brassó városában és a Barczaságban is lázongott, minek következtében a töröcsvári uradalom lakosai még jobban nekibátorodtak. A király, a kihez a város e miatt panaszszal fordult, kijelentette, hogy ő ugyan, egyéb dolgai miatt, ezzel az ügygyel nem foglalkozik, de felhatalmazta a várost, hogy ha *parasztjai* közt pártoskodás, lázadás, vagy bármiféle zavargás keletkeznék, zabolázzák és fékezzék meg őket úgy, a hogy tudják. Később⁵⁷ egyúttal meg is hagyta Szapolyay vajdának, hogy a töröcsvári parasztokat, a kiket Brassó város hatósága alá vetett, minden teher elviselésére és közfizetések teljesítésére szorítsa, a taksát és illetékeket velük a maga idejében megadassa s rázorítsa őket, hogy minden pártoskodástól, lázadástól és zavargástól tartózkodjanak, mert semmiképen sem engedi meg, hogy elsősorban a királynak, másodsorban pedig a városnak így ellene szegüljenek. Mivel azonban viszont a töröcsváriak is panaszkodtak, hogy a brassaiak velök szemben sok igazságtalanságot követnek el, kiváltságaik és szabadságaik ellenére tőlük szokatlan terheket követelnek s őket elnyomják, a király meghagyta,⁵⁸ hogy a töröcsváriak a legközelebbi országgyűlésen mutassák be okirataikat s a brassaiak is jelenjenek meg a király előtt, hogy ebben az ügyben döntení lehessen. Kétségtelen, hogy a brassaiak nem követelhettek tőlük a szabad polgárookra nézve is kötelező közadózáson, taksán és katonászkodáson kívül egyebet; s 1514-ben a töröcsváriak csakis ezeket tagadták meg, nem a robotot, mert hiszen nem mint parasztok és úrbéresek kerültek Brassó városához. Nincs is egyetlenegy oklevél sem, mely a töröcsváriakat paraszt úrbéreseknek mondaná.⁵⁹ Mégis reájok lehetett először alkalmazni, a mit a szászok-

⁵⁷ Datum Posony feria tertia proxima ante festum sacratissimi corporis Christi anno eiusdem millesimo quingentesimo decimo quinto. (1515 június 5.). Brassai levéltár, Consignatio privilegiorum Nro 709. Eredetije papiroson, alján papirossal fedett viaszpecséttel. Dr. Csutak Vilmos szíves közlése. (Régi jelzés Nro 319.).

⁵⁸ Datum in oppido nostro Kewy. Feria tertia proxima post festum beati Egidij abbatis, anno domini millesimo quingentesimo quinto decimo (1515 szeptember 4.). Ép, piros pecséttel, Nro 320. U. o.

⁵⁹ Az ellenkezőt vitatja «A hajdani töröcsvári uradalom jogi állapotjához» címmel Brassóban 1871-ben megjelent röpirat,

nak egy xvi. századbeli latin költője, Schaesius, a székelyek 1562 évi lázadása alkalmából írt:⁶⁰

«Ők a nemességnek s a királynak nem fizetének
Semmi adót; tőlük csakis azt követelte a törvény,
Hogy mikor ellenség tör a honra, ne várjanak intést :
Fegyverkezzenek és ingyen szolgáljanak akkor.
Most a király ellen föllázadván a dühös nép,
Engedelem nélkül ragadott fegyvert zavarogva —
S ezt örökös jobbágyi dologra szorítva siratja.»

A forrongó töröcsváriak sorában többen viselték a Székely nevet; így András, Gáspár, György, János, Márton, Máté, Mihály, Simon és Tamás;⁶¹ de nem lehet megállapítani, hogy rokonságban állottak azzal a Székely Györggyel, a ki ellen Szapolyay János most Erdély egész erejével megindult.

XXIX. A TEMESVÁRI CSATA.

DÓSA GYÖRGY bízott a maga ügyében; hiszen a temesvári ostrom-munkálatok jól folytak s mindenfelől kedvező híreket hallott. Sokszor küldött portyázó hadakat a környékre, de ő maga nem távozott Temesvár alól, melynek bevétele nemcsak téli szállását, hanem fölkelése sikerét is biztosíthatta. Hiszen Csanád, Nagylak, Csála, Arad, Világos, Solymos, Lippa, Becse, Becskerek vára máris kezében volt s így a Temesköz legnagyobb részét kurucz területnek tarthatta. Hadai folyton jártak-keltek ezen a földön, de ő maga az ostromzárlatnál maradt. A tábori élet unalmát lakomákkal s a közellevő erdőkből vadászattal űzte el. Táncz, tréfa, borozás felejtette a kuruczokkal a sok sánczásás, folyószabályozás és a mindennapi csetepaték

de ennek állításait visszaveri Pávai Vajna Elek czáfolata (Kolozsvár, 1871., különösen a 26—28. lapon) és Pávai V. Elek levele a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a brassóvidéki tízfalusi magyarság ügyében. (Brassó, 1874. Melléklet a «Nemere» 8. számához).

⁶⁰ Ruinae Pannonicae. I. 349—355. vers. Kiadta Eder, Scriptores Rerum Transilv. I. 22—23. l. Művének Miles-féle betoldásos másolatáról Szekfű a M. Könyvszemlében, 1906. 321—334. l.

⁶¹ Quellen zur Gesch. Kronstadts. I. (Az elszórt adatok az index szerint).

fáradalmait; ¹ ellenben az ostrom második hónapjának kezdetén a várbeliek már éhséget, szükséget szenvedtek. ² Az élelem annyira fogytán volt, hogy a helyőrség lóhússal kezdett táplálkozni ³ s némelyek a vár feladásáról gondolkoztak.

Az «achillesi» Báthory egymaga tartotta bennük a lelket. A keresztesháború legrégibb poétája ⁴ egész beszédet ad a szájába. «Mindenesetre várjatok még egy kicsit — mondotta volna. — Tűrjük a balsorsot, a végzetek terhét erős kebellemel. Az Isten haragja nem szűnik meg asszonyos panaszkodásra. A hajósok nem sopánkodással segítenek a léket kapott hajón, a hajótöröttek nem hiábavaló kiabálással vergődnek ki a bajból. Kéz- és lábmal kell most dolgozni; teljes erővel kell munkálkodni a közjéért. A ki segíteni akar, lapátolja ki a vizet a süllyedő hajóból, szél ellenében húzza össze vitorláját, igyekezzék révbe jutni s engedelmeskedjék a parancsnoknak.» A mellett azonban szemrehányó levelet írt Budára is, és keserű, éles szavakkal dorgálta meg «a gyalázatos nemességet», a melyért kétszer bukott el, háromszor kapott sebeket; havazást (?), vihart, tüzet, szelet viselt el miatta s most a halál torkába jutott. Hát ez a hála? Az urak mindezt így viszonzozzák? Az ellenségtől és a vár falaitól bezárva, éhség és szomjúság miatt halálos felelemmel számítgatják, kegyetlen halállal mely órában pusztúlnak el. Nyolcz nap alatt végük lehet. De a nemesek elpuhultak, restek, lusták, a kik álomba, fényűzésbe, kevélységbe, pompába merülnek el. Megrontotta őket a fősévénység, irígység, nagyravágyás, egyenetlenség. Mindig mástól várják a segítséget. Az ellenség ömiattuk ugyan tönkretethetné az ország minden dicsőségét. Egyik a másik

¹ Taurinus a 168. lapon (401—426. v.) ezt és Dósa vadászalmát élénken írja le.

² Taurinus szerint (166. l. 356—357. v.) kétszer télt meg a hold, kétszer fogyott el. Szerémi (Emlékiratai, 63. l.) szerint Dósa megszállván Temesvárt, bezárta oda Báthoryékát és két hónapig ostromolta őt, t. i. Szent Lőrincz ünnepétől (augusztus 10.) Szent Mihály arkangyal ünnepéig (szeptember 29.). De ezeket a szavakat valaki

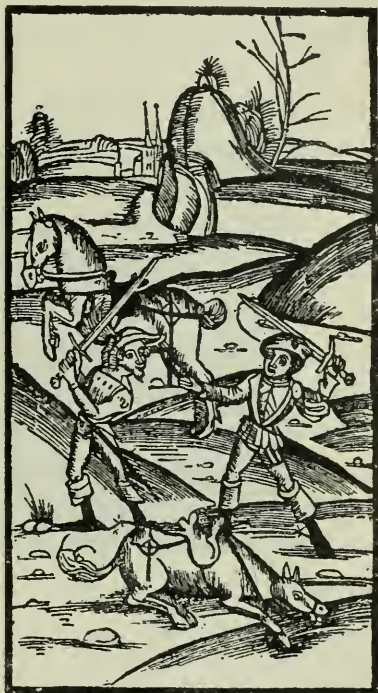
az eredeti codexben kitérülte. Istváni szerint június 15-én kezdődött az ostrom s egy forró júliusi napon volt a döntő csata. Verancsics szerint (II. 10.) «Székely György mind az egész nyáron vitatá az Temesvárt». Látni fogjuk, hogy az ostrom nem tartott ilyen sokáig.

³ Szerémi, 63. lam non habebant victum et equinas carnes jam solebant comedere.

⁴ Taurinus, 166—167. l. IV. 361—400. v.

ellen fordul, mintha az északi szél északi széllel, a délkeleti a délkeletivel küzdene; s mintha a bűnön bűn, az erényen erény segítene. Hát ha már vele s a körülötte levő urakkal nem törődnek, essék meg a szívük legalább a váron, a haza becsületén, ha — ugyan van még becsülete a hazának; s mentsek meg mind a kettőt a parasztok tüzétől. A fellobbanó lángot kevés vízzel is elolthatják. Elég volt már az alvás, a dőreség. Küldjenek valahára segítséget, de ne olyan későn, hogy az égbenyúló várat az ellenség bevegye s mély árkaikat a nemesek vérével töltsse be.

A Temesvárt ostromló kurucok hogyan gondolkozhattak az urakról, ha ezeknek poétája hihetőnek tartotta, hogy Báthory így gondolkozott róluk? Mivel a királytól melléje rendelt dandárok nem érkeztek meg, vagy csekély számban csatlakoztak hozzá, mindenesetre megsürgette Báthory a segítséget, a vár fölmentését; s ennek következése lehetett, hogy június 27-ikén a király még a polgárokat is fegyverbe szőlította a parasztok ellen.⁵ Sőt Báthory arra is elszánta magát, hogy a király új főkapitányához, *Szapolyay* János erdélyi vajdához forduljon segítségért. Nem kis önmegtágadásába kerülhetett; mert egymásnak személyes ellenségei voltak s ez ellenségeskedést — melynek eredeti okát különben nem ismerjük — még apaiktól örökölték.⁶

154. PÁRVIADAL A XVI. SZÁZADBAN.

⁵ Kaprinay-kéziratok, xi. kötet, 54. sz., 55. és 57—59. l.

⁶ Az okokat Brutus az I. kötet 363—

364. lapjain igyekszik csoportosítani. Főleg az ezen időben oly gyakori oligarchiai vetélkedés tette őket ellenségekké.

Szapolyayt most a viszályok feledésére buzdította s a vajdát — «a maga nemeseivel s nemteleneivel együtt a mindenható Istennek és szülőanyjának nagy szerelmére kérte, hogy őt és hozzátartozóit szabadítsa meg az oroszlán torkából. Mert különben kétségbeesnének, hogy ily szörnyű halált kell halniok.»⁷ Sőt, elterjedt hit szerint, ezúttal ígéretet is tett volna János vajdának, hogy ha Ulászló és fia meghal, a királyválasztásnál reászavaz.⁸

Mindamellett, hogy az erdélyi események is lekötötték, Szapolyay megfelelt a várakozásnak. A kuruczok kolozsvári és kolozsdobokamegyei lázadását másodrangúnak tekintvén, gondoskodását teljesen a forradalom délmagyarországi főerejének elnyomására fordította. Politikai multját tagadta volna meg s elzárja ekként jövőendő emelkedésének az útját, ha nem segít a megszorult nemességen, a mely szabadulását egyedül tőle várta. Hiszen máris szemére lobbantatták, hogy csak a végső szükség pillanatában gondolt a nemességre, a mely pedig tőle remélte a nemzeti királyság helyreállítását; és bizonyosan sokan rosszal-ták, hogy megerősödni s nagyra nőni engedte a forradalmat.

Most, a mikor végre elhatározta magát, saját költségén szerelte föl hadseregét; de előbb biztosítékot szerzett az iránt, hogy pénzét az ország visszatéríti. Az országgyűlés a hadipénzekből, vagyis a csapatok fentartása végett beszedendő adóból utóbb minden forint után húsz dénárt csakugyan a vajda számára kötött le.⁹

Szapolyay június 27-én még Gyulafehérvárott volt;¹⁰ július elején¹¹ «látván, hogy az ország s a nemesi szabadság akkora

⁷ Istvánfi, 45. Szerémi, 63. Tubero, 333. Brutus, I. 363.

⁸ Szerémi, 63. Hasonlót mond Heltaí is (Hist. 205. levél): Aszt ígérék neki, Czac hogy ne hadna oeket, Laszló Király halála vtán mindiárt Királyá akarnác oetet toenni: Es meg eskueuenee neki, maga (t. i. noha) Láios, Lászlo Királynac á fia, immár ez világon vala.» Székely István is hasonlót ír a maga magyar krónikájában. (Toldy kiadása, 59. hasáb).

⁹ 1514: I. t.-cz. 3—4. §§.

¹⁰ Berger, Regesten, 92—93. l., 586. sz. Ez az adat egymaga is hihetlenné teszi azt az adatot (Bécsi udv. kt. 14.537. sz. kézirat. Tört. Tár, 1905. 275.), hogy a temesvári csata Szent Péter és Pál ünnepén, június 29-én történt volna. Ezt az időpontot az apostolok osztlásával (Divisio apostolorum, Tag der heiligen Zwelfpottentaylung) téveszthette össze.

¹¹ Szerémi szerint (64. l.) öt nap alatt ért Temesvárra. Mivel a csata júl. 15-én történt, Szapolyay július 10. táján indult volna el.

veszedelemben forog s megindulván a nemesek legvadabb meggyilkolásán, Erdélyországban nagy sereget gyűjtött és sietve ment a parasztok ellen»;¹² s «nem késlekedve, elegendő sereggel és ágyúkkal előnyomult». ¹³ A többi vezérnek megparancsolta, hogy a Vaskapunál, ott egyesüljenek vele, hol — Erdély határán — Hunyadi János valaha megsemmisítette a törökök roppant seregét.¹⁴ Az ennek emlékére Zajkányban emelt vasoszlop tehát

153. TEMESVÁRNAK A GYÁRVÁROSRA NÉZŐ EGYKORI KAPUJA.

azt az irányt is megjelöli, a melyet a Sztrigy völgyén fölfelé haladó vajda a Bisztra-Temes-Béga völgyén leereszkedve követte, hogy Temesvárt fölszabadítsa. Várday Ferencz erdélyi vajda dandára s általában a nemesség: Pathócsy Péter, Bánffy Jakab stb., most már a határozott föllépést látva, nagy buzgósággal és lelkesedéssel ¹⁵ követte, míg Thornallyay János, Barlabássy Lénárt, Bánffy János, Drágffy János otthon maradtak Erdélyben, házőrőknek.

Egy forró júliusi napon,¹⁶ július 15-én, szombaton, az apos-

¹² Tört. Tár, 1905. 275.

¹³ Istvánfi, 45.

¹⁴ Istvánfi, u. o.

¹⁵ Oly nagy készséggel és buzgalom-

mal, — írja Istvánfi u. o., — hogy úgy látszott, senki sem marad otthon.

¹⁶ Istvánfi, 45., a ki az ütközet történetének fő forrása.

tolok oszlásának napján,¹⁷ Szapolyay hada erős menetek után,¹⁸ a kurucz tábor közelébe érkezett. Mielőtt Dósa vitézei észrevették volna,¹⁹ teljes csatarendbe állította embereit, a kiket idáig talán az erdő rejtett el. Azután dobszóval és trombitaharsogás közt vonult ellenük az ulicsi mezőre.²⁰

A nép hite szerint azonban²¹ más volt a meglepetésnek²² oka, nem az észrevétlenül való közeledés.

János vajda ugyanis levelet írt *Dósa* Györgynek,²³ hogy sohase aggódjék, mert ő is vele tart.

«Íme — biztatta volna *Dósa* a maga kereszteseit — a vajda úr is pártunkra áll: itt van hit alatt írt levele, hogy ne féljünk.»

«Nagyságos uram — szóltak fejcsóválva a keresztetek — ne higyjünk neki, mert asszonyos ember.»²⁴

A mint a vajda Erdélyből való kiindulása után ötödnapra megérkezett Temesvár alá,²⁵ a kuruczok előtt, kik szegény jobbágyok voltak, azonnal kihirdette, hogy vagy vele jöjjenek a haza megvédésére, vagy pedig szép csendesen menjenek haza gyermekeikhez és gyűjtsenek télire való eleséget.²⁶ A keresztetek közt

¹⁷ Ulászló királynak júl. 24-én Miksa császárhoz intézett levele szerint «Georgius ille Zekel, author huius seditionis, in festo divisionis Apostolorum proxime preterito... captus est ... et ... tota illa rusticorum turba sub Themeswar absque sanguinis effusione dissipata est et tumultus sedata». (Tört. Tár, 1891., 338.) Az egykorú Auffirur (6. l.) szintén ekkorra: Tag der heiligen Zwelfpottentaylung teszi Zeckel Jörg elfogatását.

¹⁸ Tubero (333. l.) «magnis itineribus». Szerémi (64. l.) szerint 5 nap alatt. A Stauromachia szerint (170. l., 37–8. v.) «a trombita már a negyedik' órváltást jelezte, midőn Sz. táborra Temesvár alá ért». Brutus (I. 364.) szerint éjjel-nappal jött.

¹⁹ Brutus, I. 364.

²⁰ U. o. I. 365. szerint Sz. a lovasságot küldte előre kémkedni s jó táborhely választása végett. Harczra kellett csalogatnia Dósát. Jovius szerint (91. l.) Dósa kémek által értesült Sz. jöttéről. Az előrsi szolgálatot tehát nem hanyagolta el.

²¹ Szerémi, 64.

²² Mint láttuk s még érinteni fogjuk, Szapolyay nem lepte meg Dósát.

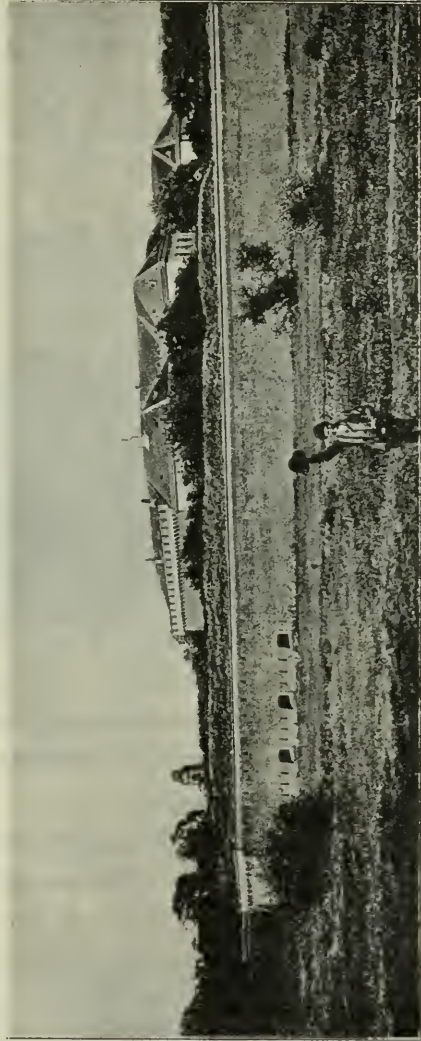
²³ «Et in literis datum scribebant ad sedecimum diem.» Szerémi, 64.

²⁴ «Quia chanderia est, hoc est effeminatus homo est.» U. o. Máshol Katalin vajdának nevezi. Érdekes volna e szó alkalmazásának okát közelebbről ismerni.

²⁵ A bécsi udv. kt. 14.527. sz. kézírata. (Tört. Tár, 1905. 275.) Szerémi, 64.

²⁶ Daniele Barbaro egykorú tudósítása szerint is (Storia Veneziana, Archivio Storico Italiano, VIII., 1055. l.) «a vajda általános felhívást bocsátott ki, melynek értelmében azok a keresztetek, a kik Giorgio Sechelt odahagyják s visszatérnek László király hűségére, kegyelmet kapnak minden elkövetett bűnükért. S azért, hogy elkerülje a halált, utolsó kísérletre határozta el magát s dühös támadást intézett az erdélyi nemesk ellen». Meglepetésről tehát ez az egykorú sem tud, sőt szerinte a támadást is Dósa kezdte, mikor a vajda szavainak hatását látta.

volt egy *Nagy Radoszláv* (Razaw) nevű rácz katona, a ki a vajdához húzott. Ez párbajra hitta ki Székely Györgyöt; a ki látván a hitetlen ráczot, rögtön megparancsolta, hogy lovat hozzanak — volt neki már hetvenkettő — és lándzsáját villogtatva kezében, nekirugaszkodott Radoszlávnak (Radozaw). Mindjárt az első összecsapásnál földre lökte és levágta a fejét. A mikor ezt látta a kuruczok csapata, Jézust kiáltott, mert már a vajda ellen szeretett volna menni. Mikor már így föllekedtek, azt mondta nekik Székely György: «No katonák, semmitől se féljete, én előbb elmegyek, kikémlelem a vajda seregét, mivel értek a cselhez a hadakozásban és annak elkerülésében.» A vajda akkor újból kikiáltatta, hogy hitere mondja, egy kurucz se féljen, hanem álljon hozzá s ennek jeléül fővege mellé zöld levelet vagy ágat tűzön. Miközben György a vajda seregét kémlelte, megismerték a vajda emberei,

156. RÉSZLET TEMESVÁR RÉGI VÁRFALÁRÓL.

mert lóháton mindig egymaga járt kémkedni. Mindjárt utána vágattak jó futó lovakkal. Mikor egy *Petrovics* Péter nevű odaért, lándzsájával földre terítette Györgyöt, de nem ejtett

rajta halálos sebet. Mézes-mázás szavakkal hitegette: «Ne félj, kedves György testvérem, János vajda kegyelmes; szavamra mondom, nincs mitől tartanod.» És békességesen Szepesi Jánoshoz vezette. A mikor György már kegyelmet nyert János vajdától, nagyon erősítette, hogy maradjon csendesen, semmi baja sem lesz. Most azután, hogy vezérüket elfogták, a kuruczok közül azok, kiknek gyors lovaik voltak, futottak, a hogy futhattak; a gyalogkatonák azonban összeálltak a vajda ellen, hogy ökölviadalra keljenek vele. A mit János vajda látván, hogy teljesen szívükre beszéljen, újra és harmadszor is kihirdette és hitére fogadta, hogy mindenki hazamehet télire való eleséget gyűjteni. Mikor ennek hitelt adtak, a nemesek a szegényeket karddal kaszabolni kézdtek; sokat levágtak, sokat pedig elevenen vittek a vajda elé. Györgyöt keményen megvasalva tartották, s már a Temesvárbán levők is kirohantak a várból a többi kuruczra és közülük sokat levágtak.²⁷

Ez a népies előadás, mely Szapolyaynak a parasztok iránt való jóindulatát akarná kitüntetni, legalább annyiban fontos, hogy czáfolja azokat az írókat,²⁸ kik szerint *Dósa* György a bőven élvezett lakoma közben²⁹ lepetvén meg, részeg fővel kezdte meg a csatát. Sőt ellenkezőleg annyira józan volt, hogy szokása szerint állítólag most is saját maga akarta kikémleni az ellenséges táborn,³⁰ miből viszont az következne, hogy a támadás nem történt meglepetésszerűen.

S valóban feltűnő is volna, hogy egy «részeg» vezér «tudatlan» parasztokat oly gyorsan és oly jól állítson csatarendbe,

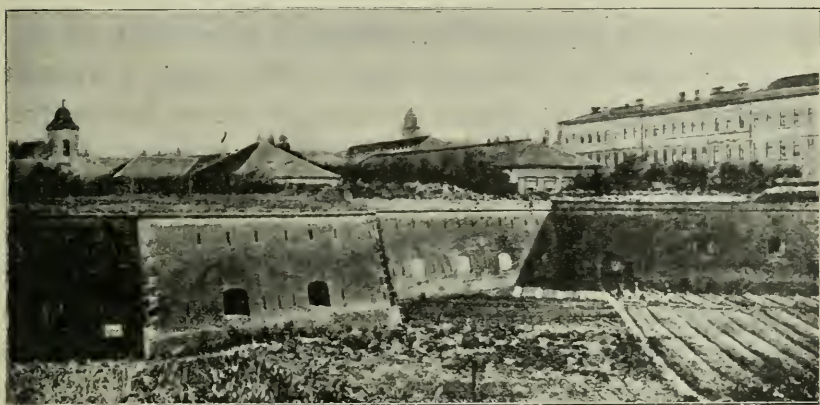
²⁷ Szerémi, 64–66.

²⁸ Istvánfi, 45. Hasonlót mond különben Taurinus is (170–1. l. 40–63. v.): «A hol a füves mezőnek tágas rónája látható, a pórnép elbágyadt a bő lakomától, s még nem sejtván a jövőt, a vad táncztól pihen... A borozás közepette hallatszik a lovasok dühörgése ... A bor uralma alatt őrizetlen táborba lép...» stb. Mindez egyszerűen azt tanúsítja, hogy a támadás déln, ebéd közben történt.

²⁹ « — — a sátor ölen a szokott fényt sardanapáli múlatozással vágyakozott élveznie ismét. És a miképen fújja a nótát a faragatlan durva dudás, — akkép veri össze bokáit, a népnek módja szerint tánczolva a csárdást; majd lakomához készül, — a tánczra, zenére megint jelt ad, ezalatt a nagyszerűen terített asztal mellé telepedvén.» (Stauromachia. iv. é. 429–434. v., 168–9. l.).

³⁰ Szerémi, 65. l.

mint ezt *Dósa* tette.³¹ Népe ugyan «remegve» jelentette neki, hogy közelében áll az ellenség lovassága; de éppenséggel nem rémült meg s lóra pattanva, nyugodtan kezdett rendelkezni.³² Maga Ulászló király bizonyítja ezt, mikor elbeszéli,³³ hogy a mint Székely György a vajda megérkezéséről értesült, talán meg is feledkezett Szokolyi kivégzéséről, hanem a maga védelmére gondolva, népét az ütközetre kezdte előkészíteni. Testvére, *Dósa Gergely* alvezér, szintén mindent elkövetett, hogy a kellően még

157. A TEMESVÁRI RÉGI VÁR MARADVÁNYAI.

nem rendezett³⁴ sereget jól fölállítsák. *Mészáros* Lőrincz tüzes szavakkal lelkesítette a harczvagyttól amúgy is égő kereszteteket. «Ez a nap, ez a harcz lesz az, mely nekik és utódaiknak nagy dicsőségére fog válni, ha bátran és győzedelmesen küzdenek; de ha elkorcsosodva a gyalázatos félelemnek adnak helyet és megfutamodnak, úgy száműzetés, nyomor, bilincs, bitófa s oly büntetés vár reájok, mi a halálnál is rosszabb.»³⁵

³¹ Brutus (I. 365.) e csata leírásában Dósát ugyan vitéznek, de hadvezéri tehetségeikkel nem bírónak mondja: talán csak azért, hogy a 366. lapon annál inkább kiemelhesse Szapolyayt. Pedig a mit a 360. lapon *Dósa* szervezőképességéről elbeszél, nem igazolja ezt a kicsinylést.

³² *Tubero*, 333. Istvánfi is (45. l.) elismeri, hogy *Dósa* «nem ijedt meg, hanem

gyorsan jelt adott a harczra, a gyalogok s lovasok sorait rendezé, végezvén a vezéri kötelességeket, — teszi hozzá — a meny nyire azt mámoros állapota engedte.»

³³ *Declaratio innocentiae*. A prém. rend jászóvári könyvtárában Oláh Miklós formulás könyve. Kézirat, 78. sz., 68a. lap.

³⁴ *Tubero*, 333.

³⁵ Istvánfi, 45.

Dósa ³⁶ maga is buzdította népét:

«Íme — úgymond ³⁷ — itt van az alkalom, melyet annyiszor óhajtottak, hogy megátalkodott ellenségeiket meglakoltassák. Itt az idő, hogy hozzátartozóik szabadságáért küzdjenek; és az a merészség, melyet idáig sátraikban a nemesek elnyomása végett tartott sok és hangzatos beszédben tanusítottak, ne maradjon szófia-beszéd, hanem valósúljon meg itt a csatatéren. Különb *egyformák ellenségeikkel s ugyanazon eredetűek*; erejükre nézve pedig felül is múlják azokat. A nemesek legfőbb fegyvere a cím és rang, melyet annyira felhánytorgatnak. A férfiaknak azonban meg kell vetniök az asszonyosokat, az erőseknek a puhákat, gyávákat, a sors kegyeltjeit, a nemesség hiú nevével kérkedőket. Itt az idő, hogy a hazáért, feleségeikért és gyermekeikért az annyiszor óhajtott küzdelem terére lépjenek. Ha azoknak könnyeire, sóhajaira és könnyörgéseire visszagondolnak, alig lehet kételkedni, hogy jövőre erőtelen lesz minden fegyver, melylyel az egyedül erényeiknek erejével támadók ellen a bűnösök védik magukat. Menjenek hát Isten nevében: küzdjék ki övéiknek a szabadságát azok elnyomói ellen. Álljanak boszút a haza sanyargatóin; harcoljanak a legigazságosabb ügyért, a törvényekért, a hazai intézményekért a legembertelenebb és legerőszakosabb ellenséggel szemben.»

Dósa úgy állította föl körülbelül 40.000 főnyi seregét, hogy ő maga a közepet, öcscse, *Gergely*, a jobb-, *Lőrincz* pedig a balszárnyat vezette.³⁸

Szapolyay viszont az ártatlanul kivégzett uraknak szomorú sorsára figyelmeztette vitézeit s arra, hogy most már elérkezett a boszúállás pillanata. Kegyetlenül büntessék meg Dósát és parasztjait, kik a nemességet kiírtani, Magyarországot a maguk részére lefoglalni akarták, a törvényt megvetették s Istennek és embernek ellenségei lettek. Azok úgy sem küzdhetnek nyugodt lelkiismerettel s így azonnal megfutnak.³⁹

³⁶ Jovius (91. levél) szerint egy gyűlésben, Dósa beszédét Brutus ő utána bővítette ki.

³⁷ Brutus, I. 370.

³⁸ Istvánfi, 45.

³⁹ Istvánfi, 45. és Jovius 91. levél.

Seregét hosszú vonalban állította fel, hogy a középen és a szárnyakon egyszerre támadhasson. Ő maga a palotásokkal, székelyekkel s végvidéki lovasokkal a középen maradt, maga mellett alkalmazván a vitéz *Petrovics* Pétert;⁴⁰ a jobbszárnyat Lindvai *Bánffy* Jakabra bízta,⁴¹ a balt pedig, hol kipróbált katonái álltak, *Kismarjay* Lukácsra.⁴² A két sereg — mondja maga a király⁴³ — egyideig csatarendben várta, melyik támad előbb. A várakozás elég hosszas lehetett, mert a Becsénél elfogott *Szokolyi* Jánosnak volt annyi ideje, hogy még az összeütközés előtt átszökjék Dósa táborából a Szapolyayéba. Mindjárt azután azonban a vajda villámgyorsasággal támadt a fölkelőkre.⁴⁴

A kitört harcz, mely mindkét részről sok őseredeti magyar felfogást tanúsított, a legnagyobb elkeseredéssel és sokáig kétesen folyt.⁴⁵ A parasztok sokkal kitartóbbaknak mutatkoztak, mint várni lehetett. A küzdelem sorsa a középen dőlt el.

A jobban fegyverzett és gyakorlottabb palotásokról, a székely könnyű lovasokról eleintén az a hír szárnyalt, hogy a kuruczokhoz csatlakoznak.⁴⁶ Ők azonban a lovas végvidékiekkel együtt oly erővel támadtak, hogy, bár működésüket Báthory a várból egyidejűleg való kitöréssel nem támogatta,⁴⁷ a keresztieseknek csapatai mind nagyobb veszteségeket szenvedtek s lassankint engedni és hátrálni kezdtek.⁴⁸

Különösen kitűnt ez alkalommal egy székely csapat parancsnoka, *Andráshy Márton*,⁴⁹ továbbá *Bruz* Mátyás, a ki paraszt volt idáig. «Fuimus» hirdette a kivont kardú griff, a melyet ezért kapott czímerébe.⁵⁰

⁴⁰ Tubero, 333. l.

⁴¹ Istvánfi, id. h. V. ö. Fessler, v. 913. Szalay, III. 487. Horváth (Tud. Tár), 227. l. stb. Kerékgyártó (Magyarok Életrajzai, I. 249—250.) jól czáfolja Wagnert (Collectanea, I. 18—19.), ki Jakabot Bánffy Jánossal téveszti össze.

⁴² Istvánfi, 45.

⁴³ Jászói kézirat, 78. sz., 68a. lap.

⁴⁴ A bécsi udv. kt. 14.527. sz. kézírata. Tört. Tár, 1905. 275.

⁴⁵ Bartholinus, D₃ levél, 5—7. sor. Sze-

rinte a királyiak vezére «Joannes Jazygus» erdélyi fejedelem volt.

⁴⁶ Szerémi, 64.

⁴⁷ Istvánfi, 45.

⁴⁸ Brutus szerint (I. 367.) Szapolyaynak kémlelés végett kiküldött lovasságát látván, azt hitték, maga a deréksereg jön s azonnal megszaladásról gondolkodtak.

⁴⁹ Bárány, Temesv. Eml. I. 26. Kerékgyártó, Magy. Életr. I. 41.

⁵⁰ Utóbbi ezért 1514 december 6-án Ulászlótól nemeslevelet s Lugoson telket

Hiába akarta *Dósa* György megállítani a futókat;⁵¹ hiában járt elül jó példával, *egy csapással két vaspánczélost sujtván agyon.*⁵² A vajda rokona, a katonai pályájának még csak kezdetén álló *Petrovics* Péter észrevevén *Dósát*, sebes vágatva tört feléje. Ismerte a vajda parancsát, hogy *Dósa* életét kímélni kell.⁵³ Lándzsájával a vérttel⁵⁴ kellően nem fedezett oldalát mégis megszúrta.⁵⁵ Mások szerint⁵⁶ a lándzsa hegye czombjába furódván, az a csat, mely mellvértjét czombjához erősítette, maga is annyira megtágult, hogy a ló is sebet kapott s megugrott. *Dósa* félholtan fordult le lováról és foglyúl esett.⁵⁷ Csaknem egyidejűleg került fogságba a jobbszárny vezére, *Dósa* Gergely is.

A fő nélkül maradt sereg, természetesen, hamar megzavarodott.

Hagyomány szerint⁵⁸ azonban egyelőre csak a könnyű lovaság szaladt meg, a gyalogok pedig helyt állottak és új küzdelemre készültek. A vajda — állítólag — a harc hevében is

és udvarházat kapott. Kővári: Erdély nev. Családai, 56. Tört. és Rég. Értesítő, 1876. 31. l. Pesty, Krassó várm. tört. II., 318. Nagy Iván, II. 243.

⁵¹ «Gyáva, gyalázatos és lelketlen szolgál, pocskénp: Nem szégyelled-e tenfejedelmet így odahagyni? — Székely, a mint látá, hogy a nép gyáván eliramlék, szörnyű jövendőjét sejtette azonnal a szíve. ... De remegni hogy áttalt: Areza reményt színlelt s búját keblébe temette.» (Taurinus, 171. I. 78—84. v.).

⁵² U. o. 171. l. 89. v. Barbaro is mondja (Archivio, VII., 1055.), hogy igen vitézül küzdött.

⁵³ Jovius, 91. levél, 2. oldal.

⁵⁴ Brutus (I. 371.) szerint *Dósára* nem illettek az innen-onnan rabolt fegyverek és a vért: mozgása tehát nehézkes volt. Mily független lehet egy történetírónak ítélete, ha nem rests a szó szoros értelmében újjából szopni ily adatot, mely szerint *Dósa*, kit maga is vitéznek vallott, lopott fegyverekkel harcolt!

⁵⁵ Tubero, 333. Istvánfi csak annyit mond, hogy *Petrovics* őt lováról leütötte

s megsebesítette. Szerémi szerint (65. l.) *Dósa*, mint szokta, lovon egymaga indulván el kémkedni, egyéb lovasokkal *Petrovics* utána vágatott s nem akarván halálos sérelmét, a beért vezér ellen dárdáját nem is használta. Nyájas szavakkal «szelidítette meg máját». «Semmitől se félj, kedves Györgyöm — mondta neki; — János vajda kegyelmes. Szavamra mondom, nincs okod félni.» És békésen *Szepesi János*hoz vezette. Taurinus szerint (172. l. 96—97. v.) maga *Szapolyay* támadt rá s őt, mikor már a lóról leverte is, emberei sürű csapásokkal borították.

⁵⁶ Brutus, I. 371.

⁵⁷ Tubero, 333. l. Istvánfi, id. h. Barbaro szerint (VII., 1055.) «súlyosan megsebesült és elfogatott.» II. Ulászló is említi (Oláh Miklós formulás könyvében, 68a. lap), hogy az ellenség elve került fogságba. Fasching szerint (Nova Dacia, II. 4.) a csata után Kolozsvárra menekült s ott esett *Szapolyay* kezei közé.

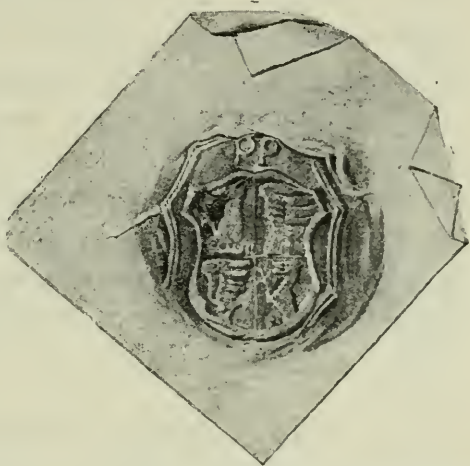
⁵⁸ Szerémi, 66. lap. «A gyalogok összegyűlve, megállottak a vajda ellen, hogy ököltre keljenek vele.»

kegyelmet hirdetett mindazoknak, kik leteszik a fegyvert és hazamennek; s mikor a nép egy része ezen, mindenesetre valószínűtlen, amnesztiának hitelt adott, — «a nemesek a szegényeket ölni, vágni kezdték és sokat megkötözve vittek a vajda elé».⁵⁹

A harcz vad mészárlássá fajult.

Futás közben sokan veszték el; sokat megcsonkítottak és számosan fúltak a Béga vizébe, mert azon az átkelést Szapolyay katonasága különben is akadályozta. A vérszemet kapott nemes-

ség senkinek sem kegyelmezett.⁶⁰ A parasztok hiába vetették el fegyverüket; térd- den állva, összetett kezekkel hiába esdekeltek irgalomért; hiába könyörögtek, hogy kíméljék a táborban nagy számmal levő feleségeiket és gyermekeiket. Többnyire halállal lakoltak, vagy foglyúl esve, csoportosan hajtották őket a táborba, hol bilincs várt reájok.⁶¹ Csak azok menekültek

158. PETROVICS PÉTER PECSÉTJE.

még, kik korábban elfutottak és a kik jobban ismerték a járást a lápok közt. Közéjük tartozott *Mészáros Lőrincz*, a balszárny vezére, ki Nagyvárad felé menekült.⁶² S így Szapolyay nem részesült abban az örömben, hogy a harmadik vezért is kézre kerítse. De győzelme teljes volt. Forrásaink csak általában említik, hogy a parasztok közül «sok ezeren», talán húszezeren estek el,⁶³ oda

⁵⁹ U. o.

⁶⁰ Jovius (91. lev. 2. old.) szerint azok, kik fegyvereiket eldobták, kegyelmet nyertek.

⁶¹ Istvánfi, 46. V. ő. Tubero, 333. és Brutus, I. 372.

⁶² Szerémi (68—70. l.) és Verancsics

(II. 7.) szerint Biharban és a Szilágyságban működött tovább. A király július 24-i levele szerint már Várad körül volt. (Tört. Tár, 1891. 338.). Istvánfi szerint (46. l.) a Duna és Bács felé menekült.

⁶³ Fasching (id. h. 3. l.) 20.000-nél többre teszi az elesettek számát.

nem számítva a szerencsétleneknek a táborban elfogott hozzátartozóit, kik többnyire éhen haltak.

A szelídlelkű Ulászló királynak azonban azt jelentették s azon melegében, már július 24-én, ő is úgy írta meg Miksa császár mellett levő követének, kövendi Székely Miklósnak,⁶⁴ hogy apostolok oszlása napján, július 15-én a vajda a hazai és külföldi elég nagy hadakkal Temesvár alá érkezvén, elfogta a lázadás vezérét, Székely Györgyöt, kitől elpártolt a parasztok roppant serege, a melyet összegyűjtött és egyesített. «S a vajda a parasztoknak Temesvár alatt levő egész seregét *vérontás nélkül* szétszórta s a zavargást lecsöndesítette.»

Pedig, a hivatalos jelentéssel szemben bizonyos, hogy nagy volt a vérontás, a melylyel «szétszórták és összemorzolták a kuruczok vitézségét és kegyetlenségét».⁶⁵ De valóban mindenki úgy hitte, hogy «János vajda Magyarországot derekasan megszabadította a borzasztó veszedelemtől s a kuruczok és a hajdúk ellen kitűnő szolgálatot tett a köztársaságnak».⁶⁶

XXX. DÓSA GYÖRGY HALÁLA.

RŐSEN ŐRIZTÉK A FOGLYOKAT. Mikor pár nap múlva¹ a főbbeket, élükön *Dósa Györggyel*, a győző elé vezették, a fölkelő vezér «bátor lélekkel s nyugodt arczczal» szólt Szapolyayhoz. A maga részére nem kért kegyelmet. Gyakorolja jogát a vajda, a hogy neki tetszik. De legyen méltányos testvére, Gergely iránt, kiről mindenki tudja, hogy a táborban maradásra ő kényszerítette.² Gergely különben is jobb katona, mint ő.³

⁶⁴ Közli Karácsonyi a Tört. Tárbán, 1891. 337–338. l.

⁶⁵ A bécsi udv. könyvtár 14.527. sz. kézirata. Tört. Tár, 1895., 275.

⁶⁶ U. o. 276.

¹ Paucis post diebus — mondja maga a király. (Jászóvári 78. sz. kézirát). Oláh M. formulás könyve, 68a. lap.

² Istvánfi, 46. Jovius, 91. lev. 2. old. Gradelehnus, 124. Bellum rusticanum duce Georgio Dóza Siculo. (Kézirat a Nemzeti múzeumban. 301. Quart. Lat.) 31. l. Miles (Würgengel, 9.) szerint Lukácsért a kivégzetésnél könyörgött. Szerémi (66–67. l.) így adja elő a dolgot: «Mídon már Györgyöt leverték, a magyar főurak is

Szapolyay kitérőleg felelt. Érdemök szerint fog velök bänni. S megparancsolta, hogy valamennyit bebörtönözzék. Némelyek szerint Györgyöt és Gergelyt tisztességesebb fogságban őrizték,⁴ mások szerint harmadnapig őket is közönséges földalatti üregbe zárták.⁵ Dósa azt követelte, hogy törvényes elítéltetés végett Budára vigyék;⁶ Szapolyay azonban, vagy a haditörvénytől⁷ — úgy látszik — gyorsan és példásan akart «igazságot szolgáltatni» s kívánságának nem adott helyet.

Micsoda bűnökről vádolhatták?

«A bűnök párnája s akármilyen gonoszra beválik. — Vétkek egész tárháza; nagyon kitanúlta, hogyan kell kárörömet, rút hittagadást, fenyegetni-tudást és áruló szívet elburkolnia csalfa mosolylyal. Rettentő haragú, szörnyű, dühös és iszonyú büntetetre is alkalmas, ki a legfőbb hivatalokra vágyakozik, — kit a zsarnok szenvedelem sodor egyre annyi gonoszba. Nem indul ő meg az istenek és a drága szülők szent tiszteletétől, kegyeletétől. Ő nem akar mindennapi állást. Bűnös a lelke s a nyereségváagnak tüze ég szívébe»; kevés ő néki aranyhájával a bibor

összegyűltek és a legnagyobb köszönetet nyilvánították a vajda iránt, hogy megszabadította őket az oroszán torkából. És nagyon ajánlották magukat örökösön való szolgálatára. «Ha Magyarországnak a királyi szék megürülne, téged óhajunk királyul. Csupán Székely Györgyöt add kezeink közé, hogy kegyetlen halállal vegezzük ki; mert Magyarországot tüzzel-vassal pusztította.» «Györgynek — monda János vajda — nevemben s a maga nevében kegyelmet adott rokonom, Petrovics.» «Vajda úr, semmi sem fogja nyomni a te lelkiösmeretedet, csupán a mi akaratumkat vedd kegyelmedbe.» Ilyes beszédekkel ostromoltatván, engedett. Midőn György értesült arról a veszedelemről, a melyet ellenségei készítettek, mondá: «Vajda úr, ne öless meg engem, mert jövőre inkább lehetek szolgálatodra, mint Magyarországnak egész nemessége, mivel azon vadállatoktól sokat kell még túrnód.» A vajda Györgynek ezekre a szavaira nem válaszolt.

3 Szerémi, 67., ki szerint György ezt harmadnap mondotta volna.

4 Istvánfi, 46.

5 Szerémi, 67. Miles, 9. Taurinus szerint is (172. l. v. 113. v.) «angusta in fossa multo custode tenetur».

6 Szerémi, 67. l. Egy augusztus 14-iki tudósító szerint (Marino Sanutonál, II. 276.) «a keresztetek vad királyát» valóban Budára küldték s ott végezték ki. Egy július 29-iki tudósítás szerint (u. o. 261.) Szegeden, a mely hírre az adhatott alkalmat, hogy Dósa levágott fejét Szapolyay csakugyan odaküldte. Hasonlót állít az 1514. végén író Janus Vitalis is (u. o. 299.). Fasching szerint (Nova Dacia, II. 4.) Dósa Kolozsvárra menekült s ott végezték ki; de ez Lőrincz pap volt.

7 Szerémi, 67. Brutus szerint (I. 372—373.) «szokott módon» az összehítt törvénytől ítélte fölötté, még pedig hosszabb ideig való tanácskozások után. Ő a vádpontokat is — elképzeleti.

Pactolus és a tájó-öbli hab-ár, mely sárga a Tarthesiának elhordott kavicsától; sem Croesus vagyonával, sem Crassus ládájával be nem éri; szegénynek mondja magát, bár tán arany-ásó volna. Nem ily nagy tolvaj Eürynnus; az Orcusnál szomorúbb ezen ember.»

Így jellemzi Dósát életének egyik egykorú verses rajzolója.⁸ A vezérlete alatt elkövetett «szörnytettek»-től pedig így fordul el korának egy másik költője:⁹

«Bűneit én ha leírni akarnám: úgy hamarabb el-
Mondhatnám, mily sok méz van a Hybla ölén,
Mennyi hal él a Tiszában, mennyi madár a világon
És az egész földnek mennyi lakossa vagyón.
S így avatott írók s költők mondják el a többit,
A kik akármifelől képesek írni nekünk;
Mert csöndes, remegő vérem nem szokta meg azt, hogy
Tárogatók hangján adja elő dalait.»

Multa licent poetis; — de a parasztháborúk közös vonása, a *kegyetlenkedés*, valóban jellemzi a Dósa vezérlete alatt megindult mozgalmat is. Igaz, hogy Dósa népének sok tette nemcsak a boszúállás műve, hanem a gyors visszatörlésnek következése; a valóság azonban valóság marad, ha lehet is magyarázni.

Már Csáky és Telegdy kivégeztetésénél kitűnt, Dósát a példaadásnak erre a kegyetlen módjára milyen okok vezették. Az apátfalvi eseményeknek azonban prologusuk és epilógusuk is volt.

Hogy Dósa, Pestről elindulva, «mindenütt rettegést terjesztve» haladt tovább; hogy néhány, árokkal és palánkkal kerített kisebb erődöt bevett¹⁰ s hogy a bennök talált élelmi szereket, különféle drágaságokat, puskaport és kerekas ágyúkat magával vitte:¹¹ ezen senki sem ütközik meg. Így szokás minden forradalomban, mely segédeszközökről maga kénytelen gondoskodni. Azon sem

⁸ Taurinus, 130. l. 345—365. v.

⁹ Martinus Thyrnavinus, *Opusculum*, e levél, 7—14. v.

¹⁰ Ezekre szólhat az 1514: iv. t.-cz. azon intézkedése, hogy «azon földesuraknak,

kiknek várait ezen zavaros időkben azért foglalták el a parasztok, mert rosszul voltak őrizve, ebben a részben kárterítés ne adassék».

¹¹ Istvánfi, 43. Brutus, 361.

lehet fönnakadni, hogy levágta az éléje akadt s hozzá csatlakozni nem akaró nemeseket, minek következtében sokan félelemből is követték őt.¹² Hiszen hatalmuknak romjain akarta felépíteni az új társadalmat, melyben a népnek megfelelő, vagy éppen vezető szerepet akart biztosítani.

Hanem kegyetlenkedett is, — legalább nem korlátolta a népnek kegyetlenkedő hajlamát. S ez olyan súlyos vád, mely ha valónak bizonyul, olyanokat is elidegeníthetett tőle, kik akarták a célt, de nem ilyen eszközökkel.

159. SZAPOLYAY JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

A király proklamációi csak általában említik a parasztok rémtetteit. «Olyanok azok és oly borzasztók, hogy senki sem rajzolhatná eléggé.»¹³ «Vadság és kegyetlenség tekintetében Székely Györgynek nincs mása az emberi nemből.»¹⁴ «Az Istenért — inti a felső megyéket Pest-, Hevés-, Hont- és Nógrád megye szövetkezete, — siessenek Uraságtok, hogy el ne vesszünk. Mert veszélylyel jár a késelem. És valóban, ha a már elpusztított vármegyék nemesei idejében gondoskodnak az ellenállásról, nem vesztették volna el életüket és javaikat, nem tettek volna ki nejeiket és leányaikat a meggyaláztatásnak. Hanem mivel nem gondoskodtak, életüket, javaikat, kincseiket elvesztették.»¹⁵ «Megölik, karóba húzzák, kínzó szerekkel gyötrik az elfogott nemeseket; a nőket és leányokat férjeik és szüleik jelen-

¹² 1514: IV. t.-cz.

¹³ Sároshoz június 14. Katona, Hist. Crit. XVIII. 726.

¹⁴ II. Ulászló kegyelemlevele. Jászói lt., 78. kézirat, 67a.

¹⁵ Június 16-iki levelök. Századok, 1872. 445.

létében gyalázzák meg; javaikat elragadozzák, házaikat lerombolják, felgyújtják,» írja egy egykorú, de nem éppen szemtanú.¹⁶ Károkat tettek az épületekben, házakban, kamarákban, padlásokon s a lovakat, ökröket s más marhákat és jószágokat elhajtották,¹⁷ az arany- és ezüstneműeket vagy készpénzeket elvitték.¹⁸ Gyilkolták a nemeseket, erőszakoskodtak a szüzeken és az aszszonyokon.¹⁹ Számos nemest kínoztak és vertek.²⁰ Földesuraiknak akarata ellenére távoztak el a birtokokról.²¹ Sok nemesnek okleveleit elégették s eltépték.²² Némelyeket elevenen temettek el, másokat derékban vágtak ketté.²³ Az apát és a fiút egy karóba vonták: az apát alúl, a fiút felül²⁴ stb. «Nem szégyelték meggyalázní a szüz szemérmet, a szent apáczákat és szüzi karokat... Minden különbség és kivétel nélkül vágták le a jó polgárokat, püspököket, papokat, szerzeteseket, szüléket, özvegyeket, szolgálakat s városi embereket. Némelyeknek hasán, másoknak ágyékán, torkán, szíven, vagy fején keresztül szúrták a nyársot. Egyeseknek testét tűzben edzett karókba vonták, vagy levágták karjaikat, lábszáraikat, kezeiket. Többeket Pentheus módjára kínoztak, kiszakítván ereiket és beleiket.»²⁵

«A gonosz ellenség kirabolja a városokat mind,
Tönkretevéen mindent: szőlöket, kerteket, élés-
Tárákat, ólakat, a kastélyokat és a tanyákat
S városokat, melyek ott a folyó mentén sorakoznak
A haldús Tisza hömpölygő hullámai mellett. —
A röpülő hir mondja, hogy oltárok s imaházak,
Kápolnák, az apáczáknak zárdái be lettek
Fertőztetve; Diánának papnőit e nép meg-
Becsteleníté; elragadá a menyasszonyokat s az
Özvegyeket s az urak véréből párolog a föld.»²⁶

¹⁶ Betinus, június 15. Tört. Tár, XIII. 251.

¹⁷ 1514: IV. t.-cz.

¹⁸ 1514: V. t.-cz.

¹⁹ 1514: XIV. t.-cz. Brutus szerint (I. 362.) «avulsi e matrum uberibus infantes liberi et in parietes illisi, virgines nobiles vulgo prostitutae, matronae per vim stuprum passae.»

²⁰ 1514: XXXVIII. t.-cz.

²¹ 1514: XLIV.

²² 1514: LIII.

²³ Brutus, I. 375.

²⁴ Giuanne, Marino S. II. 279.

²⁵ Martinus Thyrnavinus: Opusculum stb. a 4. levél 2. oldalán.

²⁶ Taurinus: Stauromachia, (Engel: Mon. Ung. Bécs, 1809.) 136. l. 531—541. l.

Más egykorúak is²⁷ említik — egyebek közt — a szüzeknek s feleségeknek megbecstelenítését.

A bűnjegyzék változatossá tételében főleg az újabbkori fel dolgozók fejtenek ki nagy buzgalmat.

A felhozott sok vád között határozottan visszataszító az, mely hivatalosan is kimondja, hogy a lányok és nők ellen követ tek el merényletet. És «hogy az ezt követő büntetés fenmarad jon s minden század tudja és reá emlékezzék, Isten után mily kárhozatos iszonyú rút vétek legyen a magyaroknál a szüzek nek megszeplősítése és az asszonyokon való erőszakétel:» már az 1514. évi 47. törvényczikk halállal büntette «az ily szándékos, Isten és emberek előtt kárhozatos gazokat.» Fiait, leányait, test véreit s minden ivadékát mintátkozott sarjakat, örök szolgál ságra és paraszt-alattvalóság jármának viselésére ítélte, a nőte len gonosztevőnek pedig atyját juttatta erre a sorsra.

Fájdalom, a tény két teljes hitelű oklevél igazolja: a négy megye rendének június 16-iki levele s az 1514. évi 14. és 47. törvényczikk. Ismételve, de mégis elszigetelve történtek meg e sajnós esetek: ezt éppen a törvénynek rendkívüli szigora mutatja. Az összes felkelőknek bűnéül tehát csak akkor és úgy tud hatnók be, ha Dósa tudtával s elnézésével követték volna el. Ezt pedig senki sem mondja, bár ez a hallgatás még nem dönthet a vád sorsa felett.²⁸ Az ő történelmi főmetsége az az igazság, hogy a jelszó, melyet kiadott, közel százezer embert hozott

²⁷ Cuspinianus, Diarium stb. (Bel.: Adparatus, 281.) «Scribi non potest, qua crudelitate usi sunt.» Janus Vitalis, Ad Joannem B. Pisonem. (Marino Sanuto, II. 298.) «Coram maritis miseris uxores stupro violant, omnisque exercitus vulgata et aperta venere, tamquam homines plantarent, examinatis incumbunt puellis, quarum multae, dum prostrarentur, animam expiravere ob assiduitatem concubitus, multitudinemque rusticorum rem veneream palam qua lubet patrancium.» Sagredo vránai várnagynak Velenczébe 1515 januárius 31-én érkezett levele szerint «comenzorno a sachizar et

brusar el proprio paese, amarando preti e frati e impalando vescovi e altri, vergognando done e donzele, feno pezo, che si fosseno stati Turchi.» (Marino Sanuto, II. 290.) Bartholinus, Odeporicon. D. levél, 2. lap. Barbaro szerint is (Archivio, VII. 1054.) a leányokat atyjuk, az asszonyokat uruk jelenlétében gyalázták meg.

²⁸ Szeréminek egész előadásában szó sincs a keresztesek rablásairól s más bűneiről. Kétségtelen, hogy még okiratok is túloztak a dolgot, hogy annál igazol tőbb legyen a keresztesek ellen való támadás.

mozgásba;²⁹ s ily számos és tarka vegyületű néppel bajos, szinte lehetetlen egy, csak pár nap előtt kimondott, eszmét úgy megértetni, hogy azon folt ne essék. Fegyelem dolgában a tulajdonképi magyarság még akkor sem állt erős lábön, mikor politikai szervezete katonai alapon nyugodott;³⁰ hogy állhatott volna most, mikor a pillanatnak alkalmas volta egy elfelejtett néposztály kezeibe adott kardot?

Kegyetlenkedtek az urakon, de kímélték a maguk fajtáját. «Die gemelte Creutzer thund kainem armen man kain laid, niemen nichts mit gewalt, und was man ynen zuführte, desselben ain gutte notturfft bezalen sy also par (baar).»³¹ Az egykorú tudósításban jelzett fegyelem jele, ha talán egyoldalú jele is egy vezető kéznek.

Dósa tábora különben nem merő önkéntesekből állt. Nemcsak egyes nemeseket bírt rá ijesztgetéssel a csatlakozásra, hanem parasztokat is, kiknek tehetségesebb részét fő- és altisztségekkel bízta meg.³² «Némelyeket — úgymond egy krónikás³³ — inaiknál fogva kemény lánczokkal kötözött össze és számtalan embert kényszerített saját táborába.» Az áradat magával sodorta a félenkeket s kérdés, utóbb nem ezek követték-e el a legnagyobb bűnöket.

Dósát magát nem a neve alatt indított hadjárat egyes, vagy akár tömegesen fellépő rendkívüliségeiből, hanem abból a módból kell megítélni, melylyel az egész mozgalomnak irányt adott. Mert egy arisztokratikus kézlegyintéssel nem lehet többé ignorálni a történelemnek azt a tanúskodását, hogy volt vezérelv ebben a mozgalomban; vagy — a hogy az engedékenyebbek tartják — «volt rendszer ez örültségben.»

Czeglédről öntudatos forradalom indult ki, mely lehetett ciznikus a maga eszközeinek megválogatásában, de határozottan egy cél felé: *a nemesség megdöntésére* tört. Ez feladatnak

²⁹ Wunderzaichen, 5.

³⁰ A vezérek korában.

³¹ Wunderzaichen, 3. l.

³² 1514: XL. t.-cz.

³³ Mart. Thyrnavinus: Opusculum. 4. levél, 2. oldal.

nagy, sőt igen is nagy volt. Csak úgy oldhatták volna meg közmegelegedésre, ha módot találnak a szemben álló két néposztály közt tátongó végtelen űrnek áthidalására. Dósa egy fő lépést hibázott el. Tabula rasát csinált a meglevő viszonyokból; pedig ilyesmit tennie akkor sem lett volna szabad, ha elaljasodott s nem csak sülyedt nemességgel áll vala szemközt. A nemesség néhol oly őseredeti mivoltában nyilatkozott, hogy a levegőben levő szellem sem tántorította el jobbágyaikat, kik a régi patriarchális viszonyokért saját sorsosaik ellen is készek voltak harczolni.³⁴ S a magyar (bár csak en miniature) Vendée dicsőségére válik a nemességnek; azzal azonban, hogy személyes érdekeket állít első sorba, nem menti fel a felelősség terhe alól magát az intézményt.

S úgy látszik, hogy a czeplédi merész fellépésnek folytatása is volt.

Némelyeknek hite szerint³⁵ Dósa az egyházat és világot reformálni akarta. Az egész országban egyetlen püspököt hagyott volna meg. Rajta volt, hogy minden pap rangban egymáshoz hasonló legyen,³⁶ hogy a nemesség megszűnjék, a földeket egyenlően oszszák fel, rangot, jogot, tulajdont a teljes egyenlő-

160. DÓSA GYÖRGY KIVÉGZÉSE.
(Engel »Monumenta Ungarica«-jában.)

³⁴ 1514: xxxv. t.-cz., 2. §.

³⁵ V. ö. Meynert: Geschichte Oesterreichs, iv. 772. Feil, id. h. Horváth a Tudománytárban, 226. l. stb. Közös forrásuk Taurinus Stauromachája lehetett, kivéve a papi igazgatást illető részt, hol talán Cuspinianus után indultak. Ezt a beszédet l. már a czeplédi események kapcsán.

³⁶ Cuspinianus szerint (Diarium, 281.) az «egész országban, hol 16 püspöki szék van, csak egyet hagynának meg». V. ö. Brutus, I. 361. és 385. Száz esztendő múlva Bethlen Gábor ezt a tervet megközelítő törvényt hozatott, midőn az 1620. besztercebányai országgyűlésen csak 3 püspökséget hagyott meg.

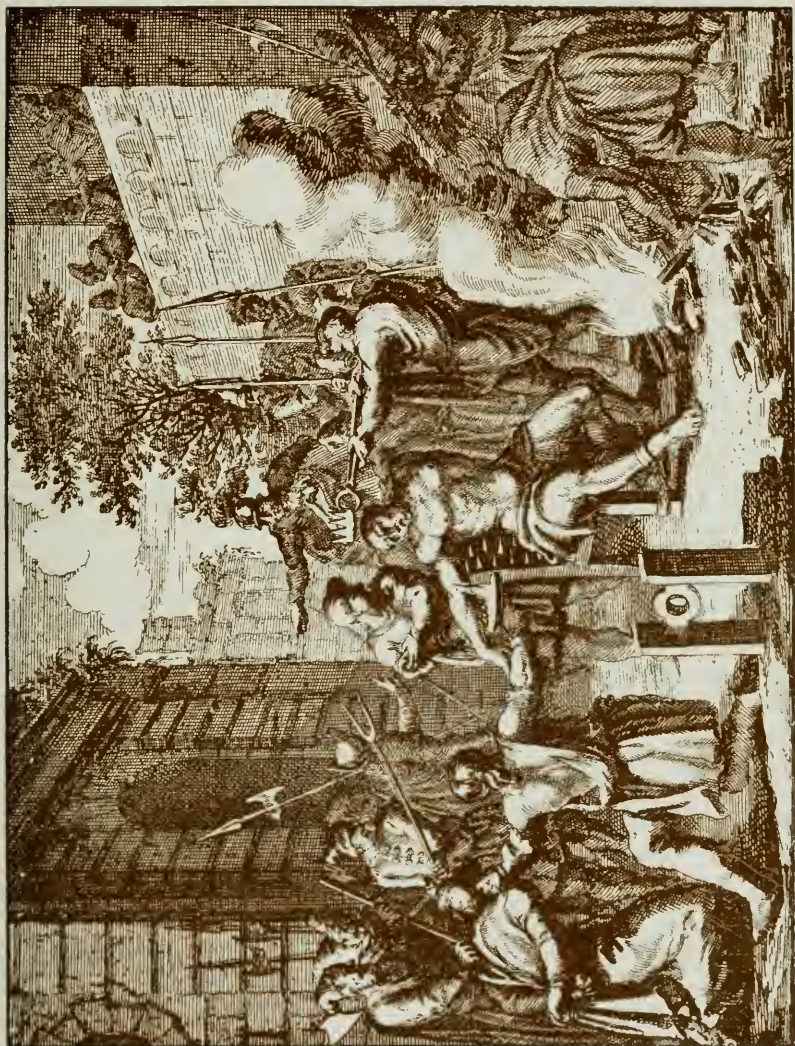
ség alapján rendezzenek újra³⁷ és hogy csak két rend legyen: a polgároké és a parasztoké; végre, hogy a királyságot eltöröljék. Ő maga a népnek csak vezére és képviselője akart lenni: mindenben alárendelvén magát a nép határozatainak.

Sajátságos volna, ha ily programm alapján Dósát oda állítanák Münzer Tamás, Bockold János, Matthys János, Knipperdolling, Rottmann, vagy más rajongók és szemfényvesztők mellé. Az eszközök nem az eszmék értékére, csak azok sorsára nézve határoztak. Dósánál ezt a kettőt tévesztik össze. Azok is lehordják, kik ilyen eszmét tulajdonítanak neki. Pedig ha joggal tulajdoníthatnák: számára szobrot kellene indítványozniok. Toldott-foldott ugyan a tervezet s nem elég következetes: de részben így is a modern követelmények színvonalán mozog. Talán épp azért volt képtelen a maga korában.³⁸ Mert következetlenség az, hogy két rend legyen és vagyonszövetség. Ez a két fogalom épp úgy kizárja egymást, mint a hogy egy püspökségnek rendszerezése csak a hierarchiai s nem egyúttal a vallási kérdés megoldása volna. Ezt különben magában véve még nem vehetők hibának. Neki nem a vallásalkotás, csak az egyházpolitikai kérdés szabályozása feküdhett szívében. Miért törekednék vallás-

³⁷ Brutus szerint (I. 361.) a nemeseket ki akarta irtani, hogy egyetlen rendet alkotasson.

³⁸ Török János a «Magyarország 1514-ben» című regény íróját, Eötvöst, — Gyulai Pál pedig (Budapesti Szemle, I. kötet, Pest, 1857. 466—474. l.) a «Dósa György» című történeti színmű szerzőjét, Jókai Mórt leczkérteti meg, hogy Dósát csaknem modern szabadsághősnek tüntetik föl. (Jókai szerint) «a XVI. század hajnalán az arisztokráciai alapon nyugvó társadalom egészen elhasználta magát s az 1789-iki francia elveket csak alkalmazni kellett». (U. o. 471. l.) Igaza van Gyulainak, hogy ez ellenkezik a nemzet történeti tudatával s míg ez a tudat marad, igaz lesz Gyulai kritikájának vége is: «hogy tőlünk és azoktól — s ilyenek nagyon sokan vannak a hazában — a kik tiszteljük nemzeti hagyományainkat, ne

várjon egyebet a legélénkebb hibáztatásnál». Míg ez a tudat meg nem változott, a regény- és drámairó nem is köthet ki vele. «Egy pár szót az eposzról — írja Arany 1847 februárius 28-án Petőfihez (Egyetértés, 1882. 332. sz.), ki maga is eposzt akart írni Dósáról, — Csák és Rákóczi — sőt Dósa is — megfordult az én fejemben, de ott a nagy bökkenő, a cenzor óna. Dósát mosolygód talán? Hisz tette nem volt egyéb, mint egy kis reakció a természet örök törvénye szerint. Históriaban ugyan semmivel bírók harca a vagyonosak ellen. Istentelen rabszolgalázadás Szent-Domingóban.» A pragmatikai történelem azonban független a tömeg tapsától, keveset törődik vele, részeseül benne, vagy sem; kimondja meggyőződését úgy, a hogy a pozitívizmus és históriai valóság alapján kimondania kell: s én ezt kísértettem meg.

DÓSA GYÖRGY KIVÉGZÉSE.

(Ricaut „Die Neu-eröffnute Ottom Pforte“ cz. művéből.)

gyűjtött össze Dósa György népe ellen; a mit Dósa meghallván, rögtön megindította hadait Nagylak alól: «és vele volt a trák (rácz) nemzet *nagyobb* része.» A mikor (az urak, a ráczoknak velök levő *kisebb* részével) a keresztesek jöveteléről értesültek, ijedtökben megfutottak, Dósa pedig azonnal üldözte őket Temesvár városáig s azonfelül Temesvár várát is megszállotta. Valahol Kenéz táján tehát mindenestre volt valami csata az uraik ellen támadó és az uraikhoz hű jobbágyok közt; a ráczok jelenléte pedig elég érthetővé teszi, miért kerültek a legyőzöttek fejei és törzsei külön sírokba.¹⁴

Június 15-én *Dósa* György a maga magyar és rácz hadaival Temesvár új várától északnyugatra, a nagy *ulicsi mezőségen* ütött tábort.¹⁵ Ezen a mezőségen, a Nagypalánkban telepítette le Hunyadi János a törökök elől hozzá menekült görögkeleti szerbeket, köznyelven ráczokat, a kiknek szükség esetében a várban is szolgálniok kellett.¹⁶ Nemcsak ott, hanem Nagylakon és Kenézen is megtették a magukét; de most, a kik a két csata után még életben maradtak, a velök együttlakó oláhokkal együtt nemcsak kénytelenségből, hanem azért is csatlakoztak Dósához, mert annak táborában ráczok már amúgy is nagy számmal voltak. Dósa másnap, június 16-án az ulicsi mezőségről a városhoz közelebb nyomult. A Temes (Béga) folyón hidat vert olykép, hogy hordókat lánczolt egymáshoz, azokra hosszában gerendákat, keresztben pedig deszkákat fektetett s az egészet jó vastagon földdel földte be, úgy, hogy ágyúival, társzekereivel és egész seregével átkelhetett rajta¹⁷ a Nagypalánkba (a rácz- és oláhvárosba), mely a kettős sánccal és kettős fallal megerősített várost¹⁸ félkörben övezte, s a mai Gyárváros felől kerekas ágyúból lövetni kezdte a kerített várost és a várát,¹⁹ melyet ettől a naptól fogva erősen ostromolt.²⁰

¹⁴ A temesvári csata után az üldözés nem északnyugati irányban s nem Kenéz felé történt.

¹⁵ Istvánfi, 45.

¹⁶ U. o. 45.

¹⁷ Jovius, *Historia sui temporis*, 91. levél.

¹⁸ Taurinus, 165. l., 320. v.

¹⁹ Istvánfi, 45.

²⁰ Az 1514 : I. t.-cz. 3. §-a szerint «castrum Themesiense per Georgium Zekel valida obsidione cinctum.» Ez az elismerésnek egy neme.

Az egykorú krónikás szerint²¹ «Székely György eladta magát hajdúival együtt az ördögnek és elkövetett minden istentelen séget, a mi csak eszébe jutott és a mit kigondolhatott.» A várost a hadiművészet minden szabályának megtartásával vette ostrom alá,²² a mi mégis gondolkodóba ejtheti azokat, a kik őt csak egyszerű huszárnak vagy hajdúnak tartják. Egy kortársa is²³ írja, hogy ékalakban rendezett seregével a kettős sánczú, kettős falú vár meredek bástyái alá érkezvén, a várnak egy álló hónapig kellett tűrnie a nép haragját, mert Székely György észszel, ügyességgel, keze munkájával mindent megtett, hogy Báthory István «szatrapától», törzse fentartójától a megszállott várat kiostromolja, a csapatokat megadásra kényszerítse. Pedig — úgymond — ezek a rájok bízott várat és annak bástyáit, kapuit olyan elszántan védték, mint fegyveres csapataikkal valaha az égi istenek oltalmazták mennyei házaikat, mikor azokat a föld kaján fiai, a Gigások ostromolták, hogy a mennydörgő Jupitert elűzzék.

Hogy azonban Dósa minden oldalról a falakhoz férhessen, mindenekelőtt más mederbe kellett terelnie a Temes (Böge) vizét és lecsapolnia a várat körülvevő mocsarakat. Temesvár a tenger felszíne fölött 89—91 méter magasan fekszik s a talaj csak délnyugat felé lejtősödik észrevehetőbben, a hol hat kilométer távolságban Utvin 3 méterrel lejjebb fekszik; a lecsapolás tehát ebben a vonalban történhetett meg, a merre a Béga csatornája mostan is vezet. Ez egyébiránt nem volt oly nagy feladat, mint első pillanatra látszik; mert (ha fölteszszük is, hogy valóban egyik folyótól a másikig, a Bégától a Temesig akart csatornát ásatni), a Bégát számos ér kapcsolta össze a Temessel; pl. a mai Gyárvárostól Gyirok felé csak valami 7 km. hosszú csatornát kellett kiemelni; sőt délnyugatibb iránynyal majd-

²¹ A bécsi udv. könyvtár 14.527. sz. kézirat. Tört. Tár, 1905. 275.

²² Fessler (Die Geschichten der Ungern, v. 910.) ezelőtt már 90 esztendővel meg-

írta, hogy «seine Anstalten verriethen den Vorsatz, die feste Stadt nach allen Regeln der Kunst zu belagern.»

²³ Taurinus, 165. l., 319—330. sz.

nem felényi is ugyanazt a szolgálatot végezte. Ő valóban munkába vétette ezt a csatornát, melynek és a sánczok egy részének nyomait pár évtizeddel ezelőtt katonai iskolákban is mint az ő munkáját dicsérték. Nagyszámú munkásait oly helyen állította fel, hová a várból szórt szakállas golyók el nem érhettek. Báthory István temesi gróf észrevevén a veszedelmet, az őrség

144. BÁTHORY ISTVÁN PECSÉTJE.

egy részével kirohant a napszámosokra s a biztosításukra fölállított fedezetre. Nagyobb részöket, még mielőtt a táborból segítséget kaphattak volna, levágatta,²⁴ éjszaka pedig az állítólag őrizetlenül maradt gátat néhány megvesztegetett s a várba lopózott paraszttal keresztülvágtván, a folyót régi medrébe vezette vissza.²⁵

²⁴ Szerémi, 63.

²⁵ Jovius, 91. levél. Szerinte, ez meg-

hiúsította Dósa reményét a vár bevételére nézve.

Dósa mindamellett még tekintélyesebb fedezettel látván el a munkásokat, folytatta megkezdett művét s aránylag rövid idő alatt, ha nem is magába a Temesbe, de árkok és viszont czölöpök, gátak segítségével legalább annak mocsaraiba le is vezette a Bégát, mely a várost táborától elválasztotta.²⁶ Egyidejűleg, hogy az ostromlottak figyelmét megosztsza, még erősebben fogta az ostromot s nagyobb ágyúkat vonatott elő.

«Az érczágyúk — meséli az egykorú latin poéta²⁷ — rettenetes bömböléssel szórtak kénköves tüzeket, halálos golyókat mindakét félre. Golyók sivítottak keresztül a levegőn. Az égen úszó felhőkig dobták a köveket. A félig lerombolt bástyák, az összetört falak füstölögtek; a megvívhatatlan hírben álló palánkok engedtek a sok faltörő kosnak, a sánczok az erős, nagy ütésektől ingadoztak a s természet már maga is félt temetni, mert az emberek egymást ölték. Így még a trójai tornyos falakat, a trebiai ormokat, a saguntumi bástyákat sem ostromolták. A szilárd érczágyúkból kőgolyókat lőttek. Kövekkel harczoltak kövek ellen; de a népet kövekkel sem űzhették el. Kő borította a szőlőskerteket. Vesszőkasokból a védők vasdarabokat zúditottak a falakon felfelé törekvőknek a fejére, a kik azután levágott tinók módjára buktak le a földre. Minden vitéz a maga társát védte; hosszú lándzsával oltalmazta a falakat, vagy kardot forgatott kezében; mások vasdarabokat dobtak le a falakról Marsnak szolganépségből szedett-vetett haszontalan csöcselékjére, vagy gerendákat, hasábfákat löktek le a magas bástyákról; máshonnan pedig nyilvesszők röpkedtek s vaséleikkel sebeket ejtettek.» De egykorúak nemcsak versben, hanem prózában is dicsérik a temesvári helyőrség vitéz ellenállását,²⁸ mely nagyon sokáig kötötte egy helyhez Dósát, és megakadályozta, hogy az országban elszórtan küzdő hadat megerősítse.

²⁶ Jovius, 91. levél. Verancsics, II. 10. Szerémi, 63. Istvánfi, 45. A régiek mind a Temes-folyóról beszélnek.

²⁷ Taurinus, 165—166. l., 332—355. v.

²⁸ A bécsi udv. könyvtár 14.527. sz. kézirata szerint (Tört. Tár, 1905. 275.) «castrum Themensiense fortissimi pugna-
tores intus defendebant.»

erkölcsi újításra egy vitéz demagógus, ki az egyházzal csak állami szempontból akart foglalkozni, a mennyiben az nálunk az állam fogalmával összenőtt?

A papságnak ilyen átalakítása — bárhol és bármikor jött szóba Dósának rövid négy hónapra terjedő forradalmában — Dósának legfeljebb kölcsönvett eszméje, mely eredetileg *Mészáros* Lőrincz, vagy más pap agyában fogamzott meg. Nem volt gyakorlati; de már is mutatta az irányt, mely — egy rövid tized multán — Magyarországon is a vallásreformációhoz vezetett. A Dósa forradalmában részt vett s azt túlélte papok utóbb valószínűleg reformátusok lettek, — ha következetesek akartak maradni.

Az *egyenlőség* eszméjét, a melyet a német parasztháborúk idejében is hangoztattak, ki lehet magyarázni Dósa czeglédi beszédéből; s valóban van ott említve a vagyonközösség is. Azonban éppen erről, mi a legközvetlenebbül érinti a nemesek magánjogi viszonyait, mit tehát szó nélkül hagyni nem lehet vala, az 1514. évi reakciónárius országgyűlés semmit sem tud.

Dósára nem igen hatottak a megelőző angol, francia s különösen az ő felkelésével egyidejűleg és párhuzamosan haladó württembergi parasztmozgalmak; ellenben az utána 10—11 évvel kitört németországi parasztlázadás sok tekintetben azt tanúsítja, hogy annak vezetői olvasták a Dósa forradalmáról szóló tudósításokat s nem borzadtak vissza Dósa szomorú végétől.³⁹ Ott azonban három főbb irányban fejlődtek az események. Felső-Svábországban, Svájcban és Elsassban a politikai újítások mellőzésével az isteni jogot csak társadalmi és vallási téren hozták kérdésbe. Másutt, pl. Württembergben, az ország reformját sürgették, míg Tirolban, Salzburgban és az osztrák tartományokban beérték volna a tartományok belügyeinek újrendezésével, de olyképpen, hogy a földesuraknak és a népképviseletnek hatalmát a közvetlenül nyomó alsóbb hatalommal szemben erősítsék.

³⁹ Krones: Handbuch der Geschichte Oesterreichs. (Berlin, 1877.) II. 395.

Ők tehát politikai újításokra fel akarták ugyan használni az isteni jogot, azonban eszményül a theokráciát nem állították fel. S ez a felfogás áll legközelebb Dósa terveihez. Thüringiában végre Münzer Tamás határozottan theokratikus jelleget adott a mozgalomnak, mely Dósa forradalmához képest kevés közös vonást mutat,⁴⁰ bár egyes eltéréseket a nem szigorúan középponti vezetés ebben is érthetőkké tett.

A haditörvényszék mindezt bizonyára végig gondolta; de nem ismeretes, milyen határozott vádak és bizonyító adatok alapján hozta meg ítéletét. Ítélete halálra szolt s a kivégzés július 20-ika táján Temesvárott történt meg.⁴¹

A szelíd Ulászló kora nem sokat törődött az emberséges eljárással. Azokat az árulókat, kik Nándorfehérvárát 1493-ban a törököknek akarták feladni, Kinizsi Pál arra kárhoztatta, hogy bűntársaik őket ürök módjára süssék meg.⁴² Azokat a cseheket, kik II. Ulászló fia, Lajos megkoronázásakor Prágában 1509-ben a magyarokat legyilkolták, a király megnyúzatta vagy vasfogókkal tépette szét.⁴³ Már ebből a kurucz háborúból is ismerünk néhány kegyetlen kivégzetést; de iszonyatosságával a temesvári valamennyit felülmúlta.

Hagyomány szerint⁴⁴ János vajda hét ferenczrendi szerzetest rendelt a halálra ítélték mellé. A barátok elszörnyedve látták

⁴⁰ Sybel's Historische Zeitschrift, 1878. 40. köt., 202—3. l. A Dósa forradalmával egyidőben folyt német fölkelésekről és a külföldnek Dósa forradalmával szemben tanusított magatartásáról máshol fogok szólni, mivel ezek a már megirt fejezetek kiszorultak könyvemből.

⁴¹ Július 15-én volt a csata. Harmadnap (Szerémi 68.), tehát 18-án állították Györgyöt bíróság elé. De Szerémi szerint (u. o.) boldog Demeter napján (október 8.) történt volna a kivégzés és így a csata napjától, melyet ő szeptember 29-re tesz, 9 nap telt volna el. Vagyis, ha megmaradunk július 15., mint a csata napja mellett, Dósát július 24-én végezték volna ki. Istvánfi szerint (46. l.) a foglyokat 15 napig

éheztették. Így Dósa csak július 30. táján halt volna meg, a mi már csak azért sem lehet, mert — mint láttuk — egy július 29-iki levél már megemlékezik haláláról. Taurinus előadásából (172. l. v. 121—123. v.) az következnék, hogy Dósát mindjárt a csata után való reggel (július 16.) végezték ki. Ily ingadozó chronologia mellett határozott időpontot én sem említhetek.

⁴² Istvánfi, 40.

⁴³ Istvánfi, 73—74.

⁴⁴ Pesti Napló, 1852. 673. sz. Történelmi Adattár (Temesvár, 1872.) 395. l. Századok, 1899. 664—665. l. Legbővebben Szmidá Lajos, A temesvár-erzsébetvárosi Mária-szobor története. (Temesvár, 1899. 8-r. 23 lap).

Dósának és hűz társának embertelen megkínzását. Mikor a pribékek Dósát a trónnak csúfolt székhez kötötték, a cigányok nagy tüzet raktak, hogy a fejére szánt vaskoronát megtüzesítsék. A fa azonban nedves volt, nem gyulladt meg könnyen, hanem maga körül füstbe borított mindent s a fedezetül kirendelt lovasokat is egészen elborította. Dósa már a végét járta, s a barátok énekeltek és imádkoztak körülötte. Egyszerre a füstfelleg kettészakadt és előtűnt Isten anyjának a képe. A pribékek félbehagyták munkájokat s a barátok a néppel együtt térdre borulva imádkoztak a kivégzetteknek lelki üdvösségéért.

Mária valóban megjelent a nép előtt: az a kép, a mely a lovasság zászlaját díszítette. De a nép hitt a csodában, seregestül tódult a kivégzés helyére s Mária képét odaakasztotta a körülkerített helynek egyik ágására. A csoda a török hódítás után sem ment feledésbe; a temesvári jezsuiták 1717—1753. évi naplói tanúskodnak róla, hogy a nép a magyarok nagyasszonyának tulajdonította a parasztháború leverését s Dósa bűnének kiengesztelését. 1837-ig egyszerű Mária-kép, azután egy fából faragott szobor s 1865. óta Máriának egy kőszobra állt azon a helyen: a József-városba vezető főúton, a szép platánsor baloldalán, mindjárt az első terebélyes fa mellett. Szelidlelkű apácák viselték gondját s ájtatos hívők mindennap friss virágokkal ékesítették. A kép előtt mindig voltak ájtatoskodók, kik szüleiktől hallották Dósa György történetét s most áhitattal, búzgón könyörögtek az Istenhez, hogy óvja meg hasonló veszedelemtől a magyarok hazáját.

Azóta a rohamosan, biztosan fejlődő Temesvárnak azon a helyén új utcát nyitottak, mely a Hunyadi-utat a Jósika-utcával köti egybe és Dósa György nevét viseli; s palotákkal vettek körül egy ott kezdődő szép teret, a melyet szintén a kivégzett parasztkirályról neveztek el. A tér északnyugati sarkán 1906 december 16-án Németh József püspök felszentelte azt az árkádos új kápolnát, mely a kivégzés helyén Székely László városi építész terve szerint épült; és felszentelte Szűz Máriának azt a

szobrárt, a melyet Kiss György carrarai márványból faragott ki.⁴⁵ És a gyöngédlelkűek ajkai ismét imára, a virágok illatozásra nyílnak azon a helyen, hol a magyar történelemben ismert legborzasztóbb kivégzés történt.

Hátborzongató dolog, de foglalkoznunk kell ennek részleteivel. Az első hírt, pár nappal az események után s azon frissen, a hogy kapta, maga Ulászló király jegyezte fel Miksa császárhoz július 24-ikén Budán írt levelében.⁴⁶ E szerint «Székely Györgyöt először is tüzes vassal koronázták meg, azután pedig a még élőnek meztelen testét lábainál fogva odakötöztvén, saját katonái, a kiket közönséges nyelven hajdúknak hínak és a kiknek a munkája annyi és akkora bajokat okozott, és a kiket ő hol tréfásan, hol komolyan fenevadaknak (bestiáknak) szokott nevezni, fogaikkal széttépték és felfalták; végre pedig holttestét négyfelé vágván, karóra függesztették fel». Később is⁴⁷ azt írta, hogy «élve elfogatván, néhány nap múlva megérdemelt halállal, tudniillik saját embereitől megölve halt meg».

Ezt a kétségtelenül hiteles, mondhatni hivatalos jelentést más okleveles és irodalmi adatokkal a következőképen lehet kiegészíteni:

Szapolyay először *Dósa Gergelyt* fejeztette le.⁴⁸ S ez még a kegyelem jele volt. Nem akarta megkínozni s nem akarta kényszeríteni, hogy végig nézze a bátyja számára fenntartott borzasztó halánemet.

Dósa György a büntetés kezdete előtt állítólag beszédet tar-

45 Quintus, Dósa György. (Az Ujság, 1910. 264. sz.). Dósa György hagyományai. (U. o. 1910., 267. sz.)

46 Közl. Karácsonyi a Tört. Tárbán, 1891., 338.

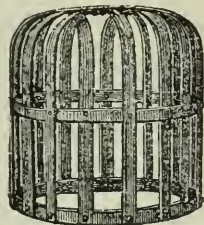
47 A prémontrei rend jászóvári könyvtárában, «Kézirat, 78.» Oláh Miklós formulás könyve, 68a. lap. (Keltezés nélkül.) Dr. Iványi Béla szíves közlése.

48 Istvánfi, 46. és Verancsics, II. 10. De ennek több forrás ellenmond. Szerémi (68. l.) szerint Gergelyt Dósa György szemeláttára megkínozták s az ő fejét is

Györgyével együtt vágták le. Jovius (91. levél, 2. old.), Brutus (II. 376.), Sigler (Chronologia Belnél, 65.), Ortelius (Chronologia, 39.), Ricaut (Ottom. Pforte, 106.) és Révay Péter (Schwandtnernél, II. 702.) szerint György vérét Gergelynek adták oda, hogy megigya. Így Janus Vitalis (Marino San. II. 299.) és az Allg. Hist. Lex. (II. 103.) is. Gradelehnus (Chronica, 124.) szerint is nagyon megkínozták «Lukács»-ot. Egy 1514. évi nyomtatvány (Auffrur, 6. l.) szerint Szapolyay 3 darabra vágatta őt, még pedig a megkínozt György szemeláttára.

tott a néphez.⁴⁹ Kivégeztetését a vajda az ilyen feladatokra mindig vállalkozó s táborában nagy számmal levő cigányokra bizta,⁵⁰ kik oly módon bántak vele, hogy utódaik erre az esetre is eldalolhatták a híres cigánykesergőt: «Ucoha devla! Szome kergyom, da baro me baro kergyom! Szome kergyom ákának!»⁵¹

A bakók egy ágast ástak a földbe, eléje a cigányok által vasból durván kovácsolt⁵² és állítólag megtüzesített⁵³ zselyeszéket tettek⁵⁴ s az övig⁵⁵ levetkeztetett Dósát ráültetvén, az ágashoz kötözték.⁵⁶ A zselyeszék volt királyi trónja; s a kuruczkirálynak csúfság-ból a főhatalom egyéb jelvényeit is megadták.

167. DÓSA ÁLLÍTÓLAGOS
KORONÁJA.

49 Taurinus (172—173. lap, 123—149. v.). Ebben kijelentette volna, hogy bármi halálnemet elvisel. «Elég nagy dolgokat viseltem; megaláztam Pannónia hőseit és a honi zsarnokokat gyökerestől kiirtottam. Ki múlt felül engem akár vitézségben, akár hadiügyességben? Ki szerzett akkora dicsőséget parasztkatonákkal?» Ezt pedig mindennél többre becsüli. «Énekelni fognak rólam, mint a földmivesek királyáról; égig magasztal a hír és egy kor sem fog homályba dönteni. Éltem és a természet által elém szabott pályát mint harcban hatalmas végeztem be. Nem téged vádolak, kérlelhetetlen végzet, hogy elveszek nem rád panaszkodom, állhatatlan sors, sem rád, szerencse, hogy szabad ég alatt halok meg; mint halálom okát, téged vádolak, vétkes hivalgás és rest bővelkedés. Szomorú bűn, bajoknak posványá, bős rombolással te zúditottad rám ezt a szörnyű végzetet. Isten veled, föld, melyet nem látlak többé; diadalok, Isten veletek!»

⁵⁰ Istvánfi, 46.

⁵¹ Jaj Istenem, mit csináltam! De nagyot, nagyot vétettem! Mit csináltam én mostan! (Budapesti Szemle. Új folyam, IV., 57.)

⁵² Istvánfi, 46.

⁵³ Így mondja egy 1514 augusztus 14-ki levél. (Lo feno sentar sopra vna cariega

di ferro afogada. L. Marino Sanuto, II. 276.). Az egykorú Barbaro szerint (Storia Veneziana. Archivio, VII., 1055.) meztelenül tüzes vasszékre (in una sedia di ferro ardente) ültették és hasonlóképen tüzes vaskoronát tettek a fejére. A szintén egykorú «Aufirur» (6. l.) a brandenburgi órgróf Kristóf nevű szolgájának elbeszélése alapján csak annyit állít, hogy a megfogott Györgyöt «auff einen hohen stull gesetzt hab». Más egykorúak sem tudnak az izzó trónról. Maga Istvánfi vasszéket említ ugyan, de azt — úgy látszik — csak átírói tüzesítették meg. A hagyomány tüzes trónról beszél; a «Misera plebs contrabuens»-ben Petőfi szerint is:

«Izzó vas trónon őt elégetétek:
De szellemét a tűz nem égeté meg.»

⁵⁴ Verancsics, II. 11. Bartholinus szerint (D₃ levél), két létra közé, Janus Vitalis (Marino Sanuto, II. 299.) szerint egy létrához kötötték. Jovius szerint (91. l., 2. old.) meztelenül kötötték kinpadra (equuleus), Révai szerint is (Schwandtnernél, II. 702.) kinpadra feszítették.

⁵⁵ Verancsics, II. 11. Janus Vitalis (Mar. San. II. 299.) «A vérrel moeskolt ruhának» levetését Taurinus (173. l. 150—1. v.) is említi. A király, Jovius és Istvánfi szerint egészen meztelenül.

⁵⁶ Verancsics, II. 11. A bécsi udvari könyvtár 14.527. sz. kézirata szerint (Törft.

A «trón» előtt lobogó tűzben izzított⁵⁷ s ekevasból⁵⁸ készített koronát csíptető vasakkal helyeztek fejére. Ezt a kinzást Szapolyay tulajdonképen a budai uraktól tanulta el, a kik a gu-bacsi csatában elfogott kuruczok fejére tüzes sisakokat tettek.⁵⁹ Királyuknak tehát koronát szántak; állítólag ugyanazt, melyet most az erdélyi múzeum őriz.⁶⁰ A megszügyenyítés annál nagyobb lehetett, mert Dósának ez a semmiképen sem hiteles vaskoronája kétségtelenül szájkosár volt, a melyet bivalyoknál mai napig is szokás használni.⁶¹ Hasonló vaskoronákat, vagy inkább vaskosarakat és szájkosarakat a külföld is ösmert. Skótságban például az egyház a veszekedő, főleg pedig káromkodó asszonyok megfenyítésére az ú. n. branks (zablya) nevű szájkosárfélét alkalmazta;⁶² Nürnbergben is van egy, az állítólagos Dósaféle koronához nagyban hasonló álarcz;⁶³ Hildesheimban éppen ilyen kosár függ egyik utcaszögleten s ebben tűzveszély vagy dőghalál idején jeladásul szurok-koszorút gyűjtanak meg.⁶⁴ A középkorban izzó koronát szegeztek a trónravágyó lovag fejére;⁶⁵ s most talán szintén tekintettel voltak Dósa nemes származására, hogy így bántak vele,⁶⁶ sőt túlszárnyalták a kül-

Tár, 1905. 276.) forgatható kerékre kötöztette. Miles szerint (Würgengel, 9.) vaslánczsal kötötték meg.

⁵⁷ Der Kurutzen Führer Georg Doscha wird mit einer glühenden Krone gekrönt. Quellen zur Gesch. der Stadt Brassó, IV. 5. A király július 24-iki levele is azt mondja, hogy tüzes vassal koronázták meg.

⁵⁸ Jovius, 91. levél, 2. oldal. Mit einer glüender Chron aus einem Pflug — mondja Miles, 9.

⁵⁹ A 14.527. sz. bécsi kézirat. Tört. Tár, 1905. 275.

⁶⁰ Ez a korona hét egész pántból áll s ezeket lenn és $\frac{2}{3}$ nagyságban odaszegezett durva abroncs tartja össze. Lenn kerék; fenn a pántok ívalakúan vannak meghajtvva. Rajza: «A nagy világ képekben» (1855., 220. l.). Jakab Eleknél, Oklevelek Kolozsvár történetéhez, I. kötet, VIII. tábla; Szilágyi, Magyarország mill. tört. IV. 403.

⁶¹ Dr. Pósta Béla véleménye.

⁶² Wilson: Préhistoric Annales of Scotland, II. 250. Említi Romer Flóris: Arch. Közlemények, VIII. 72. és rajzát adja: Archaeol. Értesítő. 1870. 168. l. Ez csak egy alsó abroncsra hajló 2 egész pántból áll s elül nyelvfékezővel, hátul pedig lánczsal van ellátva.

⁶³ U. o. 1872. 215. l.

⁶⁴ U. o.

⁶⁵ Henne am Rhyn, Gesch. des Rittertums, 152. A tüzes trónon tüzes koronával való megkoronázás csakugyan nem példátlan az egyetemes történelemben. Így tettek állítólag (Histor. Bildersaal, IV. 318.) VI. Henrik német-római császár idejében († 1197.) Jónás gróffal is; de ezt Toeche Tivadar (Kaiser Heinrich VI.) nem említi.

⁶⁶ Ezt egykorúaknál s közel egykorúaknál levelekben és könyvekben találjuk írva. Egy 1514 július 29-iki levél szerint

földnek minden barbár büntetésmódját.⁶⁷ II. Rákóczi Ferencz szerint⁶⁸ a kivégzésnek ez a módja a szittyák régi vadságára emlékeztetett.

Ily körülmények közt szinte mellékes kérdés, egyszer vagy háromszor⁶⁹ tették-e fejére a koronát. Ha való az, hogy öntudatát a borzasztó koronázás és a tüzes kormánypálcának kézbeadása, vagy inkább kézhez sütése után is megtartotta: úgy a vas nem lehetett egészen az izzásig hevítve. Még inkább el kell vetnünk az izzó trón meséjét; mert különben bármilyen nagy volt Dósának lelkiereje és bármily hatalmas volt fizikuma, ilyen kínzást nem viselhetett volna el. A hóhéroknak, ha Dósa szenvedéseit meghosszabbítani akarták, gondoskodniok kellett, hogy a vas meleg legyen ugyan, de ne izzó. — A kín így is rémítő lehetett.

(Mar. San. II. 261.) «con una corona di fero»; Giuanne augusztus 11-ről (u. o. 280.): «una corona di ferro afogada»; egy augusztus 14-iki levél (u. o. 276.): «poste una corona di ferro afogada in capo». Az 1514 augusztusban kiadott «Auffrur» (6. l.): «Darnach yme gemacht hat ein Kron auss einer Radtschinnen und darnach die selbig Kron glüend gemacht und haben im dieselben aufgesetzt.» A feldolgozók közül: Bartholinus (1515.) szerint izzó sisakot tettek fejére (D₃ levél, 11. sor); Taurinusnál (1519.) «a hóhér a királyi homlokat tüzes koronával királyi módra királyi szertartásokkal dicsőíti», (173. l. 152–3. v.) Poétalétére ő írja le legundorítóbban a koronázás szomorú jelenetét. Tubero (1522.) szerint «coronam e ferro fabricatam candentem ejus capiti imponi jussit», (Schwandtnernél, II. 333.). Az ekkor 20–24 éves Szerémi szerint (67. l.) «De ferro unam coronam praeparaverunt et in igne copioso posuerunt et cum forcibus de igne traxerunt. Quum jam bene fulgescebat, ad caput Georgi apposuerunt». A nála 10–14 évvel ifjabb Verancsics szerint (II. 11.) «Az János vajda egy tizes koronát hozata eli. Azt a Székely Gyergynek két fogó kezett. az fejiben titeti és vele ötet megkoronáza». Siglernél (1563.) «corona ferrea

candente redimitum, equo imponit» (Bel: Adp. 65.) Joviusnál (1566.) «corona candenti ex uomere conflata, ut regem mos est, coronant» (91. lev. 2. old.) Orteliusnál (1603.) «krönet er mit einer glüeten eisernen Kron» (39. l.) Istvánfinál (1606.), ki egy szemtanú öreg kovácsra hivatkozik: corona igne candenti resplendens capiti imponitur (46. l.) stb. stb. Hiában csóválja hát fejét néhány historikus: megtörtént s így történt a dolog.

⁶⁷ «Bármily kegyetlennek tünik is föl (a branks), még sem oly rettenetes, mint a vaskorona, melylyel izzó állapotban állítólag Dósát megkoronázták.» Romer, Arch. Közl. VIII. 72.) Pulszky Ferencz szerint (Vasárnapi Újság, 1877. 830. l.) ez a korona olyan vaskosár lehetett, a melyet Keleten hosszú póznára tűznek, bele szurokkal telt agyagedényt tesznek és sötétben meggyújtva, azt a látogatásra menő nagyurak előtt viszik. Dósa vaskoronájáról l. még gróf Esterházy János cikkét, Archaeol. Közl. Új folyam, VII. 149. és Pósta Béla említett véleményét, hogy az erdélyi múzeumban őrzött Dósa-korona bivaly-szájkosár lehetett.

⁶⁸ Histoire des revolutions de Hongrie, I. 99.

⁶⁹ Szerémi, 67.

A néphagyomány úgy tudja, hogy Dósa egy órával élte túl a korona föltevését.⁷⁰

A kegyetlen bírák undok szerepet szántak Dósa azon 10,⁷¹ — 20,⁷² — 40⁷³ vagy 60⁷⁴ bizalmasabb emberének, kiket vele együtt fogtak el; kegyelmet ígértek a halálra éheztetetteknek, ha az ekként megpörkölt vezér testéből esznek.⁷⁵ Legnagyobb részöket a börtönben bekövetkezett halál mentette meg a gyalázattól; kilenczen⁷⁶ azonban életben maradtak s ezeket most Dósa György trónjához bocsátották. Nádsíp⁷⁷ és hegedű hangjaira s füttyszóra⁷⁸ «a maguk módja szerint»⁷⁹ kellett járniok a toborzót vagy hajdútánczot⁸⁰ s minden körülforgás után,⁸¹ mint «éhes farkasoknak»,⁸² «éhes disznóknak»⁸³ egyet-egyet kellett harapniok és nyelniök Dósa testéből.⁸⁴ «Mely pedig nem akarta harapnia, kit megismertek, ha a szája virtó veres vót vagy nem vót, az azon helen levágotott.»⁸⁵ Három vagy négy lakolt így halállal.⁸⁶ Azokat ellenben, kik szót fogadtak, mint pl. egy Lőrincz nevű kovácsot, ki Dósa György lovait szokta volt vasalni,⁸⁷ csakugyan szabadon bocsátották.⁸⁸ Györgynek egy izma sem moz-

70 U. o. Maig csak egy szajáni néphagyomány maradt fenn — tudomra — Dósa kivégeztetéséről, de az is bizonytalanul, mert Dósa nevét a Rákócziéval cserélte föl. E szerint Dósát (mint Szeged ostrománál már említettem) «elevenen» megsütötték s hogy jobban égjen, olajba mártották. (Kálmány, Szeged népe. II. 190.)

71 Szerémi, 67.

72 Brutus, I. 376. Míles szerint (Würgengel, 9.) «20 Paurische Hauptleuth», a kiket három napig elcsukva éheztettek.

73 Istvánfi, 46.

74 Auffrur, 6.

75 A legtöbb forrás és a bécsi udvari könyvtár 14.527. sz. kézirata szerint (Tört. Tár, 1905. 276.) hajdúk voltak; Szerémnél (67. l.) «bubulci (gulyások) et hayduk». Egy 1535. évi följegyzés szerint (Tört. Tár, 1891. 340.) «Ductor Georgius Zekel dentibus pecorariorum, idest Hayduknak traditus est.»

76 Istvánfi, 46. Szerémi (67. l.) szerint «mintegy» 10.

77 Taurinus, 176. l.

78 Auffrur, 6.

79 U. o.

80 Verancsics, II. 11.

81 U. o.

82 A bécsi udv. kt. 14.527. sz. kézirata. Tört. Tár, 1905. 276.

83 Ortelius, 39.

84 Istvánfi, Taurinus, Szerémi stb. Der Kurutzen Führer Georg Doscha wird ... von den Zähnen der Seinigen zerrissen. Quellen zur Gesch. Brassó. IV. 5. «Az hajdúkkal nyersen éteté, harapdáltatá meg», — mondja Borsos Sebestyén krónikája. Mikó, Erdélyi Tört. Adatok, I. 11.

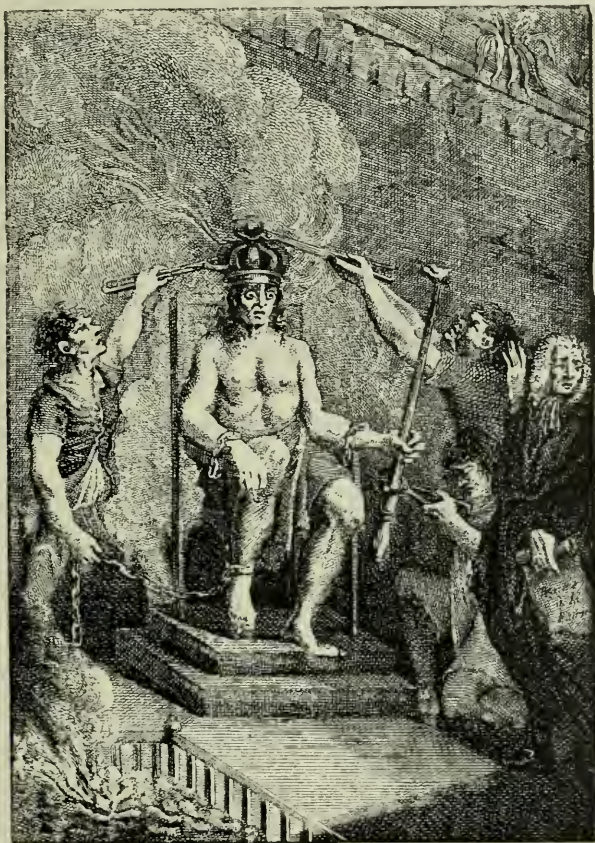
85 Verancsics, II. 11. Auffrur 6. Istvánfi 46.

86 Auffrur, 6. Istvánfi szerint is (46. l.) 3.

87 Istvánfi, 46. Lőrinczet «mint elaggott öreget» gyermekkorában (tehát 1540–50.) táján Istvánfi még ösmerte.

88 Istvánfi, 46. De Janus Vitalis szerint (Mar. San. II. 299.) ezeket utóbb fához vasalván, agyonvesszőzték.

dült. «Mint egy második macedóniai György viselte magát és csodálták, milyen türelemmel szenvedett.»⁸⁹ «Én ezt a szent keresztért mindig a pogányoktól vártam s íme, testvéreimtől

162. DÓSA MEGKORONÁZTATÁSA.

(Townson «Voyage en Hongrie» [Paris 1796.] című művében)

kell tünnöm»⁹⁰ — mondta volna, megvetőleg tevén hozzá: «Most látom csak, hogy kutyákat neveltem!»⁹¹ S azután — toldítja a hagyomány, mintha keveselné a vérfagyasztó részlete-

⁸⁹ Szerémi, 67.

⁹⁰ U. o. «Nem sirt, nem jajgatott, nem rettegett — mondja Istvánfi — s őket csakis a meggyalázó kutyakölykök szóval illetve, hallgatott». Miles szerint (Würg-

engel, 9.) ily borzasztó kínok közt sem igen kiabált, s nem szepegett, csak testvéreinek, Lukácsnak kiméléseért esdekelt.

⁹¹ U. o. és Histor. Bilder-Saal, iv. 319.

ket — egy erét fölvágtván,⁹² vérét testvérének, Gergelynek adták oda inni,⁹³ a mi azonban, már jelzett álláspontunk szerint, hibás vélemény. «Íme, szétmarczangolva, elvérezve, az életet és napvilágot meggyűlölve, Dósa most a földre rogy; haldokló tagjai bágyadtan feküsznet ott, míg lassan-lassan szívéhez hatol az életerő.»⁹⁴ A hóhéroknál is kegyetlenebb krónikások egy része hozzáadja,⁹⁵ hogy végül fejét levágták, testét s belső részeit pedig részben megfőzve, részben pedig nyárson sütvé, «megítették nemcsak hajdúkkal, de egyebekkel is».⁹⁶ Ez embertelen szertartás alatt valamennyi pap, barát és más jelenlevő Te Deum laudamust énekelt.⁹⁷ Mennyivel szebb, gyöngédebb ennél az a temesvári — már ösmert — néphagyomány, mely szerint a megkínzott kuruczkirály máglyájának füstjében Szűz Mária képe jelent meg, s a nép és a papság «értve a szent jelenést», térdre borúlva imádkozott a halottnak és bajtársainak lelki üdvöségeért!

Estefelé a hóhér Dósának lábait, karjait és nyakát sűrű csapások közt e szavakkal törte össze: «Így veszszén el mindenki, a ki a hazában beháborút gerjeszt!»⁹⁸ S ekkor pallosával fölnégyelte testét, hogy azt Budán, Pesten, Fehérvárott és Váradon bitóra függeszszék,⁹⁹ fejét pedig levágta s hosszú lándzsára fűzve,¹⁰⁰ «Szegeddi¹⁰¹ kildé ajándikon az szegedi fejbírónak, kinek Pálfy Balázs neve vala. Mely Pálfy hités atyja vala nekie.»¹⁰²

⁹² Az Elzevirkiadású «Resp. et Status Regni Hung. (1634. 136—7. l.) szerint 2 erét vágták fel. Az egykorú Barbaro (Storia Veneziana, Archivio, VII, 1055.) úgy tudja, hogy «húsát és vérét odaadták enni és inni azoknak, kik hozzá a leghivebbek maradtak».

⁹³ Jovius, Brutus, Ortelius, Gradelehnus, Révai, Ricaut.

⁹⁴ Taurinus, 174. l. 173—6. v.

⁹⁵ Verancsics, II. 11. Révai II. 702. Jovius, 91. lev. 2. old. Brutus, I. 376.

⁹⁶ Verancsics, II. 11. Miles szerint (Würgengel, 9.) mikor már minden tagját összetörték, úgy, hogy őrzőgő lelke több

kínzást már ki nem állhatott, beleit kiszakítva, a hóhérok nyársra csavarták, húsát darabokra vagdalták, üstben megfőzték és nyárson megsütötték, azután pedig parasztkatonáinak adták oda, hogy felfalják. Mikor ezek úgy jóllaktak, őket is hasonlóképen kintózták meg s végül (helyesebben az ő kivégzése előtt) Lukácsot (György testvérét) lefejezték.

⁹⁷ Auffrur, 6.

⁹⁸ Taurinus, 175. l., 193—196. v.

⁹⁹ Istvánfi, 46.

¹⁰⁰ Taurinus, 175. l., 198. v.

¹⁰¹ Taurinus szerint is, 175. l., v. 198. v.

¹⁰² Verancsics, II. 11.

A szomorú menet, úgy látszik, Szent Demeter napján, október 26-án,¹⁰³ éppen a templom ünnepén¹⁰⁴ érkezett meg Szegedre; a hol attól fogva hívei — s talán éppen a cziinteremben — Dósa fejét mint ereklyét tartogatták, mások pedig kinevették.¹⁰⁵

Dósa büntetéséhez tartozott az is, hogy székely jogait és nemességét, valamint vagyonát elvesztette.¹⁰⁶

Biológusok kételkedhetnek rajta, elegendő-e a stoikus nyugalom Dósa emberfölötti kínjainak elviselésére; megőrizheti-e önuralmát a lélek, ha porhüvelyét, a testet, ily mepróbáltatások alá vetik. S e kérdésnek eldöntése inkább is tartozik rájuk, mint a történelemre, mely különben nemcsak hagyományokra, hanem egykorú levelekre és krónikásokra is hivatkozhatik, melyek és kik szerint Dósa egészen lefejeztetéséig eszméleténél volt.¹⁰⁷

¹⁰³ Szeréminek azt az adatát (68. l.), hogy Székely Györgyöt ekkor fejezték le s fejét Szegedre küldték, úgy értem, hogy ezen a napon érkezett az a szegedi Szent Demeter templomba.

¹⁰⁴ Ezt a régi templomot 1913-ban rombolták le.

¹⁰⁵ Szerémi, 68.

¹⁰⁶ Az 1499 július 13-án megerősített kiváltságlevél 17. §-a értelmében. Székely-Okl. III. 142.

¹⁰⁷ Egy július 29-iki olasz levél szerint (Mar. San. II. 261.) «Cecol» Györgyből «a vajda parancsára azok ettek, kik az ő híveinek főbbjei közül valók voltak. És ez még életében történt vele és azután fejére tüzes vaskoronát tettek». Egy augusztus 14-iki olasz levél szerint «egy megtüzesített vasszékre ültették, majd tüzes vaskoronát tettek fejére s azután vérét megcsapolván, italul adták azt követőinek: így halt meg». (Ü. o. 276. l.) Hasonlót mond az egykorú Janus Vitalis (u. o. 299.), Taurinus (174. l. 173—6. v.) és Jovius (91. lev. 2. old.), Brutus (I., 374.) stb., valamint Isvánfi óta az egész történelem. A már említetteknek kívül képek is foglal koznak az executio feltüntetésével. Az 1514-iki «Auffrur» czimlapján Dósa egész meztelenül trónon ül, tövissel megkoronázva. A 9 közül egy éppen jobb

karjába harap, két cigány oldalt hegedül. Az 1513-iki (így) «Auffrur» czimlapján Dósa szintén trónon ül, balra tőle egy karjába harapó ember, jobbra egy hohér, ki harapófóggóval közelít feléje. A szöveg maga azonos. Az 1519-iki Stauromachia élén (kiadta Engel, Monum. Ungarica. Bécs, 1809. Szintén a czimlap előtt) Dósa övig vetkőzve trónon ül, jobbra tőle egy vállára harapó ember; a még élőnek fejébe két hohér tüzes koronát nyom; körülötte még három más paraszt, jobboldalán két vitéz, balján egy katona fújja a csimplyát. Dósa lábai előtt egy arczával földön fekvő ember karóba húzva, háta mögött 3 fölnyársalt ember. Ricautnál (1694. 106. l.) aránylag csinos metszetben Dósa bajsz- és szakálltalan férfiú; félmeztelenül szeggel kivert támlányú széken ül, lábai a székhez kötözvék. Haja elől nincs, hátul pedig kontyfélért visel. Harapóval teszi fejére a koronát az egyik hohér, míg a másik jobbkarját sütögeti egy serpenyő tüzével s egy hátrakötött kezű fölkelőt fülénél fogva nógat közeledésre. Jobboldalt dárdás, vasvillás katonák, a háttérben lovon egy sisakos parancsnok, baloldalt az erkélyen nézők, Dósa előtt pedig egy tüzet szító s egy fahordó szolga. A Hist. Bilder-Saal képe szerint (IV. 319.) börtönben történt a kivégzés. Egy parancsnok,

Pedig a kínzásnak részleteit, néhány mellékkörülmény kivételével, ritka egyöntetűséggel beszélnek el.¹⁰⁸ Mindez, természetesen, még nem elég érv arra, hogy Dósa a koronázás és testének marczangoltatása után is élt; de lelkének erejét már akkor is csodálhatjuk, ha a kínzóeszközöknek és az előkészületeknek látára megőrizte hidegvérét. Ha a krónikások mégis nyugalmáról beszélnek, jele, hogy Dósa szilárd jellemű ember hírében állott. Csak az a csodálatos, hogy a kit a sír szélén önkéntelenül ilyen férfúnak, ilyen, kínzóit lenéző embernek írnak le, azt máshol ismét alávalóságokkal és közönséges rablójajlamokkal vádolják. Gyűlölik, sőt nem is találják az elvet, mely őt tetteiben vezérelé. Elöttük Dósa — 100.000 parasztnak, a szenvedelman kívül egy kicsikét talán észszel is cselekvő 100.000 földművesnek vezére! — egyszerű, köznapi dühöngő, ki megérdemelte a halált;¹⁰⁹ de «mégis illett volna keresztényekhez, hogy a kegyetlen mérszárlást a könyörület mérsékelje. Borzad az ember elsorolni a szerencsétlennek iszonyú, rettenetes, eddig soha nem látott s hallott büntetését.»¹¹⁰

Így teljesedett az a jóslat, melyet a nép Vitéz János esztergomi ersek freskóiban keresett, hol Mátyás utódainak képzelt sorában a másodiknak lába előtt tűz vala, «mely körül embereket sütnék vala.»¹¹¹ Sic igne superbi peribunt!

A humanizmusnak krokodiluskönyje még éppen nem históriai

egy tűzszító, egy fahordó ember van oldalt, kettő kétfelől vállába harap, egy pedig kalapáccsal veri fejébe a koronát. Townson Róbertnél (*Voyage en Hongrie. Traduit de l'Anglais par le C. Cantwel. Páris, VII. év. II. k., a címlapon*) egy «X I. századbeli» lázadó ül a trónon, a mint kettő, fogókkal, vaskoronát nyom fejébe, egy pedig — baljába — pálczát. Az előtérben egy parókás angol bírő ily című irattal: «*Traite à la Patrie.*» A 119. és 120. lapon azután megmagyarázza, hogy ez egy oláh főnök, ki a Bánságban a XVI. században fölkelte maga vad népével s ily véget ért. E képek inkább kuriózumok, mint dokumentumok.

¹⁰⁸ Lásd ezekre s különösen adataik eltérésére nézve a jelen fejezet jegyzeteit. Fő forrásul mindenesetre Istvánfi szolgálta, mert, bár őt 90 év választá el azon eseményektől, aránylag nyugodtan, sőt — mint humánus ember — szánakozva írt Dósa kinoztatásáról, míg a legnagyobb rész szinte gyönyörködni látszik benne.

¹⁰⁹ Brutus szerint (I. 375.) ő nemcsak a nemeseknek, hanem az egész emberiségnek ellensége volt; s hivatkozik a kuruczok kegyetlenségeire. Arra nem, hogy ki kezdte.

¹¹⁰ Istvánfi, 46. Jovius, 91. lev. 2. old.

¹¹¹ Pethő Gergely, *Magyar Krón.* az 1471. évhez. (Pozsony, 1742.)

igazságszolgáltatás. A tüzes koronánál súlyosabb büntetés volt Dósára, hogy történetírói iránta már eo ipso ellenséges papok és nemesek, vagy tudatlan és rövidlátó emberek, kik profaniálták az általa képviselt eszmét. Azok pedig, kik megsajnálják, csak az ötérzékű embert szánták benne. S bizonyosan ezt sem teszik vala, ha eszméi győzedelmének tudatában fogadhatta volna a halált.

«Mesához közel — írta negyedfélszáz esztendő múlva egy erdélyi főasszony,¹¹² — egy Feroniának szentelt templom van, melyben ülőhely volt készítve a rabszolga számára azon esetre, midőn szabadossá tették. Mi különböző volt attól Dósa vas-trónja, a mely szép országunk históriáját kitörölhetetlen mocsok-ként fertőzteti!»

«Természetes ugyan, hogy a szabadságot, mely még az állatoknak is kedves, minden neposztály kívánja; de miután a Gondviselés, mely az emberi nem felett örködik, úgy akarta, hogy némelyek királyokká, mások nemesekké, mások szolgálkká szülessenek: a keresztényi szeretet sérelme nélkül fogunk jogainkkal élni mindaddig, míg ebben az országgyűlés nem teszen változást.» Így nyilatkozott még 1790-ben is Hont vármegye s ilyenformán Varasd és Veszprém.¹¹³ A mit ezek a francia forradalom hajnalán nem értettek, azt ősapaik harmadfél század előtt értették volna meg?

Dósa büntetése nagy, borzasztó és kegyetlen; karrikaturája a hazánkban is tért hódított humanisták századának. S a monda ítelt is Szapolyay fölött. Az Isten — így regéli — azzal sújtotta, hogy a szent misén Úrfelmutatáskor minduntalan megvakult. Csak két év múlva s akkor is csupán anyjának és nővérének kegyes tettei következtében talált irgalomra és csak azóta láthatta ismét a szentséget.¹¹⁴

¹¹² Pagetné, Wesselényi Polyxena: Olasz és schweitzzi út, I. 202.

¹¹³ Horváth: Magyarország története. VIII. 15.

¹¹⁴ Horváth: Tud.-Tár, XI. 229—230. l. E rendkívül jellemző regét a reformatio kezdetén nem Dósának elzúllott papjai költötték-e?

Dósa nem alkalmazott rosszabb eszközöket, mint a minőket helyében más, de talán ügyetlenebbül, alkalmazott volna. Hanem hát «a paraszt tanulja meg, hogy a nemesség dolga a katonászkodás, az övé meg a földművelés, melynek jövedelmében részeltetnie kell urait, hogy védelmüket élvezze».¹¹⁵ Ez a középkori felfogás képtelen volt azt elismerni, hogy a meg nem válogatott eszközök csak alkalmazóikra vetnek árnyat, a czélt magát, ha az nemes, nem szeplősíthetik meg. S az a felfogás azt sem ismerheti meg, hogy a Dósa által vezérelt fölkelésnek nem Dósa halála a záróköve, hanem az 1514. évi novemberi törvény. A vaskorona csak Dósát ölte meg. Kiszenvedt, mint — az eszme sérelme nélkül — kiszenvedett ezer és ezer más vértanú. S Dósa halála után, mely — az ügyet nem veszélyeztetve — valamely csatában is bekövetkezhetett volna, még egy hónapig folyt a testvérharc Magyarországön. Követői nem tartották szellemi halottnak. A novemberi törvény azonban egy nagy és hatalmas elemet, az országnak egyik alaperejét, a népet bénította meg. S a nép szabad akaratára nézve elkobzott egy percz fontosabb, mint magánosoknak egész «elveszett paradicsoma».

Dósa kegyetlenségei a nép durvaságát, Szapolyay kegyetlenségei a nemesség durvaságát bizonyították. Egyenlő fegyverekkel harcoltak s meddő volna kutatni, melyik fél követte el 1514-ben az első embertelenséget. A kérdés nem e körül fordul meg. A műveltség nem volt általános és a szenvedelem független a műveltségtől. Ha egy-egy finomabb szellem kicsillámlott is itt-ott a mozgalmakból, az, mert gyakorlatinak kellett lennie, maga is alkalmazkodott a kör nyersebb modorához. Dósát egy eszme vetette fölszínre; tévedhetett s tévedett, de mint justus et tenax propositi vir haladt a maga útján s halt nyugodtan, a hogy nem hálnak kalandorok és szemfényvesztők; a hogy nem halt a vele egy kategóriába sorolt Münzer Tamás.

Harmadfél száz év múlva Danton ezreket öletett s nem telt

¹¹⁵ Tubero (Schwandtnernél, II. 333.).

bele egy század, Dantonnak 1881-ben szobrot indítványoztak. A világ elszörnyedt a terv hallatára, de a XIX-ik század legnagyobb francia költője, Victor Hugo, azt mondta rá, hogy «Danton nagy ember»; s Dantonnak azóta két szobrot is állítottak. Nálunk is akadtak, a kik Dósának szobrot akartak állítani azon a helyen, a hol kivégezték.¹¹⁶ A legnagyobb magyar költőre, Petőfire hivatkoztak, hogy «szellemét a tűz nem égeté meg, mert az maga tűz». S még «pusztíthat ez a láng». Máglyája üszkeiből azonban a negy százados évfordulón ne a gyűlölet pusztító, hanem a történelem világító lángja csapjon fel, hogy fényénél valahára észrevegyük azt az utat, a melyen az egész nemzetnek haladnia kell, hogy osztálykülönség nélkül, közösen munkálkodják a hon és társadalom javán.

XXXI. A FÖLKELES VÉGE.

ULÁSZLÓ KIRÁLY szerint «összetörték ugyan a lázadás fejét, de ezzel a lázadást még nem fojtották el egészen, mert még sokan maradtak fegyverben, különösen Várad körül, a hol bizonyos *Lőrincz póp*, egy igen gyalázatos ember, a parasztoknak nagy csapatával zavarog». Szétszórásukra a vajda azonnal elindult Temesvár alól. A király, a mennyiben hozzávethetett, azt hitte, hogy mindjárt meg is támadta; vagy két nap alatt meg is támadja. A csatát tehát július 26-ára várta.

¹¹⁶ Dr. Parchetich László, a szocialisták budapesti kongresszusán 1901 május 26-án indítványozta először, hogy Marxnak, Lassalének és «a proletárság magyar előharczosának», Dósa Györgynek, Budapesten szobrot emeljenek. (Pesti Hírlap, 1901., 144. sz.). 1908-ban a pünkösdi parasztkongresszus Békéscsabán elhatározta, hogy «a legelső magyar parasztvezérnek, Dósa Györgynek hatalmas szobrot állít a magyar parasztok délibábos rónáján». (Az Ujság, 1908., 175. sz.) Végre 1910 október 30-án Szegeden az alföldi kerületi

szociális demokrata párt 500 küldöttel megalakulván, Rajki Sándor orosházi földműves indítványára kimondta, hogy 1914-ben Dósának szobrot állít s erre a célra országos gyűjtést indít. (Magyarország, 1910., 259. sz.) «Dósa szobrát – jegyezte meg erre Quintus (Az Ujság, 1910., 264. sz.) magyarnak és kiengesztelőnek kell megcsinálni, nem pedig internacionális rajongónak.» Sámuel Kornélnak a munkások számára készített Dósa-szobra képét, a művész szívességéből, mellékelve mutatjuk be.

«Azt hiszszük — írta a császárhoz küldött követének, — hogy a vajdának szerencséje lesz vele szemben, de mégis bizonytalanok vagyunk, mi történt, vagy mi fog történni.» Mivel tehát a tűz még nincs eloltva egészen, utasította követét, kérje meg a császárt, hogy iránta és az ország iránt való további jóindulatát ne tagadja meg, hanem azt a segítséget, a melyet neki nyújtani akart, tartsa készen, hogy mihelyt szükség lesz reá, vagyis mihelyt erről a szükségről értesíti, azt késedelem nélkül elküldhesse. «Mert, ahogy mondtuk, nem tudjuk, mit hoz a jövő.»¹

A vajda Várad ostrománál is előbbre valónak tartotta Arad, Lippa, Solymos visszafoglalását, mivel ezt a kettőt különben is hűsége jutalmául követelte. Ezért nem északi, hanem északkeleti irányban nyomult előre s Lippa közelében, Iregdnél ütött táborn,² honnan az ő nevében *Pathócsy* Péter hunyadi várnagy és a hunyadi nemesség kapitánya Hosdái *Bakó* Imre, Pál és András, *Rákosdi* Péter, *Écsi Kerek* Tivadar, *Dédácsi* Mihály, *Rákosdi Pethe* János, *Bódogfalvi* Tódor nemesszolgának és jegyzőjének, *János* deáknak, kik alkalmasint a temesvári csatában is résztvettek, megparancsolta, hogy 500 ökröt és egyéb marhát vigyenek be a vajdahunyadi vár ellátására és élelmezésére.³ *Pathócsy* maga is segített ura, Brandenburgi György várainak elfoglalásában. A vajda visszavette Solymost, Lippát s meg is tartotta, mert úgy látszik, az örgrófról föltette, hogy titkos egyetértésben állt a kuruczokkal; ezek azért foglalhatták el olyan könnyen várait és uradalmait. Két esztendő múlva is (1516. június 6.) német és lengyel közbenjárásra volt szükség, hogy Szapolyay lemondjon a két várról⁴ s kibéküljön az örgróffal, még pedig — ahogy Miksa császár maga mondta⁵ — ennek nagy kárával.

¹ Ulászló levele Székely Miklóshoz július 24. Tört. Tár, 1891., 338.

² Fekvésére l. Márki, Arad tört. I. 204.

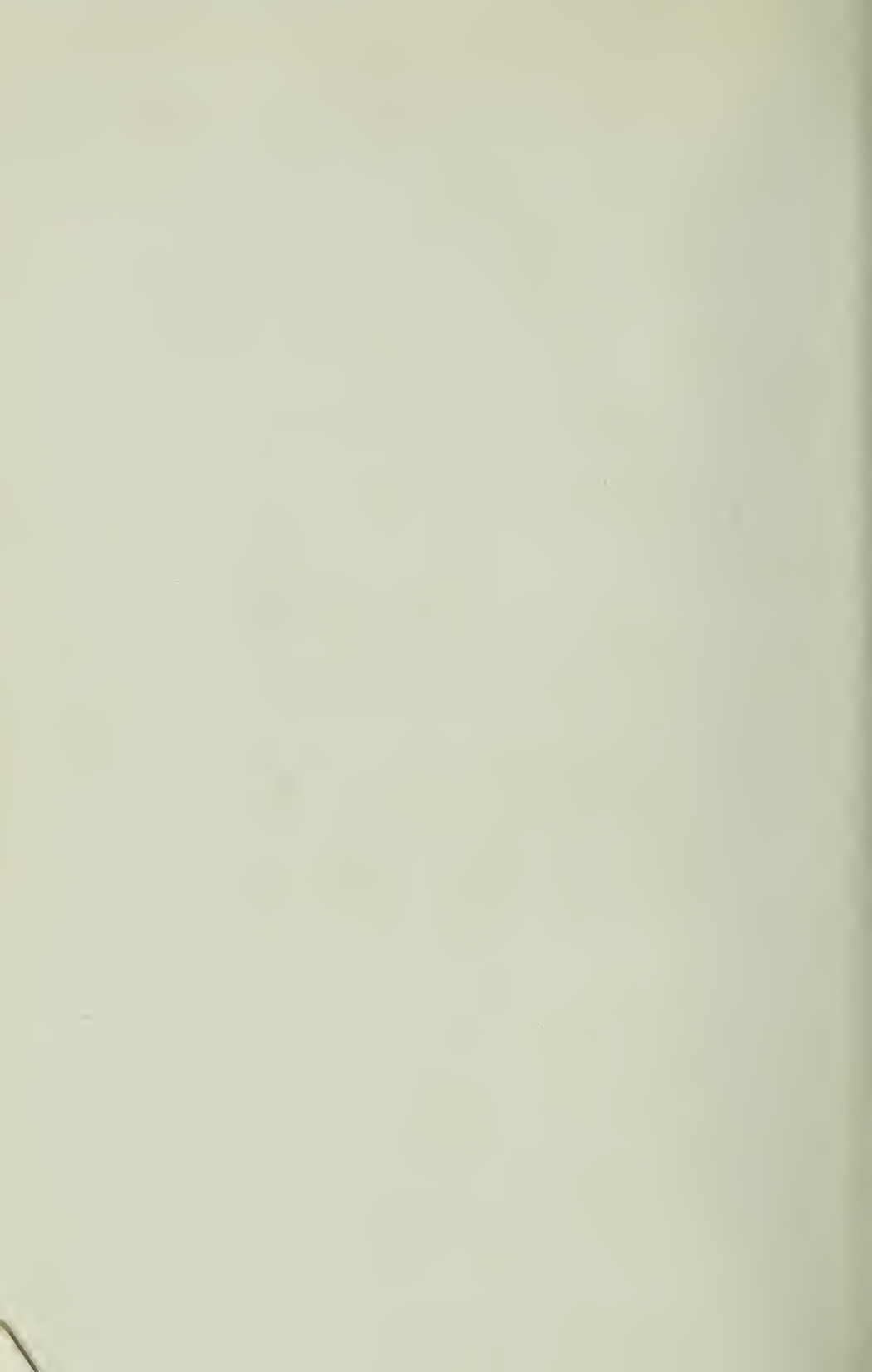
³ Kelt 1514-ben, pontosabb dátum nélkül. Közli S. Fekete a Hunyadm. tört. társ. évkönyvében, v. 101—102.

⁴ Müncheneri bajor kir. lt. XLVIII. 383. XLIX. 393.

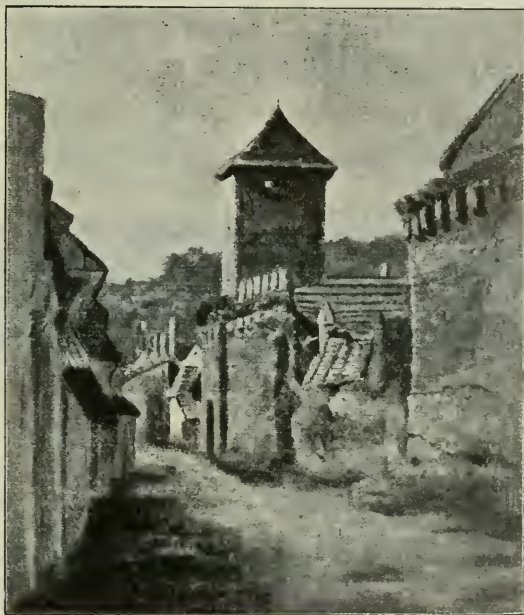
⁵ Füssenben, 1516 július 20. U. o., jegy nélkül.

A TEMESVARI MÁRIA-SZOBOR.

Szapolyainak ez a magánhadjárata és késedelme okozta, hogy *Mészáros Lőrincz* Biharban még egyszer összeszedhette erejét s némiképen remélhette is, hogy Váradot beveheti s abban — Temesvár helyett — a kuruczoknak erős téliszállást biztosít. Egység azonban többé nem volt a vezetésben s az események, a melyekről most már csak röviden szólhatok, őt hamar magukkal sodorták.

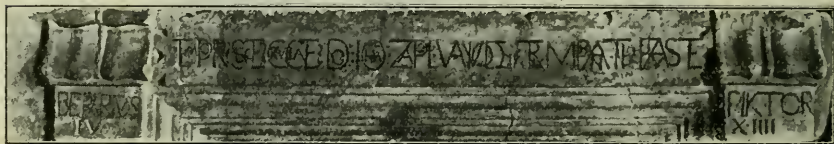

163. RÉSZLET KOLOZSVÁR KÖRFALAIJBÓL.
(Dr. Békésy Károly festménye után.)

Erdélyben a fölkelés már jóformán csak Kolozsvár környékére szorítkozott. Ott a városi tanács tudvalevőleg befogadta a névtelen kuruczvezért, ki néhány bajtársa segítségével a lakosok egy részét meg is nyerte. A nemesek azonban onnan mindenáron ki akarták szorítani őket. Losonczi *Bánffy* János, halálra elszántan, *Thelegdy István*⁶ és *Szaniszlófi István* jelenlétében

⁶ Kétségkívül a megölt kincstartó rokona, mert más birtokos *Thelegdy*-család Erdélyben akkor nem volt.

az erdélyi káptalan előtt július 3-án végrendeletet tett.⁷ Azután, alkalmasint tanúival együtt, *Thornallyay* János, *Barlabásy* Lénárt és *Drágffy* János hadaihoz csatlakozva, megindult a keresztések ellen, kik Kolozsvár körül táboroztak. Erre a hírré a tanács a kuruczok elől bezáratta kapuit, bennlévő vezéreiket és tisztjeiket pedig elfogatván, *Thornallyay*hoz,⁸ ez viszont Szapolyayhoz küldötte,⁹ a mit a nemesektől sokféleképen szorongatott Kolozsvár¹⁰ inkább félelemből, mint az urak iránt való jóindulatból tehetett. Ilyképen csak abban a nem igazolt esetben járhattak el, ha *Thornallyay* meglepte a kinnálló keresztéseket.¹¹ Különben bajosan érthetnők meg, mit keresett a kuruczvezér a városban, mikor kinn a mezőn döntő csatát kell vala vívnia. A csata —

164. A KOLOZSVÁRI SZAPOLYAY-HÁZ FELIRATOS KÖVE 1514-BŐL.

nem biztos, éppen Kolozsvár alatt-e¹² — a kuruczok veszteségével végződött. Augusztus elején¹³ a nemesek megtámadták a parasztokat, kik a legnagyobb erélylyel védték magukat. *Drágffy* János lovát egy kaszás levágta, s a sűrű csapásokkal borított nemest csak Bánffy és *Thornallyay* mentette meg a haláltól. *Drágffy* azután hátba szúrta főbb ellenfelét.¹⁴ Az ekként újrakezdett küzdelemben a gyalog parasztok megfutottak,¹⁵ a kolozsváriak pedig tárt kapukkal és nagy hálálkodások közt fogadták

7 Tört. Tár, 1891. 114.

8 II. Lajos levele 1516 június 11-ről. Közli Jakab: Kolozsvár Története, I. 695. és Oklvtár, CCXII. sz. a.

9 II. Ulászló levele 1515 május 16-ról. U. o. I. 615. és CCX. oklevél 609. l.

10 V. ő. u. o. 559. és 565. l.

11 Taurinus szerint (177. l. 277. v.) *Thornallyay* «nem váratlanul» jelent meg.

12 Jakab, I. 606.

13 A hogy Taurinus (177. l., 271–274. v.) az időt meghatározza, az Lucanusnál (IX. 531. s köv. versekben) az ősz körül-írása s így nem alkalmazhatni azt szorosan ez eseményre.

14 Taurinus, Stauromachia, 178. l., 282–310. v.

15 U. o. 179. l., 311. v.

a győzőket.¹⁶ A foglyokat a nemesek itt is szokásosan kegyetlenül végezték ki.¹⁷

A kolozsvári Híd-útczának egy házán¹⁸ pedig 1896-ig olvasható volt egy fölírat,¹⁹ mely így hangzik: «A keresztes hadak idejében Szapolyay János vajda úrnak, a szerencsés győzőnek».²⁰ A város talán ajándékba adta ezt a házat pártfogójának, mert alkalmasint neki köszönhette, hogy tisztázhatta magát a kolozs- és szolnokvármegyei nemesekkel szemben, kik a paraszttal való összejátszásról vádolták.²¹

A harcz körülbelül ezzel egyidőben az ország minden részében véget ért.

Leghamarább elcsöndesedtek a dolgok a felső megyékben. *Balogh* István Munkács környékén, a rossz hírek hallatára, a keresztesek táborából megszökött s Lengyelországba menekült. Népe szétzüllött, ő maga pedig hitehagyott lett,²² vagy «a lengyel király zsoldján hala meg».²³

Bács és Bodrog vármegyében, hol Barabás pap, Pogány (Nagy) Benedek s Nagy Antal egészen általánossá tette a mozgalmat, a nemesség a szerémségi ráczokat hitta segítségül. Barabás kezdetben a szalánkeménieket is ügyének pártolására bírta. Péterváradnál kelt át a megyébe s ugyanarról indult üldözésére Oláh Balázs és Nagy Gergely nándorfehérvári albán némi nemességgel és sok ráczzal. A ráczok tüzzel-vassal pusz-

¹⁶ U. o. 179. l., 327–328. v.

¹⁷ U. o. 179–180. l., 329–341. v. «Féltér hamut adtak a csontos tagok ... A hulláknak többi részét — borzalmas látvány! — félig égetett rúdakra akasztva, a meleg légen szárítgatják.» Maga az igazságos Mátyás is úgy büntette 1460-ban a lázadókat, hogy Kolozsvárt a piacon izzó vasfogókkal kinoztatta, darabokra tépette őket, azután fejüket vetette. Bonfini, 572. Jakab Elek, Kolozsvár tört. I. 529.

¹⁸ Az 1308. sz. Pókaházon, melynek helyén áll a Wesselényi-utca 17. sz. a. lexú Dunky-ház.

¹⁹ Jelenleg az erdélyi n. múzeum gyűj-

teményében, honnan fényképét közöljük. Olvasása: Tempore secessionis cruciate Domini Johannis Zapole Vajvode Transylvaniae triumphantis fauste. Bernardus Pictor. 1514.

²⁰ Jakab, id. h., 609. l. és Oklevéltár, VII. tábla, rajzban.

²¹ L. mindezt körülmenyesen Jakab id. művében.

²² Szerémi, 70. l.

²³ Székely István Magyar Krónikája. (XVI. századb. Magyar Történetirók. Szerk. Toldy. Pest, 1854. 59. hasáb). Borsos Sebestyén Krónikája. (Mikó, Erdélyi Tört. Ad. I. 11.).

tították Bácsot és Bodrogot. A Bács és a Duna közt levő Háj-Szentlőrinczet, hol Barabás magát hősieesen védte, fölgújtották, földúlták és sok ezer embert mészároltak le. Magát Barabást, rajta levő ruháit meggyújtván, a toronyból dobták le.²⁴ Mikor azonban zsákmánynyal megrakodva hazafelé tértek, Silyánovics István, a naszádosak vajdája megtámadta őket, elhajtott lovaikat és barmaikat Péterváradnál elvette és Szalánkeménben elköttyavetyéltette.²⁵ Ezért, hogy t. i. «az király népére támadott vót Péterváradján», de talán még inkább azért, hogy a rosszul fizetett naszádosak alkalmasint szítottak is a keresztésekhez, Török Imre, fehérvári bán, őt elfogatta és fölnégyeltette.²⁶ — A szalánkeménieknek egy más csapatát a rácok verték meg.²⁷

Egy más kereszties had *Pogány* Benedek vezetése alatt — hagyomány szerint — ostrom alá vette Frangepani érseket, ki számos úrral Bács várába zárkózott.²⁸ Míg azonban északfelől Bornemisza János seregei közeledtek a felkelők ellen,²⁹ délfelől ismét a rác portyázók törtek elő, keletről pedig Lendvai *Bánffy* Jakab, kit — többnyire a lovassággal — Szapolyay a Temesvár alól megfutott kuruczok üldözésére rendelt. A futók, kiknek vezére állítólag maga Lőrincz pap volt, alkalmasint egyenesen Pogány Benedeknek, mintegy Nagy Antal utódának³⁰ seregéhez csatlakozott. Ennek az együttes támadásnak a kuruczok nem állhattak ellen. Abbahagyták tehát Bács ostromát s erektől, mocsaraktól rendkívül szaggatott helyeken át Apáti (Apatin) felé vonultak vissza, hogy onnan a legrosszabb esetben a keleti oldalán rendkívül erdős Baranyába menekülhessenek.

²⁴ Verancsics, II. 7.

²⁵ Verancsics, II. 7.

²⁶ U. o. 11.

²⁷ U. o. 7—8. Borovszky, Bács-Bodrog tört. 77. Szentkláray, A dunai hajóhadak tört. 77—78.

²⁸ Verancsics a 8. lapon és Iványi (Bács-Bodrog vármegye helynévtára, III. 12.) Gergelynek nevezi az érseket. Frangepani György volt.

²⁹ U. o. 11.

³⁰ Istváni és Révay következetesen Longust ír, ki alatt Nagyot kell értenünk. Nagy pedig már a temesvári csata előtt foglyul esett. Ez időben csak Pogány Benedeknek volt ép csapata Bácsban s így a temesvári menekültek csupán öhozzá csatlakozhattak. Bartholinus szerint (D., levél, 17. sor) Mihály volt a Bács és Baja közt utoljára működő kurucz vezér s ezt a Szerémségben győzték volna le. Hívei részben a hegyek közé menekültek.

Bánffy igen eszesen és erélyesen járt el. Az utakat kétezer emberrel megszállatta s éjjel-nappal menve, teljes hadirendben nyomult előre. A kuruczokat, közhit szerint, maga Mészáros Lőrincz vezette³¹ és fölleskítette a népet, melyet a bosszú gondolata is tüzelt, a helyzetnek kétségbejítő volta pedig különben is végső ellenállásra kényszerített. Elfogadta tehát a csatát s igen vitézül küzdött. Végre két órai harc után Pogánynak lovát lelőtték, őt magát pedig elfogták.³² «A vezér» lángoló szavai a népet, melyet a vezér balsorsa elcsüggeszthetett volna, új harcra buzdították s nem törődve roppant veszteségeikkel, az ingadozó sorok ismét bátran küzdöttek. Egyszerre azután a vezér vágást kapott a fejére³³ s elborítván a vér, megijedt népe megfutott. «Lőrincz» azonban gyorsan magához tért s a tömérdek ér, nádas és sűrűség közt sikerült menekülnie,³⁴ mert Bánffy, részint katonáinak fáradtsága, részint jelentékeny vesztesége, részint pedig a miatt, hogy «a szegény paraszton könnyűljön», — az üldözést megtiltotta. Katonáit a táborukban talált zsákmánynak szétosztásával kárpótolta fáradalmaikért.³⁵ A veszteség oly nagy volt, hogy »egy testről másokra léphettél volna».³⁶ Hír szerint 25—32.000 halott fedte a csata terét s a győzők Szentlőrincz és Baja mezővárosokat a földig lerontották.³⁷

A ráczokra ebben a csatában nem volt szükség. Ők a rendes sereg hátában az elszórt fölkelők kiirtásával foglalkoztak. Kegyetlenkedéseikről egy tekintélyes szemtanú³⁸ sok borzasztóságot tud elbeszélni. Dúltak, raboltak Bács-Bodrogban és a szomszédos vidékeken; levágták a szegény népet, a gyermekeket, leányokat, asszonyokat és férfiakat, hogy «zerszerte olyan lett a vérengzés, mint Herodes király idejében». A gyermekeket

31 Istvánfi, 47. Nagy («Hosszú») Antal mellett őt szerepelteti.

32 Mindezt Istvánfi (u. o.) «Hosszú» Antalra mondja.

33 Révay Péter. (Schwandtner, II. 7.).

34 A halálára vonatkozó adatokról a váradi csata elbeszélése után lesz szó.

35 Istvánfi, 47.

36 Verancsics, II. 8.

37 Egy ferenczrendi szerzetes följegyzése 1535-ből. Közli Karácsonyi a Tört. Tárbán, 1891., 340.

38 Verancsics, II. 9—10. «Kit tikegyelmekek meghigyen — úgymond, — kit én jó részét ez dolgoknak szememmel látam.»

lábaiknál fogvást lecsünetve, tízfelé is vágták.³⁹ Azzal is fejtörést okoztak a kormánynak, hogy szolgálataiknak ezenfelül még különösebb jutalmára is számítottak. Azt akarták, hogy a király zsákmányul engedje át nekik Szegedet; s jellemző, ha nem is éppen hiteles adat, hogy a szegedi bírának és polgároknak nagy ajándékokkal kellett rávenniök az urakat, hogy a ráczok kívánatát ne teljesítsék. Egyébiránt még valószínűbb, hogy *Bornemisza* János serege Pestről jövet Madarasnál Bácsalmástól délnyugatra *Török* Imre és *Paksy* Mihály hadaival egyesülvén, a ráczok nem is álltak elő ily szertelen követeléssel; *Bornemisza* pedig, lecsöndesítvén a kereszteseket és bevárván a ráczok hazatérését, «Madarasmező felől nagy dobjaveréssel» indult vissza. Különben a bács megyei nemesek a bosszú művében nem is szorultak segédekre; az immár megmentett Tolmácsi *Kenderessy* András például a maga jobbágyait⁴⁰ tüzes vaskereszttel sorba bélyegeztette,⁴¹ az országgyűlés pedig utóbb magában Bács várában intézkedett a parasztlázadásban okozott károk megtérítéséről.⁴²

Így a fölkelés már csupán két pontra szorítkozott: a Bakony-erdő vidékére és Biharra.

Fejérvár, Veszprém és a Bakony vidékén ugyanis, míg Veszprém hős püspöke *Beriszló*, alkalmasint a déli határon örködött, *Sós* Demeter zsákmányolta, dúlta és ölte a nemeséget, sőt a templomok fölszereléseit is elszedte. Szapolyay *Sitkay* Gotthardot, Somlyó és Pápa várainak parancsnokát a pápai őrségen kívül legalább 500 lovassal küldte ellenök. Sitkey csapatához a fehérvári polgárságon kívül *Gosztonyi* János győri püspök katonái is csatlakoztak. A rossz vezérlet, mely még az őrszemek kiállításáról sem gondoskodott, megbuktatta a parasztok reménytelen ügyét, kik — már elejétől fogva sem

³⁹ Verancsics, II. 9—10. «Én szememmel láttam az dűlott marhát, hogy az gyermeket kivágták belőle.» Vajjon nem irtak a krónikások egyet-mást e kegyetlenségekből a kuruczok rovására?

⁴⁰ Alkalmasint a *Kenderessy*eket. Egy

Kenderessy Mihály nevű előkelő nemes 1515-ben Bács megye országgyűl. követe volt. (Csánki, Magyarország a Hunyadiak korában. II. 153.)

⁴¹ Verancsics, II. 11—12.

⁴² 1518: xxxiii. t.-cz.

esvén Dósa kezeügyébe — az ágyúszót sem szokták meg. Gosztonyi püspök, kímélni akarván a feléje rohanó jobbágyokat, csak szalmával, fűvel és ronggyal töltött ágyúkkal adott rájuk sortüzet. Kár nem is esett bennök, de azt nem volt idejük észrevenni: a legnagyobb rész, fegyvereit elhánnya, oly gyorsan elfutott. Sós Demeter kevesedmagával hiába akarta őket

165. VALKÓ VÁRÁNAK ROMJAI.

feltartóztatni: a futók elgázolták őt⁴³ s így legalább a szégyenhaláltól mentették meg. A derék Gosztonyi igaz humanizmusa gátot vetett az esztelen üldözésnek.⁴⁴

A fölkelés utolsó sikere a Tiszántúl a krasznamegyei *Valkó-*

⁴³ Istváni, 47.

⁴⁴ Káptalangyőrben (oda nem értve Szentbenedekfalvát) a pórlázadás után, még 1514-ben, minden lakott jobbágy-házhelytől fél forintot kellett fizetni a káptalan részére. Így, a bírón kívül, 61 frt gyúlt

össze; 1515-ben már a szentbenedekfalviak is fizettek hadi pénzt a káptalannak és pedig 33 telek után 40 denárjával 13 frt 20 denárt. (Villányi: Győr-vár és város helyrajza. Győr, 1882. 39. l.). Ez a hadisarcz egy neme volt.

vár elfoglalása volt.⁴⁵ Krasznában Dósának eleinte a főurak közt is akadtak hívei. Losonczy *Bánffy* Mihály bánnak fiai, Péter és András, ha talán kénytelen-kelletlen is, hozzácsatlakoztak, mikor *Valkó* (a mai Magyarvalkó) várát, melynek unokaöccsükkel, Bánffy Jánossal együtt urai voltak, várnagyuk, *Porczy* János feladta a kuruczoknak. «Nem törődve hitükkel s a király és a szentkorona iránt tartozó hűségükkel — írta Ulászló király⁴⁶ — a parasztnéphez, a mely a király és az ország ellen a keresztetek nevezete alatt fölkel, maguk is csatlakoztak, pártjukat fogták és egyéb számos rossz között, a melyet elkövettek, *Valkó* várát azoknak a köznépeknek és gonosztevőknek adták. Ott azután Bánffy Jánosnak abban a várban levő összes levelei, okiratai, kiváltságlevelei, drágaságai, holmijai és minden javai a gonosztevők kezébe kerültek, a kik azokat szétszaggatták és széthordták.» Ennek következtében Bánffy Péter és András, valamint Porczy András a hűtlenség bűnébe estek, minek következtében a király törvényesen a kincstárra szállt összes javaikat 1514 december 4-én Bánffy Jánosnak adományozta és őt azokba beiktatni rendelte. Már két hónappal azelőtt, október 4-én új adományképen ajándékozta meg őt összes régi javaival együtt, mert, ahogy maga Bánffy János mondta neki, ezekről szóló összes okiratai elvesztek a népnek és a gonosztevőknek fölkelése alkalmával.⁴⁷

Dósa fölkelésének utolsó jelenetei Bihar vármegyében folytak le.

Nem tudjuk, ki volt ott a fölkelés lelke; de akárki volt,

⁴⁵ Valkóvár leírása. Petri, Szilágy várm. monogr. II. 243—256.

⁴⁶ 1514 december 4. (Datum Bude in festo beate Barbare virginis). Királyi zárópecséttel. Orsz. lt. Dl. 26.841. Rá van vezetve a kolozsmonostori konventnek a beiktatásról 1515 januárius 10. és 17. kelt jelentésének fogalmazványa. (Amazt kiadta Iványi a Tört. Tárbán, 1904. 233—234.). A király parancsa megvan a konventnek 1781. évi pecsétes másolatában is.

Orsz. lt. Dl. 26.841. és Kemény kéziratában, Appendix, D/8. 187b. sz.

⁴⁷ Datum Bude in festo beati Francisci confessoris, a. d. 1514. Orsz. lt. 26.839. (Kiadta Iványi, Tört. Tár, 1904. 226—228. l.) Ugyanez gr. Kemény Józsefnél, Appendix, D/8. 186. sz. az erdélyi n. múzeumban. (A Tört. Tárbán nincs meg a konventnek a beiktatásról szóló jelentése, mely 1515 januárius 16-án kelt, s mely a Dl. 26.839. oklevélre van vezetve.)

Bihart és a Szilágyságot már kezdetben egészen megnyerte Dósának. Szapolyay korábban is annál inkább törekedett ott elnyomni a mozgalmat, mert annak terjedt volna az erdélyi fölkelőknek is kedvezett. A gubacsi csata után *Tomory* Pált egye-

166. A VALKÓI TEMPLOM.

nesen a bihariak ellen küldte⁴⁸ s hogy Temesvár alatt tétlenül ne igen időzzék, a deréksereggel nemsokára ő maga is utána

⁴⁸ «Lőrincz pap ellen» mondja Fraknoi (Századok, 1881. 302. l.). Mészáros azonban, bár alibjét teljes történelmi bizonyossággal nem lehet kimutatni, előadásunk szerint Bácsból Temesvárra ment s onnan csak most menekülhetett Biharba. Fraknoi szerint különben a váradi csata megelőzte a temesvárit, mi nem egyezik

meg sem Taurinus, sem Szerémi adataival, sőt Verancsicséval sem. Ulászló király pár nappal a temesvári csata után, július 24-én, maga írja, hogy Szapolyay a Várad táján levő Lőrincz pap ellen indul. (Tört. Tár, 1891. 338.) s Barbaro is e csata után teszi a váradi expedíciót contro un prete Lorenzo. (Archivio, VII., 1055.)

indult⁴⁹ s már *Mészáros* Lőrinczet találta magával szemben. Dósa halála után a nép mindenütt csak őt látta. Beszélték, hogy Temesvárról Bácsba menekült, de a szentlőrinczi csatából másodszor is nyom nélkül eltűnt. Sokan azt hitték, hogy kétségbeesésében agyonlőtte, vagy a Dunába ölte magát, de még azt is, hogy a törökhöz futott.⁵⁰ A közvélemény egy része tehát csüggedhetetlennek, találékony eszűnek és mindenre képesnek tartotta s így arra is, hogy ellenségtől megszállott vidékeken keresztül is Biharba bírt menekülni, hol a keresztéseknek utolsó, még sér tetlen csapata állott.

Tomory, kétségkívül erélyesen támogatva az Ártándyaktól, Bajomyaktól és Toldyaktól, Váradon a Püspök- és Felixfürdő táján szervezte seregét⁵¹ s kétszeresen elsánczolta táborát.⁵² Az időközben megérkezett Szapolyay kihirdette, hogy ő, a vajda s az egész ország kezeskedik mindazon földműveseknek bánatlan-ságáról, kik haza akarnának térni.⁵³ Pedig Szapolyayt megintette volt a Váradon eltemetett Zsigmond király szelleme, hogy «ha az örökös félelemnél többre becsüli a halált, bízza magát a csata rohanó árára. Ez lesz az utolsó küzdelem; s ki a pór-háborút befejezi, azt mindenhol illő diadallal fogják ünnepe lni».⁵⁴

Az odább északra Bihar mezővárosnál⁵⁵ táborozó Mészáros katonái tartottak a deréksereggel ott álló Szapolyaytól, s az utóbbi szerencsétlenségek lehangolták őket; részben tehát hajtotta k a szép szóra s éjjel egyenként és párosan szökdönsni kezdte k.⁵⁶ Ezt észrevevén Szapolyay, *Tomoryt* gyorsan rájuk küldte.

Pedig ez eseményekre nézve ők egyedüli forrásaink. Brutus (I. 383–4.) csupán annyit említ, hogy a keresztéseknek egyik hadát (Dósa halála után) Lőrincz («kinek vezetékneve ismeretlen») vezette a váradi mezőn.

⁴⁹ Az 1514: I. t. cz. 3. §-a szerint Szapolyay győzte le Lőrincz papot. Ha az elsőrendű kútforrás nem volna elegendő, idézhetjük még Taurinust is (182. l., 408–9. v.) is bizonyosságul. Kétségtelen, hogy Sza-

polyay nem nyomult a Bácsba menekült Lőrincz után, hanem Váradra követte őt.

⁵⁰ Istvánfi, 47.

⁵¹ Taurinus, 180. l., 346–350. v.

⁵² U. o., 362–3. v. Ez is mutatja, hogy a nemesek nem a várban, hanem attól keletre a vár előtt táboroztak.

⁵³ U. o., 351–354. vers és Szerémi, 69.

⁵⁴ Taurinus, 180. l. 355–361. v.

⁵⁵ Szerémi, 69.

⁵⁶ U. o.

Mészáros szokott módon tartotta a lelket híveiben.⁵⁷ A megmaradtaknál ezt annál könnyebben tehetette, mert a kegyelemre számító nép álnokságot látott Tomory támadásában. Ha már annyi kárt tett, hogy Bihar vármegye rendjeinek utóbb 12 embert kellett kiküldeniök a károk összeírására, az eléggé föl nem készült kuruczsereg mégis csak hadirendbe állt. Azonban a harc kezdetén fölhangzó mennydörgés⁵⁸ hallatára babonás és elcsüggedt sereg rövid, de makacs küzdelem után, 3000 embert veszítve, megfutott.⁵⁹

Lőrincz maga ezúttal is megmenekült; s ki tudja, hová lett? Az egyik szerint fogságba jutott és Szapolyay öt nyárson sütötte meg;⁶⁰ a másik szerint a Szilágyországba jutván, Zilahon vonta meg magát. A lakosok azonban, hogy személyeikre és javaikra nézve kegyelmet nyerjenek, maguk szolgáltatták volna ki az erdélyi vajdának, ki Kolozsvárt a »verő«-n (uerw) máglyatüzön égettette őt el,⁶¹ vagy rostélyon sütötte meg, éppen a rostélyon megsütött Szent Lőrincz napján, augusztus tizedikén.⁶² Bármi lett a vége, az ügyet veszve látta. A kuruczok egy része az erdőkben, a hegyek közt bujdosott. Szapolyay vajda még karácsony után is megbízta a besztercei tanácsot, hogy néhány rablócsapat üldözése végett Tordára, vízkereszt napjára, 16 jól fölfegyverzett puskást küldjön;⁶³ s más városok és vármegyék is kaptak hasonló parancsot. A keresztesek egyik kapitánya pedig, Albert, Besztercze vidékén csak valamikor februáriusban került kézre.⁶⁴ De mindez már csak szegénylegénykedés volt, nem kuruczkodás.

A négyhónapi⁶⁵ küzdelemnek szemmel látható jelei csak a

57 U. o.

58 Az ütközet augusztus végén lehetett.

59 Szerémi, 69. l. és Bartholinus, D₃ levél. Taurinus, 182. l. 417—429. v.

60 »Mint egy malacot«, teszi hozzá Székely István (Magyar Krón., 59. hasáb) és Borsos Sebestyén (Mikó, Erdélyi Tört. Adatok, I. 11.).

61 Szerémi, 70. l. Sigler szerint (Bel, Adparatus, 65. l.) együtt veszett Dósával.

62 A bécsi udv. kt. 14,527. sz. kézirata. Tört. Tár, 1905. 276.

63 Berger, Urkunden-Regesten, 93—94. l. 593. sz.

64 U. o. 94. l., 598. sz.

65 Májustól augusztusig. Az 1514. évi országgyűlés Szent György napjától Szent Erzsébet-napig, tehát hat hónapra teszi a fölkelés idejét (1514:69. t.-cz.), mit nem lehet a szó szoros értelmében venni.

karók, rudak, gerendák és akasztófák lettek, a melyek annyi úrnak és fölkelőnek életét oltották ki.

Negyven-, mások szerint hetvenezer paraszt vére áztatta Magyarországnak a nemesek vérével is bőven öntözött mezeit.⁶⁶ Az első esetben az ország másfélmilliónyi jobbágyainak száma több mint 2, az utóbbiban több mint 4¹/₂ százalékkal fogyott volna; s az egész ország népessége, a legengededényebb számitás mellett is, valami egy százalékot veszített.

S közvetlenül a fölkelés leveretése előtt, méginkább pedig mindjárt azután, — milyen lehetett a szegény jobbágy sorsa! Az urak és nemesek «a parasztok dühének lecsendesítése végett» egész falvakat égettek föl.⁶⁷ Négy hónap alatt szenvedett káraik pótlása céljából más uraknak jobbágyait erőszakkal tartották maguknál.⁶⁸ Fegyveresen is megakadályozták, hogy a jogait kereső tulajdonos ezeket a parasztokat kártérítésre szorítsa.⁶⁹ Oly szín alatt, hogy «egy helységből 2—4—6 személy gonosz-ságot el nem követhet, ha ez iránt az egész község meg nem egyezett», — az ártatlanok sérelmével egész falvakra vetették ki a harácsot.⁷⁰ Az uraknak a parasztok kezein talált ingóságait jogtalanul maguknak tartották s elvették a jobbágy vagyonát, hogy még ha akarná se fizethesse meg a kárt.⁷¹ A hol szerét teheték, a megürült uradalmakat és azoknak jövedelmeit a maguk részére foglalták le, sőt rájuk adományt is eszközöltek ki a királytól,⁷² elvéttve még a fő- és az alispánok is.⁷³ A paraszt-lázadásban elégett okleveleikre hivatkozva, sürgősen új adományokat kértek birtokaikra, a miket, a zavarosban halászva, gyarapítani is törekedtek. A vezérek jutalmukat követelték. *Szapolyay*

Voltaire (Essai sur l'histoire universelle. Bazel, 1754. III. 236. l.) genialis felületességgel négy esztendőit ír.

⁶⁶ Istvánfi (47. l. szerint 40 000, Cuspinianus (Bel, Adp. 281. l.) szerint 70.000, sőt Sagredo Jeromos szerint (Marino Sanuto, II. 290.) 80.000 esett el a parasztok közül. Átiróik e három összeg közt ingadoznak.

⁶⁷ 1514 : LXXI. t.-cz. Ezeknek lakóit utóbb 3 évi adómentességgel kárpótolták.

⁶⁸ 1514 : LII. t.-cz.

⁶⁹ 1514 : VII. t.-cz. 2. §.

⁷⁰ 1514 : IX. t.-cz.

⁷¹ 1514 : XII. t.-cz.

⁷² 1514 : XLIX. és LXIX. t.-cz.

⁷³ 1514 : L. t.-cz.

vajda magához ragadta Brandenburgi Györgynek néhány várát, *Bánffy* János saját fölkelő rokonainak rovására akart gyarapodni s maga *Werböczy* ítélőmester is 27 lázadó nemes birtokát adatta magának. Mindezt azonnal, még 1514-ben.

Ezen a fejetlenségen gyorsan kellett segíteni.

XXXII. VAE VICTIS!

MIKSA CSÁSZÁR Gmundenben 1514 augusztus 5-ikén utasításokkal¹ látta el «kedves nagybátyját», *Kázmér* brandenburgi örgrófot, hogy az ő nevében mit mondjon atyjának, *Hohenzollern Frigyes* brandenburgi örgrófnak és miről tárgyaljon vele. Mindenekelőtt nyujtsa át megbízó levelét, biztossítsa őt a császár kegyelméről, barátságáról, jókivánságairól s azután beszélje el küldetésének okát.

Az örgróf bizonyára tudja, hogy kedves testvérének, a magyar királynak, mennyi bajt és gondot okoz az a lázadás, melyet alattvalói, a paraszt- és más közemberek támasztottak s ezzel nemcsak őt, hanem a magyar urakat is nagy szorultságba és veszedelembe juttatták. Ez a lázadás és baj nemcsak nem szűnik, hanem napról-napra gyarapodik, sőt *a császár örökös tartományaira is átcsaphat* s onnan még tovább terjedhet.

Mert, a hogy éppen utasításának készítésekor értesült róla, a parasztok fejét *Székely* Györgyöt (Jorg Zackel) meglepték, elfogták, gonosztette miatt megkínozták és kivégezték ugyan, de mindjárt *egy másik vezető* lépett a helyébe, tudniillik egy barát² s most ő folytatja a dolgot.

Ebből reánk, született fejedelmekre és nemesekre mennyi szorongatás és baj következhetik, azt maga az örgróf is elgondolhatja. Ő tehát érett és megfontolt tanácskozás után elhatározta magát, hogy kedves testvérét, *a magyar királyt, ilyen*

¹ Eredetije a nürnbergi kir. Kreisarchivban, AA716. Prod. 72. Thallóczy Lajos szíves közlése.

² Mészáros Lőrincz, czeglédi pap.

szorultságban és bajban nem hagyja el, hanem testvéri tanácsában, segítségében és támogatásában részesíti. Kegyesen, barátságosan arra kéri azért kedves nagybátyját, Frigyes örgrófit, hogy még ez órában szereljen föl kétszáz lovast és a magyarok ellen más hadinépséggel együtt szolgáljon a császárnak.

Minthogy pedig *Frigyes* örgróf kétségtelenül értesült azokról a súlyos ellentétekről, a melyek rokonai, *Vilmos* herczeg és *Lajos* pfalzi gróf közt a Rajnánál és Bajorországban támadtak, és a mely ügyben ezek a fejedelmek rövid idő múlva a császárhoz jönnek, ebben és a magyar ügyekben a császár szívesen venné kedves nagybátyjának, Frigyes örgrófnak tanácsát és segítségét; hiszen az örgróf barátságban és sógorságban áll mind a két helyen, tudniillik Magyar- és Bajorországban. Ennélfogva szeretné s azt kívánja, hogy az örgróf csekélyszámú, de jól fölszerelt lovasokkal bármely pillanatban, hozzá jöhessen, mihelyt értesíti, a mi csakhamar megtörténik. Intézkedjék, hogy *Kázmér* örgróf is szedjen össze kétszáz lovast és jöjjön utána. A császár minden ló zsoldjára tíz, Frigyes örgrófnak saját személyére száz, Kázmérnak pedig ötven rajnaiforintot ad. Azonkívül minden vértésnek, szokása szerint, mindenkor tíz ló és egy igásló után félzsoldot biztosít; mivel pedig az örgróf *nem egyedül a magyar lázadás miatt fegyverkezik*, értésére adja, hogy *bármiképpen alakul is a magyar lázadás*, kedves testvérenek, a magyar királynak, mindenestre szüksége lesz az ő segítségökre *a hitetlenek ellen*, a kikkel szemben első sorban nagybátyjának, Frigyes örgrófnak szolgálatára számít. Ez a szolgálat a kétszáz lovassal három hónapig, azután pedig kettejük megállapodása szerint tart.

A megnevezett számú lovasokra szükséges pénzzel egyik tanácsosát és biztosát fogja elküldeni az örgrófhhoz. De kéri, hogy néhány lóval hozzájöjjön tanácskozás végett s Kázmér örgróf is hozza el kétszáz lovasát. Támogassa őt s kedves testvérét a magyar királyt és a bajor herceget tanácscsal, segítséggel, vigasztalással; hiszen barátsága és sógorsága következ-

tében kell is támogatnia ily szükségben; a mit ő nemcsak neki, hanem gyermekeinek is meghálál. Ezt nagybátyja, Kázmér örgróf, minden szorgalommal és komolysággal fontolja meg s a választ mentül előbb közölje a császárral.³

Szeptember elsején *Cuspinianus*, Dósa korának egyik krónikása, Miksa császár nevében Budára jött, hogy 20-ikán nyílt kihallgatáson a királynak «szerencsét kívánjon» a parasztok leveletetéséhez és hogy a három fejedelem találkozása iránt behatóbb tárgyalásokat indíthasson meg.⁴ Firlej, a szandomiri palatinus fia is ez időben érkezett azon örömhírel, hogy a lengyelek az oroszokat Orszánál szeptember 8-ikán megverték,⁵ a mi egyértelmű volt a német-lengyel-magyar fejedelmi szövetség megkötésének lehetőségével. Micsoda híreket és biztatásokat hozott magával a magyar követ, ki többszörös sürgetés után csak augusztus 17-ikén kapta ki útlevelét Velenczétől,⁶ maig sem tudjuk. A király mindenesetre számított a köztársaság pénzére,⁷ de Velence kitért kívánságai elől. László királynak temesvári és váradi «szép győzelme megörvendezettette a signoriát; de még nagyobb örömet okozott neki, hogy ezekben a napokban a francia és az angol királyok kibékültek».⁸ *XII. Lajos* francia király pedig nem akart új háborút kezdeni távoli rokonáért. Ulászlóért s veje, *I. Ferencz*, ki éppen újesztendő napján váltotta fel a trónon, csak évek mulva s akkor mint a törökök barátja kezdett foglalkozni magyar ügyekkel. Most azonban Budán teljes bizonytalanságban éltek a felől, hogy a törökkel béke lesz-e, vagy háború? *Bélai* Barnabás magyar követségéről Kedeji Székely Tamás magában a konstantinápolyi szobafogságban székely betűkkel egy esztendő mulva is azt jegyezte föl, hogy ötöd magával két esztendeig kellett itten várakoznia.

3 Geben in unser stat Gmunden am funften tag des monats Augusti anno domini tausend funfhundert vierzehenden, unsers reichs des Romischen im xxviii. jarn.

4 Tagebuch Cuspinian's. *Fontes Rer. Austr. Script.* I. 406.

5 Zeitschrift von u. für Ungern. Pest, 1802. I. 324. Engel czikke.

6 Marino Sanuto, II. 258–9.

7 Suriano augusztus 14-iki levelében, u. o., 276–7. l.

8 Barbaro, *Archivio*, VII., 1036.

Talán e miatt történt, hogy *Bakócz* primás újabb kereszteshadjáratra gondolt, állítólag a törökök ellen és szeptember 7-ikén sürgősen kért segítséget a pápától, hogy az országot megmentse.⁹

A király jobban félt most a nemesektől, mint pár hónap előtt a parasztoktól. *Szapolyayt* ma-

167. 1. FERENCZ SZOBRA CAVELIERTŐL.

gasztalta mindenki s a királyt és a kétszeres őrséggel Esztergomba zárkózott *Bakóczot* okolták a roppant bajokért. S a nemesség talán felforgatja Ulászló uralmát, ha a keresztések ellen Viktorin herczeg fia, Bertalan által, Münsterbergben gyűjtött 12.000 főnyi cseh és morva sereg, mely a harcztérre elkésve érkezett meg, pár hónapig nem marad Ulászló oldala mellett.¹⁰ *Werböczy* és *Szoby* erősen kardoskodtak *Szapolyay* mellett, kinek a királyságra való érdemesebb voltát emlegették.¹¹ A nemesek mint «a haza megszabadítóját»¹² emlegették; pedig «csak együgyű nép csodálhat oly embereket — mondja Rousseau —, kik a nemzeti szabadság védelmének

ürügye alatt őt kölcsönösen elárúlják, elnyomják és meglopják, hogy önzésöket, kényelemszeretetőket kielégítsék s örökös tét-

⁹ Fraknói, Magyarország. és a szentszék, II. 321—322. Babinger, konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből. Ethnographia, 1913. 129—139. Sebestyén Gyula, Glosszák a konstantinápolyi nyelvemlékhez. (U. o. 139—146.)

¹⁰ Istvánfi, 47. Söt Jovius Pál szerint (Historia sui temporis, XIII. könyv, 92.

levél) a bibornok egyenesen azért fizette meg a sereget, hogy az a királyságot a nemesek ellen védelmezze.

¹¹ Istvánfi, 47. Ezért 1514 december 11. (Orsz. lt. Dl. 22.720.). *Szapolyay* viszont *Werböczyt* magasztalta.

¹² «Liberator Regni.» Suriano szept. 12-iki levele Velenczéhez. (Mar. San. II. 282.)

lenségben a szerencsétlenek millióinak verejtékéből és véréből táplálkozzanak».

Október 18-ikán Szent Lukács napján nyílt meg a megtorló országgyűlés. A király és nép ellen egyaránt elkeseredett rendeknek eszökbe juthatott volna Szent Lukácsnak e havi egyik evangéliumából: «Megbocsássatok: nektek is megbocsáttatik».¹³ Harminczhárom napig tartott a nevezetes országgyűlés, melyről a váci püspök inkább elmondhatta volna, mint az 1510. éviről, hogy az a nép, mely az országgyűlésre jön, barbár és esztelen; érvekkkel nem lehet rá hatni.¹⁴ Igaz, hogy nem is tudjuk, akartak-e hatni rá. A gyűlés tartama alatt a király majdnem orgyilkos kéz áldozatául esett, miben egy író¹⁵ — igen helytelenül¹⁶ — az alig lezajlott fölkelésnek utolsó tettét sejtí. November 19-én vasárnap, Szent Erzsébet napján oszlottak szét a rendek, mikor a király szentesítette a hozott törvény-cikkeket. Hetvenegy cikkből 62 a jobbagyok ügyeit szabályozta; s ezeknek oklevélszerű fontosságuk van a lefolyt forradalom történetére nézve.

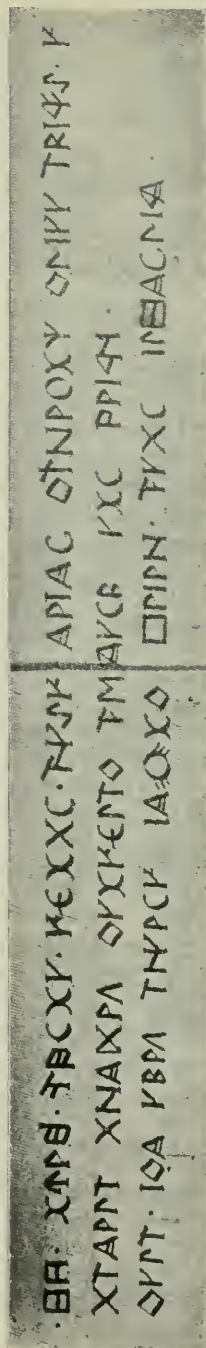
Dósa György emlékét az I. törvény-cikk örökíti meg, a mennyiben János

¹³ Sz. Lukács, vi. 37. v.

¹⁴ Századok, 1882. 368.

¹⁵ Feil, id. h. Istvánfi védi az általa különben nem igen pártolt Szapolyayt és pártját a részesség vádjá ellen.

¹⁶ Ha a parasztok orgyilokkal akartak volna élni, azt első sorban Szapolyay ellen alkalmazzák.

168. A KONSTANTINÁPOLYI ROVÁSOS NYELVEMLÉK 1515-BŐL.

vajdának a királyi felség és az ország iránt tett sok és jeles szolgálatai közé számította, hogy «a temesi várat, melyet Székely György erősen megszállva tartott, megszabadította, Lőrincz papot legyőzte és a parasztsöpredékkal röviden elbánt». ¹⁷ A törvénykönyv bevezetése pedig ¹⁸ forradalmát «átkozott zavargások»-nak nevezi, «melyeket legközelebbi időben országunk belsejében a parasztság az előkelők s összes nemesség ellen, legnagyobb és hallatlan kegyetlenséggel támasztott s mely több jeles férfinak meggyilkolásáról és sok vérnek kiontásáról emlékezetes». Egy kis önbeismeréssel azonban az országgyűlés bevallotta, hogy «mindazon zavarok, melyek országunkat annak nagy kárával idáig elárasztották, különösen abból az okból származtak, hogy a rendet, mely nélkül egy köztársaságot sem lehet kormányozni, mindenki, minden alkalommal és minden tisztben fölforgatta». ¹⁹

A rendek szerint «mindazon parasztokat, kik természetes uraik ellen fölkeltek, mint árulókat főbenjáró büntetéssel kellene ugyan sújtani; hogy azonban ne ömöljék ezentúl is annyi vér és hogy az összes parasztságot, mely nélkül a nemesség keveset ér, el ne töröljék»: csak a parasztok kapitányait, hadnagyait, tizedeseit és egyéb lázítóit, a nemeseknek nyilvános gyilkosait s a nőknek bántalmazóit jelentették ki olyanoknak, a kiket kegyelem nélkül meg kell ölni és mindenütt kiirtani. ²⁰ Azonban azokat a parasztokat, kik kényszerítve lettek tisztekké, nem kell többé fővesztésre ítélni; ²¹ azokat a nemeseket pedig, kik csak halálfelelemből állottak a fölkelőkhöz s alkalom adtán őket szökve elhagyták, senki se büntesse. ²² Az önként velök tartó nemesek, névszerint az állítólag hozzájuk szító máramarosiak ellen ²³ vizsgálatot indítsanak s a proscriptionalis jegyzékbe kerülők vagyonukat veszítsék; ²⁴ sőt ha időközben a királytól

¹⁷ 1514: I. t.-cz. 3. §.

¹⁸ Az 1. §-ban.

¹⁹ U. o.

²⁰ 1514: XIV. és XXXIX. t.-cz.

²¹ 1514: XL. t.-cz.

²² XXXIII. t.-cz. 5. §.

²³ XXXIV. t.-cz.

²⁴ XXXIII. t.-cz. 3. és 4. §§.

kegyelmet nyertek volna is, azt ne élvezhessék, hanem érdemök szerint bűnhődjenek.²⁵

Mindazokat, kik az épületekben, kamrákban, padlásokon, lovakban, ökrökben s más effélékben okoztak a nemeseknek szemmelátható, vagy tanúkkal bizonyítható károkat, vagy a kik (más tanú hiányában a károsult esküje szerint) arany- és ezüstszereket, pénzt s más efféléket raboltak,²⁶ az alispánokból, 4 szolgabíróból s 12 felesküdtött tekintélyes nemesből megyénként alakítandó bizottságok becsléséhez képest illő kárpótlásra kell szorítani. A papok és barátok, kiközösítés büntetése alatt, senkit se oldozzanak föl addig, míg a gyónásban tett vallomásaikhoz képest a nemeseknek elorzott vagyonát vissza nem adják. A papok általában véve mondjanak átkot mások igaz jószágainak visszatartóira.²⁷ A megszorult világi hatalom ilyképen még a gyónást is a maga javára akarta felhasználni. A mely paraszt — folytatja a törvény,²⁸ — ezentúl is puskát tartana magánál, jobb kezét vesztse el. Olyan városok vagy helységek, melyek a gyilkosság idején jelen voltak s abban megegyeztek, a nemesek vérdíját megfizetni tartoznak.²⁹ Ügyelni kell azonban, hogy ily esetekben csak a tettesek bűnhődjenek; mert «egyik paraszt nem állván a másiknak hatalma alatt, azt a mint nem kényszerítheti rosszra, úgy a rossz cselekedettől sem tarthatja vissza». Tehát mindig *csak a tettes 4—5 paraszt* lakoljon s ne az egész helység.³⁰

Az olyan jobbágyok, kik nemeseket megfogtak s őket kinozták és megverték: az illető nemeseknek élődjia fejében száz arany

²⁵ LI. t.-cz. 5. §.

²⁶ v. t.-cz. Ez a §. rendkívül óvatos eljárásról tanúskodik azokkal szemben, kik talán most régiebb káraikat is a parasztokkal akarták megfizettetni.

²⁷ 1514: LI. t.-cz. 5. §.

²⁸ 1514: LX. t.-cz. 2. és 4. §. Ezen törvény a parasztoknak a szabad hajdúk megöletését megengedő 1598-iki országgyűlési t.-cz. után ment feledésbe s alkalmat adott a rendőri jellegű «parasztvármegyék» keletkezésére.

²⁹ 1514: VIII. t.-cz. Ha más megyebeliék öltek, az a vármegye járjon el, a melyben a gyilkos parasztozok laknak.

³⁰ IX. t.-cz. Ha azonban a község egyesekre s ezek viszont a községre tolnák a bünt: köztük a földesúr vagy ennek tisztje bíraskodjék (X. t.-cz.). Ha ez ezt nem tenné, a fő- vagy alispán, esetleg maga a király, a földesurat még birtokának lefoglalásával is elégtételre szorítsa (XI. t.-cz.).

forintot tartoznak fizetni.³¹ A földesuraktól ez időben eltávozott jobbágyokat vagyonukkal együtt előbbi helyökre kell visszaküldeni.³² Még az is megtörtént, hogy az urak, nemesek és városok sok esetben a paraszt haditiszteket sem szolgáltaták ki.³³

A «bűnös» parasztok lakoltatására nézve tehát a törvényhozás két fokozatot állapított meg, t. i. egy részt föltétlenül halálra, más részt pedig pénzbírságra ítelt. Az összes parasztokat, a kik a fölkelésben résztvettek, hogy «efféle megátalkodottságuknak emléke és mindenkorra szóló fenyegetése örökösseikre is háromoljék és átszálljon³⁴ és hogy minden század tudja, *mily istentelen gonoszság az urak ellen föllázadni*: ezen hűtlenségök miatt azzal sujtotta, hogy *«elvesztvén egy helyről más helyre szabadon való költözködésöknek jogát, földesuraiknak kizárólagos és örökös szolgálói legyenek, kiknek megegyezése és akarata nélkül egyik helyről a másikra lakás és tartózkodás végett ne mehessenek»*.³⁵

S ezzel a szerencsétlen xiv. paragrafussal kezdődik Magyarországon — a török hódítás kora. Végső elemzésben igazán ide jutnánk. A nemzet zömének a közügyek iránt való elfásulását oly gyorsan követte Nándorfehérvár eleste, a mohácsi csata, Budának török kézre jutása és minden, mi ezzel összefügg: az erkölcsi, szellemi és anyagi téren századokig tartó aléltság, — hogy a természetjoggal is ellenkező törvénycikk végzetes hatása iránt, fájdalom, kétségünk nem lehet.

Azok, kik Dósát szidják, Szapolyayt dicsőítik, feledik, hogy Dósát az alkalomnak fölczikázó villáma figyelmeztette a közelgő zivatarra, mely rombolhat, de áldást és új életet is hozhat. Nem foghatott oly nyugodtsággal terveinek kiviteléhez, mint azt a föladatnak országtörténelmi fontossága kívánta; de legyőzői,

³¹ XXXVIII. t.-cz.

³² XLIV. t.-cz. Ezt megújítja az 1522: LVIII. t.-cz.

³³ XLI. t.-cz. V. ö. XLII. és XLIII. t.-cz. L. a Kőrmös hadnagy elbeszélt esetét is

³⁴ Így illuzióriussá lett az 1351-ben talán nemcsak urak számára hozott törvény, mely szerint az ártatlan gyermek nem bűnhődhetik atyja vétkéért.

³⁵ 1514: XIV. t.-cz.

kik már azon is napokig tanácskoztak, hogy a halálnak milyen nemével végezzék őt ki s a vége az lett, hogy elevenen meg-sütötték: most, a fölkelésnek elnyomása után két hónappal, teljes egy hónapig vitatkozhattak, mit tegyenek a legyőzött pártosokkal s a vége az lett, hogy az ország népességének 96%-a nemcsak politikai jogait vesztette el egészen, hanem még az emberieknek egy részét is! A pillanat hevében cselekvő s homályos eszméit egyszerre tisztázni képtelen Dósát a történelem könnyebben fölmentheti, mint a hidegvérrel, kényelmesen vétkező nemességét. S amaz nem igyekezett jobban kizsákmányolni a kínálkozó alkalmat, mint emez. Dósa terveit inkább sejtjük, mint ösmerjük. A lelkesítésre váró népnek tehetett olyan ígéreteket, a miket győzelem esetén, a fönnelevő viszonyokhoz alkalmazkodva, a múlt jogait kímélve vált be. I. Endre is időt adott az őshithez vonzódóknak, hogy kitombolják magukat, s azután — már félév múlva — visszaállította a kereszténységet. S Dósa ezt, ha meggyőződésből nem teszi, — megtette volna érdekből is. A nemesség terveit azonban tökéletesen ösmerjük: föl vannak azok tárva az 1514. évi országgyűlés 71 cikkében. Keresünk és találunk köztük emberséges, enyhe pontokat, az ezen korbeli nemesek uralkodó nézetében is lelünk magyarázatot; sőt az eléggé ki nem hűlt boszúnak érzete is megjárja mentességül. Azonban, 1547-en túl is, a törvényeknek egész sorozata tanúskodik arról, hogy az 1514. év törvényhozóinak végzetes elfogultságában egész nemzedékek osztoztak, mintha öröklött bajuk lett volna a Szapolyayra Istentől mért büntetés: a vakság, mely mindannyiszor meglepte őket, a hányszor csak a szentségre, a nép érdekeire, kellett tekinteniök.³⁶

³⁶ Pethő Gergely krónikája szerint (az 1514. évhez) «Az Úr-Istennek oly nagy haragja szálla Zápolya Jánosra, hogy két esztendeig nem láthatja vala az Úr testét, mikor a pap az oltáron az elevatiókor azt felmutatja vala, noha a papnak kezeit jól láthatja vala». Mikor pedig 1526-ban a ko-

ronázáskor: Szapolyay fején a koronát ingadozni látták, egy néző megjegyezte: «A korona nem akar megmaradni a fején, mert kegyetlen volt a parasztok és a székelyek iránt». (Horváth kisebb tört. munkái, III. 6.). És Szalay László, Magyarország története, II. 22.)

Igaz, kivételt tett a törvény az olyan parasztoakra nézve, kik «az ország szent koronájának és uruknak igaz hívei maradtak és ebben a lázadásban a többi gonosztevő parasztokkal részt nem vettek». ³⁷ Fölhíttá különösebben is a király figyelmét, hogy a fölkelőkhöz csatlakozó nemesek jószágainak eladományozásánál tekintettel legyen azokra is, «kik parasztszüléktől származtak ugyan, hanem földesuraik és a nemesek mellett híven s igazán szolgáltak s azokat veszedelmőkben segítették». ³⁸ De ha a többi törvényt sem tartották meg, miért tartották volna meg éppen ezt? Azt sem tartották meg, hogy a szabadköltözködés elvételével csak a vétkes jobbágyokat sujtsák; mert a kivételt végre, az idők zivatarai közt, általánosították. ³⁹ A legyőzöttek csak azzal vígasztalhatták magukat, hogy

«Fázunk és éhezünk s átlöve oldalunk, —
Részünk minden nyomor, de szabadok vagyunk!»

Szabadok is voltak annyiban, hogy később egyszer-mászor félrendszabályokkal enyhített szolgaságukat csak kényszerítve viselték. Szapolyaynak már 1515-ben egy másik s 1519-ben egy harmadik székely lázadást kellett elfojtania. Meg kellett vernie Darócz és Homoródszentpál közt Dósa székelyeit, kik parasztokká lenni nem akartak; a székely uraknak pedig június 27-ikén szerződniek kellett a lázadások meggátlására. ⁴⁰ 1517-ben éppen Dósa fölkelésének egyik elnyomója, *Bornemisza* írta Zsigmond lengyel királynak, hogy az elnyomottak kiáltoznak; azok, kiket a nagyok és hatalmasok kifosztottak, megverték, elkergettek, — továbbá az özvegyek, árvák sírnak, panaszkodnak, mások halállal lakol-

³⁷ 1514: xiv. t.-cz. 3. §. V. ő. u. o. xxv. t.-cz. 1. §.

³⁸ xxxv. t.-cz. 2. §; a 3. §. szerint azért, hogy «e példa nyomán más paraszto is hivebbek legyenek és földesuraiknak inkább engedelmeskedjenek».

³⁹ Werbőczy maga mondja (Hármas-könyv, III. r., 25. cím, 2. §.), hogy «mivel a jobbágyok pártot ütöttek és bizonyos

Székely György nevű leggonoszabb haramia vezérlete alatt az egész nemesség ellen az úgynevezett kurucz lázadásban váratlanul felkeltek és e miatt örök hűtlenség vétkébe estek: az elmúlt nyáron (?) szabadságukat végképp elvesztvén, földesuraiknak föltétlen és örökös szolgáltatás-gába kerültek».

⁴⁰ Székely-Okl. I. 337.

nak; mert nincs igazság!⁴¹ Nem csoda tehát, hogy mikor kétségtelen hírek érkeztek Szulejmán szultán hadjáratáról, Burgio bibornok 1526 április 25-ikén azt írta a pápának, hogy «a jobbagyok, ha a szultán szabadságot ígér nekik, a nemesség ellen még kegyetlenebb lázadást támasztanak, mint a keresztes hadjárat idején».⁴² *Dósa* emlékének hatása alatt állhattak azok a jobbagyok, a kik 1527-ben *Cserni* Jován, 1572-ben *Karácsonyi* Gergely magyar és *Gubecz* Máté horvát, vagy 1632-ben *Császár* Péter felvidéki lázadásához csatlakoztak. Mikor Császár Pétert kivégezték, Felső-Magyarország generálisa, Forgách Miklós, csendre intette a magyarokat: «szemök előtt viselvén régi rút veszedelmöket hasonló cselekedetökért; régi eleinknek is ez országban és az Isten törvénye is, az ki rendelte az ő alacsony állapotukat és koronás királynak méltóságát, földesurok becsületit is, az kik alá őket adta és rendelte».⁴³ Nekik még több okuk volt a fegyverfogásra; mert ha 1547-ben és 1556-ban a törvényhozás visszaállította is (elvben) az 1514. előtti állapotokat, valósággal csak a XIX. század adta vissza a jobbagynak emberi méltóságát.

De nemcsak a nép bűnhődött; Dósának többi barátja is lakolt. Nem tudjuk, mi lett a vele tartó nemeseknek, pl. a máramarosiaknak sorsa. Bár — mint láttuk — a törvényhozás vizsgálatot rendelt ügyökben, az eredményt kimutatni nem lehet, ha-ugyan az 1515. évben⁴⁴ feltűnően nagy számmal előforduló adományok, melyeket a károsult javára el nem fogadni annyira lett volna, mint a gonosztettben részt venni,⁴⁵ — nem bizonyítanak az ilyen nemes családok tönkrejutását és a törvény szigorának alkalmazását.

A papság szintén megérezte az urak haragját. Ulászlónak már az országgyűlés folyama alatt bizonyoságot kellett kiállítania

⁴¹ Acta Tomicana, IV. 114—117. Hurmuzachi, II., 254.

⁴² Fraknói, Magyarország a mohácsi vész előtt, 226.

⁴³ Századok, 1871., 437.

⁴⁴ Az LIV. t.-cz. az 1515. év tavaszára rendelte a határjárásoknak megejtését.

⁴⁵ 1514 : XXXV. t.-cz. 4. §.

Bakócz részére, hogy ő a keresztet az ország java s nem a nemesség megőlése végett osztogatta.⁴⁶ A bizalmatlanságot azonban ellene s az egyszerű csizmadiának fia, *Szalkai* László váci püspök ellen még így is visszatükrözi a XXIV. t.-cz., mely szerint «a királyi felség (az érintett paraszt elvetemültség örök emlékéül) paraszt származását püspökké vagy érsekké ne emeljen.⁴⁷ És ha emelne, annak tizedet senki se tartozzék adni». A főpapoknak intézkedniök kellett, hogy «a gonosztettben részes papokat azonnal kinyomozzák és örökös fogságba adják, sőt az ilyeneket a nemesek vagy szolgálók is letartóztathassák, de elítélés végett mindenesetre az illetékes egyházi hatóságnak adják át.⁴⁸ A nem javadalmazott papoknak és a tanulóknak csak az országon kívül szabad fegyvert és puskát viselniök; különben bármely paraszt is megfoghatja és törvény elé állíthatja őket.⁴⁹

A «gonoszok» büntetése után következett a «jók» megjutalmazása. Törvénybe iktatták Szapolyay érdemeit, miket a király és az ország iránt sok és jeles szolgálataival szerzett s gondoskodtak, hogy kiadásai megtérüljenek.⁵⁰ A károsult nemesek mindennemű kártalanításban részesüljenek,⁵¹ kivéven, ha váraik rossz őrizet, vagy feladás következtében kerültek a fölkelők kezére.⁵² A mennyiben fegyveres kézzel vettek részt a lázadás elfojtásában, külön adományt is kapjanak.⁵³ A kik a hadjáratban lovikat, fegyvereiket, vagy más jószágukat elvesztették, kárpótlást nyerjenek.⁵⁴ A megölt nemesek birtokait a király ne másnak, hanem leányaiknak, s ilyenek hiányában özvegyeiknek adomá-

⁴⁶ A gróf Erdődyek galgóczi levéltárának lajstromában ez áll: «Uladislaus Rex testimonium extradat, qualiter Card. Thomas pro emolumento regni et non intereccionē nobilium cruces distribuerit». (Dr. Fraknói Vilmos szíves közlése.)

⁴⁷ Erre mondhatta 1515 július 17-én a pozsonyi fejedelmi kongresszus tagjainak Bécsbe vonulásakor Bakócz bibornoknak is szóló üdvözlő beszédében a bécsi egyetem rektora, hogy «sokkal magasztosabb az erény lépcsőin a nemesség legmagasabb pontjaira emelkedni és a nem-nemes

állapot felhőt elosztatva, az erény fáklyájának fényénél az egész világ előtt ragyogni, mint előkelő családból származva, az ősökötől öröklött czímeteket saját bűneivel és tehetetlenségével elhomályosítani». (Fraknói, Bakócz, 157.)

⁴⁸ 1514: XLVIII. t.-cz.

⁴⁹ LX. t.-cz. I. és 2. §§.

⁵⁰ I. t.-cz. 3–6. §§.

⁵¹ IV—XII. t.-cz.

⁵² IV. t.-cz. 3. §.

⁵³ XXXV. t.-cz. I. §.

⁵⁴ LI. t.-cz. 4. §.

nyozza; de az ilyen leányok és özvegyek vagyónukat veszthetik, ha paraszthoz mennek nőül⁵⁵ stb. És ezen «stb.» közt ott vannak a xv–xxii-ig terjedő törvényczikkek, melyek a xiv. törvényczikk megalkotása következtében a jobbágyokra nézve szükségessé vált intézkedéseket tartalmazzák. Enyhítették a kisebb terheket, szaporították a nagyobbakat.

Mindez annyira magán viselte a visszatörlesztés jellegét, hogy a törvényhozás nyíltan is kifejezte aggodalmát.⁵⁶ Megengedte, hogy — a király tudtával — a maga személyének s vagyónának védelmére — minden nemes bátyákkal és sánczokkal ellátott kastélyokat és erődöket s a nemesi közönség oltalmára minden vármegye hasonlóan egy-egy várat építhessen.⁵⁷

Az urak így álltak bosszút Dósa népén. «Ki mind Isten ellen vala. Mert főképen az uraknak bűne vala, hogy az szegénységet így felköltvén, jó szerével nem tudták őket arra vezérleni, a mire őket indították vala.»⁵⁸ S a nép hite szerint meg is büntette Isten a bosszúálló urakat. Mikor a rákosi végzéseket egy küldöttség szentesítés végett Budára akarta vinni, a Dunára hirtelen oly nagy köd ereszkedett, hogy a követek nem látták, alámennek-e, vagy föl? Verni kezdték a révészeket; de hajójuk egy szentfalvi⁵⁹ malomban fönnakadván, elmerült s mindnyájan vizbefúltak. «A szerzést osztán más emberek beszélék be László királynak.»⁶⁰

A köd csak 1848-ban szállt föl teljesen, midőn a viii. t.-cz., mely a közteljesítést kimondta és a ix., mely az úrbér s az azt pótló szerződések alapján addig gyakorlatban volt szolgálatokat, dézmákat és pénzfizetéseket örökre megszüntette s a magánföldesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület pajzsa alá helyezte, végre látni engedte azt az utat, melyen a nemzetnek haladnia kell, hogy, osztályokra nem szakítva, közösen munkálkodjék a hon és társadalom javán.

⁵⁵ LXII. t.-cz.

⁵⁶ VII. t.-cz. 2. és 3. §.

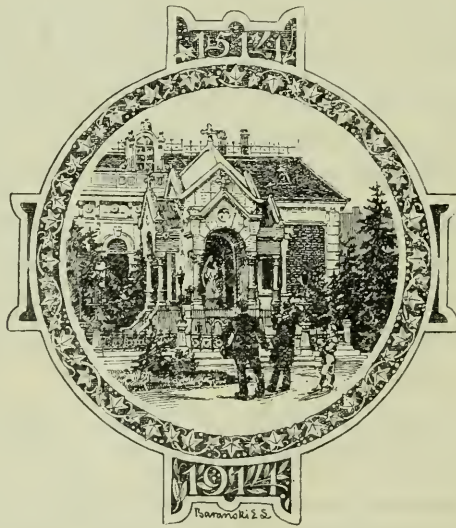
⁵⁷ LVII. t.-cz.

⁵⁸ Verancsics összes munkái, II. 12–13.

⁵⁹ Erről Csánki a Századokban, 1893., 22.

⁶⁰ Verancsics összes munkái, II. 13. l.

S ha a törvényhozás megszüntetett egy igazságtalanságot, miért ne tanulná el nemes kötelességérzetét a történelem, mely Dósával oly méltatlanul bánt? Csak annyit adjunk meg neki, a mennyit a még mindig hiányos források vizsgálata alapján megadhatunk. Ne kezdjünk megítéléséhez azzal a nagyon elterjedt téves hittel, hogy itt szörnyeteggel van dolgunk; s benne akkor jellemes, eszes, vitéz, a nép javát kereső hazafit ösmerünk meg. Olyat, ki a hibák kiküszöbölésére vállalkozott, de eszközeiben különben sem válogatván, az erősebb gazdasági, politikai és társadalmi érdekek elsodorták s a századokra megbukott ügygyel együtt pellengérré állították.

169. A TEMESVÁRI DÓSA-EMLÉK.
(Baranski Emil László rajza.)

TARTALOM.

	Lap
I. A Dósa-család	3
II. Dósa György ifjúsága	17
III. A keresztesháború terve	36
IV. Dósa György vitézsége és kitüntetése	56
V. Dósa a keresztések vezére	67
VI. A keresztések gyülekezése	87
VII. A magyar jobbágyok helyzete	104
VIII. Európai parasztháborúk	125
IX. A keresztesháború eltiltása	143
X. A papság és a nép	159
XI. »A parasztkirály«	174
XII. Az alföldi hadjárat kezdete	194
XIII. Dósa György Békés- és Csanád vármegyében	206
XIV. Az apátfalvi vértanúk	219
XV. A városok magatartása	234
XVI. A budai tanácskozás	251
XVII. Dósa György aradi hadjárata	265
XVIII. A gubacsi csata	292
XIX. A debrői és az egervölgyi csaták	306
XX. A Sajó és a Bodrog között	314
XXI. Nemesek csatlakozása	328
XXII. Szatmárban és Szabolcsban	344
XXIII. Biharban	356
XXIV. A Duna-Tisza között	371
XXV. A Dunántúl	390
XXVI. Szapolyay János vajda	407
XXVII. Dósa György a Temesközben	426
XXVIII. Az erdélyi fölkelés	443
XXIX. A temesvári csata	459
XXX. Dósa György halála	472
XXXI. A fölkelés vége	495
XXXII. Vae victis!	509

KÉPEK JEGYZÉKE.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

	Lap		Lap
1. Illyefalva vára délről	12	8. A Körös cseresznyehídja	
2. Dálnok látképe	16	Békés mellett	201
3. Dálnok. Baranski Emil		9. A gyulai vár	209
László rajza	19	10. A gyulai vár belseje	225
4. A makfalvi Dósa-ház	25	11. Lipppa látképe	265
5. A Dósa-család genealogiája	65	12. Dósa György szobra. (Sá-	
6. Dósa György. (Madarász		muel Kornél műve.)	353
V. olajfestménye a Délm.		13. A régi Kolozsvár. (Dr. Bé-	
Tört. és Rég. Múzeum-Tár-		kési Károly festménye után)	449
sulat temesvári múzeumá-		14. Dósa György kivégeztetése	
ban.).....	88	Ricaut «Neu-eröffn. Ottom.	
7. Nagyszombati Márton		Pforte. (Augsb. 1694.) cz.	
«Opusculum»-ának czim-		művében	481
lapja	97	15. A temesvári Mária-szobor ..	496

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

1. Czimlap. Baranski E.		17. Knin környékének térképe	40
László rajza	1	18. Knin vára	42
2. Dálnok	3	19. A tatai régi várkastély ..	44
3. A Dósák ősi pecsétje ..	7	20. A pisai zsinat megnyitása	
4. Dósa nádor címere	8	1511. nov. 15-ikén	46
5. Dálnok. A Dósa-telek lát-		21. II. Gyula pápa	48
képe	10	22. X. Leó pápa	51
6. Az illyefalvi vár belsejének		23. VIII. Henrik angol király.	
keleti része	13	(Holbein festményéről.) ..	55
7. Az illyefalvi külső várke-		24. Nándorfejérvár	57
rítés főbejárata kívülről ..	15	25. Szendrő vára a dunai ol-	
8. Az illyefalvi várkerítés fő-		dalról	59
bejárata belülről	19	26. Buda és Pest a XVI.	
9. Az udvarhelyi vár romjai ..	23	században. (Lewenclew	
10. Medgyes főtere	29	«Chronica»-ja után.)	61
11. A Szentgyörgyi grófok pe-		27. Telegdi István síremléke	62
csétje	32	28. A Dósa Mihály által hasz-	
12. Szapolyay János erdélyi		nált pecsét	64
vajda pecsétje	33	29. Dósa Ferencz pecsétje ..	65
13. Bornemisza János névalá-		30. A Dósa-czímer fordított	
írása	35	koronával	66
14. XII. Lajos francia király		31. Telegdi István síremléke	69
érme	37	32. Bakócz Tamás arczképe,	
15. Részlet Velenczéből.....	38	érméről nagyítva	73
16. Velencze piazzettája XVI.		33. II. Ulászló	75
században	39	34. Az esztergomi vár déli foka	79

	Lap		Lap
35. Részlet Beriszlói Péter énekéből	81	68. Estei Hippolit	170
36. Szent György szobra 1514-ből a somsdorfi egyházban	84	69. Keresztes (kurucz) ujságlapon	177
37. Esztergom a XVI. században	90	70. Ágyúk és lőszer a XVI. század elejéről	183
38. Hajdú	91	71. II. Ulászló emlékérmé ..	189
39. Dósa állítólagos kardja ..	94	72. X. Leó címere egy egykorú pápai bulla nyomtatványán	193
40. Táborozás a XVI. sz.-ban	99	73. Budavár képzeletileg rekonstruálva	197
41. Csata a törökökkel Horvátországban	101	74. A Perényi-czímer	200
42. Gentile bibornok	106	75. Békés város pecsétje	205
43. Az Anjouk címere	108	76. Brandenburgi György ..	209
44. A kolosmonostori kápolna	113	77. Gyula vára a XVI. században	211
45. Mátyás király éremképe ..	117	78. Gyula legrégebb ismert pecsétje	212
46. Falkavadászat a XVI. században	121	79. A Csáky-czímer a szalárdi ferenczrendi templomban	215
47. Vaddisznóvadászat a XVI. században	123	80. Csanád környéke egy 1528. évi térképen	217
48. Francia földművesek. (De Caix és Lacroix «La France»-ából.)	126	81. A Csáky-czímer	221
49. Parasztok táborozása	127	82. Apátfalva környéke	224
50. Holland parasztok. (Eulenspiegel Lucas von Leydentől.)	129	83. A Telegdyek francia címere 1502-ből	227
51. II. Richárd angol király pecsétje	131	84. A telegdi templom felírata	229
52. Huss János érme	132	85. A mezőtelegdi templom ..	231
53. Huss János	133	86. Zuzómalomban dolgozó munkás a XVI. században	237
54. Felkelő paraszt	135	87. Külföldi könyvnyomtató munkások	239
55. Parasztok Dürer után ..	137	88. Pál plébános névalírása ..	243
56. Német paraszt	138	89. Illés plébános névalírása	244
57. Parasztok. Dürertől	139	90. Kecskés és Mészáros aláírása	245
58. Parasztok támadása	141	91. Bebek János névalírása	246
59. A felkelő parasztok pecsétje	142	92. Bagol Ferencz névalírása	248
60. Részlet a tübingeni várból	144	93. Szathmáry György névalírása	250
61. Ulrich württembergi herceg	145	94. Keresztes (kurucz) névalírása	252
62. A stuttgarti régi várkastély	147	95. Szapolyay Istvánné címere	255
63. Marchia Jakab	149	96. Perényi Imre pecsétje ..	259
64. Magyar nemes	153	97. A Szapolyay-czímer	261
65. Magyar vitéz	157		
66. Prédikáló barát	161		
67. Paraszt az oltárnál, pap és szerzetes az eke szarvánál. (1508. évi fametszet után.)	165		

	Lap		Lap
98. Kolozsvár hídelvei kapuja. (Dr. Békésy Károly fest- ményéről.)	263	132. Naszádos a XVI. század- ban	385
99. Lippa vára és városa	267	133. XVI. századi naszád	389
100. A Bakócz-érem hátlapja	271	134. Székesfehérvár a XVI. szá- zadban	394
101. Magyar paraszt	274	135. Pápa a XVI. században..	399
102. Lippa	277	136. Győr a XVI. században..	403
103. Világos vára	281	137. A gyulafehérvári székesegy- ház	409
104. Világos vára keletről	283	138. László János erdélyi főes- peres síremléke.	413
105. A Solymosi-vár belseje	289	139. Déva vára	419
106. A pásztói templom XV. századi ereklyetartó fülkéi	297	140. Werbőczy István (Donáth szobráról.)	421
107. Tomori címere	299	141. Besztercei részlet	425
108. Magyar harcos a XVI. században	303	142. A régi Hunyadi-kastély..	429
109. A feldebrői altemplom alaprajza	307	143. Temesvár tervrajza, Schu- leck szerint	430
110. VI. Sándor pápa érme	311	144. Báthory István pecsétje..	435
111. Bártfa város nagyobb pe- csétje	315	145. II. Ulászló névalírása	438
112. Perényi István névalírása	317	146. A becskereki nóta	440
113. Utazás a XVI. században	319	147. A toroczkói parasztházak	445
114. Ágyú a XVI. században..	322	148. Toroczkószentgyörgy	447
115. Sayczlich János névalá- írása	325	149. A kolozsvári magyar kapu. (Dr. Békésy Károly fest- ményéről.)	450
116. A sárospataki vizi kapu	327	150. Régi hólyagos csuprok az Erd. N. Múzeum régiség- tárában	451
117. A leleszi konvent főkapuja	331	151. Dés környéke	454
118. Huszt vára	339	152. A dési óvári torony.	455
119. Werbőczy névalírása	343	153. A brassói fekete templom..	457
120. Ökörhajcsár. (A M. Nemz. Múzeum kézírata után.)	346	154. Párviadal a XVI. század- ban	461
121. Magyar nemes a XVI. szá- zad elején	351	155. Temesvárnak a Gyárvá- rosra néző egykori kapuja	463
122. Nagyvárad környéke egy 1528. évi térképen	357	156. Részlet Temesvár régi vár- falaiból	465
123. A keresszegi torony	361	157. A temesvári régi vár ma- radványai	467
124. Székelyhíd	365	158. Petrovics Péter pecsétje..	471
125. Nagyvárad vára a XVI. szá- zadban. (Reconstructio.)..	367	159. Szapolyai János névalá- írása	475
126. Nagyvárad vára a XVI. sz. első felében	368	160. Dósa György kivégzése. (Engel «Monumenta Un- grica»-jában.)	479
127. A menyői keresztút és címerai	369	161. Dósa állítólagos koronája	485
128. A Désházy-czímer	370		
129. Szeged pecsétje 1490-ből..	374		
130. Szegedi halászbárkák	377		
131. Szalánkemén	382		

	Lap	Lap
162. Dósa megkoronáztatása. (Towson «Voyage en Hon- grie [Paris 1796.]» cz. mű- vében.)	489	165. Valkó várának romjai . . 503
163. Részlet Kolozsvár körfalai- ból. (Dr. Békésy Károly festménye után.)	497	166. A valkói templom. 505
164. A kolozsvári Szapolyay-ház feliratos köve 1514-ből. . . .	498	167. I. Ferencz francia király szobra Caveliertől 512
		168. A konstantinápolyi rová- tos nyelvemlék 1515-ből. . 513
		169. A temesvári Dósa-émlék. Baranski Emil László rajza 522

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

1. *Illyefalva vára délről* (12. l.) ezen mű számára készült fénykép-felvétel. Gere István szépsiszentgyörgyi fényképésztől.
2. *Dálnok látképe* (1. l.), eredeti fénykép után.
3. *Dálnok* (19. l.) Baranski Emil László festőművész rajza.
4. *A makfalvi Dósa-ház* (25. l.) Baranski E. László rajza a Dósa Endre kolozsmegyei alispán birtokában lévő régi fénykép után.
5. *A Dósa-család genealogiáját* (65. l.) Márki Sándor állította össze.
6. *Dósa György* képzeti arcképe (88. l.) Madarász Viktor olajfestménye a Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeum-Társulat temesvári múzeumában. A Szépművészeti Múzeum 2542. lelt. számú letéte. Róna temesvári fényképész fényképét dr. Gálos Rezső felsőkeresk. iskolai h. igazgató úr volt szíves számunkra megküldeni.
7. *Nagyszombati Márton «Opusculum»-ának czímlaphasonmását* (97. l.) dr. Erdélyi László egy. r. tanár kollégánk szíves közvetítésével dr. Sörös Pongrácz volt szíves számunkra kölcsönadni.
8. *A Körös cseresznyehídja Békés mellett* (201. l.), 9. *A gyulai vár* (209. l.), 10. *A gyulai vár belseje* (225. l.) Baranski Emil László festőművész rajzai.
11. *Lippa látképe* (265. l.), újabb fényképfelvétel után.
12. *Dósa György szobra* (353. l.) Sámuel Kornélnak kivitelre elfogadott műve.
13. *A régi Kolozsvár* (449. l.) Dr. Békésy Károly festménye, Kolozsvár város tulajdonában.
14. *Dósa György kivégeztetése* (481. l.) «Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte» cz. műből (II. rész 106. l.) vétetett, melynek I. része Ricautnak «Beschreibung Desz gantzen Türckischen Staats- und Gottesdiensts», II. része Giovanni Sagredonak «Ausführliche Hiftorien Der vornehmsten Geschichten aller Ottom. Monarchen . . .» cz. munkáját foglalja magában. Megjelent Augsburgban 1694-ben.
15. *A temesvári Mária-szobor* az Erzsébetvárosban (a Hunyadi-út és Dósa-útcza sarkán (496. l.). Róna temesvári fényképész felvétele után dr. Gálos Rezső szíves közvetítésével.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

1. A *czímlapot* Baranski Emil László festőművész tervezte és rajzolta.
2. A «Dálnok» cz. fejlécz (3. l.) szintén Baranski E. L. rajza, fénykép után.
3. A *Dósák ősi pecsétjét* (7. l.) Márki S. «Aradmegye története» cz. művéből vettük. Olv. S[IGILLU]M JACOBI . F[ILII] . DUCE [=DOSAE] COMITIS DE ZABOLCH +
4. *Dósa nádor címere* (8. l.) a Turul 1891. évfolyamában jelent meg először. Kőrírata : S.[IGILLUM] . DAUSE . PALATINI * IUDICIS * CUMANOR[UM] +
5. *Dálnok. A Dósa-telek látképe* (10. l.), eredeti fényképfelvétel, melyhez d. Csutak Vilmos szepszisztygyörgyi tanár úr szívésségéből jutottunk.
6. *Az illyefalvi vár belsejének keleti része* (13. l.). 7. *Az illyefalvi külső várkerítés főbejárata kívülről* (15. l.). 8. *Az illyefalvi várkerítés főbejárata belülről* (19. l.). Mindhárom Gere István szepszisztygyörgyi fényképész eredeti felvétele után.
9. *Az udvarhelyi vár romjai* (23. l.) Jókai Mór rajza a Kubinyi-Vahot-féle «Magyarország és Erdély képekben» (Pest, 1853.) cz. mű II. kötetében.
10. *Medgyes főtere* (29. l.) Cserna Károly festőművész eredeti rajza.
11. *A Szentgyörgyi grófok pecsétje* (32. l.) az Orsz. Levéltár 24551. sz. okleveléről való. Kőrírata : S.[IGILLUM] SIGISMVNDI . COMITIS . A . SANCTO GEORGIO . ET . BOZIN.
12. *Szapolyay János erdélyi vajda pecsétjének rajza* (33. l.) már előbb megjelent Fraknoi Werbőczy életrajza 47. lapján ; onnan vettük át.
13. *Bornemisza János névaláírása* (35. l.) 1503. aug. 11-én kelt okleveléről az Orsz. levéltár Dl. 21199. jelzetű okleveléről. Olv. Johannes Bornemisa | Regius Thezaur[arius] Manu p[ro]p[ri]a.
14. *XII. Lajos francia király érmének képét* (37. l.) Berzeviczy A. »Beatrix királyné« cz. művéből vettük át. Kőrírata : + FELICE . LVDOVICO . REGNA(n)NTE . DVODECIMO . CESARE . ALTERO . GAVDET . OMNIS . NACIO .
15. *Részlet Velenczéből* (38. l.), újabb fényképfelvétel után.
16. *Velence piazzettája a XVI. században* (39. l.) Philippus Bergomensis «Supplementum suppl. chronicarum. (Venetiis 1513.)» cz. munkájából.
17. *Knin környéke* (40. l.) Újabb térkép részlete.
18. *Knin vára* (42. l.), Spányi Béla eredeti rajza után.
19. *A tatai régi várkastély* (44. l.) a «Magyarország vármegyéi s városai» cz. vállalat komárommegyei kötetében lévő kép után.
20. *A pisai zsinat megnyitása 1511 nov. 5-ikén* (46. l.) az Apologia Sacri Pisani Consilii Moderni 1511. évi kiadásából.
21. *II. Gyula pápa arczképe* (51. l.), a firenzei «Galleria Pitti» festménye után.
22. *X. Leo pápa arczképe* (51. l.) Alinari fényképe a firenzei Pitti-galleria eredeti olajfestményéről.
23. *VIII. Henrik angol király arczképe* (55. l.) Holbein festményének egy részlete.
24. *Nándorfelhérvár* (57. l.), a belgrádi Múzeum régi metszetéről.

25. *Szendrő vára a dunai oldalról* (59. l.) Tittelbach L. rajza után.
26. *Buda és Pest a XVI. században* (61. l.) Lewenclew «Neuwe Chronica Türkischer nation» cz. műve után.
27. *Telegdi István címereves síremléke* rajzát (62. l.) Bunyitai V. «A váradi püspökség története» III. kötetéből (Bp. 1884.) vettük. Felírata: STEPHANVS THELEGGI REGIS | DEIND[*E*]. REGNI. HV[N]GARIE. THESAURARI[*US*] EXTERNIS REGIB[*US*]. NO | TVS. CHARVSQ[*UE*]. HOC. SAXV[*M*] | P[*ER*]P[*E*]TVA SIBI. POSTERISQ[*UE*]. SVIS. Q[*U*]IETE POSVIT A[*NN*]O 15.
28. *A Dósa Mihály által használt pecsét* (64. l.) és 29. *Dósa Ferencz pecsétje* (65. l.) a Dósa-levéltárban őrzött 1677. évi homogialis eskülevelen van.
30. *A Dósa-címer fordított koronával* (66. l.), az Orsz. Levéltár m. kir. udvari kamarai osztályában s hiteles másolatban a Dósa-levéltárban őrzetik.
31. *Telegdi István síremléke* (69. l.) Bunyitai Vincze fentebb említett művéből való.
32. *Bakócz Tamás arczképét* (73. l.) a M. N. Múzeumban őrzött érméről (háromszoros nagyítás után) Cserna Károly festőművész rajzolta.
33. *II. Ulászló arczképét* (75. l.) a Dietrichstein lakodalmát ábrázoló festménynek a gráci történeti múzeumban őrzött egykorú másolata után közöljük.
34. *Az esztergomi vár déli foka* (79. l.) Hány Gyula rajza a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében.
35. *A Beriszlói Péter énekéből vett részletet* (81. l.) az Egy. Phil. Közöny XII. évfolyama 531. lapján megjelent hasonmás után közöljük. *Olv.* Cantio Petri Berizlo. | Mýnd tý nepek bankogýatok pípek vezedelmen. | mert twgýatok mýgh Iften zegele az ew ýo | zerencheýet, nem Vralkodek Terek Chazar | foha az ew feýen. | Im lattýatok ellenfeýth fok helen megh | gýeoztc. Terekeknek fokafagýt rolatok el Izte, melletetek megh holtat ýngýen ew | nem neztc.
36. *Szent Györgynek tából készült szobra 1514-ből* (84. l.), a somsdorí templomban (Dresda mellett) őrzött 1 méter 82 cm. magas műemlékről vett rajz után.
37. *Esztergom a XVI. században* (90. l.) Hufnagel metszete Brawn «Urbiúm praecipuarum mundi theatrum (Köln. 1573)» cz. művéből.
38. *A hajdú képe* (91. l.) Beich és Amigoni festménye a schleissheimi bajor kir. kastélyban. Onnan közölte Szendrei J. «Adatok a magyar viselet történetéhez. Budapest. 1908.» cz. művében.
39. *Dósa állítólagos kardja* (94. l.) a marosnémeti kastélyban őrzött eredetiről vett fénykép után. Bele van karczolja: ISTEN VELUNK.
40. *Táborozás a XVI. században* (99. l.) Beham H. S. (1500—1550) modorában készült fametszet után.
41. *Csata a törökökkel Horvátországban* (101. l.) Beck Leonhardnak Miksa császár «Weiskunig»-jához készített rajza után.
42. *Gentile bibornok arczképe* (106. l.), egykorú üvegfestmény az assisi templomnak Gentile által saját temetkezési helyéül építtetett kápolnájában.
43. *Az Anjouk címere* (108. l.) Gaal J. rajza az aacheni székesegyház kincstárában őrzött románczozott czüst ötvösműről.
44. *A kolosmonostori kápolna* (113. l.) Cserna Károly rajza.

45. *Mátyás király éremképe* (117. l.) a Magyar Nemz. Múzeum érem- és régiségtárában őrzött eredetiről nagytítva. Kőrírata: MATHIAS REX HVNGARIE.

46. *Falkavadászat a XVI. században* (121. l.) Petrus de Crescentiis. «Neu Feld- und Ackerbau» cz. művéből.

47. *Vaddisznóvadászat a XVI. században* (123. l.) Ugyanonnan.

48. *Francia földművesek* (126. l.) De Caix és Lacroix «La France» cz. művéből vétetett.

49. *Parasztok táborozása* (127. l.) Hans Tirolnak (ca 1500—1575) a nürnbergi Városi Rézmetszetgyűjteményben őrzött fametszete után.

50. *Holland paraszток* (129. l.) Lucas von Leyden festménye után.

51. *II. Richard angol király pecsétje* (131. l.) a berlini kir. titkos államlevéltárban őrzött eredetiről. Kőrírata: RICHARDVS : DEI : GRACIA REX : FRANCIE : ET : ANGLIE . ET : DOMINVS : HIBERNIE :

52. *Huss János érme* (132. l.) a berlini kir. Nummism. Gyűjt. eredetijéről: Felíratok: I. IOA[NNES] HVS | * CREDO . VNAM . ESSE . ECCLESIAM . SANCTAM . CATHOLICAM | II. IO[ANNES] . HVS ANNO . A . CHRIS[T]I . NATO . 1415 CONDEMNATVR . | * CENTVM REVOLVTIS . ANNIS . DEO . RESPONDEBITIS . ET . MIHI | *

53. *Huss János arczképe* (133. l.) régi metszet után. Felírata: IOAN HUSSUS BOEMUS Acad[em]ie Pragen[sis] Theol[ogus] Nac[itur] in Husinetz in . | Crematur Constant. an. 1415. | Cantibus [et] dulci vincens modulumine cignos | Rex inter cignos candidus Anser erat. |

54. *A felkelő paraszт* (135. l.) fametszet Murner «Beschwörung des Lutherischen Narren. (Strassburg 1522.)» cz. művében.

55. *Parasztok* (137. l.) Dürer Albert metszete után.

56. *Német paraszт* (138. l.) A berlini metszetgyűjtemény egy XV. századi rézmetszete után.

57. *Parasztok* (139. l.) Dürer Albert metszete után.

58. *Parasztok támadása* (141. l.). Egy XVI. századi augsburgi fametszet után.

59. *A felkelő paraszтok pecsétje* (142. l.). A pecsét egyetlen példánya Würzburgban őriztetik.

60. *Részlet a tübingeni várból* (144. l.). Egy újabb festmény után.

61. *Ulrich württembergi herczeg képe* (145. l.) egykorú metszet után.

62. *A stuttgarti régi várkastély* (147. l.). A kastélytétről és a régi kastélyról felvett újabb fénynyomat egy részlete.

63. *Marchia Jakab képe* (149. l.) régi metszet után.

64. *A «Magyar nemes»* (153. l.). Bertelius P.-nek «Diversarum nationum habitus (Passau 1589.)» cz. művének rézmetszete után készült.

65. *A «Magyar vitéz»* (157. l.), az Ernst Lajos tulajdonában lévő eredeti metszetről készült.

66. *Prédikáló barát* (161. l.) Egy Savonarolát ábrázoló közlkorú fametszetről.

67. *A paraszтot az oltárnál, a papot és szerzetest az eke szarvánál ábrázoló kép* (165. l.), 1508. évi fametszet után készült.

68. *Estei Hippolit arczképe* (170. l.) vízfestmény a modenai áll. levéltár egy XVI. századbéli kézirati codexében.

69. *Kevesztes (kurucz) újságlapon* (177. l.). Ez az «*Ein gross Wunderzaichen*» cz. újságlap a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában van.

70. *Ágyúk és löszerek a XVI. század elejéről* (183. l.) Polydor Vergilius «*Von Erfindung der Dingen. Augsbürg 1537.*» cz. művéből való.

71. *II. Ulászló emlékérmé* (189. l.) Cserna Károly rajza a M. Nemz. Múzeum régiségtárában őrzött eredeti példányról.

72. *X. Leo címere egy egykorú pápai bulla nyomtatványán* (193. l.). A «*Bulla contra Erro | res Martini Lutheri | et fequaciura*» cz. mű 1520. évi kiadásában.

73. *Budavár képzeletileg rekonstruálva* (197. l.). Györgyi Géza képe Hauszmann Alajos «*A budai királyi vár*» cz. művében.

74. *A Perényi-czimert* (200. l.) Márki S. «*Arad vármegye története*» cz. művéből vettük át.

75. *Békés város pecsétjét* (205. l.) Karácsonyi János «*Békés vármegye története*» (II. köt. 38. l.) cz. művéből vettük. Kőrírata: NEMES BIKIS VÁROSSA PETSETI.

76. *Brandenburgi György arczképe* (209. l.) a berlini királyi képtárban lévő festményről készült.

77. *Gyula vára a XVI. században* (211. l.), az 1566-iki ostromot feltüntető metszet egy része.

78. *Gyula legrégibb ismert pecsétje* (212. l.) Karácsonyi János «*Békés vármegye története*» (II. köt. 140. l.) cz. művéből való. Kőrírata: + S(igillum) ciuim . de Giula . Joannis . de . Maroth . bani.

79. *A Csáky-czimer a szalárdi Ferencz-rendi templomban* (Bihar m.) (215. l.). A kőbe faragott czimert közölte a Turul 1891. évfolyama 192. l.

80. *Csanád környéke* (217. l.), egy 1528-iki évben kiadott térkép egy részlete.

81. *A Csáky-czimert* (221. l.) a Turul 1891. évfolyama 192. lapja után közöljük.

82. *Apátfalva környékének térképe* (224. l.), Spilka László folyam-mérmő rajza (1860.) után itt jelenik meg először.

83. *A Telegdiék francia címere 1502-ből* (227. l.). A Turul 1890. évfolyamában megjelent színes könyvomat után.

84. *A mezőtelegdi templom felíratát* (229. l.) Bunyitai Vincze közölte A váradi püspökség története III. kötetében. (Budapest, 1884.) Olv. HOC TE[M]PLV[M] EST [CON]STRV[c]TV[M] ET CO[N]SEC[RA]TV[M] AD HONORE[M] S. REGIS STEPHANI ANNO DOMINI 1507.

85. *A mezőtelegdi templom* (231. l.) Ugyanott.

86. *Zúzómalomban dolgozó munkás a XVI. században* (237. l.) Münster Sebastyén művében közölt metszet után.

87. *Külföldi könyvnyomató munkások* (239. l.) Régi metszet után.

88. *Pál plébános névaláírása* (243. l.), a Kassa város levéltárában őrzött eredeti oklevélről (994. BB. sz. [volutaképen a 925. csomagban]) vétetett. Olv. *Paulus plebanus et vicear[chidiaco]nus | de Enyeczke Cap[e]lla[nus] Vrb[is].*

89. *Illés plébános névaláírását* (244. l.) a Kassa város levéltárában őrzött eredetiről (925. C. sz. a.) vettük. Olv. *Elias pleban[us] de Tholczwa | f[actor] R[evere]n[dis]s[im]i do[mi]ni Cardinalis | Strigonien[sis].*

90. *Kecskés és Mészáros névalírásait* (245. l.) a kassai városi levéltár 925. A. sz. csomagában levő eredetiről vettük. Olv. Principes cruciferor[um] Thomas | Keczes de Azalo, Lauren[cius] | Mezaros de Megyezo.

91. *Bebek János névalírását* (246. l.) a kassai városi levéltár 930. sz. csomagában őrzött eredetiről vettük. Olv. Johannes Bebek | de Pelfewcz etc.

92. *Bagol Ferencz névalírását* (248. l.) a kassai városi levéltár 936. sz. csomagában őrzött eredetiről vettük. Olv. Franciscus Bagol | campiductor cruciferor[um].

93. *Szathmáry György névalírását* (250. l.) az Orsz. Levéltárban Dl. 23.150. alatt őrzött eredeti oklevélről vettük. Olv. Georgius Ep[iscop]us ecc[les]ie Quinq[ue]eccl[es]ien[sis] manup[ro]p[ri]a s[ub]scripsi)t.

94. *A kereszties harczos névalírását* (252. l.) a kassai városi levéltár 925. A. sz. csomagában őrzött eredetiről vettük. Olv. Belliger cruciferor[um].

95. *Szapolyay Istvánné emlékcziméret* (255. l.) a báró Máriássy János nyug. altábornagy birtokában levő eredetiről Handmann Adolf rajzolta. Kőrírata : * arma * iustit[is] * d[omi]ne h[ab]it[us] * ducif[er] * te[st]ame[n]t[is] * qu[od] * spectabil[is] * et magnific[us] * doni[us] * stefani * de zapolia * comit[is] * p[er]petui * et palatini * relicte.

96. *Perényi Imre pecsétjét* (259. l.) az Orsz. Levéltár eredeti pecsétjéről Dörre Tivadar rajzolta. Felírás : E.[mericus] P.[erényi].

97. *A Szapolyay-czimert* (261. l.) Márki S. «Arad vármegye története» cz. művéből vettük.

98. *Kolozsvár hidelvei kapuja* (263. l.) Dr. Békésy Károly festményéről. Kolozsvár város tulajdonában.

99. *Lippa vára és városa* (267. l.), a bolognai egy. könyvtár Marsigli-iratai XXI. kötetében lévő eredetiről.

100. *A Bakócz-érem hátlapja* (271. l.). A M. Nemz. Múzeum régiség-tárának példányáról. Kőrírata : SVM * DEA * VIRTVTI * IVRE * LOCATA * COMES.

101. *Magyar paraszt* (274. l.), az Ernst Lajos gyűjteményében őrzött régi metszetről.

102. *Lippa* (277. l.) Cserna Károly festőművész eredeti rajza.

103. *Világos vára* (281. l.), 104. *Világos vára keletről* (283. l.), 105. *A solymosi vár belseje* (289. l.). Mind a három eredeti fényképfelvétel után készült.

106. *A pásztói templom XV. századi ereklyetartó fülkéi* (297. l.) Nagy B. «Heves megye története» című művéből.

107. *Tomori címere* (299. l.) Myskovszky Viktor rajza a bácsi vár romjai közt talált vörös márvány töredékről.

108. *Magyar harczos a XVI. században* (303. l.) Ernst Lajos tulajdonában lévő egykorú metszet után.

109. *A feldebrői altmplom alaprajza* (307. l.) az Archaeologiai Értesítő 1897. évf. 407. lapján jelent meg először.

110. *VI. Sándor pápa érme* (311. l.) Müntz «Les arts à la cour des papes Innocent VIII. . . . (Paris, 1898.)» cz. művében jelent meg.

111. *Bártfa város nagyobb pecsétje* (315. l.) A «Turul» 1892. évfolyamában (129. l.) közölt metszet után. A pecsét kőrírata : * Sigillum * maius * civitatis * bartfhe * terra * huugarie.

112. *Perényi István névaláírása* (317. l.) Kassa város levéltárából. Olv. S[te]p[hanus] de Peren Regius Cubicularius.
113. *Utazás a XVI. században* (319. l.) Braun «Civitates orbis terrarum» (1582—96.) cz. művéből vettük.
114. *Ágyú a XVI. században* (322. l.) H. Vulliétý «La Suisse à travers les âges» művéből való.
115. *Sayczlich János névaláírása* (325. l.) a kassai városi levéltár «1514. feria quarta ante octavam corporis Christi» kelt okleveléről. Olv. Johannes Sayzlich.
116. *A sárospataki vízi kapu* (327. l.) dr. Soós Elemér rajza után készült.
117. *A leleszi konvent főkapuja* (331. l.) fénykép után.
118. *Huszt vára* (339. l.) Brozik huszti szolgabíró fényképéről.
119. *Werbőczy névaláírását* (343. l.) Fraknoi Vilmos által írt Werbőczy-életrajzból vettük át. Olv. Ste[p]hanus de Werbewecz regni Hungariae servus etc.
120. *Ökörhajcsár.* (346. l.) a M. Nemzeti Múzeum kézírattárában őrzött eredeti után. Először Szendrei János közölte «Adatok a magyar viselet történetéhez. Bp. 1908» cz. művében.
121. *Magyar nemes a XVI. század elején* (351. l.). Egykorú fametszet ő Felsőge hitbizományi könyvtárában.
122. *Nagyvárad környéke* (357. l.) egy 1528. évi térkép egy részlete.
123. *A keresszegi torony* (361. l.) Kinnach László festőművész rajza fénykép után.
124. *Székhelyhid* (365. l.) Szicha hadi mérnök rajza után közölt metszet a «Theatrum Europaeum» IX. kötetében.
125. *Nagyvárad vára a XVI. században* (367. l.) (Reconstructio.) Dr. Soós Elemér rajza.
126. *Nagyvárad vára a XVI. század első felében* (368. l.). E tervrajzot dr. Soós Elemér készítette.
127. *A menyői templom és címerei* (369. l.) A «Századok» 1886. évfolyamában a 887. lapon közölt kép után.
128. *A Désházv-czímer* (370. l.) A «Századok» 1886. évfolyamában a 890. lapon közölt metszet után nagyítva.
129. *Szeged pecsétje 1490-ből* (374. l.) A Turul 1889. évf. 186. lapján közölt pecsétrajz után. Körirata: *SEGEDINI* minus címatisi *SEGEDINI*. 1490.
130. *Szegedi halászbárkák* (377. l.) újabb fénykép után.
131. *Szalánkemén romjait* (382. l.) gr. Marsigli Ferdinánd Alajos «Stato militare dell' imperio ottomanno. (Haga, 1732.)» cz. műve II. kötetéből.
132. *Naszádos a XVI. században* (385. l.) Brodaries Istvánnak II. Lajostól 1517. márczius 25-ikén kapott címeréből. A címerlevél eredetije a báró Talián-család levéltárában.
133. *XVI. századi naszád* (389. l.) Hufnagel egykorú rajza a Braun György «Urbium praecipuarum mundi theatrum (Köln. 1573.)» cz. műve V. kötetében.
134. *Székesfehérvár a XVI. században* (394. l.). A Történelmi Képcsarnok egykorú rézmetszete után.
135. *Pápa a XVI. században* (399. l.). A «Denkmal Serinischer Hölden-thaten» című műből.

136. *Győr a XVI. században* (403. l.) Hufnagel rézkarcza a Tört. Képcsarnok metszetgyűjteményében.
137. *A gyulafehérvári székesegyház* (409. l.) Dörre Tivadar tanár és festőművész rajza.
138. *Lászlai János erdélyi főesperes síremléke* (413. l.) Bunyitay «A gyulafehérvári székesegyház» cz. művéből. A felirat : IO[annes] : LÁZO . ARCH | IDI[aconus] . TRANSIL . [vaniensis] . PANNO[nius] . PÉNIT[entiarus] . AP[ostolicus] . DVM . | ANN[um] . AGERET | LXXV . OBIIT . XVII . AVG[ustus] M . D . XXIII . | NATVM Q[VOD] [GELI]DVM VID[ES] AD ISTRV[M] ROMANA TEGER[I] VIATOR VRNA | NON MIRABERE SI EXTIMABIS ILLVD | Q[VOD] ROMA EST PATRIA OMNIVM FVITQ[VE].
139. *Déva várát és városát* (419. l.) Giovanni Morandi Visconti rajza után Welzer István metszette az 1699-ben megjelent «Mappa della Transilvania»-ban.
140. *Werböczy István képzeleti arczképe* (421. l.) Donáth Gyula szobróról való.
141. *Besztercei részlet* (425. l.) újabb fényképfelvétel után.
142. *A régi Hunyadi-kastély* (429. l.) Szentkláray «Temesmegye története» cz. művében közölt kép után.
143. *Temesvár tervdrajza* (430. l.) Schulek műegy. tanár szerint.
144. *Báthory István pecsétje* (435. l.) az Orsz. Levéltár Diplom. 19.104. számú 1486 januárius 16-ikán kelt okleveléről.
145. *II. Ulászló névaláírása* (438. l.) Kassa város titkos levéltárában (caps. 60.) Budán 1508 máj. 29-ikén kelt oklevelén. Oly. Wladislaus Rex manu p[ro]p[ri]a f[ub]f[cripsi]t.
146. *A becskereki nóta* (440. l.) hasonmása megjelent Fabó Bertalan : «A magyar népdal zenei fejlődése. (Budapest, 1908.)» cz. művében a 61. lapon.
147. *A toroczkói pavasztházak* (445. l.) újabb fényképfelvétel után.
148. *Toroczkószentgyörgy* (447. l.) a Kubinyi és Vahot-féle «Magyarország és Erdély képekben (Pest, 1853.)» cz. műben megjelent könyvomat után.
149. *A kolozsvári magyar kapu* (450. l.) Dr. Békésy Károly olajfestménye, Kolozsvár város tulajdonában.
150. *Régi hólyagos csuprok* (451. l.) az Erdélyi N. Múzeum régiség-tárában őrzött eredetiekről vett fénykép után.
151. *Dés környékét* (454. l.) Klimkovics F. rajza után köre Rohn rajzolta a Kubinyi és Vahot-féle «Magyarország és Erdély stb. (Pest, 1853.)» cz. műben.
152. *A dési óvári torony* (455. l.) ugyanott közölt fametszet után.
153. *A brassói fekete templom* (457. l.) újabb fényképfelvétel után.
154. *Párviadal a XVI. században* (461. l.) 1514-ik évi straszburgi fametszet után.
155. *Temesvárnak a Gyárvárosra néző egykori kapuja* (463. l.) A Dél-magy. Tört. és Régészeti Múzeum-Egyesület temesvári múzeumában őrzött képduczczal nyomtatott dr. Gálos Rezső szíves közvetítésével.
156. *Részlet Temesvár régi várfalairól* (465. l.) újabb fényképfelvétel után.

157. *A temesvári régi vár maradványai* (467. l.) A Délmagy. Tört. és Rég. Múzeum-Egyesület temesvári múzeumában őrzött képducczal nyomtatott dr. Gálos Rezső szíves közvetítésével.

158. *Petrovics Péter pecsétjét* (471. l.) a M. N. Múzeum levéltárának eredeti példányáról Mühlbeck Károly rajzolta. P[etrus] P[etrovith] betűkkel.

159. *Szapolyay János névaláírása* (475. l.) a M. N. Múzeum levéltárában 1522 aug. 17-ikén kelt levelén. Olv. Johannes Comes [e]t Way[vo]da manu p[ro]p[ri]a.

160. *Dósa György kivégzése* (479. l.). Címkép Jo. Christ. Engel «Monumenta Ungrica» (Viennae, 1800.) című műve előtt.

161. *Dósa állítólagos koronája* (485. l.) Kolozsvár város birtokában. Az Archaeologiai Értesítő reproductiója után.

162. *Dósa megkoronáztatása* (489. l.) F. Huot metszete Townson «Voyage en Hongrie (Paris, 1800.)» cz. műve II. kötetében. (Címkép.)

163. *Részlet Kolozsvár körfalaiából* (497. l.). Dr. Békésy Károly olajfestménye, Kolozsvár város tulajdonában.

164. *A kolozsvári Szapolyay-ház felírtos köve 1514-ből* (498. l.). Eredeti fényképfelvétel az Erd. M. Múzeum régiséggyűjteményében őrzött műemlékről. A felírat: TEMPORE SECESSIONIS CRVCIATE DO[MINI] IO[HANNIS] ZAPOL[IE] : VAIVODE TRIVMPHANTI FAVSTE BERNHARDVS PIKTOR I . V . X . IIII (1514.)

165. *Valkó várának romjai* (503. l.) Petri Mór «Szilágy megye története» cz. műve II. kötete 244. lapjáról.

166. *A valkói templom* (505. l.) Bunyitai Vinczének fentebb idézett művéből.

167. *I. Ferencz francia király szobra* (512. l.) Cavelier műve a «Musée de la ville de Paris»-ban.

168. *A konstantinápolyi rovásos nyelvemlékei 1515-ből* (513. l.) Babinger Ferencnek az Ethnographia 1913. 3. füzetében megjelent értekezéséből a szerkesztőnek szíves engedélyével, melyet e mű szerzőjének adott, vettük át. Olv. dr. Sebestyén Gyula megfejtése szerint: [E]z[e]r . öczáz . tiz[e]nöt . [e]szt[e]ndöb[e]n . irták . [e]szt . László . király . öt . k[e]v[e]t[é]t . váratták . [e]t . Bilaji . B[e]rlabás . k[e]jtő . [e]szt[e]jik . it . valt . [n]em tón . czászáz K[e]t[e]ji . Sz[é]k[e] . T[e]más . irta [e]n[e]t . Sz[e]l[im] török . császáz . it[e]t . bé . száz . lóval.

169. *A temesvári Dósa-emlék* (522. l.). Baranski Emil László rajza.

11/18/57

L.A.

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
41. Csata a törökökkel Horvátországban	101	76. Brandenburgi György ..	209
42. Gentile bibornok	106	77. Gyula vára a XVI. században	211
43. Az Anjouk címere	108	78. Gyula legrégebb ismert pecsétje	212
44. A kolosmonostori kápolna	113	79. A Csáky-czímer a szalárdi ferenczrendi templomban	215
45. Mátyás király éremképe..	117	80. Csanád környéke egy 1528. évi térképen	217
46. Falkavadászat a XVI. században	121	81. A Csáky-czímer	221
47. Vaddisznóvadászat a XVI. században	123	82. Apátfalva környéke	224
48. Francia földművesek. (De Caix és Lacroix »La France«-ából.)	126	83. A Telegdyek francia címere 1502-ből	227
49. Parasztk taborozása	127	84. A telegdi templom felírata	229
50. Holland parasztk. (Eulenspiegel Lacus von Leydentől.)	129	85. A mezőtelegdi templom..	231
51. II. Richárd angol király pecsétje	131	86. Zuzómalomban dolgozó munkás a XVI. században	237
52. Huss János érme,	132	87. Külföldi könyvnyomtató munkások	239
53. Huss János	133	88. Pál plébános névalírása ..	243
54. Felkelő paraszt	135	89. Illés plébános névalírása	244
55. Parasztk Dürer után ..	137	90. Kecskés és Mészáros aláírása	245
56. Német paraszt	138	91. Bebek János névalírása	246
57. Parasztk. Dürertől	139	92. Bagol Ferencz névalírása	248
58. Parasztk támadása	141	93. Szathmáry György névalírása	250
59. A felkelő parasztk pecsétje	142	94. Keresztes (kurucz) névalírása	252
60. Részlet a tübingeni várból	144	95. Szapolyay Istvánné címere	255
61. Ulrich württembergi herceg	145	96. Perényi Imre pecsétje ..	259
62. A stuttgarti régi várkastély	147	97. A Szapolyay-czímer.....	261
63. Marchia Jakab	149	98. Kolozsvár hídelvei kapuja. (Dr. Békésy Károly festményéről.)	263
64. Magyar nemes	153	99. Lippa vára és városa	267
65. Magyar vitéz	157	100. A Bakócz-érem hátlapja ..	271
66. Prédikáló barát	161	101. Magyar paraszt	274
67. Paraszt az oltárnál, pap és szerzetes az eke szarvánál. (1508. évi fametszet után.)		102. Lippa	277
68. Estei Hippolit	170	103. Világos vára	281
69. Keresztes (kurucz) ujságlapon	177	104. Világos vára keletről	283
70. Ágyúk és löszerek a XVI. század elejéről	183	105. A Solymosi-vár belseje ..	289
71. II. Ulászló emlékérmé ..	189	106. A pásztói templom XV. századi ereklyetartó fülkéi	297
72. X. Leó címere egy egykorú pápai bulla nyomtatványán	193	107. Tomori címere	299
73. Budavár képzeletileg rekonstruálva	197	108. Magyar harcoss a XVI. században	303
74. A Perényi-czímer	200	109. A feldebrői altemplom alaprajza	307
75. Békés város pecsétje	205	110. VI. Sándor pápa érme ..	311
		111. Bártfa város nagyobb pecsétje	315

	<i>Lap</i>	<i>Lap</i>	
112. Perényi István névalírása	317	144. Báthory István pecsétje.. 435	
113. Utazás a XVI. században	319	145. II. Ulászló névalírása .. 438	
114. Ágyú a XVI. században..	322	146. A becskereki nóta 440	
115. Sayczlich János névalírása	325	147. A toroczkói parasztházak 445	
116. A sárospataki vízi kapu	327	148. Toroczkózszentgyörgy 447	
117. A lelcszi konvent főkapuja	331	149. A kolozsvári magyar kapu. (Dr. Békésy Károly festményéről.)	450
118. Huszt vára	339	150. Régi hólyagos csuprok az Erd. N. Múzeum régiség-tárában	451
119. Werbőczy névalírása	343	151. Dés környéke	454
120. Ökörhajcsár. (A M. Nemz. Múzeum kézírata után.)	346	152. A dési óvári torony.....	455
121. Magyar nemes a XVI. század elején	351	153. A brassói fekete templom..	457
122. Nagyvárad környéke egy 1528. évi térképen	357	154. Párviadala XVI. században	461
123. A keresszegi torony	361	155. Temesvárnak a Gyárvárosra néző egykori kapuja	463
124. Székelyhíd	365	156. Részlet Temesvár régi várfalaiból	465
125. Nagyvárad vára a XVI. században. (Reconstructio)	367	157. A temesvári régi vár maradványai	467
126. Nagyvárad vára a XVI. sz. első felében.....	368	158. Petrovics Péter pecsétje..	471
127. A menyői keresztút és címerei	369	159. Szapolyai Jánosnévalírása	475
128. A Désházy-címecr	370	160. Dósa György kivégzésc. (Engel »Monumenta Ungrica«-jában.)	479
129. Szeged pecsétje 1490-ből..	374	161. Dósa állítólagos koronája	485
130. Szegedi halászbárkák	377	162. Dósa megkoronáztatása. (Towson »Voyage en Hongrie »[Paris 1796.]« cz. művében.)	489
131. Szalánkemén	382	163. Részlet Kolozsvár körfalairól. (Dr. Békésy Károly festménye után.)	497
132. Naszádos a XVI. században	385	164. A kolozsvári Szapolyay-ház feliratos köve 1514-ből....	498
133. XVI. századi naszád	389	165. Valkó várának romjai ..	503
134. Székesfehérvár a XVI. században	394	166. A valkói templom.....	505
135. Pápa a XVI. században..	399	167. I. Ferencz francia király szobra Caveliertől	512
136. Győr a XVI. században..	403	168. A konstantinápolyi rovátos nyelvemlék 1515-ből..	513
137. A gyulafehérvári székesegyház	409	169. A temesvári Dósa-émlék. Baranski Emil László rajza	522
138. Lászlai János erdélyi főesperes síremléke.....	413		
139. Déva vára.....	419		
140. Werbőczy István (Donáth szobráról.)	421		
141. Besztercei részlet	425		
142. A régi Hunyadi-kastély..	429		
143. Temesvár tervrajza Schullek szerint	430		

A MAGYAR TÖRTÉNELMI ÉLETRAJZOK

1914. ÉVFOLYAMA:

DR. ORTVAY TIVADAR

MÁRIA KIRÁLYNÉ, II. LAJOS NEJE

DB
931
.9
D6M3

Márki, Sándor
Dósa György

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
3909 21 03 10 018 8